

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Visuddhimagga-mahāṭikā

(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Saddhammaraṃsimālī yo, vineyyakamalākare;
Vibodhesi mahāmoha-tamaṃ hantvāna sabbaso.

Ñāṇāṭisayabimbaṃ taṃ, visuddhakarūṇāruṇaṃ;
Vanditvā nirupaklesaṃ, **buddhādiccaṃ** mahodayaṃ.

Lokālokakaraṃ **dhammaṃ**, guṇarasmisamujjalaṃ;
Ariyaśaṅghaṅca samphullaṃ, visuddhakamalākaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Sampannasīlacārena, dhīmatā sucivuttinā;
Ajjhesito **dāṭhānāgattherena** thiracetasā.

Visuddhacarito nātho, yaṃ visuddhimanuttaraṃ;
Patvā desesi karuṇāsamussāhitamānaso.

Tassā adhigamūpāyo, visuddhanayamaṇḍito;
Visuddhimaggo yo vutto, suvisuddhapadakkamo.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Tassa nissāya porāṇaṃ, kathāmaggaṃ anākulaṃ;
Tantīnāyānugaṃ suddhaṃ, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitim;
Vibhāntassa tassatthaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Nidānādīkathavaṇṇanā

1. Svāyaṃ **visuddhimaggo** yaṃ suttapadaṃ nissāya paṭṭhapīyati, taṃ tāva nikkhipitvā tassa nidānādiniddhāraṇamukhena nānappakāro atthaṃ saṃvaṇṇetum “**sīle patiṭṭhāyā**”tiādi āradhāṃ. Dhammaṃ saṃvaṇṇentena hi ādito tassa nidānaṃ vattabbaṃ, tato payojanaṃ piṇḍattho padattho sambandho adhippāyo codanā sodhanaṃ vattabbaṃ. Tathā ceva ācariyena paṭipannaṃ. Ettha hi **bhagavantaṃ kirāti**tiādi desanāya nidānapayojananiddhāraṇaṃ, **visuddhimaggaṃ bhāsissanti**tiādi piṇḍatthaniddhāraṇaṃ, **sīle thatvā**tiādi padatthasambandhādhippāyavibhāvanā, **kiṃ sīlanti**tiādi codanā, tato paraṃ sodhanaṃ, samādhipaññākathāsupi eseva nayo. Kasmā panettha vissajjanagāthā ādimhi nikkhittā, na pucchāgāthā. Pucchāpubbikā hi vissajjanāti? Vuccate – tadatthassa maṅgalabhāvato, sāsanaśā ādikalyāṇādibhāvavibhāvanato, bhayādiupaddavanivāraṇena antarāyavidhamanato, upari saṃvaṇṇetabbadhammasaṅgahato cāti veditabbaṃ.

Etthāha – kasmā panāyaṃ visuddhimaggakathā vatthupubbikā āradhā, na satthuthomanāpubbikāti? Vuccate – visum asaṃvaṇṇanādibhāvato. **Sumaṅgalavilāsini**tiādayo viya hi dīghanikāyādīnaṃ nāyaṃ visum saṃvaṇṇanā, na pakaraṇantaraṃ vā abhidhammāvatārasumatāvatārādi viya. Tāsaṃyeva pana sumaṅgalavilāsiniādināṃ visesabhūtā. Tenevāha “**majjhe visuddhimaggo**”tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; ma. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā; a. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā). Atha vā thomanāpubbikāpi cāyaṃ kathā na vatthupubbikāvāti daṭṭhabbaṃ. Sāsane hi vatthukittanaṃ na loke viya kevalaṃ hoti, sāsanasampattikittanattā pana satthu aviparītadhammadesanābhāvavibhāvanena satthugūṇasaṃkittanaṃ ulliṅgantameva pavattati. Tathā hi vakkhati “ettāvata tisso sikkhā”tiādi. **Sotāpannādibhāvassa ca kāraṇanti** ettha hi **ādi**-saddena sabbasakadāgāmanāgāmino viya sabbepi arahanto saṅgayhanti vibhāgassa anuddhaṭṭā. Tena tiṇṇampi bodhisattānaṃ nibbedhabhāgiyā silādayo idha “sīle

patiṭṭhāyā”tiādivacanena saṅgahitāti daṭṭhabbam. Tiṇṇampi hi nesam carimabhavave visesato samsārabhayikkhaṇaṃ, yathāsakam sīle patiṭṭhāya samathavipassanaṃ ussukkāpetvā taṇhājaṭāvijaṭanaṃ paṭipatti ca samānāti. Atha vā “so imam vijaṭaye jaṭa”nti sādharānavacanena sātisayaṃ, niraṭisayaṃca taṇhājaṭāvijaṭanaṃ gahitaṃ. Tattha yaṃ niraṭisayaṃ savāsanaṃ pahānasampadā kittitā hoti, tannimittā nāṇasampadā ca. Tadubhayena nānantarikatāya ānubhāvasampadādayopīti. Evampi thomanāpubbikāyaṃ kathāti veditabbam. Atha vā thomanāpubbikā evāyaṃ kathāti daṭṭhabbam, “sabbadhammesu appaṭihatañānacāro”tiādinā satthu thomanā purakkhatvā saṃvaṇṇanāya āraddhattā. Sā panāyaṃ yasmā pucchantassa ajjhāsayaṇurūpaṃ byākaraṇasamatthāya vibhāvanavasena pavattitā, ācinnāñcetam ācariyassa yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhammānukūlam saṃvaṇṇanārambhe satthu abhitthavanaṃ. Tasmā iminā kāraṇena evamettha thomanā pavattitāti. Thomanākārassa vuccamānassa kāraṇaṃ uddharantena paṭhamam viṣṭājanagātham nikkhipitvā tassā nidānacodanāmukhena pucchāgātham sarūpato ca atthato ca dassetvā tassā pucchāya aviparīṭabyākaraṇasamatthabhāvāvajotanaṃ bhagavato thomanā purakkhatvā yathādhippetaḍḍhammasaṃvaṇṇanā katā. Tenāha “sīle patiṭṭhāyā”tiādi. Tattha gāthāya attho parato āvi bhavissati.

Ittitiādīsu **itīti** ayam **itī**-saddo hetu parisamāpanā dipadattavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādiṇekattappabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī”tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetumhi āgato. “Tasmātiha me, bhikkhave, dhammāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvaka dhammāyādā bhavēyyam, no āmisadāyādā”tiādīsu (ma. ni. 1.29) parisamāpane. “Iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”tiādīsu (dī. ni. 1.197) ādiatthe. “Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakkammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhīlāpo”tiādīsu (mahāni. 73, 75) padattavipariyāye. “Iti kho, bhikkhave, sappatibhaya bālo, appatibhaya paṇḍito. Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre. “Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthitissa vacanīyaṃ, kiṃpaccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya”ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, sannitṭhāneti attho. “Atthīti kho, kaccāna, ayameko anto, natthīti kho, kaccāna, ayam dutiyo anto”tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane daṭṭhabbo, pakāretipi vattum vaṭṭateva. Paṭhamo pana itī-saddo parisamāpane daṭṭhabbo. **Hīti** avadhāraṇe. **Idanti** āsannapaccakkhavacanaṃ yathādhigatassa suttapadassa abhimukhikāraṇato.

Vuttanti ayam **vutta**-saddo saupasaggo, anupasaggo ca vappanāvāpasamīkaraṇakesohāraṇajīvitavuttiṃpamuttabhāvavāvacanaṃ pavattitā ajjhēsanakathanādiṇe dissati. Tathā hi ayam –

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhatī”ti. –

Ādiṇe (jā. 2.22.19) vappane āgato. “No ca kho paṭivutta”ntiādīsu (pārā. 289) atṭhadantakādīhi vāpasamīkaraṇe. “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro”tiādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe. “Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī”tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. “Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattṭhāyā”tiādīsu (ma. ni. 3.59; pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129) bandhanato pamuttabhāve. “Yesamidaṃ etarāhi porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihita”ntiādīsu (dī. ni. 1.285; ma. ni. 2.427; mahāva. 300) pāvācānabhāvena pavattite. Loke pana “vutto guṇo vutto pārāyano”tiādīsu ajjhēsanē. “Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’ti”ādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo. Tasmā “iti hi evameva idaṃ suttaṃ desita”nti yathānikkhitam gātham desitabhāvena nidasseti. Tassā vā desitākāraṃ avadhāreti.

Kasmāti hetumhi nissakkaṃ. **Panāti** vacanālaṅkāramattaṃ. Ubhayenāpi kāraṇaṃ pucchati. **Etanti** yathāvuttaṃ suttapadaṃ paccāmasati. **Vuttanti** pucchānimittaṃ. Tadattassa attano buddhiyaṃ viparivattamānataṃ upādāya “ida”nti vatvā puna bhagavatā bhāsītākāraṃ sandhāya “eta”nti vuttaṃ. Sakalena panānena vacanena desanāya nidānaṃ jotitaṃ hoti. Parato tassā desakadesakālapaṭiggāhake vibhāvetum “**bhagavantaṃ kirā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **kirāti** anussavanatthe nipāto. Tena vuccamānassatthassa anu anu suyyamānataṃ dīpeti. **Rattibhāgeti** rattiya ekasmiṃ koṭṭhāse, majjhimaṃyāmeti adhippāyo. Vessavaṇḍayo viya apākaṭānāmadheyyattā **aññataro**. Devo eva **devaputto**. **Samsayasamugghāṭṭhanti** vicikicchāsallasamuddharānattam pucchīti yojanā. “Samsayasamugghāṭṭha”nti ca iminā pañcasu pucchāsu ayam vimaticchedanāpucchāti dasseti. Yena atthena taṇhā “jaṭa”ti vuttā, tameva attham dassetum “**jāliniyā**”tiādi vuttaṃ. Sā hi atṭhasatataṇhāvicaritappabhedo attano avayavabhūto eva jālo etissā atthīti “jālinī”ti vuccati.

Idānissā jaṭākāreṇa pavattiṃ dassetum “**sā hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesūti** tassā pavattiṭṭhānamāha, rūpādichāḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasēnāti** kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇe kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇeti evaṃ heṭṭhā, upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā daṭṭhabbā. Kadāci kāmabhavave kadāci rūpabhavave kadāci arūpabhavave kadāci vā arūpabhavave...pe... kadāci kāmabhaveti evamettha heṭṭhupariyavasena pavatti veditabbā. Sabbasaṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvattā aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha “**punappunaṃ uppajjanato**”ti. “**Samsibbanatṭhena**”ti idaṃ yena sambandhena jaṭa viyāti jaṭāti jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayam hettha attho – yathā jālino veḷugubassa sākāhā, kosasañcayādayo ca attanā attano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā “jaṭa”ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti, “saṃsibbitatṭhena”ti vā pāṭho, attanāva attano saṃsibbitabhāvenāti attho. Ayam hi taṇhā kosakārakimi viya attanāva attānampi saṃsibbantī pavattati. Tenāha bhagavā “rūpataṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā

taṅhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī”tiādi (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.86; vibha. 203). Ime sattā “mama ida”nti pariggahitaṃ vatthuṃ attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantaratto ca antosaddoti sakaparikkhāre uppajjamānāpi taṅhā “antojaṭṭa”ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthiādi sakaparikkhāro.

“Attā”ti bhavati ettha abhimānoti **attabhāvo**, upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyāti vā ādinā sakaattabhāvādīsu taṅhāya uppajjamānākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhantikāyatanāni**. Attano, paresaṅca rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Paresaṃ sabbāni vā, saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhantikāyatanāni**. Tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Parittamahaggaṭṭabhavesu pavattiyāpi taṅhāya **antojaṭṭabāhijaṭṭabhāvo** veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcīpi avimutto ajjhattaggahaṅassa visesapaccayoti “ajjhattaṃ, anto”ti ca vuccati. Tabbipariyāyato rūpārūpabhavo “bahiddhā, bahī”ti ca. Tenāha bhagavā “ajjhattasamyojano puggalo, bahiddhāsamyojano puggalo”ti (a. ni. 2.37). Visayabhedena, pavattiyākarabhedena ca anekabhedabhinnampi taṅhaṃ jaṭṭabhāvasāmaññena ekanti gahetvā “**tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭṭāya**”ti vuttaṃ. Sā pana “pajā”ti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭṭentī vinandhantī pavattatī āha “**jaṭṭāya jaṭṭā pajā**”ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento “**yathā nāma veḷuḷaḷādihi...pe... saṃsibbitā**”ti āha. Imaṃ jaṭṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṭṭetvā ṭhitam**. Tenassā mahāvisayataṃ, vijaṭṭanassa ca sudukkarabhāvamaṃha. “**Vijaṭṭetuṃ ko samattho**”ti iminā “vijaṭṭaye”ti padaṃ sattiattham, na vidhiādiatthanti dasseti.

Evaṃ “antojaṭṭa”tiādinā puṭṭho pana assa devaputtassa imaṃ gāthamāhāti sambandho. “Ediso va imaṃ pañhaṃ vissajjeyyā”ti sathhāraṃ guṇato dassento “**sabbadhammesu appaṭṭihataññācāro**”tiādimāha. Tattha **sabbadhammesūti** atītiātibhedabhinnesu sabbesu ñeyyadhammesu. **Appaṭṭihataññācāro**ti anavasesañeyyāvaraṇappahānena nissaṅgacārattā navihataññāpavattiko. Etena tīsu kālesu appaṭṭihataññānavihāvanena ādito tiṇṇaṃ āveṇikadhammānaṃ gahaṅeneva tadekalakkhaṇatāya tadavinābhāvato ca bhagavato sesāveṇikadhammānampi gahitabhāvo veditabbo. Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthātāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyadhanādisakkāradānaggahaṅaṃ, taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññātisayayogānubhāvappattāya jutiyaṃ jotanti, yathādhippetañca visayaṃ appaṭṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane ca sakkontīti **devā**. Atha vā devaṇiyā taṃtaṃbyasananittaraṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti gamaṇiyā, abhithavanīyā vā, sobhāvisesayogena kamaṇiyāti vā **devā**. Te tividhā – sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīḷāya uttamehi dibbabrahmaariyavihārehi saparasantānagatapañcavidhamāravijayicchānipphattiyā cittissariyasattadhanādisammāpaṭṭipatti aveccapāsādasakkāradānaggahaṅasaṅkhātena, dhammasabhāvapuggalajjhāsayanurūpānusāsanañcaṅkhātena ca vohāratīsayena paramāya paññāsarīrapabhāsaṅkhātāya jutiyaṃ, anaññāsādhāraṇāya ñāpasarīragatiyā, māravijayasabbasabbaññugūṇaparahitanipphādanesu appaṭṭihataṃ sattiyaṃ ca samannāgatattā sadevakena lokena “saraṇa”nti gamaṇiyato, abhithavanīyato, bhattivasena kamaṇiyato ca sabbe te deve tehi guṇehi abhithuyya ṭhitattā tesam devānaṃ seṭṭho uttamo devoti **devadevo**. Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā, visuddhidevabhāvassa vā sabbaññugūṇāṅkārassa vā adhigatattā aññesaṃ devānaṃ atīsayena devoti **devadevo**.

Aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sakkānaṃ, mahābrahmānañca guṇābhībhavanato adhiko atīsayo atīrekataro vā sakkō brahmā cāti **sakkānaṃ atīsakko brahmānaṃ atībrahmā**. Ñāppahānadesanāvīsesesu sadevake loke kenaci avikkhambhānīyattānāyā kutocipi utrastābhāvato catūhi vesārajjehi visārado **catuvesārajjavīsārado**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “sammāsambuddhassa te paṭṭijānato ime dhammā anabhisambuddhāti tatra vata maṃ samaṇo vā...pe... vesārajjappatto viharāmi”ti (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8). Ṭhānāṭṭhānaññādihi dasahi ñāṇabalehi samannāgatattā **dasabaladhāro**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti”tiādi (a. ni. 10.21; vibha. 809). Yaṃ kiñci ñeyyaṃ nāma, tattha sabbattheva anāvataññānāyā **anāvataññāṇo**. Tañca sabbam samantato sabbākārato hatthatale āmalakaṃ viya paccakkhato dassanasamatthena ñāṇacakkhūnā samannāgatattā **samantacakkhu**, sabbaññūti attho. Imehi pana dvīhi padehi pacchimāni dve asādhāraṇāññāni gahitāni. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā**. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese** (visuddhi. 1.123 ādayo) vitthārato āgamissati.

Ettha ca “sabbadhammesu appaṭṭihataññācāro”ti iminā tiyaddhāruḷhānaṃ pucchānaṃ bhagavato byākaraṇasamatthātāya dassitāya kiṃ devatānampi puccham byākātum samattho bhagavāti āsankāya tannivattanattham “devadevo”ti vuttaṃ. Devānaṃ atīdevo sakkō devānamindo devatānaṃ pañhaṃ vissajjeti, “tato imassa ko viseso”ti cintentānaṃ tannivattanattham “sakkānaṃ atīsakko”ti vuttaṃ. Sakkenapi pucchitamattham sanaṅkumārādayo brahmāno vissajjeti, “tato imassa ko atīsayo”ti cintentānaṃ tannivattanattham “brahmānaṃ atībrahmā”ti vuttaṃ. Ayaṃ cassa viseso catuvesārajjadasabalaññānehi pākato jātoti dassanattham “catu...pe... dharo”ti vuttaṃ. Imāni ca ñāṇāni imassa ñāṇadvayassa adhigamena saheva siddhānti dassanattham “anāvataññāṇo samantacakkhū”ti vuttaṃ. Tayidaṃ ñāṇadvayaṃ puññāññasambhārūpacayasiddhāya bhaggadosatāya siddhanti dassento “bhagavā”ti avocāti. Evametesam padānaṃ gahaṅaṃ payojanaṃ, anupubbī ca veditabbā. Yaṃ panettha pacchimaṃ anāvataññānaṃ sabbaññūtaññānanti ñāṇadvayaṃ, taṃ atthato abhinnaṃ. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ visayapavattimukhena aññehi asādhāraṇābhāvadassanattham dvidhā katvā vuttaṃ. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuttidhammārammaṇatāya sabbaññūtaññānaṃ, tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya “anāvataññāna”ntipi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese**

(visuddhi. 1.123 ādayo) vakkhāma.

2. Mahante sīlakkhandhādike eṣi gavesīti mahesi, bhagavā. Tena **mahesinā. Vaṇṇayantoti** vivaranto vitthārento. **Yathābhūtaṃ** aviparītaṃ. **Sīlādibhedananti** sīlasamādhīpaññādivibhāgaṃ. **Sudullabhanti** aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena laddhabbattā suṭṭhu dullabhaṃ. **Sīlādisaṅgahanti** sīlādikkhandhattayasāṅgahaṃ. Ariyamaggo hi tīhi khandhehi saṅgahito sappadesattā nagaraṃ viya rajjena, na tayo khandhā ariyamaggena nippadesattā. Vuttañhetam “na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā; tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti (ma. ni. 1.462). Kilesacorehi aparipanthanīyatāya **khemam**. Antadvayaparivajjanato, māyādikāyavaṅkāḍippahānato ca **ujum**. Sabbesaṃ saṃkilesadhammānaṃ māraṇavasena gamanato pavattanato, nibbānassa magganato, nibbānatthikehi maggitabbato ca **maggam**. **Visuddhiyāti** nibbānāya, visuddhibhāvāya vā, arahattāyāti attho.

Yathābhūtaṃ ajānantāti evaṃ sīlavisuddhiādivisuddhiparamparāya adhigantabbo evarūpo evaṃkiccako evamatthoti yāthāvato anavabujjhantā. Sakalasamkilesato, saṃsāro ca suddhiṃ vimuttiṃ kāmenti patthentīti **suddhikāmā. Api**-saddo sambhāvane. Tena na kevalaṃ sīlamattena parituttā, atha kho visuddhikāmāpi samānāti dasseti. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. Bhāvanāya yuttapayuttatāya **yogino vāyamantāpi** visuddhiṃ uddissa payogaṃ parakkamaṃ karontāpi upāyassa anadhigatattā **visuddhiṃ nādhigacchantīti** yojanā. **Tesanti** yogīnaṃ. Kāmañcāyaṃ visuddhimaggo samantabhaddakattā savanadhāraṇaparicayāḍipasaṭṭhānaṃ sabbesampi pāmojjakaro, yogīnaṃ pana sātisaṃyamā pamodahetūti āha “**tesaṃ pāmojjakaraṇa**”nti. Bāhirakanīkāyantaraladdhīhi asammissatāya suṭṭhu visuddhavinicchayattā **suvisuddhavinicchayaṃ. Mahāvihāravāsīnanti** attano apassayabhūtaṃ nikāyaṃ dasseti. **Desanāyanissitanti** dharmasaṃvaṇṇanāyasaṇṇissitaṃ. Ettha ca “tesaṃ pāmojjakaraṇa”ntiādinā sabbasaṃkilesamalavisuddhatāya visuddhiṃ nibbānaṃ patthentānaṃ yogīnaṃ ekaṃsena tadāvahattā pāmojjakaro ñāṇuttarehi sammāpaṭipannehi adhiṭṭhitattā suṭṭhu sammā visuddhavinicchayo mahāvihāravāsīnaṃ kathāmaggoti dasseti. **Sakkaccaṃ me bhāsato** sakkaccaṃ nisāmayathāti yojetabbaṃ.

Ettha ca “imissā dāni gāthāyā”ti iminā visuddhimaggabhāsanassa nissayaṃ, “kathitāya mahesinā”ti iminā tassa pamāṇabhāvaṃ, “yathābhūtaṃ atthaṃ sīlādibhedana”nti iminā aviparītipiṇḍatthaṃ, “sudullabhaṃ...pe... yogino”ti iminā nimittaṃ, “**tesaṃ pāmojjakaraṇa**”nti iminā payojanaṃ, “vaṇṇayanto atthaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ mahāvihāravāsīnaṃ desanāyanissitaṃ, sakkacca”nti ca iminā karaṇappakāraṃ dassetvā “visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhuvo”ti iminā tatha sakkaccasavane sādhujane niyojeti. Sādhukaṃ savanapaṭibaddhā hi sāsanasampatti.

3. Vacanatthavibhāvanena paveditavisuddhimaggasāmaññatthassa visuddhimaggakathā vuccamānā abhiruciṃ uppādetīti padatthato visuddhimaggaṃ vibhāvetuṃ “**tattha visuddhī**”tiādi āradhama. Tattha **tatthāti** yadidaṃ “visuddhimaggaṃ bhāsissa”nti ettha visuddhimaggapadaṃ vuttaṃ, tattha, **Sabbamalavirahitanti** sabbehi rāgādimalēhi, sabbehi saṃkilesamalehi ca virahitaṃ vivittaṃ. Tato eva **accantaparissuddham**, sabbadā sabbathā ca visuddhanti attho. Yathāvuttaṃ visuddhiṃ maggaṃ gavesati adhigacchati etenāti **visuddhimaggo**. Tenāha “**maggoti adhigamūpāyo vuccati**”ti. Visuddhimaggoti ca nippariyāyena lokuttaramaggo veditabbo, tadupāyattā pana pubbabhāgamaggo, tannissayo kathāpabandho ca tathā vuccati.

Svāyaṃ visuddhimaggo sathārā desanāvīlāsato, veneyyājñāsayaṃ ca nānāyeyhi desito, tesu ayameko nayo gahitoti dassetuṃ “**so panāya**”ntiādi āradhama. Tattha **katthacīti** kismiñci sutte. **Vipassanāmatavasenevāti** avadhāraṇena samathaṃ nivatteti. So hi tassā paṭiyogī, na sīlādi. Matta-saddena ca visesanivattiatthena savisesaṃ samādhim nivatteti. So upacārappanābhedo vipassanāyānikassa desanāti katvā na samādhimattaṃ. Na hi khaṇikasamādhim vinā vipassanā sambhavati. Vipassanāti ca tivadhāpi anupassanā veditabbā, na aniccānupassanāya. Na hi aniccadassanamattena saccābhisaṃsāya sambhavati. Yaṃ pana gāthāyaṃ aniccalakkhaṇasseva gahaṇaṃ katam, taṃ yassa tadeva suṭṭhutaṃ pākāṭam hutvā upaṭṭhāti, tādisassa vasena. Sopi hi itaraṃ lakkhaṇadvayaṃ vibhūtaraṃ katvā sammāsivā visesaṃ adhigacchati, na aniccalakkhaṇameva.

Sabbe saṅkhārāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā, te hi sammasanīyā. **Aniccāti** na niccā addhuvā itarā khaṇabhāṅgurāti. **Paññāyāti** vipassanāpaññāya. **Passati** sammasati. **Atha** pacchā udayabbayaññādināṃ uppattiyā uttarakālaṃ. **Nibbindati dukkheti** tasmīyeva aniccākāro diṭṭhe “sabbe saṅkhārā”ti vutte tebhūmake khandhapañcakaṅkhaṭe dukkhe nibbindati nibbidāññaṃ paṭilabhati. **Esa maggo visuddhiyāti** esa nibbidānupassanāsaṅkhāto virāgādīnaṃ karaṇabhūto nibbānassa adhigamūpāyo.

Jhānapaññāvasenāti samathavipassanāvasena. **Jhānanti** cettha vipassanāya pādakabhūtaṃ jhānaṃ adhippetam. **Yamhīti** yasmīṃ puggale. **Jhānañca paññā cāti** etthāyamattho – yo puggalo jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā taṃ ussukkāpeti. **Sa ve nibbānasantiketi** so byattaṃ nibbānassa samīpe ekantato nibbānaṃ adhigacchati.

Kammanti maggacetaṇā. Sā hi apacayagāmitāya sattānaṃ suddhiṃ āvahati. **Vijjāti** sammādiṭṭhi. **Sīlanti** sammāvācākamantā. **Jīvitamuttamanti** sammājīvo. **Dhammoti** avasesā cattāro ariyamaggadhammā. Atha vā **kammanti** sammākammantassa gahaṇaṃ. “Yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti (ma. ni. 1.462) vacanato. **Vijjāti** sammādiṭṭhisammāsaṅkappānaṃ gahaṇaṃ. **Dhammoti** sammādi

“evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu (saṃ. ni. 5.378) viya. Taggahaṇeṇeva “yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti vacanato sammāvāyāmasatīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Silanti** sammāvācājīvaṇaṃ. **Jīvitamuttamanti** evarūpassa ariyapuggalassa jīvitaṃ uttamaṃ jīvitanti evamettha aṭṭhaṅgiko ariyamaggo vuttoti veditabbo.

Silādivasenāti silasamādhipaṇṇāvīriyavasena. **Sabbadāti** samādānato pabhuti sabbakālaṃ. **Sīlasampannoti** catupārisuddhisīlasampadāya sampanno samannāgato. **Paññavāti** lokiyalokuttarāya paññāya samannāgato. **Susamāhitoti** taṃsampayuttana samādhinā suṭṭhu samāhito. **Āraddhavīriyoti** akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya paggahitavīriyo. **Pahitattoti** nibbānaṃ patipesitattatāya kāye ca jīvite ca nirapekkhacitto. **Oghanti** kāmoghādicatubbidhampi oghaṃ, saṃsāramahoghaṃeva vā.

Ekāyanoti ekamaggo. Maggariyāyo hi idha ayana-saddo, tasmā ekapathabhūto ayaṃ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Ekaṃ vā nibbānaṃ ayati gacchatīti ekāyano, ekena vā gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena ayitabbo paṭipajjitabboti ekāyano, ayanti tenāti vā ayano, ekassa seṭṭhassa bhagavato ayanoti ekāyano, tena uppāditattā, ekasmiṃ vā imasmiṃyeva dhammavinaye ayanoti ekāyano. **Sattānaṃ visuddhiyāti** rāgādimalēhi, abhijjhāvisamalobhādiupakkilesehi ca sattānaṃ visuddhatthāya visuḷḷhanatthāya. **Yadidanti** nipāto, ye imeti attho. Pubbe saraṇalakkhaṇa maggaṭṭhena ca maggoti vuttasseva kāyādivisayabhedena catubbidhattā “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti vuttaṃ. **Sammappadhānādīsūti** ettha **ādi**-saddena appamādhābhīratīādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Appamādhābhīratīādīvasenāpi hi kathaci visuddhimaggo desito. Yathāha –

“Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā;
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike”ti. (dha. pa. 32);

4. Tatrāti tassam gāthāyaṃ. Upari vuccamānā gāthāya vitthārasaṃvaṇṇanā niddesapaṭiniddesaṭṭhāniyā, tato saṃkhittatārā atthavaṇṇanā uddesaṭṭhāniyāti āha “**ayaṃ saṅkhepavaṇṇanā**”ti. Yathāuddiṭṭhassa hi atthassa niddesapaṭiniddesā sukarā, subodhā ca honṭīti. **Sīle patiṭṭhāyāti** ettha **sīleti** kusalasīle. Yadi pi “katame ca, thapati, akusalā sīlā”tiādīsū akusalā dhammāpi sīlanti āgatā. Vuccamānāya pana cittapaṇṇābhāvanāya adhiṭṭhānāyogyatāya kiriyasīlānampi asambhavo, kuto itaresanti kusalasīlamevettha adhippetam. **Sīlaṃ paripūrayamānoti**ādīsū **paripūrayamānoti** paripārento, parivaḍḍhento vā, sabbabhāgehi saṃvaranto, avītikkamanto cāti attho. Tathābhūto hi taṃ avijahanto tattha patiṭṭhito nāma hoti. “Sīle”ti hi idaṃ ādhāre bhūmmaṃ. **Patiṭṭhāyāti** duvidhā patiṭṭhā nissayūpanissayabhedato. Tattha upanissayapatiṭṭhā lokiyā, itarā lokuttarā abhindivā gahaṇe. Bhindivā pana gahaṇe yathā lokiyacittuppādesu saḥajātānaṃ, purimacchīmānaṃ vasena nissayūpanissayapatiṭṭhā sambhavati, evaṃ lokuttaresu heṭṭhimamaggaphalasīlavasena upanissayapatiṭṭhāpi sambhavati. “Patiṭṭhāyā”ti ca padassa yadā upanissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā “saddham upanissāyā”tiādīsū (paṭṭhā. 1.1.423) viya purimakālakiriyāvasena attho veditabbo. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hoti”ti (ma. ni. 3.431). Yadā pana nissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā “cakkhuṇca paṭicca”tiādīsū (ma. ni. 1.204; 3.421; saṃ. ni. 4.60) viya samānakālakiriyāvasena attho veditabbo. Sammāvācādayo hi attanā sampayuttānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ saḥajātavaseneva nissayapaccayā honṭīti.

Narati netīti **naro**, puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto, itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puri ucce ṭhāne seti pavattatīti “puriso”ti vuccati, evaṃ nayanatṭhena “naro”ti vuccati. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ netuṭṭhāne tiṭṭhāti, pageva itaro itarāsaṃ. Narena yogato, narassa ayanti vā nārī, itthī. Sāpi cettha kāmaṃ taṇhājaṭṭhāvijāṭanasamatthātā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento “naro”ti āha yathā “sathā devamanussāna”nti (dī. ni. 1.157, 255). Aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ “**naroti satto**”ti vuttaṃ. **Sapaññoti** vipākabhūtāya saha paññāya pavattatīti sapañño. Tāya hi ādīto paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ “sapañño”ti vattabbaṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesanena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. Sampajaññāsaṅkhātāya ca taṃtaṃkiccakārikāya paññāya vasena “sapañño”ti vattam vaṭṭati. Aṭṭhakathāyaṃ pana nipaka-saddena pārihārikapaññā gayhatīti vipākapaññāvasenevettha attho vutto. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyāti** kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetuka-saddo paṭisandhi-saddena sambandhitabbo, na paññā-saddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā “paṭisandhiyaṃ paññā”ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyati **cittaṃ**, samādhi. So hi sātisaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādheti, samādhi pana tehi vināpi sādheti. Paṇḍabavabhāvaṃpādanena paccayehi citaṃ, tathā santānaṃ cinotīti **cittaṃ**, samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya, iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḷḷhoti katvā vuttaṃ “**cittasīna hettha samādhi niddiṭṭho**”ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadi pi kusalā dibhedato bahuvadhā. “Bhāvaya”nti pana vacanato bhāvetabbā idhādhipeṭāti taṃ dassetuṃ “**vipassana**”nti vuttaṃ. “Bhāvaya”nti ca idaṃ paccakaṃ yojetabbaṃ “cittaṃ bhāvayaṃ, paññāṇca bhāvaya”nti. Tayidaṃ dvayaṃ kiṃ lokiyaṃ, udāhu lokuttaranti? Lokuttaranti daṭṭhabbaṃ ukkaṭṭhaniddesato. Taṃ hi bhāvayamāno ariyamaggakkhaṇe taṇhājaṭṭhaṃ samucchadavasena vijaṭetīti vuccati, na lokiyaṃ. Nānantariyabhāvena panettha lokiyāpi gahitāva honti lokiyasamathavipassanāya vinā tadabhāvato. Samathayānikassa hi upacārappanāppabhedam samādhiṃ itarassa khaṇikasamādhiṃ, ubhayesampi

vimokkhamukhattayaṃ vinā na kadācīpi lokuttarādhigamo sambhavati. Tenāha “**samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno**”ti. Tattha yadā lokiyā samathavipassanā adhippetā, tadā “bhāvaya”nti idaṃ bhāvanākiriyaṃ hetubhāvakathanam, bhāvanāhetūti attho. Taṃbhāvanāhetukā hi vijaṭṭhanakiriyaṃ. Yadā pana lokuttarā adhippetā, tadā kevalam vattamānabhāvaniddeso. Tadubhayabhāvanāsamakārameva hi taṃhājaṭṭhāvijaṭṭhanam.

“**Ātāpī nipako**”ti idaṃ yathāvuttabhāvanāya upakāradhammakittanam. Kammatṭhānam anuyūñjantassa hi vīriyam sati sampajaññanti ime tayo dhammā bahūpakārā. Vīriyūpatthaddhañhi kammatṭhānam satisampajaññanupālitaṃ na paripatati, upari ca visesaṃ āvahati. Patitṭhāsiddhiyā cettha saddhāsiddhi, saddhūpanissayattā silassa, vīriyādisiddhiyā ca. Na hi saddheyyavattum asaddahantassa yathāvuttavīriyādayo sambhavanti, tathā samādhipi. Yathā hi hetubhāvato vīriyādihi saddhāsiddhi, evaṃ phalabhāvato tehi samādhisiddhi. Vīriyādisu hi sampajjamānesu samādhi sampannova hoti asamāhitassa tadabhāvato. Kathaṃ panettha satisiddhi? Nipakaggahaṇato. Tikkhavisadabhāvappattā hi sati “nepakka”nti vuccati. Yathāha “paramena satinepakkena samannāgato”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “nepakkaṃ paññā”ti ayamatto dassito. Taggahaṇeneva satipi gahitāva hoti. Na hi sativirahitā paññā atthi. Apare pana “sapañño”ti imināva pārihārikapaññāpi gayhatīti “nipako”ti padassa “sato”ti attham vadanti. Yadi pi kilesānam pahānam ātāpanam, taṃ sammāditṭhiādīnampi attheva. Ātappasaddo viya pana ātāpasaddo vīriyeva nirulhoti āha “**ātāpīti vīriyavā**”ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānam abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamikāro pasamsāya, atisayasa vā dīpako. **Vīriyavāti** vā-saddopi tadattho eva daṭṭhabbo. Tena sammappadhānasamañgītā vuttā hoti. Tenāha “**kilesānam ātāpanaparitāpanaṭṭhenā**”ti. Ātāpanaggahaṇena cettha ārambha dhātumāha ādito vīriyārambhōti katvā, paritāpanaggahaṇena nikkamaparakkamadhātuyo sabbaso paṭipakkhato nikkhantataṃ, uparūpari visesappattiṃca upādāya. Nipayati visoseti paṭipakkham, tato vā attānam nipāti rakkhatīti **nipako**, sampajāno. Kammatṭhānassa parihāraṇe niyuttāti **pārihārikā**.

Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchiṃja netīti **sabbakiccapariniyikā**. Kammatṭhānassa vā uggaho paripucchā bhāvanārambhō manasikāraviddhi, tattha ca sakkaccakāritā sātaccakāritā sappāyakāritā nimittakusalatā pahitattatā antarāsañkoco indriyasamattapaṭipādanā vīriyasamatāpādanam vīriyasamatāyojananti evamādīnam sabbesaṃ kiccānam pariniyikā **sabbakiccapariniyikā**. **Bhayaṃ ikkhatīti bhikkhūti** sādharāṇato bhikkhulakkhaṇakathanena paṭipattiyāva bhikkhubhāvo, na bhikkhakabhinnapaṭadharādibhāvenāti dasseti. Evaṃ hi katakiccānam sāmañerādīnam, paṭipannānañca apabbajitānampi saṅgaho kato hoti. Idha pana paṭipajjanakavasena attho veditabbo. Bhandati pāpake akusale dhammeti vā **bhikkhu**. **So imaṃ vijaṭṭheti** yo naro sappañño sile patitṭhāya ātāpī nipako cittaṃ paññānañca bhāvayanti vutto, so bhikkhu imaṃ taṃhājaṭṭham vijaṭṭheti sambandho. Idāni tampi vijaṭṭhanam velugumbavijaṭṭhanena upamētvā dassetum gāthāya yathāvutte silādiddhamme “iminā ca silenā”tiādīnā paccāmasati. Tattha yasmā yogāvacarasantānagatā nānākkhaṇikā missakā silādiddhammā gāthāya gahitā, tasmā te ekaccaṃ gaṇhanto “**chahi dhammehi samannāgato**”ti āha. Na hi te cha dhammā ekasmiṃ santāne ekasmiṃ khaṇe labbhanti. Yasmā ca puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsītā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṃ dassento “**seyyathāpi nāma puriso**”tiādīmāha. Tattha **sunisitanti** suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikkhiṇanti attho. Satthassa nisānasilāyaṃ nisitarabhāvakaraṇam, bāhubalena cassa ukkhipanti ubhayampetaṃ atthāpanam katvā upamaṃ vuttāti tadubhayaṃ upameyye dassento “**samādhisilāyaṃ sunisitaṃ...pe... paññāhatthena ukkhipitvā**”ti āha. Samādhiḡuṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Tenāha bhagavā “samāhito yathābhūtam pajānātī”ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071; netti. 40; mī. pa. 2.1.14). Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. **Vijaṭṭeyyāti** vijaṭṭetum sakkuṇeyya. Vuttānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṃhājaṭṭham vijaṭṭetum samattho nāma. Vijaṭṭhanam cettha samucchadavasena pahānanti āha “**sañchindeyya sampadāleyyā**”ti. Dakkhiṇam arahatīti dakkhiṇeyyo, aggo ca so dakkhiṇeyyo cāti **aggadakkhiṇeyyo**, aggā vā dakkhiṇā aggadakkhiṇā, taṃ arahatīti **aggadakkhiṇeyyo**.

5. Tatrāti tassaṃ gāthāyaṃ. **Ayanti** “naro”ti ca “bhikkhū”ti ca vutto yogāvacaro. Puna **tatrāti** tassaṃ paññāyaṃ. **Assāti** bhikkhuno. Kattari cetam sāmivacanam, anenāti attho. **Karaṇīyam natthi** visesādhanassa tihetukapaṭisandhipaññāya abhāvato. Tenāha “**purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā**”ti. **Tenāti** yoginā. Bhāvanāyaṃ satatapaṭivattivīriyatāya **sātaccakārinā**. **Paññāvasenāti** yathāvuttanepakkasañkhātapaññāvasena. Yaṃ kiñci kattabam, tassa sabbassa sampajānavaseneva karaṇasīlo, tattha vā sampajānakāro etassa atthi, sampajānassa vā asammoḡhassa kārako uppādakoti sampajānakārī, tena **sampajānakārinā**. **Atrāti** assaṃ gāthāyaṃ. Silādisampādane vīriyassa tesam āngabhāvato taṃ visum aggaḡetvā “**silasamādhipaññā mukhenā**”ti vuttaṃ.

“Visuddhimaggaṃ dasseti”ti avibhāgato desanāya piṇḡattham vatvā puna taṃ vibhāgato dassetum “**ettāvātā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ettāvātāti** ettakāya desanāya. **Sikkhāti** sikkhitabbaṭṭhena sikkhā. Sikkhanam cettha āsevanam daṭṭhabbam. Silādidhammehi saṃvaraṇādivasena āsevanto te sikkhatīti vuccati. **Sāsananti** paṭipattisāsanam. **Upānissayo** balavakāraṇam. **Vajjanam** anupagamanam. **Sevanā** bhāvanā. **Paṭipakkhoti** pahāyakaṃ paṭipakkho. Yadi pi gāthāyaṃ “sile”ti sāmaññato vuttaṃ, na “adhisile”ti. Taṃ pana taṃhājaṭṭhāvijaṭṭhanassa patitṭhābhūtam adhippetanti āha “**silena adhisilasikkhā pakāsītā**”ti. Bhavagāmi hi silam silameva, vibhavagāmi silam adhisilasikkhā. Sāmaññajotanā hi visese avatitṭhatīti. Esa nayo sesasikkhāsūpi.

Silenāti adhisilasikkhābhūtena silena. Taṃ hi anaññasādharāṇatāya sāsanassa ādikalyāṇatam pakāseti, na yamaniyamādimmattam. Tena vuttaṃ “**silāñca suvisuddham, sabbapāpassa akaraṇa**”nti ca. **Kusalānanti** maggakusalānam. **Kusalānanti** vā anavajjanam. Tena ariyaphaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Sabbapāpassa**

akaraṇanti sabbassāpi sāvajjassa akiriya anajjhāpajjanam. Etena cārittavārittabhedassa sabbassa sīlassa gahaṇam kataṃ hoti. Kattabbākaraṇampi hi sāvajjamevāti. **Ādivacanatotī** gāthāyaṃ vuttasamādhīpaññānaṃ ādimhi vacanato. Ādibhāvo cassa tammulakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ādīnaṃ vā vacanaṃ ādivacanaṃ. Ādisaddena cettha “sīlaṃ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā”ti (dī. ni. 2.186) evamādinam saṅgaho daṭṭhabbo. Sīlassa visuddhattā vipphaṇṣārādīhetūnaṃ dūrīkaraṇato avipphaṇṣārādiguṇāvahaṃ. “Avipphaṇṣārādiguṇāvahattā”ti etena na kevalam sīlassa kalyāṇatāva vibhāvītā, atha kho ādibhāvopīti daṭṭhabbam. Tathā hissa **sutte** (pari. 366) avipphaṇṣārādīnaṃ vimuttiñānapariyosānānaṃ paramparapaccayatā vuttā. **Samādhināti** adhicittasikkhābhūtena samādhinā. Sakalam sāsanaṃ saṅgahetvā pavattāya gāthāya ādīpadena ādimhi paṭipajjitabbassa sīlassa, tatiyapadena pariyosāne paṭipajjitabbāya paññāya gahitattā majjhe paṭipajjitabbo samādhi pārisesato dutiyapadena gayhatīti “**kusalassa upasampadātiādivacanato hi samādhi sāsanaṃ majjhe**”ti vuttam, na kusalasaddassa samādhīpariyāyattā. Pubbūpanissayavato hi samāhitatādītaṅgasamannāgamena abhinīhārakkhamatā samādhissa iddhividhādiguṇāvahattam, aggamaggapaññāya adhiyatāya yadattam pabbajati, tam pariyosīnti **paññā sāsanaṃ pariyosānaṃ**. Tenāha bhagavā “sikkhānisamsamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati saddhādhīpateyyaṃ paññuttaram vimuttisāra”nti (a. ni. 4.245). Sakam cittaṃ sacittaṃ, sacittassa sabbaso kilesānaṃ samucchindanaṃ visodhanaṃ **sacittapariyodāpanam**. Evam pana paññākiṇṇe matthakappatte uttari karaṇiyābhāvato sāsanaṃ paññuttarā veditabbā. **Tādibhāvāvahanatotī** yādiso iṭṭhesu, lābhādisu ca anunayābhāvato, tādiso anīṭhesu, alābhādisu ca paṭighābhāvato. Tato eva vā yādiso anāpāthagatesu iṭṭhānīṭṭhesu, tādiso āpāthagatesupīti **tādī**. Tassa bhāvo **tādibhāvo**, tassa āvahanato. **Vātenāti** vātaṃ. **Na samīratīti** na calatī. **Na samījanīti** na phandantī, kuto calanantī adhippāyo.

Tathāti yathā sīlādayo adhisīlasikkhādīnaṃ pakāsakā, tathā tevijjatādīnaṃ upanissayassāti tesam pakāsānākārūpasamhārattho tathā-saddo. Yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena, kammassakataññabalena ca samkilesamalato visujjhati pāripūriṇa gacchati, tasmā sīlasampadā sījjhamānaṃ upanissayasampattibhāvena satibalaṃ, ñāṇabalaṇca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satinepakkena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakicesu sudīṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇanubandhāya dutiyavijjāsiddhi. Puretaram siddhānaṃ samādhīpaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhaviṇṇasakakhīṇāsavēhi dīpetabbā. Samādhīpaññā viya abhiññāpaṭisambhīdānaṃ sīlaṃ na sabhāgahetūti katvā vuttam “**na tato para**”nti. “Samāhito yathābhūtam pajānāti”ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; netti. 40; mī. pa. 2.1.14) vacanato samādhīsampadā chaḷabhiññātāya upanissayo. Paññā viya paṭisambhīdānaṃ samādhi na sabhāgahetūti vuttam “**na tato para**”nti. “Yogā ve jāyate bhūrī”ti (dha. pa. 282) vacanato pubbayogena, garuvāsadesabhāsākaosallauggahaparipucchādīhi ca paribhāvītā paññāsampatti paṭisambhīdāpabhedassa upanissayo paccakabodhisammāsambodhiyopi paññāsampattisannissayāti paññāya anadhigantabbassa visesassa abhāvato, tassā ca paṭisambhīdāpabhedassa ekantikakāraṇato heṭṭhā viya “na tato para”nti avatvā “**na aññena kāraṇena**”ti vuttam.

Ettha ca “sīlasampattīhi nissāyā”ti vuttattā yassa samādhīvijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhīsampadā atthīti. Satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhīdā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti, maggakkhaṇe eva tāsam paṭilabhitabbato, evam sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhīsampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhiḡameneva tāsam adhīgamo veditabbo. Paccakabuddhānaṃ, sammāsambuddhānaṃ paccakabodhisammāsambodhisamadhīgamasādisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhiḡamāti. Vinayasuttābhīdhammesu sammāpaṭipattiyā tevijjatādīnaṃ upanissayatāpi yathāvuttavidhinā veditabbā.

Sampannasīlassa kāmasevanābhāvato sīlena paṭhamantavivajjanaṃ vuttam. Yebhuyyena hi sattā kāmāhetu pāṇātipātādīvasenāpi asuddhapayogā honti. Jhānasukhalābhīno kāyakīlamathassa sambhavo eva natthīti samādhinā dutiyantavivajjanaṃ vuttam jhānasamuṭṭhānapanāṇītarūpaphuṭakāyattā. **Paññāyāti** maggapaññāya. Ukkaṭṭhaniddesena hi ekamsato ariyamaggova majjhimā paṭipatti nāma. Evam santepi lokiyapaññāvasenāpi antadvayavivajjanaṃ vibhāvetabbam.

Sīlaṃ taṃsamaṅgino kāmāsuḡatīsuyeva nibbattāpanato catūhi apāyēhi vimuttiyā kāraṇantī āha “**sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hotī**”ti. Na hi pāṇātipātādīpaṭivirati duggatīparīkilesam āvāhati. Samādhi taṃsamaṅgino mahaggatabhūmiyaṃyeva nibbattāpanena sakalākāmabhāvato vimocetīti vuttam “**samādhinā kāmādhātusamatikkamanupāyo pakāsito hotī**”ti. Na hi kāmāvacarakammassa anubalappadāyīnaṃ kāmācchāndādīnaṃ vikkhambhakaṃ jhānaṃ kāmādhātuparīkilesāvahaṃ hoti. Na cettha upacārājjhānaṃ nidassetabbam, appanāsamādhissa adhippetattā. Nāpi “sīleneva atikkamītabbassa apāyābhavassa samādhinā atikkamītabbatā”ti vacanokāso. Suḡatībhavampi atikkamāntassa duggatīsamatikkamane kā kathāti. **Sabbabhavasamatikkamanupāyoti** kāmābhavādīnaṃ navannampi bhavānaṃ samatikkamanupāyo sīlasamādhīhi atikkantāpi bhavā anatikkantā eva, kāraṇassa apahīnattā. Paññāya panassa supphānattā te samatikkantā eva.

Tadaṅgappahānavasenāti dīpālokeneva tamassa puññakiriyaṃvattugātena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānavasena. **Samādhinā vikkhambhanappahānavasenāti** upacārappanābhēdena samādhinā pavattīnīvaraṇena ghaṭappahāreneva jalatala sevālassa tesam nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānavasena. **Paññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Samucchēdappahānavasenāti** catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvītattā taṃtaṃmaggavato attano santāne

“diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”tiadinā (dha. sa. 277) vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchindanappahānavasena.

Kilesānaṃ vītikkaṃapaṭipakkhoti saṃkilesadhamaṇaṃ, kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvāresu vītikkaṃ ajjhācāro, tassa paṭipakkho **sīlena pakāsito hoti**, avītikkaṃasabhāvattā sīlassa. Okāsādānavasena kilesānaṃ citte kusallappavattim pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ **pariyuṭṭhānaṃ**. Taṃ samādhi vikkhambhetīti āha “**samādhinā pariyuṭṭhānaṃ paṭipakkho pakāsito hoti**”ti, samādhissa pariyuṭṭhānaṃ appahāyakkattā. Appahānabhāvena santāne anu anu sayanato kāraṇalābhe uppattirahā **anusayā**, te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā veditabbā. Te ariyamaggapaññāya sabbaso pahīyantīti āha “**paññāya anusayaṃ paṭipakkho pakāsito hoti**”ti.

Kāyaduccarītādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti **duccaritaṃ**, tameva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ saṃkileseti vibādhati, upatāpeti cāti **saṃkilesa**, tassa visodhanaṃ sīlena tadaṅgavasena pahānaṃ vītikkaṃapaṭipakkhattā sīlassa. Taṃhāsaṃkilesassa visodhanaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ pariyuṭṭhānaṃ paṭipakkhattā samādhissa, taṃhāya cassa ujuvipaccanikabhāvato. Diṭṭhisamkilesassa visodhanaṃ samucchadavasena pahānaṃ anusayaṃ paṭipakkhattā paññāya, diṭṭhigatānaṃ ayāthāvagāhīnaṃ yāthāvagāhīniyā paññāya ujuvipaccanikabhāvato.

Kāraṇanti upanissayapaccayo. **Sīlesu paripūrakārīti** maggabrahmacariyassa ādibhūtattā ādibrahmacariyakānaṃ pārājikasāṅghādisesasaṅkhātānaṃ mahāsīlasikkhāpadānaṃ avītikkaṃamanato khuddānukhuddakānaṃ āpajjane sahasāva tehi vuṭṭhānena sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samatthaṃ karotīti **sīlesu paripūrakārī. Tathā sakadāgāmīti** “sīlesu paripūrakārī”ti etaṃ upasaṃharati tathā-saddena. Ete hi dve ariyā samādhipāripanthikānaṃ kāmarāgābyāpādānaṃ paññāpāripanthikassa saccapaṭicchādakamohassa sabbaso asamūhatattā samādhim, paññānaṃ bhāventāpi samādhipaññāsu yaṃ kattabbaṃ, taṃ mattaso pamāṇena padesaṃmattameva karontīti samādhismim, paññāya ca mattaso kāriṇo “sīlesu paripūrakārī”ti icceva vuccanti. Anāgāmī pana kāmarāgābyāpādānaṃ samucchinnattā **samādhismim paripūrakārī**. Arahā sabbaso sammohassa susamūhatattā **paññāya paripūrakārī**.

Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā (a. ni. 3.87) –

“Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismim mattaso kāri, paññāya mattaso kāri. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjati vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasārūpani, tattha dhuvasīlo ca hoti thitasīlo ca, samādaya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu...pe... so tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti. Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karotī. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismim paripūrakārī, paññāya mattaso kāri. So yāni tāni...pe... sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ...pe... anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismim paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni...pe... sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā...pe... upasampajja viharatī”ti.

“Katha”nti pucchitvā sikkhādikē vibhajitvā vuttamevatthaṃ nigametaṃ “**eva**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **aññe cāti** tayo vivekā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi vimokkhamukhāni, tīṇi indriyānīti evamādayo, sikkhattikādīhi aññe ca guṇattikā. **Evarūpāti** yādisakā sikkhattikādayo idha sīlādīhi pakāsītā honti, edisā.

Ettha hi vivatṭasanissitassa sīlassa idhāhippetattā sīlena kāyaviveko pakāsito hoti, samādhinā cittaviveko, paññāya upadhiviveko. Tathā sīlena adoso kusalamūlaṃ pakāsitaṃ hoti, titikkhappadhānatāya, aparūpaghātasabhāvātāya ca sīlassa. Samādhinā alobo kusalamūlaṃ, lobhapaṭipakkhato, lobhappadhānatāya ca samādhissa. Paññāya pana amohoyeva. Sīlena ca animittavimokkhamukhaṃ pakāsitaṃ hoti. Adosappadhānaṃ hi sīlasampadaṃ nissāya dose ādinavadassino aniccānupassanā sukheneva ijjhati, aniccānupassanā ca animittavimokkhamukhaṃ. Samādhinā appaṇihitavimokkhamukhaṃ. Paññāya suññatavimokkhamukhaṃ. Alobhappadhānaṃ hi kāmanissaraṇaṃ samādhisampadaṃ nissāya kāmesu ādinavadassino dukkhānupassanā sukheneva ijjhati, dukkhānupassanā ca appaṇihitavimokkhamukhaṃ. Paññāsampadaṃ nissāya anattānupassanā sukheneva ijjhati, anattānupassanā ca suññatavimokkhamukhaṃ. Tathā sīlena anaññātāññassāmīndriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taṃ hi sīlesu paripūrakārīno aṭṭhamakassa indriyaṃ. Samādhinā aññindriyaṃ. Taṃ hi ukkaṃsagataṃ samādhismim paripūrakārīno anāgāmino, aggamaggaṭṭhassa ca indriyaṃ. Paññāya aññātāvindriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taduppattiyā hi arahā paññāya paripūrakārīti. Iminā nayena aññe ca evarūpā guṇattikā sīlādīhi pakāsetabbā.

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

Sīlasarūpādikathāvaṇṇanā

6. Evanti vuttappakārena. **Anekagūṇasaṅgāhakenāti** adhisīlasikkhādīnaṃ, aññesaṅga anekesaṃ guṇānaṃ

saṅgāhakena. **Silasamādhīpaññāmukhenā** “sabbe saṅkhārā aniccā”tiādīsu (dha. pa. 277; theragā. 676; netti. 5) viya vipassanāmettādimukhena saṅkhepato adesevā silasamādhīpaññāmukhena desitopi, sattatīmsāyapi vā bodhipakkhiyadharmānaṃ visuddhimaggantogadhataṃ tatha silasamādhīpaññā mukhaṃ pamukhaṃ katvā desitopi. Etena silasamādhīpaññāsu avasesabodhipakkhiyadharmānaṃ sabhāvato, upakāro ca antogadhābhāvo dīpitoti vedītabbaṃ. Atisaṅkhepadesitoyeva hoti sabhāvavibhāgādito avibhāvitattā. **Nā**lanti na pariyattaṃ na samatthaṃ. **Sabbesanti** nāṭisaṅkhepanāṭivithārarucīnampi, vipaṇcītaññūneyyānampi vā. Saṅkhepadesanā hi saṅkhittarucīnaṃ, ugghaṭṭitaññūnaṃyeva ca upakārāya hoti, na panitaresaṃ. **Assa** visuddhimaggassa. Pucchanaṭṭhena pañhā, kiriyā karaṇaṃ kammaṃ, pañhāva kammaṃ **pañhākammaṃ**, pucchanapayogo.

Kim silanti sarūpapucchā. **Kenatṭhena** silanti kena atthena silanti vuccati, “sīla”nti padaṃ kaṃ abhidheyyaṃ nissāya pavattanti attho. Tayidaṃ sīlaṃ sabhāvato, kiccato, upaṭṭhānākāro, āsanna-kāraṇato ca kathaṃ jānītabbanti āha “**kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānā**”ti. Paṭipatti nāma dīṭṭhānisamse eva hotīti āha “**kimānisamsa**”nti. **Katīvidhanti** pabhedapucchā. Vibhāgavantaṇaṃ hi sabhāvavibhāvaṇaṃ vibhāgadassanā mukheneva hotīti. **Vodānaṃ** visuddhi. Sā ca saṅkilesaṃalavimutti. Taṃ icchantena yasmā upāyakosallatthinaṃ anupāyakosallaṃ viya saṅkilesa jānītabboti āha “**ko cassa saṅkilesa**”ti.

Tatrāti tasmīṃ, tassa vā pañhākammaṃ. **Vissajjananti** vivaraṇaṃ. Pucchito hi attho avibhāvitattā nigūlho muṭṭhiyaṃ kato viya tiṭṭhati. Tassa vivaraṇaṃ vissajjanaṃ vibhūtabhāvākāraṇato. **Pāṇātipātādīhī**ti ettha **pāṇoti** vohāro satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tassa saraseneva patanasabhāvassa antare eva ativa pāṇaṃ **atipāto**, saṅikaṃ patitūṃ adatvā sīghaṃ pāṇantaṃ attho, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pāṇaṃ atipāto, pāṇaghāto. **Ādisaddena** adinnādānādīṃ saṅgaṇhāti. Tehi pāṇātipātādīhi dussīlyakammehi. **Viramantassā**ti samādānavirativasena, sampattavirativasena ca oramantassa. **Vattapaṭipattinti** upajjhāyavattādivattakaraṇaṃ. **Cetanādayo dhammā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ pālīvasena vibhajitvā dassetuṃ “**vuttañheta**”ntiādi vuttaṃ. Tattha cetayati **cetanā**, attanā sampayuttadhammehi saddhīṃ ārammaṇe abhisandahati attho. Cetanāya anukūlavaseneva hi taṃsampayuttā dhammā ārammaṇe pavattanti. Cetanā kāmāṃ kusallatīkāsādhāraṇā, idha pana sīlacetanā adhippetāti katvā “kusalā”ti vedītabbā. Cetasi niyuttaṃ **cetasikaṃ**, cittasampayuttanti attho. Cetanāya satipi cetasikatte “cetanā sīla”nti viṣuṃ gahitattā tadanāmeva viratīanabhijjhādikāṃ **cetasikaṃ sīlaṃ** daṭṭhabbaṃ gobalībaddaṇāyena. Saṃvaraṇaṃ **saṃvaro**. Yathā akusalā dhammā citte na otaranti, tathā pidhanaṃ. **Avītikkaṃ** vītikkaṃassa paṭipakkhabhūtaṃ avītikkaṃavasena pavattacittacetasikā. Tattha **cetanā sīlaṃ nāmā**tiādi yathāvuttassa suttapadassa vivaraṇaṃ. **Viramantassa cetanā**ti viratīsampayuttaṃ padhānabhūtaṃ cetanāmaḥa. **Pūrentassa cetanā**ti vattapaṭipattīyūhī. **Viramantassa viratī**ti viratīyā padhānabhāvaṃ gahetvā vuttaṃ.

Ettha hi yadā “tīvidhā, bhikkhave, kāyasañcetanā kusalaṃ kāyakkamma”ntiādi (kathā. 539) vacanato pāṇātipātādīnaṃ paṭipakkhabhūtaṃ tabbiratīvisiṭṭhā cetanā tathāpavattā padhānabhāvena pāṇātipātādīpaṭipatīviratīśādhikā hoti, tadā taṃsampayuttā viratīanabhijjhādayo ca cetanāpakkhikā vā, abbohārikā vāti imamattaṃ sandhāya cetanāsilāṃ vuttaṃ. Yadā pana pāṇātipātādīhi saṅkocaṃ āpajjantassa tato viramañākāreṇa pavattamānā cetanāvisiṭṭhā viratī, anabhijjhādayo ca tattha tatha padhānabhāvena kiccāsādhikā honti, tadā taṃsampayuttā cetanā viratīadīpakkhikā vā hoti, abbohārikā vāti imamattaṃ sandhāya cetasikasīlaṃ vuttaṃ.

Idāni **sutte** āgatanayena kusalakammaṃpathavasena cetanācetasikasīlāni vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. **Pajahantassā**ti samādānavasena “ito paṭṭhāya na karissāmi”ti sampattavattakānīpi anajjhācāraṇena pajahantassa. **Satta kammaṃpathacetanā**ti pāṇātipātādīpāhānasādhikā paṭipatīyā satta kusalakammaṃpathacetanā. Abhijjhādivasena yaṃ paradāragamaṇādi kariyati, tassa pahāyā anabhijjhādayo sīlanti āha “**cetasikaṃ sīlaṃ nāma anabhijjhā...pe... sammādiṭṭhidhammā**”ti. Yathā hi abhijjhāyāpādavasena micchācārapāṇātipātādāyo kariyanti, evaṃ micchādiṭṭhivasenāpi te puttamukhadassanādiatthaṃ kariyanti. Tesañca pajahanakā anabhijjhādayoti. **Pātimokkhasaṃvaro** cāriṭṭavāriṭṭavibhāgaṃ vinayapariyāpanaṃ sikkhāpadasīlaṃ. **Satisaṃvaro** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ ārakkhā, sā ca tathāpavattā satīyeva. **Ñāṇasaṃvaro** pañhā. **Khantisāṃvaro** adhivāsanaṃ, sā ca tathāpavattā adosaṃpadhānā khandhā, adosa eva vā. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyaṃ. Pātimokkhasaṃvarasatisaṃvarādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Sotānāti tañhādīṭṭhiavijjāduccarītaavasīṭṭhakīlesasotāni. “Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi”ti vatvā “pañhāyete pidhiyare”ti vacanena sotānaṃ saṃvaro pidhanaṃ samucchedaṇaṃ nāṇanti viññāyati.

Idamatthikataṃ manasi katvā yena nāṇena yoniso paccavekkhitvā paccayā paṭisevīyanti. Taṃ **paccayapaṭisevanampi** nāṇasabhāvattā **ettheva** nāṇasaṃvare eva **samodhānaṃ** saṅgahaṃ **gacchati**. Khamati adhivāsetīti **khamo**. **Uppannanti** tasmīṃ tasmīṃ ārammaṇe jātaṃ nibbattaṃ. **Kāmavitakkanti** kāmūpasamhītaṃ vitakkaṃ. **Nādhivāsetīti** cittaṃ āropetvā abbhantare na vāseti. **Ājīvapārisuddhipī**ti buddhapaṭīkuṭṭhaṃ micchājīvaṃ pahāya anavajjena paccayapariyesanena sījjanakaṃ ājīvapārisuddhisīlāpi **ettheva** vīriyasaṃvare eva samodhānaṃ gacchati vīriyasādhanaṭṭā. Ettha ca yathā nāṇaṃ tañhādisotānaṃ pavattinivāraṇato pidhanaṭṭhena saṃvaraṇato saṃvaro ca, parato pavattanakaguṇānaṃ ādhārādībhāvato sīlanaṭṭhena sīlaṃ, evaṃ khanti anadhivāsanaṃ upajjanakakīlesānaṃ adhivāsanaṃ saṃvaraṇato saṃvaro ca, khamanahetu upajjanakaguṇānaṃ ādhārādībhāvato sīlanaṭṭhena sīlaṃ, vīriyaṃ vinodetabbānaṃ pāpadhammānaṃ vinodanena saṃvaraṇato saṃvaro ca, vinodanahetu upajjanakaguṇānaṃ ādhārādībhāvato sīlanaṭṭhena sīlanti vedītabbaṃ.

Yathā pana pātimokkhasīlādi tassa tassa pāpadhammassa pavattitū appadānavasena saṃvaraṇaṃ pidahaṇaṃ, taṃ upādāya saṃvaro, evaṃ asamādinnaśīlassa āgatavattutho viramaṇampīti āha “**yā ca pāpabhīrukānaṃ...pe... saṃvarasilanti vedītabba**”nti. Na vītikkaṃati etenāti **avītikkaṃamo**. Tathāpavatto kusalacittuppādo.

7. **Avasesesu** pana pañhesu. **Samādhānaṃ** saṅghapaṇaṃ. Dussīlyavasena hi pavattā kāyakammādayo sampati, āyatīca ahitadukkhāvahā, na sammā ṭhapitāti asaṅghapitā vipakīṇṇā visaṭā ca nāma honti, susīlyavasena pana pavattā tabbipariyāyato saṅghapitā avippakīṇṇā avisaṭā ca nāma honti yathā taṃ okkhittacakkhutā abāhuppacālanādi. Tenāha “**kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakīṇṇatāti attho**”ti. Etena samādhikiccato sīlaṇaṃ viseseti. Tassa hi samādhānaṃ sampayuttadhammānaṃ avikkhepaṇetutā. Idaṃ kāyakammādīnaṃ saṅghapaṇaṃ saṃyamaṇaṃ. **Upadhāraṇaṃ** adhiṭṭhānaṃ mūlabhāvo. Tathā hissa ādicaraṇādibhāvo vutto. Tena pathavīdhātukiccato sīlaṇaṃ visesitaṃ hoti. Sā hi saḥajātarūpadhammānaṃ sandhāraṇavasena pavattati. Idaṃ pana anavajjadhammānaṃ mūladhiṭṭhānabhāvena. Tenāha “**kusalānaṃ dhammāna**”ntiādi. Tattha kusaladhammā nāma sapubbabhāgā mahaggaṭānuttarā dhammā. **Aññe** pana ācariyā. **Siraṭṭhoti** yathā sirasi chinne sabbo attabhāvo vinassati, evaṃ sīle bhinne sabbaṃ guṇasarīraṃ vinassati. Tasmā tassa uttamaṅgaṭṭho **sīlaṭṭho**. “Siro sīsa”nti vā vattabbe niruttinayena “sīla”nti vuttanti adhippāyo. **Sīlaṭṭho** pariṭāhāvūpasamaṇaṭṭho. Tena ta-kārassa lopam katvā niruttinayena “sīla”nti vuttanti dasseti. Tathā hidaṃ payogasampāditaṃ sabbakilesapariṭāhāvūpasamakaraṃ hoti. **Evamādināti ādi**-saddena sayanti akusalā etasmiṃ sati apaviṭṭhā hontīti sīlaṃ, supanti vā tena vihatussāhāni sabbaduccarītāni sīlaṃ, sabbesaṃ vā kusaladhammānaṃ pavesārahasālāti sīlanti evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

8. “Sīlaṇaṭṭhena sīla”nti pubbe saddatthuddhārena pakāsitopi bhāvattatho evāti āha “**sīlaṇaṃ lakkhaṇaṃ tassā**”ti. Na hi tassa cetanādibhedabhinnassa anavasesato saṅgāhako tato aññā attho atthi, yo lakkhaṇabhāvena vuccēya. Nanu ca anekabhedasaṅgāhakaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ nāma siyā, na visesalakkhaṇanti anuyogaṃ manasi katvā āha “**sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā**”ti.

Yathā hi nīlādivasena anekabhedabhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ visesalakkhaṇaṃ tadaññādharmāsādhāraṇato. Na aniccatādi viya, ruppaṇaṃ viya vā sāmāññalakkhaṇaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Kiṃ paṇetaṃ sanidassanattaṃ nāma? Daṭṭhabbatā cakkhuvīññāṇassa gocaraḥhāvo. Tassa pana rūpāyatanato anaññatēpi aññēhi dhammēhi rūpāyatanāṃ visesetaṃ aññāṃ viya katvā saha nidassanena **sanidassananti** vuccati. Dhammasabhāvasāmāññīna hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so aññāṃ viya katvā upacaritū yutto. Evam hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā “saha nidassanena”ti ettha tabbhāvattatho saha-saddo yathā nandirāgasahagatāti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 14; paṭi. ma. 2.30).

Dussīlyaviddhamsanarasanti kāyikaasaṃvarādibhedassa dussīlyassa vidhamanakiccaṃ. **Anavajjarasanti** agārayhasampattikaṃ agarahitabbabhāvena sampajjanakaṃ, avajjapaṭipakkhabhāvena vā sampajjanakaṃ. **Lakkhaṇādīsūti** lakkhaṇarasādīsūti vuccamānesu kiccameva, sampatti vā rasoti vuccati, na rasāyatanarasādīti adhippāyo. Keci pana “kiccamevā”ti avadhāraṇaṃ tassa itararasato balavabhāvadassanattanti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ, kiccameva, sampatti eva vā rasoti imassa atthassa adhippetattā.

Soceyyapaccupaṭṭhānanti kāyādīhi sucibhāvena paccupaṭṭhāti. **Gahaṇabhāvanti** gahetabbabhāvaṃ. Tena upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānaṃ vuttaṃ, phalaṭṭhena pana avippaṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, samādhipaccupaṭṭhānaṃ vā. Sīlaṃ hi sampatiyeva avippaṭisāraṃ paccupaṭṭhāpeti, paramparāya samādhim. Imassa pana ānisamsaphalassa ānisamsakathāyaṃ vakkhamānattā idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana phalassa anicchitattā idha aggahaṇanti vadanti, tadayuttaṃ phalassa anekavidhattā, lokiyādisīlassāpi vibhājyamānattā. Tathā hi vakkhati “nissitānissitavasena”tiādi (visuddhi. 1.10). Yathā pathavīdhātuyā kammādi dūrakāraṇaṃ, sesabhūtattayaṃ āsannakāraṇaṃ, yathā ca vatthassa tantavāyaturivemasalākādi dūrakāraṇaṃ, tantavo āsannakāraṇaṃ, evaṃ sīlassa saddhammassavanādi dūrakāraṇaṃ, hiriottappamassa āsannakāraṇanti dassento āha “**hirottappaṇca panā**”tiādi. **Hirottappe hīti**ādi tassa āsannakāraṇabhāvasādhanaṃ. Tattha **uppajjati** samādānavasena, **tiṭṭhati** avītikkaṃavasenāti vedītabbaṃ.

Sīlanisamsakathāvaṇṇanā

9. **Avippaṭisārādīti** ettha vipaṭisārapaṭipakkho kusalacittuppādo avippaṭisāro. So pana visesato “lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me suparisuddhaṃ sīla”nti attano sīlassa paccavekkhaṇavasena pavattoti vedītabbo. **Ādi**-saddena pāmojjabhogasampattikittisaddādiṃ saṅgaṇhāti. **Avippaṭisārattānīti** avippaṭisārappayojanāni. **Kusalānīti** anavajjāni. **Avippaṭisārānisamsānīti** avippaṭisāruddayāni. Etena avippaṭisāro nāma sīlassa uddayamattaṃ, saṃvaḍḍhitassa rukkhassa chāyapupphasadisam. Aññā eva paṇānena nipphādetabbo samādhīdiguṇoti dasseti.

Sīlavato sīlasampadāyāti parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ katvā sīlassa sampādanena sīlavato, tāya eva sīlasampadāya. **Appamādādhikaraṇanti** appamādakāraṇā. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsim. **Kalyāṇo kittisaddo abhuggacchatīti** “itipi sīlavā, itipi kalyāṇadhammo”ti sundaro thutighoso uṭṭhahati, lokaṃ pattharati. **Visāradoti** attani kiñci garahitabbam upavaditabbam apassanto vigatasāraṃ nibbhayo. **Amañkubhūtoti** avilakkho. **Asammūḷhoti** “akataṃ vata me kalyāṇa”ntiādinā (ma. ni. 3.248) vipaṭisārābhāvato, kusalakammādīnaṃyeva ca tadā upaṭṭhānato amūḷho pasannamānaso

eva kalamkaroti. **Kāyassa bheda**ti upādinakkhandhapariccāgā, jvītidriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddham. **Sugatinti** sundaraṃ gaṭiṃ. Tena manussagatipi saṅgayhāti. **Sagganti** devagatiṃ. Sā hi rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti saggio, lokiyati ettha uḷāraṃ puññaphalanti **lokoti** ca vuccati.

Ākañkheyya ceti yadi iccheyya. **Piyo ca assanti** piyāyitabbo piyacakkhūhi passitabbo pemaṇiyo bhaveyyanti attho. **Manāpoti** sabrahmacārīnaṃ manavaḍḍhanako, tesam vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṃ hoti. **Garūti** garuṭṭhāniyo pāsānachattasadiṣo. **Bhāvanīyoti** “addhā ayamāyasmā jānaṃ jānāti, passaṃ passaṃ”ti sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārīti** catupārisuddhisīlesu eva paripūrakārī assa, anūnakārī paripūraṇākārena samannāgato bhaveyya. “Ādinā nayaṇā”ti etena “ajjhataṃ cetosamathamānuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārāna”nti (ma. ni. 1.65) evamādike sīlathomanasuttāgate sattarasa sīlānisamse saṅgaṇhāti.

Idāni na kevalamime eva avipparisāradayo, atha kho aññepi bahū sīlānisamsā vijjantīti te dassetuṃ “**apicā**”tiādi āradham. Tattha **sāsaneti** imasmiṃ sakalalokiyalokuttaraguṇāvaha satthusāsane. Ācāra**kulaputtānaṃ yaṃ** sīlaṃ **vinā patitthā** avatthānaṃ **natthi**, **tassa** evaṃ mahānubhāvassa **sīlassa** ānisamsānaṃ **paricchedaṃ** parimāṇaṃ **ko vade** ko vattaṃ sakkuṇeyyāti attho. Etena sabbesaṃyeva lokiyalokuttarānaṃ guṇānaṃ sīlameva mūlabhūtanti dassetvā tato parampi malavisodhanena, pariḷāhavūpasamanena, sugandhavāyānena, sagganibbānādhigamūpāyabhāvena, sobhālaṅkārasādhanaṭāya bhayavidhamanena, kittipāmojjajanena ca sīlasadisam aññaṃ sattānaṃ hitasukhāvahaṃ natthīti dassento “**na gaṅgā**”tiādikā gāthā abhāsi.

Tattha **sarabhūti** ekā nadī, “yaṃ loke sarabhū”ti vadanti. **Ninnagā vāciravafīti** “aciravafī”ti evaṃnāmikā nadī, **vāti** sabbattha vā-saddo aniyamattho. Tena avuttā godhāvarīcandabhāgādikā saṅgaṇhāti. Pāṇanaṭṭhena **pāṇīnaṃ** sattānaṃ yaṃ malaṃ **sīlajalaṃ visodhayati**, **taṃ malaṃ visodhetuṃ na sakkuṇanti** gaṅgādayo nadiyoti paṭhamagāthāya na-kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Hārāti** muttāhārā. **Maṇayoti** veḷuriyādimāyayo. **Ariyanti** visuddham. Sīlasamuṭṭhāno kittisaddo gandho manoharabhāvato, disāsu abhibyāpanato ca “**sīlagandho**”ti vutto. So hi paṭivātepi pavattati. Tenāha bhagavā “satañca gandho paṭivāmetī”ti (dha. pa. 54; a. ni. 3.80; mī. pa. 5.4.1). **Dosānaṃ balaṃ** nāma vatthujjhācāro, taṃ tesam kātuṃ adentaṃ sīlaṃ dosānaṃ balaṃ ghātetīti veditabbaṃ.

Sīlappabhedakathāvaṇṇanā

10. “Katividha”nti ettha **vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo “ekavidhena rūpasāṅgaho”tiādisu viya, pakārattho vā, katippakāraṃ kittakā sīlassa pakārabhedāti attho. **Sīlanalakkhaṇā**nti sīlanasankhātena sabhāvena.

Caranti tena sīlesu paripūrakārītaṃ upagacchantīti carittaṃ, carittameva **cārittaṃ**. Vāritato tena attānaṃ tāyanti rakkhantīti **vārittaṃ**. Adhiko samācāro abhisamācāro, tattha niyuttaṃ, so vā payojanaṃ etassāti **ābhisamācārikaṃ**. Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakaṃ**. Viramati etāya, sayam vā viramati, viramaṇaṃ vā **virati**, na viratīti **avirati**. Nissayatīti **nissitaṃ**, na nissitanti **anissitaṃ**. Pariyanto etassa atthīti **pariyantaṃ**, kālena pariyaṇtaṃ **kālapariyaṇtaṃ**, yathāparicchinno vā kālo pariyaṇto etassāti **kālapariyaṇtaṃ**. Yāva pāṇanaṃ jīvanaṃ koṭi etassāti **āpāṇakoṭikaṃ**. Attano paccayehi loke niyuttaṃ, tattha vā viditanti **lokiyaṃ**. Lokaṃ uttaratīti **lokuttaraṃ**.

Paccayato, phalato ca majjhimaṇṇitehi nihīnaṃ, tesam vā guṇehi parihīnanti **hīnaṃ**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītanti **pañītaṃ**. Ubhinnameva vemajjhe bhavaṃ **majjhimaṃ**. Attādhīpatito āgataṃ **attādhīpateyyaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṇhāya, ditthiyā vā parāmaṭṭhaṃ padhamāsītanti **parāmaṭṭhaṃ**. Tappaṭikkhepatto **aparāmaṭṭhaṃ**. Paṭippassaddhakilesaṃ **paṭippassaddhaṃ**. Sikkhāsu jātaṃ, sekkhassa idanti vā **sekkhaṃ**. Parinīṭṭhitasikkhākiccatāya asekkhadhammapariyāpannaṃ **asekkhaṃ**. Tadubhayapaṭikkhepena **nevasekkhānāsekkhaṃ**. Hānaṃ bhajati, hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyaṃ**. Sesesupī eseva nayo. Appaparimāṇatā pariyaṇtavantaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **pariyaṇtapārisuddhisīlaṃ**. Anappaparimāṇatā pariyaṇtaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **apariyaṇtapārisuddhisīlaṃ**. Sabbaso puṇṇaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ**.

11. Vuttanāyenanti “sīlanaṭṭhena sīla”ntiādinā (visuddhi. 1.7) heṭṭhā vuttana nāyena. **Idaṃ kattabbanti paññattasikkhāpadapūraṇanti** idaṃ ābhisamācārikaṃ kattabbaṃ paṭipajjitabbanti evaṃ paññattassa sikkhāpadasīlassa pūraṇaṃ. Sikkhāpadasīlaṃ hi pūrento sikkhāpadampi pūreti pāleti nāma. Sikkhā eva vā sikkhitabbato, paṭipajjitabbato ca **sikkhāpadaṃ**. Tassa pūraṇantiyo yojetabbaṃ. **Idaṃ na kattabbanti paṭikkhittassa akaraṇanti** idaṃ duccharitaṃ na kattabbanti bhagavatā paṭikkhittassa akaraṇaṃ viramaṇaṃ. **Caranti tasminti** tasmim sīle taṃsamaṅgino carantīti sīlassa adhikaraṇataṃ vibhāvento tesam pavattitthānabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**sīlesu paripūrakārīṭāya pavattanti**”ti. **Vāritanti** idaṃ na kattabbanti paṭikkhittam akappiyaṃ. **Tāyantīti** akaraṇeneva tāyanti. **Tena**nti vārittasīlamāha. Vāreti vā satthā ettha, etena vāti **vārittaṃ**, sikkhāpadaṃ. Taṃ avikopento tāyanti tenānti **vārittaṃ**. **Saddhāvīriyasādhana**nti saddhāya, utthānavīriyena ca sādhetabbaṃ. Na hi asaddho, kusīto ca vattapaṭipattiṃ paripūreti, saddho eva satthārā paṭikkhitte aṇumattepi vajje bhayadassāvī samādāya sikkhāti sikkhāpadesūti āha “**saddhāsādhanaṃ vāritta**”nti.

Adhisīlasikkhāpariyāpanatā abhivisiṭṭho samācāroti abhisamācāroti āha “**uttamasamācāro**”ti. Abhisamācārova

ābhisamācārikam, yathā venayikoti (a. ni. 8.11; pārā. 8) adhippāyo. Abhisamācāro ukkaṭṭhaniddesato maggasilāṃ, phalasīlaṃ, taṃ ārabha uddissa tadatthaṃ tappayojanam paññattaṃ **ābhisamācārikam**. Suparisuddhāni tīṇi kāyakammāni, cattāri vacīkammāni, suparisuddho ājīvoti idaṃ **ājivaṭṭhamakam**. Tattha kāmaṃ ājivahetukato sattavidhaduccaritato virāti sammāājīvoti sopi sattavidho hoti, sammājīvatāsamaññena pana taṃ ekam katvā vuttaṃ. Atha vā tividhakuhanavattusannissayato micchājīvato viratiṃ ekajjhaṃ katvā vutto “**ājivo suparisuddho**”ti. Setṭhacariyabhāvato maggo eva brahmacariyanti **maggabrahmacariyam**, tassa. **Ādibhāvabhūta**nti ādimhi bhāvetabbataṃ nipphādetabbataṃ bhūtaṃ pattaṃ ādibhāvabhūtaṃ. Kiñcāpi desanānukkamena sammādiṭṭhi ādi, paṭipattikkamena pana ājivaṭṭhamakasīlaṃ ādīti. **Tassa sampattiyā**ti ābhisamācārikassa sampajjanena paripūraṇena **ādibrahmacariyakam sampajjati**. Yo hi lahukānīpi appasāvajjāni parivajjeti, so garukāni mahāsāvajjāni bahvādīnavāni parivajjessatīti vattabbameva natthīti. Suttaṃ pana etamatthaṃ byatirekavasena vibhāveti. Tattha **dhammanti** sīlaṃ. Taṃ hi upariṅgaṇavisesānaṃ dhāraṇaṭṭhena dhammoti vuccati.

Viratisīlassa itarasīlena satipi sampayogādike asammissakatādassanattaṃ “**veramaṇimatta**”nti vuttaṃ.

“Nissitānissitavasenā”ti ettha labbhamānanissayam tāva dassetuṃ “**nissayo**”tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhācaritena nissayitabbato taṇhāva **taṇhānissayo**. Tathā **diṭṭhinissayo**. Diṭṭhicarito hi asatipi diṭṭhiyā taṇhāvirahe diṭṭhinissitova pavattati. **Devoti** catumahārājasakkasuyāmādiṭṭhādevamāha. **Devāññataroti** apakaṭam. Taṇhaṃ eva nissitanti **taṇhānissitam**. Taṇhāya nissitanti ca keci vadanti. Tesam “dve nissayā”tiādinā virujjhati. **Suddhidīṭṭhiyā**ti “iti saṃsārasuddhi bhavissatī”ti evaṃ pavattadiṭṭhiyā, lokuttaram sīlanti adhippāyo. **Tassevā**ti lokuttarasēva sambhārabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ, vivaṭṭupanissayanti attho.

Kālaparicchedam katvāti “imañca rattiṃ, imañca diva”ntiādinā (a. ni. 8.41) viya kālavasena paricchedam katvā. Kālaparicchedam akatvā samādinnaṃpi antarāvicchinnaṃ sampattavirativasena yāvajjivam pavattitampi āpāṇakoṭikam na hotīti dassetuṃ “**yāvajjivam samādiyivā tatheva pavattita**”nti vuttaṃ.

Lābhayasaññātiṅgajjivitasenāti lābhayasānaṃ anuppannānaṃ uppādanavasena, uppannānaṃ rakkhaṇavasena ceva vaḍḍhanavasena ca ñātiaṅgajjivitaṇaṃ avināsanavasena. **Kim so vītikamissatī**ti yo vītikamāya cittampi na uppādeti, so kāyavācāhi vītikamissatīti kim idaṃ, natthetanti attho. Paṭikkhepe hi ayaṃ **kim**-saddo.

Ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave kāmāsavādike paggharatīti sampayogabhāvābhāvepi saḥāsavehīti **sāsavam**. Tebhūmakadhammajātanti sīlaṃ tappariyāpannanti āha “**sāsavam sīlam lokiya**”nti. **Bhavavisesā** sampattibhāvā. **Vinayoti** vinayapariyatti, tattha vā āgatasikkhāpadāni. **Pāmojjam** taruṇapīti. **Yathābhūtañāṇadassanaṃ** sapaccayanāmarūpadassanaṃ, tadadhiṭṭhānā vā taruṇavipassanā. **Nibbidā**ti nibbidāññaṃ. Tena balavavipassanamāha. **Virāgo** maggo. **Vimutti** arahattaphalaṃ. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇā. **Kathā**ti vinayakathā. **Mantanā**ti vinayavicāraṇā. **Upanisā**ti yathāvuttakāraṇaparamparāsāṅkhāto upanissayo. **Lokuttaram** maggaphalacittasampayuttaṃ ājivaṭṭhamakasīlaṃ. Tattha maggasilāṃ **bhavanissaraṇāvahaṃ hoti**, **paccavekkhaṇāñña**ssa ca **bhūmi**, phalasīlaṃ pana paccavekkhaṇāññasēva bhūmi.

12. Hīnādhimuttivasena chandādīnampi hīnatā. Pañītādhimuttivasena pañītātā. Tadubhayavemajjhatāvasena majjihmatā. Yatheva hi kammaṃ āyūhanavasena hīnādibhedabhinnaṃ hoti, evaṃ chandādayopi pavattiākāravasena. So ca nesam pavattiākāro adhimuttibhedenāti daṭṭhabbam. **Yasakāmatāyā**ti kittisilokābhiratiyā, parivāricchāya vā. “Kathaṃ nāma mādiso īdisaṃ kareyyā”ti pāpajigucchāya **ariyabhāvam nissāya**. **Anupakkilīṭṭhanti** attukkaṃsanaparavambhanāhi, aññehi ca upakkilesehi anupakkilīṭṭham. **Bhavabhogattāyā**ti bhavasampattiatthañceva bhogasampattiatthañca. **Attano vimokkhatthāya pavattitanti** sāvakaṃpaccekabodhisattasīlamāha. **Sabbasattānaṃ vimokkhatthāyā**ti sabbasattānaṃ saṃsārabandhanato vimocanattāyā. **Pāramitāsīlaṃ** mahābodhisattasīlaṃ. Yā karuṇūpāyakosallapariggahitā mahābodhiṃ ārabha pavattā paramukkaṃsagatasoceyyasallekhā desakālasattādivikapparahitā silapāramitā.

Ananurūpanti asāruppaṃ. Attā eva garu adhipati etassāti **attagaru**, lajjādhiko. Attādhīpatito āgataṃ **attādhīpateyyam**. Loko adhipati garu etassāti **lokādhīpati**, ottappādhiko. Dhammo nāmāyaṃ mahānubhāvo ekantaniyyāniko, so ca paṭipattiyāva pūjetabbo. Tasmā “naṃ sīlasampadāya pūjessāmi”ti evaṃ **dhammamahattaṃ pūjetukāmena**.

Parāmaṭṭhattāti parābhavavasena āmaṭṭhattā. Taṇhādīṭṭhiyo hi “imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā, iminā me sīlena saṃsārasuddhi bhavissatī”ti pavattassa sīlaṃ parāmasantiyo taṃ parābhavaṃ pāpenti maggassa anupanissayabhāvakarāṇato. **Puthujjanakalyāṇakassā**ti puthujjanesu kalyāṇakassa. So hi puthujjanova hutvā kalyāṇehi sīlādīhi samannāgato. Parāmasanakilesānaṃ vikkhambhanato, samucchindanato ca tehi na parāmaṭṭhanti **aparāmaṭṭham**. Tassa tassa kilesadarathassa paṭippassambhanato vūpasamanato **paṭippassaddham**.

Katapaṭīkamanti vuṭṭhānadesanāhi yathādhammaṃ katapaṭīkaraṃ. Evaṃ hi taṃ sīlaṃ paṭipākatikameva hoti. Tenāha “**taṃ visuddha**”nti. “Katapaṭīkamma”nti iminā ca “na punevaṃ karissa”nti adhiṭṭhānampi saṅgahitanti

daṭṭhabbaṃ. “Acchamaṃsaṃ nu kho, sūkaramaṃsaṃ nu kho”tiādinā **vatthumhi vā**, “pācittiyam nu kho, dukkaṭaṃ nu kho”tiādinā **āpattiyā vā**, “mayā taṃ vatthu vītikkantaṃ nu kho, na nu kho vītikkanta”ntiādinā **ajjhācāre vā vematikassa** saṃsayāpannaṃ. **Visodhetabbaṃ** yathādhammaṃ paṭikammaṃ. Vimati eva vematikaṃ, tasmim **vematike** sati, vimatiyā uppannāyāti attho. **Vimati paṭivinetabbāti** sayam vā taṃ vatthuṃ vicāretvā, vinayadhare vā pucchitvā kaṅkhā vinodetabbā. Nikkaṅkhena pana kappiyam ce kātabbaṃ, akappiyam ce chaḍḍetabbam. Tenāha “**iccassa phāsu bhavissati**”ti.

“**Catūhi ariyamaggehi**”tiādinā maggaphalariyāpannaṃ sīlaṃ maggaphalasampayuttaṃ vuttaṃ. Samudāyesu pavattavohārā avayavesupi pavattantīti. **Sesanti** sabbaṃ lokiyasīlaṃ.

Pakatipīti sabhāvopi. **Sukhasīlo** sakhilo sukhasamvāso. **Tena pariyāyenāti** pakatiatthavācakatthena. Ekaccaṃ abyākataṃ sīlaṃ idhāhippetasīlena ekasaṅghanti akusalassevāyujjamānataṃ dassetuṃ “**tattha akusala**”ntiādi vuttaṃ. Tathā hi sekkhattikaṃ idha gahitaṃ, idha na upanītaṃ kusalattikanti adhippāyo. **Vuttanayenevāti** vutteneva nayena kusalattikaṃ aggahetvā hīnattikādīnaṃ pañcannaṃ tikānaṃ vasena **assa** sīlassa **tividhatā veditabbā**.

13. Yodhāti yo idha. **Vatthuvītikkameti** āpattiyā vatthuno vītikkamane ajjhācāre. Kāmasaṅkappādayo nava mahāvītakā **micchāsāṅkappā**. **Evarūpassāti** edisassa. Tassa hi sīlavante anupasaṅkamitvā dussīle sevantassa tato eva tesam diṭṭhānugatiṃ āpajjanena paṇṇattivītikkame adosadassāvino micchāsāṅkappabahulatāya manacchatṭhāni indriyāni arakkhato sīlaṃ ekamseneva **hānabhāgiyam** hoti, na ṭhitibhāgiyam, kuto visesādibhāgiyatā. **Sīlasampattiyāti** sīlapāripūriyā catupārisuddhisīlena. **Aghaṭantaṃ uttarīti** uttari visesādihigamāya avāyamantassa. **Ṭhitibhāgiyam sīlaṃ bhavati** asaṃādhisaṃvattaniyatā. Sampāḍite hi samādhismiṃ sīlassa samādhisaṃvattaniyatā nicchīyati. **Samādhathāyāti** samathavasena samādhānatthāya. **Nibbidanti** vipassanaṃ. Balavavipassanādassanattaṃ nibbidāgahaṇaṃ tāvatāpi sīlassa nibbedhabhāgiyabhāvasiddhito.

Yāni ca sikkhāpadāni nesam rakkhitabbānīti sambandho, tāni pana asādhāraṇapaññattito aññāni. **Nesanti** “rakkhitabbānī”ti padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, tehi bhikkhūhīti attho. **Sati vā ussāheti** ussakitvā sīlāni rakkhituṃ ussāhe sati. **Dasāti** sāmānerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṃ viya. **Aṭṭhāti** naccādimālādiveramaṇim ekaṃ katvā sabbapacchimavajjāni aṭṭha.

Avītikkamoti pañcannaṃ sīlaṃ avītikkamo. **Pakatisīlanti** sabhāvasīlaṃ. Tatrūpapattiniyataṃ hi sīlaṃ uttarakurukānaṃ. **Mariyādācārittanti** tassa tassa sāvajjassa akarāṇe mariyādabhūtaṃ, tattha tattha kulādīsu pubbapurisehi ṭhapitaṃ cārittaṃ. Kuladesapāsaṅghadhammo hi “ācārasīla”nti adhippetam. Tattha kuladhammo tāva brāhmaṇādīnaṃ amajjapānādi, desadhammo ekaccajanapadavāsīnaṃ ahiṃsanādi, pāsaṅghadhammo titthiyānaṃ yamaniyamādi. Titthiyamataṃ hi diṭṭhipāseṇa, taṇhāpāseṇa ca ḍeti pavattati, pāsaṃ vā bādham ariyavinayassa ḍetīti “pāsaṅgha”nti vuccati. “Pakatiyā sīlavatī hofī”ti (dī. ni. 2.20) vacanato bodhisattamātu pañcasikkhāpadasīlaṃ paripuṇṇameva. Idam pana ukkaṃsagataṃ bodhisattaparipi cittuppādamattenapi asaṃkiliṭṭhaṃ “dhammatāsīla”nti vuttaṃ. **Kāmaguṇūpasamhitanti** kāmaḷoṭṭhāsesu assādūpasamhitam kāmassādagadhitam. **Dhammatāsīlanti** dhammatāya kāraṇaniyāmena āgataṃ sīlaṃ. Sīlapāramim hi paramukkaṃsaṃ pāpetvā kucchigatassa mahābodhisattassa sīlatejena guṇānubhāvena bodhisattamātu saraseneva paramasallekhappattaṃ sīlaṃ hoti. **Mahākassapādīnanti ādi**-saddena bhaddādike saṅgaṇhāti. Te kira suciram kālaṃ suparisuddhasīlā eva hutvā āgatā. Tenāha “**suddhasattāna**”nti. **Tāsu tāsu jātisūti** sīlavarājamahimsarājādijātisu. Pubbe purimajātiyam siddho hetu etassāti **pubbahetukasīlaṃ**. Idam pana pakatisīlādisamādānena vinā avītikkamalakkhaṇaṃ sampattaviratisaṅghaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ bhagavatā evaṃ vuttaṃ sīlanti sambandho. **Idhāti** vakkhamānasīlapariṇākaṃ puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññāsāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttaṃ hetam “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (dī. ni. 2.214; ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). **Bhikkhūti** tassa sīlassa paripūrakapuggalaparidīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** idamassa pātimokkhasīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatīti** idamassa tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasaṃpannoti** idam pātimokkhasaṃvarassa, upariadhigantabagūṇānaṃ upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti** idam pātimokkhatto acavanabhāvaparidīpanaṃ. **Samādhāyāti** sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatīti** sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesūti** sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Soti pātimokkhasaṃvarasīle patiṭṭhitabhikkhu. Tena yādisassa indriyasamvarasīlaṃ icchitabbaṃ, taṃ dasseti. **Cakkhunāti** yato so saṃvaro, taṃ dasseti. **Rūpanti** yattha so saṃvaro, taṃ dasseti. **Disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhīti** saṃvarassa upāyam dasseti. **Yatvādhikaraṇa...pe... anvāssaveyyunti** saṃvarassa paṭipakkham tattha ādīnaṃ dasseti. **Saṃvarāya paṭipajjati**ti pageva satiyā upaṭṭhapetabbaṃ dasseti. **Rakkhati cakkhundriyanti** satiyā upaṭṭhāpanameva cakkhundriyassa ārakkhāti dasseti. **Cakkhundriye saṃvaram āpajjati**ti tathābhūtā satiyevettha saṃvaroti dasseti. Vītikkamassa vasenāti sambandho. **Channaṃ sikkhāpadānanti** “ājīvahetu ājīvakāraṇā asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati”tiādinā āgatānaṃ channaṃ pārājikādipaṭisaṃyuttānaṃ sikkhāpadānaṃ.

Sāmantajappanādīnā tividhena kuhanavattunā vimhāpanam **kuhanā**. Attānam, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ kathanam **lapanā**. Nimittam vuccati paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacikkammaṃ, tena nimittena carati, nimittam vā karotīti nemittiko, tassa bhāvo **nemittikatā**. Gandhādayo viya lābhāya paresam akkosanādīnā nipisatīti nippeso, nippeso va nippesiko, tassa bhāvo **nippesikatā**. Mahicchātāya attanā laddhalābhena parato lābhapariyesanā **lābhena lābham nijigīsana**. **Evamādīnanti ādi**-saddena anuppiyabhāñitacātukamyatādiṃ saṅgaṇhāti. Paṭisankhānena paccavekkhāyā parisuddho asaṃkiliṭṭho **paṭisankhānaparisuddho**. Cattāro paccayā paribhuñjīyanti etenāti **catupaccayaparibhogo**, tathāpavattā anavajjacetanā.

Pātimokkhasaṃvarasīlavāṇṇā

14. Tatrāti tesu pātimokkhasaṃvarādīsu. **Ādīto paṭṭhāyāti** “idha bhikkhū”tiādīnā (vibha. 508; dī. ni. 1.194) āgatadesanāya ādīto pabhuti. **Vinicchayakathāti** tatha saṃsayavidhamanena vinicchayāvahā kathā. Paṭhamassa atthassa sabbasādhāraṇattā asādhāraṇam pabbajitāveṇikam pariyaṃyāṃ dassento “**chinnabhinnapaṭadharādīyā vā**”ti āha. Evaṃ hissa paripuṇṇapātimokkhasaṃvarayogyatā dassitā hoti. Bhinnapaṭadharādībhāvo ca nāma daliddassāpi niggahitassa hotīti tato visesetum “saddhāpabbajito”ti vatvā paṭipattiyā yogyabhāvadassanattam “**kulaputto**”ti vuttam. Ācārakulaputto vā hi paṭipajjitum sakkoti jātikulaputto vā. **Sikkhāpadasilanti** cārittavāritappabhedam sikkhāpadavasena paññattam sīlam. **Yoti** aniyamaniddeso yo koci puggalo. **Nanti** vinayapariyaṃpanam sīlam. **Tanti** puggalam. **Mokkheti** sahaṅgikāraṇabhāvo. Apāye bhavāni **āpāyikāni**. **Ādi**-saddena tādāññam sabbasaṃsāradukkham saṅgaṇhāti. **Saṃvaraṇam** kāyavacīdvārānam pidahanam. Yena te saṃvutā pihitā honti, so saṃvaro. Yasmā pana so sattannaṃ āpattikkhandhānam avītikkamo vītikkamaṃpaṭipakkhoti katvā, tasmā vuttam “**kāyikavācasikassa avītikkamassetam nāma**”nti. **Pātimokkhasaṃvarena saṃvutoti** pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro. Tathābhūto ca yasmā tam upeto tena ca samaṅgī nāma hoti, tasmā vuttam “**upagato samannāgatoti attho**”ti.

Aparo nayo – kilesānam balavabhāvo, pāpakiriyāya sukarabhāvo, puññakiriyāya ca dukkarabhāvo bahukkhattum apāyesu patanasīloti **pāti**, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantam viya anavattāhānena paribbhamanato gamanasīloti **pāti**, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattānikāye attabhāvassa pātanāsīloti **pāti**, sattasantāno, cittameva vā. Tam pātinam saṃsāradukkhatto mokkhetīti pātimokkham. Cittassa hi vimokkheṇa satto “vimutto”ti vuccati. Vuttam hi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti (mahāva. 28) ca. Atha vā avijjādīnā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti **pāti**, “avijjānīvaraṇānam sattānam taṇhāsaṃyojanānam sandhāvataṃ saṃsārata”nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttam. Tassa pātinā sattaṃ taṇhādisaṃkilesattayato mokkko etenāti pātimokkham. “Kaṇṭhekālo”tiādīnam viyassa samāsasiddhi veditabbā. Atha vā pāteṇi vinipāteṇi dukkheti **pāti**, cittaṃ. Vuttam hi “cittena nīyati loko, cittena parikkassatī”ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātinā mokkko etenāti pātimokkham, patati vā etena apāyadukkhe, saṃsāradukkhe cāti **pāti**, taṇhādisaṃkilesa. Vuttam hi “taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso”ti (itivu. 15, 105; a. ni. 4.9; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugūṭigāthānidessa) ca ādi. Tato pātinā mokkhoti pātimokkham. Atha vā patati etthāti pātinā, cha ajjhāttikabāhirāni āyatanāni. Vuttam hi “chaso loko samuppanno, chaso kubbati santhava”nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171). Tato chaajjhāttikabāhirāyatanasaṅkhātato pātinā mokkhoti pātimokkham. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti **pāti**, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkham, atha vā sabbalokādhipatibhāvo dhammissaro bhagavā “pāti”ti vuccati. Muccati etenāti mokkko, patino mokkko tena paññattatīti pātimokkko, pātimokkko eva pātimokkham. Sabbaguṇānam vā mūlabhāvo uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkko cāti pātimokkko, pātimokkko eva pātimokkham. Tathā hi vuttam “pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhameta”nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atī-ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantam mokkhetīti pātimokkham. Idaṃ hi sīlam sayam tādāṅgasena, samādhisahitam paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchadavasena ca accantam mokkheti mocetīti pātimokkham, pati pati mokkhoti vā pātimokkko, tamhā tamhā vītikkamosato paccemaṃ mokkhoti attho, pātimokkko eva pātimokkham. Mokkhoti vā nibbānam, tassa mokkhasa paṭibimbabhūtoti pātimokkko. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato, pātimokkhoyeva pātimokkham. Atha vā mokkham pati vattati, mokkhābhimukhanti vā pātimokkham, pātimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkha-saddassa attho veditabbo. **Iriyatīti** attabhāvaṃ pavatteti. “Viharatī”ti iminā pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavīhāro dassito. **Pāliyaṃti jhānavibhaṅgapāliyaṃ** (vibha. 508 ādayo).

Tattha kāmaṃ samaṇacāraṃ, samaṇagocaraṇaṃ dassetum “**ācāragocarasampanno**”ti vuttam, yathā pana maggaṃ ācikkhanto “vāmaṃ muñca, dakkhiṇam gaṇhā”ti vajjetabbapubbakaṃ gahetabbam vadeyya, yathā vā sasīsāhānena pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanasaṃvidhānam yuttarūpaṃ, evaṃ pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo yuttarūpoti “atthi ācāro, atthi anācāro”ti dvayaṃ uddisitvā anācāraṃ tāva vibhajitum “**tattha katamo anācāro**”tiādī vuttam. Tattha **kāyiko vītikkamoti** tividham kāyaduccaritam. **Vācasiko vītikkamoti** catubbidham vacīduccaritam. **Kāyikavācasikoti** tadubhayaṃ.

Evaṃ ājīvattāhamakasīlassa vītikkamo dassito. Idāni mānaṃ anācāraṃ dassetum “sabbampi dussīlyam anācāro”ti vatvā tattha ekacciyaṃ dassento “**idhekacco veḷudānena vā**”tiādīmāha. Tattha **veḷudānenāti** paccayuppādanatthena veḷudānena. **Pattadānādisupi** ese va nayo. **Veḷūti** manussānam payoanāvaho yo koci veḷudaṇḍo. **Pattam** gandhikādīnam gandhapalivethanādiattham vā, tālanāḷikerādipattam vā. **Puppham** yaṃ kiñci manussānam payoanāvahaṃ. Tathā **phalaṃ**.

Sinānaṃ sirisacūṇṇādinhāniyacūṇṇaṃ. Mattikāpi ettheva saṅghaṃ gacchati. **Dantakaṭṭhaṃ** yaṃ kiñci mukhasodhanatthaṃ dantaponāṃ. **Cāṭukamyatā** attānaṃ dāsaṃ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanaṃ saṅghapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasamatā saccālikena jīvitakappanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā paccanti, katipayā na paccanti, evaṃ saccālikena jīvitakappane bahu alikaṃ hoti, appakāṃ saccanti. Paribhaṭatīti paribhaṭo, paresaṃ dārake pariharanto. Paribhaṭassa kammaṃ **pāribhaṭyaṃ**, sā eva **pāribhaṭyatā**, alankaraṇādīnā kuladāraṅkariharāṇassetāṃ nāmaṃ. Tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ gāmantaradesantarādīsu sāsanaṇṇapaṭisaṇaṇaṇaṃ **jaṅghapesanikaṃ**. **Aññataraññatarena**ti etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ vejjakammabhaṇḍāgārikakammaṇḍapaṭiṇḍakammasaṅghuppādacetiyuppādapaṭṭhapanādīnaṃ vā micchājīvena jīvitakappanakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Micchājīvenā**ti na sammājīvena. **Ayaṃ vuccati anācāro**ti ayaṃ sabbopi “anācāro”ti kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭiṇḍakhanayeneva veditabbo.

Gocaraniddeseṇi paṭhamāṃ agocaraṃ vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Gocaroti** piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamitūṃ vuttatṭhānaṃ. Ayuttatṭhānaṃ **agocarō**. Vesiyaṃ gocaro assāti **vesiyāgocarō**, mittasanthavavasena upasaṅkamitabbatṭhānanti attho. Vesiyaṃ nāma rūpūpajīvinīyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā, samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayaṇāpi garahetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satim upaṭṭhapetvā vā upasaṅkamitabbā. **Vidhava** vuccanti matapatikā, pavuttapatikā vā. **Thullakumārīkā**ti mahallikā anivṭṭhahakumārīyo, **paṇḍakā**ti napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisasannissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā bhikkhūpi. Tesāṃ aññamaññaṃ visabhāgavattubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā. Gilānapucchanādīvasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṃ. **Pānāgāranti** surāpānagharaṃ. Taṃ soṇḍajanehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi soṇḍatādīvasena na upasaṅkamitabbāṃ brahmacariyantarāyakarattā. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**tiādīsu **rājāno** nāma ye rājamanusāsanti. **Rājamahāmatā** rājissariyasadisāya issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyāti** viparītadassanā bāhirakaparibhājakā. **Titthiyasāvakā**ti tesu dalhabhattā paccayadāyakā. **Ananulomikena saṃsaggenā**ti tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomikena paccanīkabhūtena saṃsaggena saṃsaṭṭho viharati, yena brahmacariyantarāyaṃ vā sallekharipāhānaṃ vā pāpuṇāti.

Idāni aparenapi pariyaṇena agocaraṃ dassetuṃ “yāni vā pana tāni”tiādi vuttaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvīrahītāni. Tato eva **appasannāni**, kammakammaphalasaddhāya vā abhāvena **assaddhāni**. Ratanattayappasādābhāvena **appasannāni**. **Akkosakaparibhāsakānī**ti akkosavatthūhi akkosakāni ceva bhayadassanena santājjanakāni ca. Atthaṃ na icchanti anattameva icchantīti **anattakāmāni**. Hitāṃ na icchanti ahitameva icchantīti **ahitakāmāni**. Phāsu na icchanti aphāsumyeva icchantīti **aphāsukāmāni**. Yogakkhemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, ayogakkhemameva icchantīti **ayogakkhemakāmāni**. **Bhikkhūnanti** ettha sāmaṇeraṇampi saṅgho. **Bhikkhūnanti** ettha sikkhamānasāmaṇerīnaṃ. Sabbessaṃ hi sāsānikānaṃ anattakāmatādīpanapadamiḍaṃ vacanaṃ. **Tathārūpāni kulānī**ti tādisāni khattiyakulādīni. **Sevatīti** nissāya jīvati. **Bhajatīti** upasaṅkamati. **Payirupāsātīti** punappunaṃ upagacchati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ vesiyādiko, rājādiko, assaddhakulādiko ca taṃ taṃ sevantassa tippakāropi ayutto gocaroti **agocarō**. Ettha hi vesiyādiko pañcakāmaguṇanissayato **agocarō**. Yathāha “ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocarō paravisayo? Yadiḍaṃ pañca kāmaguṇā”ti (saṃ. ni. 5.372). Rājādiko samaṇadhammassa anupanissayato, lābhasakkārāsanivicakkanipphanādīṭṭhivipattihetuto ca. Assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahato **agocarō**.

Gocaraniddese “na vesiyāgocarō”tiādīni vuttapaṭiṇḍakhasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**ti udapānabhūtāni bhikkhusaṅghassa, bhikkhunīsaṅghassa ca catumahāpathe khatapokkharāṇi viya yathāsukhaṃ ogāhanakkhamāni. **Kāsāvapajjotānī**ti bhikkhūnaṃ, bhikkhūnīnaṃ nivatthapārutakāsāvānaṃyeva pabhāhi ekobhāsāni. **Isivātaṭṭhātānī**ti gehaṃ pavisantānaṃ, nikkhamantānaṃ bhikkhubhikkhūnīsaṅghātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samīṇjanapasāraṇādījanitasarīravātena ca ṭṭhātāni pavāyitāni viniddhutakibbīsāni vā.

Idāni niddese āgatanayenāpi ācāragocare dassetuṃ “apicā”tiādi āradhamaṃ. **Etthāti** etasmim paṭimokkhasīlaniddese. **Imināpi nayanāti** idāni vuccamānavidhināpi. **Saṅghagatoti** saṅghasannipātaṃ gato. **Acittikāraṅkatoti** akatacittikāro, akatagāravotī attho. **Ghaṭṭayantoti** sarīrena, cīvarena vā ghaṃsanto. Puratopi ṭṭṭhāti acittikāraṅkatoti sambandhitabbaṃ. **Ṭṭṭhakopīti** upari ṭṭṭhanto viya āsannataratṭṭhāne ṭṭṭhakopi bhaṇati. **Bāhāvikkhepakoti** bāhuṃ vikkhipanto. **Anupāhanānanti** anādare sāmivacanaṃ. **Saupāhanoti** upāhanāruḷho. **There bhikkhū anupakhajjāti** therānaṃ bhikkhūnaṃ ṭṭṭhatṭhānaṃ anupavisitvā tesāṃ āsannataratṭṭhānaṃ upagantvā. **Kaṭṭhaṃ pakkhipati** aggikuṇḍe. **Vokkammāti** passato atikkamitvā. **Gūḷhāni** sabhāvato paṭicchannāni sānipākārādīnaṃ paṭicchādītāni. **Anāpucchāti** anāpucchitvā. **Assāti** anācāraṃ.

Apicā bhikkhūtiādi sabbasseva bhikkhuno ācāradassanavasena pavattaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ, na niddesapāḷi. Saddhāsīlasutacāgādiguṇahetuko garubhāvo garukaraṇaṃ vā gāraṇo, saha gāraṇenāti **sagāraṇo**. Garuṭṭhāniyesu gāraṇasāraṇādīvasena paṭissāyānā patissā, sappatissavapaṭiṇḍatti. Saha paṭissāyāti **sappatisso**. Savisesaṃ hirimanatāya, ottappibhāvena ca **hirottappasampanno**. Sekhiyadhammapāripūriyasena **sunivattho supāruto**. **Pāsādikenāti** pasādāvahena, itthambhūtalakkhaṇe cetāṃ karaṇavacanaṃ. Eseva nayo ito paresupi chasu padesu. **Abhikkantenāti** abhikkamena. **Iriyāpathasampannoti** sampannariyāpatho. Tena sesariyāpathānampi pāsādikatamāha. **Indriyesu guttadvāroti** cakkhundriyādīsu chasu dvāresu susaṃvihitārakkho. **Bhojane mattaṇṇūti** paribhuṇṇitabato bhojanasaṇṇīte

catubbidhepi paccaye pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogādivasena sabbaso pamāṇaññū. **Jāgariyamanuyuttoti** pubbarattapararattam bhāvanāmanasikārasaṅkhātā jāgariyaṃ sātaccakāritāvasena anu anu yutto tattha yuttapayutto. **Satisampajaññena samannāgato**tiādi yathāvuttassa ācārassa sambhāradassanaṃ. Tattha **appicchoti** niccho. **Santuṭṭhoti** yathālabhādivasena santosena tuṭṭho. **Sakkaccakāriti** ādarakārī. **Garucittikārabahuloti** garuṭṭhāniyesu garukaraṇabahulo. **Ayaṃ vuccati ācāroti** ayaṃ sagāravatādi atthakāmehi ācaritabbato ācāro.

Sīlādīnaṃ guṇānaṃ upanissayabhūto **upanissayagocaro**. Satisaṅkhāto cittaṃ ārakkhabhūto eva gocaro **ārakkhagocaro**. Kammatthānaṅkaṅkhāto cittaṃ upanibandhanaṭṭhānabhūto gocaro **upanibandhagocaro**. Appicchatādīhi dasahi vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtehi guṇehi samannāgato **dasakathāvatthugūṇasamannāgato**. Tato eva kalyāṇo sundaro mittoti **kalyāṇamitto**. Tassa lakkhaṇaṃ parato āgamissati. **Assutaṃ** suttageyyādiṃ. **Suṇāṭīti** sutamayaṃ ṇāṇaṃ uppādeti. **Sutaṃ pariyodāpeti** tameva yathāsutaṃ avisadatāya ariyodātaṃ punappunaṃ paripucchanādīnā visodheti nijjaṭṭhaṃ nigumbaṃ karoti. Tattha ca ye kaṅkhaṭṭhāniyā dhammā, tesu saṃsayaṃ chindanto **kaṅkhaṃ vitarati**. Kammakammaphalesu, ratanattaye ca sammādiṭṭhiyā ujukaraṇena **diṭṭhiṃ ujuṃ karoti**. Tato eva ca duvidhāyapi saddhāsampadāya **cittaṃ pasādeti**. Atha vā yathāsutaṃ dhammaṃ pariyodapetvā tatthāgate rūpārūpadhamme pariggahetvā sapaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhanto sattadiṭṭhivāṅkavidhamanena **diṭṭhiṃ ujuṃ karoti**. Dhammānaṃ paccayapaccayuppannatāmatadassanena tīsupi addhāsu **kaṅkhaṃ vitarati**. Tato paraṃ ca udayabbayaññādivasena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamanto aveccapasādena ratanattaye **cittaṃ pasādeti**. Tathābhūto tassa kalyāṇamittassa anusikkhanena saddhādīhi guṇehi na hāyati, aññadatthu vaḍḍhateva. Tenāha **“yassa vā”**tiādi.

Antaragharanti antare antare gharāni ettha, taṃ etassāti vā “antaragharā”nti laddhanāmaṃ gocaragāmaṃ pavitṭho. Tattha ghare ghare bhikkhāpariyesanāya vīthiṃ paṭipanno. **Okkhittacakkhūti** heṭṭhākhittacakkhu. Kittakena pana okkhittacakkhu hotīti āha **“yugamattadassāvī”**ti. **Susaṃvutoti** saṃyato. Yathā panettha susaṃvuto nāma hoti, taṃ dassetuṃ **“na hatthiṃ olokeno”**tiādi vuttaṃ.

Yatthāti yesu satipaṭṭhānesu. **Cittaṃ** bhāvanācittaṃ. **Upanibandhatīti** upanetvā nibandhati. Vuttañhetam –

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḥha”nti. (visuddhi. 1.217; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107; pārā. aṭṭha. 2.165; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.163);

Satipaṭṭhānaṃ upanibandhagocarabhāvaṃ dassetuṃ **“vuttañheta”**ntiādi vuttaṃ. Tattha **sako pettiko visayoti** attano pītu sammāsambuddhassa santako, tena diṭṭho dassito ca visayo.

Aṇuppanānesūti paramāṇuppanānesu. **Asaṅciccaāpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesūti** asaṅcicca āpannasekhiyesu akusalacittuppādādibhedesūti evaṃ asaṅciccaggahaṇaṃ sekhiyavisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sekhiyaggahaṇena cettha **vattakkhandhakādīsu** (cūḷava. 356 ādayo) āgatavattādīnampi gahaṇaṃ. Tepi hi sikkhitabbaṭṭhena “sekhiyā”ti icchitā. Tathā hi **mātikāyaṃ** pārājikādīnaṃ viya sekhiyānaṃ paricchedo na kato. Evañca katvā “asaṅcicca āpannasekhiyā”ti asaṅciccaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Na hi **mātikāyaṃ** āgatesu pañcasattatiyā sekhiyesu nosaññāvimokkho nāma atthi, asaṅciccaggahaṇeneva cettha asatijānanānampi saṅgaho kato. Keci panettha asiñcicca āpannaggahaṇena acittakāpattiyo gahitāti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ, garukāpattisupi kāsāñci acittakabhāvasabbhāvato, adhiṭṭhānāvīkammaṃ, desanāvīkammasseva vā sabbalahukassa vajjassa idhādhippetattā. Tenāha “yāni tāni vajjāni appamattakāni oramattakāni lahukāni lahusammatānī”tiādi. Ādisaddena pātimokkhasaṃvaravisuddhatthaṃ anatikkamaṇiyānaṃ anāpattigamaṇiyānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhayadassanasīloti** paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisam katvā dassanasabhāvo, sabbalahukaṃ vā dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisam katvā dassanasabhāvo. **Yaṃ kiñcīti** mūlapaññattianupaññattisabbatthapaññattipadesapaññattīdibhedam yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlam. **Sammā ādāyāti** sammadeva sakkaccaṃ, sabbaso ca ādiyitvā. Ayaṃ pana ācāragocarapadā kiṃ pātimokkhasīle pariyāpannā, udāhu ariyāpannāti? Pariyāpannā. Yadi evaṃ kasmā puna vuttāti codanaṃ sandhāyāha **“ettha cā”**tiādi.

Indriyaṃvarasīlavāṇaṇā

15. Indriyaṃvarasīlam pātimokkhasaṃvarasīlassa sambhārabhūtaṃ, tasmim satiyeva icchitabbanti vuttaṃ **“soti pātimokkhasaṃvarasīle thito bhikkhū”**ti. Sampādite hi etasmim pātimokkhasaṃvarasīlam suguttaṃ surakkhitameva hoti, susaṃvihitakaṇṭakavati viya sassanti. **Kāraṇavasenāti** asādhāraṇakāraṇassa vasena. Asādhāraṇakāraṇavasena hi phalaṃ apadisīyati, yathā yavaṅkuro bherisaddoti. Nissayavohārena vā etaṃ nissitavacanaṃ, yathā mañcā ukkuṭṭhiṃ karontīti. **Rūpanti** rūpāyatanam. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** ettha yadi cakkhu rūpaṃ passeyya, aññaviññānaṃ samānginopi passeyyum, na cetam atthi, kasmā? Acetanattā cakkhussa. Tenāha **“cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā”**ti. Atha viññānaṃ rūpaṃ passeyya, tirokuṭṭādīgatampi naṃ passeyya appaṭiḡhabhāvato, idampi natthi sabbassa viññānaṃ dassanābhāvato. Tenāha **“cittaṃ na passati acakkhukattā”**ti. Tattha yathā cakkhusannissitaṃ viññānaṃ passati, na yaṃ kiñci. Tañca kenaci kuṭṭādīnā antarite na uppajjati, yattha ālokassa vibandho. Yattha pana na vibandho phalīkagabbhapaṭalādīke, tattha antaritepi

uppajateva. Evaṃ viññānādhīṭṭhitam cakkhu passati, na yaṃ kiñcīti viññānādhīṭṭhitam cakkhum sandhāyetaṃ vuttam **“cakkhunā rūpaṃ disvā”**ti.

Dvārārammaṇasaṅghaṭṭeti dvārassa ārammaṇena saṅghaṭṭe sati, cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagateti adhippāyo. **Pasādavatthukena cittenāti** cakkhupasādavatthukena tannissāya pavattena viññāṇena, yaṃ “cakkhuvīññāṇa”nti vuccati. **Passatīti** oloketi. Cakkhupasādasannissaye hi viññāṇe ālokānuggahitam rūpārammaṇam sannissayaḥṇena obhāsente taṃsamaṅgipuggalo “rūpaṃ passatī”ti vuccati. Obhāsanañcetta ārammaṇassa yathāsabhāvato vibhāvanam, yaṃ “paccakkhato gahaṇa”nti vuccati. Usunā lakkhassa vedhe sījjhante tassa sambhārabhūtena dhanunā vijjhatīti vacanam viya viññāṇena rūpadassane sījjhante cakkhunā rūpaṃ passatīti **īdisī sasambhārakathā nāmesā hoti**. Sasambhārā kathā **sasambhārakathā**, dassanassa kāraṇasahitātī attho. Sasambhārassa vā dassanassa kathā **sasambhārakathā**. **Tasmāti** yasmā kevalena cakkhunā, kevalena vā viññāṇena rūpadassanam natthi, tasmā.

Itthipurisanimittam vāti ettha itthisantānanissitarūpamukhena gayhamānam saṅghānam thanamaṃsāvisadatā nimmassumukhatā kesabandhanavathaggahaṇam avisadaṭṭhānagamānādi ca sabbam “itthī”ti saṅghānassa kāraṇabhāvato **itthinimittam**. Vuttavipariyāyato **purisanimittam** veditabbaṃ. **Subhanimittādikaṃ vāti** ettha rāgupattihetubhūto iṭṭhākāro **subhanimittam**. **Ādi**-saddena paṭighanimittdīnam saṅgaho. So pana dosuppattiādi hetubhūto anīṭṭhādīkāro veditabbo. Kāmañcetta pāliyaṃ abhijjhādomanassāva sarūpato āgatā, upekkhānimittassāpi pana saṅgaho icchitabbo, asaṃpekkhāna upajjanakamohassāpi asaṃvarabhāvato. Tathā hi vakkhati “muṭṭhasaccam vā aññāṇam vā”ti. **Upekkhānimittanti** cettha aññāṇupekkhāya vatthubhūtam ārammaṇam, tañcassa asaṃpekkhānavasena veditabbaṃ. Evaṃ saṅkhepato rāgadosamohānam kāraṇam “subhanimittādika”nti vuttam. Tenāha **“kilesavatthubhūtam nimitta”**nti. **Diṭṭhamatteyeva saṅghātīti** “diṭṭhe diṭṭhamattam bhavissatī”ti (udā. 10) sutte vuttanayena vaṇṇāyatane cakkhuvīññāṇena, vīthīcītehi ca gahitamatteyeva tiṭṭhati, na tato paraṃ kiñci subhādīkāram parikappeti. **Pākaṭabhāvakarāṇatoti** pariyyatthabhāvakarāṇato vibhūtabhāvakarāṇato. Visabhāgavatthuno hi hatthādiavayavesu subhādīto parikappentassa aparāparaṃ tattha uppajjamānā kilesā pariyyatthā hontīti te tesam **anubyañjanā** nāma. Te pana yasmā tathā tathā sannivīṭṭhānam bhūtopādāyarūpanam sannivesākāro. Na hi tam muñcitvā paramatthato hatthādi nāma koci atthi. Tasmā vuttam **“hatthapāda...pe... ākāram na gaṇhātī”**ti. Kiṃ pana gaṇhātī āha **“yaṃ tattha bhūtam, tadeva gaṇhātī”**ti. Yaṃ tasmīṃ sarīre vijjamānam kesalomādi bhūtopādāyamattam vā, tadeva yāthāvato gaṇhātī. Tattha asubhākāragahaṇassa nidassanam dassento **“cetiyaḥpabbatavāsī”**tiādīnā mahātissattheravatthum āhari.

Tattha **sumaṇḍitapasādhitāti** suṭṭhu maṇḍitā pasādhitā ca. Ābharaṇādīhi āhārimēhi maṇḍanam. Sarīrassa ucchādanādivasena paṭisaṅkharānam pasādhananti vadanti, ābharaṇehi, pana vatthālaṅkāradīhi ca alaṅkharānam pasādhanam. Ūnatthānapūraṇam maṇḍanam. **Vipallatthacittāti** rāgavasena viparītacittā. **Oloketoti** thero kammaṭṭhānamanasikāreṇeva gacchanto saddakaṇṭhakattā pubbhāgamanasikārassa hasitasaddānusāreṇa “kimeta”nti oloketi. **Asubhasaññanti** aṭṭhikasaññam. Aṭṭhikakammaṭṭhānam hi thero tadā pariharati. **Arahattam pāpuṇīti** thero kira tassā hasantiyā dantaṭṭhidassaneneva pubbhāgabhāvanāya subhāvitattā paṭibhāganimittam, sātisayaṇca upacārājjhānam labhitvā yathāṭhitova tattha paṭhamajjhānam adhigantvā tam pādakam katvā vipassanam vaḍḍhetvā maggaparamparāya āsavakkhayaṃ pāpuṇi. **Pubbasaññam anussarīti** pubbakam yathāraddham kālena kālam anuyūñjiyamānam aṭṭhikakammaṭṭhānam anussari samannāhari. **Anumagganti** anupatham tassā padānupadam. Therassa kira bhāvanāya paguṇabhāvato dantaṭṭhidassaneneva tassā sakalasarīram aṭṭhikasāṅghātabhāvena upaṭṭhāsī. Na tam “itthī”ti vā “puriso”ti vā saṅghāni. Tenāha **“nābhijānāmi...pe... mahāpathe”**ti.

“Yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetū”ti vatvā puna **“tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāyā”**ti vuttam, na asaṃvarassāti. Yadiḍam yaṃ cakkhundriyāsaṃvarassa hetu abhijjhādiānvāssavanam dassitam, tam asaṃvutacakkhundriyasēva hetu pavattam dassitanti katvā vuttam. Cakkhudvārikassa hi abhijjhādiānvāssavanassa tamdvārikaviññāṇassa viya cakkhundriyam padhānakāraṇam. Cakkhundriyassa asaṃvutatte sati te anvāssavanti asaṃvuriyamānacakkhundriyahetuko so asaṃvaro tathā vuttoti. Yatvādhikaraṇanti hi yassa cakkhundriyassa kāraṇāti attho. Kīdisassa ca kāraṇāti? Asaṃvutassa, kiñca asaṃvutam? Yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu abhijjhādayo anvāssavanti, **tassa saṃvarāyāti** ayamettha yojanā.

Javanakkhaṇe pana sace dussilyam vātiādi puna avacanattam idheva sabbam vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavam veditabbaṃ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasāṅkhātam dussilyam atthi, tasmā dussilyāsaṃvaro manodvāravasena, sesāsaṃvaro chadvāravasena yojetabbo. Muṭṭhasaccādīnam hi satipaṭipakkhākusaladhammādhībhāvato siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikamabhūtassa dussilyassa tattha uppatti, pañcadvārikajavanānam aviññattijjanakattā. Dussilyādayo cettha pañca asaṃvarā sīlasaṃvarādīnam pañcannaṃ saṃvarānam paṭipakkhābhāvena vuttā. **Tasmīṃ satīti** tasmīṃ asaṃvare sati.

Yathā kinti yena pakāreṇa javane uppajjamāno asaṃvaro “cakkhundriye asaṃvaro”ti vuccati, tam nidassanam kinti attho. **Yathāti**ādīnā nagaradvāre asaṃvare sati taṃsambandhānam gharādīnam asaṃvutatā viya javane asaṃvare sati taṃsambandhānam dvārādīnam asaṃvutatāti evaṃ aññāsaṃvare aññāsaṃvutatā sāmāññameva nidasseti, na pubbāparasāmāññam, antobahisāmāññam vā. Sati vā dvārabhāvaṅgādike puna uppajjamānam javanam bāhiram viya katvā nagaradvārasāmāñnam vuttam, itaraṇca antonagare gharādisāmānam. Paccayabhāvena hi purimanipphanam javanakāle

asantampi bhavaṅgādi cakkhādi viya phalanipphattiyā santamyeva nāma hoti. Na hi dharamānamyeva “santa”nti vuccati. “Bāhiraṃ viya katvā”ti ca paramatthato javanassa bāhirabhāve, itarassa ca abbhantarabhāve asatipi “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilīṭṭha”ntiādi (a. ni. 1.49) vacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ekena pariyāyena hotīti katvā vuttaṃ. Javane vā asaṃvare uppanne tato paraṃ dvārabhavaṅgādīnaṃ asaṃvarahetubhāvāpattito. Asaṃvarassa hi uppattiyā dvārabhavaṅgādīnaṃ tassa hetubhāvo paññāyatīti. Nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussilyādicorānaṃ dvārabhavaṅgādīsu musanaṃ kusalabhaṅgavināsanāṃ kathitaṃ. Yasmim hi dvāre asaṃvaro uppajjati, so tattha dvārādīnaṃ saṃvarūpanissayabhāvaṃ upacchindantoyeva pavattatīti. Dvārabhavaṅgādīnaṃ javanena saha sambandho ekasantatipariyāpannato daṭṭhabbo.

Ettha ca cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate niyamitādivasena kusalākusalajavane sattakkhattuṃ uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe tadanurūpameva manodvārikajavane tasmimyevārammaṇe sattakkhattuṃ uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe puna tasmimyeva dvāre tadevārammaṇaṃ nissāya “itthī puriso”tiādinā vavattthapentaṃ pasādarajjanādivasena sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Evaṃ pavattamānaṃ javanaṃ sandhāya “**javane dussilyādīsu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi agutta**”ntiādi vuttaṃ.

Tasmim pana javane. **Sīlādīsūti** sīlasaṃvarasatisaṃvarañāsaṃvarakhantisāṃvaravīriyasāṃvaresu **uppannesu**. Yathā hi pageva satiārakkhaṃ anupaṭṭhapentassa dussilyādīnaṃ uppatti, evaṃ pageva satiārakkhaṃ upaṭṭhapentassa sīlādīnaṃ uppatti veditabbā. Saddādīsūpi yathārahaṃ nimittānubyañjanāni veditabbāni. Sotaviññāyena hi saddaṃ sutvā “itthisaddo”ti vā “purisasaddo”ti vā itṭhāniṭṭhādikaṃ vā kilesavattthubhūtaṃ nimittaṃ na gaṇhāti, sutamatte eva saṇṭhāti. Yo ca gītasaddādīkassa kilesānaṃ anu anu byañjanato “anubyañjana”nti laddhavohāro mandatārādivasena vavattthito chajjādibhedabhinno ākāro, tampi na gaṇhātīti. Evaṃ gandhādīsūpi yathārahaṃ vattabbaṃ. Manodvāre pana sāvajjanabhavaṅgaṃ manodvāraṃ tasmim dvāre dhammārammaṇe āpāthagate taṃ javanamasāva viññāya vijānitvātiādinā yojetabbaṃ. Kilesa anubandho etassāti kilesānubandho, so eva nimittādigāho, tato parivajjanalakkhaṇaṃ **kilesānubandhanimittādigāhaparivajjanalakkhaṇaṃ. Ādi**-saddena anubyañjanaṃ saṅgaṇhāti.

Ājīvapārisuddhisīlavanāna

16. Vutteti idheva uddesavasena pubbe vutte. Tathā hi “ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadāna”nti paduddhāraṃ katvā tāni pālīvaseneva dassetuṃ “**yāni tāni**”tiādi āraddhaṃ. Tattha yāni tāni evaṃ paññattāni cha sikkhāpadānāni sambandho. **Ājīvahetūti** jīvikanimittaṃ, “evāhaṃ paccayehi akilamanto jīvissāmī”ti adhippāyena. **Ājīvakāraṇāti** taseva vevacanaṃ. **Pāpicchoti** pāpikāya asantaṅgasambhāvanicchāya samannāgato. **Icehāpakatoti** icchāya apakato upadduto, abhibhūto vā. **Asantanti** avijjamānaṃ. **Abhūtanti** anuppannaṃ. Anuppannattā hi tassa taṃ asantanti purimassa pacchimaṃ kāraṇavacanaṃ. **Uttarimanussadhammanti** uttarimanussānaṃ ukkaṭṭhapurisānaṃ dhammaṃ, manussadhammato vā uttari ukkaṭṭhaṃ. **Ullapatīti** uggaṭṭayuko lapati. Sīlaṃ hi bhikkhuno āyu, taṃ tassa tathālapanasamakālemeva vigacchati. Tenāha “**āpatti pārājikassā**”ti pārājikasāṅkhātā āpatti assa, pārājikasāññitassa vā vītikkamassa āpajjanaṃ ullapananti attho. **Saṅcarittaṃ samāpajjati** saṅcaraṇabhāvaṃ āpajjati, itthiyā vā purisamatim, purisassa vā itthimatim ārocetīti adhippāyo. “Imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa vasenā”ti sambandho heṭṭhā dassito eva.

Kuhanātiādisūti heṭṭhā uddiṭṭhapālīyāva paduddhāro. **Ayaṃ pālīti** ayaṃ **vibhaṅge** (vibha. 861) āgatā niddesapālī.

17. Cīvarādipaccayā labbhantīti lābhā. Te eva sakkaccaṃ ādaravasena diyyamānā sakkārā. Patthayāsātā kittisaddo. Taṃ **lābhañca sakkārañca kittisaddaṅca. Sannissitassāti** ettha taṅhānissayo adhippetoti āha “**patthayantassā**”ti. **Asantaṅgaḍḍipānakāmassāti** asante attani avijjamāne saddhādiguṇe sambhāvetukāmassa. Asantaṅgasambhāvanatālakkhaṇā, paṭiggahaṇe ca amattaññūtālakkhaṇā hi pāpicchatā. **Icehāya apakatassāti** pāpikāya icchāya sammāājīvato apeto katoti apakato. Tathābhūto ca ājīvupaddavena upaddutoti katvā āha “**upaddutassāti attho**”ti.

Kuhanameva paccayuppādanassa vatthūti **kuhanavattu. Tividhampetaṃ** tattha āgataṃ tassa nissayabhūtāya imāya pālīyā **dassetunti** evamattho daṭṭhabbo. **Tadattthikasavāti** tehi cīvarādīhi atthikasaveva. **Paṭikkhipanenāti** cīvarādīnaṃ paṭikkhipanahetu. **Assāti** bhaveyya. **Paṭiggahaṇena cāti ca**-saddena pubbe vuttaṃ paṭikkhipanaṃ samuccinoti.

Bhiyyokamyatanti bahukāmatam. **Yanti** kiriyāparāmasanaṃ, tasmā “dhāreyyā”ti ettha yadetam saṅghāṭim katvā dhāraṇaṃ, etaṃ samaṇassa sārūpanāni yojanā. **Pāpaṅkānīti** āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānīti** antarahitāni coḷakhaṅḍāni. **Uccinivāti** uñchanena cinitvā saṅgahetvā. **Uñchācarīyāyāti** uñchācarīyāya laddhena. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasāṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Pūtimuttanti** purānassa, apurānassa ca sabbassa gomuttasetaṃ nāmaṃ. **Pūtimuttenti** pūtibhāvena muttena parehi chaḍḍitena, pūtibhūtena vā gomuttena. **Dhutavādoti** paresampi dhutagaṇavādī. **Sammukhībhāvāti** sammukhato vijjamānattā, labbhamānatāyāti attho.

Attānaṃ uttarimanussadhammādhigamaṃ sāmante katvā jappanaṃ **sāmantajappanaṃ. Mahesakkhoti**

mahānubhāvo, uttarimanussadhammādhigamenāti adhippāyo. “Mitto”ti sāmāññato vatvā puna taṃ vireseti “sanditṭho sambhatto”ti. Diṭṭhamatto hi mitto **sanditṭho**. Daḷhabhattiko **sambhatto**. **Sahāyoti** saha āyanako, sakhāti attho. Sattapadino hi “sakhā”ti vuccanti. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvaso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, garuḷasañṭhānapāsādotipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Kūṭāgāraṃ** dvīhi kaṇṇikāhi kattabbapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnampi paṭibhānayoogyo catupañcabhūmako paṭissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto paṭissayaviseso. **Uddaṇḍo** agabbhikā ekadvārā dīghasālāti vadanti. Apare pana bhaṇanti – **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassena chadanakasenāsanam. Tassa kira ekapasse bhitti uccatārā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakam hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanam candikaṅgaṇayuttam. **Guhā** kevalā pabbataguhā. **Leṇam** dvārabaddham. **Kūṭāgāraṃ** yo koci kaṇṇikābaddhapāsādo. **Aṭṭo** bahalabhittigeḥam. Yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanam hoti. Aṭṭālākāreṇa kariyatītipi vadanti. **Mālo** vaṭṭākāreṇa katasenāsanam. **Uddaṇḍo** eko paṭissayaviseso. Yo “bhaṇḍasālā, udosita”ntipi vuccati. **Upaṭṭhānasālā** sannipatanatṭhānam.

Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakam kāyavacīvipphandaniggaṇhanam korajam, taṃ etassa atthīti korajiko, kohaññena saṃyatakāyo, ativiya, abhiṇham vā korajiko **korajikakorajiko**. Atiparisankitoti keci. Ativiya kuho **kuhakakuhako**, sātisayavimhāpakoti attho. Ativiya lapo lapanako **lapakalapako**. **Mukhasambhāviko** korajikorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi sambhāviko. So evarūpo evarūpatāya eva attānam param viya katvā “**ayaṃ samaṇo**”tiādīni katheti. **Gambhīrantiādi** tassā kathāya uttarimanussadhammapaṭibaddhatāya vuttam.

Sambhāvanādhippāyakatenāti “katham nu kho maṃ jano ‘ariyo’ti vā ‘visesalābhī’ti vā sambhāveyyā”ti iminā adhippāyena katena. **Gamanam saṅghapetīti** visesalābhīnam gamanam viya attano gamanam sakkaccam ṭhapeti, sato sampajānova gacchanto viya hoti. **Paṇidhāyāti** “arahāti maṃ jānantū”ti cittam saṅghapetvā, patthetvā vā. **Samāhito viyāti** jhānasamādhinā samāhito viya. **Āpāthakajjhāyāti** manussānam āpāthattṭhāne samādhisamāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākāṭattṭhāne jhāyī. **Iriyāpathasaṅkhātanti** iriyāpathasaṅghapanasaṅkhātam.

Paccayaapaṭisevanasaṅkhātenāti ayoniso uppādītānam paccayānam paṭisevananti evam kathitena, tena vā paccayaapaṭisevanena saṅkhātābbena kathitābbena. Aññam viya katvā attano samīpe bhaṇanam **sāmantajappitam**. Ākārasa rassattam katvā “**aṭṭhapanā**”ti vuttam. Kuhanam kuho, tassa ayanā pavatti **kuhāyanā**, kuhassa vā puggalassa ayanā gati kiriyā **kuhāyanā**. Kuheti, kuhena vā itoti **kuhito**, kuhako.

Puṭṭhassāti “ko tisso, ko rājapūjito”ti puṭṭhassa. **Uddham katvāti** ukkhipitvā vibhavasampattiādīnā paggahetvā.

Unnahanāti uddham uddham bandhanā palivethanā. Dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanasālāya nisīditvā ekaṃ kumārīkam pakkosimsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṃ pucchi “ayaṃ, bhante, kassa kumārīkā”ti? “Amhākam upaṭṭhāyikāya telakandarīkāya dhītā, imissā mātā mayi geḥam gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭena deti”ti (vibha. aṭṭha. 862) ukkācesī. Imaṃ sandhāya vuttam “**telakandarīkavatthu cettha vattabba**”nti.

Dhammānurūpā vāti mattāvacaṇānurūpaṃ vā. Mattāvacaṇam hi “dhammo”ti vuccati. Yathāha “subhāsitaṃ uttamamāhu santo, dhammam bhaṇe nādhammam taṃ dutiya”nti (saṃ. nī. 1.213; su. nī. 452). Tena bahum vippalapanamāha, saccato vā aññā subhāsītā vācā “dhammo”ti vedītabbo. Muggasūpasadisakammo puggalo muggasūpyo. Tenāha “**ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati**”ti. Paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyam, tadeva **pāribhaṭyatā**.

Nimittena caranto, jīvanto vā nimittako, tassa bhāvo **neṃittikatā**. Attano icchāya pakāsanam **obhāso**. Ko pana sotī? “Ajjā bhikkhūnam paccayā dullabhā jāta”tiādīkā **paccayaapaṭisamīyuttakathā**. Icchitavatthussa samīpe kathanam **sāmantajappā**.

Akkosanabhayenāpi dadeyyāti **dasahi akkosavatthūhi akkosanam**. Tathā **vambhanādayo**. **Upekkhanā** upāsakānam dāyakādibhāvato bahi chaḍḍanā. **Khipanāti** khepavacaṇam. Taṃ pana avahasitvā vacanam hotīti āha “**uppaṇḍanā**”ti. **Pāpanāti** adāyakattassa, avaṇṇassa vā paṭiṭṭhāpanam. Paresam piṭṭhimaṃsakhādanasīlo parapiṭṭhimaṃsiko, tassa bhāvo **parapiṭṭhimaṃsikatā**. **Abbhāṅanti** abbhāṅjanam. **Nipisitvā gandhamagganā viyāti** anippisite alabbhamānassa gandhassa nipisane lābho viya paragūṇe anippisite alabbhamānānam paccayānam nipisanena lābho daṭṭhabboti.

Nikattum appena lābhena bahukam vañcētva gahetum icchanam nijigīsanam, tassa bhāvo **nijigīsanaṭā**. Tasseva icchanassa pavattīkāro, taṃsahajātam vā gavesanakammam.

Āṅanti hatthapādādiāṅgāni uddissa pavattam vijjam. **Nimittanti** nimittasattham. **Uppātanti** ukkāpātadisāḍḍāha-bhūmicālādiuppāṭapaṭibaddhavijjam. **Supinanti** supinasattham. **Lakkhaṇanti** itthipurisānam lakkhaṇajānanasattham. **Mūsikacchinnanti** vatthādīnam asukabhāge mūsikacchede sati idaṃ nāma phalam hotīti jānanakasattham. Palāsaggiādīsu iminā nāma agginā hute idaṃ nāma hotīti aggivasena homavidhānam **aggihomam**. Iminā nayena **dabbihomam** vedītabbam. **Ādi-saddena** thusahomādīnam, aññesaṅca sutte āgatānam micchājīvanam saṅgaho daṭṭhabbo. Vīriyasādhanaṭṭā

ājīvapārisuddhisīlassa “paccayapariyesanavāyāmo”ti vuttaṃ. Tassa **pārisuddhi** anavajjabhāvo, yena dhammena samena paccayaalābho hoti. Na hi alaso ñāyena paccaye pariyesituṃ sakkotīti.

Paccayasannissitasīlavanāṇa

18. Paṭisaṅkhāti ayam “sayam abhiññā”tiādīsu (mahāva. 11) viya ya-kāralopena niddeso. **Yonisoti** cettha upāyattho yoniso-saddoti dassento āha “**upāyena pathenā**”ti. “**Paṭisaṅkhāya ñatvā**”ti vatvā tayidaṃ paṭisaṅkhānaṃ paccavekkhānti dassetuṃ “**paccavekkhivāti attho**”tiādi vuttaṃ. Yathā hi **paccavekkhivāti** sītapāṭighātādikaṃ taṃ taṃ payojanaṃ pati pati avekkhivā, ñāyena passivāti attho, evaṃ **paṭisaṅkhāyāti** tadeva payojanaṃ pati pati saṅkhāya, jānitvāti attho. Nānapariyāyo hi idha saṅkhā-saddoti. Ettha ca “paṭisaṅkhā yoniso”tiādi kāmaṃ paccayaparibhogakālena vuccati, dhātuvāsena pana paṭikūlavāsena vā paccavekkhāyā paccayasannissitasīlaṃ sujhatīti apare. Bhijjatīti keci. Eke pana paṭhamam eva pariyaṭanti vadanti, vīmaṃsittabbaṃ. “Cīvara”nti ekavacanaṃ ekattamattaṃ vācakanti adhippāyena “**antaravāsakādīsu yaṃ kiñci**”ti vuttaṃ, jātisaddatāya pana tassa pāliyaṃ ekavacanaṃ yattakāni cīvarāni yoginā pariharitabbāni, tesam sabbesaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti sakkā viññātuṃ, **yaṃ kiñci**ti vā anavasesapariyādānametaṃ, na aniyamavacanaṃ. “Nivāseti vā pārupati vā”ti vikappanaṃ pana paṭisevanapariyāyassa paribhogassa vibhāgadassananti taṃ paññapetvā sayananisīdana-cīvarakuṭikaraṇādivasenāpi paribhogassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Payojanānaṃ mariyādā payojanāvadhī, tassa paricchindanavasena yo niyamo, tassa vacanaṃ **payojanā...pe...vacanaṃ**. Idāni taṃ niyamaṃ vivarivā dassetuṃ “**ettakameva hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha avadhāraṇena līlāvibhūsāvilambanānaṭambaraḍivasena vatthaparibhogam nisedheti. Tenāha “**na ito bhiyyo**”ti. Līlavāsena hi ekacce sattā vatthāni paridahanti ceva upasaṃviyanti ca. Yathā taṃ yobbane ṭhitā nāgarikamanussā. Ekacce vibhūsanavasena, yathā taṃ rūpūpajīvinīdayo. Vilambanavasena vilambakā. Naṭambaraḍivasena bhojādayo. **Ajjhattadhātukkubho** sītarogādiuppādako. **Utupariṇāmanavasenāti** utuno parivattanavasena visabhāgasītautasamuṭṭhānena. **Vā-saddena** hemantādīsu himapātādivasena pavattassa saṅgaho daṭṭhabbo, na uppādeti sītanti adhippāyo. Yadatthaṃ pana taṃ vinodanaṃ, taṃ matthakappattaṃ dassetuṃ “**sītabbhāhate**”tiādi vuttaṃ. **Sabbatthāti** “uṇhassa paṭighātāyā”tiādīsu sabbesu sesapayojanesu. Yadi pi sūriyasantāpopi uṇhova, tassa pana ātapaggahaṇena gahitattā “aggisantāpassā”ti vuttaṃ. Ekacco dāvaggisantāpo kāyaṃ cīvarena paṭicchādetvā sakkā vinodetunti āha “**tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo**”ti. **Ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. Te pana yasmā ḍaṃsanasilā, tasmā vuttaṃ “**ḍaṃsanamakkhikā**”ti. **Sappādayoti** sappasatapadiuṇṇanābhisarabūvicchikādayo. **Phuṭṭhasamphassoti** phuṭṭhavisamāha. Tividhā hi sappā – daṭṭhavisā phuṭṭhavisā diṭṭhavisā. Tesu purimakā dve eva gahitā. Satapadiādīnampi tādisānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ. **Niyatapayojanaṃ** ekantikam, sabbakālīkaṇca payojanaṃ. **Hirī kuppāti** nillajjatā saṅṭhāti. Tenāha “**vinassati**”ti. Kūpāvatarānaṃ vā paṭicchādanaṃ arahatīti kopinaṃ. Hiriyatbbaṭṭhena hirī ca taṃ kopinañcāti **hirikopinanti** evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassa cāti ca-saddo** pubbe vuttapayojanānaṃ sampiṇḍanatto.

Yaṃ kiñci āharanti khādanīyabhojanīyādibhedam yaṃ kiñci āharitabbavattham. Piṇḍāya bhikkhāya ulatīti piṇḍolo, tassa kammaṃ piṇḍolyam. Tena **piṇḍolyena** bhikkhācariyāya. **Patitattāti** pakkhipitattā. **Piṇḍapāto** patte pakkhittabhikkhāhāro. **Piṇḍānaṃ vā pātoti** ghare ghare laddhabhikkhānaṃ sannipāto. “Natthi davā”tiādīsu (dī. ni. attha. 3.305) sahasā kiriyāpi “davā”ti vuccati, tato visesanatthaṃ “**davatthaṃ, kīlānimittanti vuttaṃ hoti**”ti āha. **Muṭṭhikamallā** muṭṭhiyuddhayujjhanakā. **Ādi-saddena** nibuddhayujjhanakādīnaṃ gahaṇam. **Balamadanimittanti** balaṃ nissāya uppajjanakamado balamado. Taṃ nimittam, balassa uppādanatthanti attho. **Porisamadanimittanti** porisamado vuccati purisamāno “ahaṃ puriso”ti uppajjanakamāno. Asaddhammasevanāsamatthataṃ nissāya pavatto māno, rāgo eva vā porisamadoti keci. Taṃ nimittam. **Antepurikā** rājorodhā. Sabbesaṃ sannivesayogyatāya **vesiyo** rūpūpajīvinīyo. **Maṇḍanaṃ** nāma idhāvayavapāripūrīti āha “**aṅgapaccaṅgānaṃ piṇabhāvanimitta**”nti, paribrūhanahetūti attho. **Naṭā** nāma raṅganaṭā. **Naccakā** laṅghakādayo. **Vibhūsanam** sobhāsamuppādananti āha “**pasannacchavivaṇṇatānimitta**”nti.

Etam padaṃ. **Mohūpanissayappahānatthanti** mohassa upanissayatāpahānāya. Davā hi mohena hoti, mohaṇca vadḍhetīti tassā vajjanena mohassa anupanissayatā. **Dosūpanissayappahānatthanti** idaṃ balamadassa, purisamadassa ca dosahetuno vasena vuttaṃ, itarassa pana vasena “rāgūpanissayappahānattha”nti vattabbaṃ. Maṇḍanavibhūsanapaṭikkhepo siyā mohūpanissayappahānāyapi, rāgūpanissayatāya pana ujupaṭipakkhoti vuttaṃ “**rāgūpanissayappahānattha**”nti. Yadi pi ekaccassa davamade ārabba parassa paṭighasamyojanādīnaṃ uppatti hotiyeva manopadosikadevādīnaṃ viya, attano pana davamade ārabba yesam savisesam rāgamohamānādayo pāpadhammā uppajjanti. Te sandhāya “**attano samyojanuppattipaṭisedhanattha**”nti vatvā maṇḍanavibhūsanāni paṭicca savisesam parassapi rāgamohādayo pavattantīti “**parassapi samyojanuppattipaṭisedhanattha**”nti vuttaṃ. **Ayoniso paṭipattiyāti** ettha kāmasukhallikānuyogaṃ muñcitvā sabbāpi micchāpaṭipattī ayoniso paṭipattī. Purimehi dvīhi padehi ayoniso paṭipattiyā, pacchimehi dvīhi kāmasukhallikānuyogassa pahānaṃ vuttanti vadanti. “**Catūhipi cetehī**”ti pana vacanato sabbehi ubhinnaṃ pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. Kāmakīlāpi davantogadhā hotiyeva, purisamadopi kāmasukhallikānuyogassa hetuyevāti.

Cātumahābhūtikassāti cātumahābhūte sannissitassa. **Rūpakāyassāti** catusantatirūpasamūhassa. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthaṃ. Sā panassa ṭhiti pabandhavasena icchitāti āha “**pabandhaṭṭhitattha**”nti. **Pavattiyāti** jīvitindriyappavattiyā. Tathā hi jīvitindriyaṃ “yāpanā vattanā”ti (dha. sa. 19, 634) ca niddiṭṭham. Tassā ca avicchedo āhārūpayogena hoti. Kāyassa cirataram yāva āyukappo, tāva avatthānaṃ yāpanāti dassento “**cirakālaṭṭhitatthaṃ vā**”ti āha. Idāni vuttamevatthaṃ

pakaṭataram kāmam “**gharūpatthambhamivā**”tiādi vuttam. Tatthāyaṃ yojanā – yathā jinnagharasāmiko gharassa upatthambhanam karoti tassa apatanattham, yathā ca sākaṭiko akkhabbhañjanam karoti tassa sampavattanattham, evamesa yogī kāyassa ṭhitattham, yāpanatthaṃca piṇḍapātam paṭisevati paribhuñjatīti. Etena ṭhiti nāma apatanam yāpanā pavattīti dasseti. **Na davamadamañḍanavibhūsanatthanti** idaṃ “yāvadevā”ti avadhāraṇena nivattitattadassanam. Tiṭṭhanti upādinnaḍhammā etāyāti **ṭhiti**, āyūti āha “**ṭhitīti jīvitindriyasetam adhivacana**”nti. Tathā hi tam āyu “ṭhitī”ti niddiṭṭham, **ṭhitiyā yāpanāyāti** kāyassa ṭhitihetutāya “ṭhitī”ti laddhavohārassa jīvitindriyassa pavattanatthanti attho. Tenāha “**jīvitindriyapavattāpanattha**”nti. **Ābādhaṭṭhenāti** vibādhanatthena, rogaṭṭhena vā. Jighacchāparamā hi rogā. **Upamatthanti** vūpasamattham. **Vañālepanamiva** vaṇiko. Uṇhasitādīsu abhibhavesu tappaṭikāram sītuṇham viya paṭisevatīti sambandho. Maggabrahmacariyam ṭhapetvā sikkhattayasāṅgahā sāsanāvacaritabbā anusāsānī sāsanabrahmacariyanti āha “**sakalasāsanabrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa cā**”ti. **Anuggahaṇatthanti** anu anu gaṇhanattham sampādanattham. **Kāyabalam nissāyāti** yathāsamaraddham guṇavisesapāripūrihetubhūtam kāyabalammattam nissāya. Tenāha “**sikkhattayānuvogavasenā**”tiādi. Kantāranittharaṇatthikā jāyampatikā, **nādisamuddanittharaṇatthikā** ca puttamaṃsādīni yathā agiddhā amucchitā kevalam tam tam atthasiddhimeva avekkhantā paṭisevanti tehi vinā asijjhanato, evamayampi kevalam bhavakantāranittharaṇatthiko agiddho amucchito tena vinā asijjhanato piṇḍapātam paṭisevatīti upamāsaṃsandanam.

Itīti pakāratthe nipātapadam. Tena paṭiseviyamānassa piṇḍapātassa paṭisevanākāro gayhatīti āha “**evam iminā piṇḍapātapāṭisevanenā**”ti. **Purāṇanti** bhojanato purimakālikattā purātanam. **Paṭihaṅkhāmīti** paṭihanissāmī. **Navāñca vedanam na uppādessāmīti** paṭisevatīti yojanā. Kīdisam, kathañcāti āha “**aparimita...pe... aññataro viyā**”ti. Aparimitam aparimāṇam bhojanam paccayo etissāti aparimitabhojanapaccayā, tam **aparimitabhojanapaccayam** attano gahañṭejapamāṇato atikkantapamāṇabhojanahetukanti attho. Yo bahum bhuñjivā attano dhammatāya utthātum asakkonto “āhara hattha”nti vadati, ayam **āharahatthako**. Yo bhuñjivā accuddhumātakucchitāya utthitopi sātakaṃ nivāsetum na sakkoti, ayam **alamsātako**. Yo bhuñjivā utthātum asakkonto tattheva parivattati, ayam **tatravaṭṭako**. Yo yathā kākehi āmasitum sakkā, evam yāva mukhadvāram āhāretī, ayam **kākamāsako**. Yo bhuñjivā mukhe sandhāretum asakkonto tattheva vamatī, ayam **bhuttavamitako**. Etesam aññataro viya. Atha vā **purāṇavedanā** nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā. Tam “paṭihanissāmī”ti paṭisevati. **Navavedanā** nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Tam “na uppādessāmī”ti paṭisevati. Atha vā **navavedanā** nāma abhuttapaccayena uppajjanakavedanā, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva paṭisevati. Abhuttapaccayā uppajjanakāti cetam khuddāya visesanam. Yassā appavatti bhojanena kātabbā, tassā dassanattham. Abhuttapaccayena, bhuttapaccayena ca uppajjanakānuppajjanakavedanāsu purimā yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhīyopavaḍḍhanavasena uppajjati. Pacchimāpi khuddānimittāya aṅgadāhasūlādivedanā pavattā. Sā hi bhuttapaccayā pubbe anuppannāya nuppajjissatīti ayamētāsam viseso. Vihiṃsānimittatā cetāsam vihiṃsāya viseso.

Yā vedanā. Adhunāti etarahi. **Asappāyāparimitabhojanam nissāyāti** asappāyāparimitassa āhārassa bhuñjanapayogaṃ āgamma uppajjati attho. **Purāṇakammappaccayavasenāti** pubbe purimajātiyam katattā purāṇassa kammassa paccayatāvasena payogavipattiṃ āgamma uppajjanārahātāya tam vajjetvā payogasampattiyā upaṭṭhāpanam dukkhavedanāpaccayaghāto, paṭihananañca hotīti āha “**tassā paccayam vināseno tam purāṇaṃca vedanam paṭihaṅkhāmī**”ti. **Ayuttaparibhogo** paccaye apaccavekkhitvā paribhogo. So eva katūpacitakammattāya **kammūpacayo**. Tam **nissāya** paṭicca **āyatim** anāgate kāle uppajjanato yā cāyam “navavedanā”ti vuccatīti yojanā. **Yuttaparibhogavasenāti** paccavekkhitvā paccayānam paribhogavaseṇa, tassā navavedanāya mūlam ayuttaparibhogakammam anibbattento sabbena sabbam anuppādentō. **Ettāvātāti** “iti purāṇa”ntiādinā vuttena padadvayena. “Vihiṃsūparatiyā”tiādinā vā padacatukkena **yuttaparibhogasaṅgaho** pabbajitānucchavikassa paccayaparibhogassa vuttattā. **Attakilamathānuvogappahānam** jighacchādīdukkhapaṭighātassa bhāsītattā. Jhānasukhādīnam paccayabhūtassa kāyasukhassa avissajjanato **dhammikasukhāpariccāgo** ca dīpito hoti.

Asappāyāparimitūpayogena jīvitindriyupacchedako, iriyāpathabhañjanako vā siyā parissayo, sappāyāparimitūpayogena pana so na hoti. Tathā sati cirakālapavattisaṅkhātā sarīrassa **yātrā** yāpanā bhavissatīti imamattham dassento “**parimitaparibhogena...pe... bhavissatī**”ti āha. Yo rogo sādho asādho ca na hoti, so yāpyarogo, so etassa atthīti **yāpyarogī**. So hi niccakālam bhesajjam upasevati, tathā ayampīti. Yadi yātrāpi yāpanā, pubbepi “yāpanāyā”ti vuttam, ko ettha visesoti? Pubbe “yāpanāyā”ti jīvitindriyayāpanā adhippetā, idha pana catunnampi iriyāpathānam avicchedasāṅkhātā yāpanā yātrāti ayamettha viseso. Buddhapāṭikuṭṭhena micchājīvena paccayapariyesanā **ayuttapariyesanā**. Dāyakadeyyadhammānam, attano ca pamāṇam ajānitvā paṭiggahaṇam, saddhādeyyavinipātanattham vā paṭiggahaṇam **ayuttapaṭiggahaṇam**, yena vā āpattiṃ āpajjati. Apaccavekkhitvā paribhogo **ayuttaparibhogo**. Tesam parivajjanam dhammena samena paccayuppādanādivasena veditabbam. Dhammena hi paccaye pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanam **anavajjatā** nāma.

Aratīti ukkaṇṭhā. Pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca anabhirati. **Tandīti** pacalāyikā niddā. **Vijambhitāti** thinamiddhābhībhavena kāyassa vijambhanā. Viññūhi garahā **viññūgarahā**. Ekacco hi anavajjamyeva sāvajjam karoti, “laddham me”ti pamāñadhikam bhuñjivā tam jīrāpetum asakkonto uddhamvirecanaadhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijjaggaṇabhesajjapariyesanāpasutā honti. Aññe te “kiṃ ida”nti pucchitvā “asukassa udaram uddhumātā”ntiādinī sutvā “niccakālamesa evampakatiko attano kucchipamāṇam nāma na jānāti”ti nindanti, evam

anavajjamyeva sāvajjam karoti. Evaṃ akatvā “anavajjatā ca bhavissatī”ti paṭisevati. Attano hi pakatiaggibalādim jānitvā “evaṃ me aratīādīnaṃ abhāvena kāyasukhatā, agarahitabbatā ca bhavissatī”ti pamāṇayuttameva paṭisevati. Yāvatako bhojanena attho, tassa sādhanena yāvadattham udarassa paripūraṇena udarāvadehakaṃ bhojanam **yāvadatthaudarāvadehakabhōjanam**, tassa **parivajjanena**. Seyyāya sayanena laddhabbasukham seyyasukham, ubhohi passehi samparivattanakaṃ sayantassa uppajjanasukham passasukham, middhena niddāyanena uppajjanasukham middhasukham, tesam **seyya...pe... sukhānam pahānato** catunnam iriyāpathānam yogyabhāvassa paṭipādanam kāyassa **catuiriyāpathayogyabhāvapaṭipādanam**, tato. Sukho iriyāpathavihāro **phāsuvihāro**. Pacchime vikappe, sabbavikappesu vā vuttam phāsuvihāralakkhaṇam āgamena samatthetum “**vuttampi heta**”ntiādi vuttam. Tisupi vikappesu āhārassa unaparibhogavaseneva hi phāsuvihāro vuttoti.

Ettāvātāti “yātrā”tiādīna vuttana padattayena. “Yātrā ca me bhavissatī”ti payoanapariggahadīpanā. Yātrā hi nam āhārūpayogaṃ payojetīti. Dhammikasukhāpariccāgahetuko phāsuvihāro **majjhimā paṭipadā** antadvayaparivajjanato. Imasmiṃ pana ṭhāne aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni – “neva davāyā”ti ekaṃ aṅgam, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanam paṭihaṅkhāmi, navaṇca vedanam na uppādessāmi”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ. “Anavajjatā ca phāsuvihāro cā”ti ayamettha bhojanānisamsō. **Mahāsvatthero** panāha “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbāni”ti. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekaṃ aṅgam, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanam paṭihaṅkhāmi”ti ekaṃ, “navaṇca vedanam na uppādessāmi”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā cā”ti ekaṃ. Phāsuvihāro pana bhojanānisamsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāram āhārento paṭisaṅkhā yoniso piṇḍapātam paṭisevati nāma.

Yattha yatthāti bhummaniddesena **senā**-saddassa adhikaraṇatthavuttimāha. Tathā **āsana**-saddassāti. **Aḍḍhayogādīmhitī ādi**-saddena pāsādādīm, mañcādīṇca saṅgaṇhāti. Yattha yattha vihāre vā aḍḍhayogādīmhi vā āsatīti vihāraaḍḍhayogādīke ānetvā sambandhitabbam. Idha **ādi**-saddena piṭhasanthatādīnampi saṅgaho veditabbo. **Parisahanatṭhenāti** abhibhavanatṭhena, vibādhanatṭhenāti attho. **Utuyeva utuparissayoti** sītuṇhādiutuyeva asappāyo vuttanayena utuparissayo. Tassa utuparissayassa vinodanattam, anuppanassa anupādanattam, uppanassa vūpasamanatthañcāti attho. Nānārammaṇato paṭisaṃharitvā kammaṭṭhānabhūte ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanam paṭisallānam, tattha āramo abhirati **paṭisallānāramo**, tadattham. Senāsanaṃ hi vivittam yogino bhāvanānukūlam suññāgarabhāvato. Tam panetam atthadvayam vibhāvetum “**yo sarīrābādhacittavikkhepakaro**”tiādi vuttam. Tattha **ekībhāvasukhatthanti** ekībhāvahetukam sukham ekībhāvasukham, tadattham. Gaṇasaṅgaṇikakilesasaṅgaṇikābhāvena uppajjanakasukham.

Yadi utuyeva utuparissayo, “utu ca sītuṇha”nti sītuṇhapatiṅghātam vatvā utuparissayavinodanam kasmā vuttanti codanam sandhāyāha “**kāmañcā**”tiādi. Tattha “niyatam utuparissayavinodana”nti etena “sītassa paṭiṅghāyā unhasa paṭiṅghāyā”ti ettha vuttam sītuṇham aniyatam kadāci kadāci uppajjanakam, utuparissayo pana **sabbadābhāvī** adhippetoti dasseti. **Vuttappakāroti** “sītādiko, asappāyo”ti ca evam vuttappakāro vivaṭaṅgaṇarukkhamulādīsu nisinnassa apariguttīyā asaṃvutadvārādītīyā **pākāṭaparissayā**, asappāyarūpadassanādīnā **apākāṭaparissayā** ca bhikkhussa kāyacittānam **ābādham** kareyyum. **Yattha** gutte senāsane **ābādham na karonti**. **Evaṃ jānitvāti** ubhayaparissayarahitanti evam ṇatvā paṭisevanto bhikkhu veditabboti sambandho.

Dhātukkabhohalakkhaṇassa, tamhetukadukkhavedanālakkhaṇassa vā **rogassa** paṭipakkabhāvo **paṭiyanaṭṭho**. Tenāha “**paccanīkagamaṇatṭhenāti attho**”ti, vūpasamanatṭhenāti vuttam hoti. **Yassa kassacīti** sappiādīsu yassa kassaci. **Sappāyassāti** hi tassa vikāravūpasamenāti adhippāyo. **Bhisakkassa kammaṃ** tena vidhātabbato. Tenāha “**tena anuññātattā**”ti. **Nagaraparikkhārehīti** nagaram parivāretvā rakkhaṇakehi. Vivaṭaparikkhepo parikkhā udḍāpo pākāro esikā paligho pākārapatthaṅḍilanti satta “nagaraparikkhārahā”ti vadanti. **Silaparikkhāroti** suvisuddhasīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha “ratho”ti adhippeto. Tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena “parikkhāro”ti vuttā. **Jīvitaparikkhārahīti** jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbāti** sammā uddham uddham ānetabbā pariyesitabbā. **Parivāropi hoti** antarāyānam parito vāraṇato. Tenāha “**jīvita...pe... rakkhaṇato**”ti.

Tattha **antaranti** vivaram, okāsoti attho. Verikānam antaram adatvā attano sāmikānam parivāretvā ṭhitasevakā viya **rakkhaṇato**. Assāti jīvitassa. **Kāraṇabhāvato** cirappavattiyā kāraṇabhāvato. Rasāyanabhūtam hi bhesajjam sucirampi kālam jīvitam pavattetiyeva. Yadiipi anuppanā eva dukkhavedanā bhesajjaparibhogena paṭihaññanti, na uppanā tāsam saraseneva bhijjanato, uppannasadisā pana “uppanā”ti vuccanti. Bhavati hi taṃsadesu tabbhāro, yathā sā eva tittiri, tāniyeva osadhānti. Tasmā vuttam “**uppanānanti jātānam bhūtānam nibbattāna**”nti. Sañcayato paṭṭhāya so dhātukkabhohho samuṭṭhānam etesanti **taṃsamuṭṭhānā**. “**Dukkhavedanā**”ti vatvā sā akusalasabhāvāpi atthīti tato visesetum “**akusalavipākavedanā**”ti vuttam. Byābādhanatṭhena byābādho, byābādhova byābajjham, dukkhanti attho. Natthi ettha byābajjhanti **abyābajjham**, niddukkhatā. Tenāha “**abyābajjhaparamatāyā**”ti **niddukkhaparamatāyāti**. **Tam dukkhanti** rogamittakam dukkham.

Cīvarādīnam paccayānam nissayanam paribhogo evāti dassetum “**te paṭicca nissāyā**”ti vatvā “**paribhuñjamānā**”ti

vuttam. **Pavattantī**ti jīvanti. Jīvanampi hi pavattanam, yato jīvitindriyam ‘‘pavattanarasa’’nti vuccati.

Catupārisuddhisampādanavidhivaṇṇanā

19. Evaṃ pātimokkhasaṃvarādibhedena niddiṭṭham sīlam puna sādhanavibhāgena dassetum ‘‘**evametasmi**’’ntiādīmāradham. Tatha sādhiyati sampādiyati etenāti sādhanam, saddhā sādhanam etassāti **saddhāsādhano**. Nanu ca vīriyasatipaṇṇāhipi vinā pātimokkhasaṃvaro na sijjhatī? Saccam na sijjhati, saddhāya pana visesahetubhāvaṃ sandhāya evaṃ vuttanti dassento āha

‘‘**Sāvakaṃvisayātītā sikkhāpadapaṇṇattiyā**’’ti. Garukalahukādibhede otiṇṇe vatthusmiṃ tassa tassa aparādhassa anurūpaṃ sikkhāpadapaṇṇāpanam nāma sāvakanam avisayo, buddhanam eva visayo. Sikkhāpadapaṇṇāpanam tāva tiṭṭhatu, tassa kālopi nāma sāvakanam avisayo, buddhanam eva visayoti dassento ‘‘**sikkhāpadapaṇṇattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassana**’’nti āha. Tathā hi vuttam ‘‘āgamehi tvaṃ sārīputta, āgamehi tvaṃ sārīputta, tathāgatova tatha kālam jānissatī’’ti (pārā. 21). Tatha ca-saddo samuccayattho. Tena ‘‘apaṇṇattam na paṇṇāpema, paṇṇattam na samucchindāma, yathāpaṇṇattesu sikkhāpadesu samādāya vattāmā’’ti (pārā. 565) evamādinam saṅgaho daṭṭhabbo. **Saddhāyāti** saddahanena satthari, dhamme ca saddhāya paccupaṭṭhāpanena. **Jīvitepi** pageva jīvitaparikkhāreti adhippāyo.

Kikīva aṇḍanti kikīsaṅṅikā viya attano aṇḍam. Sā kira jīvitampi pariccajitvā aṇḍameva rakkhati. **Camarīva vāladhanti** camarīmigo viya attano vāladhiṃ. Camarīmigā kira byādhena paripātiyamānā jīvitampi pariccajitvā kaṇḍakagumbādīsū laggam attano vālaveva rakkhanti. **Piyamva puttam ekakanti** ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā hi ekaputtako kuṭumbiko tam ekaputtam, ekanayano ca tam ekanayanaṃ suṭṭhutaṃ rakkhati. **Tatheva sīlam anurakkhamānakāti** anukampanavasena vuttam. **Supesalāti** suṭṭhu piyasīlā. **Sadā** sabbakālam daharamajjhimatherakālesu. Channampi gāravānam vasena **sagāravā**, garukāravantoti attho.

Evameva khoti yathā mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati, evameva. **Mama sāvakāti** ariyasāvake sandhāyāha. Te hi dhuvasīlā. **Imasmim attheti** jīvitahetupi sīlassa avīttikkamane.

Mahāvattaniatāvī nāma viñjhāṭavī. Himavantapasse aṭavīti keci. **Theranti** nāmagottavasena apaṇṇattam ekaṃ **theram**. **Nipajjāpesum** gantvā kassaci mā āroceyyāti.

Pūtilatāyāti gaḷocilatāya. **Samasisīti** jīvitasamasīsī. Yassa hi kilesasīsam avijjam maggaṭipāṭiyā arahattamaggo pariyaḍiyati, tato ekūnavīsatiṃ paccavekkhanaṇṇe paṭiṭṭhāya bhavaṅgotaraṇe vaṭṭasīsam jīvitindriyam cuticcitam pariyaḍiyati, so imāya vārasamatāya ‘‘jīvitasamasīsī’’ti vuccati. So ca thero tathā parinibbāyī. Tena vuttam ‘‘**samasīsī hutvā parinibbāyī**’’ti. **Abhayatthero** kira mahābhīṇṇo. Tasmā cetiyam kārapesīti vadanti. **Appevāti** appeva nāma attano jīvitampi jāheyya, **na bhindetī** na bhindeyya, na vīttikkameyya.

Satiyā adhiṭṭhitānanti pageva upaṭṭhitāya satiyā ārakkhavasena adhiṭṭhitānam indriyānam. **Ananvāssavanīyatoti** dvārabhāvena abhijjhādīhi ananubandhitabbato. **Varanti** seṭṭham. **Tattāyāti** uñhāya. **Ādittāyāti** ādito paṭṭhāya dittāya. **Sampajjalitāyāti** samantato jalantiyā. **Sajotibhūtāyāti** ekajālībhūtāya. **Sampalimaṭṭhanti** sabbaso āmaṭṭham, aṅcītanti attho. **Na tveva varanti** ānetvā sambandhitabbaṃ. **Rūpesūti** rūpārammaṇesu. **Anubyañjanaso nimittaggāhoti** kilesānam anu anu byañjanavasena uppādanena pākāṭikaraṇavasena subhādinimittaggāho, atha vā **anubyañjanasoti** hatthapādānubyañjanato, **nimittaggāhoti** itthipurisādisubhādinimittaggahaṇam. **Cakkhudvārādipavattassāti** cakkhudvārādīhi pavattassa. **Viññāṇassāti** javanaviññāṇassa. Nimittādiggaṇam nisedhentena sampādetabboti sambandho. **Asaṃvihitasākhāparivāranti** sammā avihitavatiparikkhepaṃ. **Parassahārīhīti** parasantakāvahārahehi corehi. **Samativijjhatīti** sabbaso ativijjhati anupavisati.

Rūpesūti rūpahetu rūpanimittam. Uppajjanakaanatthato **rakkha indriyanti** sambandho. Evaṃ sesesu. **Ete hi dvārāti** ete cakkhādīdvārā. Satikavāṭena asaṃvutattā **vivaṭā**. Tato eva **arakkhitā**. Kilesuppattiyā hetubhāvena taṃsamaṅginam **hanantīti** kāraṇūpacāreneva vuttam. **Ete** vā rūpādayo. Kilesānam ārammaṇabhūtā dvārā cakkhādīdvārā. Te kīdisā vivaṭā arakkhitā asaṃvutacakkhādīhetum taṃsamaṅginam hanantīti kāraṇūpacāreneva vuttam. **Agāranti** geham. **Ducchannanti** na sammā chādītam. **Abhāvīti** lokuttarabhāvanārahītam.

Sampāditetiādissa vodānapakkhassa attho vuttavipariyāyena vedītabbo. **Ayam pana** sabbaso kilesānam anuppādo **atiukkaṭṭhadessanā** maggenāgatassasattā. **Sampādetabboti** ‘‘na punevaṃ karissa’’nti adhiṭṭhānasuddhiyā sampādetabbo.

Adhunāpabbajitenāti na cirapabbajitena, navapabbajitenāti attho. **Kāmarāgena ḍayhāmīti** kāmarāgagginā pariḍayhāmī. So ca pana dāho idāni cittagatoti dassento āha ‘‘**cittam me pariḍayhatī**’’ti. **Sādhūti** āyācanā. **Nibbāpananti** tassa nibbāpanupāyaṃ. **Gotamāti** theram gottena ālapati.

Saññāya vipariyesāti ‘‘asubhe subha’’nti pavattasaññāvipariyesahetu viparītasaññānimittam. **Nimittam parivajjehi**

kīdisaṃ? **Rāgūpasañhitam** rāgupattihetubhūtam subhanimittam parivajjehi na manasi karohi. Na kevalam subhanimittassāmanasikāro eva, atha kho **asubhabhāvanāya** attano **cittam bhāvehi**. Kathaṃ? **Ekaggam susamāhitam** yathā taṃ asubhārammaṇe vikkhepābhāvena ekaggam, suṭṭhu appitabhāvena susamāhitaṃca hoti, evaṃ bhāvehi. Evaṃ samathabhāvanāya kāmarāgassa vikkhambhanaṃ dassetvā idāni samucchadanavidhiṃ dassetuṃ “**sañkhāre**”tiādi vuttaṃ. Tatha **sañkhāre parato passāti** sabbepe sañkhāre avidheyakatāya “pare”ti passa. Aniccātāya pana udayabbayapaṭipīlittā **dukkhato**, anattasabhāvattā, attavirahato ca **no attato** passa. Evaṃ lakkhaṇattayam āropetvā vipassanaṃ vaddhento maggapaṭipāṭiyā catutthamaggena sabbaso **nibbāpehi mahārāgam** tebhūmakassa abhibhavanato mahāvīsayatāya mahārāgam vūpasamehi. Yathā etarahi, evaṃ **mā ḍayhittho punappunanti** daḷhataram rāgavinodane niyojesi.

Evaṃ indriyaṣaṃvarasīlassa sampādane vidhiṃ dassetvā evaṃ taṃ susampāditaṃ hotīti nayaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādinā tatha paripūrākārino there nidasseti. Tatha “**leṇam na ullokitapubba**”nti idaṃ sabbattheva therassa yugamattadassitāya vuttaṃ. Kiṃ pana thero senāsanam na sodheti? “Ullokā paṭhamam ohāretabba”nti hi vuttaṃ, antevāsikādayo eva kirassa senāsanam sodhenti. **Assa** nāgarukkhaṣṣa.

Tasmim gāmeti mahāgāme. Taruṇā thaññapivanakā puttadhītarō yāsaṃ tā **taruṇaputtā**, tāsaṃ. **Lañjāpesīti** thanapaṭṭikāya thane bandhāpetvā rājamuddikāya lañjāpesī. Rājā theram cirataram daṭṭhum kālavikkhepaṃ karonto “sve sīlāni gaṇhissāmī”ti āha. Thero rañño ca deviyā ca vandanakāle sattākāramattaṃ gaṇhāti. Itthi purisoti pana **vivekam** na karoti. Tenāha “**vavattthānam na karomī**”ti. “Aho suparisuddhasīlo vaṭṭayam ayyo”ti daṇḍadīpikam gahetvā aṭṭhāsi. **Atiparisuddham pākaṇanti** sappāyālābhena kammaṭṭhānam ativiya parisuddham vibhūtam ahoṣi. **Sakalam pabbatam unnādayantoti** pathavikampanena sakalam pabbatam ekaṃ ninnādam karonto. Tannivāsīdevatānam sādhuḥkārādānenāti keci. **Bhantoti** anavaṭṭhito. **Bāloti** taruṇadārako. **Utrastoti** nītakehi vinābhāvena santrasto.

Visagaṇḍakarogoti thanakandaḷarogamāha. Māsarogādikopi visagaṇḍakarogoti vadanti. **Yato pabbajito, tato paṭṭhāya** pabbajitakālatō pabhutīti attho. **Indriyānīti** indriyaṣaṃvarasīlāni. Tesu hi bhinnesu indriyānīpi bhinnānīti vuccanti ārakkhābhāvato, indriyāneva vā nimittānubyañjanaggāhassa dvārabhūtāni bhinnāni nāma ṭamsamaṅgino anathupattito, vipariyāyato abhinnānīti veditabbāni. Indriyānam vā ayoniso upasaṃhāro bhedanam, yoniso upasaṃhāro abhedananti apare. **Mittattherovāti** mahāmittatthero viya. **Vareti** seṭṭhe.

Tathā vīriyenāti tathā-saddena vīriyam viseseti. Yathā sati anavajjalakkhaṇāva indriyaṣaṃvarasādhanaṃ, tathā vīriyam anavajjalakkhaṇam ājīvapārisuddhisādhanaṃ. Vīriyāpekkhameva visesanaṃ daṭṭhabbam. Tenevāha “**sammāradhāvīriyassā**”ti. Ayuttā esanā anesanā, yathāvuttamicchājīvasaṅgahā. Sā eva satthusāsanassa na patirūpāti appatirūpaṃ, taṃ **anesanam appatirūpaṃ**. Atha vā patirūpavirodhinī appatirūpā, pariggahitadhutaṅgassa dhutaṅganiyamavirodhinī yassa kassaci sallekhavikopinī paṭipatti. Imasmim pakkhe ca-saddo luttaniddiṭṭho, anesanam, appatirūpaṃca pahāyāti. Paṭisevamānena parivajjayatā sampādetabbāti sambandho. “Parisuddhuppāde”ti imināva dhammadesanādīnam parisuddhāya samuṭṭhānatā dīpitā hotīti “**dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannāna**”nti vuttaṃ. **Ādi**-saddena bāhusaccavattaparipūraṇairiyāpathasampattiādīnam gahaṇam veditabbam. **Dhutaṅge cassa pasannānanti** etthāpi eseva nayo. **Piṇḍapātacariyādīhī ādi**-saddena mittasuhajjapamsukūlacariyādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Dhutaṅganiyamānulomenāti** taṃtaṃdhutaṅganiyatāya paṭipattiyā anulomavasena, avikopanasenāti attho. Mahicchasseva micchājīvena jīvikā, na appicchassa. Appicchātāya ukkaṃsagatāya micchājīvassa asambhavo evāti dassetuṃ “**ekabyādhi vūpasamatta**”ntiādi vuttaṃ. Tatha **pūtiharitakīti** pūtimuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā chaḍḍitam haritakam. Ariyavaṃso etassa atthīti, ariyavaṃse vā niyuttoti ariyavaṃsiko, paccayagedhassa dūrasamussāritattā uttamo ca so ariyavaṃsiko cāti **uttamaariyavaṃsiko**. **Yassa kassacīti** pariggahitāpariggahitadhutaṅgesu yassa kassaci.

Nimittam nāma paccaye uddissa yathā adhippāyo nīyati evaṃ nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma ujukameva akathetvā yathā adhippāyo vibhūto hoti, evaṃ obhāsanam. **Parikathā** nāma pariyaṇena kathanam. **Tathā uppānanti** nimittādivasena uppannam.

Dvāram dinnanti rogasīsenā paribhogassa dvāram dinnam. Tasmā arogakālepi paribhūjītuṃ vaṭṭati, āpatti na hotīti attho. Tenāha “**kiñcāpi āpatti na hotī**”tiādi. **Na vaṭṭatīti** sallekhapaṭipattiyam ṭhitassa na vaṭṭati, sallekham kopetīti adhippāyo. “Ājīvam pana kopetī”ti imināva senāsanapaṭisaṃyuttadhutaṅgadharassa nimittādayo na vaṭṭantīti vadanti. Tadaññadhutaṅgadharassāpi na vaṭṭantiyevāti apare. **Akarontoti** yathāsakam anuññātavīsayepi akaronto. **Aññatrevāti** ṭhapetvā eva.

Gaṇavāsam pahāya araññāyatane paṭippassaddhivivekassa muddhabhūtāya aggaphalasaṃpattiyā viharanto mahāthero “**pavivekam brūhayamāno**”ti vutto. Udarasannissito vātābādho **udaravātābādho**. Asambhinnaṃ khīram etassāti asambhinnakhīram, tadeva pāyāsanti **asambhinnakhīrapāyāsam**, udakena asammissakhīrena pakkapāyāsanti attho. **Tassāti** pāyāsassa. **Uppattimūlanti** “gihikāle me, āvuso, mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsam adāsi, tena me phāsu ahoṣī”ti attano vacinicchāraṇasañkhātā upattihetuṃ. “**Aparibhogāro piṇḍapāto**”ti kasmā vuttaṃ, nanu therassa obhāsanādīcittupattiyeva natthīti? Saccam natthi, ajjhāsayam pana ajānantā ekacce puthujjanā tathā maññeyyūm, anāgate ca sabrahmacārino evaṃ mama dīṭṭhānugatiṃ āpajjeyyunti paṭikkhipi. Apica mahātherassa paramukkaṃsagatā

sallekhaṭṭipatti. Tathā hi daharabhikkhuno “kassa sampannaṃ na manāpa”nti (pāci. 209, 257, 612, 1228, 1234; cūlava. 343) vacanaṃ nissāya yāva parinibbānā piṭṭhakhādanīyaṃ na khādati.

Vacīviññattivipphārāti vacīmicchāraṇahetu. Atthaviññāpanavasena pavattamāno hi saddo asatipi viññattiyā tassa kenaci paccayena paccayabhāve vacīviññattivaseneva pavattatīti “vacīviññattivipphāro”ti vuccati. **Bhuttoti** bhuttavā **sace bhaveyyaṃ ahaṃ**. Sāti assa. Akāralopena hi niddeso “evaṃsa te”tiādīsu (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; 8.7) viya. **Antaguṇanti** antabhogo. **Bahi careti** āsayato nikkhamitvā gocaraggahaṇavasena bahi yadi vicareyya. Paramappicchaṃ dassetuṃ lokavohārenevamāha. Loke hi ayuttabhogaṃ odariyaṃ garahantā evaṃ vadanti “kiṃsu nāma tassa antāni bahi carantī”ti. **Ārādhemīti** ādito paṭṭhāya rādhemi, vase vattemīti attho.

Mahātissatthero kira dubbhikkhakāle maggaṃ gacchanto bhattacchedena, maggakīlamathena ca kilantakāyo dubbalo aññatarassa phalitassa ambassa mūle nipajji, bahūni ambaphalāni taṃ taṃ patitāni honti. Tattheko vuḍḍhataro upāsako therassa santikaṃ upagantvā parissamaṃ ñatvā ampānaṃ pāyevā attano piṭṭhiṃ āropetvā vasaṇṭṭhānaṃ neti. Thero –

“Na pitā napi te mātā, na ñāti napi bandhavo;
Karotēdisaṃ kiccaṃ, sīlavantassa kāraṇā”ti. (visuddhi. 1.20) –

Attānaṃ ovaditvā sammasanaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā tassa piṭṭhigato eva maggaṭṭipāṭiyā arahattaṃ sacchākāsi. Imaṃ sandhāya vuttaṃ “**ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabba**”nti. **Sabbathāpīti** sabbappakārenapi anesanasena, cittupattivasenapi, pageva kāyavacīvipphanditavasenāti adhippāyo. Tenāha “**anesanāyā**”tiādi.

Apaccavekkhitaparibhoge iṇaparibhogaāpattiādīnavassa, tabbipariyāyato paccavekkhitaparibhoge ānisaṃsassa ca dassanaṃ **ādīnavānisamsadassanaṃ**. Tassa pana paccayādhikārattā vuttaṃ “paccayesū”ti. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇabhāvena vuccati yathā tiṇehi bhattaṃ siddhanti. Yena kāraṇena bhikkhuno apaccavekkhitaparibhogo nāma siyā, tasmīṃ vajjite paccayasannissitasīlaṃ sijjhanti, visujjhanti cāti dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **paccayagedhanti** gedhaggahaṇeneva sammohopi gahitoti daṭṭhabbo tena saha pavattanato, tadupanissayato ca. **Dhammena samena uppanneti** idam paccayānaṃ āgamanasuddhidassanaṃ, na paccayasannissitasīlavissuddhidassanaṃ. Paccayānaṃ hi idamatthitaṃ upadhāretvā paribhuṅgaṃ paccayasannissitasīlaṃ. Yasmā pana te paccayā ñāyādhiḡatā eva bhikkhunā paribhuṅgitabbā, tasmā vuttaṃ “**dhammena samena uppane paccaye**”ti. **Yathāvuttena vidhināti** “sītassa paṭighātāyā”tiādīnā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) vuttavidhinā.

Dhātuvasena vāti “yathāpaccayaṃ vattamānaṃ dhātumattamevetam, yadidaṃ cīvarādi, tadupabhuṅgako ca puggalo”ti evaṃ dhātumanasikāravasena vā. **Paṭikūlavasena vāti** piṇḍapāte tāva āhāre paṭikūlasaṅghāvasena, “sabbāni pana imāni cīvarādīni ajjucchanīyāni, imaṃ pūtikāyaṃ patvā ativiya jigucchanīyāni jāyanti”ti evaṃ paṭikūlamanasikāravasena vā. **Tato uttarīti** paṭilābhakālato upari. **Anavajjova paribhogo** āditova paññāya parisodhitattā adhiṭṭhahitvā ṭhapitapaccācīvarānaṃ viyāti. Paccavekkhaṇāya ādisuddhidassanaparametaṃ, na paribhogakāle paccavekkhaṇapaṭikkhepaparam. Tenāha “**paribhogakālepi**”tiādi. **Tatrāti** tasmīṃ paribhogakāle paccavekkhaṇe. **Sanniṭṭhānakaroti** asandehakaro ekantiko.

Theyyaparibhogo nāma anarahassa paribhogo. Bhagavatāpi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa. Attano kāraṇaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā, dāyakehi ca apariccattattā dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo **theyyaparibhogo**. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo**, paṭiggāhakatō dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. **Tasmāti** “sīlavato”tiādīnā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Cīvaraṃ kāyato mocetvā paribhoge paribhoge purebhatta... pe... pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti sambandho. Tathā asakkontena yathāvuttakālavisesavasena ekadivase catukkhattum tikkhattum dvikkhattum sakimyeva vā paccavekkhitabbaṃ. Sace aruṇaṃ uggacchati, **iṇaparibhogatṭhāne tīṭṭhati**. Hiyyo yaṃ mayā cīvaraṃ paribhutto, taṃ yāvadeva sītassa paṭighātāya...pe... hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. Hiyyo yo mayā piṇḍapāto paribhutto, so “neva davāyā”tiādīnā sace atītaparibhogapaccavekkhaṇaṃ na kareyyāti vadanti, taṃ vimāṇsitabbaṃ. **Senāsanampi paribhoge paribhoge**ti pavese pavese. **Satipaccayatāti** satiyā paccayabhāvo paṭiggahaṇassa, paribhogassa ca paccavekkhaṇasatiyā paccayabhāvo yujjati, paccavekkhitvā paṭiggahetabbaṃ, paribhuṅgitabbāncāti attho. Tenevāha “**satiṃ katvā**”tiādi. **Evaṃ santepīti** yadipi dvīsūpi thānesu paccavekkhaṇā yuttā, evaṃ santepi. Apare pañāhu – **sati paccayatāti** sati bhesajjaparibhogassa paccayabhāve, sati paccayeti attho. **Evaṃ santepīti** paccaye satipīti. Taṃ tesam matimattaṃ. Tathā hi paccayasannissitasīlaṃ paccavekkhaṇāya visujjhanti, na paccayassa bhāvamattena.

Evaṃ paccayasannissitasīlassa visuddhiṃ dassetvā teneva pasaṅgena sabbāpi visuddhiyo dassetuṃ “**catubbidhā hi suddhi**”tiādīmāha. Tattha sujjhanti etāyāti suddhi, yathādhammaṃ desanāya suddhi **desanāsuddhi**. Vuttānassāpi cettha desanāya eva saṅgaho daṭṭhabbo. Chinnamūlapattīnaṃ pana abhikkhūtāpaṭiññāva desanā. Adhiṭṭhānavisiṭṭho saṃvarova suddhi **saṃvarasuddhi**. Dhammena samena paccayānaṃ pariyeṭṭhi eva suddhi **pariyeṭṭhisuddhi**. Catūsūpi paccayesu vuttavidhinā paccavekkhaṇāya suddhi **paccavekkhaṇasuddhi**. Esa tāva suddhīsu samāsanayo. Suddhimantesu pana desanā suddhi etassāti **desanāsuddhi**. Sesesūpi eseva nayo. **Suddhi**-saddo pana vuttanayova. **Evanti** saṃvarabhedam sandhāyāha.

Pahāyāti vajjetvā, akatvāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti **dāyādā**. Ananuññātesu sabbena sabbam paribhogābhāvato, anuññātesu eva ca paribhogasambhavato bhikkhūhi paribhuñjitabbapaccayā **bhagavato santakā**. “Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvaka dhammadāyādā bhavēyyuṃ no āmisadāyādā’”ti (ma. ni. 1.29) evaṃ pavattam **dhammadāyādasuttaṅca** ettha etasmiṃ atthe **sādhakam**.

Avītarāgānaṃ taṅhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlakārena, appaṭikūlampi paṭikūlakārena, tadubhayampi vajjetvā ajjupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānaṅca manoratham paripūrenti. Tenāha “**te hi taṅhāya dāsabyaṃ atītattā sāmīno hutvā paribhuñjanti**”ti.

Sabbesanti ariyānaṃ, puthujjanānaṅca. Kathaṃ puthujjanānaṃ ime paribhogā sambhavanti? Upacārasena. Yo hi puthujjanassaṃpi sallekhapaṭipattiyāṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha tattha anupalittena cittaena paribhogo, so **sāmparibhogo** viya hoti. **Sīlavato** pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti, dāyakānaṃ manorathassa avirāadhanato. Tathā hi vuttam “**dāyajjaparibhogeveva vā saṅgahaṃ gacchati**”ti. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi, tassa sekkhasaṅgahato. **Sekkhassuttam** (saṃ. ni. 5.13) hetassatthassa sādhakam. Tenāha “**sīlavāpi hi**”tiādi. **Paccanīkattāti** yathā iṅyiko attano ruciya icchitadesaṃ gantuṃ na labhati, evaṃ iṅaparibhogayutto lokato nissarituṃ na labhatiṭi tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo āṇanyaparibhogoti āha “**āṇanyaparibhogo vā**”ti. Etena nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti dasseti. **Imāya sikkhāyāti** sīlasaṅkhātāya sikkhāya. **Kiccakāriti** paṭiññānuruṃpaṃ paṭipajjanato yuttapattakāri.

Iḍāni tameva kiccakāritam suttapadena vibhāvetuṃ “**vuttampi ceta**”ntiādi vuttam. Tattha **vihāranti** patissayaṃ. **Sayanāsananti** mañcādiṃ. Ubhayenapi senāsanameva vuttam. **Āpanti** udakam. **Saṅghāṭirajūpavāhananti** paṃsumalādino saṅghāṭigatarajassa dhovanaṃ. **Sutvāna dhammaṃ sugatena desitanti** cīvarādīsū “paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati sītassa paṭighātāyā”tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) nayena bhagavatā desitam dhammaṃ sutvā. **Saṅkhāya seve varapaññasāvako** “piṇḍa”nti vuttam piṇḍapātāṃ, viharādipadehi vuttam senāsanam, “pipāsāgelaññaṃ vūpasamanato pānīyampi gilānapaccayo”ti āpamukhena dassitam gilānapaccayaṃ, saṅghāṭiyādicīvaranti catubbidham paccayaṃ saṅkhāya “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”tiādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9; dha. sa. 1355) nayena paccavekkhitvā. **Seve** sevitum sakkuṇeyya uttamapaññaṃ bhagavato sāvako sekho vā puthujjano vā.

Yasmā ca saṅkhāya sevī varapaññasāvako, **tasmā hi piṇḍe...pe... pokkhare vāribindu**, tathā hoti. **Kālenāti** ariyānaṃ bhojanakāle. **Laddhāti** labhivā. **Paratoti** aññato dāyakato. **Anuggahāti** anukampāya bahumhi upanīte **mattam** so **jañña** jāneyya **satatam** sabbakālam **upaṭṭhito** upaṭṭhitassati. **Ālepanarūhane yathāti** bhesajjalepanena vaṇassa ruhane viya, **mattam jāneyyāti** yojanā. **Āhareti** āhareyya. “Āhareyyāhāra”nti vā pāṭho. **Yāpanatthanti** sarīrassa yāpanāya. **Amucchitoti** taṅhāmuccāya amucchito gedham taṅham anāpanno.

Attano mātulassa saṅgharakkhitattherasseva nāmassa gahitattā **bhāgineyyasaṅgharakkhitasāmaṇero**. **Sālikūranti** sālibhattam. **Sunibbutanti** susītalam. **Asaññatoti** apaccavekkhaṇam sandhāyāha. **Sabbāsavaparikkhīṇoti** parikkhīṇasabbāsavo.

Paṭhamasīlapañcakavaṇṇanā

20. Pariyanto etesaṃ atthīti pariyaṅtāni, pariyaṅtāni sikkhāpadāni yesaṃ te pariyaṅtasikkhāpadā, tesam **pariyaṅtasikkhāpadānaṃ**. **Upasampannānanti** ṭhapetvā kalyāṇaputhujjanasekkhāsekkhe tadanīsesam upasampannānaṃ. Sāmaññajotanāpi hi visese ṭīṭṭhati. **Kusaladhamme yuttānanti** vipassanācāre yuttapayuttānaṃ. Sekkhadhammā pariyaṅtā paramā mariyādā etassāti **sekkhapariyanto**. Nāmarūpaparicchedato, kusalaadhammasamādānato vā pana paṭṭhāya yāva gotrabhū, tāva pavattakusaladhammapbandho sekkhadhamme āhacca ṭhito sekkhapariyanto. Sekkhadhammānaṃ vā heṭṭhimantabhūtā sikkhitabbā lokiyā tisso sikkhā sekkhapariyanto, tasmim **sekkhapariyante**. **Paripūrakārīnanti** kiñcipi sikkham ahāpetvā pūrentānaṃ. Uparivisesādhigamattham **kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ**. Tato eva sīlapāripūriattham **pariccattajivītanam**. Diṭṭhisamkilesena aparāmasanīyato pārisuddhivantaṃ sīlam **aparāmaṭṭhapārisuddhisīlam**. Kīlesānaṃ sabbaso paṭippassaddhiyā pārisuddhivantaṃ sīlam **paṭippassaddhipārisuddhisīlam**.

Anupasampannānaṃ asekkhānaṃ, sekkhānaṃ, kalyāṇaputhujjanānaṅca sīlam mahānubhāvātāya ānubhāvato ariyaṅtamevāti āha “**gaṇanavasena sapariyaṅtattā**”ti. Kāyavācānaṃ saṃvaraṇato, vinayanaṃ ca **saṃvaravinayā**. **Peyyālamukhena niddiṭṭhāti** tattha tattha satthārā desitavittāranayena yathāvuttagaṇanato niddiṭṭhā. **Sikkhāti** sīlasaṅkhātā sikkhā. **Vinayasamvareti** vinayapiṭake. Gaṇanavasena sapariyaṅtampi upasampannānaṃ sīlanti heṭṭhā vuttam ānetvā sambandhitabbaṃ. Yaṃ kiñci hi upasampannena sikkhitabbaṃ sīlam nāma, tattha kassacipi anavasesato **anavasesavasena**. **Samādānabhāvanti** samādānasabbhāvaṃ. **Lābha...pe... vasena adīṭṭhapariyaṅtabhāvo** lābhādihetu sīlassa avītikamo.

Dhanam caje aṅavarassa hetu pāripanthikacorādīhi upadduto. **Aṅgaṃ caje jīvitam rakkhamāno** sappadaṭṭhādīkāle. **Aṅgaṃ dhanam jīvitañcāpi sabbam, caje naro dhammamanussaranto** sutasomamahābodhisattādayo viya. Tenāha “**imaṃ sappurisānussatiṃ avijahanto**”ti. Jighacchāparissamena **jīvitasamsaye** satipi. **Sikkhāpadaṃ avitikkammāti** assāmikesu ambaphalesu bhūmiyaṃ patitesu samīpeyeva santesupi paṭiggāhakābhāvena aparibhuñjanto **paṭiggahaṇasikkhāpadaṃ** avitikkamivā.

Sīlavantassāti sīlavantabhāvassa **kāraṇā**, sīlavantassa vā tuyhaṃ etādisaṃ aṃsena vāhaṇādikaṃ kiccaṃ karoti, kāraṇā sīlassāti adhippāyo. **Sudhotajātimaṇi viyāti** catūsu pāsānesu sammadeva dhotajātimaṇi viya. **Mahāsaṅgharakkhitabhāgineyyasaṅgharakkhitattherānaṃ viyāti** mahāsaṅgharakkhitattherassa, tasseva bhāgineyyasaṅgharakkhitattherassa viya ca. “Kimatthaṃ mayaṃ idhāgatā”ti mahājanassa vipaṭṭisāro bhavissatīti adhippāyo. **Accharikāyāti** aṅguliphoṭanena. **Asatiyāti** satisammosena. **Aññānapakatanti** aññānena aparajjhivā kataṃ, ajānitvā katanti attho.

Appassutopi ce hotīti suttageyyādisutarahito hoti ce. **Silesu asamāhitoti** pātimokkhasaṃvarādisīlesupi na sammā paṭiṭṭhito hoti ce. **Nāssa sampajjate sutanti** assa sīlarahitassa puggalassa sutam attano, paresaṇca katthaci bhavasampattiāvahaṃ na hoti. “Dussīloyaṃ purisapuggalo”ti hi sikkhākāmā na tassa santikaṃ upasaṅkamanti. **Bahussutopi ceti** ettha **ce**-ti nipātamattaṃ. **Pasaṃsitoti** pasaṃsīto eva nāma.

Rāgavasena aparāmaṭṭhagahaṇena taṇhāparāmāsābhāvamāha. **Tathārūpanti** rāgavasena aparāmaṭṭhaṃ. **Bhīnditvāti** hanivā. **Saññāpessāmīti** saññātiṃ karissāmī, appakaṃ velaṃ maṃ vissejjetunti adhippāyo. **Aṭṭiyāmīti** jigucchāmī. **Harāyāmīti** lajjāmī.

Palipannoti sīdanto, sammakkhito vā. **Sīleneva saddhiṃ marissāmīti** sīlaṃ avināseno tena saheva marissāmī, na idāni kadācīpi taṃ pariccajissāmī. Sati hi bhavādāne sīlena viyogo siyā, bhavameva nādiyissāmīti adhippāyo. **Rogaṃ sammasantoti** rogabhūtaṃ vedanaṃ vedanāmukhena sesārūpadhamme, rūpadhamme ca pariggahetvā vipassanto.

Ruppatoti vikāraṃ āpādiyamānasarīrassa. **Parisussatīti** samantato sussati. Yathā kiṃ? **Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ** sūriyātapasantatte paṃsuni ṭhapitaṃ sirīsādiupupphaṃ viyāti attho. **Ajaññanti** amanuññaṃ jigucchāniyaṃ. **Jaññasāṅkhātanti** bālehi “jañña”nti evaṃ kittitaṃ. **Jaññarūpaṃ apassatoti** yathābhūtaṃ appassato aviddasuno “jañña”nti pasaṃsitaṃ. **Dhiratthumanti** dhi atthu imaṃ, dhi-saddayogena sabbattha upayogavacanaṃ, imassa pūtikāyassa dhikāro hotūti attho. **Duggandhiyanti** duggandhikaṃ duggandhavantaṃ. **Yattha** yathāvutte pūtikāye rāgahetu **pamattā** pamādaṃ āpannā. **Pajāti** sattā. **Hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyāti** sugatūpapattiyā maggaṃ, sīlampi hāpenti, pageva jhānādinti adhippāyo. Kevalaṃ “arahanto”ti vattabbā sāvakakhīṇāsavā, itare pana paccekabuddhā sammāsambuddhāti saha visesaneṇāti āha “**arahantādīna**”nti. **Sabbadarathappaṭippassaddhiyāti** sabbakilesadarathappaṭippassaddhiyā.

Dutiyasilapañcakavaṇṇanā

Pāṇātipātādīnanti ādi-saddena adinnādānādīnaṃ aggamaggavajjhakilesapariyosānānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pahānādīti ādi**-saddena veramaṇīādīnaṃ catunnaṃ. Kesuci potthakesu “pahānavasena”ti likhanti, sā pamādalekhā. **Pāṇātipātassa pahānaṃ sīlanti** hirottappakaruṇālobhādīpamukhena yena kusalacittuppādena pāṇātipāto pahīyati, taṃ pāṇātipātassa pahānaṃ sīlanatṭhena sīlaṃ. Tathā pāṇātipātā virati **veramaṇī sīlaṃ**. Pāṇātipātassa paṭipakkhacetaṇā **cetaṇā sīlaṃ**. Pāṇātipātassa saṃvaraṇaṃ pavesadvārapadhānaṃ **saṃvaro sīlaṃ**. Pāṇātipātassa avitikkamaṇaṃ **avitikkamo sīlaṃ**. **Adinnādānassāti**ādīsipi eseva nayo. **Abhijjhādīnaṃ** pana anabhijjhādivasena pahānaṃ veditabbaṃ. Veramaṇī cetaṇā taṃsampaṃyuttā saṃvarāvītikkamā tappamukhā dhammā.

Evaṃ dasakusalakammāpathavasena pahānasīlādīni dassetvā idāni saupāyānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvīpassanānaṃ, ariyamaggānaṇca vasena tāni dassetuṃ “**nekkhammenā**”tiādi āradhamaṃ. Tattha **nekkhammenāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā kāmāpaṭipakkhā idha “nekkhamma”nti adhippetā. Tenāha “**kāmacchandassa pahānaṃ sīla**”ntiādi. Tattha **pahānasīlādīni** heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Visesameva vakkhāma. **Abyāpādenāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasaññānaṇa. **Avikkhepenāti** samādhinā. **Dhammavavattānenāti** kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. Sapaccayanāmarūpavavattānenāti pi vadanti.

Evaṃ kāmācchādānīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādinā (vibha. 538) vuttāya paṭhamajjhānādīgamaṃ upāyabhūtāya pubbabhāgapaṭipadāya vasena pahānasīlādīni dassetvā idāni saupāyānaṃ aṭṭhasamāpattīādīnaṃ vasena dassetuṃ “**ñāṇena**”tiādi vuttaṃ. Nāmarūpāpariggahakāṅkhāvīvaraṇaṇaṃ hi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena nītapariññāya ṭhitassa aniccaaññādayo sījjhanti. Tathā jhānasamāpattīsū abhiratinimittena pāmojjena. Tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samādīgamoti samāpattivīpassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādīnā upāyoti vuttaṃ “**ñāṇena avijjāya, pāmojjena aratiyā**”ti. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesupi saṅgahadassanattanti daṭṭhabbaṃ.

“**Paṭhamena jhānena nīvaraṇāna**”ntiādīsu kathaṃ jhānaṃ sīlabhāvo, kathaṃ vā tattha viratiyā sambhavo. Suvisuddhakāyakkammādikassa hi cittasamādānavasena imāni jhānāni pavattanti, na parittakusalāni viya kāyakkammādivisodhanavasena, nāpi maggaphaladhammā viya duccharitadurājjivasamucchedapaṭippassambhanavasenaṅti? Saccametam. Mahaggaṭadhammesu nippariyāyena natthi sīlanaṭṭho, kuto viramaṇaṭṭho. Pariyāyena panetaṃ vuttanti daṭṭhabbam. Ko pana so pariyāyo? Yadaggena mahaggaṭā kusalahammā paṭipakkhe pajahanti, tadaggena tato oratā. Te ca yathā cittaṃ nārohanti, evaṃ samvutā nāma honti. Pariyuṭṭhānasāṅkhāto manodvāre vītikkamo natthi etesūti avītikkamāti ca vuccanti, cetanā pana taṃsampayuttāti. Soyamattho parato āgamissati. Evaṅca katvā vitakkādipahānavacanampi samatthitaṃ hoti. Na hi nippariyāyato sīlam kusalahammānaṃ pahāyakaṃ yujjati, na cettha akusalavitakkādayo adhippetā. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhassa, catutthajjhānūpacāre ca sukhassa pahānaṃ hoti, atisayapahānaṃ pana sandhāya vuttaṃ “**catutthena jhānena sukhadukkhānaṃ pahāna**”nti. “**Ākāsānañcāyatanaśamāpattiyā**”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **āruppakathāyaṃ** (visuddhi. 1.275 ādayo) āgamissati.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmikadhammānaṃ aniccatam gahevā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññāyāti** “saṅkhatadhammā niccā sassatā”ti evaṃ pavattāya micchāsaññāya, saññāggahaṇeṇeva diṭṭhicittānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbam. Esa nayo ito parāsupi. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbindanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Nandiyāti** sappitīkātāṇhāya. **Virāgānupassanāyāti** virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Rāgassāti** saṅkhāresu rāgassa. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim punabbhavasena na uppajjanti, evaṃ anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti no samudeti”ti (paṭi. ma. 1.83). Muñcitukāmatāya hi ayaṃ balappattā. Saṅkhārānaṃ paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānassāti** niccādivasena gahaṇassa. Santatisamūhakkiccārammaṇavasena ekattagahaṇaṃ ghanasaññā, tassā **ghanasaññāya**. **Āyūhanassāti** abhisāṅkharāṇassa. Saṅkhārānaṃ avatthādivisesāpatti **vipariṇāmo**. **Dhuvasaññāyāti** thirabhāvagahaṇassa. **Nimittassāti** samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahatāya. **Paṇidhiyāti** rāgādipaṇidhiyā, taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatāyāti attho. **Abhinivesassāti** attānudiṭṭhiyā. Aniccadukkhādivasena sabbatebhūmakadhammatiraṇā **adhipaṇṇādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesassāti** asāresu sārāgahaṇavipallāsassa. **Yathābhūtañāpadassanaṃ** thirabhāvapattā aniccādivanupassanāya. Udayabbayañānanti keci. Sappaccayanāmarūpadassananti apare. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Uchedasassatābhinivesoti keci. “Ahoṣiṃ nu kho ahamatītamaddhāna”ntiādinayappavattā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20; mahāni. 174) saṃsayāpatti sammohābhinivesoti apare. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvagahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. “Ālayaratā ālayasammudita”ti (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) vacanato ālayo taṇhā. Sā eva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhinivesoti apare. “Evaṃ ṭhitā te saṅkhārā paṭinissajjanti”ti pavattaṃ ṇānaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. **Appaṭisaṅkhā** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhūtā mohappadhānā akusaladhammā. Vaṭṭato vigaṭattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ninnabhāvasaṅkhātena anupassanena pavatti **vivaṭṭānupassanā**, saṅkhārupekkhā ceva anulomañānaṃ. **Saññogābhiniveso** saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ.

Diṭṭhekaṭṭhānanti diṭṭhiyā sahaṃjekaṭṭhānaṃca pahānekaṭṭhānaṃca. **Oḷārikānanti** uparimaggavajjhe kilese upādāya vuttaṃ. Aññāthā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikā. **Aṇusahagatānanti** aṇubhūtaṇaṃ, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilesānanti** avasiṭṭhasabbakilesānaṃ. Na hi paṭhamamaggādīhi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

“**Cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti**”tiādīsu saṃvaro avippaṭisārathāya. “Avippaṭisārathāni kho, ānanda, kusālāni sīlāni”ti (a. ni. 10.1) vacanato cetaso avippaṭisārathāya bhavanti. Avippaṭisāro pāmojjatthāya. “Yoniso manasi karoto pāmojjaṃ jāyati”ti (dī. ni. 3.359) vacanato **pāmojjāya saṃvattanti**. Pāmojjaṃ pītiyā. “Pamuditassa pīti jāyati”ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **pītiyā saṃvattanti**. Pīti passaddhatthāya. “Pītimanassa kāyo passambhatī”ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **passaddhiyā saṃvattanti**. Passaddhi sukhathāya. “Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti”ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **somanassāya saṃvattanti**. “Sukhatthāya sukhaṃ vedeti”ti cettha somanassaṃ “sukha”nti vuttaṃ. **Āsevanāyāti** samādhissa āsevanāya. Nirāmise hi sukhe siddhe “sukhino cittaṃ samādhīyati”ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato samādhī siddhoyeva hoti, tasmā samādhissa āsevanāya paṇaṇabalavabhāvāya saṃvattantī attho. **Bhāvanāyāti** tasveva samādhissa vaḍḍhiyā. **Bahulīkammāyāti** punappunaṃ kiriyāya. **Alaṅkārayāti** tasveva samādhissa pasādhanabhūtasaddhindriyādinipphattiyā alaṅkārayā **saṃvattanti**. **Parikkhārayāti** avippaṭisārādikassa samādhisambhārassa siddhiyā tasveva samādhissa parikkhārayā saṃvattanti. Sambhārattho hi idha parikkhāra-saddo. “Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhāra samudānetabbā”tiādīsu (ma. ni. 1.191) viya sambhāroti ca paccayo veditabbo. Kāmañcāyaṃ parikkhāra-saddo “ratho sīlaparikkhāro”tiādīsu (saṃ. ni. 5.4) alaṅkārattho. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattaṃ hoti”tiādīsu (a. ni. 7.67) parivārattho vutto. Idha pana alaṅkāraparivāraṇaṃ visuṃ gahitattā “sambhārattho”ti vuttaṃ. **Parivārayāti** mūlakāraṇabhāveneva samādhissa parivārabhūtasativīriyādidhammavisesasādhanena parivārasampattiyā saṃvattanti. **Pāripūriyāti** vasībhāvasampāpanena, vipassanāya padaṭṭhānabhāvāpādanena ca paripuṇṇabhāvasādhanato samādhissa pāripūriyā **saṃvattanti**.

Evaṃ suparisuddhasīlamūlakam sabbākāraparipūram samādhim dassetvā idāni “samāhito pajānāti passati, yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindam virajjati, virāgā vimuccati”ti (a. ni. 10.2; sa. ni. 3.14) vacanato

sīlamūlakāni samādhipadaṭṭhānāni payojanāni dassetuṃ “**ekantanibbidāyā**”tiādi vuttaṃ. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṃ yathābhūtañāṇadassanaṃ dassitameva hoti, tasmim̐ asati nibbidāya asijjhanato. Nibbidādayo atthato vibhattā eva. Yathābhūtañāṇadassananti panettha sappaccayanāmarūpadassanaṃ adhippettaṃ. Evamettha amatamahānibbānapariyosānaṃ sīlassa payojanaṃ dassitanti vedittabbaṃ.

Idāni pahānādīsu sīlatthaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”tiādi āraddhaṃ. Tattha pajjanaṃ anuppādanirodho **pahānanti** tassa bhāvasādhanataṃ sandhāya “**pahānanti koci dhammo nāma natthī**”ti vuttaṃ. Yathā panassa dhammabhāvo sambhavati, tathā heṭṭhā saṃvaṇṇitameva. Evaṃ hissa sīlabhāvo suṭṭhu yujjati. **Taṃ taṃ pahānanti** “pāṇātipātassa pahānaṃ, adinnādānassa pahāna”nti evaṃ vuttaṃ taṃ taṃ pahānaṃ. **Tassa tassa kusaladhammassāti** pāṇātipātassa pahānaṃ mettādikusaladhammassa, adinnādānassa pahānaṃ cāgādikusaladhammassāti evaṃ tassa tassa kusaladhammassa. **Patīṭṭhānaṭṭhenāti** patīṭṭhānabhāvena. Pahānaṃ hi tasmim̐ sati hoti, asati na hoti, tassa “patīṭṭhāna”nti vattabbaṃ labhatīti katvā yasmim̐ santāne pāṇātipātādayo tassa pakampahetavoti tappahānaṃ **vikampābhāvakaṛaṇena ca samādhānaṃ** vuttaṃ. Evaṃ sesapahānesupi vattabbaṃ. **Samādhānaṃ** saṅghapanāṃ, saṃyamaṇaṃ vā. **Itare cattāro**ti veramaṇiādayo cattāro dhammā na pahānaṃ viya vohāramattanti adhippāyo. **Tato tatoti** tamhā tamhā pāṇātipātādīto. **Tassa tassāti** pāṇātipātādīkassa saṃvaraṇavasena, tassa tassa vā saṃvarassa vasena. **Tadubhayasampayuttacetaṇāvasenāti** veramaṇihī, saṃvaradhammehi ca sampayuttāya cetaṇāya vasena. **Taṃ taṃ avītikkamantassāti** taṃ taṃ pāṇātipātādīṃ avītikkamantassa puggalassa, dhammasamūhassa vā vasena **cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāya vuttā**. Tasmā ekakkhaneṃpi labbhantīti adhippāyo.

Sīlasaṃkilesavodānavaṇṇanā

21. Saṃkilissati tenāti **saṃkilesa**. Ko pana soti āha “**khaṇḍādībhāvo sīlassa saṃkilesa**”ti. Vodāyati visujjhati etenāti **vodānaṃ, akhaṇḍādībhāvo. Lābhayasādīti ādi**-saddena nīātiāṅgaṃjīvitādīnaṃ saṅgaho. **Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā vemajjheti** ca idaṃ tesam̐ uddeśādīpāḷivasena vuttaṃ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṃ anukkamo atthi. **Khaṇḍanti** khaṇḍavantaṃ, khaṇḍitaṃ vā. **Chiddanti** etthāpi eseva nayo. **Pariyante chinnaśāṭako viyāti** vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya.

Evanti idāni vuccamānākārena. **Methunasam̐yogavasenāti** rāgapariyutṭhānena sadisabhāvāpattiyā mithunānaṃ idanti methunaṃ, nibandhanaṃ. Methunavasena sam̐yogo methunasam̐yogo. Idha pana methunasam̐yogo viyāti methunasam̐yogo, tassa vasena. **Idhāti** imasmim̐ loke. **Ekaccoti** eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vāti** pabbajjāmattena samaṇo vā jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṃdvayasamāpattinti** dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṃ, methunanti attho. **Na heva kho samāpajjati**ti sambandho. **Ucchādanaṃ** ubbattanaṃ. **Sambāhanaṃ** parimaddanaṃ. **Sādiyatīti** adhivāseti. **Tadassādetīti** taṃ ucchādanādiṃ abhiraṃtaṃ. **Nikāmetīti** icchati. **Vittinti** tuṭṭhiṃ. **Idampi khoti** ettha **idanti** yathāvuttaṃ sādiyanādiṃ khaṇḍabhāvādivasena ekaṃ katvā vuttaṃ. **Pi**-saddo vakkhamānaṃ upādāya samuccayatto. **Kho**-saddo avadhāraṇatto. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadetam̐ brahmacārīpaṭiñṇassa asatīpi dvayaṃdvayasamāpattiyāṃ mātugāmassa ucchādanānāhāpanasambāhanasādiyanādi, idampi ekaṃsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādībhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṃ pana khaṇḍādībhāvāpattiyā so aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, na parisuddhaṃ, saṃyutto methunasam̐yogena, na visam̐yutto. Tato cassa na jātiādīhi parimuttīti dassento “**ayam̐ vuccati**”tiādimāha.

Saṅjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṃ hasati. **Saṃkīlatīti** kāyasaṃsaggavasena kīlati. **Saṃkelāyatīti** sabbaso mātugāmaṃ kelāyanto viharati. **Cakkhunāti** attano cakkhunā. **Cakkhanti** mātugāmassa cakkhuṃ. **Upanijjhāyatīti** upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭāti** kuṭṭassa parato. Tathā **tīropākārā**. Mattikāmayā bhitti kuṭṭaṃ, iṭṭhakāmayā pākāroti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisato diyaḍḍharatanuccappamāṇā kuṭṭaṃ, kuṭṭato adhiko pākāro.

Assāti brahmacārīpaṭiñṇassa. **Pubbeti** vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehīti** kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitanti** suṭṭhu appitaṃ sahitaṃ. **Samaṅgībhūtanti** samannāgataṃ. **Paricārayamānanti** kīlantaṃ, upaṭṭhahiyamānaṃ vā. **Paṇidhāyāti** patthetvā. **Sīlenāti**ādīsu yamaṇiyamādisamādānavasena **sīlaṃ**. Avītikkamavasena **vataṃ**. Ubhayampi **sīlaṃ**. Dukkaraṇiyavasena pavattitaṃ **vataṃ**. Taṃtaṃakiccasaṃmatato vā nivattīlakkaṇaṃ **sīlaṃ**. Taṃtaṃsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesapaṭipatti **vataṃ**. Sabbathāpi dukkaraṇiyā **tapo**. Methunavirati **brahmacariyaṃ**.

Sabbasoti anavasesato, sabbesaṃ vā. **Abhedanāti** avītikkamena. Aparāya ca pāpadhammānaṃ anuppattiyā, guṇānaṃ uppattiyā saṅgahitoti yojanā. Tattha kujjhanalakkaṇaṃ **koḍho**. Upanandhanalakkaṇaṃ **upanāho**. Paresaṃ guṇamakkaṇalakkaṇaṃ **makkho**. Yugaggāhalakkaṇaṃ **paḷāso**. Parasampattiusūyanalakkaṇaṃ **issā**. Attasampattinīgūhanalakkaṇaṃ **macchariyaṃ**. Santadosapaṭicchādanalakkaṇaṃ **māyā**. Asantaḡuṇasambhāvanalakkaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa thaddhabhāvalakkaṇaṃ **thambho**. Karaṇuttariyalakkaṇaṃ **sārambho**. Unnatīlakkaṇaṃ **māno**. Abbhunnatīlakkaṇaṃ **atimāno**. Majjanalakkaṇaṃ **mado**. Cittavosaḡgalakkaṇaṃ **pamādo**. **Ādi**-saddena lobhamohaviparītamanasīkāradīnaṃ saṅgaho.

Idāni “**akhaṇḍādībhāvo panā**”tiādinā vuttamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ “**yāni hī**”tiādimāha. Tattha **anupahatānti**

anupaddutāni. Vīvaṭṭūpanissayatāya taṇhādāsabyato mocanena **bhujissabhāvakaṇaṇaṃ**. Aviññūnaṃ appamāṇattā vuttam **“viññūhi pasatthattā”**ti. Samādhisaṃvattanaṃ vā etesaṃ payojanaṃ, samādhisaṃvattane vā niyuttānīti **samādhisaṃvattanikāni**. Niddānena sassasampatti viya paṭipakkhavigamena sīlasampadā, sā ca tattha sati dosadassaneti āha **“sīlavipattiyā ca ādinavadassanenā”**ti. Nisammakārīnaṃ payojanagarukatāya diṭṭhaguṇeyeva sammāpaṭipattīti vuttam **“sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanenā”**ti.

Tattha sīlavipattiyā ādīnava sīlasampadāya heṭṭhā dassitaānisaṃsapaṭipakkhato vedītabbo, taṃ suviññeyyanti avitthāretvā pakārantarehi dassetuṃ **“apicā”**ti āradhamaṃ. Tattha yathā sīlasampadā sattānaṃ manuññabhāvakaṇaṇaṃ, evaṃ sīlavipatti amanuññabhāvakaṇaṇanti āha **“dussilo...pe... devamanussāna”**nti. **Ananusāsaniyo** jigucchitabbato. **Dukkhītoti** sañjātadukkho. **Vippaṭisārīti** “akataṃ vata me kalyāṇa”ntiādinā paccānutāpī. **Dubbaṇṇoti** guṇavaṇṇena, kāyavaṇṇena ca virahito. **Assāti** dussīlassa. Samphassitānaṃ dukkho dukkhāvaho samphasso etassāti **dukkhassamphasso**. Guṇānubhāvabhāvato appaṃ agghatīti **appaggho**. **Anekavassagaṇikagūthakūpo viyāti** anekavassasamūhe sañcītukkāravāto viya. **Dubbisodhana** sodhetuṃ asakkuṇeyyo. **Chavālātaṃ** chavaḍāhe santajjanummukkaṃ. **Ubhato paribāhīroti** sāmāññato, gīhibhogato ca parihīno. Sabbesaṃ verī, sabbe vā verī etassāti sabbaverī, so eva **sabbaveriko**, **puriso**. Saṃvāsaṃ nārahatīti **asaṃvāsāraho**. **Saddhammeti** paṭipattisaddhamme, paṭivedhasaddhamme ca.

“Aggikkhandhāpariyāye vuttadukkhābhāgitāyā”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **“dussīlānañhī”**tiādi āradhamaṃ. Pañcakāmaguṇaparibhogasukhe, parehi kayiramaṇavandanamaṇānādisukhe ca assādena gadhitacittā **pañcakāma...pe... gadhitacittā**, tesam. Te yathāvuttasukhassādā paccayā etassāti **tappaccayaṃ**. Dukkhanīti sambandho.

Passatha noti passatha nu, api passatha. **Mahantanti** vipulaṃ. **Aggikkhandhanti** aggisaṃmūhaṃ. **Ādittanti** padittaṃ. **Sampajjalitanti** samantato pajjalitaṃ acchivipphuliṅgāni muccantaṃ. **Sajotibhūtanti** sapabhaṃ samantato utthīhāhi jālāhi ekappabhāsamudaya bhūtaṃ. **Taṃ kiṃ maññathāti** taṃ idāni mayā vuccamānamatthaṃ kiṃ maññathāti anumati gahaṇatthaṃ pucchati. **Āliṅgetvāti** upagūhitvā. **Upanisideyyāti** teneva āliṅganena upecca nisideyya. Yadatthamettha sathā aggikkhandhāliṅganam, kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṃ vibhāvetuṃ **“ārocayāmi”**tiādimāha. Tattha **ārocayāmi**ti āmantemi. **Voti** tumhe. **Paṭivedayāmi**ti pabodhemi. **Dussīlassāti** nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassāti** dussīlattā eva hīnājhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassāti** aparīsuddhakāyasamācārādītāya asucissa hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcīdeva asārūppaṃ disvā “idaṃ asukena kataṃ bhavissatī”ti paresaṃ āsaṅkāyova hoti, kenacīdeva vā karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā kataṃ kammaṃ jānitvā mantentī”ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācārōti. **Paṭicchannakammantassāti** lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassāti** na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsū “ahampi samaṇo”ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa**. Asetṭhacārītāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsū “ahampi brahmacārī”ti micchāpaṭiññāya **brahmacārīpaṭiññassa**. Pūtinā kamma sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa**. Chahi dvārehi rāgādīkilesānūvassanena tintattā **avassutassa**. Sañjātarāgādīkacavarattā, sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa**. **Aggikkhandhūpamāya** hīnūpamabhūtāyāti attho. Tenāha bhagavā – “etadeva tassa vara”nti. Bhagavā dukkhaṃ dassetvā dukkhaṃ dassētīti sambandho.

Vāḷarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatārā hoti. **Ghaṃseyyāti** padhaṃsanavasena ghaṃseyya. **Teladhotāyāti** telena nisītāya. **Paccorasminti** patiurasmim urābhīmukhaṃ, uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunāti** saṅḍāsena. **Pheṇuddehakanti** pheṇaṃ uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ utthapetvāti attho.

Aggikkhandhāliṅganadukkhātopi adhimattadukkhāyā kaṭukabhūtaṃ dukkhaṃ phalaṃ etassāti **aggikkhandhāliṅganadukkhādhīkadukkhakaṭukaphalaṃ**. Kāmasukhaṃ avijahato **bhinnasīlassa** dussīlassa **kuto** tassa **sukhaṃ** natthevāti adhippāyo. **Sādaneti** sādiyane. **Yanti** añjalikammāsādanaṃ. **Asīlinoti** dussīlassa. **Upahatanti** sīlabāsanena upaddutaṃ. **Khatanti** kusalamūlānaṃ khaṇanena khatam, khaṇitaṃ vā guṇaṃ sarīreti adhippāyo. **Sabbabhayehīti** attānūvādādisabbabhayehi. Upacārājjhānaṃ upādāya **sabbehi adhi gamasukhehi**.

Vuttappakāraviparītatoti sīlavipattiyam vuttākārapaṭipakkhato “manāpo hoti devamanussāna”ntiādinā. **Kāyagandhōpi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno. Karoti api devānanti** ettha “gandho isīnaṃ ciradīkhitāna”ntiādikā (jā. 2.17.55) gāthā vitthāretabbā. **Avighātīti** appaṭiḡhātī. Vadhabandhādīparīkilesā **diṭṭhadhammikā āsavā** upaddavā. **Samparāyīkadukkhānaṃ mūlaṃ** nāma dussīlyam. Antamatikkantaṃ accantaṃ, accantaṃ santā **accantasantā** kilesaparīlāhasaṅkhātadarathānaṃ abhāvena sabbadā santā. **Ubbijjītvāti** nīṇūtrāsena uttasitvā. **Vodāpetabbanti** visodhetabbam.

Sīlaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paṭhamaparicchedavaṇṇanā.

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

22. Appā icchā etassāti appiccho, paccayagedharahito. Tassa bhāvo **appicchata**, alobhajjhāsayatāti attho. Samaṃ tuṭṭhi, santena, sakena vā tuṭṭhi santuṭṭhi, santuṭṭhi eva **santuṭṭhitā**, aññaṃ apatthetvā yathāladdehi itarītarehi paccayehi paritussanā. **Santuṭṭhiādīhī ta-kāro** vā padasandhikaro. “Santuṭṭhiādīhī”ti vā pāṭho. **Te guṇeti** te sīlavodānassa hetubhūte appicchataḍḍiguṇe. **Sampādetunti** sampanne kātuṃ. Te hi sīlavissuddhiyā paṭiladdhamattā hutvā dhutadhammehi sampannatarā honti. **Dhutaṅgasamādānanti** kilesānaṃ dhunanakāraṅgānaṃ viddhamāsanakāraṅgānaṃ sammadeva ādānaṃ. **Evanti** evaṃ sante, dhutaṅgasamādāne kateti attho. **Assa** yogino. **Sallekko** kilesānaṃ sammadeva likhanā chedanā tanukaraṇaṃ. **Paviveko** cittavivekassa upāyabhūtā vivekaṭṭhakāyatā. **Apacayo** yathā paṭipajjanato kilesā naṃ apacinanti na ācinanti, tathā paṭipajjanā. **Vīriyārambho** anuppanānaṃ pāpadhammānaṃ anuppādanādivasena āradhaviṇṇiyatā. **Subharatā** yathāvuttaappicchabhāvādisiddhā upaṭṭhakānaṃ sukhabharaṇiyatā suposatā. **Ādi-saddena** appakiccatāsallahukavuttiādike saṅgaṇhātī. **Sīlañceva** yathāsamādinnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ dūrībhāvena **suparisuddhaṃ bhavissati**. **Vatāni ca** dhutadhammā ca **sampajjissanti** sampannā bhavissanti, nipphajjissanti vā. Yā thirabhūtā itarītaracīvarapaṇḍapātasenāsanasantuṭṭhi porāṇānaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ pavētibhāvena ṭhitā, tattha paṭiṭṭhitabhāvaṃ sandhāyāha “**porāṇe ariyavaṃsattaye paṭiṭṭhāyā**”ti. Bhāvanā āramitabbaṭṭhena āramo etassāti bhāvanāramo, tabbhāvo **bhāvanārāmatā**, samathavipassanābhāvanāsu yuttappayuttatā. Yasmā adhigamāraho bhavissati, **tasmāti** sambandho.

Lābhasakkārādi taṇhāya āmasitabbato, lokapariyāpannatāya ca **lokāmisam**. Nibbānādhigamassa anulomato **anulomapaṭipadā** vipassanābhāvanā. **Atthatoti** vacanathato. **Pabhedatoti** vibhāgato. **Bhedatoti** vināsato. **Dhutādīnanti** dhutadhutavādadhutadhammadhutaṅgānaṃ. **Samāsabyāsototi** saṅkhepavittārato.

23. **Rathikāti** racchā. **Saṅkārakūṭādīnanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Abhuggatattthenāti** ussittattthena. “Nadiyā kūla”ntiādīsu viya samussayattho **kūla-saddoti** āha “**paṃsukūlamiva paṃsukūla**”nti. **Ku-saddo** kucchāyaṃ **ula-saddo** gatiatthoti āha “**kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttam hoti**”ti, paṃsu viya kucchitaṃ ulati pavattatīti vā **paṃsukūlam**. Paṃsukūlassa dhāraṇaṃ **paṃsukūlam** uttarapadalopena, taṃ sīlamassāti paṃsukūliko, yathā “**āpūpiko**”ti. Aṅgati attano phalaṃ paṭicca hetubhāvaṃ gacchatīti **aṅgam**, kāraṇaṃ. Yena puggalo “paṃsukūliko”ti vuccati, so samādānacetanāsāṅkhāto dhammo paṃsukūlikassa aṅganti **paṃsukūlikaṅgam**. Tenāha “**paṃsukūlikassā**”tiādi. **Tassāti** samādānassa. Samādiyati etenāti **samādānaṃ**, cetanā.

Eteneva nāyēnāti yathā paṃsukūladhāraṇaṃ paṃsukūlam, taṃsīlo paṃsukūliko, tassa aṅgam samādānacetanā “paṃsukūlikaṅga”nti vuttam, evaṃ eteneva vacanathanayena ticīvaradhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃsīlo tecīvariko, tassa aṅgam samādānacetanā “**tecīvarikaṅga**”nti veditabbaṃ. Saṅghātiādīsu eva tīsu cīvaresu ticīvarasamaññā, na kaṇḍupaṭicchādivassikasāṭīkādisūti tāni sarūpato dassento “**saṅghāṭiuttarāsāṅgaantaravāsakaṅkhātā**”nti āha.

Taṃ piṇḍapātanti parehi diyyamānānaṃ piṇḍānaṃ patte patanasāṅkhātāṃ piṇḍapātāṃ, taṃ uñchatīti **piṇḍapātiko**, yathā bādāriko sāmāriko. Piṇḍapāti eva piṇḍapātiko, yathā bhaddo eva bhaddako. **Avakhaṇḍanaṃ** vicchindanaṃ nirantaramappavatti. Tappaṭikkhepato **anavakhaṇḍanaṃ** avicchindanaṃ nirantarappavatti. **Saha apadānenāti** saha anavakhaṇḍanena. **Sapadānanti** padassa kiriyāvīsesanabhāvaṃ, yattha ca taṃ anavakhaṇḍanaṃ, taṅca dassetuṃ “**avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttam hoti**”ti vuttam. **Ekāsaneti** iriyāpathantarena anantaritāya ekāyayeva nisajjāya. **Patte piṇḍoti** ettha vatthubhedo idhādhippeto, na sāmāññaṃ. Eva-kāro ca luttaniddiṭṭhoti dassento “**kevalam ekasmimyeva patte**”ti āha. Uttarapadalopaṃ katvā ayaṃ niddesoti dassento “**pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā**”ti āha. Esa nayo ito paresupī.

Pacchābhataṃ nāma pavāraṇato pacchā laddhabhataṃ eva. **Khalu-saddassa** paṭisedhatthavācakattā tena samānattham na-kāraṃ gahetvā āha “**na pacchābhattiko**”ti. Sikkhāpadassa visayo sikkhāpadeneva paṭikkhitto. Yo tassa avisayo, so eva samādānassa visayoti āha “**samādānavasena paṭikkhittatīrittabhojanassā**”ti. Abbhokāse nivāso **abbhokāso**. Susāne nivāso **susānaṃ**, taṃ sīlam assātiādīnā sabbaṃ vattabbanti āha “**eseva nayo**”ti. Yathāsanthatam viya **yathāsanthatam**, ādito yathāuddiṭṭham. Taṃ hesa “**idaṃ bahumaṅkuṇaṃ duggandhapavāta**”ntiādivasena appaṭikkhipitvāva sampaṭicchati. Tenevāha “**idaṃ tuyha**”ntiādi. **Sayananti** nipajjanamāha. **Tena tena samādānenāti** tena tena paṃsukūlikaṅgādikassa samādānena **dhutakilesattāti** viddhamāsitakilesattā, tādāṅgavasena pahīnatanāhupādānāpāpadhammattāti attho. Yehi taṃ kilesadhunanaṃ, tāniyeva idha dhutassa bhikkhuno aṅgānīti adhippetāni, na aññāni yāni kānīci, aññena vā dhutassāti ayamatho atthato āpanno. “**Ñānaṃ aṅgam etesa**”nti iminā ñānapubbakataṃ tesam samādānassa vibhāveti. **Paṭipattiyāti** sīlādisammāpaṭipattiyā. Samādiyati etenāti samādānaṃ, samādānavasena pavattā cetanā, taṃ lakkhaṇaṃ etesanti **samādānacetanālakkaṇāni**. Vuttampi cetam **aṭṭhakathāyaṃ** –

“Samādānakiriyāya, sādhakatamabhāvato;
Sampayuttadhammā yenāti, karaṇabhāvena dassitā”ti.

Samādānacetanāya gahaṇaṃ taṃmūlakattā pariharaṇacetanāpi dhutaṅgameva. Attanā, parammukhena ca kusalaḥḥaṇḍassa bhusam viluppanatṭhena **loluppaṃ** taṅhācāro, tassa viddhamāsanakiccattā **loluppaviddhamāsanarasāni**. Tato eva nilloluppabhāvena paccupattīṭhanti, taṃ vā paccupaṭṭhāpentīti **nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni**.

Ariyadhammapadaṭṭhānānī parisuddhasīlādisaddhammapadaṭṭhānāni.

Bhagavatova santike samādātabbānī idam antarā avicchedanatham vuttam, rañño santike paṭiññātarahassa atthassa tadupajivino ekamsato avisaṃvādanam viya. Sesānam santike samādānēpi eseva nayo. **Ekasaṅgītikassāti** pañcasu dīghanikāyādīsu nikāyesu ekanikāyikassa. **Aṭṭhakathācariyassāti** yassa aṭṭhakathāntiyeva visesato paguṇā, tassa. **Etthāti** attanāpi samādānassa ruhane. **Jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthūti** so kira thero nesajjiko, tassa tam na koci jānāti. Athekadivasam rattiyaṃ sayanapitṭhe nisinnam vijjulatobhāsenā disvā itaro pucchi “kim, bhante, tumhe nesajjikā”ti. Thero dhutaṅgappicchatāya tāvadeva nipajjitvā pacchā samādiyīti evamāgataṃ vatthu.

1. Paṃsukūlikaṅgathāvaṇṇanā

24. Gahapatidānacīvaranti ettha dāyakabhāvena samaṇāpi ukkaṭṭhassa gahapatipakkhamyeva pavitṭhāti daṭṭhabbam. “Pabbajito gaṇhissatī”ti ṭhapitakam siyā gahapaticīvaraṃ, na pana gahapatidānacīvaranti tādisam nivattetuṃ **dānaggahaṇam**. **Aññatarēnāti** ettha samādānavacanena tāva samādinnaṃ hotu, paṭikkhepavacanena pana kathanti? Athato āpannattā. Yathā “devadatto divā na bhūñjati”ti vutte “rattiyaṃ bhūñjati”ti atthato āpannameva hoti, tassa āhārena vinā sarīraṭṭhiti natthīti, evamidhāpi bhikkhuno gahapatidānacīvare paṭikkhitte tādāññacīvarappaṭiggaho atthato āpanno eva hoti, cīvarena vinā sāsane ṭhiti natthīti.

Evam samādinnaḍḍhānānītiādividhānam paṃsukūlikaṅge paṭipajjanavidhi. Susāne laddham **soṣānikam**. Tam pana yasmā tatha kenaci chaḍḍitattā patitaṃ hoti, tasmā vuttam “**susāne patitaka**”nti. Evam **pāpaṇikampi** daṭṭhabbam. **Tālaveḷimaggio** nāma mahāgāme ekā vīthi. Anurādhapureti ca vadanti. Daḍḍho padeso etassāti **daḍḍhappadesam**, vattham. Magge patitakam bahudivasātikantaṃ gahetabbanti vadanti. “Dvattidivasātikanta”nti apare. **Thokam rakkhitvāti** katipayam kālam āgametvā. Vātāhatampi sāmikānam satisammosena patitasadisanti “**sāmike apassantena gahetum vaṭṭati**”ti vuttam. Tasmā thokam āgametvā gahetabbam.

“Saṅghassa demā”ti dinnam, coḷakabhikkhāvasena laddhañca laddhakālato paṭṭhāya “samaṇacīvaraṃ siyā nu kho, no”ti āsaṅkam nivattetuṃ “**na tam paṃsukūla**”nti vuttam. Na hi tam tevīsatiyā uppattiṭṭhānesu katthaci pariyāpannam. Idāni imināva pasaṅgena yaṃ bhikkhudattiye lakkhaṇapattam paṃsukūlam, tassa ca ukkaṭṭhānukkaṭṭhavibhāgam dassetuṃ “**bhikkhudattiyeṭi**”tiādi vuttam. Tattha **gāhetvā vā dīyatīti** saṅghassa vā gaṇassa vā dentehi yaṃ cīvaraṃ vassaggena pāpetvā bhikkhūnam dīyati. **Senāsanacīvaranti** senāsanam kāretvā “etasmim senāsane vasantā paribhuñjantū”ti dinnacīvaraṃ. **Na tam paṃsukūlanti** apaṃsukūlabhāvo pubbe vuttakāraṇato, gāhetvā dinnattā ca. Tenāha “**no gāhāpetvā dinnameva paṃsukūla**”nti. **Tatrapīti** yaṃ gāhetvā na dinnam bhikkhudattiyaṃ, tatrapī yena bhikkhunā cīvaraṃ dīyati, tassa lābhe, dāne ca viṣuṃ viṣuṃ ubhayattha ādaragāravānam sabbhāvato, tadabhāvato ca bhikkhudattiyassa ekatosuddhi ubhatosuddhi anukkaṭṭhatā hontīti imamatham dassetuṃ “**yaṃ dāyakehi**”tiādi vuttam, pādamūle ṭhapetvā dinnakam samaṇenāti adhippāyo. **Yassa kassacīti** ukkaṭṭhādīsu yassa kassaci. **Ruciyāti** chandena. **Khantiyāti** nijjhānakkhantiyā.

Nissayānurūpaṭipattisabbhāvoti upasampannasamanantaram ācariyena vuttasu catūsu nissayesu attanā yathapaṭiññādatutiyānissayānurūpāya paṭipattiyā vijjamānatā. **Ārakkhadukkhābhāvoti** cīvarārakkhanadukkhassa abhāvo paṃsukūlacīvarassa alobhanīyattā. **Paribhogataṇhāya abhāvo** savisesalūkhasabhāvattā. **Pāsādikatāti** paresam pasādāvahatā. **Appicchatādīnam phalanipphatti** dhutaṅgapariharaṇassa appicchatādīhiyeva nipphādetabbato. Dhutadhamme samādāya vattanam yāvadeva upari sammāpaṭipattisampādanāyāti vuttam “**sammāpaṭipattiyā anubrūhana**”nti. **Mārasenavighātāyāti** mārasa, mārasenāya ca vihananāya viddhamsanāya. Kāyavācācītehi yato saṃyatoti **yati**, bhikkhu. **Dhāritam yaṃ lokagarunā paṃsukūlam, tam ko na dhāraye**, yasmā vā **lokagarunā paṃsukūlam dhāritam**, tasmā **ko tam na dhārayeti** yojanā yaṃtamāsaddānam ekantasambandhibhāvato. **Paṭiññam samanussaranti** upasampadamāle “āma bhante”ti ācariyapamukhassa saṅghassa sammukhā dinnam paṭiññam samanussaranto.

Iti paṃsukūlikaṅgathāvaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgathāvaṇṇanā

25. Catutthakacīvaranti nivāsanapārūpanayogyam catutthakacīvaranti adhippāyo, aṃsakāsāvassa appaṭikkhipitabbato. **Aññataravacanēnāti** ettha yaṃ vattabbam, tam heṭṭhā vuttanayameva. Yāva na sakkoti, yāva na labhati, yāva na sampajjati paccakam **yāva**-saddo sambandhitabbo. **Na sampajjati** na sijjhati. **Nikkhattapaccayā doso natthīti** nicayasannidhidhutaṅgasamkilesadoso natthi. **Āsanneti** cīvarassa āsanne ṭhāne. Rajanakkhaṇe paribhuñjanakāsāvam **rajanakāsāvam**. **Tatratthakapaccattharaṇam** nāma attano, parassa vā santakam senāsane paccattharaṇavasena adhiṭṭhitam. “Aṃsakāsāvam parikkhāraḷam hoti, iti paccattharaṇam, aṃsakāsāvanti imāni dvepi atirekacīvaraṭṭhāne ṭhitānīpi dhutaṅgabhedam na karontī”ti **aṭṭhakathāyam** vuttanti vadanti. **Pariharitum pana na vaṭṭati** rajanakāle eva anuññātatā nīccaparihogavasena na vaṭṭati tecīvarikassa. **Aṃsakāsāvanti** khandhe ṭhapetabbakāsāvam. **Kāyaparihārikenāti** vātāpādiaparissayato kāyassa parihaṇamattena. **Samādāyevāti** gahetvā eva. **Appasamārambhatāti**

appakiccatā. **Kappiye matakāritāyā**ti nisīdanādivasena, parikkhāraḥavasena ca bahūsu cīvaresu anuññātesupi ticīvaramatte ʒhitattā. Saha pattacaraṇāyāti **sapattacaraṇo**. **Pakkhī** sapakkhako.

Iti tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā

26. Atirekalābhanti “piṇḍiyālopabhojanam nissāyā”ti (mahāva. 73, 128) evaṃ vuttabhikkhāhāralābhato atirekalābham, saṅghabhattādinti attho. Sakalassa saṅghassa dātabbabbhattam **saṅghabbhattam**. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabbhattam **uddesabbhattam**. Ekasmim pakkhe ekadivasam dātabbabbhattam **pakkhikam**. Uposathe uposathe dātabbabbhattam **uposathikam**. Paṭipadadivase dātabbabbhattam **paṭipadikam**. Vihāram uddissa dātabbabbhattam **vihārabhattam**. Dhuragehe eva ʒhapetvā dātabbabbhattam **dhurabbhattam**. Gāmaṇvāsīdīhi vārena dātabbabbhattam **vārakabbhattam**. “**Saṅghabbhattam gaṇhathādinā**”ti **ādi**-saddena uddesabbhattādim saṅgaṇhāti. **Sāditum vaṭṭantī** bhikkhāpariyāyena vuttattā. Bhesajjādipaṭisaṃyuttā **nirāmisasalakā**. Yāvākālikavajjāti ca vadanti. **Vihāre pakkabbhattampī**ti upāsakā idheva bhattam pacitvā “sabbesam ayyānam dassāmā”ti vihāreyeva bhattam sampādentī, tam piṇḍapātikānampi vaṭṭati. **Āharitvā**ti pattam gaḥetvā gaḥato ānetvā. **Tam divasam nisīditvā**ti “mā, bhante, piṇḍāya carittha, vihāreyeva bhikkhā āṇiyatī”ti vadantānam sampaṭicchanaena tam divasam nisīditvā. **Serivihārasukhanti** aparāyattavihāritāsukham. **Ariyavaṃsoti ariyavaṃsasuttapaṭisaṃyuttā** (dī. ni. 3.309; a. ni. 4.28) dhammakathā. **Dhammarasanti** dhammūpasāṇhitam pāmojjādirasam.

Jaṅghabalam nissāya piṇḍapariyesanato **kosajjanimmaddanā**. “Yathāpi bhamaro puppha”ntiādinā (dha. pa. 49; netti. 123) vuttavidhinā āhārapariyesanato **parisuddhājivatā**. Niccam antaragharam pavisantasseva suppaṭicchannagamanādayo sekhiyadhammā sampajantīti **sekhiyapaṭipattipūraṇam**. Paṭiggahaṇe mattaññutāya, saṃsaṭṭhavihārābhāvato ca **aparapositā**. Kule kule appakaappakapiṇḍagahaṇena **parānuggahakiriya**. Antimāya jīvikāya avaṭṭhānena **mānappahānam**. Vuttañhetam “antamidam, bhikkhave, jīvikānam, yadidam piṇḍolya”ntiādi (itivu. 91; sam. ni. 3.80). Missakabhāttena yāpanato **rasatāṇhānivāraṇam**. Nimantanāsampaṭicchanaato gaṇabhojanādisikkhāpadehi **anāpatitā**.

Appaṭihata vuttitāya catūsūpi disāsu vattanaṭṭhena **cātuddiso**. **Ājivassa visujjhatī** ājīvo assa visujjhati. **Attabharassati** appānavajjasulabharūpehi paccayehi attano bharaṇato attabharassa. Tato eva ekavihāritāya saddhivihārikādinampi aññesam aposanato **anaññaposino**. Padadvayenāpi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitam, subharatam, paramaappicchataṃ, santuṭṭhiṇca dasseti. **Devāpi pihayanti tādinoti** tādisassa bhusam ativiya santakāyavacīmanokammatāya upasantassa paramena satinepakkena samannāgamato sabbakālam satimato piṇḍapātikassa bhikkhussa sakkādayo devāpi pihayanti patthenti. Tassa sīlādiguṇesu bahumānam uppādentā ādaram janenti, pageva manussā. Sace so **lābhasakkārasilokasannissito** na hoti, tadabhikaṅkhī na hotīti attho.

Iti piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā.

4. Sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

27. Imināti sapadānacārikena. **Kālataranti** kālasseva. **Aphāsukaṭṭhānanti** aparissayādivasena duppavesanaṭṭhānam. **Puratoti** vīthiyam gacchantassa purato gharam apaviṭṭhasseva. **Pattavissatṭhāṭṭhānanti** pesakāravīthiyam pesakārabhāvam nimminivā ʒhitassa sakkassa gharadvāre pattavissatṭhāṭṭhānam. Ukkatṭhapiṇḍapātiko tam divasam na bhikkham āgamayamāno nisīdati, tasmā tam **anulometi**. Katthacipi kule nibaddham upasaṅkamanābhāvato paricayābhāvena **kulesu niccanavakatā**. Sabbattha alaggamānasatāya ca sombhābhāvena ca **candūpamatā**. **Kulesu** pariggahacittābhāvena tattha **maccherappahānam**. Hitesitāya vibhāgābhāvato **samānukampitā**. Kulānam saṅgaṇhanasamsaṭṭhatādayo **kulūpakādinavā**. **Avhānānabhinandanāti** nimantanavasena avhānassa asampaṭicchana. **Abhihārenāti** bhikkhābhābhārena. **Sericāranti** yathārucci vicaraṇam.

Iti sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā.

5. Ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā

28. Nānāsanabhojananti anekasmim āsane bhojanam, ekanisajjāya eva abhuñjitvā visum visum nisajjāsu āhāraparibhoganti attho. **Patirūpanti** yuttarūpam anuṭṭhāpaniyam. **Vattam kātum vaṭṭatīti** vattam kātum yujjati. Vattam nāma garuṭṭhānīye kattabbameva. Tattha pana paṭipajjanavidhim dassetuṃ yam theravādam āha “**āsanaṃ vā rakkheyya bhojanam vā**”tiādi. Tassattho – ekāsanikam bhikkhum bhuñjantam āsanam vā rakkheyya, dhutaṅgabhedato yāva bhojanapariyosānā na vuṭṭhātabbanti vuttam hoti. Bhojanam vā rakkheyya dhutaṅgabhedato, abhuñjijyamānam yāva bhuñjitum nārabhati, tāva vuṭṭhātabbanti attho. Yasmā tayidam dvayam idha natthi, tasmā vattakaraṇam dhutaṅgam na rakkhatīti adhippāyo. Tenāha “**ayaṅcā**”tiādi. “Bhesajjatthamevā”ti iminā bhesajjaparibhogavaseneva sappiādīnipi

vaṭṭantīti dasseti. **Appābādhatā**ti arogatā. **Appātaṅkatā**ti akicchajīvītā sarīradukkhābhāvo. **Lahuṭṭhānanti** kāyassa lahuparivattītā. **Balanti** sarīrabalaṃ. **Phāsuvihāroti** sukhavihāro. Sabbametaṃ bahukkhattum bhuñjanapaccayā uppajjanavikārapaṭikkhepapadaṃ. **Rujāti** rogā. **Na kammamattanoti** attano yogakammaṃ purebhattaṃ, pacchābhattañca na parihaṭeti, bahuso bhojane abyāvaṭābhāvato, arogabhāvato cāti adhippāyo.

Iti ekāsaniṅgakaṭṭhāvaṇṇanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā

29. Appaṭikūlaṃ katvā bhuñjitum vaṭṭati paṭikūlassa bhuttassa aḅhaṇanampi siyāti adhippāyo. **Pamāṇayuttameva gaṇhitabbanti** “ekabhājanameva gaṇhāmī”ti bahum gaṇhetvā na chaḍḍetabbaṃ. **Nānārasataṅghāvinodananti** nānārasabhojane taṅghāya vinodanaṃ. Atra atra nānābhājane ṭhite nānārase icchā etassāti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, tassā **atricchatāya pahānaṃ**. **Āhāre payojanamattadassitāti** asambhinnaṅnārase gedhaṃ akatvā āhāre satthārā anuññātapayojanamattadassitā. Visum visum bhājanesu ṭhitāni byañjanāni gaṇhato tattha tattha sābhogātāya siyā vikkhittabhojitā, na tathā imassa ekapattagataṣaṅgānoti vuttaṃ “**avikkhittabhojitā**”ti. **Okkhittalocanoti** pattasaṅgāyā heṭṭhākhittacakkhu. **Paribhuñjeyyāti** paribhuñjitum sakkuṇeyya.

Iti pattapiṇḍikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā.

7. Khalupacchābhattikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā

30. Bhuñjantassa yaṃ upanītaṃ, tassa paṭikkhepena taṃ atirittaṃ bhojananti atirittabhojanaṃ. Puna bhojanaṃ kappiyaṃ kāretvā na bhuñjitabbaṃ, tabbisayattā imassa dhutaṅgassa. Tenāha “**idamassa vidhāna**”nti. **Yasmiṃ bhojaneti** yasmiṃ bhuñjijamāne bhojane. **Tadeva bhuñjati,** na aññaṃ. Anatirittabhojanapaccayā āpatti **anatirittabhojanāpatti,** tato dūrībhāvo anāpajjanaṃ. **Odarikattaṃ** ghasmarabhāvo kucchipūrakatā, tassa abhāvo ekapiṇḍenāpi yāpanato. **Nirāmisasannidhitā** nihitassa abhuñjanato. Puna pariyesanavasena **pariyesanāya khedaṃ na yāti.** Abhisallekhakānaṃ santosaguṇādīnaṃ vuddhiyā sañjananaṃ **santosaguṇādivuddhisañjananaṃ. Idanti** khalupacchābhattikaṅgamaṃ.

Iti khalupacchābhattikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā.

8. Ārañṇikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā

31. Gāmantasenānaṃ pahāya araṅṇe aruṇaṃ uṭṭhāpetabbanti ettha gāmantam, araṅṇaṅca sarūpato dassetuṃ “**tattha saddhiṃ upacārenā**”tiādi āradhamaṃ. Tattha gāmapariyāpannattā gāmantasenānaṃ “**gāmoyeva gāmantasenāna**”nti vuttaṃ. Yo koci satthopi gāmo nāmāti sambandho. **Indakhilāti** ummārā. **Tassāti** leḍḍupātassa. Vinayapariyāyena araṅṇalakkhaṇaṃ **adinnādānapārājike** (pārā. 92) āgataṃ. Tattha hi “**gāmā vā araṅṇā vā**”ti anavasesato avahāraṭṭhānapariggāhe tadubhayaṃ asaṅkarato dassetuṃ “**ṭhapetvā gāmaṅcā**”tiādi vuttaṃ. Gāmūpacāro hi loke gāmasaṅkhameva gacchaṭīti. Nippariyāyato pana gāmaṇimuttam ṭhānaṃ araṅṇameva hoṭīti **abhidhamme** (vibha. 529) gāmā “**nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araṅṇā**”nti vuttaṃ. **Suttantikapariyāyena** araṅṇakassikkhāpade (pārā. 654) “**pañcadhanusatikaṃ pacchima**”nti āgataṃ araṅṇikaṃ bhikkhum sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike “**araṅṇe vasaṇato araṅṇiko pantsenānaṃ**”ti sutte vutto. Ayaṅca suttasaṃvaṇṇanāti idha sabbattha suttantakathāva pamāṇaṃ. Tasmā tattha āgatameva lakkhaṇaṃ gaṇhetabbanti dassento “**taṃ āropitena ācariyadhanunā**”tiādinā minanavidhiṃ āha. Teneva hi majjhimaṭṭhakathāyova (ma. ni. aṭṭha. 1.296) **idamettha pamāṇanti** ca vutto.

Tato tato magganti tattha tattha khuddakamaggaṃ **pidahati. Dhutaṅgasuddhikena** dhutaṅgasodhanapasutena. **Yathāparicchinne kāleti** ukkaṭṭhassa tayopi utū, majjhimassa dve, mudukassa eko utu. Tatthapi **dhutaṅgaṃ na bhijjati** saussāhattā. **Nipajjitvā gamissāmāti** cittassa sithilabhāvena dhutaṅgaṃ bhijjati vuttaṃ. **Araṅṇasaṅgānaṃ manasi karontoti** “**ahaṃ vivekavāsaṃ vasissāmi, yathāladhova kāyaviveko sātthako kātabbo**”ti manasikārasabbhāvato “**bhabbo...pe... rakkhitu**”nti vuttaṃ. **Assa** araṅṇikassa **cittaṃ na vikkhipanti** āpāthamanupagamanato. **Vigatasantāso hoti** vivekaparicayato. **Jīvitānikantiṃ jahati** bahuparissaye araṅṇe nivāseneva maraṇabhayaṃ dūrīkaraṇato. **Pavivekasukharasaṃ assādeti** anubhavati janasaṃsaggābhāvato. **Ārādhayantoti** anunayanto. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā vivekassa adhiṭṭhānabhāvato araṅṇikaṅgayogino vāhanasādisanti katvā vuttaṃ “**avasesadhutāyudho**”ti, avasiṭṭhadhutadhammāyudhoti attho.

Iti araṅṇikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgakaṭṭhāvaṇṇanā

32. Channanti iṭṭhakāchadanādīhi chāditaṃ, āvasathanti attho. **Sīmantarikaṅkhoti** dvinnaṃ rājūnaṃ rajjasīmāya

ñitarukkho. Tattha hi tesam rājūnaṃ balakāyo upagantvā antarantarā yuddhaṃ kareyya, corāpi pāripanthikā samosarantā bhikkhussa sukheṇa nisīdituṃ na denti. **Cetiyaṃ rukkho** “devatādhiṭṭhito”ti manussehi sammatarukkho pūjetuṃ upagatehi manussehi avivitto hoti. **Niyyāsarukkho** sajjarukkhaḍi. **Vaggulirukkho** vaggulinisevito. Sīmantarirukkhaḍayo saparissayā, dullabhavivekā cāti āha “ime rukkhe vivajjetvā”ti. **Paṇṇasaṇṇanti** rukkhatō patitapaṇṇaṃ. **Paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṃ** rukkhamūlikabhāvassa paṭicchādanatthaṃ. **Channe** vāsakappaṇā dhammassavanādīnamatthāyapi hoti. Tasmā “jānitvā aruṇaṃ uṭṭhāpitamatte”ti vuttaṃ.

Abhiṇṇaṃ tarupaṇṇavikāradassanēnāti abhikkhaṇaṃ tarūsu, tarūnaṃ vā paṇṇesu vikārasa khaṇabhaṅgassa dassanena. **Senāsanamaccherakammārāmatānanti** āvāsamacchāriyanavakammāratabhāvānaṃ. **Devatāhīti** rukkhadēvatāhi. Tāpi hi rukkhaṭṭhāvīmānesu vasantiyo rukkhesu vasanti. Ayampi rukkheti **sahavāsītā**. **Vaṇṇitoti** “appāni cevā”tiādīnā pasamsito. “Rukkhamūlasenānaṃ nissāya pabbajjā”ti (mahāva. 73, 128) evaṃ **nissayoti ca bhāsito**. **Abhirattāni** taruṇakāle, **nīlāni** majjhimakāle, **paṇḍūni** jīṇṇakāle. **Patitāni** milāyanavasena. Evam **passanto tarupaṇṇāni** paccakkhatō eva niccasaññaṃ **panūdati** pajahati, aniccasañña evassa saṅghāti. Yasmā bhagavato jātibodhidhammacakkaṇapavattanapariniḅbānāni rukkhamūleyeva jātāni, tasmā vuttaṃ “**buddhadāyajjaṃ rukkhamūla**”nti.

Iti rukkhamūlikaṅgathāvaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgathāvaṇṇanā

33. “Rukkhamūlaṃ paṭikkhipāmi”ti ettake vutte channaṃ appaṭikkhittameva hotīti “**channañca rukkhamūlañca paṭikkhipāmi**”ti vuttaṃ. Dhutaṅgassa sabbaso paṭiyogipaṭikkhepena hi samādānaṃ ijjhati, no aññathāti. “Dhammassavanāyā”ti imināva dhammaṃ kathentēnāpi uposathadivasādīsū suṇantānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ tehi yācītena channaṃ pavisitūṃ vaṭṭati, dhammaṃ pana kathetvā abbhokāsōva gantabbo. Rukkhamūlikassāpi eseva nayo. **Uposathatthāyāti** uposathakammāya. **Uddisantenāti** paresaṃ uddesaṃ dentena. **Uddisāpentenāti** sayam uddesaṃ gaṇhantena. **Maggamajjhe ṭhitam sālanti** sīhaḍīpe viya maggā anokkamma ujukameva pavisitabbaṃ. **Vegena gantuṃ na vaṭṭati** asāruppattā. **Yāva vassūparamā ṭhatvā gantabbaṃ**, na tāva dhutaṅgabhedo hotīti adhippāyo.

Rukkhasa anto nāma rukkhamūlaṃ. Pabbatassa pana pabbhārasadiso **pabbatapadeso**. **Acchannamariyādanti** yathā vassodakaṃ anto na pavisati, evaṃ chadanasaṅkhepena upari akatamariyādaṃ. Anto pana pabbhārasa vassodakaṃ pavisati ce, abbhokāsasaṅkhepamevāti tattha pavisitūṃ vaṭṭati. **Sākhāmaṇḍapoti** rukkhasākhāhi viraḷacchannamaṇḍapo. **Piṭhapaṭo** khalitthaddhasāṭako.

Paviṭṭhakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati yathāvuttapabbhārādike ṭhapetvāti adhippāyo. **Jānitvāti** dhammassavanādiatthaṃ channaṃ rukkhamūlaṃ pavisitvā nisīno “idāni aruṇo uṭṭhahati”ti jānitvā. Rukkhamūlepi katthaci attheva nivāsaphāsukatāti siyā tattha āsaṅgapubbako āvāsapalibodho, na pana abbhokāseti idheva **āvāsapalibodhupacchedo** ānisamaṃ vutto. **Pasamsāyanurūpatāti aniketāti** vuttapasamsāya anālayabhāvena anucchavikātā. **Nissaṅgatāti** āvāsapariggahābhāveneva tattha nissaṅgatā. Asukadisāya vasanaṭṭhānaṃ natthi, tasmā tattha gantuṃ neva sakkāti edīsassa parivittakkassa abhāvato **cātuddiso**. **Migabhūtenāti** pariggahābhāvena migassa viya bhūtena. **Sitoti** nissito. **Vindatīti** labhati.

Iti abbhokāsikaṅgathāvaṇṇanā.

11. Sosānikaṅgathāvaṇṇanā

34. **Na susānanti** asusānaṃ. Aññattho **na-kāro**, susānalakkhaṇarahitaṃ vasanaṭṭhānanti adhippāyo. **Na tatthāti** “susāna”nti vavattapitamatte ṭhāne na **vasitabbaṃ**. Na hi nāmamattena susānalakkhaṇaṃ sijjhati. Tenāha “**na hi**”tiādi. **Jhāpitakālato pana paṭṭhāya...pe... susānameva** chavena sayitamattāya susānalakkhaṇappattito. Chavasayanaṃ hi “susāna”nti vuccati.

Sosānikena nāma appakiccena sallahukavuttinā bhavītābanti dassetuṃ “**tasmiṃ pana vasantenā**”tiādi vuttaṃ. **Garukanti** dupparihāraṃ. Tameva hi dupparihārabhāvaṃ dassetuṃ “**tasmā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **uppannaparissayavighātathāyāti** “susānaṃ nāma manussarāhasseyyaka”nti corā katakammāpi akatakammāpi osaranti, tattha coresu bhaṇḍasāmike disvā bhikkhusamīpe bhaṇḍaṃ chaḍḍetvā palātesu manussā bhikkhuṃ “coro”ti gahetvā potheyyūṃ, tasmā vihāre **saṅghattheraṃ vā** gocaragāme raññaṃ niyuttaṃ **rājayuttakaṃ vā** attano sosānikabhāvaṃ **jānāpetvā** yathā tādiso, añño vā parissayo na hoti, tathā **appamattena vasitabbaṃ**. Caṅkamantassa yadā āḷahanaṃ abhimukhaṃ na hoti, tadāpi saṃvegajananatthaṃ tattha diṭṭhi vissajjetabbāti dassetuṃ “**addhakkhikena āḷahanaṃ olokentenā**”ti vuttaṃ.

Uppathamaggena gantabbaṃ attano sosānikabhāvassa apākaṭabhāvattamaṃ. **Ārammaṇanti** tasmiṃ susāne “ayaṃ vammiko, ayaṃ rukkho, ayaṃ khāṇuko”tiādīnā **divāyeva ārammaṇaṃ vavattapetabbaṃ**. **Bhayānakanti** bhayaḷanakaṃ

vammikādiṃ. **Kenaci** leḍḍupāsānādinā āsanne vicarantīti **na paharitabbā. Tilapiṭṭhaṃ** vuccati palalaṃ. Māsamiṣṣaṃ bhattaṃ **māsabhattaṃ. Guḷādīti ādi**-saddena tilasaṃgulikādighanaṃpūvañca saṅgaṇhāti. **Kulagehaṃ na pavisitabbanti** petadhūmena vāsītattā, piśācānubandhattā ca kulagehassa abhantaṃ na pavisitabbanti. Devasikaṃ chavaḍāho **dhuvaḍāho**. Matañātākānaṃ tatha gantvā devasikaṃ rodanaṃ **dhuvarodanaṃ. Vuttanayenāti** “jhāpitakālato pana paṭṭhāyā”ti vuttanayena. “Pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭati”ti icchitattā “**susānaṃ agatadivase**”ti **aṅguttarabhāṇakā.**

Susāne niccakālaṃ sivathikadassanena **maraṇassatiṭṭhābhō**. Tato eva **appamādavihāritā**. Tattha chaḍḍitassa matakāḷavarassa dassanena **asubhanimittādhigamo**. Tato eva **kāmarāgavinodanaṃ**. Bahulaṃ sarīrassa asuciduggandhahajegucchabhāvasallakkhaṇato **abhiṇṇaṃ kāyasabhāvadassanaṃ**. Tato maraṇassatiṭṭhābhato ca **saṃvegabahulatā**. Byādhikānaṃ, jarājiṇṇānañca matānaṃ tatha dassanena **ārogyayobbanajivitaṃmadappahānaṃ**. Khuddakassa, mahato ca bhayassa abhibhavanato **bhayabheravasahanaṭā**. Saṃviggassa yoniso padahanaṃ sambhavatīti **amanussānaṃ garubhāvanīyatā. Niddāgatampīti** suttampi, supinantepīti adhippāyo.

Iti sosānikaṅgakathāvaṇṇanā.

12. Yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

35. Senāsanaḡāhaṇe pare utṭhāpetvā gahaṇaṃ, “idaṃ sundaraṃ, idaṃ na sundara”nti paritulyavitvā pucchanā, olokanā ca **senāsanaloluppaṃ. Tuṭṭhabbanti** tussitabbāṃ. Vihārassa pariyaṇtabhāvena **dūreti** vā bahūnaṃ sannipātaṭṭhānādināṃ **accānneti vā pucchituṃ na labhati**, pucchanenapissa dhutaṅgassa saṃkilissanaṭo. **Oloketuṃti** loluppavasena passituṃ. **Sacassa taṃ na ruccatīti** assa yathāsanthatikassa taṃ yathāgāhitaṃ senāsanaṃ aphāsukabhāvena sace na ruccatī, mudukassa asati roge yathāgāhitaṃ pahāya aññassa senāsanaṃ gahaṇaṃ loluppaṃ, majjhimaṃ gantvā olokanā, ukkaṭṭhassa pucchanā. Sabbesampi utṭhāpetvā gahaṇe vattabbameva natthi.

Upaṭṭhāpanīyānampi anuṭṭhāpanena **sabrahmacārīnaṃ hitesitā**. Tāya karuṇāvihārānugunatā. Sundarāsundaravibhāgākaraṇato **hīnapaṇītavikkappapariccāgo**. Tena tādilakkhaṇānugunatā. Tato eva **anurodhavirodhappahānaṃ. Dvārapidhanaṃ** okāsādānato. **Yathāsanthatarāmatanti** yathāgāhite yathāniditṭhe senāsane abhiratabhāvaṃ.

Iti yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā.

13. Nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā

36. **Seyyanti** iriyāpathalakkhaṇaṃ seyyaṃ. Tappaṭikkhepeveva hi tadatthā “mañco bhisī”ti evamādikā (cūḷava. 321, 322) seyyā paṭikkhittā eva honti. “Nesajjiko”ti ca sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya eva viharituṃ sīlamassāti imassa atthassa idha adhippetattā seyyā evettha paṭiyoginī, na itare tathā aniṭṭhattā, asambhavato ca. Kosajjapakkiho hi iriyāpatho idha paṭiyogibhāvena icchito, na itare. Na ca sakkā ṭhānagāmanehi vinā nisajjāya eva yāpetuṃ tathā pavattetuṃti seyyāvettha paṭiyoginī. Tenāha “**tena panā**”tiādi. **Caṅkamitabbāṃ** na “nesajjiko aha”nti sabbarattim nisīditabbāṃ. Iriyāpathantarānuggahito hi kāyo manasikārakkhamo hoti.

Cattāro pādā, piṭṭhiapassayo cāti imehi pañcahi aṅgehi **pañcaṅgo**. Catūhi aṭṭanīhi, piṭṭhiapassayena ca pañcaṅgoti apare. **Ubhosu passesu** piṭṭhipasse ca yathāsukhaṃ apassāya viharato nesajjikassa “anesajjikato ko viseso”ti gāhaṃ nivāretuṃ **abhayatthero** nidassito “**thero anāgāmi hutvā parinibbāyī**”ti.

Upacchedīyati etenāti **upacchedananti** vinibandhupacchedassa sādhakatamabhāvo daṭṭhabbo. **Sabbakammaṭṭhānānuogasappāyatā** alīnānuddhaccapakkhikattā nisajjāya. Tato eva **pāsādikairiyāpathatā. Vīriyārambhānukūlatā** vīriyasamatāyojanassa anucchavikatā. Tato eva **sammāpaṭipattiyā anubrūhanatā. Paṇidhāyāti** ṭhapetvā. **Tanunti** uparimakāyaṃ. **Vikampetīti** cāleti, icchāvighātaṃ karotīti adhippāyo. **Vatanti** dhutaṅgaṃ.

Iti nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇakakathāvaṇṇanā

37. Sekkhaṇṇaṃ vasena **siyā kusalāni**, khīṇāsavānaṃ vasena **siyā abyākatāni**. Tattha sekkhaṇṇaṃ paṭipattipūraṇatthaṃ, khīṇāsavā phāsuvihāratthaṃ dhutaṅgāni pariharanti. **Akusalampi dhutaṅgāni** akusalacittanāpi dhutaṅgasevaṇā atthīti adhippāyo. Taṃ na yuttaṃ, yena akusalacittena pabbajitassa āraññikattaṃ, taṃ dhutaṅgaṃ nāma na hoti. Kasmā? Lakkhaṇābhāvato. Yaṃ hidaṃ kilesānaṃ dhunanto dhutassa puggalassa, nīṇassa, cetanāya vā aṅgattaṃ, na taṃ akusaladhammesu sambhavati. Tasmā araññāvāsādimattena āraññikādayo tāva hontu, āraññikaṅgādīni pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ “**na maya**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **imānīti** dhutaṅgāni. **Vuttaṃ** heṭṭhā vacanathaniddese. **Na ca**

akusalena koci dhuto nāma hoti, kilesānaṃ dhunanaṭṭhenāti adhippāyo. **Yassa** bhikkhuno **etāni** samādānāni **āṅgāni**, etena paṭhamenāpi atthavikappena “natthi akusalaṃ dhutaṅga”nti dasseti. **Na ca akusalaṃ kiñci dhunāṭṭi** akusalaṃ kiñci pāpaṃ na ca dhunāti eva appaṭipakkhato. **Yesaṃ** samādānānaṃ **taṃ** akusalaṃ ñāṇaṃ viya āṅgāni katvā tāni **dhutaṅgāni vuceyyuṃ**. Iminā dutiyenāpi atthavikappena “natthi akusalaṃ dhutaṅga”nti dasseti. **Nāpi akusalaṅti** tatiyaatthavikappavasena yojanā. **Tasmāti** vuttassevatthassa nigamaṇaṃ.

Yesanti abhayagirivāsike sandhāyāha. Te hi dhutaṅgaṃ nāma paññattīti vadanti. Tathā sati tassa paramatthato avijjamānattā kilesānaṃ dhunanaṭṭhopi na siyā, samādātabbatā cāti tesam vacanaṃ pāḷiyā virūjjhatīti dassetuṃ “**kusalattikavinimutta**”nti vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā paññattipakkhe ete dosā dunnivārā, tasmā **taṃ** tesam vacanaṃ **na gahetabbaṃ**, vuttanayo cetanāpakkhoyeva gahetabboti attho. Yasmā ete dhutaguṇā kusalattike paṭhamatatiyapadasaṅgahitā, tasmā siyā sukhāya vedanāya sampayuttā, siyā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā, siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammadhammā, siyā anupādinnupādāniyā, siyā asaṃkiliṭṭhasaṃkilesikāti evaṃ sesatikadukapadehipi nesam yathārahaṃ saṅgaho vibhāvetabbo.

Kāmaṃ sabbopi arahā dhutakilesa, idha pana dhutaṅgasevanāmukhena kilese vidhunitvā ṭhito khīṇāsavo “**dhutakilesa puggalo**”ti adhippeto. Tathā sabbopi ariyamaggo nippariyāyena **kilesadhunano dhammo**, visesato aggamaggo. Pariyāyena pana vipassanāñāṇādi. Heṭṭhimaparicchena dhutaṅgacetanāsampayuttañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ dhutaṃ dassetvā dhutavāde dassetabbe yasmā dhutavādabhedena dhuto viya dhutabhedena dhutavādopi duvidho, tasmā tesam, tadubhayapaṭikkhepassa ca vasena catukkamettha sambhavatīti taṃ dassetuṃ “**atthi dhuto**”ti vuttaṃ.

Tayidanti nipāto, tassa “so aya”nti attho. **Dhutadhammā nāmāti** dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanasena pavattiyā “dhuto”ti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. Asampattasampattesu paccayesu alubbhanākārena pavattanato **appicchatā santuṭṭhitā** ca atthato alobho. Paccayagedhādihetukānaṃ lolatādīnaṃ saṃkilesānaṃ sammadeva likhanato chedanato gaṇasaṅgaṇikādibhedato saṃsaggato cīttassa vivecanato **sallekhatā pavivekatā** ca alobho amohoti imesu **dvīsu dhammesu anupatanti** tadantogadhā tappariyāpannā honti, tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. Imehi kusaladhammehi atthi idamatthī, yena ñāṇena pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsū paṭiṭṭhitena bhavittabanti yathānusiṭṭhaṃ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca, taṃ ñāṇaṃ idamatthitā. Tenāha “**idamatthitā ñāṇamevā**”ti. **Paṭikkhepavattūsūti** gahapaticīvarādīsū tehi tehi dhutaṅgehi paṭikkhipitabbavattūsū. **Lobhanti** taṇhaṃ. **Tesveva** vāti paṭikkhepavattūsū eva. **Ādinavapaṭicchādakanti** ārakkhadukkharādhīnavutticorabhayādiādīnavapaṭicchādakaṃ. **Anuññātānanti** satthārā nicchandarāgaparibhogavasena anuññātānaṃ sukhasamphassaattharaṇapāvuraṇādīnaṃ. **Paṭisevanamukhenāti** paṭisevanadvārena, tena lesenāti attho. **Atisallekhamukhenāti** ativiya sallekhaṇapaṭippattimukhena, ukkaṭṭhassa vattanakānaṃ pi paṭikkhipanavasenāti attho.

Sukhumakaraṇasannissayo rāgo dukkhāya paṭipattiyā paṭiṭṭhaṃ na labhatīti āha “**dukkhāpaṭipadaṅca nissāya rāgo vūpasammatī**”ti. Sallekko nāma sampajānassa hoti, satisampajāñīe moho apatiṭṭhova appamādasambhavatoti vuttaṃ “**sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyati**”ti. **Etthāti** etesu dhutaṅgesu. **Tatthāti** araṇṇarukkhamūlesu.

Sīsāṅgānīti sīsabhūtāni āṅgāni, paresampi kesāñi nānantarikatāya, sukaratāya ca saṅgaṇhanato uttamaṅgānīti attho. **Asambhinnaṅgānīti** kehici sambhedarahitāni, viṣuṃyeva āṅgānīti vuttaṃ hoti. **Kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati** rāgararitassa mohacaritassa dosacaritassāpi, taṃ ekaccaṃ **dhutaṅgaṃ sevantassāti** adhippāyo. **Hāyati** kammaṭṭhānaṃ sukumārabhāvenalūkhapaṭipattim asahantassa. **Vaḍḍhateva** mahāpurisajātikassāti adhippāyo. **Na vaḍḍhati** kammaṭṭhānaṃ upanissayarahitassa. **Ekameva hi dhutaṅgaṃ** yathā kilesadhunanaṭṭhena, evaṃ cetanāsabhāvattā. Tenāha “**samādānacetanā**”ti.

Terasāpi dhutaṅgāni samādāya pariharantānaṃ puggalānaṃ vasena “**dvācattālīsa honti**”ti vatvā bhikkhūnaṃ terasannaṃ pi pariharaṇassa ekajjhaṃyeva sambhavaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti vuttaṃ. Tattha “**ekappahārena sabbadhutaṅgāni paribhuñjituṃ sakkoti**”ti vuttaṃ. Kathaṃ abbhokāse viharantassa rukkhamūlikaṅgaṃ? “Channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṃ samādiyāmi”ti (visuddhi. 1.32) vacanato channe aruṇaṃ uṭṭhāpitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati, na abbhokāse, tasmā bhedaḥetuno abhāvena tampi arogameva. Tathā senāsanaloluppasa abhāvena yathāsanthatikaṅgāni daṭṭhabbaṃ. **Āraññīkaṅgaṃ** gaṇaṃhā **ohīyanasikkhāpadena** (pāci. 691-692) paṭikkhittam, **khalupacchābhattikaṅgaṃ** anatirittabhojanasikkhāpadena (pāci. 238-240). Pavāritāya hi bhikkhuniyā atirittam katvā bhūñjituṃ na labbhati. Kappiye ca vatthusmiṃ lolatāpahānāya dhutaṅgasamādānaṃ, na akappiye, sikkhāpadeneva paṭikkhittattā. **Aṭṭheva honti** bhikkhuniyā saṃkaccakacīvarādīhi saddhiṃ pañcapi ticīvarasankhameva gacchantīti katvā. **Yathāvuttēsūti** bhikkhūnaṃ vuttēsū terasasu ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato **ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ dvādasa sāmaṇeraṇaṃ**. **Sattāti** bhikkhūnaṃ vuttēsū aṭṭhasu ekaṃ pahāya satta ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato. “Ṭhapetvā tecīvarikaṅga”nti hi imaṃ anuvattamānameva katvā “**satta sikkhamānasāmaṇerīna**”nti vuttaṃ. **Patirūpānīti** upāsakabhāvassa anucchavikāni.

Dhutaṅganiddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dutiyaparichedavaṇṇanā.

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesaṇṇanā

38. Appicchatādīhī appicchatāsantuttṭhisallekhaṇapavivekāpacayavīriyārambhādīhi. **Pariyodāte**ti suvisuddhe nirupakkilese. **Imasmim sīleti** yathāvutte catupārisuddhisīle. “Cittam bhāvaya”nti imameva desanaṃ sandhāyāha “**atisaṅkhepadesitattā**”ti. **Ko samādhī**ti sarūpapucchā. **Kenatṭhena samādhī**ti kena atthena samādhīti vuccati, “samādhī”ti padaṃ kaṃ abhidheyyatthaṃ nissāya pavattanti attho. **Katividhoti** pabhedapucchā.

“Ko samādhī”ti kāmañcāyaṃ sarūpapucchā, vibhāgavantānaṃ pana sarūpavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti vibhāgo tāva anavaśesato dassetabbo. Taṃdassane ca ayamādinavoti dassetuṃ “**samādhī bahuvidho**”tiādi vuttaṃ. Tatha **bahuvidhoti** kusalādivasena anekavidho. **Nānappakārokoti** ālambanamānāsikārachandapaṇidhiadhimokkhaabhinīhārasaññānānattādinānappakāro. **Na sādheyyāti** lokiyasamādhissa bhāvanā idha adhippetattho, tañca na sādheyya. Jhānavimokkhādīsu hi samādhim uddharitvā tassa labbhamañehi vibhāgehi vissajjane kariyamāne **jhānavibhaṅgādīsu** (vibha. 508 ādayo) āgato sabbo samādhipabhedo vissajjetabbo siyā. Tathā ca sati yvāyaṃ lokiyasamādhissa bhāvanāvīdhi adhippeto, tassa vissajjanāya okāsova na bhaveyya. Kiñca yenassa tikacatukkajhānikena hīnādībhedabhinnena pavattivibhāgena brahmapārisajjādivasena navavidho, pañcamajjhānikena vehapphalādivasena dasavidho vā ekādasavidho vā bhavappabhedo nippajjati. Svāssa pavattivibhāgo ayaṃ soti niddhāretvā vuccamāno vikkhepāya siyā, yathā taṃ avisaye. Tenāha “**uttari ca vikkhepāya saṃvatteyyā**”ti. **Kusalacittekaggaṭāti kusalā** anavajjasukhavipākakalakkhaṇā **cittekaggaṭā**.

Cittacetāsikānaṃ samaṃ avisārasena sampiṇḍentassa viya ādhānaṃ **samādhānaṃ**. Avisāralakkhaṇo hi samādhī, sampiṇḍanaraso ca. Sammā avikkhipanavasena ādhānaṃ samādhānaṃ. Avikkhepalakkhaṇo vā hi samādhī, vikkhepaviddhaṃsanaraso cāti. Svāyaṃ yasmā ekārammaṇe cittassa ṭhītihetu, tasmā “**ṭhapananti vuttaṃ hotī**”ti āha. Tathā hesa “cittassa ṭhīti saṅghīti avatṭhīti”ti (dha. sa. 15) niddiṭṭho. Ekārammaṇaggahaṇaṇicettha samādhissa santānaṭṭhītibhāvadassanattamaṃ. Tathā hissa **aṭṭhakathāyaṃ** dīpacīṭṭhīti nidassitā. **Anubhāvenāti** balena, paccayabhāvenāti attho. **Avikkhipamānāti** na vikkhipamānā vūpasamānā. Upasamapaccupaṭṭhāno hi samādhī. Etenassa vikkhepapaṭipakkhatam dasseti. **Avippakiṇṇāti** avisaṭā. Etena avisāralakkhaṇatam.

Sayaṃ na vikkhipati, sampayuttā vā na vikkhipanti etenāti avikkhepo, so lakkhaṇaṃ etassāti **avikkhepalakkhaṇo**. Vikkhepaṃ viddhaṃseti, tathā vā sampajjati **vikkhepaviddhaṃsanaraso**. Uddhacce avikampanavasena paccupaṭṭhīti, sampayuttānaṃ vā taṃ paccupaṭṭhīti **avikampanapaccupaṭṭhāno**. **Sukhanti** nirāmisam sukhaṃ daṭṭhabbaṃ.

39. Avikkhepalakkhaṇaṃ nāma samādhissa āveṇiko sabhāvo, na tenassa koci vibhāgo labbhatīti āha “**avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho**”ti. Sampayuttadhamme ārammaṇe appento viya pavattatīti vitakko **appanā**. Tathā hi so “appanā byappanā”ti (dha. sa. 7) niddiṭṭho. Tappamukhatāvasena pana sabbasmim mahaggaṭānuttare jhānadhamme “appanā”ti **aṭṭhakathā**vohāro. Tathā tassa anuppattiṭṭhānabhūte parittajhāne upacāravohāro. Gāmādināṃ samīpaṭṭhāne gāmūpacārādisamaññā viyāti āha “**upacārappanāvasena duvidho**”ti. Idha pana samādhivasena vedītabbaṃ. Lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti vuccati vaṭṭam, tappariyāpannatāya loke niyutto, tatha vā viditoti **lokiyo**. Tatha apariyāpannatāya lokato uttaro uttiṇṇoti **lokuttaro**. Kāmañcettha lokiyasamādhī bhāvetabbabhāvena gayhati, ubhayaṃ pana ekajjhaṃ gahevā tato itaraṃ niddhāretuṃ “**lokiyalokuttaravasena duvidho**”ti vuttaṃ. **Sappītikaniṭṭhikavasena**ti saha pītiyā vattatīti sappītiko, pītisampayutto. Natthi etassa pīṭīti nippīṭīko, pīṭivippayutto. Tesam vasena. Sukhena saha ekuppādātibhāvaṃ gatoti **sukhasahagato**, sukhasampayuttoti attho. **Upekkhāsahagatepi** eseva nayo. **Upekkhāti** cettha adukkhamasukhavedanā adhippetā. Sā hi sukhadukkāhārapavattim upekkhati majjhāttākārasaṅghitattā. Sukhasahagata-padena cettha sappītiko, nippīṭīkadeso ca saṅgahito, upekkhāsahagata-padena pana nippīṭīkadesovāti ayametesam padānaṃ viśeso.

Sabhāvato, paccayato, phalato ca majjhimaṇṇītehi nihīno, tesam vā guṇehi parihīnoti **hīno**, attano paccayehi padhānabhāvaṃ nīto **pañīto**, ubhinnaṃ majjhe bhavo **majjhimo**. Sampayogavasena pavattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro, savitakko ca so savicāro cāti **savitakkasavicāro**. **Ādi**-saddena avitakkavicāramatto, avitakkāvicāro ca gahito. Tatha vicārato uttari vitakkena sampayogābhāvato avitakko ca so vicāramatto cāti **avitakkavicāramatto**. Visesanivattiattho vā **matta**-saddo. Savitakkasavicāro hi samādhī vitakkavisiṭṭhena vicārena savicāro, ayaṃ pana vicāramattena vitakkasaṅkhātāvisesarahitena, tasmā avitakkavicāramatto. Atha vā bhāvanāya pahīnattā vitakkābhāvenāyaṃ vicāramatto, na vicārato aññassa attano sampayuttadhammassa kassaci abhāvāti dassetuṃ avitakka-vacanena vicāramatta-padaṃ viśesetvā vuttaṃ. Ubhayaṃ hito **avitakkāvicāro**. **Pītisahagatādivasenāti** pītisahagatasukhasahagataupekkhāsahagatavasena. Yadettha vattabbaṃ, taṃ sukhasahagataduke vuttanayameva. Paṭipakkhehi samantato khaṇḍitattā **paritto**. Parittanti vā appamattakaṃ vuccati, ayampi appānubhāvātāya paritto viyāti **paritto**. Kilesavikkhambhanato, vipulaphalato, dīghasantānato ca mahantabhāvaṃ gato, mahantehi vā ulāracchandādīhi gato paṭipannoti **mahaggaṭo**. Ārammaṇakaraṇavasenaṇāpi natthi etassa pamāṇakaradhammā, tesam vā paṭipakkhoti **appamāṇo**.

Paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, pubbabhāgabhāvanā. Dukkā kicchā paṭipadā etassāti **dukkhāpaṭipado**. Pakatipaṇṇāya abhivisiṭṭhattā abhiññā nāma appanāvahā bhāvanāpaṇṇā, dandhā mandā abhiññā etassāti **dandhābhiñño**. Dukkhāpaṭipado ca so dandhābhiñño cāti **dukkhāpaṭipadādandhābhiñño**, samādhi. Tadādivasena. **Catujhānaṅgavasenāti** catunnaṃ jhānaṃ aṅgabhāvavasena, catukkanayavasena cetamaṃ vuttaṃ. **Hānabhāgiyādivasenāti** hānakoṭṭhāsikādivasena.

Samādhiekakadukavaṇṇanā

Channaṃ anussatiṭṭhānānanti buddhānussatiādīnaṃ channaṃ anussatikammaṭṭhānānaṃ. **Imesaṃ vassenāti** imesaṃ dasannaṃ kammaṭṭhānānaṃ vasena. “Pubbabhāge ekaggatā”ti iminā appanāya upakāraṇānāvajjanupacārassapi saṅgho daṭṭhabbo, na ekāvajjanasseva. **Appanāsamādhinanti** upakattappaupakārasambandhe sāmivacanaṃ “purisassa attho”tiādīsu viya. **Parikkammanti** gotrabhu. Aparitto samādhī dassetuṃ “**paṭhamassa jhānassa**”tiādī vuttaṃ.

Tisu bhūmīsūti kāmarūpārūpabhūmīsu. Kusalacittekaggatāya adhippetattā “**ariyamaggasampayuttā**”ti vuttaṃ. **Siyā sappītko, siyā nippītko**ti aniyamavacanaṃ upacārasamādhisāmañña sabbesampi vā jhānaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ upacārasamādhī siyā sappītko, siyā nippītko. Ekāvajjanavīthiyaṃ pana ādito dukatikajjhānaṃ upacārasamādhī sappītkova, itaresaṃ nippītkova, visabhāgavedanassa cittassa āsevanapaccayatābhāvato, ekavīthiyaṃ vedanāparivattanābhāvato ca. **Siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagato**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Tattha pana “dukatikajjhāna”nti vuttaṃ, idha “tikacatukajjhāna”nti vattabbaṃ.

Samādhitikavaṇṇanā

Paṭiladdhamattoti adhigatamatto anāsevito abahulīkato. So hi paridubbalabhāvena hīno hoti. **Nātisubhāvitoti** ativiya paguṇabhāvaṃ apāpito. **Subhāvitoti** suṭṭhu bhāvito sammadeva paguṇataṃ upanīto. Tenāha “**vasipatto**”ti. Chandādīnaṃ hīnatādivasenāpi imesaṃ hīnaditā veditabbā. Tathā hi uḷārapuṇṇaphalakāmatāvasena pavattito **hīno**, lokiyābhiññāsampādanāya pavattito **majjhimo**, vivekakāmatāya ariyabhāve ṭhitena pavattito **paṇīto**. Attahitāya bhavasampattiatthaṃ pavattito vā **hīno**, kevalaṃ alobhajjhāsayena pavattito **majjhimo**, parahitāya pavattito **paṇīto**. Vaṭṭajjhāsayena vā pavattito **hīno**, vivekajjhāsayena pavattito **majjhimo**, vivaṭṭajjhāsayena lokuttarapādakathaṃ pavattito **paṇīto**.

Saddhiṃ upacārasamādhināti sabbesampi jhānaṃ upacārasamādhinā saha. **Vitakkamatteyeva ādinavaṃ disvāti** vitakkeyeva oḷārikato upaṭṭhahante “cittassa khobhakaradhammo aya”nti ādinavaṃ disvā vicāraṇa santato manasi karitvā. Tenāha “**vicāre adisvā**”ti. **Taṃ sandhāyāti** taṃ evaṃ paṭiladdhaṃ samādhīṃ sandhāya. **Etamaṃ** “avitakkavicāramatto samādhī”ti dutiyapadaṃ **vuttaṃ**. **Tīsūti** ādito tīsu.

Tesvevāti tesu eva catukkapañcakanayesu. **Tatiye catuttheti** catukkanaye tatiye, pañcakanaye catuttheti yojetabbaṃ. **Avasāneti** dvīsūpi navesu pariyoṣānājjhāne. Yathākkamaṃ catutthe, pañcame vā. **Pītisukhasahagato vāti** etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca satipi pītisahagatassāpi samādhissa sukhasahagatatte tīpi padāni asaṅkarato dassetuṃ nippītkasukhato sappītkasukhassa viśesadassanathaṃ satthu pītīkadesanāti nippītkasseva sukhasa vasena sukhasahagato samādhī gahitoti daṭṭhabbo.

Upacārabhūmiyanti upacārajjhānasampayuttacittuppāde. Cittuppādo hi sahaṭṭadhammānaṃ uppattiṭṭhānatāya “bhūmī”ti vuccati “sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare”tiādīsu (dha. sa. 988) viya. **Paritto samādhī** kāmāvacarabhāvato.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Paṭhamasamannāhāro bhāvanaṃ ārabhantassa “pathavī pathavī”tiādīnaṃ kammaṭṭhāne paṭhamābhīniveso. **Tassa tassa jhānassa upacāranā**ti nīvaraṇavītakavicāranīkāntiādīnaṃ vūpasame thirabhūtaṃ kāmāvacarajjhānaṃ. “Yāva appanā”ti iminā pubbabhāgapaṇṇāya eva abhiññābhāvo vutto viya dissatīti vadanti. Appanāpaṇṇā pana **abhiññāva**. Yadaggena hi pubbabhāgapaṇṇāya dandhasīghatā, tadaggena appanāpaṇṇāyapīti. **Samudācāragahaṇatāyāti** samudācārassa gahaṇabhāvena, pavattibāhullatoti attho. **Asukhāsevanāti** kasirabhāvanā.

Palibodhupacchedādīnīti ādi-saddena bhāvanāvidhānāparihāpanādīṃ saṅgaṇhāti. **Asappāyasevīti** upacārādhigamato pubbe asappāyasevitāya **dukkhā paṭipadā**. Pacchā asappāyasevitāya **dandhā abhiññā hoti**. **Sappāyasevinoti** etthāpi eseva nayo. **Pubbabhāgeti** upacārajjhānādhigamato orabhāge. **Aparabhāgeti** tato uddhaṃ. **Tassa vomissakatāti** yo pubbabhāge asappāyaṃ sevītvā aparabhāge sappāyasevī, tassa dukkhā paṭipadā khīppābhiññā. Itarassa sukkhā paṭipadā dandhābhiññā hoti. Evaṃ paṭhamacattutthānaṃ vomissakatāya dutiyatatiyāti attho. Akatapalibodhupacchedassa sapaṇipanthatāya paṭipadā dukkhā hoti, itarassa sukkhā. Asampāditaappanākosallassa nīṇassa avisadatāya **dandhā abhiññā hoti**, visadatāya **khīppā abhiññā**.

Tañhāvijjāvasenāti tañhāvijjānaṃ abhibhāvānābhībhāvavasena. **Samathavipassanādhikāravasenāti**

samathavipassanāsu asato, sato ca adhikārassa vasena. Tañhāya samādhissa ujuṇṇapakkhattā sā samathapaṭipadāya paripanthinīti āha “**tañhābhībūtassa hi dukkhā paṭipadā hotī**”ti. Abhībho cassa itarakilesehi adhikatāya **anabhībūtassa** tañhāyati adhikārato veditabbaṃ. Tathā avijjā paññāya ujuṇṇapakkhatti tadabhībūtassa dandhābhīññatā vuttā. **Akatādhikāroti** bhavantare akataparicayo yathā paguṇaṃ katvā vissaṭṭhagantho appamattakena payogena suppavatti vācuggatova hoti, evaṃ pubbe kataparicayassa bhāvanā appakasireneva ijjatīti āha “**katādhikārassa sukhā**”ti. Svāyaṃ akato, kato ca adhikāro samathanissito paṭipadāyaṃ vutto samādhippadhānattā paṭipadāya. Vipassanānissito abhīññāyaṃ ñāṇappadhānattā appanāya. **Kilesindriyavasenāti** tikkhātikkhānaṃ kilesindriyānaṃ vasena. Tenāha “**tibbakilesassā**”tiādi. Tatha **kilesā** kāmacchandādayo, **indriyāni** saddhādīni.

Yathāvuttā paṭipadābhīññā puggalādhiṭṭhānāti dhammaniddesampi puggalādhiṭṭhānamukhena dassetuṃ “**yo puggalo**”tiādi vuttaṃ. **Appaṇṇoti** na subhāvito vasībhāvaṃ apāpito. Tenāha “**uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti**”ti. **Ayaṃ parittoti** ayaṃ samādhī appānubhāvatāya paritto. **Avadḍhiteti** ekaṅguladvāṅgulamattampi na vadḍhite yathāupaṭṭhite ārammaṇe. Ekaṅgulamattampi hi vadḍhituṃ appamāṇamevāti vadanti. “Paguṇo subhāvito”ti vatvā “uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti”ti iminā yathā paguṇopi uparijhānassa paccayo bhavituṃ asakkonto samādhī parittoyeva hoti, na appamāṇo, evaṃ ñāṇuttarassa ekāsaneneva uparijhānanibbattanenāti subhāvītopi uparijhānassa paccayabhāvasaṅkhātāya subhāvitakiccasiddhiyā “**appamāṇo**”tveva vuccati. Apare pana sace subhāvito paguṇo vasībhāvaṃ patto uparijhānassa paccayo ahontopi appamāṇo eva, pamāṇakarānaṃ rāgādipaṭipakkhānaṃ suvidūrabhāvatoti vadanti. **Vuttalakkhaṇavomissatāyāti** yo appaṇṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, vadḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ paritto appamāṇārammaṇo. Yo pana paguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, avadḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇo parittārammaṇoti evaṃ paṭhamacatutthasamādhīnaṃ vuttalakkhaṇassa vomissakabhāvena dutiyatīyasamādhisaṅgāhako vomissakanayo veditabbo.

Tatoti tato paṭhamajjhānato uddhaṃ. **Virattapītikanti** atikkantapītikaṃ vā jigucchitapītikaṃ vā. Avayavo samudāyassa aṅgānti vuccati, “senāṅgaṃ rathaṅga”ntiādisu viyāti āha “**catunnaṃ jhānaṃ aṅgabhūtā cattāro samādhī**”ti.

Hānaṃ bhajatīti **hānabhāgiyo**, hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyo**, parihānakoṭṭhāsikoti attho. Ālayassa apekkhāya aparicajanato ṭhitim bhajatīti **ṭhitibhāgiyo**. Visesaṃ bhajatīti **visesabhāgiyo**. **Paccanikasamudācāravasenāti** tassa tassa jhānassa paccanikānaṃ nīvaraṇavitakkavicārādīnaṃ pavattivasena. **Tadanudhammatāyāti** tadanurūpabhūtāya satiyā. **Sanṭhānavasenāti** sanṭhāhanavasena paṭiṭṭhānavasena. “Sā pana tadassādasāṅkhātā, tadassādasampayuttakkhandhasāṅkhātā vā micchāsati”ti **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 799) vuttaṃ. Tatha sāpekkhassa upari visesaṃ nibbattetuṃ asakkuṇeyyattā avigatanikantikā taṃtaṃpariharaṇasatītipi vattuṃ vaṭṭati. Evañca katvā “satiyā vā nikantiyā vā”ti vikappavacanañca yuttaṃ hoti. **Visesādhigamavasenāti** visesādhigamassa paccayabhāvavasena, visesaṃ vā adhigacchati etenāti visesādhigamo, tassa vasena. **Nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasenāti** ādinavadassanapubbaṅgamanibbindanaññānasampayuttasāññāya ca ābhogassa ca pavattivasena. **Nibbedhabhāgiyatāti** saccānaṃ nibbijjanapakkhikatā vipassanāya saṃvattatīti attho.

Kāmasahagatāti kāmārammaṇā, kāmasaññāhi vā vokiṇṇā. **Avitakkasahagatāti** “kathaṃ nu kho me avitakkaṃ jhānaṃ bhaveyyā”ti evaṃ avitakkārammaṇā avitakkavisayā. Kāmañcāyaṃ “paṭhamassa jhānassā”tiādiko pāṭho paññāvasena āgato, samādhissāpi panettha saṅgaho atthevāti udāharaṇassa sātthakataṃ dassetuṃ “**tāya pana paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hotī**”ti tesāṃ vasena evaṃ vuttanti attho.

Bhāvanāmayassa samādhissa idhādhippetattā upacārekaggatā “**kāmāvacaro samādhī**”ti vuttaṃ. **Adhipatiṃ karitvāti** “chandavato ce samādhī hoti, mayhampi evaṃ hoti”ti chandaṃ adhipatiṃ, chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā. **Labhati samādhinti** evaṃ yaṃ samādhim labhati, **ayaṃ vuccati chandasamādhī**, chandādhipatisamādhīti attho. Evaṃ vīriyasamādhīdayopi veditabbā.

Catukkabhedeti catukkavasena samādhippabhedaniddese. Aññattha sampayogavasena vicārena saha vattamāno vitakko pañcakanāye dutiyajjhāne viyojitopi na suṭṭhu viyojitoti, tena saddhimyeva vicārasamatikkamaṃ dassetuṃ vuttaṃ “**vitakkavicārātikkamena tatiya**”nti. Dvidhā bhinditvā catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānanti yojanā. **Pañcājjhānaṅgavasenāti** pañcannaṃ jhānaṃ aṅgabhāvavasena samādhissa pañcavidhatā veditabbā.

40. Vibhaṅgeti ñāṇavibhaṅge. Tatha hi “jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodāna”nti, ettha “**saṃkilesa**”ntiādi vuttaṃ. Tatha **hānabhāgiyo dhammoti** apaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādiānupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammoti** paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādiānupakkhandanaṃ. Tenāha “**paṭhamassa jhānassa lābhi**”ntiādi. Tassattho (vibha. aṭṭha. 828) – apaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhīnaṃ tato vuṭṭhituṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā **saññāmanasikārā samudācaranti** codenti tudanti, tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati, tasmā **hānabhāginī paññā**. **Avitakkasahagatāti** avitakkaṃ dutiyaṃ jhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena **avitakkasahagatā samudācaranti** paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhituṃ dutiyajjhānādhigamattāya codenti tudanti, tassa dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattiyā padaṭṭhānatāya **visesabhāginī paññā**. Taṃsampayutto samādhī idhādhippeto. **Iminā nāyenti** iminā paṭhamajjhāne vuttena

vidhinā dutiyajjhānādīsupi hānabhāgiyadhammo, visesabhāgiyadhammo ca vedītabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. Ariyamaggasampayuttoti lokuttaraappamaṇāpariyāpannaggahaṇena lokiyeḥi asādhāraṇato, sappītikādiggaṇaṇena sādharmaṇato ca ariyamaggasampayutto **samādhi vutto**. **Bhāvito hoti** saññāya sampayuttattā. **Tanti** ariyamaggasamādhiṃ. **Visunti** paññābhāvanāya visuṃ katvā **na vadāma**.

Kammaṭṭhānabhāvanam paribundheti uparodheti pavattitum na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāram katvā, paripanthoti attho. **Upacchinditvāti** samāpanena, saṅghaṇena vā uparundhitvā, apalibodham katvāti attho.

Āvasanti etthāti **āvāso**. Paricchedavasena veṇiyati dissatīti parivenam. Vihāre bhikkhūnam tam tam vasanaṭṭhānam. **Svāyam** āvāso. **Navakammādisūti ādi**-saddena āvāsassa tadaññaṃ abhivuddhikāraṇam saṅgaṇhāti. **Kāraṇenāti** “chāyūdakasampannaṃ sulabhabhikkha”ntiadinā kāraṇena. **Apekkhavāti** sālayo.

Tatrāti tasmiṃ palibodhābhāve. **Pācīnakaṇḍarājinti** puratthimadisāyam pabbatakaṇḍānam antare vanarājīṭṭhānam. “Nāmā”ti iminā tassa padessassa ayam samaññāti dasseti. **Paṭisāmitamevāti** niccakālam paṭisāmetvā vā vihārato nikkhamāmīti dasseti. **Dhātunidhānaṭṭhānanti** kāyabandhanadhammakāraṇaṇhānasāṭhikaakkhadhātusankhātānam paribhogasarādhātūnam nidahitaṭṭhānam. Īdisassa ayam thero viya alaggacittassa. Etena “bhikkhunā nāma āvāse evarūpena bhavitabba”nti ovādo dinno hoti. Ito paresupi vatthūsu ese vā nayo.

Kulanti kulaggahaṇena kulamanussānam gahaṇam gāmaggaṇaṇena gāmaṇāsīnam viya. **Upaṭṭhākakulampīti** pi-saddena pageva nātikulanti dasseti. **Uddesatthanti** uddisāpanattham, pāṭham uddisāpetvā sajjhāyituntī attho. **Idhevāti** imasmiṃyeva padese, yattha katthaci vihāreti attho. **Tam vihāranti** tam koraṇḍakavīhāram.

Upagatoti vassam upagato. **Sadāti** gatakālo pabhuti visesato pavāritadivasato paṭṭhāya sabbadā divase divase. **Paridevamānāti** tamtamvilapanavasena vividham paridevantī. **Sabham pavattinti** attanā tatha diṭṭhakālo paṭṭhāya pacchā samāgamapariyosānam daharassa sabham pavattim.

Kāyasakkhinti “passa ima”nti mukhapaṭiggāhakaṃ katvā. **Rathavinītaṭṭhāpanti** dasakathāvatthukittanapubbikaṃ rathavinītūpamāhi vibhāvitaṃ **rathavinītasutte** (ma. ni. 1.252) āgataṃ sattavisuddhipaṭipadam. **Nālakapaṭipadanti** “moneyyam te upaṇṇissa”ntiadinā (su. ni. 706) satthārā **nālakattherassa** desitapaṭipadam. **Tuvaṭakapaṭipadanti** “mūlam papañcasankhāyā”ntiadinā (su. ni. 922) bhagavatā desitapaṭipadam. Tatha hi yathākkamaṃ –

“Na munī gāmaṇāgamma, kulesu sahasā care;
Ghāsesanam chinnakatho, na vācam payutaṃ bhaṇe”. (su. ni. 716);

“Gāme ca nābhisaṅgeyya, lābhakamyā janaṃ na lapayeyyā”ti. (su. ni. 935) –

Evamādikā paramappicchakathā āgatā. **Catupaccayasantosabhāvanārāmatādīpakanti** cīvarādīsū catūsū paccayesu santosassa, bhāvanārāmatāya ca pakāsakaṃ.

Labhatīti **lābho**. Tenāha “**cattāro paccayā**”ti. **Mahāparivāreti** vipulaparivāre. Piṇḍapātam tāva dentā buddhapūjāpattacīvarādīni tassa parivārāni katvā denti, tathā cīvarādīdānēpi. **Bāhullikapīṇḍapātīkāti** piṇḍapātīkā hutvā paccayabāhullikā. **Vadantīti** purimadivase bhikkhāya āhiṇḍanakāle yathāsutaṃ vadanti. **Niccabyāvaṭo** upāsakādīnam saṅgaṇhane.

Tassāti gaṇassa. **Sotī** gaṇapalibodho. **Evanti** idāni vuccamānākārena gaṇavācakassa pariyesanampi lahukameva icchitabbanti āha “**yojanato param agantvā**”ti. **Attano kammanti** samaṇadhammāha.

Katākateti kate ca akate ca kamme jānānavasena **ussukkaṃ āpajjitabbaṃ**, **katākateti** vā appake ca mahante ca kate, yathā “phalāphale”ti. Sace bahum avasiṭṭhanti sambandho. **Bhārahārā** saṅghakiccapariṇāyakā.

Pabbajjāpekkhoti sīhaḷadīpe kira kuladārakānam pabbajjā āvāhavivāhasadisā, tasmā tam paricchinnadivasam atikkametum na sakkā. “**Sace tam alabhanto na sakkoti adhivāsetu**”ntiadinā samāpanena palibodhupacchedo vutto, byatirekato pana “sace tam alabhanto sakkoti adhivāsetum, araññaṃ pavisitvā samaṇadhammova kātabbo”ti ayamatto dassitoti saṅghaṇena palibodhupacchedo vedītabbo. Esa nayo sesesupi.

Tathāti yathā upajjhāyo gilāno yāvajjvam upaṭṭhātabbo, tathā upasampāditaantevāsiko attano kammavācam vatvā upasampādito.

Yo koci rogoti mūlabhūto, anubandho vā attano uppanno. **Anamataggeti** anu anu amatagge anādimati.

“Gantho”ti iminā ganthapalibodho idha vuttoti āha “**pariyattiharāṇa**”nti. **Sajjhāyādihīti** sajjhāyadhāraṇapariyapucchādihī. **Itarassāti** abyāvaṭṭassa. Yassa ganthadhuraṃ vissajjetvā ṭhitassāpi gantho vattateva, na tassa gantho palibodho. Yathā tamhi tamhi vatthumhi āgatattherānaṃ, nāpi sabbena sabbam aganthapasutassa. **Majjhimapannaṃsako āgacchati**, suttapadesānaṃ vārānaṃca sadisatāya byāmuhanato. **Puna na olokessāmīti** kammaṭṭhānaṃ gahetvā ganthadhuraṃ vissajjemīti attho.

Gāmvāsikattherehīti anurādhapuravāsīhi. **Anuggahetvāti** aggahetvā tattha paricayaṃ akatvā. **Pañcanikāyamaṇḍaleti** dīghāgamādike pañcapi nikāye sikkhitaparissāya. **Parivattessāmīti** vaṇṇayissāmi. **Suvaṇṇabherinti** seṭṭhabherim. **Katamācariyānaṃ uggahoti** katamesaṃ ācariyānaṃ uggaho, kena parivattiyatīti adhippāyo. **Ācariyamaggoti** ācariyānaṃ kathāmaggo. **Attano ācariyānanti** attano kathetaṃ yuttānaṃ ācariyānaṃ. Suvinicchitā sabbā tipīṭakapariyatti etasmiṃ atthīti **sabbapariyattiko**, teṭṭhakoṭi attho. Pīṭhe nisinna tato otaritvā bhūmiyaṃ **taṭṭikāya nisīditvā**. **Gatakassāti** paṭipattigamanena gatassa diṭṭhasaccassa. **Cīvaraṃ pārupitvāti** ācariyassa apacitidassanattaṃ parimaṇḍalaṃ cīvaraṃ pārupitvā. Sāṭṭheyyābhāvato **uju**. Kāraṇākāraṇassa ājānanato **ājānīyo**.

Pothujjanikāti puthujjane bhavā. **Dupparihārā** bahuparissayatāya. Tathā hissā **uttānaseyyakadārako**, **taruṇasassaṅca** nidassitaṃ. **Vipassanāya palibodho** samathayānikassa, na vipassanāyānikassa. Yebhuyyena hi jhānalābhī samathayānikova hoti vipassanāsukhato. **Itarenāti** samathattikena. **Avasesā** nava palibodhā.

Kammaṭṭhānadāyakaṇṇanā

42. Kammaṭṭhāne niyutto kammaṭṭhāniko, bhāvanamanuyuñjanto. Tena **kammaṭṭhānikena**. **Paricchinditvāti** “imasmiṃ vihāre sabbe bhikkhū”ti evaṃ paricchinditvā. **Sahavāsīnaṃ** bhikkhūnaṃ. **Muducittatanti** attani muducittatam **janeti**, ayaṅca sahavāsīnaṃ cittamaddavajananādiattho “manussānaṃ piyo hoti”tiādinayappavattena **mettānisamsasuttena** (a. ni. 11.15; paṭi. ma. 2.22; mi. pa. 4.4.6) dīpetabbo. **Anolīnavuttiko hoti** sammāpaṭipattiyāṃ. **Dibbānīpi ārammaṇāni** pageva itarāni. **Sabbattha** sabbasmiṃ samaṇakaraṇīye, sabbasmiṃ vā kammaṭṭhānānuyoge. Pubbāsevanavasena **atthayitabbam**. Yogassa bhāvanāya anuyuñjanaṃ yogānuyogo, tadeva karaṇīyaṭṭhena kammaṃ, tassa **yogānuyogakammaṃsa ṭhānaṃ** nipphattihetu.

Niccaṃ pariharitabbattāti sabbatthakakammaṭṭhānaṃ viya ekadāva ananuyuñjitvā sabbakālaṃ pariharaṇīyattā anuyuñjitabbattā. **Evamādiguṇasamannāgatanti** piyabhāvādīhi guṇehi sampannaṃ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ, kammaphalaṅca, tena sammāsambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccejati. Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhāmo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādiṭṭhānaṃ gambhīraṇaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āradhāvīriyo hoti attahitaparāhitapaṭipattiyāṃ, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahitaṃ nisedhetvā hite niyojati. Tena vuttaṃ “piyo...pe... niyojakoti evamādiguṇasamannāgata”nti.

Taṃ pana kalyāṇamittaṃ paramukkaṃsagataṃ dassetaṃ “**mamaṃ hī**”tiādi vuttaṃ. **Kārahāvaṃ** yogakammaṃsa. **Pakāseti** attānaṃ paṭipattiyā amoghabhāvadassanena samuttejanāya, sampahaṃsanāya ca, nanu kathesi pavenīpālanatthanti adhippāyo. **Evarūpoti** pesalo hutvā bahussuto. **Tantidharoti** suttadharo tattha kehicipi asaṃhīro. **Vaṃsānurakkhakoti** buddhānubuddhavaṃsassa anurakkhako. **Pavenīpālakoti** pavenīyā ācariyuggahaṇassa anupālako. **Ācariyamatikoti** ācariyamatiyaṃ niyutto tassā anativattanato. Na attanomatim pakāseti kathetīti **na attanomatiko**, attano matim paggayha vattā na hotīti attho.

“Pubbe vuttakhīṇāsavādayo”tiādi ekaccakhīṇāsavato bahussutova kammaṭṭhānadāne seyyoti dassanattaṃ āradhamaṃ. Tattha **pubbe vuttakhīṇāsavādayoti** “yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo”tiādinā vuttakhīṇāsavādikā. **Uggahaparipucchānaṃ visodhitattāti** uggahetabbato “uggaho”ti laddhanāmāya kammaṭṭhānupakārayā pāliya, tadatthaṃ paripucchanaṃ “paripucchā”ti laddhasamaññāya atthasamavaṇṇanāya ca vīsesato sodhitattā niggumbaṃ nijjaṭṭhaṃ katvā gahitattā. **Ito cito ca suttaṅca kāraṇaṅca sallakkhetvāti** pañcasupi nikāyesu ito cito ca tassa tassa kammaṭṭhānassa anurūpaṃ suttapadañceva suttānugataṃ yuttīṅca suṭṭhu upalakkhetvā. **Sappāyāsappāyaṃ yojetvāti** yassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, tassa upakāraṇupakāraṃ yuttim magganena yojetvā, samādāya vā sammadeva hadaye ṭhapetvāti attho. **Mahāmaggaṃ dassentoti** kammaṭṭhānavidhiṃ mahāmaggaṃ katvā dassento.

Sabbatthāti tattha tattha vihāre. **Vattaṭṭhānīyaṃ kurumānenāti** pavīṭṭhakāle āgantukavattaṃ, nikkhamanākāle gamikavattanti yathārahaṃ taṃ taṃ vattaṃ pūrentena. **Sabbapārihāriyatelanti** sabbesaṃ āgānaṃ, sabbesaṃ vā bhikkhūnaṃ athāya pariharitabbatelaṃ. **Ṭhapemīti** anujānāpanaṃ. Yaṃ taṃ sammāvattaṃ paññāntanti sambandho.

Ekadivasam sāyam vissajjitenāpīti yojanā. **Ārocetabbaṃ āgamanakāraṇaṃ. Sappāyavelā** sarīracittānaṃ kallasaṃayo.

Cariyāvaṇṇanā

43. Santāne rāgassa ussannabhāvena caraṇaṃ pavatti **rāgacariyā**, sā sassatāsayaḍayo viya daṭṭhabbā. Tathā **dosacariyā**ḍayo. Saṃsaggo sampayogārahavasena veditabbo, yathā “rāgamohacariyā dosamohacariyā”tiādi. **Sannipāto** ekasantatipariyāpannatāvasena, yathā “rāgadosacariyā rāgadosamohacariyā”tiādi. Imā eva hi sandhāya “**aparāpi catasso**”ti vuttaṃ. **Tathāti** yathā rāgādīnaṃ, tathā saddhādīnaṃ **saṃsaggasannipātavasena** saddhābuddhicariyā saddhāvitakkacariyā buddhivittakkacariyā saddhābuddhivittakkacariyāti. Imā aparāpi catasso. **Evanti** saṃsaggasannipātavasena. **Saṃsagganti** saṃsajjanaṃ missikaraṇaṃ “rāgasaddhācariyā dosasaddhācariyā”tiādinā. **Anekāti** tesaṭṭhi, tato atirekāpi vā, tā pana asammohantena **saṃyuttasuttaṭikāyaṃ** vitthārato dassitāti tatha vuttanayena veditabbā. “**Pakati**”ti iminā asati paṭipakkhabhāvanāyaṃ tatha tatha santāne cariyāya sabhāvabhūtataṃ dasseti. **Ussannatā** aññadhammehi rāgādīnaṃ adhikatā, yato rāgacariyādīnaṃ paccayasamavāye rāgāḍayo balavanto honti, abhinhaṇca pavattanti. **Tāsaṃ vasenāti** channaṃ mūlacariyānaṃ vasena **chaḷeva puggalā honti**. Aññathā anekapuggalā siyuṃ, tathā ca sati adhippetatthasiddhi ca na siyāti adhippāyo.

Saddhā balavatī hoti rāgussanne santāne tadanuḡassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha “**rāgassa āsannaguṇattā**”ti, sinehapiyesanāpariccajanehi sabhāgadhāmmattāti attho. Sabhāgo hi dūrepi āsanneyevāti sabhāgatālakkhānamidha āsannaggaḡaṇaṃ. Tatha saddhāya siniyanaṃ pasādavasena akālussiyaṃ alūkhatā, rāgassa pana rañjanavasena. Saddhāya pariyesanaṃ adhimuccanavasena tanninnatā, rāgassa taṇhāyanavasena. Saddhāya apariccajanaṃ okappanavasena anupakkhandanaṃ, rāgassa abhisāḡavasenāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā alūkhatādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaḡnānampi puggalānanti āha “**rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo**”ti.

Paññā balavatī hoti dosussanne santāne tadanuḡassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha “**dosassa āsannaguṇattā**”ti, anallīyanapariyesanaparivajjanehi sabhāgadhāmmattāti attho. Tatha paññāya ārammaṇassa anallīyanaṃ tassa yathāsbhāvāvabodhavasena viṃsaṃsaṭṭhatā, dosassa pana byāpajjanavasena. Paññāya pariyesanaṃ yathābhūtadosapavicayo, dosassa abhūtadosanijjīsā. Paññāya parivajjanaṃ nibbindanādivasena ñāṇutraso, dosassa ahitādhānavasena chaḍḍananti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā anallīyanādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaḡnānampi puggalānanti āha “**dosacaritassa buddhicarito sabhāgo**”ti.

Antarāyakarā vitakkāti micchāvitakkā micchāsaṅkappā uppajjanti mohussanne santāne tadanuḡassa dhammassa yebhuyyena pavattisabbhāvato. Tenāha “**mohassa āsannalakkhāḡattā**”ti, anavaṭṭhānacañcalabhāvehi sabhāgadhāmmattāti attho. Tatha vitakkassa anavaṭṭhānaṃ parikkappavasena savippharātāya, mohassa sammūlhatāvasena byākulatāya. Tathā vitakkassa lahuparivittakkanena tadaḡcalatāya cañcalatā, mohassa anogaḷhatāyāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā anavaṭṭhānādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaḡnānampi puggalānanti āha “**mohacaritassa vitakkacarito sabhāgo**”ti.

Taṇhā rāgoyeva sabhāvato, tasmā rāgacariyāvinimuttā taṇhācariyā natthīti attho. **Taṃsampiluttoti** tena rāgena sampayutto, dosāḍayo viya tena vippayutto natthīti adhippāyo. **Tadubhayanti** taṇhāmanadvayaṃ. **Nātivattatīti** sabhāvato, sampayogavasena ca na atikkamitvā vaṭṭati. Kāmañcetha yathā rāgadosehi sampayogavasena saha vattamānassapi mohassa ussannatāvasena viṃsuṃ cariyābhāvo, na kevalaṃ mohasseva, tathā saddhābuddhivittakānaṃ. Evaṃ rāgena satipi sampayoge mānassāpi viṃsuṃ cariyābhāvo yutto siyā, evaṃ santepi rāgapaṭiḡhamānadiṭṭhivicikicchāvijjanaṃ viya anusayaṭṭho imesaṃ rāgādīnaṃyeva āveṇiko cariyāṭṭhoti, nattheva mānacariyā. Yato cariyā “pakati”ti vuttā. Pakati ca sabhāvoti. Eteneva diṭṭhiyāpi viṃsuṃ cariyābhāvābhāvo saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana mohacariyantogaḍhāva diṭṭhicariyāti dassetuṃ “**mohanidānattā cā**”tiādi vuttaṃ. Tatha **ca**-saddena sampayogaṃ samuccinoti mohanidānattā, mohasampayuttattā cāti.

44. **Kim sappāyanti** kīdisaṃ senāsanādisappāyaṃ. **Pubbāciṇṇaṃ** purimajātīsu ācaritaṃ. **Ekacceṭi upatissattheraṃ** sandhāyāha. Tena hi **vimuttimatte** tathā vuttaṃ. **Pubbe kirāti kira**-saddo arucisūcanattho. **Iṭṭhappayogo** manāpakiriya. **Subhakkammabahulo** yebhuyyena sobhanakammakārī. Na sabbe rāgacariṭā eva honti, aluddhānampi pubbe iṭṭhappayogasubhakkammabahulatāsambhavato, saggā cavitvā idhūpapattisambhavato ca. Etena asati pubbahetuniyāme yathāvuttakāraṇamattena na tesaṃ luddhatā, luddhabhāvahetukā ca rāgacariyāti imamatthaṃ dasseti.

Itareti chedanādikammabahulā nirayādito idhūpapannā ca na sabbe dosamohacaritā eva hontīti yojanā. Idhāpi yathāvuttakāraṇassa kodhanabhāve, mūlhabhāve ca anekantikattā dosamohacaritāyāpi anekamaṃsikattā veditabbā. Dhātūnaṃ ussadanīyamo yaḍi pamāṇato, so natthi, atha sāmattīyato, sopi ekaṃsiko na upalabbhatīti dassento āha “**yathāvutteneva nayena ussadanīyamo nāma natthī**”ti. Tatha **yathāvuttenevāti** “dvinnaṃ pana dhātūna”ntiādinā vuttappakāreṇeva. **Dosaniyameṭi** semhādidosādhikatāya rāgādicarito hotīti dosavasena cariyāniyame “semhādhiko rāgacarito”ti vatvā puna “semhādhiko mohacarito”ti, “vātādhiko mohacarito”ti vatvā puna “vātādhiko rāgacarito”ti ca vuttattā **tampi** dosavasena niyamavacanaṃ **pubbāparaviruddhameva**. **Aparicchinnavacanaṃ** paricchadakārikāya paññāya na paricchinditvā vuttavacanaṃ, anupaparikkhitavacanaṃ attho.

Ussadakittaneti vipākakathāyaṃ gahitaussadakittane. **Pubbahetuniyāmenāti** purimabhava pavattalobhādihetuniyāmena. **Niyāmoti** ca tesamyeva lobhādīnaṃ paṭiniyato lubbhanādisabhāvo daṭṭhabbo. Lobho ussado etesanti **lobhussadā**, ussannalobhā, lobhādhikāti attho. **Amohussadā cāti** ettha ca-saddo sampiṇḍanattho. Tena ye ime lobhussadatādīnaṃ paccekaṃ vomissato ca cuddasa pabhedā icchitā, te anavasesato sampiṇḍeti yathāvuttesu chasveva tesam antogadhattā. Phalabhūtā cettha lobhussadatādayo daṭṭhabbā.

Idāni taṃ nesaṃ lobhussadatādīnaṃ paccekaṃ vomissakatādīṃ vibhāgena dassetuṃ “**yassa hī**”tiādi āraddhaṃ. **Kammāyūhanakkhaṇeti** kammakaraṇavelāyaṃ. **Lobho balavāti** lobho tājāya paccayasāmaggiyā sāmattihiyato adhiko hoti. **Alobho mandoti** tappaṭipakkho alobho dubbalo. Kathaṃ panete lobhālobhā aññamaññaṃ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattantīti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “ekakkhaṇe pavattantī”ti. Nikantikkhanaṃ pana āyūhanapakkihiyameva katvā evaṃ vuttaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Pariyādātuntī** abhibhavituṃ **na sakkoti**. Yo hi “evaṃsundaraṃ evaṃvipulaṃ evaṃmahagghaṇca na sakkā dātu”ntiādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetaṇāya sampayutto alobho, so sammadeva lobhaṃ pariyaḍātuṃ na sakkoti. Dosamohānaṃ anupattiyā, tādīsapaccayalābhena ca **adosāmohā balavanto**. **Tasmāti** lobhādosāmohānaṃ balavabhāvato, alobhadosāmohānaṃca dubbalabhāvato vuttameva kāraṇaṃ paccāmasati. **Soti** taṃsamaṅgīpuggalo. **Tena kammēnāti** tena lobhādiupanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīloti** sakhilo. Tamevatthaṃ “**akkodhano**”ti pariyaḍayena vadati.

Purimanayenevāti pubbe vuttanayānūsārena mandā alobhādosā lobhadose pariyaḍātuṃ na sakkonti, amoho pana balavā mohaṃ pariyaḍātuṃ sakkotīti evaṃ tatha tatha vāre yathārahaṃ atidesattho veditabbo. **Duṭṭhoti** kodhano. **Dandhoti** mandapañño. **Sīlakoti** sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamohalobhadosalobhamohadosamohalobhadosomalobhavasenaṅti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādiussadavasena akusalapakkheyeva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādiussadavasenaṅti cuddasa vārā labbhanti. Tatha alobhadosāmohā, alobhādosamohā, alobhadosamohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyaṭṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva hontī, tathā akusalapakkhe lobhādosamohā, lobhādosāmohā, lobhādosāmohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyaṭṭhamavārehi adosussadaamohussadaadosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayesaṃ missatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññaṃ vārā dassetabbā, te alabbhanato eva na dassitā. Na hi ekasmiṃ santāne antarena avatthantaraṃ “lobho ca balavā, alobho cā”tiādi yujjati, paṭipakkhavasena vā hi etesaṃ balavadubbalabhāvo, sahaḍatadhamavasena vā. Tatha lobhassa tāva paṭipakkhavasena alobhena anadhibhūtāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṃ adosāmohehi. Alobhādīnaṃ pana lobhādiabhibhavanato, sabbesaṇca samānāḍīyamabhibhuyya pavattivasena sahaḍatadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** “lobho balavā alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā”ti. So ca nesaṃ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitāya veditabbo.

Yo luddhoti vuttoti yo ussadakittane “luddho”ti vutto, **ayaṃ** idha cariyāvicāre “**rāgacarito**”ti veditabbo. **Duṭṭhadandhāti** “duṭṭho, dandho”ti ca vuttā yathākkamaṃ **dosamohacaritā**. **Paññavāti** sātisaṃ sappañño. Yato saddhāvitakkesu vijjamaṅesupi **buddhicaritoti** vuccati. Alobhādosānaṃ balavabhāvo saddhūpanissayatāya vinā na hotīti āha “**aluddhaaduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā**”ti.

Ayaṇca nayo sādharmaṇato vuttoti nibbattitapubbahetuniyāmaseneva buddhicaritādiḍeppi dassetuṃ “**yathā vā**”tiādi vuttaṃ. Tatha **amohaparivārenāti** amohaparikkhittena, upanissayato sampayogato ca paññāya abhisankhātēnāti attho. Sesapadattayepi eseve nayo. **Lobhādīnaṃ vomissaparivārenāti** ettha lobhamohādīnaṃ aññamaññaaviruddhavomissaparivārenāti attho. Avirodho ca yugaggāhavasena appavattiyā veditabbo. Tathā hi saddhānusārīdhammānusārīgottāni aññamaññaṃ bhinnasabhāvāneva. Ekaṃsena ca missakacariyāpi sampaṭicchitabbā pubbahetuniyāmena cariyāsiddhito. Tathā ceva ussadakittanaṃ pavattaṃ yathārahaṃ lobhālobhādīnaṃ vipākassa paccayabhāvato. Tenāha **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.232) –

“Gatisampattiyā ñāpasampayutte katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammasa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā tasmim khāṇe jātacetaṇāya sahaḍatapaccayā hontī, tena vuccati kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhāṇe dve hetū akusalā tasmim khāṇe jātacetaṇāya sahaḍatapaccayā hontī, tena vuccati akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā tasmim khāṇe jātacetaṇāya sahaḍatapaccayā hontī, tena vuccati nāmarūpapaccayāpi viññānaṃ, viññānapaccayāpi nāmarūpa”nti –

Ādi. Pubbahetuniyāmena ca yathā tihetukassa paññāveyyattiyā, na tathā duhetukassa. Yathā ca duhetukassa itikkatābbatā nepakkaṃ, na tathā ahetukassa. Evaṃ lobhussadādayo puggalā rāgacaritādayo hontīti niṭṭhamettha gantabbanti. Yathāvuttamatthaṃ nigamavasena dassetuṃ “**evaṃ lobhādisū**”tiādi vuttaṃ.

45. Tatrāti tasmim pucchāvācane. **Nayoti** jānananayo. Puggalādiḍṭhānena vuttopi attho dhammamukheneva paññāyatīti dhammādiḍṭhānēnāha “**carīyāyo vibhāvāye**”ti. **Pakatigamanenāti** akittimena sabhāvāgamanena. **Cāturīyenāti** cāturabhāvena siṅgārena. **Ukkuṭikanti** asamphuṭṭhamajjhaṃ. **Khaṇanto viyāti** bhūmim khaṇanto viya.

Anukaḍḍhitanti pādanikkhepasamaye kaḍḍhanto viya pādaṃ nikkhipati. Tenassa padaṃ anukaḍḍhitam pacchato añchitaṃ hoti. **Paribyākulāyāti** parito āluḷitāya. **Chambhito viyāti** vitthāyanto viya. Bhīto viyāti keci. **Sahasānupīḷitanti** aggapādena, pañhiyā ca sahasāva sannirujjhitam. **Vivaṭṭacchadassāti** vinivaṭṭacchadanassa pahīnakilesassa. **Idamīdisaṃ padanti** bhagavato padaṃ disvā vadati.

Pāsādikanti pasādāvahaṃ. **Madhurākāranti** iṭṭhākāraṃ. **Thaddhākāranti** thambhitākāraṃ. **Ataramānoti** nataramāno, saṅhikanti attho. **Samodhāyāti** sammadeva odhāya avikkhipitvā. **Nipajjivāti** kāyapasāraṇalakkhaṇāya nipajjāya seyyāya nipajjivā **sayati** niddāyati. **Pakkhittakāyoti** avakkhittakāyo avaso viya sahasā patitakāyo. **Dussaṅṭhānanti** virūpasannivesaṃ. **Vikkhittakāyoti** ito cito ca khittāṅgapaccaṅgo.

Samparivattakanti samparivattitvā. **Āloḷayamāno** vālikākacavarāni ākulayanto.

Nipuṇamadhurasamasakkaccakārīti sukosallaṃ sundaraṃ avisamaṃ sābhisaṅkhāraṇa karaṇasīlo. **Gāḷhathaddhavisamakārīti** thiraṃ asithilaṃ visamaṇa karaṇasīlo. **Aparicchinnaṃ** apariniṭṭhitaṃ.

Mukhapūrakanti mukhassa pūraṇaṃ mahantaṃ. **Arasapaṭisaṃvedīti** narasapaṭisaṃvedī. **Bhājane chaḍḍentoti** bhojanabhājane sitthāni chaḍḍento. **Mukhaṃ makkhentoti** bahimukhaṃ makkhento.

Kilantarūpo viyāti tassa asahanena khedappatto viya. **Aññāṇupekkhāyāti** aññāṇabhūtāya upekkhāya. **Aññāṇasaṅkhātāya** upekkhāyāti keci.

Māyādīsu santadosapaṭicchadanalakkhaṇā **māyā**. Asantaḡuṇapakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Asantaḡuṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññūtālakkhaṇā **pāpicchatā**. Santaḡuṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññūtālakkhaṇā **mahicchatā**. Sakalābhena asantussanalakkhaṇā **asantuṭṭhitā**. Vijjhanatṭhena **siṅgaṃ**, siṅgāratānāgarikabhāvasaṅkhātāṃ kilesasiṅgaṃ. Attano sarīrassa, cīvarādiparikkhārassa ca maṇḍanavasena pavattaṃ loluppaṃ **cāpalyaṃ**. **Evamādayoti** ettha **ādi**-saddena ahirikānottappamadappamādādayo saṅgayhanti.

Parāparādhassa upanayhanalakkhaṇo **upanāho**. Paresaṃ ḡuṇamakkhaṇalakkhaṇo **makkho**. Parassa ḡuṇe daṃsitvā apanento viya yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattiusūyanalakkhaṇā **issā**. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Idha **ādi**-saddena dovaccasatāpāpamittatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Anussāhanaṃ **thinaṃ**. Asattivighāto **midhmaṃ**. Cetaso avūpasamo **uddhaccaṃ**. Vipparisāro **kukkuccaṃ**. Saṃsayo **vicikicchā**. Ayoniso daḷhaggāho **ādhānaggāhitā**. Yathāgahitassa micchāgāhassa dubbiveṭṭhiyatā **duppaṭinissaggiyatā**. Idha **ādi**-saddena muṭṭhasaccaasampajaññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Muttacāgatāti vissaṭṭhacāgatā nissaṅgapariccāgo. Yathā māyādayo, tathā pavattā akusalakkhandhā, yathā **ariyaṇaṃ dassanakāmatā**dayo, tathā pavattā kusalakkhandhā veditabbā.

Pasādanīyaṭṭhānaṃ nāma vatthuttayaṃ. **Samvejanīyaṭṭhānāni** jātiādīni. **Kusalānuyogeti** kusaladhamaḡbhāvanāyaṃ. “Evaṇa evaṇa karissāmi”ti kiccānaṃ rattibhāge parivittakanaṃ **rattim dhūmayānā**. Tathāvitakkitānaṃ tesam divasabhāge anuṭṭhānaṃ **divā pajjalānā**. **Hurāhuraṃ dhāvanāti** ito cito ca tattha tattha ārammaṇe cittavosaggo. Tenevāha “idaṃ pure cittamacāri cārikaṃ, yenicchakaṃ yathakāmaṃ yathāsukha”nti (dha. pa. 326), “cittamassa vidhāvati”ti (saṃ. ni. 1.55) ca.

Dhammappavattidassanādi ca pāḷiyaṃ, aṭṭhakathāyaṇa anāgatamevāti na sakkā vattunti “**sabbākārenā**”ti vuttaṃ. Kiñci kiñci āgatampi athevāti hi adhippāyo. “Na sārato paccetabba”nti vatvā tattha kāraṇaṃ dassento “**rāgacaritassa hī**”tiādīmāha. **Appamādavihārinoti** tattha vinidhāya bhāvaṃ paṭipajjanena appamādakārino. **Bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayoti** cāturiyena acāturiyena saṅhikaṃ, sahasā ca gamaṇādayo. **Na upapajjantīti** na yujjanti. **Pucchitvā jānitabbanti** dhammappavattīdiṃ pucchitvā jānitabbam.

46. Sappāyaṃ hitaṃ, kilesavighātīti attho. **Adhotavedikanti** aparisuddhaparikkhepavedikaṃ. **Bhūmaṭṭhakanti** bhūmitaleyeva uṭṭhāpitaṃ uparimatalarahitaṃ. Ekato onatassa pabbatapādassa heṭṭhābhāgo akatabhittibhūmiparikamma **akatapabbhāro**. **Jatukābharitanti** adhomukhāhi olambamānamukhāhi khuddakavaggulīhi paripuṇṇaṃ. **Oluggavilugganti** chinnabhinnaṃ. **Ujjaṅgalaṃ** lūkhadhūsaṃ chāyūdakarāhitaṃ. Sihabyagghādībhayena **sāsāṅkaṃ**. **Durūpanti** virūpaṃ. **Dubbaṇṇanti** asundaravaṇṇaṃ, dussaṅṭhānaṃ vā. Jālākārena katapūvaṃ **jālapūvaṃ**. **Sāni viya kharasamphassaṃti** sānīphalako viya dukkhasamphassaṃ. Bhārikabhāvena, antarantarā tunnakaraṇena ca **kicchapariharaṇaṃ**. **Āṇigaṅṭhikāhatoti** āṇiṇā, gaṅṭhiyā ca hatasobho. Idam rāgacaritassa sappāyaṃ, evamassa kilesasamudācāro na hoṭṭi adhippāyo. Eseva nayo sesesupi.

Disāmukhanti disābhimukhaṃ, abbhokāsābhimukhanti adhippāyo. **Mahākasiṇanti** mahantaṃ kasiṇamaṇḍalaṃ.

Sesaṃ senāsanādīsu yaṃ vattaḅbaṃ mohacaritassa, taṃ dosacaritassa vuttasadisameva.

Vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti yathā taṃ āyasmato **meghiyattherassa**. **Darīmukheti** pabbatavivare. **Parittanti** suppasarāvamattaṃ.

Pabhedaparicchadato nidānaparicchadato vibhāvanaparicchadato sappāyaparicchadatoti paccekkaṃ **pariccheda**-saddo yojetabbo. **Vibhāvanāti** “ayaṃ rāgacarito”tiādīnā jānanavibhāvanā. Ekaccakasiṇānussatiṭṭhānamattassa pasaṅgena kathitattā vuttaṃ “**na ca tāva cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ sabbākārena āvikata**”nti.

Cattālisakammaṭṭhānavāṇṇā

47. Saṅkhātaniddesatoti saṅkhātānaṃ “cattālisāyā”ti saṅkhyāvasena gahitānaṃ uddiṭṭhānaṃ niddesato. “Ettha ettakāni upacārājjhānāvahāni, ettakāni appanājjhānāvahāni”ti **upacārappanāvahato**. “Ettakāni ekajjhānikāni, ettakāni dukatikajjhānikāni, ettakāni sakalajjhānikāni”ti **jhānappabhedato**. “Etesu aṅgasamatikkamo, etesu ārammaṇasamatikkamo”ti evaṃ **samatikkamato**. “Ettakānettha vaḍḍhetabbāni, ettakāni na vaḍḍhetabbāni”ti **vaḍḍhanāvāḍḍhanato**. **Ārammaṇatoti** sabhāvadhāmanimittanavattabbavasena, calitācalitavasena ca ārammaṇavibhāgato. **Bhūmitoti** kāmavacarādibhūmivibhāgato. **Gahaṇatoti** diṭṭhādivasena gahaṇavibhāgato. **Paccayatoti** āruppādīnaṃ yathārahaṃ paccayabhāvato. **Carīyānukūlatoti** rāgacariyādīnaṃ anukūlabhāvato.

Kammaṭṭhānānīti ārammaṇabhāvena yogakammasa pavattiṭṭhānāni. **Catukkajjhānikāti** catubbidharūpāvacarājjhānavanto, tesam ārammaṇabhūtāti attho. Catukkanayavasena cetam vuttaṃ. **Tikacatukkajjhānikesūti** tikajjhānikesu purimesu brahmavihāresu, catukkajjhānikesu ānāpānakasiṇesu. **Sesesūti** vuttāvasesesu ekavīsatiyā kammaṭṭhānesu.

Dibbacakkhunā diṭṭhahadayarūpassa sattassa cittaṃ ādikammiko cetopariyāñāṇena paricchinditum sakkoti, na itarassāti kasiṇapharaṇaṃ cetopariyāñāṇassa paccayo hoti. Tena vuttaṃ “**parasattānaṃ cetasā cittamaññātum samattho hoti**”ti. **Okāseṇa paricchinnattāti** attano ṭhitokāseṇa paricchinnattā. Tathā uggahakosallassa sampādītattā paricchinnākāreṇeva tāni upaṭṭhanti, tasmā na tattha vaḍḍhanāti adhippāyo. Sace pana koci vaḍḍheyya, na tena koci guṇoti dassento āha “**ānisamsābhāvā cā**”ti. “**Tesu panā**”tiādīnā tameva ānisamsābhāvaṃ vivarati. Yasmā vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, avadḍhitepi kāmarāgavikkhambhanā hotiyeva, tasmā ānisamsābhāvo. **Vibhūtāti** vipulārammaṇatāya supākaṭṭhā, vaḍḍhitanimittatāya appamāṇārammaṇabhāvena paribhūtāti attho.

Kevalanti sakalaṃ anavasesaṃ. “**Pathaviṃ ima**”nti vacanaṃ upaṭṭhānākāreṇa vuttaṃ, na nimittassa vaḍḍhanenāti adhippāyo. **Lābhittāti** sātisayaṃ lābhītāya, ukkaṃsagatavasibhāvato attho. Thero hi paramāya vasipattiyā assamaṇḍale assaṃ sārento viya yattha tattha nisinnopi ṭhitopi taṃ jhānaṃ samāpajjateva. Tenassa samantato nimittaṃ vaḍḍhitam viya upaṭṭhāsī. Tena vuttaṃ “**sabbadisāsū**”tiādi.

Vuttāti dhammasaṅghe vuttā. **Mahanteti** vipule. Ninnathalādivasena hi ekadese aṭṭhatvā samantato gahaṇavasena sakalasarīre nimittaṃ gaṇhantassa taṃ mahantaṃ hoti. **Mahante** vā sarīre. **Appaketi** sarīrassa ekadese **nimittaṃ gaṇhātīti** yojanā. **Appake** vā khuddake dārakasarīre. **Etanti** asubhanimittaṃ. **Ādīnavanti** “asubharāsi eva vaḍḍhati, na ca koci ānisamsa”ti **vuttaṃ** ādīnavam.

Sesānīpi na vaḍḍhetabbānīti saṅkhepatō vuttamatthaṃ upapattito vivaritum “**kasmā**”tiādi vuttaṃ. Picupiṇḍādivasena upaṭṭhahantampi nimittaṃ vātasāṅghātasannissayanti katvā vuttaṃ “**vātarāsiyeva vaḍḍhati**”ti. **Okāseṇa paricchinnanti** nāsikaggamukhanimittādiokāseṇa saporicchedaṃ. Vāyokasiṇavaḍḍhane viya na ettha koci guṇo, kevalaṃ vātavaḍḍhanamevāti āha “**sādīnavattā**”ti. **Tesanti** brahmavihārānaṃ. **Nimittanti** ārammaṇaṃ. **Na ca tena attho atthīti** tena sattarāsiṇavaḍḍhanena pathavīkasiṇādivaḍḍhane viya kiñci payojanaṃ natthi. **Pariggahavasenaṇāti** apariggahitassa bhāvanāvīsayaṃ pariggahavasena, na nimittavaḍḍhanavasena. Tenāha “**ekāvāsadvīāvāsādīnā**”tiādi. **Etthāti** brahmavihārābhāvanāyaṃ. **Yadayanti** yaṃ paṭibhāganimittaṃ ayaṃ yogī. Sīmāsambhedeneva hettha upacārājjhānuppatti, na nimittuppattiyā. Yadi evaṃ kathaṃ parittādiārammaṇatā jhānassāti āha “**parittaappamāṇārammaṇatāpettha pariggahavasena**”ti, katipaye satte pariggahetvā pavattā mettādayo parittārammaṇā, bahuke appamāṇārammaṇāti attho. **Ākāsaṃ kasiṇuggahāṇimattā** na vaḍḍhetabbanti yojanā. Vakkhati vā yaṃ tena sambandhitabbaṃ. Parikappajameva ārammaṇaṃ vaḍḍhetum sakkā, na itaranti āha “**na hi sakkā sabhāvadhamaṃ vaḍḍhetu**”nti. Aruppānaṃ parittaappamāṇārammaṇatā parittakasiṇuggahāṇimākāse, vipulakasiṇuggahāṇimākāse ca pavattiyā veditabbā. **Sesāni** buddhānussatiādīni dasa kammaṭṭhānāni. **Animittattāti** paṭibhāganimittābhāvā.

Paṭibhāganimittārammaṇānīti paṭibhāganimittābhūtāni ārammaṇāni. **Sesāni** aṭṭhārasa. **Sesāni chāti** cattāro brahmavihārā, ākāsaṇācāyatanam, ākiñcaññāyatananti imāni sesāni cha. Vissandamānapubbatāya **vipubbakaṃ**. Paggahamānalohitatāya **lohitaṃ**. Kimīnaṃ pacalanena **puḷuvakaṃ**, calitārammaṇaṃ vuttaṃ. Vātapānavivarādīhi antopaviṭṭhassa sūriyālokādikassa calanākāro paññāyatīti **obhāsamaṇḍalārammaṇampi** calitārammaṇaṃ vuttaṃ.

Pubbabhāgeti paṭibhāganimittappavattiyā pubbabhāge. **Sannisinnamevā**ti santam niccalameva.

Devesūti kāmāvacaradevesu, tattha asubhānam paṭikūlassa ca āhārassa abhāvato. Assāsapassāsānam brahmaloke abhāvato “**ānāpānassati cā**”ti vuttaṃ.

Diṭṭhenāti diṭṭhena vatthunā kāraṇabhūtena. **Gahetabbānī**ti uggahetabbāni, uppādetabbauggahanimittānī attho. Tenāha “**pubbabhāge**”tiādi. **Tassā**ti kāyagatāsatiyā. Ucchusassādīnam pattesu pacalamānavañṇaggahaṇamukhena vā tassa gahetabbattā vuttaṃ “**vāyokasiṇam diṭṭhaphuṭṭhenā**”ti. **Na ādikammikena gahetabbānī**ti ādikammikena na gahetabbāni, bhāvanārambhavasena na paṭṭhapetabbāni, heṭṭhime tayo brahmavihāre, kasiṇesu rūpāvacaracattutthajjhānaṇca anadhigantvā sampādetum asakkuṇeyyattā.

Imesu pana kammaṭṭhānesūti ettha kammaṭṭhānaggahaṇena yathārahaṃ ārammaṇānam, jhānānaṇca gahaṇam vedittabbaṃ. **Sukhavihārassā**ti diṭṭhadhammasukhavihārassa.

“**Ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlāni**”ti ujuvipaccanīkavasena cetam vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Vakkhati hi “sabbāñceta”ntiādi. **Anukūlāni** rāgavikkhambhanassa upāyabhāvato. Aṭṭha anukūlānīti yojanā. Evaṃ sesesu. **Ekanti** idam anussatiapekkham anussatīsu ekanti, na mohacaritavitakkacaritāpekkham tesam aññassāpi anukūlassa alabhanato. “**Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo**”ti idam atisappāyavasena vuttaṃ. Imasseva ujuvipaccanīkam imassa atisappāyanti gahetabbassa visesassa abhāvato **sabbacaritānam anukūlāni**. **Parittanti** sarāvamattam, **appamāṇanti** tato adhikāpamāṇam. **Parittam** vā suppasarāvamattam, **appamāṇam** adhikāpamāṇam khalaṃaṇḍalādikaṇiabhāvena pariggahitam.

Cattāro dhammāti cattāro manasikaraṇīyā dhammā. **Uttarī**ti silasampadā, kalyāṇamittatā, sappāyadhammassavanam, vīriyam; paññāti imesu pañcasu dhammesu paṭiṭṭhānato upari. **Asubhā**ti asubhabhāvanā ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu bhāvanānuyogā. **Mettā**ti anodhiso, odhiso vā pavattā mettābhāvanā. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Vitakkupacchedāyā**ti micchāvitakkānam upacchindanattāya. **Aniccasaññā**ti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti (a. ni. 3.137; dha. pa. 277; mahāni. 27) evaṃ pavattā aniccānupassanā. **Asmimānasamugghātāyā**ti “asmī”ti uppajjanakassa navavidhassāpi mānassa samucchindanāya. Ettha hi ekasseva cattāro dhammā bhāvetabbā vuttā, na ekassa catucariyatāya. Tena viññāyati “sabbānīpi kammaṭṭhānāni sabbākusalavikkhambhanāni sabbākusalaparibrūhanāni”ti.

Ekasseva satta kammaṭṭhānāni vuttāni, na cāyasmā rāhulo sabbacaritoti adhippāyo. **Vacanamatteti** “asukakammaṭṭhānam asukacaritassa anukūla”nti evaṃ vuttavacanamatte. **Adhippāyoti** tathāvacanassa adhippāyo. So pana “sabbāñceta”ntiādinā vibhāvito eva.

48. “Piyo garū”tiādinā (a. ni. 7.37) vuttappakāram **kalyāṇamittam**. “Attano pattacīvaram sayameva gahetvā”tiādinā vuttanayena **upasaṅkamitvā**. **Somanassameva uppajjati** “evaṃ bahuparissayoyam atabhāvo ṭhāneyeva mayā niyyātito”ti. Tenāha “**yathā hi**”tiādi.

Atajjanīyoti na tajjetabbo na niggaheṭabbo. Svāyam atajjanīyabhāvo dovaccasatāya vā siyā, ācariye anivīṭṭhapematāya vāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**dubbaco vā**”tiādi vuttaṃ. Yo hi ācariyena tajjiyamāno kopaṇca dosaṇca apaccayaṇca pātukaroti, yo vā “kimassa santike vāsenā”ti pakkamati, ayam duvidhopi atajjanīyo. **Dhammenā**ti ovādānusāsānidhammena. **Gūḷham ganthanti** kammaṭṭhānagantham, saccapaṭiccasamuppādādisahitam gambhīram suññatāpaṭisaṃyuttaṇca.

Tumhākamatthāyāti vutteti “saporise papāte patanena tumhākam koci attho hotī”ti kenaci vutte. **Ghaṃsentoti** “manussakakkena tumhākam koci attho”ti vutte ghaṃsento **niravasesam** attabhāvam **khetum ussaheyyam**. “Mama assāsapassāsānirundhanena tumhākam koci rogavūpasamādiko attho atthī”ti kenaci vutte. Tīhipi bhikkhūhi ācariye bhattipavedanamukhena vīriyārambho eva pavedito.

49. Aññattha pavattitvāpi cittam āgamma yattha seti, so tassa āsayo “migāsayo” viya, āsayo eva **ajjhāsayo**. So duvidho vipanno, sampannoti. Tattha vipanno sassatādimicchābhīnivesanissito. Sampanno duvidho vaṭṭanissito, vivaṭṭanissitoti. Tesu vivaṭṭanissito ajjhāsayo “sampannajjhāsayenā”ti idhādhippeto. Idāni nam vibhāgena dassetuṃ “**alobhādīnam vāsenā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **chahākārehi**ti alubbanādīhi chahi ākārehi. **Sampannajjhāsayenā**ti pubbabhāgiyānam silasampadādīnam sādhanavasena, lokuttarānam upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo, tena. Alobhādayo hi anekadosavidhamanato, anekaguṇāvahato ca sattānam bahukārā visesato yogino. Tathā hi lobhādayo maccheramalādīnam paṭipakkhabhāvena pavattanti. Vuttaṃ hetam (dha. sa. aṭṭha. 1 mūlarāsīvaṇṇanā) –

“Alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya. Alobho cettha dānāhetu, adoso silāhetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu ca alobhena anadhikam gaṇhāti luddhassa

adhikaggahaṇato, adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnaggahaṇato, amohena aviparītaṃ mūlḥassa viparītaggahaṇato.

“Alobhena cettha vijjamānaṃ dosaṃ dosato dhārento dose pavattati, luddho hi dosaṃ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvasabhāvaṃ yāthāvasabhāvato dhārento yāthāvasabhāve pavattati, mūlho hi tacchaṃ ‘ataccha’nti, atacchaṃ ‘taccha’nti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ na hoti luddhassa piyasabbhāvato, piyavippayogāsahaṇato ca, adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabbhāvato, appiyasampayogāsahaṇato ca, amohena icchitālabhadukkhaṃ na hoti, amūlḥassa hi ‘taṃ kutettha labbhā’ti evamādiappaccavekkhaṇasabbhāvato.

“Alobhena cettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato, taṇhāmūlakattā ca jātidukkassa, adosena jarādukkhaṃ na hoti tikkhadossassa khippaṃ jarāsambhavato, amohena maraṇadukkhaṃ na hoti, sammohamaraṇāfihi dukkhaṃ, na ca taṃ amūlḥassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesampi sukhasaṃvāsātā hoti.

“Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti, yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṃ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti, dosena hi caṇḍajātītāya dosasadiṣaṃ nirayaṃ upapajjanti, dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānāyoniyaṃ nibbatti na hoti, mohena hi nīccasammūlhaṃ tiracchānāyoniyaṃ upapajjanti, mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena amajjhatabbhāvassa.

“Tīhi cetehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihiṃsāsaññā imā tisso, asubhasaññā appamānasaññā dhātusaññā imā ca tisso saññāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyogaantassa, adosena attakilamathānuyogaantassa parivajjanaṃ hoti, amohena majjhimāya paṭipāṭiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhijjhākāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnānaṃ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

“Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhanīyampi asappāyaṃ na sevati, tena arogo hoti. Adoso yobbanassa, aduṭṭho hi valitapalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya, amūlho hi hitāhitaṃ ṇatvā ahitaṃ parivajjento, hitaṃ paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

“Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo cāgena bhogapaṭilābhato, adoso mittasampattiyā mettāya mittānaṃ paṭilābhato, aparihāṇato ca, amoho attasampattiyā, amūlho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Alobho ca dibbavīhārassa paccayo hoti, adoso brahmavīhārassa, amoho ariyavīhārassa.

“Alobhena cettha sakapakkhesu sattaśākhāreṣu nibbuto hoti tesāṃ vināseṇa abhisāṅghetukassa dukkhassa abhāvā, adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsupi verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūlḥassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato.

“Alobhena ca aniccadassanaṃ hoti, luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanaṃ, adosajjhāsāyo hi pariccattaāghātavatthupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanaṃ, amūlho hi yāthāvagahaṇakusalo aparīṇāyakaṃ khandhapaṇcakaṃ aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni, evaṃ etepi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho. Ko hi nāma ‘aniccamida’nti sammā ṇatvā tassatthāya pihaṃ uppādeyya, saṅkhāre vā ‘dukkha’nti jānanto aparampi accantatikhiṇaṃ kodhadukkhaṃ uppādeyya, attasaññātaṃ bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyya’nti.

Tena vuttaṃ “pubbabhāgiyānaṃ sīlasampadādīnaṃ sādhanavasena lokuttarānaṃ, upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsāyo etassāti sampannajjhāsāyo’nti. Tenāha “**evaṃ tissannaṃ bodhīnaṃ aññataraṃ pāpuṇāti**”ti.

Idāni te ajjhāsāye pāliyaṃ vibhāvetuṃ “**yathāhā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **chāti** gaṇanaparicchedo. **Ajjhāsāyāti** paricchinnaḍhammanidassanaṃ. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā chabbidhā ajjhāsāyāti attho. **Bodhisattāti** bujjhanakasattā, bodhiyā vā niyatābhāvena sattā laggā, adhimuttā tanninnā tapponāti attho. **Bodhiparipākāya samvattantī** yathābhinihāraṃ attanā pattaḍḍhabodhiyā paripācānāya bhavanti. **Alobhajjhāsāyāti** alubbhanākāreṇa pavattaajjhāsāyā, ādito “kathaṃ nu kho mayaṃ sabbattha, sabbadā ca aluddhā eva hessāmā”ti, majjhe ca alubbhanavaseneva, pacchā ca tasseva rocanavasena pavattaajjhāsāyā. **Lobhe dosadassāvīnoti** lubbhanalakkhaṇe lobhe sabbappakāreṇa ādinavassāvīno. Idaṃ tassa ajjhāsāyassa ekadesato brūhanākāradassanaṃ. Lobhe hi ādīnaṃ, alobhe ca ānisaṃsaṃ passantassa alobhajjhāsāyo parivaḍḍhati, svāyaṃ tattha ādinavānisaṃsadassanavidhi vibhāvitoyeva. Sesapadesupi iminā nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nekkhammanti** idha pabbajjā. **Paviveko** tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko, kāyaviveko, cittaviveko ca. **Nissaraṇaṃ** nibbānaṃ. **Sabbabhavagatīsūti** sabbesu bhavesu, sabbāsu ca gatīsu. **Tadadhimuttatāyāti** yadattaṃ bhāvanānuyogo, yadattā ca pabbajjā, tadadhimuttana. Tenevāha “**samādhādhimuttanā**”tiādi.

50. “**Kiṃ caritosī**”ti pucchito sace “na jānāmī”ti vadeyya, “**ke vā te dhammā bahulaṃ samudācarantī**”ti pucchitabbo. **Kiṃ vāti** kiṃ asubhaṃ vā anussatiṭṭhānaṃ vā aññaṃ vā. **Kiṃ te manasi karoto phāsu hotīti** cittassa ekaggabhāvena sukhaṃ hoti. **Cittaṃ namatīti** pakatiyāva abhirativasena namatī. **Evamādīhīti ādi-saddena** iriyāpathādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi na sabbassa ekamsato byabhicāro eva. Tathā hi samudācāro pucchitabbo vutto. “Asukañca asukañca manasikāraviddhiṃ katipayadivasam anuyuñjāhī”ti ca vattabbo.

“**Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānassā**”ti idaṃ yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo, tattha sajjhāyavasena vā manasikāravasena vā kataparicayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ekaṃ dve nisajjānīti** ekaṃ vā dve vā uñhāsanāni. **Sajjhāyaṃ kāretvā** attano sammukhāva adhiyāpetvā **dātabbaṃ**, so ce aññattha gantukāmoti adhippāyo. Tenāha “**santike vasantassā**”ti. **Āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ**, pavattimī sutvāti adhippāyo.

Pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇakammaṭṭhānaṃ. **Katassāti** katassa kasiṇassa. **Taṃ taṃ ākāraṇti** ācariyena kammaṭṭhāne vuccamāne padapadattādhippāyoopammādikāṃ attano ñāṇassa paccupaṭṭhitāṃ taṃ taṃ ākāraṃ, yaṃ yaṃ nimittanti vuttaṃ. **Upanibandhitvāti** upanetvā nibaddhaṃ viya katvā, hadaye ṭhapetvā apamussantaṃ katvāti attho. **Evam** suṭṭhu upaṭṭhitassatīyā **nimittaṃ gahetvā** tattha sampajānakāritīyā **sakkaccaṃ suṇanta**. **Tanti taṃ yathāvuttaṃ** sugghaṭṭhaṃ nissāya. **Itarassāti** tathā aḅhaṇantaṃ. **Sabbākārenāti** kassacipi pakāraṃsa tattha asesitattā vuttaṃ.

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti tatiyaparicchedavaṇṇanā.

4. Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā

51. **Phāsu hotīti** āvāsasappāyādilābhena manasikāraphāsutā bhāvanānukūlatā hoti. **Parisodhentenāti** tesam tesam gaṇṭhiṭṭhānānaṃ chindanavasena visodhenta. **Akilamantoyevāti** akilantakāyo eva. Sati hi kāyakilamathe siyā kammaṭṭhānāmanasikāraṃsa antarāyoti adhippāyo. **Gaṇṭhiṭṭhānanti** atthato, adhippāyato ca dubbinnedhatāya gaṇṭhibhūtaṃ ṭhānaṃ. **Chinditvāti** yathāvato atthassa, adhippāyassa ca vibhāvanena chinditvā, vibhūtaṃ supākaṭṭhaṃ katvāti adhippāyo. **Suvisuddhanti** suṭṭhu visuddhaṃ, nigumbaṃ niijaṇṇanti attho.

Ananurūpavīhāraṇṇanā

52. **Aññatarenāti** aññatarenāpi, pageva anekheṭi adhippāyo. Mahantabhāvo **mahattaṃ**. Tathā sesesu. Soṇḍavā **soṇḍi**. Tathā **paṇṇanti**ādīsu. Bodhiāḅhaṇādīsu kātābaṃ idha “**vatta**”nti adhippetanti āha “**pānīyaghaṭṭhaṃ vā ritta**”nti. **Niṭṭhitāyāti** pavīṭṭhapavīṭṭhānaṃ dānena parikkhīṇāya. Jiṇṇavihārepi yatra bhikkhū evaṃ vadanti “āyasmā, yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ paṭijaggissāmā”ti. **Evarūpe vihātabbanti** ayampi nayo labbhati, vuttanayattā pana na vutto.

Mahāpathavīhāreti mahāpathasamīpe vihāre. **Bhājanadārudoṇikādīnīti** rajanabhājanāni, rajanattāyā dāru, dārumayadoṇikā, rajanapacanaṭṭhānaṃ, dhovanaphalakanti evamādīni. **Sākahārikāti** sākahāriṇiyo itthiyo. **Visabhāgasaddo** kāmaguṇūpasamhito gītasaddoti vadanti, kevalopi itthisaddo visabhāgasaddo eva. **Tatrāti** pupphavante vihāre. **Tādisoyevāti** “tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā”tiādīnā yādiso paṇṇavante vihāre upaddavo vutto, tādisoyeva. “Pupphahārikāyo pupphaṃ ocinantiyo”ti pana vattabbaṃ. Ayamidha viseso.

Patthanīyati tattha vasantesu sambhāvanāvasena upasaṅkamanādinā patthetabbe. Tenāha “**leṇasammate**”ti. **Dakkhiṇāgirīti** magadhavisaye dakkhiṇāgirīti vadanti.

Visabhāgārammaṇāni iṭṭhāni, anīṭṭhāni ca. Anīṭṭhānaṃ hi dassanattāṃ “**ghaṭṭhi nighamsantiyo**”tiādī vuttaṃ. Dabbūpakaraṇayoggā rukkhā **dabbūpakaraṇarukkhā**.

Yo pana vihāro. **Khalanti** dhaññākaraṇaṭṭhānaṃ. **Gāvo rundhanti** “sassaṃ khādīṃsū”ti. **Udakavāraṇti** kedāresu sassānaṃ dātabbaudakavāraṃ. **Ayampīti** mahāsaṅghabhogopi vihāro. **Vāriyamānā** kammaṭṭhānikena bhikkhunā.

Samuddasāmuḍḍikanadīnissitaṃ **udakapaṭṭanaṃ**. Mahānagarānaṃ āyadvārahūtaṃ aṭavimukhādīnissitaṃ **thalapaṭṭanaṃ**. **Appasannā honti**. Tenassa tattha phāsuvihāro na hotīti adhippāyo. **Maññamānā** rājamanussā.

Samosaraṇenāti ito cito sañcaraṇena. **Papāṭeti** papāṭasīse **ṭhatvā gāyi** “gītasaddena idhāgataṃ papāṭe pāṭetvā khādīssāmī”ti. **Vegena gahetvāti** vegeṇāgantvā “kuhiṃ yāsi”ti khandhe gahetvā.

Yatthāti yasmiṃ vihāre, vihārasāmantā vā na sakkā hoti **kalyāṇamittaṃ laddhuṃ**, tattha vihāre so alābho mahādosoti

yojanā.

Pantheninti panthe nīto pavattitoti panthanī, magganissito vihāro. Taṃ panthanim. **Soṇḍinti** soṇḍisahito vihāro soṇḍī, taṃ soṇḍim. Tathā **paṇṇanti**tiādīsu. Nagaranissitaṃ **nagaranti** vuttaṃ uttarapadalopena yathā “bhīmaseno bhīmo”ti. **Dārunāti** dārunissitena saha. **Visabhāgenāti** yo visabhāgehi vusīyati, visabhāgānaṃ vā nivāso, so vihāro visabhāgo. Tena visabhāgena saddhim. Paccantanissitaṃ sīmānissitaṃ asappāyaṃ **paccantasīmāsappāyaṃ**. **Yattha mitto na labbhati**, tampīti sabbattha thāna-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeho. **Iti viññāyāti** “bhāvanāya ananurūpanī”ti evaṃ vijānitvā.

Anurūpavīhāraṇṇanā

53. Ayaṃ anurūpo nāmāti ayaṃ vihāro bhāvanāya anurūpo nāma. **Nātidūranti** gocarāṭṭhānato adḍhagāvutato orabhāgatāya na atidūraṃ. **Nāccāsannanti** pacchimena pamāṇena gocarāṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na atīāsannaṃ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannaṃ, gocarāṭṭhānaṃ parissayādirahitamaggatāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṃ**. Divasabhāge mahājanasamkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṃ**. Abhāvatto hi ayaṃ **appa-**saddo “appiccho”tiādīsu (ma. ni. 1.336) viya. Rattiyaṃ janālapasaddābhāvena **rattim appasaddaṃ**. Sabbadāpi janasannipātānigghosābhāvena **appanigghosaṃ**. **Appakasirenāti** akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu sutāṃ etesanti **bahussutā**. Vācuggatakaraṇena, sammadeva garūnaṃ santike āgamitābhāvena ca āgato pariyattidhammasankhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttābhiddhammasankhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā**. Tesāmyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tathā dhammaparipucchāya **paripucchati**. Atthaparipucchāya **paripaṇḥati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko atthoti** paripucchāparipaṇḥatīkāradassanaṃ. **Avivaṭṭāneva** pāḷiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanaṃ āgamato **vivaranti**. **Anuttānikataṇṇa** yuttivibhāvanena **uttānikaronti**. **Kaṅkhaṭṭhāniyesu dhammesu** saṃsayupattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesesu yāthāvato vinicchayādāna **kaṅkhaṃ paṭivinodenti**. Ettha ca “nātidūraṃ, nāccāsannaṃ, gamanāgamanasampanna”nti ekaṃ aṅgaṃ, “divā appākiṇṇaṃ, rattim appasaddaṃ appanigghosa”nti ekaṃ, “appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassa”nti ekaṃ, “tasmim kho pana senāsane viharantassa...pe... parikkhārā”ti ekaṃ, “tasmim kho pana senāsane therā...pe... kaṅkhaṃ paṭivinodenti”ti ekaṃ. Evaṃ pañca aṅgāni vedītabbāni.

Khuddakapalibodhavaṇṇanā

54. Khuddakapalibodhupacchede payojanaṃ parato āgamissati. Aggaḷaanuvātaparibhaṇḍadānādīnā **dalhikammaṃ vā**. Tantaḍchedādīsu **tunnakammaṃ vā** kātabbaṃ.

Bhāvanāvidhānaṇṇanā

55. Sabbakammaṭṭhānavasenāti anukkamena niddisiyamānassa cattālisavidhassa sabbassa kammaṭṭhānassa vasena. **Piṇḍapātaṭṭhāntenti** piṇḍapātaparibhogato paṭinivattena, piṇḍapātabhuttāvinā onītapattapāṇināti attho. **Bhattasammadaṃ paṭivinodetvāti** bhojananimittaṃ parissamaṃ vinodetvā. Ahāre hi āsayaṃ pavīṭṭhamatte tassa āgantakāya yebhuyyena siyā sarīrassa koci parissamaṃ, taṃ vūpasametvā. Tasmim hi avūpasante sarīrakhedena cittaṃ ekaggataṃ na labheyyāti. **Pavivitteti** janavivitte. **Sukhanisinnenāti** pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāya nisajjāya sukhanisinnena. **Vuttaṇhetanti** yaṃ “katāya vā”tiādīnā pathaviyā nimittaggaṇaṃ idha vuccati, vuttaṃ hetam porāṇaṭṭhakathāyaṃ.

Idāni taṃ aṭṭhakathāpāḷim dassento “**pathavīkaṣiṇaṃ uggaṇhanto**”tiādīmāha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho – **pathavīkaṣiṇaṃ uggaṇhantoti** ugghanimittābhāvena pathavīkaṣiṇaṃ gaṇhanto ādiyanto, ugghanimittābhūtam pathavīkaṣiṇaṃ uppādentoti attho. Uppādānañcetta tathānimittassa upaṭṭhāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Pathaviyanti** vakkhamānavisesa pathavīmaṇḍale. **Nimittaṃ gaṇhātīti** tattha cakkhunā ādāsatale mukhanimittaṃ viya bhāvanāñāṇena vakkhamānavisesaṃ pathavīnimittaṃ gaṇhāti. “Pathaviya”nti vatvāpi maṇḍalāpekkhāya napuṃsakaniddeho. **Kateti** vakkhamānavidhiṇā abhisankhateti attho. **Vā-saddo** aniyamattho. **Akateti** pākāṭike khalaṃmaṇḍalādiḷe pathavīmaṇḍale. **Sāntaketi** saantake eva, saparicchede evāti attho. Sāvadhāraṇaṇhetam vacanaṃ. Tathā hi tena nivattitaṃ dassetaṃ “**no anantake**”ti vuttaṃ. **Sakoṭiyeti**tiādīnipi tasseva vevacanāni. **Suppamatte vāti**tiādīsu suppasarāvāni samappamāṇāni icchitāni. Keci pana vadanti “sarāvamatam vidatthacaturaṅgulaṃ hoti, suppamatam tato adhikappamāṇanti. Kittimaṃ kaṣiṇamaṇḍalaṃ heṭṭhimaparicchedena sarāvamatam, uparimaparicchedena suppamatam, na tato adho, uddham vāti parittappamāṇābhedaṣaṅgaṇanattam **‘suppamatte vā sarāvamatte vā’**ti vutta”nti. Yathāupaṭṭhite ārammaṇe ekaṅgulaṃmattampi vaḍḍhitaṃ appamāṇamevāti vuttovāyamatto. Keci pana “chattamatampi kaṣiṇamaṇḍalaṃ kātabba”nti vadanti.

So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karotīti so yogāvācāro taṃ pathavīmaṇḍalaṃ suggahitaṃ nimittaṃ karoti. Yadā cakkhuṃ ummīletvā oloketvā tattha nimittaṃ gahetvā nimmīletvā āvajjentaṃ ummīletvā olokitakkhaṇe viya upaṭṭhāti, tadā suggahitaṃ karoti nāma. Athettha satim sūpaṭṭhitaṃ katvā abahigatena mānasena punappunaṃ sallakkhento **sūpadhāritaṃ upadhāreti** nāma. Evaṃ upadhāritaṃ pana naṃ punappunaṃ āvajjento manasi karonto tamevārabba āsevanaṃ bhāvanaṃ

bahulaṃ pavattento **suvavatthitaṃ vavatthapeti** nāma. **Tasmiṃ ārammaṇeti** evaṃ sugghitakaraṇādinaṃ sammadeva upaṭṭhite tasmiṃ pathavīkasiṇasaññite ārammaṇe. **Cittaṃ upanibandhatī** attano cittaṃ upacārajjhānaṃ upanetvā nibandhati aññārammaṇato vivivattaṃ karoti. **Addhā imāyāti**di añisaṃsadassāvītādassanaṃ.

Idāni yathā dassetta aṭṭhakathāpāṭhassa atthappakāsanena saddhiṃ bhāvanāvidhiṃ vibhāvetukāmo akate tāva nimittaggahaṇaṃ dassento “**tattha yena atītabhavepi**”tiādimāha. Tattha **tatthāti** tasmiṃ aṭṭhakathāpāṭhe.

Catukkapañcakaṃjāhānānī catukkapañcakanayavasena vadati. **Puññavatoti** bhāvanāmayapuññavato.

Upanissayasampannassāti tādiseveva upanissayena samannāgatassa. **Khalamaṇḍaleti** maṇḍalākāre dhaññakaraṇaṭṭhāne.

Taṃṭhānappamāṇamevāti olokitaṭṭhānappamāṇameva.

Avirādhavāti avirajjhivā vuttavidhinā eva. **Nīlapītalohitaodātasambhedavasenāti** nīlādivaṇṇāhi mattikāhi paccekkaṃ, ekajjhāṇa saṃsaggavasena. **Gaṅgāvaheti** gaṅgāsote. Sīhaḷadīpe kira rāvaṇagaṅgā nāma nadī, tassā sotena chinnaṭṭhāne mattikā aruṇavaṇṇā. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇāyā**”ti.

Aruṇavaṇṇāya aruṇanibhāya, aruṇappabhāvaṇṇāyāti attho.

Evaṃ kasiṇadose dassetvā idāni kasiṇakaraṇādike sesākāre dassetuṃ “**tañca kho**”tiādi vuttaṃ. **Samhārimanti** saṃharitabbaṃ gahetvā caraṇayoggaṃ. **Tatraṭṭhakanti** yatra kataṃ, tattheva ṭīṭhanakaṃ. **Vuttappamāṇanti** “suppamatte vā sarāvamatte vā”ti vuttappamāṇaṃ. **Vatṭanti** maṇḍalasaṅghānaṃ. **Parikkammaḷeti** nimittuggahaṇāya bhāvanākāle. **Etadevāti** yaṃ vidatthacaturaṅgulavitthāraṃ, etadeva pamāṇaṃ sandhāya “**suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā**”ti vuttaṃ. Suppaṃ hi nātimahantaṃ, sarāvāṇa mahantaṃ cāṭipidhānappahonakanti samappamāṇaṃ hoti.

56. Tasmāti paricchedatthāya vuttattā. **Evaṃ vuttapamāṇaṃ paricchedanti** yathāvuttappamāṇaṃ vidatthacaturaṅgulavitthāraṃ paricchedaṃ katvā, evaṃ vuttappamāṇaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ visabhāgavaṇṇena paricchedaṃ katvā. **Rukkhapāṇikāti** kucandaṇḍirukkhapāṇikā aruṇavaṇṇassa **visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti**. Tasmā taṃ aggahevāti vuttaṃ. Pakatirukkhapāṇikā pana pāsānapāṇikāgatikāva. Ninnunnatāṭṭhānābhāvena **bherītalasadisam** katvā. **Tato dūratareti**di yathāvuttato padesato, piṭhato ca aññasmiṃ ādīnavadassanaṃ. **Kasiṇadosāti** hatthapāṇipadādayo idha kasiṇadosā.

Vuttanayenevāti “aḍḍhateyyahatthantare padese, vidatthacaturaṅgulapādake piṭṭhe”ti ca vuttavidhināva. **Kāmesu ādīnavanti** “kāma nāmete aṭṭhikaṅkalūpamā nīrassādatthena, tiṇukkūpamā anudhanaṭṭhena, aṅgārakāsūpamā mahābhīṭapāṭṭhena, supinakūpamā ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena, yācitakūpamā tāvakālikāṭṭhena, rukkhaphalūpamā sabbaṅgapaccāṅgalibhaṅjanaṭṭhena, asisūnūpamā adhikuṭṭanaṭṭhena, sattisūlūpamā vinivijjhanaṭṭhena, sappasirūpamā sapaṭībhayaṭṭhena”tiādinā (pāci. aṭṭha. 417; ma. nī. aṭṭha. 1.234) “appassādā kāma bahudukkhā bahupāyāsā”tiādinā (pāci. 417; ma. nī. 1.234; 2.42) “kāmasukhaṇca nāmetaṃ bahuparissayaṃ, sāsaṅkaṃ, sabhayaṃ, saṃkiliṭṭhaṃ, mīḷhapaṇibhogasadisam, hīnaṃ, gammaṃ, pothuḷjanikaṃ, anariyaṃ, anattasamhita”ntiādinā ca anekākāravokāraṃ vatthukāmakilesakāmesu ādīnavam dosam paccavekkhitvā. **Kāmanissaraṇeti** kāmaṇaṃ nissaraṇabhūte, tehi vā nissaṭe. Aggamagassa pādakabhāvena **sabbadukkhassamatikkammaṃ upāyabhūte**. **Nekkhhammeti** jhāne. **Jātābhilāsenā** sañjātacchandena. “Sammāsambuddho vata bhagavā aviparīṭadhammadesanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanato”ti evaṃ **buddhadhammasaṅghaṇṇānussaraṇena** ratanattayavisayaṃ **pīṭipāmojjaṃ janayivā**. Nekkhamaṃ paṭipajjati etāyāti **nekkhammapaṭipadā**, saupacārasa jhānassa, vipassanāya, maggassa, nibbānassa ca adhigamākāraṇanti attho. Pubbe pana paṭhamajjhānameva nekkhammanti vuttattā vuttāvasesā sabbepi nekkhammadhammā. Yathāha –

“Pabbajjā paṭhamaṃ jhānaṃ, nibbānaṃ ca vipassanā;

Sabbepi kusalā dhammā, ‘nekkhamma’nti pavuccare”ti. (itivu. aṭṭha. 109);

Pavivekasukharasassāti cittavivekādivivekajassa sukharasassa. Evametehi pañcahi padehi “ānisaṃsadassāvī”tiādinam padānaṃ attho dassitoti daṭṭhabbaṃ. **Samena ākārenāti** atiummīlanaatimandālocanāni vajjjetvā nātiuummīlanatimandālocanasāṅkhātena samena ālocanākārena. **Nimittaṃ gaṇhantenāti** pathavīkasiṇe cakkhunā gahitanimittaṃ manasā gaṇhantena. **Bhāvetabbanti** tathāpavattaṃ nimittaggahaṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ āsevītābbaṃ bahulīkātabbaṃ.

Cakkhu kilamati atisukhamaṃ, atibhāsurāṇca rūpagataṃ upaniḷḷhāyato viya. **Ativibhūtaṃ hoti** attano sabhāvāvibhāvato. Tathā ca vaṇṇato vā lakkhaṇato vā upatiṭṭheyya. Tena vuttaṃ “**tenassa nimittaṃ nuppajjati**”ti. **Avibhūtaṃ hoti** gajanimmīlanena pekkhantassa rūpagataṃ viya. **Cittaṅca līnaṃ hoti** dassane mandabyāpāratāya kosajjapātato. Tenāha “**evampi nimittaṃ nuppajjati**”ti. **Ādāsatale mukhanimittadassinā viyāti** yathā ādāsatale mukhanimittadassī puriso na tattha atigāḷhaṃ ummīlati, nāpi atimandaṃ, na ādāsatalassa vaṇṇaṃ paccavekkhati, nāpi lakkhaṇaṃ manasī karoti. Atha kho samena ākārena olokento attano mukhanimittameva passati, evameva ayampi pathavīkasiṇaṃ samena ākārena olokento nimittaggahaṇappasutoyeva hoti, tena vuttaṃ “**samena ākārenā**”tiādi. **Na vaṇṇo paccavekkhitabboti** yo tattha pathavīkasiṇe aruṇavaṇṇo, so na cintetabbo. Cakkhuvīññānaṃ pana gahaṇaṃ na sakkā

niṅvāretuṃ. Tenevettha “na oloketabbo”ti avatvā paccavekkhaṇaggahaṇaṃ kataṃ. **Na lakkhaṇaṃ manasi kātabbanti** yaṃ tattha pathavīdhātuyā thaddhalakkhaṇaṃ, taṃ na manasi kātabbaṃ.

Disvā gahetabbattā “vaṇṇaṃ amuñcitvā”ti vatvāpi vaṇṇavasenettha ābhogo na kātabbo, so pana vaṇṇo nissayagatiko kātabboti dassento āha “**nissayasavaṇṇaṃ katvā**”ti. Nissayena samānākārasanissito so vaṇṇo tāya pathaviyā samānagatikaṃ katvā, vaṇṇena saheva “pathavī”ti manasi kātabbanti attho. **Ussadavasena paṇṇattidhammeti** pathavīdhātuyā ussannabhāvena sattito adhikabhāvena sasambhārapathaviyaṃ “pathavī”ti yo lokavohāro, tasmim paṇṇattidhamme **cittaṃ paṭṭhapetvā** “pathavī, pathavī”ti **manasi kātabbaṃ**. Yadi lokavohārena paṇṇattimatte cittaṃ ṭhapetabbam, nāmantaravasenaṃ pathavī manasi kātabbā bhaveyyāti, hotu, ko dosoti dassento “**mahī medinī**”tiādimāha. Tattha **yamicchatī** yaṃ nāmaṃ vattuṃ icchati, **taṃ vattabbaṃ**. Tañca kho **yadassa saññānukūlaṃ hoti** yaṃ nāmaṃ assa yogino pubbe tattha gahitasaññāvasena anukūlaṃ pacuratāya, paṇṇatāya vā āgacchati, **taṃ vattabbaṃ**. **Vattabanti** ca paṭṭhamasamānāhāre kassaci vacībhedopi hotīti katvā vuttaṃ, ācariyena vā vattabbaṃ sandhāya. Kiṃ vā bahunā, pākāṭabhāvoyevettha pamāṇanti dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. **Kālena ummīletvā kālena nimmīletvā**ti kiñci kālaṃ cakkhuṃ ummīletvā nimittaggahaṇavasena pathavīmaṇḍalaṃ oloketvā puna kiñci kālaṃ cakkhuṃ nimmīletvā āvajjitabbaṃ. Yenākārena oloketvā gahitaṃ, tenākārena puna taṃ samānāharitabbaṃ.

57. Āpāthamāgacchatī manodvārikajavanānaṃ gocarabhāvaṃ upagacchati. **Tassa** uggahanimittassa. **Na tasmim ṭhāne nisīditabbaṃ**. Kasmā? Yadi uggahanimittē jātepi pathavīmaṇḍalaṃ oloketvā bhāveti, paṭibhāganimittupatti na siyā. Samīpaṭṭhena ca na oloketuṃ na sakkā. Tena vuttaṃ “**attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā**”tiādi. Nissaddabhāvāya **ekapaṭalīkūpāhanāgahaṇaṃ**, pariṣṣayavinodanattaṃ **kattaradaṇḍaggahaṇaṃ**. Sace nassati, athānena bhāvetabbanti sambandho. Vakkhamānesu asappāyesu **kenacideva** asappāyena kāraṇabhūtena. **Nimittaṃ ādāyāti** yathājātaṃ uggahanimittaṃ gahetvā. **Samānāharitabbanti** āvajjitabbaṃ nimittanti adhippāyo, sammā vā anu anu āharitabbaṃ kammaṭṭhānanti attho. **Takkāhataṃ vitakkāhataṃ** takkanato, savisesaṃ takkanato ca “takko, vitakko”ti ca evaṃ laddhanāmena bhāvanācittasampayuttēna sammāsaṅkappena āhananapariyāhananakkiccaṃ aparāparaṃ vattamānena kammaṭṭhānaṃ āhataṃ, pariāhatañca kātabbaṃ, balappattavitakko manasikāro bahulaṃ pavattetabboti attho. **Evaṃ karontassāti** evaṃ kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa. Yathā bhāvanā pubbenāparaṃ viṣesaṃ āvahati, evaṃ anuyūñjantassa. **Anukkamenāti** bhāvanānukkamena. Yādā saddhādīni indriyāni suvisadāni tikkhāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisaṃyathāmapattehi sattaḥi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni kāmāvacarāneva jhānaṅgāni bahūni hutvā pātubhavanti. Tato eva tesam ujvipaccanīkabhūtā kāmācchandaḍayo saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi vidūrī bhavanti, paṭibhāganimittupattiyā saddhiṃ taṃ ārabba upacārajjhānaṃ uppajjati. Tena vuttaṃ “**nīvaraṇāni vikkhambhanti**”tiādi. Tattha **sannisīdanīti** sammadeva sīdanti, upasamantīti attho.

Imassāti paṭibhāganimittassa. Aṅgulipadapāṇipadādiko **kasiṇadoso**. Ādāsamaṇḍalūpamādīhi uggahanimittato paṭibhāganimittassa supārisuddhataṃ, saṅhasukhumatañca dasseti. **Tañca kho** paṭibhāganimittaṃ **neva vaṇṇavantaṃ na saṅṭhānavantaṃ** aparamatthasabhāvattā. **Īdisanti** vaṇṇasaṅṭhānavantaṃ. **Tilakkhaṇabbhāhatanti** uppādādīlakkhaṇattayānupaviṭṭhaṃ, aniccatādīlakkhaṇattayānīkitaṃ vā. Yadi **na panetaṃ tādīsaṃ** vaṇṇādivantaṃ, kathaṃ jhānassa ārammaṇabhāvoti āha “**kevalāñhī**”tiādi. **Saññajanti** bhāvanāsaññājanitaṃ, bhāvanāsaññāya sañjātamattaṃ. Na hi asabhāvassa kutoci samuṭṭhānaṃ atthi. Tenāha “**upaṭṭhānākāramatta**”nti.

58. Vikkhambhitāneva sannisinnāva, na pana tadatthaṃ ussāho kātabboti adhippāyo. “Upacārasamādhinā”ti vutte itaropi samādhī atthīti atthato āpananti tampi dassetuṃ “**duvidho hi samādhī**”tiādi āradhaṃ. **Dvīhākārehīti** jhānadhammānaṃ paṭipakkhadūrībhāvo, thirabhāvappatti cāti imehi dvīhi kāraṇehi. Idāni tāni kāraṇāni avatthā mukhena dassetuṃ “**upacārabhūmiyaṃ vā**”tiādi vuttaṃ. **Upacārabhūmiyanti** upacāravatthāyaṃ. Yadi pi tadā jhānaṅgāni paṭutarāni mahaggaṭabhāvappattāni na uppajjanti, tesam pana paṭipakkhadhammānaṃ vikkhambhanena cittaṃ samādhīyati. Tenāha “**nīvaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hotīti**”ti. **Paṭilābhābhūmiyanti** jhānassa adhigamāvatthāyaṃ. Tadā hi appanāpattānaṃ jhānadhammānaṃ uppattiyā cittaṃ samādhīyati. Tenāha “**aṅgapātubhāvenā**”ti. Cittaṃ samāhitaṃ hotīti sambandho.

Na thāmajātānīti na jātathāmāni, na bhāvanābalaṃ pattānīti attho. **Cittanti** jhānacittaṃ. **Kevalampi rattim kevalampi divasaṃ tiṭṭhatīti** samāpattivelam sandhāyāha. Upacārabhūmiyaṃ nimittavaḍḍhanaṃ yuttanti katvā vuttaṃ “**nimittaṃ vaḍḍhetvā**”ti. **Laddhāparihānīti** laddhaupacārajjhānaparihāni. Nimitte avinassante tadārammaṇajhānampi aparihānameva hoti, nimitte pana ārakkhābhāvena vinaṭṭhe laddhaṃ laddhaṃ jhānampi vinassati tadāyattavuttito. Tenāha “**ārakkhamhī**”tiādi.

Sattasappāyavaṇṇanā

59. “Thāvaraṅca hotīti”ti vatvā yathā thāvaraṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhīyati**”ti vuttaṃ. Yathā laddhañhi nimittaṃ tattha satim sūpaṭṭhitaṃ katvā ekaggaṭaṃ vindantassa thīraṃ nāma hoti, surakkhitañca. **Sati-**ggahaṇena cettha sampajaññaṃ, samādhiggahaṇena vīriyañca saṅgahitaṃ hoti nānantariyabhāvato. **Tatthāti** tesu āvāsesu. **Tīpi tīpīti** ekekasmim āvāse avutthaavutthaṭṭhāne vasananiyāmena tayo tayo divase **vasitvā**.

Uttarena vā dakkhiṇena vāti vuttaṃ gamanāgamane sūriyābhimukhabhāvanivāraṇatthanti. Sahassadhanuppanāṇaṃ **diyadḍhakosaṃ**.

Dvattiṃsa tiracchānakathāti rājakathādike (dī. ni. 1.17; ma. ni. 2.223; saṃ. ni. 5.1080; a. ni. 10.69; pāci. 508) sandhāyāha. Tā hi pāliyaṃ sarūpato anāgatāpi araṇṇapabbatanadīpapakathā iti-saddena saṅgahetvā saggamokkhānaṃ tiracchānabhāvato “dvattiṃsa tiracchānakathā”ti vuttā. **Dasakathāvattunissitanti** “appicchata, santuṭṭhi, paviveko, asaṃsaggo, vīriyārambho, sīla, samādhī, paññā, vimutti, vimuttiñānadassana”nti imāni appicchakathādīnaṃ vattūni, tannissitaṃ bhassaṃ **sappāyaṃ**.

Atiracchānakathikoti natiracchānakathiko, tiracchānakathā vidhuraṃ dhammikaṃ kammaṭṭhānapāṭisaṃyuttameva kathaṃ katheṭṭi adhippāyo. **Silādiguṇasampannoti** sīlasamādhīādiguṇasampanno. Yo hi samādhikammaṭṭhāniko, samādhikammaṭṭhānassa vā pāraṃ patto, so imassa yogino sappāyo. Tenāha “**yaṃ nissāyā**”tiādi. **Kāyadalhībahuloti** kāyassa santappanaposanappasuto. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhujjivā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharatī”ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186; a. ni. 5.206).

Bhojanaṃ yebhuyyena madhurambilarasavasena sattānaṃ upayogaṃ gacchati dadhiādīsu tathā dassanato. Kaṭukādirasā pana kevalaṃ abhisankhārakā evāti āha “**kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hotī**”ti.

Yasmiṃ iriyāpathe ādhārahūte, vattamāne vā, yasmiṃ vā iriyāpathe pavattamānassa. **Nimittāsevanabahulassāti** nimitte āsevanābahulassa paṭibhāganimitte visayabhūte bhāvanāmanasikāraṃ bahulaṃ āsevantassa, nimittassa vā gocarāsevanavasena āsevanābahulassa. Yena hi bhāventassa bhāvanāsevanā, tena gocarāsevanāpi icchitabbāti.

Dasavidhaappanākosallavaṇṇanā

60. Na hoti appanā. Yena vidhinā appanāyaṃ kusalo hoti, so dasavidho vidhi **appanākosallaṃ**, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Vatthuvisadakiriyatoti** vattūnaṃ visadabhāvakaraṇato appanākosallaṃ icchitabbanti sambandho. Evaṃ sesesupi.

61. Cittacetāsikānaṃ hi pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha “vattūnī”ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ **visadabhāvakaraṇaṃ**. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabhāhīraṇa**”ntiādi. **Sarīraṃ vāti vā**-saddo aṭṭhānappayutto, sarīraṃ sedamalaggahitaṃ vā aññena vā avassutakiccena vibādhitanti adhippāyo. **Senāsaṇaṃ vāti vā**-saddena pattādīnaṃpi saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cāyaṃ nayo khuddakapalibodhupacchedena saṅgahito, puna kasmā vuttoti? Saccāṃ saṅgahito, so ca kho bhāvanāya ārambhakāle. Idha pana āradhakammaṭṭhānassa upacārajjhāne ṭhatvā appanāparivāsaṃ vasantassa kālantare jāte tathāpaṭipatti appanākosallāya vuttā. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyūñjantassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekkaggatāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍane. Tena “na kevalaṃ taṃ vattūyeva, atha kho tasmīṃ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotī”ti dassitaṃ. Taṃsāmpayuttānaṃ pana aparissuddhatā avuttasiddhā, ñāṇassa ca viṣuṃ gahaṇaṃ appanāya bahukārattā. Tathā hi jhānaṃ “dandhābhīññaṃ, khippābhīñña”nti ñāṇamukhena niddiṭṭhaṃ. Nissayanissayopi nissayotveva vuccatīti āha “**dīpakapallikavattitelāni nissāyā**”ti. Ñāṇe avisade vipassanābhāvanā viya samādhībhāvanāpi paridubbalā hotīti dassetaṃ “**aparissuddhena ñāṇenā**”tiādi vuttaṃ. Tatha **kammaṭṭhānanti** samathakammaṭṭhānaṃ āha. **Vuddhiṃ** aṅgapātubhāvena, **virūḥiṃ** guṇabhāvena, **vepullaṃ** sabbaso vasibhāvappattiyā veditabbaṃ. **Visade panāti** sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena atho veditabbo.

62. Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavattusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnaṃ ca sithilatādīnā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresaṅga mandattā. Kosajjapakkhe patitūṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaṇho, paggaṇhova kiccaṃ, **paggaṇhakkiccaṃ** kātūṃ na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**, vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakkiccaṃ kātūṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtatā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvāseneva atthasiddhi, na aññāthā. **Tasmāti** vuttamevattaṃ karaṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyavattuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃyappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkko na hoti, “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti parijānāvasena paññāyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ “**taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabba**”nti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyūñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, tenākārena bhāvanāya ananuyūñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo, attano vā paccayavisesato kiccuttariyena,

vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasam karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravattūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati”tiādīna (saṃ. ni. 3.87) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ visajjento attānaṃ dassetvā –

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche paḍaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā “ehi vakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otari. Taṃ ṇatvā bhagavā indriyasamataṃ paṭipādentō kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ “**vakkalītheravattūti cettha nidassana**”nti.

Itaraciccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samādhipekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhādibhāvanāya hāyati, samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhanti vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhanti ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “**passaddhādibhāvanāya hāpetabba**”nti.

Soṇattherassa vatthūti (mahāva. 243) sukumārassa soṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantaṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādātesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupakkhitvā dalhaṃ vīriyaṃ karonto accāradhāvīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇovādena ovaditvā vīriyasamataṃyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yoṇento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**soṇattherassa vatthu dassetabba**”nti.

Sesesupīti satisamādhipaṇṇindriyesupi. **Ekassāti** ekekassa. Sāmaññaniddesovāyaṃ daṭṭhabbo. Evaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paccakaṃ adhimattatāya pana hāpanavasena samataṃ dassetvā idāni tattha yesaṃ visesato asādhāraṇato, sādāraṇato ca samatā icchitabbā, taṃ dassetuṃ “**visesato panā**”tiādī vuttaṃ. **Etthāti** etesu pañcasu indriyesu. **Samatanti** saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ. Tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visum visum dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññanativattanaṃ visesato icchitabbameva, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjauddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati.

“**Balavasaddho hī**”tiādī nidassanavasena vuttaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañño, so muddhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi tiṭṭhiyasāvakā. **Kerāṭīkapakkhanti** sāṭṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”tiādīni parikappeti hetupaṭirūpakehi vañcīto. Evaṃbhūto pana sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaviraho na atthāvaho anattāhāvaho ca, evamidhāpi samādhivīriyānaṃ aññamaññaviraho na avikkhepāvaho vikkhepāvaho cāti veditabbaṃ. **Kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavati** etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** taṃ saddhāpaṇṇādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃ. **Samam kātabbanti** samarasam kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya tesam balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavī”ti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattīti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissati”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena okappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaṇṇānaṃ, samādhikammikassa samādhino adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** idhādhippetaappanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsaṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesam samabhāveneva icchitā. Yathāha – “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti (paṭi. ma. 2.1, 5).

Yadi visesato saddhāpaṇṇānaṃ, samādhivīriyānaṃca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhiye gaṇhanto “**saddhāvīriyapaṇṇāna**”nti āha. Aññāthāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhena samādhina**” icceva vuttaṃ, na

“passaddhisamādhiupekkhāhī”ti. **Sā** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tena** kāraṇena sabbattha icchitabbatthena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgaggaṇaṇa atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittāṃ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**”tiādi.

63. Cittekaggaṭānimittassāti cittekaggaṭāya nimittassa, cittekaggaṭāsankhātassa ca nimittassa. Cittassa hi samāhitākāraṃ sallakkhetvā samathanimittāṃ rakkhantoyeva kaṣiṇanimittāṃ rakkhati. Tasmā **pathavikasiṇādikkassāti ādi-**saddena na kevalaṃ paṭibhāganimittasseva, atha kho samathanimittassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tanti** rakkhaṇakosallaṃ. **Idha** appanākosallakathāyaṃ “nimittakosalla”nti **adhippetāṃ**, karaṇabhāvanākosallānaṃ pageva siddhattāti adhippāyo.

64. Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena pamodanasamvejanavipariyāye saṅgaṇhāti. **Līnanti** saṅkucitaṃ kosajjapakkhapatitaṃ. **Cittanti** bhāvanācittāṃ. **Dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāvetīti** ettha “tayo”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā pana te bhāvetabbā, taṃ sayameva vakkhati.

Parittanti appakaṃ. **Ujjāletukāmoti** padīpetukāmo. **Udakavātaṃ dadeyyāti** udakamissaṃ vātaṃ upaneyya. **Akāloti** nakālo, ayuttakālo vā. Satiādīdhammasāmaggaṇisankhātāya bodhiyā bujjhati etāyāti katvā, taṃsamaṅgino vā bujjhatīti bodhino yogino aṅganti bojjhaṅgo, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo sambojjhaṅgo. Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhiyeva sambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**. **Samādhisambojjhaṅgādisupi** eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – samādhissa tāva padatthalakkhaṇāni heṭṭhā āgatāneva. Upapattito ikkhatīti **upekkhā**. Sā panāyo atthato tatramajjhattupekkhāva idha bojjhaṅgupekkhā veditabbā. **Dusamuṭṭhāpayanti** samuṭṭhāpetuṃ uppādetuṃ asakkuneyyaṃ. Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo**, paññāti attho. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā, vidhiṇā vā īretabbaṃ pavattetabbanti **vīriyaṃ**, ussāho. Pīṇeti kāyaṃ, cittaṃ ca santappetīti **pīti**.

Yaṃ yaṃ sakaṃ **yathāsakaṃ**, attano attanoti attho. **Āhārasasenāti** paccayavasena. **Bhāvanāti** uppādanā, vaḍḍhanā ca. **Kusalākusalāti** kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā. Ye kusalā, te anavajjā. Akusalā **hīnā**, itare **paṇītā**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āradhā **hīnā**, itare **paṇītā**. **Kaṇhāti** kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā, **sukkāti** odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātīhetuto vā **kaṇhā**, sukkābhijātīhetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā. Tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhā ca sukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya sappaṭibhāgāti. **Anuppannassāti** anibhattassa. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannassāti** nibhattassa. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunabhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vaḍḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya.

Tatthāti “atthi bhikkhave”tiādinā dassitapāṭhe. **Sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasenāti** ekajjhaṃ katvā gahaṇe anavajjasukhavipākādīkassa visuṃ visuṃ pana phusanādīkassa sabhāvalakkhaṇassa, aniccādīkassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanavasena. **Pavattamanasikāroti** kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvalakkhaṇādīkassa yāthāvato avabujjhanavasena uppannājavānacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “**yonisomanasikāro**”ti vutto. Tadābhogātāya āvajjanāpi taggatīkāva. Rupanalakkhaṇādīkampi idha sāmāññalakkhaṇeṇeva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kusalakiriyaṃ ādiārambhavasena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvātāya “dhātū”ti vuttanti āha “**ārambhadhātūti paṭhamavīriyaṃ vuccati**”ti. Laddhāsevaṇaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha “**kosajjato nikkhantattā tato balavatara**”nti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādībhāvappattaṃ hotīti vuttaṃ “**paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavatara**”nti. Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhāniyā, pītisambojjhaṅgassa ṭhāniyā **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**. Ṭhātabbo vā ṭhāniyo, pītisambojjhaṅgo ṭhāniyo etesūti **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**, aparāparaṃ vattamānā pītisambojjhaṅgasampayuttā dhammā. Yasmā pana tesu pītiyeva pītisambojjhaṅgassa visesakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ “**pītiyā eva etaṃ nāma**”nti. **Uppādakamanasikāroti** yathā manasi karoto anuppanno pītisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca vaḍḍhati, tathā pavattamanasikāro.

Paripucchakatāti pariyoḡāhetvā pucchakabhāvo. Pañcapi hi nikāye uggahetvā ācariye pariyoḡāsitvā tassa tassa atthaṃ paripucchantassa, te vā saha aṭṭhakathāya pariyoḡāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, taṃ taṃ “idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho”ti pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. **Vatthuisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā** saṅkhepato, vitthāro ca pakāsītā eva. Tattha pana samādhisaṃvattaniyabhāvena āgatā, idha paññāsaṃvattaniyabhāvena. Yadaggena hi samādhisaṃvattanikā, tadaggena paññāsaṃvattanikā samādhissa ṇāṇapaccupaṭṭhānato. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti (saṃ. ni. 4.99; 5.1071) vuttaṃ. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma duppaññānaṃ mandabuddhīnaṃ bhātanikkhittakākamamsanikkhittasunakhasadisānaṃ momūhapuggalānaṃ dūrato pariccejanā. **Paññavantapuggalasevanā** nāma paññāya katādhikāraṇaṃ saccapaṭiccasamuppādādīsu kusalānaṃ ariyaṇaṃ, vipassanākammikānaṃ vā mahāpaññānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Gambhīraññāpacariyapaccavekkhaṇāti** gambhīraññānehi caritabbānaṃ khandhāyatanadhātādīnaṃ, saccapaccayākārādīpanānaṃ vā suññatāpaṭisāmyuttānaṃ suttānaṃ paccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatāti** paññādhimuttatā, paññāya ninnapoṇapabbhāratāti attho.

Apāyādīti ādi-saddena jātiādiṃ atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyēṭṭhimūlakaṇca dukkhaṃ saṅgaṇhāti. Vīriyāyattassa lokiyalokuttaravisesassa adhigamo eva ānisaṃso, tassa dassanasīlatā **vīriyāyatta...pe... dassitā**. Sapubbabhāgo nibbānagāmiṃmaggo **gamanavīthi** gantabbā paṭipajjitabbā

paṭipadāti katvā. **Dāyakānaṃ mahapphalabhāvakarāṇena piṇḍāpacāyanatāti** paccayadāyakānaṃ attani kārasa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalakārabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā. **Itarathāti** āmisapūjāya. **Kusītapuggalaparivajjanatāti** alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadalhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhūñjitvā seyyasukhādianuyūñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato pariccajana. **Āraddhavīriyapuggalasevanatāti** “divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”tiādīnā (vibha. 519; a. ni. 3.16) bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ dalhāparakkamānaṃ puggalānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā. **Sammappadhānapaccavekkhaṇatāti** catubbidhasammappadhānānubhāvassa paccavekkhaṇatā. **Tadadhimuttatāti** tasmim vīriyasambojjhaṅge adhimutti sabbiriyāpathesu ninnāpāpabbhāratā. Ettha ca thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyādībhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhādīsu pasādasinehābhāvena thusakharahadayā **lūkhapuggalā**, tabbipariyāyena **siniddhapuggalā** veditabbā. Buddhādīnaṃ guṇaparidīpanā sampasādanīyasuttādayo (dī. ni. 3.141 ādayo) **pasādanīyasuttantā**. **Imehi ākārehi** yathāvuttehi kusalādīnaṃ sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivijjanādīkārehi ceva paripucchakatādīkārehi ca. **Ete dhammeti** ete kusalādīsu yonisomanasikārādīke ceva dhammatthaññūtādīke ca.

65. Accāraddhavīriyatādīhīti ativiya paggahitavīriyatādīhī. **Ādi**-saddena saṃvejanapamodanādīṃ saṅgaṇhāti. **Uddhatanti** samādhiādīnaṃ mandatāya avūpasantaṃ. **Duvūpasamayanti** vūpasametūṃ samādhatūṃ asakkuṇeyyaṃ.

Taṃ ākāraṃ sallakkhetvāti yenākāreṇa assa yogino passaddhi samādhi upekkhāti ime passaddhiādayo dhammā pubbe yathārahaṃ tasmim tasmim kāle uppannapubbā, taṃ cittataṃsāmpayuttadhammānaṃ passaddhākāraṃ, samāhitākāraṃ, ajjuhekkhitākāraṇca upalakkhetvā upadhāretvā. **Tīsupi padesūti** “atthi, bhikkhave, kāyappassaddhī”tiādīnā āgatesu tīsupi vākyesu, tehi vā pakāsitesu tīsu dhammakotṭhāsesu. Yathāsamāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samatho eva samathanimittanti āha “**samathanimittanti ca samathassevetamadhivacana**”nti. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaro, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṭṭhena ca tasseva abyagganimittanti adhivacana**”nti.

Sarīravatthaṃ ñatvā mattaso paribhutto paṇītāhāro kāyalahutādīnaṃ samuṭṭhāpanena passaddhiyā paccayo hoti, tathā utusappāyaṃ, iriyāpathasappāyaṇca sevitaṃ, payogo ca kāyiko pavattitoti āha “**paṇītabhojanasevanatā**”tiādī. Payogasamatādīnaṃ abhāvena sadarathakāyacittā puggalā **sāraddhapuggalā**. Vuttavipariyāyena **passaddhakāyā puggalā** veditabbā.

Nirassādassāti bhāvanassādarahitassa. Bhāvanā hi vīthipaṭipannā pubbenāparaṃ visesavāṭi pavattamānā cittassa assādaṃ upasamasukhaṃ āvahati, tadabhāvato nirassādaṃ cittaṃ hoti. **Saddhāsāṃvegavasenāti** saddhāvasena, saṃvegavasena ca. **Sampahaṃsanatāti** sammadeva pahaṃsanatā saṃvejanapubbakapasāduppādanena bhāvanā cittassa tosanā. **Sammāpavattassāti** līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca samaṃ, savisesaṇca pavattiyā sammadeva pavattassa bhāvanācittassa. **Ajjuhekkhanatāti** pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatā. **Jhānavimokkhapaccavekkhaṇatāti** paṭhamādīni jhānāni paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatādīnā teyeva vimokkhā tesam “evaṃ bhāvanā, evaṃ samāpajjanā, evaṃ adhiṭṭhānaṃ, evaṃ vuṭṭhānaṃ, evaṃ saṃkilesa, evaṃ vodāna”nti pati pati avekkhaṇā.

Sattamajjhattatāti sattesu piyaṭṭhānīyesupi gahaṭṭhapabbajitesu majjhattākāro ajjuhekkhanā. **Saṅkhāramajjhattatāti** ajjhattikesu cakkhādīsu, bāhiresu pattacīvarādīsu majjhattākāro ajjuhekkhanā. Sattasaṅkhārānaṃ mamāyanaṃ **sattasaṅkhārakelāyanaṃ**. **Imehākārehi** imehi yathāvuttehi kāyacittānaṃ passaddhākārasallakkhaṇādīkārehi ceva sappāyāhārasevanādīkārehi ca. **Ete dhammeti** ete passaddhiādīdhamme.

66. Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānasīlāni alobhādosappadhānāni, evaṃ bhāvanā amohappadhānā visesato appanāvahā. Tattha yadā paññā na balavāṭi hoti, tadā bhāvanācittassa anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Yadā ca bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti sammadeva avīthipaṭipattiyā, tadā upasamasukhassa alābhena cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tadubhayaṃ sandhāyāha “paññāpayogamandatāyā”tiādī. Nanti cittaṃ. **Jātijarābyādhimaraṇāni** yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyaṇca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppiāsādiāññamaññāvibādhanādīhetukaṃ **apāyadukkhaṃ** daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesam tesam sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte, anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhaṇi visum gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajivino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajivino, tesam aññehi asādhāraṇaṃ jvitadukkhaṃ aṭṭhamam saṃvegavatthu vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Assāti cittassa. **Alīnanti**ādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ. Uddhaccapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **anuddhatam**. Paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādīhigamena ca **anirassādam**. Pubbenāparaṃ savisesaṃ tato eva ārammaṇe **samappavattam**, **samathavīthipaṭipannaṇca**. Tattha alīnatāya paggahe,

anuddhatatāya niggāhe, anirassādatāya sampahaṃsane **na byāpāraṃ āpajjati**. Alīnānuddhatatāya hi ārammaṇe samappavattaṃ anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ.

Nekkhammapaṭipadanti jhānapaṭipattim. **Samādhiadhimuttatāti** samādhinibbattane jhānādhigame yuttappayuttatā. Sā pana yasmā samādhiṃ garuṃ katvā tattha ninnapoṇapabbhārahāvena pavattiyā hoti, tasmā “**samādhigarū**”tiādi vuttaṃ.

67. Paṭiladdhe nimittasmiṃ evaṃ hi sampādayato appanākosallaṃ imaṃ appanā sampavattatīti sambandho. **Sāti** appanā. **Hitvā hīti hi**-saddo hetuattho. Yasmā **ṭhānametaṃ na vijjati**, tasmā **cittappavattiākāraṃ** bhāvanācittassa līnuddhatādivasena pavattiākāraṃ **sallakkhayaṃ** upadhārento. **Samataṃ vīriyasēva** vīriyassa samādhinā samarasatamyeva **yojayetha**. Kathaṃ pana yojayethāti āha “**īsakampī**”tiādi. Tattha **layanti** līnabhāvaṃ, saṅkocanti attho. **Yantanti** gacchantam, **paggaṇhethēva** samabhāvāyāti adhippāyo. Tenāha “**accāraddhaṃ nisedhetvā samameva pavattaye**”ti. Kathaṃ pana samameva pavattayeti āha “**reṇumhī**”tiādi. **Yathāti** reṇuādīsu yathā madhukarādīnaṃ **pavatti** upamābhāvena aṭṭhakathāyaṃ **sammavaṇṇitā**, **evaṃ līnuddhatabhāvehi mocayitvā** vīriyasamatāyojanena **nimittābhimukhaṃ mānasaṃ paṭipādaye** paṭibhāganimittābhimukhaṃ bhāvanācittam sampādeyyāti attho.

Nimittābhimukhapaṭipādanavaṇṇanā

68. **Tatrāti** tasmim “reṇumhī”tiādinā vuttagāthādvaye. **Atthadīpanā** upamūpameyyatthavibhāvanā. **Achekoti** akusalo. **Pakkhandoti** dhāvītuṃ āradhdo. Vikasanakkhaṇeyeva sarasaṃ kusumaparāgaṃ hoti, pacchā vātādīhi paripatati, virasaṃ vā hoti. Tasmā nivattane reṇu khīyatīti āha “**khīṇe reṇumhī sampāpuṇāti**”ti. **Puppharāsinti** rukkhāsākhāsu nissitam pupphasācayam.

Sallakattaantevāsikesūti sallakattaācariyassa antevāsikesu. **Udakathālagateti** udakathāliyaṃ ṭhapite. **Satthakammanti** sirāvedhanādisatthakammaṃ. Phusitumpi uppalapattanti sambandho. **Samenāti** purimakā viya garuṃ, mandañca payogaṃ akatvā samappamaṇena payogena. **Tatthāti** uppalapatte. **Pariyodātasippoti** suvisuddhasippo nipphanasippo.

Makkaṭakasuttanti lūtasuttam. **Niyāmako** nāvāsārathī. **Laṅkāraṇti** kilañjādimayaṃ nāvākaṭasāraṃ. **Telena achaddento nāliṃ pūretīti** sarāvādigatena telena achaddento sukhumacchiddakaṃ telanāliṃ pūreti. **Evamevāti** yathā te ādito vuttamadhukarasallakattaantevāsīsuttākāḍḍhakaniyāmakatelaṭṭhākaṃ vegena payogaṃ karonti, evameva yo bhikkhu “**sīghaṃ appanaṃ pāpuṇissamī**”ti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, yo majjhe vuttamadhukarādayo viya vīriyaṃ na karoti, ime dvepi vīriyasamatābhāvena appanaṃ pāpuṇitum na sakkonti. Yo pana avasāne vuttamadhukarādayo viya samappayogo, ayaṃ appanaṃ pāpuṇitum sakkoti vīriyasamatāyogototi upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Tena vuttaṃ “**eko bhikkhū**”tiādi. **Līnaṃ** bhāvanācittanti adhippāyo.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

69. **Evanti** vuttappakārena. Vīriyasamatāyojanavasena vīthipaṭipannaṃ bhāvanā**mānasaṃ** paṭibhāganimitteyyeva ṭhapanavasena **nimittābhimukhaṃ paṭipādayato assa** yogino. **Ijjhissatīti** samijjhissati, uppajjissatīti attho. **Anuyogavasenāti** bhāvanāvasena. **Sesānīti** sesāni tīṇi, cattāri vā. **Pakaticcītehi** pakatickehi kāmāvacaracittehi. **Balava... pe... cītekaggatāni** bhāvanābalena paṭutarasabhāvappattiyā. **Parikammattāti** paṭisaṅkhārakattā. Yadi āsannattā upacārātā, gotrabhuno eva upacārasamaññā siyāti āha “**samīpacārīttā vā**”ti. Anaccāsannopi hi nātidūrapavattī samīpacārī nāma hoti. Appanaṃ upecca carantīti **upacārāni**. **Ito pubbe parikammānanti** nānāvajjanavīthiyaṃ parikammānaṃ. **Etthāti** etesu parikammupacārānulomasāññitesu. **Sabbantimanti** tatiyaṃ, catuttham vā. **Parittagottābhībhavanatoti** parittassa gottassa abhībhavanato. Gaṃṭayātīti hi gottam, “paritta”nti pavattamānaṃ abhidhānaṃ, buddhiñca ekasikavisayatāya rakkhatīti **parittagottam**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthēna vinā na pavattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena. Tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Tam pana mahaggatānuttaravidhuraṃ kāmataṇhāya gocarabhūtaṃ kāmāvacaradhammānaṃ āveṇikarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahaggatagottepi iminā nayena attho veditabbo. **Bhāvanatoti** uppādanato.

Avisesena sabbesaṃ sabbā samaññāti paṭhamanayo gahitaggahaṇaṃ hotīti āha “**aggahitaggahaṇenā**”tiādi. Nānāvajjanaparikammameva parikammanti adhippāyena “**paṭhamam vā upacāra**”ntiādi vuttaṃ. **Catuttham appanācittam, pañcamam vā appanācittam** pubbe vuttanayena sace catuttham gotrabhu hotīti attho. **Pañcamam vāti vā**-saddo aniyame. Svāyaṃ aniyamo iminā kāraṇenāti dassetuṃ “**tañca kho khīpābhīññadandhābhīññavasenā**”ti vuttaṃ. Tattha khīpābhīññassa catuttham appeti, dandhābhīññassa pañcamam. Kasmā pana catuttham, pañcamam vā appeti, na tato paranti āha “**tato param javanam patati**”ti. Tato pañcamato param chaṭṭham, sattamañca javanam patantaṃ viya hoti parikkhīṇjavattāti adhippāyo.

Yathā aladdhāsevanam paṭhamajavanaṃ dubbalattā gotrabhum na uppādeti, laddhāsevanam pana balavabhāvato

dutiyaṃ, tatiyaṃ vā gotrabhuṃ uppādeti, evaṃ laddhāsevanatāya balavabhāvato chaṭṭhaṃ, sattamampi appetīti therassa adhippāyo. Tenāha “**tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hoti**”ti. Tanti therassa vacanaṃ. Suttasuttānulomaācariyavādehi anupatthambhitattā vuttaṃ “**attanomatimatta**”nti. “Purimā purimā kusalā dhammā”ti (paṭṭhā. 1.1.12) pana suttapadamakāraṇaṃ āsevanapaccayalābhassa balavabhāve anekantikattā. Tathā hi aladdhāsevanāpi paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyā hoti, laddhāsevanā dutiyacetanā yāva chaṭṭhacetanā aparāpariyavedanīyā.

Catutthapañcamesuyevātiādi vuttassevatthassa yuttidassanamukhena nigamanatthaṃ vuttaṃ. Tattha yadi chaṭṭhasattamaṃ javanaṃ patitaṃ nāma hoti parikkhīṇajavattā, kathaṃ sattamajavanacetanā upapajjavedanīyā, ānantariyā ca hotīti? Nāyaṃ viseso āsevanapaccayalābhena balappattiyā. Kiñcarahi kiriyāvattāhāvisesato. Kiriyāvattā hi ārambhamañjhapariyosānavasena tividhā. Tattha ca pariyosānavattāya sannitṭhāpakacetanābhāvena upapajjavedanīyādītā hoti, na balavabhāvenāti daṭṭhabbaṃ. Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena tathā abhisankhatattāti ca vadanti. Tasmā chaṭṭhasattamaṇaṃ papātābhimukhatāya parikkhīṇajavatā na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi “**yathā hi puriso**”tiādi vuttaṃ.

Sā ca pana appanā. Addhānaparicchedoti kālaparicchedo. So panettha sattuṃ ṭhānesu katthaci aparimāṇacittakkhaṇatāya, katthaci atīttarakhaṇatāya **natthī**ti vutto. Na hettha sampunṇajavanavīthi addhā labbhati. Tenevāha “**ettha maggānantaraphala**”ntiādi. **Sesaṭṭhānesūti** paṭhamappanā, lokiyābhiññā, maggakkhaṇo, nirodhā vuṭṭhahantassa phalakkhaṇoti etesu catūsu ṭhānesu.

Ettāvatāti ettakena bhāvanākkamena **esa** yogāvacaro **paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ** viharatā ca **anena** tadeva **paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇanti** sambandho.

70. Tatthāti tasmim jhānapāṭhe. **Viviccitvāti** visuṃ hutvā. Tenāha “**vinā hutvā apakkamivā**”ti, pajhanavasena apasakkivāti attho. **Viviceva kāmehī**ti ettha “**viviccā**”ti iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. “**Vivicevā**”ti pana iminā ekamsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa, kāmavivekassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamattaṃ dassetuṃ “**paṭhamaṃ jhāna**”ntiādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. “**Andhakāre sati padīpobhāso viyā**”ti etena yathā padīpobhāsābhāvena rattiyaṃ andhakārābhāvavo, evaṃ jhānābhāvena sattasantatiyaṃ kāmābhāvavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ. **Na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ** “**kāmehi evā**”ti avadhāraṇassa akatattā. Nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti **nissaraṇaṃ**. Ke niggacchanti? Kāmā, tesam kāmānaṃ nissaraṇaṃ pahānaṃ **tannissaraṇaṃ**, tato. Kathaṃ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṃ nissaraṇaṃ, na byāpādādinanti codanaṃ yuttito, āgamato ca sodhetuṃ “**kāmadhātū**”tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanatoti** sakalassapi kāmabhāvassa samatikkamaṭṭhāpadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmāpariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhatoti** vakkhamānavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihimsāya, evamidaṃ jhānaṃ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Evamattano pavattiyā, vipākappavattiyā ca kāmarāgato, kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānaṃ visesato kāmānameva nissaraṇaṃ. Svāyamattho pāṭhagato evāti āha “**yathāhā**”tiādi. Kāmañcetamatthaṃ dīpetuṃ purimāpadeyeva avadhāraṇaṃ gahitaṃ, uttarapadepi pana taṃ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṃ “**uttarapadepi**”tiādi vuttaṃ. **Itoti** kāmacchandato. **Esa** niyamo. **Sādhāraṇavacanenāti** avisesavacana. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭipassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Cittakāyaupadhivivekā **cittavivekādayo. Tayo eva idha** jhānakathāyaṃ **daṭṭhabbā** samucchedavivekādinam asambhavato.

Niddeseti mahāniddese (mahāni. 1, 7). Tattha hi “uddānato dve kāmā – vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā “tattha katame vatthukāmā? Manāpiyā rūpā...pe... manāpiyā phoṭṭhabbā”tiādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmyantīti **kāmāti** veditabbā. **Tatthevāti** niddese eva. **Vibhaṅgeti** jhānavibhaṅge (vibha. 564). Patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando**, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo**, tathāpavatto lobho, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, saṅkappanavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgoti**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattīkāravasena, avatthābhedavasena ca veditabbo yathā “**vaccho dammo balībaddo**”ti. Ime **kilesakāmā**. Kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Evañhi satīti evaṃ ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipīti** “vatthukāmehi vivicevā”tipi attho yujjātīti evaṃ yujjānāntantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmim atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenāti** vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hoti** puttadārādīpariggahavivekādinato. **Purimenāti** kāyavivekena. **Etthāti** “viviceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi”ti etasmim padadvaye, ito vā niddhārite vivekadvaye. Akusala-saddena yadipi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā pana kilesakāmehi viveko vuttoti āha “**dutiyaṃ kilesakāmehi vivekavacanaṃ**”ti. **Dutiyaṇāti** ca cittavivekenāti attho. **Etesanti** yathāvuttānaṃ dvinnam padānaṃ, niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **saṃkilesavattuppahānaṃ. Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsū taṇhuppādo, tassa **hetu** vatthukāmā eva veditabbā. **Bālabhāvo** avijjā, duccintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā **hetu**. Kāmaguṇādhigamahetupi pāṇātipātādiasuddhapayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvītā. Taṇhāsāṃkilesasodhanena, vivatṭūpanissayasamvaḍḍhanena ca ajjhāsayaṃsodhanaṃ **āsayaṃposanaṃ. Kāmesūti** niddhāraṇe bhumbaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasamyojanādivasena, rūpatanḥādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevāti** kāmāsabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando, nāpi kusalacchandoti adhippāyo. **Jhānapaṭipakkhatoti** jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu tannimittam **visuṃ vutto**. Akusalabhāvasāmaññaena aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmo va purimāpade vutto, katham bahuvacananti āha “**anekabhedato**”tiādi.

Aññesampi diṭṭhimānaahirikānottappādīnam, taṃsahitaphassādīnañca. Upari vuccamānāni jhānaṅgāni **uparijhānaṅgāni**, tesam attano paccanīkānam **paṭipakkhabhāvadassanato** tappaccanīkanīvaraṇavacanānam. **Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni** tesam pavattinivāraṇato. **Samādhi kāmacchandassa paṭipakkho** rāgappaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato, nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato ca. **Pīti byāpādassa** paṭipakkhā pāmojjena samānayogakkhemattā. **Vitakko thinamiddhassa** paṭipakkho yoniso saṅkappanavasena savipphārapavattito. **Sukham** avūpasamānūtāpasabhāvassa **uddhaccakukkucassa** paṭipakkham vūpasantasītalasabhāvattā. **Vicāro vicikicchāya** paṭipakkho ārammaṇe anumajjanavasena paññāpaṭirūpasabhāvattā. **Mahākaccānatherena** desitam piṭakānam saṃvaṇṇanā peṭakam, tasmim **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavattubhedādivisayānanti** byāpādavivekavacanena “anattam me acarī”ti (dī. ni. 3.340; a. ni. 9.29; vibha. 960) ādiāghātavattubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādīpubbantādībhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādātadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā. Sabbakusalānam tena sabbāhena sabbākusalappahāyakaṃ hoti, hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnam “**vikkhambhanaviveko vutto hoti**”ti āha.

71. Yathāpaccayam pavattamānānam sabbhāvadhammānam natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇattham “**vitakkaṇam vitakko**”ti vuttam. Tayidaṃ “vitakkaṇam īdisamida”nti ārammaṇassa parikkappananti āha “**ūhananti vuttam hoti**”ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇam abhinirulham viya hoti, tasmā so **ārammaṇābhiniropanalakkaṇo** vutto. Yathā hi koci rājavallabham, taṃsambandhinam mittam vā nissāya rājageham ārohati anupavisati, evam vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Yadi evam, katham avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇam ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsanko rājageham pavisati, evam paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇam ārohati. **Paricayenāti** ca santāne pavattavitakkabhāvanāsāṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇham pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhīruhaṇam ciraparicitaṃ. Tena tam kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā tam nānasahitam hutvā sammāsanavasena ciraparicitaṃ kadāci nānavirahitampi sammāsanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitam hutvā pavattam sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsānavasena pavattati, evam sampadamidaṃ daṭṭhabbam. Ādīto, abhimukham vā hananam **āhananam**. Parito, parivattetvā vā āhananam **pariyāhananam**. “Rūpam rūpam, pathavī pathavī”ti ākoṭentassa viya pavattati “**āhananam, pariyāhanana**”nti ca vedītabbam. **Ānayanam** cittassa ārammaṇe upanayanam, ākaḍḍhanam vā.

Anusañcaraṇam anuparibbhamanam. Svāyam viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi ese va nayo. **Anumajjanam** ārammaṇe cittassa anumasanam, parimajjananti attho. Tathā hi vicāro “parimajjanattho viya, sañcaraṇattho viyā”ti ca vutto. **Tatthāti** ārammaṇe. Sahajātānam anuyojanam ārammaṇe anuvicāraṇasāṅkhātanumajjanavaseneva vedītabbam. **Anuppabandhanam** ārammaṇe cittassa avicchinna viya pavattati. Tathā hi so “anusandhānatā”ti (dha. sa. 8) niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇḍānuravo viya, paribbhamanam viyā”ti ca vutto.

Katthacīti paṭhamajjhāne, parittacittuppādesu ca. Vicāro **oḷārikaṭṭhena**, vicārasseva ca **pubbaṅgamaṭṭhena** anuravato oḷāriko, tassa ca pubbaṅgamo **ghaṇḍābhighāto viya vitakko**. Yathā hi ghaṇḍābhighāto paṭhamābhīnipāto hoti, evam ārammaṇābhīmukhanīropanaṭṭhena **vitakko cetaso paṭhamābhīnipāto** hoti. **Abhighāta**-ggahaṇena cettha abhighātajo saddo gahitoti vedītabbo. **Vipphāravāti** vicalanayutto saparippando. **Paribbhamanam viya** parissayābhāvavīmaṃsanattham. **Anuppabandhena pavattiyanti** upacāre vā appanāyam vā santānena pavattiyam. Tattha hi vitakko niccālo hutvā ārammaṇam anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhīnipāte. **Pākaṭo hotīti** vitakkassa viseso abhinīropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Vālaṇḍupakam eḷakalomādīhi katacumbaṭakam. **Uppīlanahattho** piṇḍassa uppīlanahattho. Tasseva ito cito ca **sañcaraṇattho**. **Maṇḍalanti** kaṃsabhājanādīsū kiñci maṇḍalam vaṭṭalekham karontassa. Yathā pupphaphalasākhādiavayavavinimutto avijjamānopi rukkho “sapuppho saphalo”ti voharīyati, evam vitakkādiāngavinimuttam avijjamānampi jhānam “savitakkaṃ savicāra”nti voharīyatīti dassetum “**rukkho viyā**”tiādi vuttam. Jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “idha bhikkhu viviceva kāmehi”tiādinā puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānti. Yadi **vibhaṅge** puggalādhiṭṭhānā desanā katā, **attho pana tatrāpi** vibhaṅgepi yathā idha “imīnā ca vitakkena”tiādinā dhammavasena vutto, **evameva daṭṭhabbo**, paramatthato puggalasseva abhāvato adhippāyo. **Attho... pe... daṭṭhabbo** jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgītādasanena, jhānasseva ca savitakkasavicāratāya vuttattāti evam vā ettha attho daṭṭhabbo.

Vivekāti vivekā hetubhūṭāti viveka-saddassa bhāvasādhanataṃ sandhāyāha. **Viveketi** kattusādhanataṃ, kammāsādhanataṃ vā. “Vivitto”ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti.

72. Piṇayatīti tappeti, vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇāti** paritussanalakkhaṇā. **Piṇanarasāti** paribrūhanarasā. **Pharaṇarasāti** paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. **Khuddikā** lahuṃ lomahaṃsanamattaṃ katvā bhinnā na puna uppajjati. **Khaṇikā** bahulam uppajjati. Ubbegato **pharaṇā** niccalattā, ciraṭṭhitikattā ca paṇīatarā. **Cetiyaṅgaṇaṃ gantvāti** punṇavallikavihāre cetiyaṅgaṇaṃ gantvā. **Pakatiyā diṭṭhārammaṇavasenāti** pubbe mahācetiyaṃ gahitārammaṇavasena. **Citraṅḍuko** vicitrākārena katagaṅḍuko. **Upanissayeti** samīpe, tassa vā vihārassa nissayabhūte, gocarāṭṭhānabhūteti attho.

Gharājireti gehaṅgaṇe. Pabbatasikhare katacetiyaṃ “**ākāsacetiya**”nti vuttaṃ. **Gahitanimittenevāti** cetiyavandanāṃ, dhammassavanaṅca uddissa “dhaññā vatime”tiādīnā gahitakusalanimitteneva kāraṇabhūtena. Gahitaṃ vā nimittaṃ etenāti gahitanimittaṃ, vuttākārena pavattacittaṃ, tena gahitanimitteneva cittena saha. **Pakkhandanti** anupaviṭṭhaṃ. **Anuparipphuṇanti** anu anu samantato phuṭaṃ, sabbaso anuvisaṭṭanti attho.

Passaddhiyā nimittabhāvena **gabbhaṃ gaṇhantī**. Paripācanavasena **paripākaṃ gacchantī**. Appanāsampayuttāva pīti appanāsamādhīpūrīkā. Khaṇikasamādhīpūrīkā ca upacārasamādhīpūrīkā ca appanāsamādhissa vidūratarāti tadubhayaṃ anāmasanto “**tāsu yā appanāsamādhissā**”tiādimāha. **Samādhisampayogaṃ gatāti** pubbe upacārasamādhinā sampayuttā hutvā anukkamena vaḍḍhitvā appanāsamādhinā sampayogaṃ gatā.

73. Sukhayatīti sukhaṃ, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattu nivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti “**sukhanaṃ sukha**”nti vuttaṃ. Itṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādāyatīti **sātaṃ** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātaṃ “madhura”nti vadanti. Sātaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **sātalakkhaṇaṃ**. **Upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ saṃvaḍḍhanaṃ. Dukkhaṃ viya avissajjtvā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ, upakāritā vā **anuggaho**. **Katthaci** paṭhamajjhānadike. **Paṭilābhatuṭṭhīti** paṭilābhavasena uppajjanakatutṭhī. **Paṭiladdharasānubhavananti** paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavananti sabhāvato pītisukhāni vibhajitvā dasseti. **Yattha pīti, tattha sukhanti** vitakkassa viya itarena pītiyā sukheṇa accantasamīyogamāha. “Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti”ti vicārassa viya vitakkena sukheṇa pītiyā anaccantasamīyogaṃ. Tena accantānaccantasamīyogīyā pītisukhānaṃ visesaṃ dasseti. Kaṃ tārenti etthāti **kantāraṃ**, nirudakamaruṭṭhānaṃ. Vanameva **vanantaṃ**. **Tasmīṃ tasmīṃ samayeti** itṭhārammaṇassa paṭilābhasamāye, paṭiladdhassa rasānubhavanāsamāye, vanacchāyādīnaṃ savanadassanasamāye, pavesaparibhogasamāye ca. **Pākaṭabhāvato**ti yathākkamaṃ pītisukhānaṃ vibhūtabhāvato.

Vivekajaṃ pītisukhanti ettha purimasmiṃ atthe **vivekajanti** jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthiatthavisesato “assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne”ti ettha a-kāro daṭṭhabbo. Dutiye pītisukhameva vivekajaṃ. “Vivekajaṃpītisukha”nti ca aññapadatthasamāso, paccattaniddesassa ca alopo kato. Lope vā sati “vivekajapītisukha”nti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Upasampajjāti ettha **upa-saṃ**-saddā “upalabbhati, saṃbhuñjati”tiādīsu viya niraṭṭhakāti dassetuṃ “upagantvā”tiādīṃ vatvā puna tesam sātthakabhāvaṃ dassetuṃ “**upasampādayitvā**”tiādi vuttaṃ, tasmā patvā, sādhetvāti vā attho. **Iriyanti** kiriyam. **Vuttiādīni** tasseva vevacanāni. **Pālanāti** hi ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇā.

Pañcaṅgavippahīnādivaṇṇanā

74. Pañca aṅgāni vikkhambhanavasena pahīnāni etassāti **pañcaṅgavippahīnaṃ**. “Agyāhito”ti ettha āhita-saddassa viya vippahīna-saddassettha paravacanaṃ daṭṭhabbaṃ, pañcahi aṅgehi vippahīnanti vā **pañcaṅgavippahīnaṃ**. Nanu aññepi akusalā dhammā iminā jhānena pahīyanti, atha kasmā pañcaṅgavippahīnatāva vuccatīti āha “**kiñcāpi**”tiādi. Jhānalābhīnopi ajhānasamaṅgikāle jhānapaṭipakkhalobhacittādīnaṃ pavattisabbhāvato “**jhānakkhaṇe**”ti vuttaṃ. **Pahīyantīti** vigacchanti, nappavattantīti attho. **Ekattārammaṇeti** pathavīkasiṇādivasena ekasabhāve, ekaggatāsānkhatē ekattāvahe vā ārammaṇe. **Tanti** taṃ nānāvisayapalobhitaṃ cittaṃ. **Kāmadhātuppahānāyāti** nānāvisayasamūpabyūḷhāya kāmadhātuyā pahānāya samatikkamāya paṭipadaṃ jhānaṃ nappaṭipajjati. **Nirantaranti** vikkhepena anantaritaṃ, sahitaṃ attho. **Akammaññanti** akammaṇīyaṃ, bhāvanākammassa ayogyanti attho. **Uddhaccakukkucaparetanti** uddhaccakukkucena abhibhūtaṃ. **Paribbhamati** anavaṭṭhānato, avaṭṭhānassa samādhānassa abhāvato attho. **Vicikicchāya upahatanti** sātīsayassa vicārassa abhāvato “sammāsambuddho nu kho bhagavā, na nu kho”ti, “pathavī pathavī”tiādīnā manasikārena, “jhānaṃ siyā nu kho, na nu kho”tiādīnā ca pavattāya vicikicchāya upahataṃ. **Nārohati** appaṭipattinimittattā. **Visesena jhānantarāyakarattāti** samādhīādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvena jhānādhigamassa antarāyakaraṇato.

Tehīti jhānādhigamassa paccayabhūtehi vitakkavicārehi. **Avikkhepāya sampādītapayogassāti** tato evaṃ samādhānāya nipphādītabhāvanāpayogassa. **Cetaso payogasampattisambhavāti** yathāvuttabhāvanāpayogasampattisamuṭṭhānā. **Pīti piṇanaṃ** bhāvanāvasena tappaṇaṃ. **Upabrūhanaṃ** bhāvanāvasena parivuddhiṃ cetaso **karotīti** sambandho. **Nanti** cittaṃ. **Sasesasampayuttadhammanti** avasiṭṭhaphassādidhammasahitaṃ,

samaṃ sammā ca ādhiyatīti sambandho. Indriyasamatāvasena **samaṃ**, paṭipakkhadhammānaṃ. Dūrībhāve līnuddhaccābhāvena **sammā** ca ṭhapatīti attho. Ekaggatā hi samādhānakiccena cittaṃ, sampayuttadhamme ca attānaṃ anuvattāpentī jhānakkhaṇe sātisaṃ samāhite karotīti. **Uppattivāsenā**ti yathāpaccayaṃ uppajjanavasena. Etesu vitakkādīsu jhānaṃ **uppannaṃ nāma** hoti tattheva jhānavohāro. Tenāha “**tasmā**”tiādi. “**Yathā panā**”tiādināpi upamāvasena tamevatthaṃ pākāṭataṃ karoti.

Pakaticittatoti pakatikakāmāvacaracittato. **Suvisadenā**ti suṭṭhu visadena, paṭutarenāti attho. **Sabbāvanta**nti sabbāvayavavantaṃ, anavasesanti attho. **Apphuṭanti** asamphuṭthaṃ. **Ārammaṇesu phusitā**ti appanāvasena pavattamānā cittaṃ ekaggatā samantato ārammaṇaṃ pharantī viya hotīti katvā vuttaṃ. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittaṃ ekaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha cittaṃ ekaggatā**”tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu jhānaṅgesu. **Na niddiṭṭhā**ti sarūpato na niddiṭṭhā, sāmāññato pana jhānaggahaṇe gahitā. **Evaṃ vuttattā**ti sarūpeneva vuttattā, aṅgameva cittaṃ ekaggatā sambandho. **Yena adhippāyēnā**ti yena vitakkādīhi saha vattantaṃ dhammaṃ dīpetuṃ tassa pakāṣānādhippāyena “savitakkaṃ savicāra”ntiādinā **uddeso kato**. **So eva** adhippāyo **tēna** bhagavatā **vibhaṅge** “cittaṃ ekaggatā”ti niddisāntena **pakāṣito**. Tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbaṃ.

Tividhakalyāṇavaṇṇanā

75. Ādimajjhāpariyosānavāsenāti jhānassa ādimajjhāpariyosānavāsenā. **Lakkhaṇavāsenā**ti tesāmyeva appanāyaṃ lakkhitabbhāvavāsenā.

Tatrāti tasmīṃ kalyāṇatālakkaṇānaṃ vibhāvane. **Paṭipadāvisuddhī**ti paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, gotrabhūpariyosāno pubbhāgiyo bhāvanānāyo. Paripanthato visujjhaṇaṃ visuddhi, paṭipadāya visuddhi **paṭipadāvisuddhi**. Sā panāyaṃ yasmā jhānassa uppādakkhaṇe labbhāti, tasmā vuttaṃ “**paṭipadāvisuddhi ādī**”ti. **Upekkhānubrūhanā**ti visodhetabbatādīnaṃ abhāvato jhānapariyāpannāya tatra mājjhattupekkhāya kiccaṇipphattiyā anubrūhanā. Sā panāyaṃ viśesato jhānassa ṭhitikkhaṇe labbhāti. Tena vuttaṃ “**upekkhānubrūhanā majjhe**”ti. **Sampahaṃsanā**ti tattha dhammānaṃ anativattanādisādhakassa nāṇassa kiccaṇipphattivasena pariyodapanā. Sā pana yasmā jhānassa osānakkhaṇe pākāṭā hoti, tasmā vuttaṃ “**sampahaṃsanā pariyosāna**”nti. **Imāni tīṇi lakkhaṇāni**ti paripanthato cittaṃ visujjhaṇākāro, mājjhimassa samathanimittassa paṭipajjanākāro, tattha pakkhandanākāroti imāni tīṇi jhānassa ādito uppādakkhaṇe appanāpattilakkhaṇāni tehi ākārehi vinā appanāpattiyā abhāvato, asati ca appanāya tadabhāvato. **Ādikalyāṇaṇceva** visuddhipaṭipadattā. Yathāvutthehi lakkhaṇehi samannāgatattā, sampannaṃ lakkhaṇattā ca **tilakkhaṇasampannaṇca**. Iminā nayena mājjhāpariyosānalakkhaṇānaṃca yojanā veditabbā.

Sambharīyati jhānaṃ etenāti sambhāro, nānāvajjanaparikkammaṃ. Saha sambhārenāti sasambhāro, so eva **sasambhāriko**. **Upacāro**ti ekāvajjanūpacāramāha. Paggahādikiccassa pubbhāge bhāvanāya eva sādhitattā yā tattha ekāvajjanūpacāre siddhā ajjhūpekkhānā, sā jhānakkhaṇe paribrūhitā nāma hotīti vuttaṃ “**upekkhānubrūhanā nāma appanā**”ti. Yathādhigataṃ jhānaṃ nissāya yo pahatṭhākāro cittaṃ paritosa, taṃ paccavekkhaṇāvasena pavattam sandhāyāha “**sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇā**”ti. **Eketi** abhayagiri vāsino. Te hi evaṃ paṭipadāvisuddhiādi ke vaṇṇayanti, tadayuttaṃ. Tathā hi sati ajjhānadhammehi jhānassa guṇasaṃkittaṇaṃ nāma kataṃ hoti. Na hi bhūmantaraṃ bhūmantarapariyāpannaṃ hoti. Pāḷiyā cetam viruddhanti dassetuṃ “**yasmā panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ekattagataṃ citta**nti indriyānaṃ ekarasabhāvena, ekaggatāya ca sikhāppattiyā tadanugūṇaṃ ekattaṃ gatanti ekattagataṃ, sasampayuttaṃ appanāpattacittaṃ. Tasseva paṭipadāvisuddhipakkhandatādi anantameva vuccati. **Tasmā**ti yasmā ekasmiṃyeva appanācittakkhaṇe paṭipadāvisuddhiādi pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā **āgamanavāsenā**ti parikkammāgamanavāsenā. **Anativattanādīti ādī**-saddena indriyekarasatādupagavīriyavāhanāsevanāni saṅgaṇhāti. **Pariyodāpakassā**ti parisodhakassa pabhassarabhāvakarassa. **Anativattanādibhāvasādhana**meva cettha nāṇassa kiccaṇipphatti veditabbā.

Tasminti tasmīṃ vāre, catupañcaccittaparimāṇāya appanāvīthiyanti attho. **Tato** paripanthato. **Cittaṃ visujjhatī**ti yadipi āgamaṇaṃ gahetuṃ avisesena viya vuttaṃ, parikkammavisuddhito pana appanāvisuddhi sātisaṃyāva. Tenāha “**visuddhattā**”tiādi. **Āvaraṇavirahitaṃ hutvā**ti yenāvaraṇe āvaṭattā cittaṃ tato pubbe mājjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjituṃ na sakkoti, tena vivittaṃ hutvā, taṃ vikkhambhetvāti attho. Līnuddhaccasaṅkhātānaṃ ubhinnaṃ antānaṃ anupagamaṇena mājjhimo, savisesaṃ paccanīkadhammānaṃ vūpasamanato samatho, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato nimittañcāti **mājjhimaṃ samathanimittaṃ**. Tenāha “**samappavatto appanāsamādhiyevā**”ti. **Tadanantaraṃ pana purimacittanti** tassa appanācittassa anantarapaccayabhūtaṃ purimaṃ cittaṃ, gotrabhucittanti attho. **Ekasantatipariṇāmanayenā**ti yathā “tadeva khīraṃ dadhisampanna”nti, evaṃ satipi parittamahaggatabhāvabhede, paccayapaccayuppanabhāvabhede ca ekissā eva santatīyā pariṇāmūpagamaṇanayena ekattanayavasena. **Tathattanti** tathabhāvaṃ appanāsamādhivasena samāhitabhāvaṃ. **Evaṃ paṭipannattā**ti vuttākārena paṭipajjamānattā. Yasmīṃhi khāṇe tathattaṃ mājjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, tasmīṃyeva khāṇe **tathattupagamaṇena** appanāsamādhinā samāhitabhāvūpagamaṇena **tattha pakkhandati nāma**. **Purimacitteti** appanācittassa purimasmiṃ cittaṃ gotrabhucitte. **Vijjānānākāranipphādikā**ti tasmīṃ cittaṃ vijjānānaṃ paripanthavisuddhimājjhimasamathapaṭipattipakkhandanākāraṇaṃ nipphādikā, tenākārena nipphajjamānāti attho. Teyeva hi ākāra paccayavisesato jhānakkhaṇe nipphajjamānā “paṭipadāvisuddhī”ti laddhasamaññā jhānassa taṃ viśesaṃ nipphādentā viya vuttā. **Uppādakkhaṇeyevā**ti attalābhavelāyameva. Yadi evaṃ, kathaṃ te ākāra nipphajjantīti āha

“āgamanavasenā”ti.

Tassāti cittassa. “Visuddham cittaṃ ajjupekkhātī”ti **pāliyaṃ** (paṭi. ma. 1.158) puggalādhiṭṭhānena āgatāti “**byāpāraṃ akaronto**”ti āha. Samathapaṭipattitathattupagamaṇaṇca idha samathabhāvāpattiyevāti āha “**samathabhāvūpagamanenā**”ti. **Kilesasamsaggam pahāya ekattena upaṭṭhitassāti** pubbe “katham nu kho kilesasamsaggam pajaheyya”nti paṭipannassa idāni samathapaṭipattiyā tassa pahīnattā kilesasaṅgaṇikābhāvena ekattena upaṭṭhitassa jhānacittassa. Paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanehi vuddhipattiyā anubrūhite jhānacitte laddhokāsā tatramajjhattupekkhā sampayuttesu samavāhitabhāvena pavattamānā te anubrūhentī viya hotīti āha “**tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā**”ti.

Ye panete yuganaddhadhammāti sambandho. **Tatthāti** tasmim jhānacitte. Aññamaññānativattanavasena kiccakaraṇato yuge naddhā baddhā viya **yuganaddhā**. **Vimuttirasenāti** vimuccanakiccena, vimuccanasampattiyā vā. **Esa yogī**. **Vāhayatīti** pavatteti. **Assāti** jhānacittassa. **Tasmim khaṇeti** bhāṅgakkhaṇe. Uppādakkhaṇe atīte hi ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya **āsevanā** pavattati nāma. **Te ākārāti** aññamaññānativattanādayo tattha dhammānaṃ pavattiākārā. **Āsevanāpi** hi āsevanapaccayabhāvīnaṃ dhammānaṃ pavattiākāroyeva. **Samkilesavodānesūti** samādhipaññānaṃ samarasatāya akaraṇaṃ bhāvanāya samkilesa, karaṇaṃ vodānaṃ. Tathā sesesupi. Evametesu samkilesavodānesu **taṃ taṃ ādinavaṃ** dosaṃ **ānisamsaṃ** guṇaṃ puretaraṃ pāṭihāriyāññena **divvā** yathā aññamaññānativattanādayo honti, **tathā** bhāvanāya **sampahaṃsitattā** teneva ñāṇena **visodhitattā**. Visodhanaṃ hettha sampahaṃsanaṃ. Te ākāra yasmā nipphannā, tasmā “**dhammānaṃ...pe... veditabbāti vutta**”nti lakkhaṇasaṃvaṇṇanāya ādimhi vuttaṃ nigamanavasena dasseti.

“Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī”ti ko sambandho. Kasmā sampahaṃsanāva pariyosānanti vuttā, na upekkhānubrūhanāti codanaṃ sandhāya “**tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī**”ti vuttaṃ. **Tatthāti** tasmim bhāvanācittē. **Upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotīti** appanākāle bhāvanāya samappavattiyā, paṭipakkhassa ca pahānato paggahādīsu byāpārassa akātabbato ajjupekkhanāva hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “samaye cittassa ajjupekkhanā, visuddham cittaṃ ajjupekkhātī”ti ca ādi. Sā panāyaṃ ajjupekkhanā ñāṇassa kiccāsiddhiyā hoti, visesato ñāṇasādhanaṭṭā appanābyāpārassāti phalena kāraṇānumānañāyena. Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttāti sambandho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāliyaṃ samatthetum “**yathāhā**”tiādi vuttaṃ. **Tathāpaggahitaṃ** cittanti yathā bhāvanācittaṃ kosajjapakkhe na patati, tathā vīriyasambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ bahulīkāravasena paggahitaṃ. **Sādhukaṃ ajjupekkhātīti** paggaṇhantenāpi samādhissa vīriyasamatāyojanavasena paggahitattā sakkaccaṃ ajjupekkhātī, tatramajjhattupekkhā okāsaṃ labhati. Taṃ pana ajjupekkhanaṃ upekkhāvasena pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena appanāpaññāya kiccādhikatāti āha “**paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hotī**”ti. Tassa adhimattattā eva ajjupekkhantasseva nānāsabhāvehi nīvaraṇapamukhehi kilesehi appanācittaṃ **vimuccati**. **Vimokkhavasena** vimuccanavasena. **Paññāvasenāti** pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena. **Vimuttattāti** nānākilesehi vimuttattā eva. **Te dhammā** saddhādayo, visesato saddhāpaññāvīriyasamādhayo ca **ekarasā** samānakiccā **honti**. Evamayaṃ indriyānaṃ ekarasatṭhena bhāvanā nipphajjamānā ñāṇabyāpāroti āha “**ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosāna**”nti. Evaṃ tividhāya paṭipadāvisuddhiyā laddhavisēyā tividhāya upekkhānubrūhanāya sātisaṃ paññindriyassa adhimuttabhāvena catubbidhāpi sampahaṃsanā sijjhatīti āgamanupekkhā ñāṇakiccavasena dasapi ākāra jhāne eva veditabbā.

Gaṇanānupubbātīti gaṇanānupubbātāya, gaṇanānupubbātāmatthaṃ vā paṭhamanti idanti attho. Tena desanākkamaṃ ullīgeti. “**Paṭhamaṃ uppannanti paṭhama**”nti iminā paṭipattikkamaṃ, uppannanti hi adhiḡatanti attho. “Paṭhamaṃ samāpajjitabbanti paṭhama”nti idaṃ pana na ekantalakkhaṇanti **aṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 160) paṭisiddhattā idha na gahitaṃ. Ārammaṇūpaniijhānaṃ lakkhaṇūpaniijhānanti duvidhe jhāne idhādhippetajjhānameva dassetum “**ārammaṇūpaniijhānato**”ti vuttaṃ. Pathavīkasiṇasaṅkhātassa attano attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upaniijhāyanato. **Paccanīkajhāpanatoti** nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ dahanato vikkhambhanavasena pajahanato. **Sakalaṭṭhenāti** hetṭhā vuttanayena kate vā akate vā paricchijja gahite pathavībhāge pathavīmaṇḍale sakalārammaṇakaraṇaṭṭhena. Na hi tassa ekadesamārammaṇaṃ karīyati. Pathavīkasiṇasannissayatāya nimittaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Taṃsahacaraṇato jhānaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā “kuntā pacarantī”ti.

Ciraṭṭhitisampādanavaṇṇanā

76. Lakkhaṭṭhāne ṭhitaṃ sarena vālaṃ vijjhatīti vāavedhī. Idha pana anekadhā bhinnassa vālassa aṃsum vijjhanto “vāavedhī”ti adhippeto. **Tena vāavedhinā**. **Sūdenāti** bhattakārena. “**Ākāra pariggahetabbā**”ti saṅkhepatō vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sukusaloti** suṭṭhu cheko. **Dhanuggahoti** issāso. **Kammanti** yogyaṃ. **Akkantapadānanti** vijjhanakāle akkamanavasena pavattapadānaṃ. **Ākāraṇti** dhanujijāsārānaṃ gahitākāraṃ. **Pariggaṇheyyāti** upadhāreyya. **Bhojanasappāyadayoti ādi**-saddo avuttākāraṇampi saṅgāhako daṭṭhabbo. Tena utubhāvanānimittādīnaṃpi pariggaṇhanaṃ vuttaṃ hoti. **Tasminti** tasmim taruṇasamādhimhi.

Bhattāranti sāminam, bhattavetanādīhi posakanti attho. **Parivisantoti** bhojento. Tassa ruccitvā bhuñjanākāraṃ sallakkhetvā tassa upanāmetoti yojanā. **Ayampi** yogī. **Adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāreti** pubbe jhānassa adhigatakkhaṇe kiccasādhake bhojanādigate ākāre. **Gahetvāti** pariggahetvā sallakkhetvā. **Naṭṭhe naṭṭhe** samādhimhi **punappunam appanāya**.

Mahānasavijjāparicayena **paṇḍito**. Tattha visadaññatāya **byatto**. Thānuppattikakaosallayogena **kusalo**. **Nānaccayehīti** nānaccayehi nānāsabhāvehi, nānārasehīti attho. Tenāha “**ambilaggehi**”tiādi. **Sūpehīti** byañjanehi. **Ambilaggehīti** ambilakoṭṭhāsehi, ye vā ambilarasā hutvā aggabhūtā, tehi caturambilādimmissehi. Esa nayo **tittakaggā**dīsipi. **Khārikehīti** vātingaṇakaḷīrādimmissehi. **Nimittanti** ākāraṃ rucanavasena bhuñjanākāraṃ. **Uggaṇhātīti** uparūpari gaṇhāti upadhāreti. **Imassa vā** sūpeyyassa atthāya hatthaṃ **abhiharati**. **Abhihārānanti** abhimukhena haritabbānaṃ paṇṇākārānaṃ, pūjābhīhārānaṃ vā. **Nimittam uggaṇhātīti** “evaṃ me cittaṃ samāhitaṃ ahoṣī”ti nimittam gaṇhāti sallakkheti.

Samādhiparipanthānanti samādhissa paripanthabhūtānaṃ. **Dhammānanti** kāmacchandādinīvaraṇadharmānaṃ. **Suvisodhitattāti** suṭṭhu visodhitattā, vikkhambhanavaseneva sammadeva pahīnatattāti attho. **Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhīti ādi**-saddena asubhamanasikāranekkhammānisamaṃsapaccavekkhaṇādīni saṅgaṇhāti. Nekkhammaguṇadassanenāpi hi tassa vibandhabhūte kāmacchande ādīnavo visesato pākaṭo hotīti. **Kāyaduṭṭhullanti** kāyadarathaṃ sāraddhakāyatam. Tena kāyacittānaṃ sārambhanimittassa byāpādanīvaraṇassa na visodhanamāha. **Ārambhadhātumanasikārādīti ādi**-saddena vīriyasambojjhaṅganimittānaṃ, ālokasaññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Samathanimittamanasikārādīti ādi**-saddena samādhisambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aññepi samādhiparipantheti** vicīkicchāṭṭhāniye, madamānādike ca sandhāyāha. **Āsayanti** vasanakasusiraṃ. **Suparisuddhanti** āsaṅkanīyattābhāvena suṭṭhu parisuddham. Etthāha – nanu cāyaṃ pageva kāmādīnavam paccavekkhitvā samathapaṭipadam paṭipanno upacārakkhaṇeyeva jhānena nīvaraṇāni vikkhambhitāni, atha kasmā puna kāmādīnavapaccavekkhaṇādi gahitanti? Saccametam. Tam pana pahānamattanti jhānassa ciraṭṭhitiyā atisayapahānatthaṃ puna gahitam.

Uddhacca middhanti kukkucam, thinaṅca tadekaṭṭhatāya gahitamevāti katvā vuttam. **Suddhantagatoti** suparisuddhāpariyantaṃ sabbaso visodhitakoṇāpariyantaṃ uyyānaṃ gato. **Tahim rameti** tasmim jhāne rameyya divasabhāgampi jhānasamaṅgī eva bhavye.

Cittabhāvanāvepullatthanti samādhībhāvanāya vipulabhāvāya. Yathā hi bhāvanāvasena nimittassa uppatti, evamassa bhāvanāvaseneva vaḍḍhanampi. Tasmā ekaṅgulādivasena nimittam vaḍḍhentassa punappunam bahulīkārena jhānam bhāvanāpi vuddhim viruḷhim vepullam āpajjati. Tena vuttam “**cittabhāvanāvepullatthaṅca yathāladdham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabba**”nti. **Tassāti** paṭibhāganimittassa.

Nimittavaḍḍhananayavaṇṇanā

77. Tatrāti sāmiatthe bhummavacanaṃ, tassāti attho. **Avadḍhetvāti** yathā kumbhakāro mattikāya pattam karonto paṭhamam aparicchinditvāva pattam vaḍḍheti, evam **pattavaḍḍhanayogena** pattavaḍḍhanayuttīyā avadḍhetvā pūvikassa **pūvavaḍḍhanam**. Bhattassa upari bhattapakkipanam **bhattavaḍḍhanam**. Vatthassa tintassa añchanādi **dussavaḍḍhanam**. Paccakam **yoga**-saddo yojetabbo. Aparicchinditvā na vaḍḍhetabbam saporicchede eva bhāvanāpavattito. Tathā hi vuttam “sāntake no anantake”ti (visuddhi. 1.55).

Haṃsapotakāti javanahaṃsapotakā. **Ukkūlam** unnataṭṭhānaṃ. **Vikūlam** ninnataṭṭhānaṃ. Nadīsotena katam viduggam **nadividuggam**. Visamākārena thito pabbatapadeso **pabbatavisamo**.

Thūlāni hutvā upaṭṭhahanti paccavekkhaṇābhūllena vibhūtabhāvato. **Dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti** paguṇabalavabhāvassa anāpādikattā. **Upari ussukkanāyāti** bhāvanāya upari ārohanāya, dutiyajjhānādhigamāyāti attho.

Pabbateyyāti pabbate bahulacārīnī. **Akhettaññūti** agocaraññū. Samādhiparipanthānaṃ visodhanānabhiññātāya **bālo**. Jhānassa paguṇabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto**. Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū**. Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo**. Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo**. Abhāvanāya **abyatto**. Abahulīkārena **akhettaññū**. Sammādeva anadhīṭṭhānato **akusaloti** yojetabbaṃ. **Ubhato bhaṭṭhoti** ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaguṇatāya na suppaṭiṭṭhitatāya saussāhopi vināsato, asāmatthiyato ca jhānadvayato parihiṇo. **Ciṇṇavasīnāti** āsevitavasīnā.

Pañcavasīkathāvaṇṇanā

78. Vasanaṃ vasīti dhātuniddesatāya kiriyāniddesoti adhippāyenāha “**vasiyo**”ti, yathāruci pavattiyoti attho. Āvajjanāya vasī, āvajjanāvasena vā vasī **āvajjanavasī**. Jhānam āvajjituṃ yattha yattha padese icchā **yatthicchakam**. Yadā yadā, yasmim yasmim vā jhānaṅge icchā **yadicchakam**. Yāva yāva icchā **yāvadicchakam**, da-kāro padasandhikaro. “**Yāvā**”ti ca idaṃ bahūnaṃ javanavārānaṃ nirantaram viya tathāpavattanaṃ sandhāya vuttam, na ekameva. So hi

paricchinnacittakkhaṇoti. **Āvajjanāya dandhāyitattam natthīti** vuttanayena yattha katthaci thāne yadā yadā yaṃ kiñci jhānaṅgaṃ āvajjentassa yathicchitaṃ kālaṃ āvajjanāya āvajjanappavattiyā dandhāyitattam vitthāyitattam, cirāyitattam vā natthi. Evaṃ āvajjanavasī siddhā nāma hotīti attho. **Sesāti** vuṭṭhānaadhiṭṭhānapaccavekkhaṇāvasiyo.

Aṅgasamudāyabhāvato jhānassa jhāne āvajjanavasim nippahādetukāmena paṭipāṭiyā jhānaṅgāni āvajjetabbānīti āha “**paṭhamam vitakkaṃ āvajjayato**”ti. Yadi āvajjanamevettha icchitaṃ āvajjanavasiyā adhippetatā, āvajjanāya pana uppannāya javanehi bhavitabbaṃ. Tāni ca kho āvajjanatapparatāya cittābhinihārassa yathāvajjitajhānaṅgārammaṇāni katipayāneva honti, na paripuṇṇānīti vuttam “**vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javantī**”ti. **Cattāri** tikkhindriyassa. **Pañca** nātitikkhindriyassāti daṭṭhabbaṃ. **Nirantaranti** visabhāgehi nirantaram. **Ayam panāti** bhavaṅgadvayantaritā catujavanacittā yathāvuttā **āvajjanavasī. Aññesaṃ vā** dhammasenāpatiādīnaṃ. **Evarūpe kāleti** uṭṭhāya samuṭṭhāya lahutaram āvajjanavasīnibbattanakāle. Sā ca kho itarā parittakālā, na satthu yamakamahāpāṭihāriye viya ciratarappabandhavatī. Tathā hi taṃ sāvakehi asādharaṇam vuttam. Adhigamena samaṃ sasampayuttassa jhānassa sammā āpajjanam paṭipajjanam **samāpajjanam**, jhānasamaṅgitā.

Sīghanti ettha samāpajjitukāmatānantaram dvīsu bhavaṅgesu uppannesu bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaram samāpajjanam sīgham **samāpajjanasamatthātā**. Ayañca matthakappattā **samāpajjanavasī** satthu dhammadesanāyam labbhati. Yaṃ sandhāya vuttam “so kho aham, aggivessana, tassā eva kathāya pariyoṣāne tasmimyeva purimasmim samādhinimite ajjhāttameva cittaṃ saṅṭhapemi sannisādemī ekodiṃ karomī samādahāmi yenasudam niccakappaṃ viharāmi”ti (ma. ni. 1.387). Ito sīghatarā hi samāpajjanavasī nāma natthi. Juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi kapotakandarāyam viharantassa āyasmato sārīputtassa yakkhena mahantampi pabbatakūṭam padāletum samatthe pahāre sīse dinne samāpajjanam pettha nidassetabbaṃ. Tathā hi vakkhati “tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattim appesī”ti (visuddhi. 2.374). **Pāliyam** pana “aññataram samādhim samāpajjitvā nisinno”ti (udā. 34) vuttam. Ime pana therā “samāpattito vuṭṭhānasamakālam tena pahāro dinno”ti vadanti.

Accharāmattanti aṅguliphoṭamattam **khaṇam. Ṭhapetunti** setu viya sīghasotāya nadiyā ogham vegena pavattitum adatvā yathāvuttakkhaṇam jhānam **ṭhapetum samatthātā**. Abhibhuyya ṭhapanam, adhiṭṭhānam viyāti vā adhiṭṭhānam. Tattha vasī **adhiṭṭhānavasī. Tattheva lahum vuṭṭhātunti** accharāmattam vā dasaccharāmattam vā lahum khaṇam jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhātum samatthātā. Bhavaṅgacittupattiyeva hettha jhānato vuṭṭhānam nāma. Ettha ca yathā “ettakameva khaṇam jhānam ṭhapessāmi”ti pubbaparikkammavasena adhiṭṭhānasamatthātā **adhiṭṭhānavasī**, evam “ettakameva khaṇam jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmi”ti pubbaparikkammavasena vuṭṭhānasamatthātā **vuṭṭhānavasī** veditabbā, yā samāpatti “vuṭṭhānakusalatā”ti vuccati. **Tadubhayadassanathanti** adhiṭṭhānavuṭṭhānavasīdassanatham.

Tatthāti tasmim nimmitapabbate tassa vivare. Kiñcāpi ekamyeva taṃ abhiññācittam yena pabbatam nimmineyya, abhiññāpādakassa pana jhānassa lahutaram ṭhapanam, vuṭṭhānañca idha nidassitanti daṭṭhabbaṃ. “Ettakā iddhimantā ekam upaṭṭhākaṃ garuḷato rakkhitum na sakkhimsū”ti gārayhā assāma.

Āvajjanānantarānīti āvajjanavasībhāvāya yathākkamaṃ vitakkādīnam jhānaṅgaṇam āvajjanāya parato yāni javanāni pavattāni, tāni tesam paccavekkhaṇāni. Yadaggena āvajjanavasīsiddhi, tadaggena paccavekkhaṇāvāsīsiddhi veditabbā.

Dutiyaajjhānakathāvaṇṇanā

79. Nīvaraṇappahānassa tappaṭhamatāya **āsannānīvaraṇapaccatthikā**. Thūlam nāma vipulampi pheggu viya sukhabhañjanīyanti āha “**oḷārikattā aṅgadubbala**”ti. **Santato manasi karitvāti** paṭhamajjhānam viya anoḷārikaṅgattā, santadhammasamaṅgitāya ca “santa”nti manasi katvā. Ye hi dhammā dutiyaajjhāne pītisukhādayo, kāmam te paṭhamajjhānepi santi, tehi pana te santatarā ceva paṇītarā ca bhavanti. **Nikantinti** nikāmanam, apekkhanti attho. **Pariyādāyāti** khepetvā. **Cattāri pañcāti** vā-saddo luttaniddiṭṭho. Dutiyaajjhānam etassa atthīti dutiyaajjhānikam. **Vuttappakārānevāti** paṭhamajjhāne vuttappakārāniyeva, parikkammādināmākanīti attho.

80. **Vūpasamāti** vūpasamahetu, **vūpasamoti** cettha pahānam adhippetam, tañca vitakkavicārānam. Atikkamo atthato dutiyaajjhānakhaṇe anuppādoti āha “**samatikkamā**”tiādi. Katamesam panetha vitakkavicārānam vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānam, udāhu dutiyaajjhānikānanti. Kiñcettha yadi paṭhamajjhānikānam, natthi tesam vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānam vitakkavicārarahitam atthi. Atha dutiyaajjhānikānam, evampi nattheva vūpasamo, sabbena sabbam tesam tattha abhāvato? Vuccate – yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesam samatikkamā dutiyassa jhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānam phassādīnam samatikkamāti ayamatto “vitakkavicārānam vūpasamā”ti etena dīpito. Tasmā “kiṃ paṭhamajjhānikānam vitakkavicārānam vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyaajjhānikāna”nti edisī codanā anokāsava. Yasmā dīṭṭhādīnavassa taṃtamajjhānakhaṇe anuppattidhammāpādanam vūpasamanam adhippetam. Vitakkādayo eva jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnamyeva vūpasamādivacanam nīyāgatam. Yasmā pana vitakkādīnam viya taṃsampayuttadhammānampi etena “etaṃ oḷārika”nti ādīnavadassanam sutte āgatam, tasmā avisesena vitakkādīnam, taṃsahagatānañca vūpasamādikeya vattabbe vitakkādīnamyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanam aññam attham bodhetīti katvā kiñci visesam dīpetīti dassetum **aṭṭhakathāyam**

“**oḷārikassa panā**”tiādi gahitanti idha “yehi vitakkavicārehi”tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Pītiyā ca virāgā”tiādīsūpi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakānīti tesam ekadesabhūtam vitakkavicārasamatikkamavacanam taṃdīpakaṃ vuttaṃ. Visuṃ visuṃ thitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittaena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā daṭṭhabbā. Ayañca attho avayavena samudāyopalakkhaṇanayena vutto. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamattikkamā dutiyādhigamadīpakena pītivirāgādivacanānam pītiādisamatikkamā tatiyādiadhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā.

Niyakajjhataṃmadhippetam na ajjhatajjhattādi. Tattha kāraṇamāha “**vibhaṅge panā**”tiādi. **Nīlavaṇṇayogato nīlavattham viyāti** nīlayogato vattham nīlam viyāti adhippāyo. Yena sampasādanena yogā jhānaṃ **sampasādanam**. Tasmim dassite “sampasādanam jhāna”nti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitāti avirodho yutto. Ekodibhāve kathanti ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttā hotīti ce? “Ekodibhāva”nti padaṃ uddharitvā ekodissa niddeso na kātabbo siyāti ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yuttaṃ. **Imasmiñca atthavikappeti** “cetaso sampasādayatī”ti etasmim pakkhe “cetaso”ti ca upayogathe sāmivacanam. **Purimasminti** “sampasādanayogato jhānaṃ sampasādana”nti vuttapakkhe. **Cetasoti** sambandhe sāmivacanam.

Seṭṭhopi loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekāhaṃ te karomī”tiādīsū. Eko adutiyo “ekākībhi khuddakehi jīta”ntiādīsū asahāyathopi eka-saddo diṭṭhoti āha “**eko asahāyo hutvā**”ti. Saddhādayopi kāmaṃ sampayuttadhammānaṃ sādharmaṇato, asādharmaṇato ca paccayā hontiyeva, samādhī pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakarāṇena sātisaṃyam paccayo hotīti dassento “**sampayuttadhamme...pe... adhivacana**”nti āha.

“Sampasādanam, cetaso ekodibhāva”nti visesanadvayaṃ jhānassa atisaṃyavacanicchāvasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmim jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ “**nanu cā**”tiādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena, anumajjanaanuyojanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakāḷussiyāpagame sampayuttānaṃ kañci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ “**vitakkavicāraḥkhobhena na suppasanna**”nti. Khuddikā ūmiyo **vīciyo**. Mahatiyo **tarāṅgā**. Satipi indriyasamatte, vīriyasamatāya ca teneva khobhena, sampasādābhāvena ca **samādhipi na suṭṭhu pākaṇo** bahale viya jale maccho. Yathāvuttakkhobho eva **palibodho**. **Evam vuttenāti** yassā saddhāya vasena sampasādanam, yassā ca cittekkaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ. Tāsam eva “saddahanā”tiādinā pavattiākārassa visesavibhāvanavasena vuttana. **Tena** vibhaṅgapāṭhena. “Sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanam, ekodim bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṃ vutta”nti evaṃ pavattā **ayam atthavaṇṇanā na virujjhati**. Yathā pana avirodho, so vutto eva.

81. Santāti samaṃ nirodham gatā. **Samitāti** bhāvanāya samaṃ gamitā nirodhitā. **Vūpasantāti** tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatāti** attham vināsam gatā. **Abbhataṅgatāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. **Appitāti** vināsam gamitā. **Sositāti** pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṃ sukkhabhāvaṃ itā. **Byantikātāti** vīgatantakatā.

Ayamathoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṃ abhāvo. Codakena vuttamattham sampañcchitvā pariharitum “evametaṃ siddhovāyamatto”ti vatvā “**na paneta**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **etanti** “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etaṃ vacanam. **Tadatthadīpakanti** tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṃ. Ayañhettha attho – dutiyajjhānādiadhigamūpāyadīpakena ajjhattasampasādanatāya, cetaso ekodibhāvātāya ca hetudīpakena, avitakkaavicārābhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti kiṃ puna avitakkaavicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṅhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamaṇam, ye ca saṅkhāresu taṅhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu, pahīnataṅhesu ca phalesu saṅkhārapavatti hoti eva, evamevidhāpi vikkhambhitavitakkavicārātaṅhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti taṃnivāraṇattham, āvajjitukāmatādiatikkamova tesam vūpasamoti dassanattañca “**avitakkaṃ avicāra**”nti vuttaṃ. **Paṭhamampīti** paṭhamam jhānampi.

“Dutiyaṃ uppannanti dutiya”nti vuttam vaṭṭatiyeva. **Na tathā imassa vitakkavicārāti** yathā paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti, tathā imassa dutiyajjhānassa upacārakkhaṇe vitakkavicārā na pahīyanti asaṃkiliṭṭhasabhāvattā, upacārābhāvanāya ca te pahātum asamattabhāvato. Yadi pi tāya tesu taṅhā pahīyati, na pana savisesam. Savisesaṅhi tattha taṅhāppahānaṃ appanāya eva hoti. Tena vuttaṃ “**appanākkhaṇeyevā**”tiādi. Pahānaṅgatāpi atisaṃyappahānavaseneva veditabbā yathā nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānassa. **Tasmāti** yasmā tivaṅgamevetaṃ jhānaṃ, tasmā. **Tanti** vibhaṅge vacanam. Rathassa paṇḍukambalam viya sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha “**saparikkhāram jhānaṃ dassetu**”nti.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

82. Uppilāvīti kāmāñcāyaṃ pariggahesu apariccattapemassa anādīnavadassino taṅhāsahagatāya pītiyā pavattiākāro, idha pana dutiyajjhānapīti adhippetā. Tathāpi sabbaso pītiyaṃ avirattam, sāpi anubandheyāti vuttaṃ. Uppilāvitaṃ viyāti vā **uppilāvitaṃ**. Ādīnavaṃ hi tattha pākāṭataram katvā dassetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

83. Virajjanam **virāgo**. Tam pana virajjanam nibbindanamukhena hīlanam vā tappaṭibaddharāgappahānam vāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā**”ti āha. **Vuttappakārāyāti** “yadeva tattha pīti”tiādinā vuttappakārāya. **Sampiṇḍanam** samuccayo.

Maggoti upāyo. **Tadadhigamāyāti** tatiyamaggādhigamāya.

84. **Upapattitoti** samavāhitabhāvena patirūpato. Jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītam katvā pavattatīti āha “**samaṃ passati**”ti. **Visadāyāti** paribyattāya saṃkilesavigamena. **Vipulāyāti** mahatiyā sātisayam mahagatabhāvappattiyā. **Thāmagatāyāti** pītivigamena thirabhāvappattāya.

Parisuddhapakati khīnāsavapakati nikkilesatā. Sattesu kammassakatādassanahetuko samabhāvadassanākāro majjhattākāro **brahmavihārupekkhā**.

Sahajātadhammānanti niddhāraṇe sāmivacanam. Samappavattiyā bhāvanāya vīthipaṭipannāya alīnānuddhatā nirassādatāya pagghanigghasampahamsanesu byāpārābhāvato sampayuttadhammesu majjhattākārahūtā **bojjhaṅgupekkhā**.

Upekkhānimittanti ettha līnuddhaccapakkhapātarahitam majjhattam vīriyam upekkhā. Tadeva tam ākāram gahetvā pavattetabbassa tādissassa vīriyassa nimittabhāvato upekkhānimittam bhāvanāya samappavattikāle upekkhīyatīti upekkhā, vīriyameva upekkhā **vīriyupekkhā**.

“Paṭhamam jhānam paṭilābhatthāya nīvaraṇe...pe... nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanaññānam paṭisañkhā santiṭṭhanā paññā sañkhārupekkhāsu ñāṇa”nti (paṭi. ma. 1.57) evamāgatā imā **aṭṭha samādhivasena uppajjanti**. “**Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya uppādam pavattam nimittam āyūhanam paṭisandhim gatim nibbattim upapattim jātim jaram byādhim maraṇam sokaṃ paridevam upāyasaṃ. Sotāpattiphalaṃ samāpattatthāya uppādam pavattam...pe... arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya uppādam...pe... upāyasaṃ...pe... arahattaphalaṃ samāpattatthāya suññatāvihārasamāpattatthāya animittavīhārasamāpattatthāya uppādam pavattam nimittam āyūhanam paṭisandhim gatim nibbattim upapattim jātim jaram byādhim maraṇam sokaṃ paridevam upāyasaṃ paṭisañkhā santiṭṭhanā paññā sañkhārupekkhāsu ñāṇa**”nti evamāgatā imā **dasa vipassanāvasena uppajjanti**. Ettha ca paṭhamajjhānādīhi vikkhambhitāni nīvaraṇavitakkavicārādīni paṭisañkhāya sabhāvato upaparikkhitvā sannīṭṭhānavasena tiṭṭhamānā **nīvaraṇādipaṭisañkhāsantiṭṭhanā** diṭṭhādīnavattā tesam **gahaṇe** uppādane ajjupekkhantī vipassanāpaññā gahaṇe **majjhattabhūtā upekkhā**.

Tattha **uppādanti** purimakammapaccayā khandhānam idha uppattimāha. **Pavattanti** tathāuppānnassa pavattim. **Nimittanti** sabbampi tebhūmakasañkhāragatam nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhananti** āyatim paṭisandhihetubhūtam kammaṃ. **Paṭisandhinti** āyatim uppattim. **Gatinti** yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattinti** khandhānam nibbattanaṃ. **Upapattinti** “samāpannassa vā upapannassa vā”ti (paṭi. ma. 1.72) ettha “upapannassa”ti vuttavipākappavattim. **Jātinti** jarādīnam paccayabhūtam bhavapaccayā jātim. **Jarābyādhimaraṇādayo** pākaṭā eva. Ettha ca uppādādayo pañceva sañkhārupekkhāññāssa visayavasena vuttā, sesā tesam vevacanavasena. “Nibbatti, jāti”ti idaṇhi dvayam uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanam, “gati, upapatti cā”ti idaṃ dvayam pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṃ. Appaṇihitavimokkhavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā phalaṃ samāpattiyā catasso, suññatāvihāraanimittavīhārasena dveti dasa sañkhārupekkhā.

Yāti vipassanāpaññā. **Yadatthīti** yaṃ aniccādīlakkaṇattayam upalabbhati. **Yaṃ bhūtanti** yaṃ paccayanibbattattā bhūtam khandhapañcakaṃ. **Tam pajahatīti** aniccānupassanādīhi nīccasaññādayo pajahanto sammadeva diṭṭhādīnavattā tappaṭibaddhacchandarāgappahānena pajahati, yathā āyatim ādānam na hoti, tathā paṭipattiyā pajahati. Tathābhūto ca tattha **upekkham paṭilabhati**. **Vicināneti** aniccādivasena sammāsanehi.

Sampayuttadhammānam samappavattihetutāya **samavāhitabhūtā**. Nīvaraṇavitakkavicārādisabbapaccanīkehi vimuttattā **sabbapaccanīkapisuddhā**. Tesam vūpasantattā **paccanīkavūpasamanepi abyāpārābhūtā** abyāpārābhāvena pavattā, abyāpāratam vā pattā.

Yadi atthato ekā, kathamayam bhedoti āha “**tena tenā**”tiādi. **Tasmāti** yasmā satipi sabhāvato abhede yehi pana paccayavisesehi svāyamimāsam avatthābhedo, tesam ekajjam appavattito na tāsam abhedo, ekajjam vā pavatti, tasmā. Tenāha “**yattha chaḷaṅgupekkhā**”tiādi.

Ekībhāvoti ekatā. Satipi majjhattābhāvasāmaññe visayabhedena panassā bhedo. Yamattham sandhāya “**kiccavasena dvidhā bhinnā**”ti vuttam, tam vitthāro dassento “**yathā hī**”tiādimāha. **Ayam vipassanupekkhā**. Yam sandhāya vuttam **pāliyam** “yadatti yaṃ bhūtam, tam pajahati, upekkham paṭilabhati”ti (ma. ni. 3.71; a. ni. 7.55). Tattha **yadatti yaṃ bhūtanti** khandhapañcakaṃ, tam muñcitukamyatāññānena pajahati. Diṭṭhasovattikattayassa sabbalakkhaṇavicinane viya

diṭṭhalakkhaṇattayassa bhūtaṣṣa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṃ paṭilabhati. Saṅkhāraṇaṃ aniccādilakkhaṇassa sudiṭṭhattā tesam vicinane majjhatabhūtāya **vipassanupekkhāya siddhāya** tathā diṭṭhādīnavānaṃ tesam gahaṇepi ajjhupekkhanā **siddhāva hoti**, sabbaso visaṅkhāraninnatā ajjhāsayassa.

Anābhogarasāti pañātasukhepi tasmim avanatipatipakkhakkiccāti attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānāti** satipi sukhaṃ pāramipattiyam tasmim sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tathā abyāpāraṃ paccupaṭṭhāpetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ, uppilavaṇca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā **aparibyattaṃ**. **Tattha** tatramajjhattāyā **kiccaṃ**. Tadbhāvato **idha paribyattaṃ**.

Niṭṭhitā “upekkhako ca viharatī”ti etassa

Sabbaso atthavaṇṇanā.

85. “Saratīti sato”ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātīti** sammadeva pajānāti. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā**. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ, taṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupaṭṭhāti, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhāpetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā **asammoho**. **Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamaṇaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā.

Kāmaṃ upacārajjhānādīni upādāya paṭhamadutiyaajjhānānīpi sukhumāneva, imaṃ pana uparijānaṃ upādāya **“oḷārikattā”**ti vuttaṃ. Sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci “bahucetasikatāyā”ti ca vadanti. **Gatī sukhā hoti** tathā jhānesūti adhippāyo. **Abyattaṃ tattha satisampajāññakiccaṃ** “idaṃ nāma dukkaraṃ karīyatī”ti vattabbaṃ abhāvato. **Oḷārikaṅgappahānena sukhumattāti** ayamatto kāmaṃ dutiyaajjhānēpi sambhavati, tathāpi yebhuyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satisampajāññabyāpāroti vuttaṃ **“purisassā”**tiādi. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti** hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā dutiyaajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **“pītisampayuttameva siyā”**ti. **“Idaṅca atimadhuraṃ sukha”**nti tatiyaajjhānasukhaṃ sandhāyāha. Atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idanti “sato**, sampajāno”ti padadvayaṃ.

Tasmā etamatthaṃ dassentoti yasmā tassa jhānasamaṅgino yaṃ nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, taṃ so paṭisaṃvedeyya. **Yaṃ vā tanti** atha vā yaṃ taṃ yathāvuttaṃ **nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ**. **Tamsamuṭṭhānena** tato samuṭṭhitena **atipaṇītena rūpena** assa jhānasamaṅgino **rūpakāyo yasmā phuṭo**. **Yassa** rūpakāyassa **phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi** jhānasamaṅgī kāyikaṃ **sukhaṃ paṭisaṃvedeyya**. Tasmā **etaṃ** cetasikakāyikasukhapāṭisaṃvedanasāṅkhātāṃ **atthaṃ** dassento **“sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedetīti āhā”**ti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – nāmakāyena cetasikasukhaṃ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhaṅca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccati. **Phuṭattāti** byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭasarīrassa tādise nātipaccanike vātādiphoṭṭhabbe phuṭe sukhaṃ uppajjati, evametehe phuṭasarīrassāti. Aparo nayo – **sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kathamañbhogena vinā sukhapāṭisaṃvedanāti codanāyaṃ “kiñcāpi...pe... evaṃ santepī”ti. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedetīti yojanā. Idāni sahāpi ābhogena sukhapāṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ **“yaṃ vā ta”**ntiādi vuttaṃ.

86. Yanti hetuatthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **“yaṃjhānahetū”**ti. **“Ācikkhantī”**tiādiṇi padāni kittanattānānti adhippāyēnāha **“pasamsantīti adhippāyo”**ti. **Kintīti** pasamsanākārapucchā. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajāññampi gahitaṃ hotīti idha pālīyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitasatitāya **“satimā”** icceva vuttaṃ, “sampajāno”ti heṭṭhā vuttattā vā.

Jhānakkhaṇe cetasikasukhameva labbhatīti **“sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī”**ti ca vuttaṃ. **Tatiyanti gaṇanānupubbattāti** ito paṭṭhāya dutiyatatiyaajjhānakathāhi aviseso, viseso ca vuttoti.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

87. Idāni nibbattitavisesaṃ dassento **“ayaṃ pana viseso”**ti vatvā **“yasmā”**tiādimāha. Āsevanapaccayena paccayo na hoti, anīṭṭhe ṭhāne padantarasaṅgahitassa āsevanapaccayattābhāvato. **Adukkhamaṣṣāyā vedanāya uppajjitabbaṃ** sātisayaṃ sukhavirāgabhāvanābhāvato. **Tāntīti** appanāvīthiyaṃ javanāni sandhāyāha.

88. “Pubbevā”ti vuttattā kadā pana tesam pahānaṃ hotīti codanāyaṃ āha **“catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe”**ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamo** nāma pahāyakkadhammānaṃ uppattipatīpātī. Tena pana vuccamāne **“dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassa”**nti vattabbaṃ siyā. Kasmā ito aññathā vacananti āha **“indriyavibhaṅge”**tiādi. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti attano paccayehi uppannaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatīti**

nirodhatthānaṃ pucchati. Tena “**katthā**”ti pucchāyaṃ, “**etthā**”ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittāṃ hi anuppajjantaṃ “**dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī**”ti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo.

Nānāvajjaneti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo**. **Pītipharaṇenāti** pītiyā pharaṇarasattā, pītisamuṭṭhānānaṃ vā pañītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**”ti. **Vitakkavicārapaccayepīti** pi-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo “pahīnassāpi domanassindriyassā”ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjati sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilamicittampi uhaññī”ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. “Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriya”nti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī** tattha dutiyajjhānūpacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke “tatthassa siyā uppattī”ti vadantena jhānalābhīnampi domanussuppatti atthīti dassitaṃ hoti. Tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosenā vinā domanassaṃ pavattati. Na cettha **paṭṭhānapāliyā** virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihiṇaṃ jhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, parihiṇajjhānamārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato. Jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjati ca na sakkā vuttuṃ, aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppānattā. Na heva kho so pahīnājjhāno ahoṣīti vadanti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa dosassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi “arūpe kāmacchandānīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhānīvaraṇaṃ uddhaccānīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇa”ntiādisu byāpādakukkucanīvaraṇāni anuddhaṭāni. Na cettha nīvaraṇattā parihiṇāro, kāmacchandādinampi anīvaraṇānaṃyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppānattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihiṇānato. Lahukena pana paccayena parihiṇaṃ tādisā appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanattaṃ. Tathā hi vuttaṃ “na tveva antoappānāya”nti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihiṇamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento “**appanāpattāyā**”tiādimāha. Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā **maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti**, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāhaṭāti samānītā, saṅgahetvā vuttāti attho. Sukhadukkhaṇi viya anoḷārikattā avibhūtatāya **sukhumā**. Tato eva anuminitabbasabhāvattā **duviññeyyā**. **Duṭṭhassāti** duṭṭhapayogassa, duddammassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitūṃ** aññāpohanāyenaṭi adhippāyo.

Adukkhamasukhāya cetovimuttīyāti idameva catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattanti** adhiḡamassa upāyabhūtapaccayadassanattaṃ. Tenāha “**dukkhappahānādayo hi tassā paccayā**”ti. **Dukkhappahānādayoti** ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā.

Pahīnāti vuttā “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhāyā”ti. **Etāti** sukhādayo vedanā.

Somanassaṃ rāgassa paccayo. Vuttañhi “sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo anusetī”ti (ma. ni. 1.465). **Domanassaṃ dosassa** paccayo. Vuttampi cetāṃ “dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya paṭighānusayo anusetī”ti. **Sukhādighātenāti** sukhādīnaṃ pahānena. **Assa** jhānassa.

Na dukkhanti **adukkhaṃ**, dukkhavidhuraṃ. Yasmā tattha dukkhaṃ natthi, tasmā vuttaṃ “**dukkhābhāvenā**”ti. **Asukhanti** etthapi eseva nayo. **Etenāti** dukkhasukhapaṭikkhepavacana. “**Paṭipakkhabhūta**”nti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattābattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanikatāya. Itthānīṭṭhaviṇāpārasa majjhattārammaṇassa, itthānīṭṭhaviṇāpārasa vā majjhattākārena anubhavanalakkhaṇā **itthānīṭṭhaviṇāpārasa**. Tato eva **majjhattarasā**. **Avibhūtapaccupaṭṭhānāti** sukhadukkhaṇi viya na vibhūtakārā, piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbā avibhūtakāropatṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**.

89. “Upekkhāsatiṇāpārisuddhi”nti purimāpade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha “**upekkhāya janitasatiṇāpārisuddhi**”nti. Sabbapaccanīkadhammapārisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvatāya pārisuddhiupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya supārisuddhā, suvisadā ca hoṭīti āha “**yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññenā**”ti. Yadi tatramajjhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā, kathaṃ satiyeva “pārisuddhā”ti vuttāti āha “**na kevala**”ntiādi.

Evampi kasmā ayameva sati “upekkhāsatiṇāpārisuddhi”ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpi**”tiādi vuttaṃ.

Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjamānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhībhavato, sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsappayuttānaṃ. Tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ rūpakavasena dassetuṃ “**yathā panā**”tiādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhībhavāti** sūriyappabhāya abhībhuyamānattā. Atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā sabhāgāti dassento “**sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā**”ti āha.

“**Ekavīthiya**”nti idaṃ tattha somanassassa ekaṃsena abhāvato vuttaṃ, na tato purimataresu ekaṃsena bhāvato. Yathā pana vitakkādayo dutiyādījjhānakkhaṇeyeva pahīyanti, na tesam ekavīthiyam purimajavanesu, na evametanti dassetuṃ vuttaṃ. **Catukkajjhāneti** catukkanayavasena nibbattitajjhānacatukke.

Pañcakajjhānakathāvaṇṇanā

90. Tatthāti paṭhamajjhāne. **Catukkanayassa dutiyajjhāne viyāti** catukkanayasambandhini dutiyajjhāne viya. **Taṃ dvidhā bhindivāti** catukkanaye dutiyam “avitakkaṃ vicāramattaṃ, avitakkaṃ avicāra”nti ca evaṃ dvidhā bhindivā **pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti** abhidhammeti (dha. sa. 168) adhippāyo. Suttantesu pana sarūpato pañcakanayo na gahito.

Kasmā panettha nayadvayavibhāgo gahitoti? Abhidhamme nayadvayavasena jhānānaṃ desitattā. Kasmā ca tattha tathā tāni desitāni? Puggalajjhāsayato, desanāvīlāsato ca. Sannipatitadevaparīsāya kira yesam yathādesite paṭhamajjhāne vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesam ajjhāsayavasena ca caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ jhānaṃ desitaṃ. Yesam vicāro, yesam pīti, yesam sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesam tesam ajjhāsayavasena tatiyādīni jhānāni desitāni. Ayaṃ tāva puggalajjhāsayo.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā bhagavā yasmā desanāvīlāsappatto, tasmā nīṇamahantatāya desanāya sukusalo yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati, tassa tassa vasena yathārucim jhānaṃ niyāmento catukkanayavasena, pañcakanayavasena ca. Tattha ca pañcaṅgikaṃ paṭhamam, caturaṅgikaṃ dutiyam, tivaṅgikaṃ tatiyam, duvaṅgikaṃ catuttham, duvaṅgikameva pañcamam jhānaṃ desesīti ayaṃ desanāvīlāso. Ettha ca pañcakanaye dutiyajjhānaṃ catukkanaye dutiyajjhānapakkhikaṃ katvā vibhattam “yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijam pītisukhaṃ dutiyam jhānaṃ upasampajja viharatī”ti (dha. sa. 168). Kasmā? Ekattakāyanānattasaññīsattāvāsaphalatāya dutiyajjhānena samānaphalattā, paṭhamajjhānasamādhito jātattā ca. Paṭhamajjhānameva hi “kāmehi akusalehi ca vivitta”nti tadabhāvā na idha “viviceva kāmehi vivicca akusalehi”ti sakkā vattum, nāpi “vivekaja”nti. Suttantadesanāsu ca pañcakanaye dutiyatatiyajjhānāni dutiyajjhānameva bhajanti vitakkavūpasamā vicāravūpasamā avitakkattā, avicāratā ca. Evañca katvā suttantadesanāyapi pañcakanayo labbhavevāti siddham hoti. Nanu suttante cattāriyeva jhānāni vibhattānti pañcakanayo na labbhatīti? Na, “savitakkasavicāro samādhī”tiādinā (dī. ni. 3.305) samādhittayāpadesena pañcakanayassa labbhamānattā. Catukkanayanissito pana katvā pañcakanayo vibhattoti suttantadesanāyapi pañcakanayo niddhāretabbo. “Vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti hi vitakkassa, vicārassa, vitakkavicārānañca “vitakkavicārāna”nti sakkā vattum. Tathā “avitakkaṃ, avicāra”nti ca vinā, saha ca vicārena vitakkappahānena avitakkaṃ, saha, vinā ca vitakkena vicārappahānena avicāranti avitakkaṃ, avicāraṃ, avitakkañca avicārañcāti vā tividhampi sakkā saṅghetuṃ.

Dutiyaṃ ca vitakkarahite, vitakkavicāradvayarahite ca nīyāgatā desanā dutiyam adhigantabbattā, vicāramattarahitepi dvayappahānādhigatasamānadhāmmattā. Evañca katvā pañcakanayaniddese dutiye vūpasantopi vitakko sahāyabhūtavicāravūpasamena na sammā vūpasantoti vitakkavicāradvayarahite viya vicāravūpasameneva tadupasamaṃ, sesadhāmmānaṃ samānatañca dassentena “vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodībhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijam pītisukhaṃ tatiyam jhānaṃ upasampajja viharatī”ti tatiyam catukkanaye dutiyena nibbisesam vibhattam. Duvidhassāpi sahāyavirahena, aññathā ca vitakkappahānena avitakkattam, samādhijam pītisukhattaṃca samānanti samānadhāmmattāpi **dutiyaṃ** niddeso. Vicāramattampi hi vitakkavicāradvayarahitam viya “yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijam pītisukhaṃ dutiyam jhānaṃ upasampajja viharatī”ti (dha. sa. 168) avitakkaṃ samādhijam pītisukhanti vibhattam. Paṭhamajjhāne vā sahacārīsu vitakkavicāresu ekaṃ atikkamitvā dutiyampi tatraṭṭhameva dosato disvā ubhayampi sahātikkamantassa pañcakanaye **tatiyam** vuttaṃ, tatiyam adhigantabbattā. Paṭhamato anantarabhāvena panassa dutiyabhāvo ca uppajjatīti. Kasmā panevaṃ sarūpato pañcakanayo na vibhattoti? Vineyyajjhāsayato. Yathānulomadesanā hi suttantadesanāti.

Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti catutthaparicchedavaṇṇanā.

5. Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā

Āpokasiṇakathāvaṇṇanā

91. Yathāvitthāritassa atthassa atidesopi vitthāraṭṭhāneyeva tiṭṭhatī āha “**vitthāarakathā hotī**”ti. **Āpokasiṇanti** āpokasiṇajjhānaṃ, āpokasiṇakammaṭṭhānaṃ vā. **Sabbaṃ vitthāretabbanti** pathavīkasiṇakammaṭṭhāne vuttanayena vitthāretabbaṃ. **Ettakampīti** “kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabba”nti ettakampi avatvā. Sāmuḍḍikena loṇudakena bharito jalāsayo **loṇī**. Nīlādivaṇṇasaṅkarapariharaṇatthaṃ “**suddhavatthena gahita**”nti vuttaṃ. **Aññanti** bhūmiṃ sampattaṃ. **Tathārūpanti** yādisaṃ ākāsaṃ udakaṃ, tādīsaṃ. Tenāha “**vippasannaṃ anāvila**”nti, yaṃ pana udakanti sambandho. “**Na vaṇṇo paccavekkhitabbo**”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pathavīkasiṇakathāyaṃ vuttameva. **Lakkhaṇaṃ** pana idha paggharaṇalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Vuttanayenevāti pathavīkasiṇabhāvanāyaṃ vuttanayeneva. Taraṅguṭṭhānādi, pheṇamissatādi ca idha **kasiṇadoso**. **Soti** yogāvacarō. **Tassāti** paṭibhāganimitassa.

Tejokasiṇakathāvaṇṇanā

92. **Siniddhāni** sinehavantāni. **Sāradārūni** na pheggudārūni. Jālāya ciraṭṭhitatthaṃ siniddhasāradāruggahaṇaṃ. **Ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvāti** khandhaso karitvā. **Ālimpetvāti** jāletvā. **Ghanajālāyāti** aviraḷavasena pavattaaggijālāyaṃ.

Patanasadisanti patamānasadisāṃ. **Akate gaṇhantassāti** vuttanayena yathā kasiṇamaṇḍalaṃ paññāyati, evaṃ anabhisankhate kevale tejasmiṃ nimittaṃ gaṇhantassa.

Vāyokasiṇakathāvaṇṇanā

93. **Vuttañhetanti** ettha **hi**-saddo hetuattho, yasmāti attho. Tassa “tasmā”ti iminā sambandho. **Ucchagganti** ucchukhette yathāṭṭhitānaṃ aggaṃ. **Eritanti** vātena calitaṃ. **Sameritanti** sabbaso calitaṃ. **Tasmāti** yasmā “vāyokasiṇaṃ... pe... upalakkhetī”ti evaṃ vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, tasmā. **Samasīsattṭhitanti** upari pattānaṃ vasena samasīsaṃ hutvā ṭṭhitāṃ. **Veḷuṃ vā rukkhāṃ vāti** etthāpi “samasīsaṃ ṭṭhitāṃ ghanapattaveḷuṃ vā ghanapattarukkhaṃ vā”ti ānetvā yojetabbaṃ. Ekaṅgulādippamāṇesu kesesu rassabhāvato, dīghataresu olambanato, viraḷesu anuppavesato vātappahāro na paññāyatīti **caturaṅgulappamāṇa**ggahaṇaṃ, **ghanaggahaṇaṇca** kataṃ. **Etasmiṃ ṭṭhāne paharatīti satim ṭṭhapetvāti** ucchaggādīnaṃ pacalanākāraggaṇamukhena tesāṃ pahārake vātasāṅghāte satim upaṭṭhapetvā. **Tattha satim ṭṭhapetvāti** tasmim kāyapadesassa saṅghaṭṭanavasena pavatte vāyupiṇḍe saṅghaṭṭanākāraggaṇamukhena satim upaṭṭhapetvā. “Usumavaṭṭisadisa”nti etena purimakasiṇassa viya imassāpi nimittassa saṃvigghataṃ dasseti. “Niccala”nti iminā niccalabhāvoyeva uggahanimitato imassa visesoti paṭibhāganimitassāpi usumavaṭṭisadisatāva vibhāvītā hoti.

Nīlakasiṇakathāvaṇṇanā

94. Añjanarājivaṭṭādi **vaṇṇadhātuyā vā**. **Tathārūpaṃ mālāgacchanti** aviraḷavikasitanīlavaṇṇapupphasaṅchannaṃ pupphagacchaṃ. **Itarenāti** akatādhikārena. **Girikaṇṇikaggahanena** nīlaṃ girikaṇṇikamāha. **Karaṇḍapaṭalaṃ** samuggapīdhānaṃ. **Pattehiyevāti** nīluppālādīnaṃ kesaravaṇṇāni apānetvā kevalehi pattehiyeva. **Pūretabbanti** nīlavaṇṇaṃ vatthaṃ gahetvā bhaṇḍikaṃ viya bandhitvā yathā nīlamaṇḍalaṃ hutvā paññāyati, tathā **caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā pūretabbaṃ**. **Mukhavaṭṭiyaṃ vā assāti** assa caṅkoṭakassa, karaṇḍapaṭalassa vā mukhavaṭṭiyaṃ **bandhitabbaṃ**. **Maṇḍilavaṇṇaṃ** indanīlamaṇḍimayaṃ tālavaṇṇaṃ.

Pītakasiṇakathāvaṇṇanā

95. Pītakasiṇe **mālāgacchanti** ikkaṭṭādīmālāgacchaṃ. Haritālaṃ, manosilā vā **dhātu**. **Pattaṅgapupphēhīti** pattaṅganāmikā pītavaṇṇapupphā ekā gacchajāti, tassa pupphehi. **Āsanapūjanti** cetiyaṅgaṇe kataṃ āsanapūjaṃ. **Kaṇikārapupphādīnāti ādi**-saddena ākulikīnkirātapupphādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lohitakasiṇakathāvaṇṇanā

96. **Lohitamaṇi** lohitaṅgamaṇiādi. **Lohitadhātu** gerukajātihiṅgulikādi.

Odātakasiṇakathāvaṇṇanā

97. Odātakasiṇe **mālāgacchanti** nandiyāvattādīmālāgacchaṃ. **Dhātu** kakkaṭṭimuttasetikādi.

Ālokakasiṇakathāvaṇṇanā

98. **Tathā asakkontenāti** yathā sūriyālokādivasena obhāsanimituppādanaṃ vuttaṃ, tassa obhāsamaṇḍalassa na ciraṭṭhititāya tathā nimittuppādanaṃ kātuṃ asakkontena. Ghaṭamukhena niggaṇṇanakaobhāsassa mahantabhāvato “**ghaṭamukhaṃ pidahitvā**”ti vuttaṃ. **Bhittimukhanti** bhittiabhimukhaṃ. **Uṭṭhitamaṇḍalasadisanti** bhittiādīsu

uṭṭhitapākatikaālokamaṇḍalasadisam. **Ghanavippasannaṃ ālokapuñjasadisanti** bhagavato byāmapabbhā viya bahalo, vippasanno ca hutvā puñjabhūto āloko atthi ce, taṃsadisoti attho.

Paricchinnākāsakaṣiṇakathāvaṇṇanā

99. Chiddasadisameva hotīti yehi bhittipariyantādīhi paricchinnaṃ, taṃ chiddaṃ, taṃsadisaṃ, tenavākārena uggahanimittaṃ upaṭṭhātīti attho. “**Vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhati**”ti uggahanimittassa avaḍḍhaniyatam dassetum vuttam. Sabbampi hi uggahanimittaṃ vaḍḍhiyamānaṃ na vaḍḍhatiyeva. Satipi ca vaḍḍhetukāmatāyaṃ vaḍḍhanā na sambhavati bhāvanāya paridubbalattā. Bhāvanāvasena hi nimittavaḍḍhanā. Paṭibhāganimittaṃ pana tasmim uppanne bhāvanā thirāti katvā “**vaḍḍhiyamānaṃ vaḍḍhati**”ti vuttam.

Kiñcāpi **pāliyaṃ** “pathavīkaṣiṇādīni rūpajhānārammaṇāni aṭṭheva kaṣiṇāni sarūpato āgatāni, odātakasiṇe pana ālokaṣiṇaṃ, ākāsaṣiṇe ca paricchinnākāsakaṣiṇaṃ antogadham katvā desanā katā”ti adhippāyenaṃ “**iti kaṣiṇāni dasabalo, dasa yāni avocā**”ti. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyāti** pubbe viya asādhāraṇaṃ tasmim tasmim kaṣiṇe paṭinīyatameva attham aggahetvā asādhāraṇato, sādharāṇato ca tattha tattha pakiṇṇakaṃ viṣaṭam attham gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

100. Ādibhāvoti ettha **ādi**-saddena yassa kassaci pathavīpakkhiyassa vatthuno nimmānādīṃ saṅgaṇhāti. **Thānanisajjādikappaṇaṃ vāti** etthāpi “ākāse vā udake vā”ti ānetvā sambandhitabbam. **Parittaappamāṇanayenāti** nīlādīvaṇṇaṃ anāmasitvā parittaappamāṇanayeneva. **Evamādīnīti ādi**-saddena sarīrato udakadhārānimmānādīṃ saṅgaṇhāti.

Yadeva so icchati tassa ḍahanasamatthātīti bahūso kappāsapicusarādārūādīso ekajjham rāsibhūtesu thitesu yaṃ yadeva icchati, tassa tasseva ḍahanasamatthātīti. Idha **ādi**-saddena andhakāraavidhamanādīṃ saṅgaṇhāti.

Vāyugatiyā gamaṇaṃ **vāyugatigamaṇaṃ**, atisīghagamaṇaṃ. Idha **ādi**-saddena yadicchitadesantaram pāpuṇanādīṃ saṅgaṇhāti.

Suvaṇṇanti adhimuccanā suvaṇṇabhāvādhiṭṭhānaṃ seyyathāpi āyasmā pilindavaccho (pārā. 619-620) tiṇaḍḍupagapāsādādīnaṃ. **Vuttanayenāti** suvaṇṇadubbaṇṇanayena.

Vaṇṇakaṣiṇesu tattha tattha **ādi**-saddena nīlobhāsanimmānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pathavīpabbatādīti ādi**-saddena samuddādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Sabbāneva dasapi kaṣiṇāni. **Imaṃ pabhedam labhanti** imaṃ vaḍḍhanādivisesaṃ pāpuṇanti. **Ekoti** ekacco. **Sañjānāti** bhāvanāpāññāya sañjānāti. **Ādi**-saddena “āpokaṣiṇa”ntīdīpāliṃ saṅgaṇhāti.

Uparigaganatalābhimukham “pathavīkaṣiṇameko sañjānāti”ti pālipadāni ānetvā sambandhitabbam. Tañca kho vaḍḍhanavasena. Tenāha “**ekacco hi uddhameva kaṣiṇaṃ vaḍḍheti**”ti. **Heṭṭhābhūmitalābhimukhanti**ādīsipi eseva nayo. Pubbe vaḍḍhanakāle payojanaṃ anapekkhitvā vaḍḍhentānaṃ vasena vuttattā idāni “**tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti**”ti āha, kaṣiṇaṃ vaḍḍhetīti attho. Yathā kinti āha “**ālokaṃiva dibbacakkhunā rūpadassanakāmo**”ti. Uddhañce rūpaṃ daṭṭhukāmo uddham ālokaṃ pasāreti, adho ce rūpaṃ daṭṭhukāmo adho ālokaṃ pasāreti, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti, evamayaṃ kaṣiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkaṣiṇādīsū ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññakaṣiṇabhāvānupagamanadīpanattham, na aññaṃ pathavīdī. Na hi udakena thitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kaṣiṇasambhedoti** āpokaṣiṇādīnā saṅkaro. **Sabbatthāti** sabbesu āpokaṣiṇādīsū sesakaṣiṇesu. Ekadesa aṭṭhatvā anavasesena pharaṇappamāṇassa aggahaṇato pharaṇaṃ **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesam kaṣiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhi**”tiādi. Tattha **cetasā pharantoti** bhāvanācittena ālambanaṃ karonto. Bhāvanācittāñhi kaṣiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā ekakkhaṇe sakalameva manasi karoti, na ekadesanti.

101. Ānantariyakammaṣaṅginoti pañcasu ānantariyakammesu yena kenaci samannāgatā. **Niyatamicchādīṭṭhikāti** ahetukadīṭṭhi akiriyadīṭṭhi natthikadīṭṭhī tīsu micchādīṭṭhīsū yāya kāyaci niyatāya micchādīṭṭhiyā samannāgatā. **Ubhatobyañjanakapaṇḍakāti** ubhatobyañjanakā, paṇḍakā ca. Kāmañcete ahetukapaṭiṣandhikattā vipākāvaraṇena samannāgatā hontī, tathāpi tikkakilesattā kilesāvaraṇena samannāgatā vuttā. **Ahetukadvihetukapaṭiṣandhikāti** ahetukapaṭiṣandhikā, dvihetukapaṭiṣandhikā ca. Duhetukapaṭiṣandhikānampi hi ariyamaggapaṭivedho, jhānapaṭilābho ca natthi, tasmā tepi vipākāvaraṇena samannāgatā eva.

Apaccanīkapaṭipadāyanti maggassa anulomapaṭipadāyaṃ saccānulomikāyaṃ vipassanāyaṃ. **Acchandikāti** “kattukamyatāchandarāhitā”ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttam, tampi nibbānādhiḡamatthameva kattukamyatāchandaṃ

sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Uttarakurukāpi manussā mārādayo viya acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā nibbutichandarahitattā. **Duppaññāti** bhavaṅgapaññāya parihīnā. “Bhavaṅgapaññāya paripuññāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādaṃ na hotī, sopi duppaññoyevā”ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttaṃ. Yasmim̐ hi bhavaṅge vattamāne tamsantatiyaṃ lokuttaraṃ nibbattati, taṃ tassa pādaṃ nāma hoti.

Kusalesu dhammesūti anavajjadhammesu, sukhavipākadhammesu vā. **Okkamitunti** adhigantaṃ. **Kasiṇeyevāti** kasiṇakammaṭṭhāneyeva. **Etesanti** kammāvaraṇasamannāgatādīnaṃ. **Tasmāti** yasmā ete vipākantarāyādayo evaṃ atthajānikarā, anattahetubhūtā ca, tasmā. Tiṇṇameva cettha antarāyānaṃ gahaṇaṃ itarassa sappatikāratā, kammantarāyapakkhikattā vāti daṭṭhabbaṃ. **Sappurisūpanissayādīhi** ādi-saddena tajjaṃ yonisomanasikārādīṃ saṅgaṇhāti. **Saddhanti** kammaphalasaddhaṃ, ratanattayasaddhaṃ. **Chandanti** bhāvanānuyoge tibbakkattukamyatāsankhātāṃ kusalacchandaṃ. **Paññanti** pārihāriyapaññaṃ. **Vaḍḍhetvāti** yathā bhāvanā ijjhati, tathā parirūhetvā. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyattā, heṭṭhā vuttanayattā ca na vibhattaṃ.

Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti pañcamaparichedavaṇṇanā.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Uddhumātakādīpadatthavaṇṇanā

102. “**Aviññāṇakāsubhesū**”ti idaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvadassanavasena vuttaṃ. Tasmā bhūtakathanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, na saviññāṇakaasubhassa akammaṭṭhānabhāvato. Tathā hi vakkhati “na kevalaṃ matasaṅgāra”ntiādi (visuddhi. 1.122). **Uddhaṃ jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenāti** utṭhiteṇa. **Uddhumātattāti** uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. **Uddhumātameva uddhumātakanti** ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattantaratō yathā “pītaṃ lohitaṃ”nti. **Paṭikkūlattāti** jigucchaniyyattā. **Kucchitaṃ uddhumātaṃ uddhumātakanti** kucchanatthe vā ayaṃ ka-kāroti dassetaṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchati”ti (mahāva. 285; pari. 325; dī. ni. 2.149; a. ni. 5.213). **Tathārūpassāti** “bhastā viya vāyuna”tiādīnā yathārūpaṃ vuttaṃ, tathārūpassa.

Setarattehi paribhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ **vinīlaṃ**, purimavaṇṇavipariṇāmaḥūtaṃ vā nīlaṃ **vinīlaṃ**.

Paribhinnaṭṭhānesu kākakaṅkādihi. **Vissandamānapubbanti** vissavantaṃpubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho.

Apadhāritanti vivaṭṭaṃ ugghāṭitaṃ. **Khittanti** chaḍḍitaṃ, soṇasiṅgālādīhi visuṃ katvā khādanena sarīrasaṅghātato luñcivā tahaṃ tahaṃ chaḍḍitaṃ. Vividhaṃ khittanti **vikkhittaṃ**.

Purimanayenāti “vividhaṃ khitta”ntiādīnā pubbe vuttanayena. **Satthena hanivāti** verīhi khaggakaravālādīnā satthena paharivā. **Vuttanayenāti** “aññena hattha”ntiādīnā pubbe vuttanayena.

Abhantaratō nikkhamantehi kimīhi paggharantakimikulaṃ puḷavakanti āha “**kimipariṇāpassā**”ti.

Uddhumātakādīni āmakasusānādīsū chaḍḍitāsubhāni. **Nissāyāti** paṭicca tānipi ārabba. **Nimittānanti** ugghapaṭibhāganimittānaṃ. **Etāneva** uddhumātakādīneva **nāmāni**.

Uddhumātakakammaṭṭhānavāṇṇanā

103. **Bhāvetukāmenāti** uppādetukāmena. **Tenāti** ācariyena. **Assāti** yogino. **Asubhanimittatthāyāti** asubhanimittassa ugghānantthāya, asubhe vā ugghanimittassa atthāya. **Gamanavidhānanti** gamanavidhi. Yena vidhinā gantabbaṃ, so vidhi. Ugghanimittassa uppanakālatō paṭṭhāya pathavikasīṇe vuttaṃ paṭipajjanavidhiṃ sandhāyāha “**appanāvidhānapariyosāna**”nti.

104. **Tāvadevāti** sutakkhaṇeyeva. **Atitthena** puṇṇanādīdiṃ **pakkhandantena viya** anupavisantena viya. **Kedāraakoṭiyāti** kedāramariyādāya. **Visabhāgarūpanti** khettarakkhikādivisabhāgavatturūpaṃ. **Sarīranti** uddhumātakakalevaraṃ. **Adhunāmatanti** aciramatāṃ uddhumātakabhāvaṃ appattaṃ. **Takkayatīti** sambhāveti bhāriyaṃ katvā na maññati.

105. **Rūpasaddādīti** ettha amanussānaṃ rūpehi, sīhabyagghādīnaṃ saddādīhi, amanussānampi vā rūpasaddādīhi. Tathā **sīhabyagghādīnanti** yathārahaṃ yojetabbaṃ. **Aniṭṭhārammaṇābhībhūtassāti** bheravādībhāvena aniṭṭhehi ārammaṇehi

abhibhūtaṣṣa ajjhotthaṣṣa. **Na paṭisaṅṅhātīti** vidāhavasena āsāye na tiṭṭhati, ucchadḍetabbaṃ hotīti attho. **Aññoti** amanussādīnaṃ vasena vā aññāthā vā vuttappakāro ato añño ābādho hoti. **Soti** saṅghatthero, abhiññātabhikkhu vā. Yassānena ārocitaṃ, so. **Katakammāti** katatheyyakammā. **Akatakammāti** theyyakammaṃ kātukāṃā. Katakammā pana idhādhippetā. Tasmā **te**ti katakammā corā. Saha oḍḍhenāti **sahoḍḍhaṃ**, thenetvā gahiyamānabhaṇḍena saddhinti attho. **Yajamānoti** yaññaṃ yajanto yaññasāmiko. “Addhā imāya paṭipattiyā jarāmarāṇato muccissāmī”ti **pīṭisomanassaṃ uppādetvā**.

Evam gamanavidhānaṃ ekadesena vatvā idāni aṭṭhakathāsu āgatanayena taṃ dassetuṃ “**aṭṭhakathāsu vuttana vidhinā**”tiādīmāha. Tattha **uggaṇṇantoti** uggaṇṇanahetu. **Ekoti** ayaṃ **eka**-saddo asahāyattho, na aññādiatthoti “**adutiyo**”ti vuttaṃ. Yathā vaṇṇādito vavattthānaṃ ekamsato samudītaṃ icchītabbaṃ sabbatthakabhāvato, na tathā sandhiādītoti dassanattāṃ “**vaṇṇatopi**”tiādīna chasu thānesu sampiṇḍanatto **pi**-saddo gahito. **Puna eko adutiyo**tiādī gahitanimittassa yogino nivattitvā vasaṇṇāgamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tabbhāgiyaññevā**ti tappakkhiyaṃyeva asubhanimittamanasikārasahitameva. **Āsanaṃ paññāpetīti** nisajjaṃ kappeti. Yaṃ pana “asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadeso”ti (visuddhi. 1.113) vakkhati, tampi imamevatthāṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi kevalena disābhimukhabhāvena kiñci ijjhati.

Samantā nimittupalakkhaṇāti uddhumātakassa samantā pāsāṇādinimittasallakkhaṇā. **Asammohatthāti** uggaṇṇanimitte upaṭṭhite uppajjanakasammohavigamattā. **Ekādasavidhenāti** vaṇṇādivasena ekādasavidhena. **Upanibandhanatthoti** asubhārammaṇe cittaṃ upanetvā nibandhanattho. **Vīṭhisampaṭipādanatthāti** kammaṭṭhānavīṭhiyā sammadeva paṭipādanatthā. Puññakiriyavatthu adhiḡataṃ hotīti sambandho.

106. Tasmāti yasmā asubhanimittassa uggaṇṇanaṃ ariyāmaggaḡapaḡṭṭhānassa paṭhamajjhānassa adhiḡamupāyo, yasmā vā “asubhanimittāṃ uggaṇṇanto eko adutiyo gacchati”ti vuttaṃ, tasmā. **Cittasaññātatthāyāti** sarīrasabhāvasallakkhaṇena, saṃvegajananena ca attano cittaṃ saññātiatthāṃ saññāpanatthāṃ. “Cittasaññātatthāyā”ti vā paṭṭho, kilesavasena asaṃyatassa cittaṃ saṃyamanatthāṃ damanattāṃ, na kammaṭṭhānatthanti attho. **Kammaṭṭhānasīsenāti** kammaṭṭhānena sīsabhūtena, taṃ uttamaṅgaṃ padhānaṃ kāraṇaṃ katvā. **Mūlakammaṭṭhānanti** pakatiyā attanā kālena kālaṃ parihariyamānaṃ buddhānussatiādīsabbatthakakammaṭṭhānaṃ. “Kammaṭṭhānasīsenā gacchāmī”ti taṃ **avissajjetvā**. Tenāha “**taṃ manasikarontenevā**”ti. **Sūpaṭṭhitabhāvasampādanenāti** mūlakammaṭṭhāne suṭṭhu upaṭṭhitabhāvassa sampādanena. Evam hi sati asammutṭhā nāma hoti. Bahiddhā puthuttārammaṇe appavattitvā kammaṭṭhāneyeva pavattamānaṃ mānaṃ **abahigataṃ** nāma. Tathābhūtena cānena rūpindriyāni appavattakiccāni katāni hotīti āha “**manacchaṭṭhānaṃ...pe... gantabba**”nti.

Dvāraṃ sallakkhetabbanti vihāre puratthimādīsu disāsu asukadisāya idaṃ dvāraṃ, tato eva tāya disāya sallakkhitena asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ upadhāretabbaṃ. **Tatoti** dvārasallakkhaṇato pacchā. **Yena maggena gacchati** sayāṃ. **Nimittaṭṭhānanti** asubhanimittassa gaṇṇanaṭṭhānaṃ. **Āhāraṃ chaḡḡāpeyyāti** vamaṇaṃ kāraṇe. **Kaṇṭakaṭṭhānanti** kaṇṭakavantaṃ ṭṭhānaṃ.

107. Disā vavattthapetabbāti saṅkhepatō vuttamatthāṃ vivarituṃ “**ekasmiṃ hī**”tiādī vuttaṃ. **Khāyatīti** upaṭṭhāti. **Kammaniyaṃ** bhāvanāya kammakkhamaṃ. **Ubbāḡhassāti** bādhitassa. **Vidhāvatīti** nānārammaṇe visarati. **Ukkammāti** ujukaṃ anuvāto apakkamma. Matakaḡevaraṃ puthujjanassa yebhuyena bhayato upaṭṭhātīti āha “**accāsanne bhayamuppajjati**”ti. **Anupādanti** pādasamīpaṃ. Yattha thītaṃ sukheṇa oloketuṃ sakkā, taṃ **olokentassa phāsukaṭṭhānaṃ**.

108. Samantāti samantato. Puna **samantāti** sāmantaṃ samīpe. **Kacchakoti** kāḡakacchako, “pilakko”tipi vadanti. **Kapītanoti** pippalirukko. **Sindīti** khuddakakhajjuri. **Karamandādayo** pākāṭā eva. **Sāmāti** sāmalaṭā. **Kāḡavallīti** kāḡavaṇṇā apattikā ekā laṭājāti. **Pūtilatāti** jīvanavallī, yā “galocī”ti vuccati.

109. Taṃ nimittakaraṇādi **idheva** yathāvutte pāsāṇādinimittakarāṇe eva **antogadhaṃ** pariyaṇaṇaṃ. **Sanimittāṃ karotīti** saha nimittāṃ karoti, asubhaṃ pāsāṇādinimittena saha karoti vavattthapeti. Atha vā asubhanimittāṃ, pāsāṇādinimittāṃ saha ekajjhaṃ karonto vavattthapento “**sanimittāṃ karoti**”ti vutto. Samānakāḡatādīpakena hi saha-saddena ayaṃ samāso yathā “sacakkaṃ dehi”ti. Tayidaṃ nimittakaraṇaṃ aparāparaṃ sallakkhaṇena hoti, na ekavāramevāti āha “**punappunaṃ vavattthapento hi sanimittāṃ karoti**”ti. **Dveti** pāsāṇāsubhanimittāni. **Samāsetvā** saṅghatevā ekajjhaṃ katvā. **Sārammaṇanti** asubhārammaṇena saddhiṃ pāsāṇādiṃ samānārammaṇaṃ karoti, saha vā ārammaṇaṃ karoti, ekārammaṇaṃ viya ubhayaṃ ārammaṇaṃ karoti, ekajjhaṃ viya ca aparāparaṃ sallakkhento pāsāṇādiṃ, asubhanimittāṃcāti dvayaṃ ārammaṇaṃ karotīti attho.

Attaniyoti sako. **Vaṇṇanti** sūnaṃ. **Sabhāvena sarasenāti** uddhumātakabhāvasaṅkhātena attano lakkhaṇena, paresaṃ jigucchuppādanasaṅkhātena attano kiccena ca, sabhāvo eva vā tathā nipphajjanato “raso”ti vutto.

110. Chabbidhena nimittāṃ gahetabbanti vaṇṇādinā chappakārena tāva uddhumātakasubhanimittāṃ gahetabbaṃ. Keci “kaḡevarassa dīgharassādīppamaṇeṇa saddhiṃ sattavidhena”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ natthi. **Liṅgatoti** ettha

līṅgaṃ nāma vayo līṅgaṃ, na thanamassuādi ithhipurisaliṅganti dassentena “**itthilīṅgaṃ vā**”tiādi vuttaṃ. **Ṭhitassa** sattassa **idaṃ sarīraṃ** sambandho. **Uddhumātakasaṅṭhānavaseneva**, na pākātikasaṅṭhānavasena. Etena yadi tattha koci anuddhumātakabhāvappatto padeso siyā, so na gahetabboti dasseti. Oḷārikāvayavavasena idaṃ saṅṭhānavavattānaṃ, na sukhumāvayavavasenāti sīsasaṅṭhānādikaṃ navavidhameva saṅṭhānaṃ gahitaṃ.

Imissā disāyāti imissā puratthimāya, dakkhiṇapacchimauttarāya disāya, anudisāya vā ṭhitoti yojanā. **Imasmiṃ nāma okāse hatthāti** imasmiṃ nāma bhūmippadese imassa kaḷavarassa hatthā ṭhitāti vavatthapetabbanti yojanā.

Adho pādalenātitiādi nābhīyā heṭṭhā adho, tato uddhaṃ uparīti imassa vavatthānassa vasena vuttaṃ. **Hatthaparicchedo** heṭṭhā aṅguliaggena upari aṃsakūṭasandhinā tiriyaṃ tacapariyantena gahetabbo. Esa nayo **pādaparicchedādīsūpi**. **Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhatīti** sace sabbaṃ sarīraṃ paricchinditvā gahetuṃ na sakkoti, padeso tassa uddhumāto, so yattakaṃ sarīrappadesaṃ uddhumātakavasena ṇāṇena pariḅḅhaṇhāti, **tattakameva** yathāpariḅḅhameva. **Idaṃ idisanti** idaṃ hatthādikaṃ idisaṃ evamākāraṃ. **Uddhumātakanti** yathāsabhāvato **paricchinditabbaṃ**. **Visabhāge sarīre āramaṇanti** kammaṭṭhānaṃ paṭikkūlakāro **na upaṭṭhāti** na khāyati, subhato upaṭṭhaheyya. Tenāha “**vipphandanasseva paccayo hotī**”ti, kilesapariḅḅhandanasseva nimittaṃ hotīti attho. **Ugghāṭitāpīti** uddhumātabhāvappattāpi, sabbaso kuthitasarīrāpīti vā attho. Svāyamattho **paṭhamapārājike** (pārā. 67 ādayo) vinītavattūhi dīpetabbo.

111. Āsevitakammaṭṭhānoti asubhakammaṭṭhāne kataparicayo. Sosānikaṅgādīnaṃ vasena **parihatadhutaṅgo**. Catudhātuvavatthānavasena **parimadditamahābhūto**. Salakkhaṇato ṇāṇena **pariḅḅhitasāṅkhāro**. Paccayapariḅḅhavasena **vavatthāpitanāmarūpo**. Salakkhaṇāramaṇikavipassanāya ukkaṃsanena suṇṇatānupassanābalena **ugghāṭitasattasaṅgāro**. Vipassanāya paṭipadāṇānadassanavisuddhisampāpanena **katasamaṇadhammo**. Tato eva sabbaso kuslavāsānāya, kusalabhāvanāya ca pūraṇena **vāsītavāsano bhāvītabhāvano**. Vivatṭūpanissayakusalabjīna **sabjīo**. ṇāṇassa pariḅḅhavasena **ṇāṇuttaro**. Yathāvuttāya paṭipattiyā kilesānaṃ tanukaraṇena **appakilesa**. **Olokitolokitaṭṭhāneyevāti** uddhumātakādiyasubhassa yathā yathā olokitolokitaṭṭhāne eva, tādisassa kālaviseso, asubhassa padesaviseso vā apekkhitabbo natthīti attho. **No ce evaṃ upaṭṭhāti** evaṃ yathāvuttapurisavisesassa viya paṭibhāganimittaṃ no ce upaṭṭhāti. **Evaṃ chabbidhenāti** evaṃ vuttākārena vaṇṇādivasena chabbidhena. **Punapīti pi**-saddo sampiḅḅhanattho. Tena nimittaggahaṇavidhiṃ sampiḅḅdeti, na pañcavidhataṃ. Chabbidhena hi pubbe nimittaggahaṇaṃ vihitaṃ.

112. Asītisatasandhitoti sabbepi sandhāyo tadāpi atthevāti dassanattaṃ vatvā uddhumātabhāvena yebhuyyena na paññāyanti. Ye pana paññāyanti, te vavatthapetabbāti dassetuṃ “**uddhumātake panā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **tayo dakkhiṇahatthasandhitī** aṃsakapparamaṇibandhānaṃ vasena tayo dakkhiṇahatthasandhāyo. Tathā vāmahatthasandhāyo. Kaṭṭhāṇṇugopphakānaṃ vasena tayo dakkhiṇapādasandhāyo. Tathā vāmapādasandhāyo. **Eko kaṭṭhasandhitī** kaṭṭhāya saddhiṃ piṭṭhikaṇṭhakasandhiṃ sandhāya vadati. **Hatthantaranti** dakkhiṇahatthadakkhiṇapassānaṃ, vāmahatthavāmapassānaṃ antaraṃ vivaraṃ. **Pādantaranti** ubhinnaṃ pādānaṃ vemajjhaṃ. **Udarantaranti** nābhīṭṭhānasaṅgānaṃ kucchivemajjhaṃ, udarassa vā abhantaraṃ. **Kaṇṇantaranti** kaṇṇachiddaṃ. **Iti**-saddo ādiattho, tena nāsacchiddādīnaṃpi saṅgaho daṭṭhabbo. Akkhīnaṃ, mukhassa ca vasenāpi vivaraṃ labbhatevāti dassetuṃ “**akkhīnampi**”tiādi vuttaṃ. **Samantatoti** evaṃ sandhiādito uddhumātakānaṃ vavatthapentassa ce nimittaṃ upaṭṭhāti, iccetamaṃ kusalaṃ. No ce, samantato vavatthapetabbanti vavatthāpanavidhiṃ dassetuṃ “**sakalasarīre**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ṇāṇaṃ cāretvāti** sabbatthakameva sarīraṃ āvajjetvā tattha paṭikkūlakārasahitaṃ uddhumātakabhāvaṃ ārabha nirantaraṃ bhāvanāṇānaṃ pavattetvā. **Yaṃ ṭhānanti** evaṃ pana ṇāṇaṃ cārentassa tasmīṃ sarīre yo padeso vibhūto hutvā uddhumātakākārena vibhūtabhāvena upaṭṭhāti. **Udarapariyosānaṃ** uparimasarīraṃ.

Vinicchayakathāvaṇṇanā

113. Vinicchayakathāti vinicchayasahitā atthavaṇṇanā. **Yathāvuttanimittaggāhavasenāti** vaṇṇādito, sandhiādito ca vuttappakārauddhumātakanimittaggahaṇavasena. **Suṭṭhu nimittaṃ gaṇhitabbanti** yathā ugghanimittaṃ upaṭṭhāti, evaṃ sammadeva asubhanimittaṃ gahetabbaṃ. Idāni tameva nimittassa suṭṭhu gahaṇākāraṃ upadisanto “**satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā**”tiādimāha. Tattha **evaṃ punappunaṃ karontenāti** yathā “imāya paṭipadāya jarāmarāṇato mucchissāmi”ti saṅgātādarena satisampajaṇṇānaṃ suṭṭhu upaṭṭhāpetvā uddhumātaakasubhaṃ paṭhamāṃ āvajjitaṃ, evaṃ punappunaṃ tattha āvajjanaṃ karontena. **Sādhukaṃ upadhāretabbaṅceva vavatthapetabbaṅcāti** sakkaccaṃ satiyā sallakkhetabbaṅceva paññāya nicchetabbaṅca. Sati hi “dhāraṇā”ti niddiṭṭhā, **dhāraṇā**ñcetha sallakkhaṇaṃ. Paññā “pavicayo”ti (dha. sa. 16) niddiṭṭhā, **pavicayo** cetha nicchayoti. Atha vā **upadhāretabbanti** satipubbaṅgamāya paññāya upalakkhetabbaṃ. Na hi kadāci satirahitā paññā atthi. **Vavatthapetabbanti** paññāpubbaṅgamāya satiyā nicchinitabbaṃ. Paññāsahitā eva hi sati idhāhippetā, na tabbiraṇitā. Addhakkhiapaṅgādivasenāpi olokanaṃ atthīti “**ummīletvā oloketvā**”ti vuttaṃ. Tena pariḅḅhattameva olokanaṃ dasseti. **Evaṃ punappunaṃ karontassāti** vuttappakārena cakkhūṃ ummīletvā olokanaṃ, nimmīletvā āvajjanaṃ aparāparaṃ anekavāraṃ karontassa. **Ugghanimittantī** uddhumātake ugghananimittaṃ. **Suggahitanti** suṭṭhu gahitaṃ. Yathā na vinassati na pamuṭṭhaṃ hoti, evaṃ gahitaṃ. **Ekasadisanti** samānasadisanti. Samānattho hi ayaṃ **eka**-saddo, yathā “ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā, esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tājāte

taññe vā’’ti.

Āgamanakāleti vihārato susānaṃ uddissa āgamanakāle. **Vuttanayenevāti** atidesavasena dīpitampi atthaṃ ‘‘ekakenā’’tiādina sarūpato dasseti. Tatha **tadeva kammaṭṭhānanti** uddhumātakakammaṭṭhānaṃ. Mūlakammaṭṭhānanti eke, tadayuttaṃ. Upaṭṭhitanimittaṃ hi kammaṭṭhānaṃ vissajjivā kammaṭṭhānantaramanasikāro rañño rajjaṃ chaḍḍetvā videsagamaṇaṃ viyāti. **Āgatenāti** attano vasaṇṭṭhānaṃ āgatenā.

114. Avelāyanti sañjhāvelādiayuttavelāyaṃ. **Bībhacchanti** virūpaṃ. **Bheravārammaṇanti** vetālasadisama bhayānakaṃ viṣayaṃ. **Vikkhittacittoti** bhīrukapuriso viya pisācādiṃ disvā cittavikkhepaṃ patto. **Ummattako viyāti** yakkhumattako viya ekacco hoti. **Jhānavibbhantakoti** jhānato viccutako sīlavibbhantakamantavibbhantakā viya. **Santhambhētāvī** uppannaparittāsavūpasamanaena vigatakampatāya niccalo hutvā. **Satiṃ sūpaṭṭhitanti** ādi santhambhanaṃ upāyadassanaṃ. **Matasarāraṃ uṭṭhahitvā anubandhanakaṃ** nāma natthi asati tādise mantappayo. Sopi uddhumātakādibhāvamappatte avināṭṭharūpe eva ijjhati, tathā devatādhiggaho, na evarūpeti adhippāyo. **Saññajoti** bhāvanāparikkappaṣaṇṇāya jāto. Tato eva **saññāsambhavo** saññāmatasamuttāno. **Tāsaṃ vinodetvāti** nimittupaṭṭhānanimittaṃ uppannacittasantāsaṃ vuttappakārena vinodetvā vūpasametvā. ‘‘Idāni tava pariṣṣamo sapphalo jāto’’ti **hāsaṃ** pītiṃ pamodanaṃ **uppādetvā. Cittam sañcarāpetabbanti** bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ manasikātabbaṃ.

Nimittaggāhanti nimittassa uggaṇhanaṃ, uggahanimittaṃ. **Sampādentoti** sādheṇto nipphādentoti. **Kammaṭṭhānaṃ upanibandhatī** bhāvanaṃ yathāvutte nimitte upanento nibandhati. Yogakammaṃ hi yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ‘‘kammaṭṭhāna’’nti adhippetam, yogakammaṃ vā pavattitṭhānatāya yathāupaṭṭhitanimittaṃ kammaṭṭhānaṃ, tam bhāvanācittē upanibandhati. Tam panassa upanibandhanaṃ sandhāya cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ ‘‘vīsesamadhigacchati’’ti vuttanti dassento ‘‘**tassa hī**’’tiādīmāha. Tatha **tassāti** yogino, tassa vā uddhumātakasubhassa. **Mānasaṃ cārentassāti** bhāvanācittaṃ aparāparaṃ pavattentassa, uggahanimittaṃ punappunaṃ manasi karontassāti attho.

115. ‘‘Vīthisamapaṭipādanatthā’’ti padassa ‘‘kammaṭṭhānavīthiyā samapaṭipādanatthā’’ti atthaṃ vatvā tam pana kammaṭṭhānavīthiṃ, tassā ca samapaṭipādanavidhiṃ vitthārato dassetuṃ ‘‘**sace hī**’’tiādi vuttaṃ. Tatha **katimīti** pakkhassa katamī, kiṃ dutiyā, tatiyādīsu vā aññatarāti attho. **Tuṇhībhūtena gantuṃ na vaṭṭati** pucchantānaṃ cittassa aññathattaparīharaṇatthaṃ. Appasannānañhi pasādāya, pasannānañca bhīyobhāvāya sāsanasamapaṭipatti. **Nassatīti** na dissati, na upaṭṭhātīti attho. ‘‘**Āgantukapaṭisānthāro kātabbo**’’ti iminā āgantukavattaṃ ekadesena dassitanti ‘‘avasesānīpi’’ti vatvā āgantukavattaṃ paripuṇṇaṃ gahetuṃ puna **āgantukaggahaṇaṃ** kataṃ. **Gamikavattādīnīti ādi-**saddena āvāsikaanumodanapiṇḍacārikaanumodanapiṇḍacārikaāraññīkāsenaśanavaccakuṭivattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Vattakkhandhake** (cūlava. 356) hi āgatāni mahāvattāni idha ‘‘**khandhakavattāni**’’ti vuttāni. Tajjanīyakammakatādīkāle pana pārivāsīkādikāle ca caritabbāni imassa bhikkhuno asambhavato idha nādhippetāni. **Nimittaṃ vā antaradhāyatīti** susāne ṭhitaṃ asubhanimittaṃ uddhumātakabhāvāpagamaṇa antaradhāyati. Tenāha ‘‘**uddhumātaka**’’ntiādi. **Tasmāti** tena kāraṇena, imassa kammaṭṭhānaṃ dullabhātīti attho. Nisīditvā paccavekkhitabboti sambandho.

Nimittaṃ gahetuṃ gamane viya nimittaṃ gahetvā nivattanepi yathāsallakkhitadisāpaccavekkhaṇaṃ yāva nimittavināsā pavattitakiriyāya avicchedena upadhāraṇatthaṃ. Sati hi tassa nīrantarūpadhāraṇe vihāraṃ pavisitvā nisinnakāle kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhitākāro samathanimittassa gahaṇe cittassa samāhitākāro viya pākāto hutvā upaṭṭitheyāti. Tenāha ‘‘**tassevaṃ...pe... vīthiṃ paṭipajjati**’’ti. Purimākārena nimittassa pākāṭabhāvena upaṭṭhitattā purimākāreṇa kammaṭṭhānāmanasikāro bhāvanāvīthiṃ paṭipajjati.

116. Uddhumātakaṃ nāma ativiya asuciduggandhājucchapaṭikkūlaṃ bībhacchaṃ bhayānakañca, evarūpe ārammaṇe bhāvanāmanuyūñjantassa evaṃ ābaddhaparikkammaṃ thīrībhūtasēva yogino adhippāyo samijjhatīti dassetuṃ ‘‘**ānisaṃsadassāvī**’’tiādi vuttaṃ. **Evanti** evameva vuttappakāreṇa ānisaṃsadassāvinā. **Tam rakkheyyāti** ‘‘addhā iminā sukhaṃ jīviṣṣāmī’’ti attano jīvitaṃ viya tam maṇiratanam rakkheyya. **Catudhātukammaṭṭhānikoti** ādi nesam kammaṭṭhānaṃ sulabhatādasanaṃ. Tatha **catudhātukammaṭṭhānikoti** catudhātukammaṭṭhānaṃ vā tatha vā niyutto, catudhātukammaṭṭhānaṃ vā pariharanto. **Itarānīti** vuttāvāsītṭhāni anussatībrahmavīhārādīni. **Tam nimittanti** tam yathāladhaṃ uggahanimittaṃ. ‘‘**Rakkhitabba**’’nti vatvā rakkhaṇavidhiṃ puna dassetuṃ ‘‘**rattitṭhāne**’’tiādi vuttaṃ.

117. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, bhedo. **Bībhacchaṃ bheravadassanaṃ hutvā upaṭṭhātī** manasikāraṃ anuḷārātāya, anupasantātāya ca ārammaṇassa. Tabbipariyāyato ‘‘paṭibhāganimittaṃ thūlaṅgappaṅgapuriso viya upaṭṭhātī’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Bahiddhāti** gocarajjhataṭṭo bahiddhā. **Kāmānaṃ amanasikārāti** asubhabhāvanānubhāvena kāmasaññāya dūrasamussarītattā kāmaguṇe ārabba manasikārasēva abhāvā. **Amanasikārāti** vā manasikārapaṭipakkhahetu. Yāya hi kāmasaññāya vasena sattā kāme manasi karonti, tassā paṭipakkhabhūtā asubhasaññā kāmaṇaṃ amanasikāro, tannimittanti attho. Tenāha ‘‘**vikkhambhanavasena kāmacchando pahiyati**’’ti. Paṭibhāganimittārammaṇāya hi asubhasaññāya saddhiṃ balappatto samādhi uppaṭṭhānāno kāmacchandaṃ vikkhambheti, anurodhāmūlako āghāto mūlakāraṇe vikkhambhite vikkhambhitoyeva hotīti āha ‘‘**anunaya...pe... pahiyati**’’ti. Na hi kadāci pahīnānūyassa byāpādo sambhavati. Yathāvuttaṃ asubhasaññāsahagatā hi pīti sātīsayā pavattamānāva byāpādam vikkhambhentī pavattati. **Tathā āradhāvīriyatāyāti** yathā upacārājjhānaṃ uppaṭṭhānāmanasikāraṇavasena paggaḥitavīriyatāya. Vīriyāñhi paggaṇhantassa sammāsaṅkappa micchāsaṅkappaṃ viya savipphārātāya **thinamiddhaṃ**

vikkhambhentaeva uppajjati.

Vip̄p̄aṭṭisāro pacchānutaṭṭo, tappaṭṭipakkhato **avip̄p̄aṭṭisāro** darathapariṭṭhābhāvena cittaṣṣa nibbutatā. Tassa avip̄p̄aṭṭisāraṣṣa paccaṭṭabhūtaṃ sīlaṃ, taṃsahagatā tadupaṇissayā ca p̄ṭṭipassaddhisukkhādayo sabhāvato, hetuto ca santasabhāvā, tesam̄ anuyūñjanaṇa avūpasantasabhāvam̄ uddhaccakukkucam̄ pah̄iyatīti āha “**avip̄p̄aṭṭisāraṣṣaṇatadhammānuṃyogavasena uddhaccakukkucam̄ pah̄iyatī**”ti. Bhāvanāya hi pubbenāparam̄ viṣeṣam̄ āvahantiyā yaṃ sātisaṃyaṃ sukham̄ labbhati, taṃ anupasantasabhāvam̄ uddhaccakukkucam̄ vikkhambhentaeva uppajjati. **Adhigataviṣeṣasāti** yathādhigatassa bhāvanāviṣeṣassa. **Paccakkhatāyāti** paṭṭipajjantassa yogino paccakkhabhāvato “sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evarūpim̄ sammāpaṭṭipattim̄ deseti”ti **paṭṭipattidesake satthari**. **Paṭṭipattiyanti** paṭṭipajjamāññhānapaṭṭipattiyam̄. **Paṭṭipattiphaleti** taya sādhetabbe lokiyalokuttaraphale. **Vicicicchā pah̄iyati** dhammanvayavicārāhitabalena vicārabalena. **Iti pañca nīvaraṇāni pah̄iyantīti** evam̄ paṭṭibhāganimittaṭṭipāṭṭilābhasamakālemeva heṭṭhā pavattabhāvanānubhāvanipphannehi samādhīdīhi kāmaccandādīni pañca nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pah̄iyanti. Na hi paṭṭipakkhena vinā pahātābassa pahānam̄ sambhavati, paṭṭipakkhā ca samādhīdayo kāmaccandādīnam̄. Yathāha **peṭake** “samādhī kāmaccandassa paṭṭipakkho”tiādi.

Teneva ca “imehi tesam̄ nīvaraṇānam̄ pahāna”nti pahānaparidīpanamukhena jhānaṅgāni sarūpato dassetuṃ “**tasmiññeva cā**”tiādi vuttam̄. Tattha **tasmiññeva cāti** yaṃ taṃ yaṭṭhāupaṭṭhitam̄ ugghanimittam̄ bhinditvā viya upaṭṭhitam̄, tassa paṭṭicchannabhūtam̄ paṭṭibhāganimittam̄, tasmiññeva nimitte. **Cetasoti** attanā sampayuttacittassa. **Abhiniropanalakkhaṇoti** āropanalakkhaṇo, appanāsabhāvoti attho. Nimittanumajjanam̄ paṭṭibhāganimitte anuvicāraṇam̄. Ārammaṇe hi bhamarassa padumassūpari anuparibbhamanam̄ viya vicāraṣṣa anuvicāraṇākāreṇa pavatti **anumajjanakiccam̄**. Viṣeso eva adhigantabbato viṣeṣadhigamo, paṭṭiladdho ca so viṣeṣadhigamo cāti paṭṭi...pe... gamo, tappaccayā taṃhetukā **paṭṭiladdhaviṣeṣadhigamapaccayā p̄ṭṭi**. **P̄ṭṭimanassa** p̄ṭṭisahitacittassa. **Passaddhisambhavatoti** kāyacittapassaddhīnam̄ saṃsijjanato. “P̄ṭṭimanassa kāyo passambhati”ti hi vuttam̄. **Passaddhinimittam̄** passaddhihetukam̄ **sukham̄** “passaddhakāyo sukham̄ vediyatī”ti vacanato. **Sukhanimitta** sukhapaccayā **ekaggatā**. “Sukhino cittaṃ samādhīyatī”ti (dī. ni. 1.466; a. ni. 3.96; 11.12) hi vuttam̄. **Iti jhānaṅgāni pātubhavantīti** evam̄ etāni vitakkādīni jhānaṅgāni tasmiṃyeva nimitte uppajjanti. **Paṭṭhamajjhānapaṭṭibimbabhūtanti** paṭṭhamajjhānassa paṭṭicchannabhūtam̄. **Taṅkhaṇaṅñeva** paṭṭibhāganimittaṭṭipāṭṭilābhasamakālemeva upacārajjhānampi **nibbattati**, na nīvaraṇappahānamevāti adhippāyo.

Vinīlakādikammaṭṭhānavaṇṇanā

118. Vinīlakādīsūpi kammaṭṭhānesu. **Lakkhaṇam̄ vuttanti** yaṃ taṃ nimittaggaṇalakkhaṇam̄ vuttam̄. **Vuttanayenevāti** uddhumātaka vuttanayeneva. Saha vinicchayena, adhippāyena cāti **saṇnicchayādhippāyam̄**. **Tam̄ sabbam̄** lakkhaṇam̄ **veditabbanti** sambandho.

Kabarakabaravaṇṇanti yebhuyyena sabalavaṇṇam̄. **Ussadavaseṇāti** rattasetanīlavaṇṇesu ussadaṣṣa vaṇṇassa vasena.

Sannisinnanti niccalabhāveneva sabbaso thiratam̄.

Corāṭaviyanti corehi pariyaṭṭhitaaraññe. **Yatthāti** yasmiṃ āghātane. **Chinnapurisaṭṭhāneti** chinnapurisavante ṭhāne. **Nānādisāyam̄ patitampīti** chinnaṃ hutvā sarīraṣṣa khaṇḍadvayaṃ viṣuṃ disāsu patitampī. **Ekāvajjanenāti** ekasamannāhāreṇa. **Āpāthamāgacchatīti** ekajjham̄ āpātham̄ āgacchati. **Vissāsam̄ āpajjati** ajegucchitam̄ upagaccheyya seyyathāpi chavaḍāhako. Sahatthā aparāmasane jigucchā saṅghātiyevāti āha “**kattarayāṭṭhiyā vā daṇḍakena vā...pe... upanāmetabba**”nti. Vicchiddakabhāvapaññāyanattham̄ ekaṅgulantarakaṇam̄. **Upanāmetabbanti** upanetabbam̄.

Khāyitasadisamevāti khāyitāsūbhasadisameva. **Āṅgulaṅgulantaranti** vividham̄ khittam̄ sarīravayavam̄ āṅgulantarām̄ āṅgulantarām̄. **Katvā vāti** kattarayāṭṭhiyā vā daṇḍakena vā sayam̄ katvā vā.

Laddhappahārānanti laddhāvudhappahārānam̄ mukhatoti sambandho. **Mukhatoti** pahārādīmukhato. **Paggharamānakāleti** lohitaṃ paggharamānakāle. Lohitam̄ labbhātīti yojanā.

Tanti puḷavakam̄. **Tesūti** soṇādisarīresu. **Aṭṭhikanti** aṭṭhikaasubham̄ nānappaṭṭarato vuttanti sambandho. **Purimanayenevāti** pubbe uddhumātaka vuttanayeneva.

119. Tanti aṭṭhikam̄. **Na upaṭṭhātīti** sabhāvato na upaṭṭhātī, paṭṭikūlavasena na upaṭṭhātīti attho. Tenāha “**odātakaṣiṇasambhedo hoti**”ti. Aṭṭhike paṭṭhamavayādisam̄lakkhaṇam̄ na sakkāti “**liṅganti idha hatthādīnam̄ nāma**”nti vuttam̄. Aṭṭhikasāṅkhalikā pana “ayaṃ daharassa, ayaṃ yobbane ṭhitassa, ayaṃ avayavehi vuddhipattissā”ti evam̄ vayavasena vavattṭhapaṭṭam̄ sakkūṇeyyāva, abyāpitāya pana na gahitanti veditabbam̄. Yadiṭṭi aṭṭhikasāṅkhalikāyam̄ sandhito vavattṭhapaṇam̄ labbhati, aṭṭhike pana na labbhātīti tassa aniyatabhāvadīpanattham̄ kamavilāṅghanam̄ katvā “**tassa tassa aṭṭhino ninnatṭhānathalāṭṭhānavasena**”tiādi vuttam̄. Tattha **ninnatṭhānam̄** nāma aṭṭhino vinatappadeso. **Thalāṭṭhānam̄**

unnatappadeso. **Ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasenā**ti anupagatanhārubandhānaṃ, itaresaṅca aññamaññaṃ saṃkiliṭṭhasaṃkiliṭṭhaṭṭhānavasena. **Antaravasenā**ti aññamaññaassa antaravaseṇa, susiravaseṇa ca. **Sabbatthevā**ti sakalāya aṭṭhisāṅkhalikāya, sabbasmiṃ vā aṭṭhike.

120. Etthāti etasmiṃ aṭṭhikāsubhe. **Yujjamaṇavasena sallakkhetabbanti** yaṃ nimittaggaḥaṇaṃ yattha yujjati, taṃ tattha uggaṇhanatthaṃ nimittaggaḥaṇavaseṇa upalakkhetabbaṃ. **Sakalāyā**ti anavasesabhāgāya paripuṇṇāvayavāya. **Sampajjati** nimittupaṭṭhānavaseṇa. **Tesū**ti aṭṭhikasāṅkhalikaṭṭhikesu. **Vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. **Tanti** “ekasadisamevā”ti vacanaṃ. **Ekasmiṃ aṭṭhike yuttanti** idaṃ yathā vinīlakādīsu ubhinnaṃ nimittānaṃ yathārahaṃ vaṇṇavisesato, paripuṇṇāparipuṇṇato, savivarāvivarato, calācalato ca viseso labbhati, na evametassāti katvā vuttaṃ, na pana sabbena sabbaṃ visesābhāvato. Tenevāha “**ekaṭṭhikepi cā**”tiādi. Tattha **bībhacchenā**ti suvibhūtaṭṭhirūpattā aṭṭhibhāveṇeva virūpeṇa. **Bhayānakenā**ti teneva pākātikasattānaṃ bhayāvahena. **Pīṭisomanassajanakenā**ti saṅghamaṭṭhabhāvena upaṭṭhānato, bhāvanāya ca savisesattā pīṭiyā, somanassassa ca uppādakena. Tenevāha “**upacārāvahattā**”ti.

Imasmiṃ okāseti uggaḥapaṭibhāganimittānaṃ vuttaṭṭhāne. **Dvāraṃ datvā vā**ti “paṭikkūlabhāveveva diṭṭhe nimittā nāma hoti”ti ettake eva aṭṭhatvā anantameva “duvidhaṃ idha nimitta”ntiādinā uggaḥapaṭibhāganimittāni vibhajitvā vacanena yathāvuttassa nimittavibhāgassa dvāraṃ datvā vā vuttaṃ. **Nibbikappanti** “subha”nti vikappena nibbikappaṃ, asubhantvevāti attho. **Vicāretvā**ti “ekasmiṃ aṭṭhike yutta”ntiādinā vicāretvā.

Mahāṭissattherassati cetiyapabbatavāsīmahāṭissattherassa. **Nidassanā**nti dantaṭṭhikamattadassanena sakalassāpi tassā itthiyā **sarīrassa aṭṭhisāṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni ettha** aṭṭhikakammaṭṭhāne uggaḥapaṭibhāganimittānaṃ visesavibhāvanāni udāharaṇāni.

Subhagūṇoti savāsānaṃ kilesānaṃ pahīnattā suparisuddhagūṇo. **Dasasatalocanenā**ti saḥassakkhena devānamindena. So hi ekāsaneneva saḥassaatthānaṃ vicāraṇasamatthēna paññācakkhunā samannāgatattā “saḥassakko”ti vuccati. **Thutakittī**ti “yo dhīro sabbadhi danto”tiādinā (mahāva. 58) abhitthutakittisaddo.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

121. Ujupaṭipakkhena pahīnabhāvaṃ sandhāyāha “**suvikkhambhitarāgattā**”ti. **Asubhappabhedoti** uddhumātakādiasubhavibhāgo. **Sarīrasabhāvappattivasenā**ti sarīrassa attano sabhāvūpagamanavaseṇa. Sarīrāhi vinassamānaṃ aññarūpeṇa ṭhitassa rakkhasassa viya sabhāvappattivaseneva vinassati. **Rāgacaritabhedavaseṇā**ti rāgacaritavibhāgavaseṇa. Yadi sarīrasabhāvappattivasena ayamasubhappabhedo vutto, **mahāsatiupaṭṭhānādīsu** (dī. ni. 2.372 ādayo; ma. ni. 1.105 ādayo) kathaṃ navappabhedoti? So sarasato eva sabhāvappattivasena vutto, ayaṃ pana parūpakkamenāpi. Tattha ca idhāgatesu dasasu asubhesu ekaccāneva gahitāni, aṭṭhikaṅca pañcavidhā vibhattaṃ. Tāni ca vipassānavaseṇa, imāni samathavaseṇāti pākaṭoyāṃ bhedoti.

Imesaṃ pana dassanampi asubhābhāvasāmaññaṇa satipi avisesato rāgacaritānaṃ sappāyabhāve yaṃ vuttaṃ “rāgacaritabhedavaseṇa cā”ti, taṃ vibhajitvā dassetuṃ “**visesato**”tiādi vuttaṃ. Sūnabhāvena susaṅghitampi sarīraṃ dussaṅghitameva hotīti uddhumātakasarīre saṅghānavipattiṃ dipetīti āha “**sarīrasaṅghānavipattippakāsano**”ti. Saṅghānasampattiyāṃ ratto **saṅghānarāgi**, tassa **sappāyaṃ** saṅghānarāgassa vikkhambhanupāyabhāvato. Kāyo eva **kāyavaṇṇo**, tattha **paṭibaddhassa** nissitassa. **Susirabhāvappakāsano**ti susirassa vivarassa atthibhāvappakāsano. **Sarīre ghanabhāvarāginoti** sarīre aṅgapaccaṅgānaṃ thirabhāvaṃ paṭicca uppajjanakarāgavato. **Vikkhepappakāsano**ti soṇasingālādīhi ito cito ca vikkhepassa pakāsano **aṅgapaccaṅgalilārāgino sappāyaṃ**. Idisānaṃ kira anavaṭṭhitarūpānaṃ avayavānaṃ ko līlāvilāsoti virāgasambhavato. **Saṅghātabhedavikārappakāsano**ti saṅghātassa aṅgapaccaṅgānaṃ saṃhatabhāvassa susambandhatāya bhedo eva vikāro saṅghātabhedavikāro, tassa pakāsano. Lohitaṃ makkhitaṃ hutvā paṭikkūlabhāvo **lohitaṃ makkhitaṃ paṭikkūlabhāvo**, tassa **pakāsano**. **Mamattarāginoti** “mama aya”nti uppajjanakarāgavato. **Dantasampattirāginoti** dantasampattiyāṃ rajjanasīlassa.

Kasmā panettha uddhumātakādike paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīnīti anuyogaṃ manasi katvā āha “**yasmā panā**”tiādi. **Aparisaṅghitajalāyā**ti sotavaseṇa pavattiyā samantato aṭṭhitajalāya asannisinnasālīlāya. **Arīttabalenā**ti pājanadaṇḍabalena. **Dubbalattā ārammaṇassā**ti paṭikkūlabhāvena attāni cittaṃ ṭhapetuṃ asamattabhāvo ārammaṇassa dubbalatā. Paṭikkūle hi ārammaṇe sarasato cittaṃ pavattituṃ na sakkoti, abhiniropanalakkhaṇaṇa pana vitakkena abhiniropiyamānameva cittaṃ ekaggataṃ labhati. **Na vinā vitakkenā**ti vitakkarahitāni dutiyādījjhānāni tattha patitṭhaṃ na labhanti. Tenāha “**vitakkabalenevā**”tiādi.

Yadi paṭikkūlabhāvato uddhumātādīārammaṇe dutiyādījjhānāni na pavattanti, evaṃ sante paṭhamajjhānenāpi tattha na uppajjitabbaṃ. Na hi tattha pīṭisomanassānaṃ sambhavo yuttoti codanaṃ sandhāyāha “**paṭikkūlepi ca etasmi**”ntiādi. Tattha ānisaṃsadassāvītānīvaraṇasantāparogavūpasamānaṃ yathākkamaṃ pupphacchaḍḍaka, vamanavirecanaupamā yojetabbā.

122. Yathāvuttakāraṇena dasadhā vavatthitampi sabhāvato ekavidhamevāti dassetuṃ “**dasavidhampi ceta**”ntiādiṃ vatvā svāyaṃ sabhāvo yathā aviññāṇakesu, evaṃ saviññāṇakesuṃ labbhateva. Tasmā tatthāpi yonisomanasikāravato bhāvanā ijjhatevāti dassento “**tadetam iminā lakkhaṇena**”tiādimāha. **Etthāti** etasmiṃ jīvamānakasarīre. **Alaṅkārenāti** paṭijaggaṇapubbakena alaṅkāraṇena. **Na paññāyati** pacurajanassāti adhippāyo. **Atirekatisataatthikasamussayaṃ** dantaṭṭhikehi saddhiṃ, tehi pana vinā “timattāni aṭṭhisatāni”ti (visuddhi. 1.190) kāyagatāsatiyaṃ vakkhati. **Chiddāvachiddanti** khuddānukhuddachiddavantaṃ. **Medakathālikā** medabharitabhājanam. **Niccuggharitapaggharitanti** niccakālam upari, heṭṭhā ca vissavantaṃ. **Vemattanti** nānattaṃ. **Nānāvattthehīti** nānāvāṇṇehi vatthehi. Hiriya lajjāya kopanato vināsanato **hirikopinam**, uccārapassāvamaggam. **Yāthāvasarasanti** yathābhūtaṃ sabhāvaṃ. Yāthāvato rasiyati nāyatīti hi **raso**, sabhāvo. **Ratinti** abhiratiṃ abhiruciṃ. Attasinehasaṅkhātena rāgena rattā **attasineharāgarattā**. **Vihaññamānenāti** icchitālābhena vighātaṃ āpajjantena.

Kimsukanti pālibhaddakam, palāsoti keci, simbalīti apare. **Atilolupoti** ativiya lolasabhāvo. **Adunti** etaṃ. **Nanti** kesādisarīrakoṭṭhāsam. **Mucchitāti** mohitā, mucchāpāpikāya vā taṇhāya vasena muccham pattā. **Sabhāvanti** paṭikkūlabhāvaṃ.

Ukkarūpamoti uccārapassāvattānasamo, vaccakūpasamo vā. **Cakkhubhūtehīti** cakkhum pattehi paṭiladdhapaññācakkhukehi, lokassa vā cakkhubhūtehi. **Allacammaṭṭicchannoti** allacammaṭṭicchannā.

Dabbajātikenāti uttarimanussadhamme paṭiladdhum bhabbarūpena. **Yattha yattha** sarīre, sarīrassa vā yattha yattha koṭṭhāse. **Nimittam gahetvāti** asubhākārassa suṭṭhu sallakkhaṇavasena yathā uggahanimittam uppajjati, evaṃ uggāṇhanavasena nimittam gahetvā, uggahanimittam uppādetvāti attho. **Kammaṭṭhānam appanam pāpetabbanti** yathāladde uggahanimittam kammaṃ karontena paṭibhāganimittam uppādetvā upacārajjhāne ṭhitena tameva bhāvanam ussukkāpentena asubhakammaṭṭhānam appanam pāpetabbam. Adhigatappano hi paṭhamajjhāne ṭhito tameva jhānam pādakam katvā vipassanam ārabhitvā saṅkhāre sammasanto nacirasava sabbāsava khepetīti.

Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti chaṭṭhaparicchedavaṇṇanā.

7. Chaanussatiniddesavaṇṇanā

1. Buddhānussatikathāvaṇṇanā

123. **Asubhānantaranti** asubhakammaṭṭhānanantaram. **Anussatisūti** anussatikammaṭṭhānesu. “Anu anu sati anussati”ti imamattham dassetuṃ “**punappunam uppajjanato**”ti vatvā na ettha **anu**-saddayogena sati-saddo atthantaravācakoti dassetuṃ “**satiyeva anussati**”ti vuttaṃ. Tena nāyamanu-saddo “upalabbhati”tiādisu upa-saddo viya anattako, nāpi “sañjānam pajānana”ntiādisu sam-saddādayo viya atthantaradīpakoti dasseti. “Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā”ti iminā ca anussatiyā anussaritabbānurūpatā vuttā hoṭṭi pavattakasseva anurūpatam dassetuṃ “**kulaputtassa anurūpā**”ti vuttaṃ, saddhāpabbajitassa vā kulaputtassa. Anurūpatā nāma pavattitabbaṭṭhānassa anurūpatāya eva hoṭṭi pavattakasseva anurūpatā vuttā, na ubhayassa. **Anurūpāti** ca yuttāti attho. **Buddhanti** ye guṇe upādāya bhagavati “buddho”ti paññatti, te guṇe ekajjam gahetvā vuttaṃ. Tenāha “**buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacana**”nti. **Ārabbhāti** ālambitvā. **Dhammanti** pariyattidhammena saddhiṃ navavidhampi lokuttaradhammam. Nanu ca nibbānam visum kammaṭṭhānabhāvena vakkhati? Kiñcāpi vakkhati, dhammabhāvasāmaññena pana maggaphalehi saddhiṃ idha pāliya saṅgahitattā tassāpi dhammānussatikammaṭṭhāne gahaṇam dāṭṭhabbam, asaṅkhatāmatādībhāvena pana maggaphalehi viṣiṭṭhatāya tassa visum kammaṭṭhānabhāvena gahaṇam kataṃ. **Silānussati**ādīnam pana tissannaṃ anussatīnam visum kammaṭṭhānabhāvena gahaṇam yogāvacarassa attano eva silassa cāgassa saddhādīnaṃca anussatiṭṭhānabhāvena gahetabbattā. **Rūpakāyam gatāti** attano karajakāyam ārabha ārammaṇakaraṇavasena pavattā. **Kāyeti** kāye visayabhūte. **Koṭṭhāsanimittārammaṇāyāti** kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya. Ito purimāsu sattasu anussatisu natthi nimittupatti, idha atthīti dassanattam **nimitta**-gahaṇam. Tathā **assāsapassāsanimittārammaṇāyāti** etthāpi. **Upasamanti** sabbasaṅkhārūpasamam, nibbānanti attho.

124. Avecca buddhaguṇe yāthāvato ṇatvā uppanno pasādo **aveccappasādo**, ariyamaggena āgatappasādo, taṃsadisopi vā yo diṭṭhigatavātehi acalo asampakampiyo, tena **samannāgatena**. Tādisassa buddhānussatibhāvanā ijjhati, na itarassa. **Patirūpasenāsaneti** yathāvuttaṭṭhārasadosavajjite pañcaṅgasamannāgate senāsane. **Rahogatenāti** rahasi gatena. Tena kāyavivekam dasseti. **Paṭisallīnenāti** nānārammaṇato paṭisallīnena, bahiddhā puthuttārammaṇato paṭikkamāpetvā kammaṭṭhāne sallīnena, susiliṭṭhacittenāti attho. **Evanti** imāya pāliya āgatanayena.

So bhagavāti ettha soti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānam atidevo brahmānam atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā”ti patthaṭakattisaddo, so. **Bhagavāti** idaṃ satthu nāmakittanam. Tathā hi vuttaṃ “bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kata”ntiādi

(mahāni. 198, 210; cūḷani. ajitamāṇavapucchānidessa 2). Parato pana **bhagavāti** guṇakittanaṃ. **Arahanti**ādīsu navasu ṭhānesu paccekamaṃ itipi-saddamaṃ yojetvā buddhaguṇā anussaritaḅbāti dassento “**itipi arahaṃ...pe... itipi bhagavāti anussarati**”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ taccha”ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya **iti**-saddo āsannapaccakkhakarāṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanatto. Tena nesamaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni bhāventena cittassa sammukhībhūtāni kātabbānti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti**”ti āha.

125. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkamaṃsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento “**suvidūravidūre**”ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveveva vidūreti attho. Sā panassa kilesato dūratā tesamaṃ sabbaso pahīnattāti dassento āha “**maggena kilesānaṃ viddhamsitattā**”ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ “**savāsana**”nti. Na hi bhagavantaṃ ṭhapetvā aññe saha vāsānāya kilese pahātuṃ sakkonti, etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā paṇāyaṃ vāsānā nāma? Pahīnakilesassāpi appahīnakilesassa payogasādisapayogahetubhūto kilesanihito sāmattihyaviseso āyasmato **pilindavacchassa** (pārā. 621) vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “**ārakā**”ti vutte “**kilesehī**”ti ayamatto labbhatīti? Sāmaññajotanaṃ viya avatṭhānato, visesatthina ca visesassa anupayojetabbato, “**ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā**”tiādīni (ma. ni. 1.434) suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha ā-kārassa rassattaṃ, ka-kārassa ca ha-kāraṃ, sānusāraṃ katvā niruttinayena “**araha**”nti padasiddhi veditabbā. Vuttamevatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ “**so tato ārakā nāmā**”ti gāthābandhamāha. Tattha samaññanasilo samañgī, na samañgitā **asamañgitā** asamannāgamo asahavuttitā.

126. Anattacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. “Arīnaṃ hatattā arihā”ti vattabbe niruttinayena “**araha**”nti vuttaṃ.

127. Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlavayavabhūtaṃ anto, bahi ca samavatṭhitaṃ avijjābhavataṇhāmayaṃ dvayanti vuttaṃ “**avijjābhavataṇhāmānābhī**”ti. Nābhīyā, nemiya ca sambandhā arasādisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmarāṇehi sambandhā puññādisaṅkhārāti vuttaṃ “**puññādiabhisaṅkhārā**”nti. Tattha tattha bhava pariyantabhāvena pākātaṃ jarāmarāṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā āha “**jarāmarāṇanemi**”ti. Yathā ca rathacakkapavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkapavattiyā āsavasamudayoti āha “**āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā**”ti. Āsavā eva avijjādināṃ kāraṇatā āsavasamudayo. Yathāha “āsavasamudayaṃ avijjāsamudayo”ti (ma. ni. 1.103). Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmim **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādīto paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālapavattaṃ**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;

Abocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; sam. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199) –

Evaṃ vuttasamsārova **samsāracakkaṃ**. **Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa nīnassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne, kāle vā. **Vīriyapādehī**ti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavattehi attano vīriyasāṅkhātehi pādehi. **Silapathaviyanti** paṭiṭṭhatṭhena silameva pathavī, tassaṃ. **Paṭiṭṭhāyā**ti sampādanavasena paṭiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādanāsādhanaṃ saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakaranti** kāyakammādiḅhedassa sabbassapi kammaṃ khayakāraṇato kammakkhayakaraṃ. **Nāṇapharasunti** samādhisilāyaṃ sunisitamaggañāṇapharasuṃ gahetvā.

128. Evaṃ “arānaṃ hatattā”ti ettha vuttaaraghāte saṃsāraṃ cakkamaṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”tiādī vuttaṃ. Tattha **anamataggaṃ saṃsāravatṭanti** anu anu amataggaṃ avijjātakotiṇaṃ saṃsāramaṇḍalaṃ. **Sesā dāsa dhammā** saṅkhārādayo jātipariyosānā **arā**. Kathaṃ? Nābhīyā avijjāya mūlato, nemiya jarāmarāṇena antato sambandhattāti dassento āha “**avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyantattā cā**”ti. **Dukkhādisūti** dukkhasamudayanirodhamaggesu. Tattha dukkhe **aññānaṃ** tadantogadhattā, tappaṭicchādanato ca, sesesu paṭicchādanatova. **Dukkanti** cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikaṃ avijjāṃ, avijjāpaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādiḅ ca paṭipāṭiyā dassento “**kāmabhava ca avijjā**”tiādīmāha. Tattha **kāmabhava avijjā**ti kāmabhava ādīnavappaṭicchādikaṃ avijjā. **Rūpabhava arūpabhava avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhava saṅkhārānti** kāmabhūmipariyāpannānaṃ saṅkhārānaṃ, kāmabhava vā nipphādetabbā ye saṅkhārā, tesamaṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānti attho. **Paccayo hoti**ti puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti. Apuññābhisaṅkhāresu saḅhāyāssa saḅhāyādivasena, saḅhāyāssa anantarasamanantarādivasena, nānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhava saṅkhārānti** āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hoti** upanissayavaseneva. Imasmim panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, sayameva ca parato āgamissatīti na naṃ vitthārayāma.

Tiṇṇaṃ āyatanānti cakkhusotamanāyatanānaṃ. **Ekassāyatanassāti** manāyatanassa. Iminā nayena phassādīnampi vibhāgo veditabbo. **Tattha tattha sā sā taṇhā**ti rūpataṇhādiḅhedā tattha tattha kāmabhavādisu uppaṅjanakā taṇhā.

Tañhādīmūlikā kathā atisaṃkhattāti taṃ, upādānabhava ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. Tattha “**kāme paribhuñjissāmi**”ti iminā kāmataṇhāpavattimāha. Tathā “**saggasampattiṃ anubhavissāmi**”tiādihi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**kāmupādānapaccayā**”ti. **Tathevāti** kāmupādānapaccayā eva.

Brahmalokasampattinti rūpībrahmaloke sampattiṃ. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmānīyaṭṭhena kāmā”ti (mahāni. 1; cūḷani. ajitamāṇavapucchānidessa 8 thoka viśadisam) vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā “**kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāveti**”tiādi vuttaṃ. **Sesupādānamūlikāsupīti** etthāyaṃ yojanā – idhekacco “natthi paro loko”ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratītiādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmiṃ sampattibhave attā ucchijjati”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucāritaṃ caratītiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā attā ucchijjati”ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyāti** sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparo “arūpabhava uppajjitvā attā ucchijjati”ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyāti** sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenaṇāpi yojanā veditabbā. Aparo “sīlena suddhi”ti “asuddhimaggaṃ suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratītiādinā sabbaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena “kāmabhava avijjā kāmabhava saṅkhārānaṃ paccayo hoti”tiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo, saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggaṃ** ānetvā nigamanavasena dassento “**evaṃ aya**”ntiādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmāsavādīnā sahetukā evāti āha “**ubhopete hetusamuppannā**”ti. **Paccayapariggaheti** nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchiḷḷa gahaṇe, nipphādetabbe bhummaṃ. **Paññāti** kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** paṭiccasamuppādāvabodho. Idaṅca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhāttaye kaṅkhāmalavitarānavasena pavattati, tasmā “**atīampi addhāna**”ntiādi vuttaṃ. **Eteneva nāyenaṇti** etena “avijjā hetu”tiādinā avijjāyaṃ vuttana nāyena. “Sāṅkhārā hetu, viññānaṃ hetusamuppanna”ntiādinā (paṭi. ma. 1.46) **sabbapādāni vitthāretabbāni**.

Saṃkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepo**, hetu, vipāko ca. Hetu vipākoti vā saṃkhippatīti **saṅkhepo**, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatim vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā. Tenāha “**purimasāṅkhepo cettha atīto addhā**”tiādi. Saṅkhepa-saddo vā bhāgādhivacananti atīto hetubhāgo paṭhamo saṅkhepo. Esa nayo sesesupi. **Tañhupādānabhavā gahitāva honti** kilesakammabhāvasāmaññato, tehi vinā avijjāsāṅkhārānaṃ sakiccākaraṇato ca. Kammaṃ taṇhā ca tassa sahakārīkaraṇaṃ hutvā vaṭṭanathena **kammavaṭṭaṃ**.

Viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvattā “jātijarāmarāṇa”nti vuttāti āha “**jātijarāmarāṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā**”ti. **Imeti** viññāṇādayo. **Āyatim vipākavaṭṭaṃ** paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Teti** avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅgahe ākirīyanti avijjāsāṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyanti ākārā, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, tato ākārato. **Viśativadhā honti** atītehetupañcakādibhedato.

Sāṅkhāraviññāṇānaṃ antarā eko sandhīti hetu phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalasambandhabhūto eko sandhī. Tathā **bhavajātīnamantarā**. **Vedanātaṇhānamantarā** pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhī. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakarāparāmasanaṃ. Tenāha “**catusāṅkhepa**”ntiādi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi, avuttehi ca **paṭiccasamuppādavibhaṅge** (vibha. 225 ādayo), anantanayasamantapaṭṭhānādīsū ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātīti** avabujjhati. **Passatīti** dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatīti** tesamyeva vevacanaṃ. **Tanti** taṃ jānanaṃ. **Ñātaṭṭhenāti** yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanatṭhenāti** aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanatṭhena.

Idāni yadattamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetuṃ “**iminā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **te dhammeti** te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ ñatvāti** mahāvajiraññānaṃ yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto** balavavipassanāya **virajjanto vimuccanto** ariyamaggehi **are hanīti** yojanā. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “**hani vihani viddhammesī**”ti.

129. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento “**uppanne tathāgate**”tiādimāha. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti** yathāvuttato aññesaṃ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nātiulārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Atthānurūpanti** arahattatthassa anurūpaṃ anvatthaṃ.

130. **Asilokabhayenaṇti** akittibhayena. **Raho pāpaṃ karonti** “mā naṃ koci jaññā”ti **esa** bhagavā **na kadāci karoti** pāpahetūnaṃ bodhimaṅḍe eva suppahīnatā. Aparo nayo – ārakāti **arahaṃ**, suvidūrabhāvatoiceva attho. Kuto pana

suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭṭipannā micchāpaṭṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā –

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādam nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasānkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo. Atha kho so ārakāva mayham, ahañca tassa. Tam kissa hetu? Dhammam hi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammam apassanto mam na passati”ti (itivu. 92).

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyam pātam satthu santikāvacarāva siyum, na te tāvatā “satthu santikā”ti vattabbā, tathā satthāpi nesam. Iti sappurisānam ārakā dūreti **arahaṃ**.

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenā**arahaṃ** mato”ti.

Tathā ārakāti **arahaṃ**, āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetam bhagavatā –

“Yojanasate cepi me, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasānkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto samvutindriyo. Atha kho so santikeva mayham, ahañca tassa. Tam kissa hetu? Dhammam hi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammam passanto mam passati”ti (itivu. 92).

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasahassantarikāpi honti, na tāvatā te “satthu dūracārino”ti vattabbā, tathā satthāpi nesam. Iti sappurisānam ārakā āsanneti **arahaṃ**.

Ye sammā paṭipajjanti, suppañītādhimuttikā;
Ārakā tehi āsanne, tenāpi **arahaṃ** jino.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmim santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anattam āvahanti. Nibbānagāminiyā paṭipadāya ekamseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitam, parahitañca paripūretum sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātābbāti **rahā** nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā samucchinnā. Yathāha –

“Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālavatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhammā”ti (pārā. 9-10 atthato samānam).

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāram a-kārādesam katvā “**araha**”nti vuttam.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṃ** mato.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīnāsavā, ye ca sekkhā appattamānasā anuttaram yogakkhemam patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhapayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṃ**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakarāṇato satthu dhammasarīrena avirahitā eva honti. Yathāha āyasmā **piṅgiyo** –

“Passāmi nam manasā cakkhunāva,
Rattindivam brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattim,
Teneva maññāmi avippavāsam.

“Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nāpentime gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī”ti. (su. ni. 1148-1149);

Teneva ca te aññam satthāram na uddisanti. Yathāha –

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva hoti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato, tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa raho sādhuhi pariccajitabbatāti **arahaṃ**.

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocārā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**arahaṃ** mato”ti.

Rahoti ca gamaṇaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasankhātāṃ saṃsāre gamaṇaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhamṣitattā. Yathāha –

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷikātā”ti. (a. ni. 4.36);

Evaṃ natthi etassa rahogamaṇaṃ gatīsu paccājātīpi **arahaṃ**.

Raho vā gamaṇaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnājātimaraṇo, **arahaṃ** sugato mato.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi paṣaṃsāyaṃ araha-saddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇo yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppaṭiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmim tasmim guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā **arahaṃ**.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvīpaduttamo.

Evaṃ sabbathāpi –

“Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā **arahaṃ** jino”ti.

131. Sammāti aviparītaṃ. **Sāmanti** sayameva. **Sambuddhoti** hi ettha **saṃ**-saddo “saya”nti etassa atthassa bodhako daṭṭhabbo. **Sabbadhammānanti** anavasesānaṃ ñeyyadhammānaṃ. Kathaṃ panettha sabbadhammāvabodho labbhatīti? Ekadesassa aggaḥaṇato. Padesaggaḥaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti. Evañca katvā atthavisesānepekkaḥ kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmāṃ buddhattā sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati, “sabbadhammāna”nti pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmāññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**abhiññeyye dhamme**”tiādi vuttaṃ. Tattha **abhiññeyyeti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe. Ke pana teti? Catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddhoti** abhiññeyyabhāvato bujjihi. Pabbabhāge vipassanāpaññāya, adhigamakkhaṇe maggapaññāya, aparabhāge sabbāññutaññādihi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Parīññeyye dhammeti** dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātābbeti** samudayaṃ pakkiye. **Sacchikātabbeti** nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso pana sopādisesādikaṃ pariyāyasiddham bhedaṃ gahetvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānanti. Tathā hi vakkhati “cakkhuṃ dukkhasacca”ntiādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ dhammānaṃ atthitāmatāṃ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanaṃ vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti (dha. sa. dukamātikā 7-8). **Sacchikātabbeti** vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetābbeti** ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Gāthāyaṃ **bhāvetābbāñcāti** ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbāṃ. **Tasmā buddhosmīti** yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abhāññāsīti attho.

132. Evaṃ saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi, khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “**api cā**”tiādi āradhāṃ. Tattha **mūlakāraṇabhāvenāti** santesupi avijjādīsū aññesu

kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kamma vicittabhāva hetu, saḥāyabhāvūpaganato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhāti** purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnanti** cakkhussa, taṃsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittā. **Nirodhapajānanāti** sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenāti** “cakkhuṃ cakkhusamudayo”tiādīnā ekekakotṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato, upādānakkhandhantogadhātā ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ “**rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā**”ti vuttaṃ.

Kasiṇānīti kasiṇajjhānāni. **Dvattiṃsākārāti** dvattiṃsa koṭṭhāsā, tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavāti** kāmabhāvādayo tayo, saññībhāvādayo tayo, ekavokārabhāvādayo tayoti nava bhavā. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusalahammānaṃ upanissayabhūtā taṇhā samuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyadharmānaṃ pana yattha te tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā.

Anubuddhoti bujjihitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenāti** tasmā. Yasmā sāmaññīto, visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kinti āha “**sammā sāmañña sabbadhammānaṃ buddhattā**”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvobodhanasamatthassa ākaṅkappaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññaṇasaṅkhātassa sabbaññūtaññānaṃ adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññūtaññānato aññaṃ anāvaraṇaññaṇaṃ, aññathā “cha asādhāraṇaññaṇāni buddhaññaṇānī”ti (paṭi. ma. mātikā 1.73) vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati, visayapavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvāvadassanattaṃ ekasseva ññaṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ññaṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññūtaññānaṃ, tattha ca āvaraṇabhāvato nissāṅgacāramupādāya “anāvaraṇaññaṇa”nti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyaṃ “sabbāṃ saṅkhatamasāṅkhatāṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññūtaññānaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaññaṇa”ntiādi (paṭi. ma. 1.119). Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetāṃ evamicchitabbāṃ. Aññathā sabbaññūtaññāraṇaññaṇaṃ sādāraṇatā, asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ññaṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaññaṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññaṃ anāvaraṇaññaṇaṃ sabbaññūtaññānato, idha pana sabbattha appaṭihata vuttitāya anāvaraṇaññaṇanti sabbaññūtaññānameva adhippetāṃ. Tassa cādhi gmena bhagavā “sabbāññū, sabbavidū, sammāsambuddho”ti ca vuccati na sakimyeva sabbadhammāvobodhato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.162) “vimokkhanatikametaṃ buddhānaṃ bhagavantaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññūtaññānaṃ paṭilābhā sacchikā paññāti yadidaṃ “buddho”ti. Sabbadhammāvobodhanasamatthaññaṇasamadhi gmena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthā ahoṣīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ññaṇaṃ pavattamānaṃ sakimyeva sabbasmim visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcetta – yadi tāva sakimyeva sabbasmim visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhātibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ, asaṅkhatasammutidhammānaṃ ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvobodho na siyā, tathā ca satī “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ññaṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbāññeyyadharmānaṃ ṭhitalakkaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ññaṇaṃ pavattati, tena te ‘sabbavidū’ti vuccanti, evañca katvā ‘caram samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī”ti vadanti, tesampi vuttadosānātivatti, ṭhitalakkaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ññaṇaṃ siyā. Tasmā sakimyeva ññaṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmim visaye ññaṇaṃ pavattati? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati, apaniyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā ‘sesepi eva’nti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ññaṇaṃ na anumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhaṃ hi loke anumānaññaṇa”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā “sesepi eva”nti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametāṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṃ hetāṃ bhagavatā “buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo. Yo cinteyya, ummādasā vighātassa bhāgi assā”ti (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – yaṃkiñci bhagavatā ññātuṃ icchitaṃ sakalaṃ, ekadeso vā, tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ññaṇaṃ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ññātuṃ icchitassa ca sakalassa avisaṃvādhāve tassa ākaṅkappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā”ti vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ññaṇaṃ anumānāgamatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmim pakkhe yadā sakalaṃ ññātuṃ icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato

ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānātivattiyevatī? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā. Tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ. Vuttañhettaṃ “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya”nti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamānavapucchāniddeśa 85; paṭi. ma. 3.5). Evamekajjhaṃ, visuṃ, sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

133. Vijjāhīti ettha vindiyāṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanatthēna vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatthēnāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇatthēnapi vijjā. **Sampannattāti** samannāgatattā, paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. Tissannaṃ, atthannaṃ ca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ vineyyajjhāsavayasenāti daṭṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hiri ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ “idha bhikkhu saddho hotī”tiādi (a. ni. 10.11). **Cattāri jhānānti** yāni kānīci cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayo pannaraseva “caraṇa”nti vuttāti codanaṃ sandhāyāha “imeyeva hī”tiādi. Tena tesam sikkhattayaśāṅghato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṃ dassento “yathāhā”tiādimāha. **Bhagavāti**tiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakasupī labbhatīti? Kiñcāpi labbhāti, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ “**tattha vijjāsampadā**”tiādi vuttaṃ. Caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavīhārassa, so cetha mahagatabhāvavappattā sādharānabhāvoti āha “**caraṇasampadā mahākāruṇikatāṃ pūretvā ṭhitā**”ti. Yathā sattānaṃ anattaṃ parivajjetvā atthe nīyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānanaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayaṃ ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ “**so sabbaññūtāya**”tiādi vuttaṃ. Tattha **yathā taṃ vijjācaraṇasampannoti** yathā aññopi vijjācaraṇasampanno, tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā panāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanaṃ nīyānikatāya sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakaraṇānti dassetuṃ “**tenassā**”tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappattī, karuṇāya dhammasaṃvībhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasaṇaṃ. Paññāya paradukkhaparijānanaṃ, karuṇāya paradukkhatikārārambho. Paññāya parinibbānābhīmukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayāṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ taraṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccāsiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhīmukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayāṃ parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho paññānugattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto karuṇānugattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravīnimuttāti aññamaññāvisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsītāti daṭṭhabbaṃ.

134. Gamaṇampi hi gatanti vuccati “gate ṭhite”tiādīsu (dī. ni. 1.214; 2.376). **Sobhananti** subhaṃ. Subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigameṇāti āha “**parisuddhamanavajja**”nti. Gamaṇaṃ nāma bahuvidhanti idhādhippettaṃ gamaṇaṃ dassento “**ariyamaggo**”ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti katvā “gataṃ, gamaṇa”nti ca vuccati. Idāni tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ “**tena hesā**”tiādi vuttaṃ. **Khemaṃ disanti** nibbānaṃ. **Asajjamaṇoti** paripanthābhāvena sugatigamaṇepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itaratta. Atha vā ekāsane nisīditvā khīppabhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamaṇo asajjanto gato. Yaṃ gamaṇaṃ gacchanto sabbamaṇatthaṃ apaharati, sabbañca anuttaraṃ sampattim āvāhati, tadeva sobhanaṃ nāma. Tena ca bhagavā gatoti āha “**iti sobhanagamaṇatā sugato**”ti sobhanattho su-saddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha “**sundarañcesā ṭhānaṃ gato amataṃ nibbāna**”nti. Tenāha bhagavā “nibbānaṃ paramaṃ sukha”nti (ma. ni. 2.215; dha. pa. 203-204). **Sammāti** suṭṭhu. Suṭṭhu gamaṇaṃ nāma paṭipakkhena anabhibhūtaṃ gamaṇanti āha “**pahīne kilese puna apaccāgacchanto**”ti. Idañca sikhāppattaṃ sammāgamaṇaṃ, yāya āgamaṇīyapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamaṇamevatī evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ “**sammā vā gato**”tiādi vuttaṃ. **Sammāpaṭipattiyāti** sammāsambodhiyā sampāpane aviparītaṃ paṭipattiyā. “**Sabbalokassa hitasukhameva karonto**”ti etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. “**Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato**”ti etena paṭiccasamuppādagatiṃ dasseti. “**Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime anupagacchanto gato**”ti etena ariyamaggagatiṃ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane nipphādetabbe, sādhetabbe cetāṃ bhummaṃ. **Abhūtanti** abhūtattaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtā, bhūtā vā. **Atacchanti** tasseva vevacanaṃ. **Abhūtanti** vā asantaṃ avijjamaṇaṃ. **Atacchanti** atathākāraṃ aññathāsantaṃ. **Anatthasañhitanti** diṭṭhadhammikenā, samparāyikenā vā anatthēna sañhitāṃ,

anathāvahaṃ. Na atthoti anatto, atthassa paṭipakko, abhāvo ca, tena sañhitam, piṣuṇavācam, samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassāpi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā silavantaṃ “dussīlo”ti, acaṇḍalādimeva “caṇḍālo”tiādina bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlam “dussīlo”ti, caṇḍalādimeva “caṇḍālo”tiādina avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādhāvavibhāvanikathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”tiādikā (cūlava. 348). Catutthī “vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṃ sugatiṃ āvahati”ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññūpasamhārādikathā. Chaṭṭhā yuttappattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evam sammā gadattāti** yathāvuttaṃ abhūtādiṃ vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitam piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā suṭṭhu gadanato **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Āpāthagamanamattena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā.

Apica sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesam hitasukhanippādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭiṃṇāpakāyātāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākulātādidosarahitavilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ, ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakarūṇāsativīriyādiguṇavisesasahitaṃ abhinīhāro yāva mahābodhi anavajjātāya, sattānaṃ hitasukhāvahatāya ca sobhanaṃeva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariḷānanto sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anupattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti **sugato**. Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato**. Lokanirodhagāminīṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. Tathā yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicariṃ manasā, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya sammā paccakkhato gato abbaññāsīti **sugato**.

135. Sabbathāti sabbappakārena. Yo yo loko yathā yathā veditabbo, tathā tathā. Te pana pakāre dassetuṃ “**sabhāvato**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti (mahāva. 14; dī. ni. 2.387). **Samudayatoti** yato so samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhatoti** yatha so nirujjhati, tato visāṅkhāro. **Nirodhūpāyatoti** yena vidhinā so nirodho pattaṃ, tato ariyamaggato, ito aññassa pakārassa abhāvā.

Iti “sabbathā lokaṃ vedī”ti vatvā tadatthasādhakaṃ suttaṃ dassento “**yattha kho āvuso**”tiādimāha. Tattha “**na jāyati**”tiādina ujukaṃ jātiādina paṭikkhipitvā “**na cavati na upapajjati**”ti padadvayena aparāparaṃ cavanupapajjanāni paṭikkhipati. Keci pana “na jāyatītiādi gabbhaseyyakavasena vuttaṃ, itaraṃ opapātikavasena”ti vadanti. **Tanti** jātiādirahitaṃ. **Gamanenāti** padasaṃ gamaṇena. **Nāteyyanti** jānitabbaṃ. “Nātāya”nti vā pāṭho, nātā ayaṃ nibbānatthikoti adhippāyo.

Kāmaṃ pādāgamaṇena gantvā lokassantaṃ nātaṃ, daṭṭhuṃ, pattaṃ vā na sakkā, apica parimitaparicchinnaṭṭhāne taṃ paññāpetvā dassemiṃ dassento “**apicā**”tiādimāha. Tattha **sasaññimhīti** saññāsahite. Tato eva **samanake** saviññāṇake. Aviññāṇake pana utusamuttānarūpasamudāyamatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Lokanti** khandhādilokaṃ. **Lokanirodhanti** tassa lokassa nirujjhanaṃ, nibbānameva vā. Adesampi hi taṃ yesaṃ nirodho, tesam vasena upacārato, desatopi niddisīyati yathā “cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti (dī. ni. 2.401; ma. ni. 1.134; vibha. 204).

Gamanenāti pākatikagamaṇena. **Lokassantoti** sañkhāralokassa anto antakiriyāhetubhūtaṃ nibbānaṃ. **Kudācananti** kadācīpi. **Apatvāti** aggamaggena anadhigantvā. **Pamocananti** pamutti nissaraṇaṃ. **Tasmāti** yasmā lokassantaṃ apatvā vaṭṭadukkhatō mutti natthi, tasmā. **Haveti** nipātamattaṃ. **Lokavidūti** sabhāvādito sabbaṃ lokaṃ jānanto. **Sumedhoti** sundarapañño. **Lokantagūti** pariññābhisamayena lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyavāsassa pariññāhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā, catusaccadhammānaṃ vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsisati** na pattheti. Yathā imaṃ lokaṃ, evaṃ parañca lokaṃ appaṭisandhikattā.

136. Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvato dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “**apica tayo lokā**”tiādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho, santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyanti ettha kusalākusalaṃ, tabbipāko cāti lokoti. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho, santāno ca **okāsalo** lokiyanti ettha tasā, thāvarā ca, tesañca okāsabhūtoti. Tadādhāratāya hesa “bhājanaloko”tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **sañkhāraloko** paccayehi sañkharīyanti, lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikāti** paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha **āhāra**-saddo “āyamāhāro anuppannaṃ vā kāmacchandassa uppādāya”tiādīsu (saṃ. ni. 5.232) viya. Evaṃ hi “sabbe sattā”ti iminā asaññāsattāpi pariggahitā hontī. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikāti nippariyāyato sañkhāradhammo, na sattadhammoti āha “**āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne sañkhāraloko veditabbo**”ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhīttānā desanāti nāyaṃ doso. Yathā aññatthāpi “ekadhamme, bhikkhave, bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyaṇṭassāvī sammadatthaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhasantakaro hoti. Katamasmīṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti (a. ni. 10.27). Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā, loko”ti ca parikkappaṇā yebhuyyena sattavisayā, na

saṅkhāravisaṃyāti āha “**sassato lokoti vā asassato lokoti vā āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo**”ti.

Yāvata candimasūriyā parihaṇantī yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocamaṇā**ti tesam paribbhamaneva tā disā pabhassarā hutvā virocanti. **Tāva sahasadhā lokoti** tattakaṃ sahasappakāro okāsaloko, sahasalokadhātuyoti attho. “Tāva sahasavā”ti vā pāṭho.

Tampī taṃ tividhampi lokaṃ. Tathā hissa sabbathāpi viditoti sambandho. **Eko lokoti** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsūpi iminā nayena attho veditabbo. **Nāma**-ggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ, tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaṃ phaladhammānaṃ lokatā āpajjati? Nāpajjati, pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha “loko”ti adhippetattā. Atha vā “na lujjati na palujjati”ti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃ gahaṇarāhitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Dasāyatanā**ti dasa rūpāyatanāni.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā. Tāya ca “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmāññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāma**nti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpa**nti bhūtopādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavīdayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggaṇeṇeva ye tesam vīsā kusādayo, hetuādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha “**iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

Āgamma cittaṃ seti etthāti **āsayo** migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññatā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhiādivasena catubbidho. Vuttañca –

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñānaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīni saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena atthitañca natthitañcā”ti (saṃ. ni. 2.15). **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo. Vīvaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti, yathābhūtañānti duvidho āsayo.

Āsayam jānātiti catubbidhampi sattānaṃ āsayam jānāti. Jānanto ca tesam diṭṭhigatānaṃ, tesañca ñānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam –

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmadhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammadhimutto’ti”ādi (paṭi. ma. 1.113).

Appahīnabhāvena santāne anu anu sayantīti **anusayā**, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesam kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe satī uppajjanti. Ke pana te? Rāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā, paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṃ jānāti.

Caritanti sucaritaduccaritaṃ. Taṃ hi **vibhaṅge** (vibha. 814, 817) caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā **caritanti** cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tesaṃ apariyanto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesaṭṭhividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesavodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakāreṇa **jānāti**.

Adhimutti ajjhāsayaadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttikeyeva. Sā ajjhāsayaadhātu ajjhāsayasabhāvo adhimutti. Taṃ **adhimuttim jānāti** “imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā”ti, tatthāpi “imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”tiādinā. Indriyānaṃ hi tikkhamudubhāvādinā yathārahaṃ adhimuttiyā tikkhamudubhāvādikō veditabbo. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodanīyam** (vibha. aṭṭha. 818, 820) “hetṭhā gahitāpi adhimutti idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthaṃ puna gahitā”ti.

Apparajaṃ akkhaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rajaṃ paññāmaye akkhimhi etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā, te **apparajakkhe**. **Mahārajakkheti** etthāpi eseṇa nayo. Ussadarāgādirajā mahārajakkhā.

Tikkhindriyeti tikkhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriyeti** mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Upanissayaindriyāni nāma idhādhippetaṇi. **Svākāreti** sundarākāre kalyāṇapakatike, vivatṭajjhāsayaeti attho. **Suviññāpayeti** sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe, paññavante ca. **Bhabbe abhabeti** ettha **bhabeti**

kammāvaranākilesāvaranāvīpākāvaranarahite. Vuttavipariyāyena **dvākāraduviññāpayābhabbā** veditabbā. Ettha ca “imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”tiādīnā apparajakkhesu jānanam veditabbam. Sesesupi eseva nayo. **Tasmāti** yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi. Tassa pana jānanam na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitam, bhagavato pana tampi suviditam suvatthāpitameva, payoanābhāvā desanam nāruḷham. Tena vuttam –

“Atha kho bhagavā parittam nakhasikhāyam paṃsum āropetvā bhikkhū āmantesi ‘tam kiṃ maññatha, bhikkhave, katamam nu kho bahutaram – yo vāyam mayā paritto nakhasikhāyam paṃsu āropito, ayam vā mahāpathavī’”tiādi (sam. ni. 5.1121).

137. Okāsālokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷanti** lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā “cakkavāḷa”nti vuccati. **Catutimsasatāni cāti** catuadhikāni timsasatāni, tīṇisahasāni, cattārisatāni cāti attho. **Aḍḍhuddhānīti** upaḍḍhacattutthāni, tīṇisatāni, paññāsañcāti attho. **Nahutānīti** dasasahasāni. **Saṅkhātīti** kathitā. **Saṅghitīti** heṭṭhā, uparito cāti sabbaso ṭhiti.

Evam saṅghiteti evamavattḥite. **Etthāti** cakkavāḷe. **Accuggato tāvadevāti** tattakameva caturāsīti yojanasahasāniyeva ubbedho. Na kevalam cettha ubbedhova, atha kho āyānavitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetam –

“Sineru, bhikkhave, pabbatārājā caturāsīti yojanasahasāni āyāmena, caturāsīti yojanasahasāni vitthārenā”ti (a. ni. 7.66).

Tatoti sinerussa heṭṭhā, upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupadḍhenāti** upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṃ vuttam hoti – dvācattālīsa yojanasahasāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **yugandharapabbato**, ekavīsa yojanasahasāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupadḍhapamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapadamūlā anupubbaninno, evam yāva sinerupadamūlāti heṭṭhā sinerupamāṇato upaḍḍhapamāṇopi yugandharapabbato pathaviyam suppatiṭṭhito, evam īsadharādayopīti daṭṭhabbam. Vuttam hetam “mahāsamuddo, bhikkhave, anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro”ti (udā. 45; cūḷava. 384; a. ni. 8.19). Sineruyugandharādīnam antare **sīdantarasamuddā** nāma. Te vitthārato yathākkamam sineruādīnam accuggatasamānāparimāṇāti vadanti. **Brahāti** mahanto.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sinerum tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, tam parikkhipitvā īsadharo. Evam tam tam parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”ti vuttā.

Yojanānam satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanānam satāni ucco ubbedho. **Nagavhayāti naga-**saddena avhātābbā rukkhābhīdhānā. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmāti** ubbedhato paññāsayojanakkhandhāyāmā, ubbedhato, **samantato** ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavittihīṇā, tāvadeva ca uggatā. Yassānubhāvenāti** yassā mahantatā kappatṭhāyitāḍḍippakārena pabhāvena.

Garulānam simbalirukkho sinerussa dutiyaparibhaṇḍe patiṭṭhito.

Sirisenāti paccatte karaṇavacanam. **Sattamanti** liṅgavipallāsena vuttam, sirīso bhavati sattamoti attho.

Tattha **caṇḍamaṇḍalam** heṭṭhā, **sūriyamaṇḍalam** upari. Tassa āsannabhāvena candamaṇḍalam attano chāyāya vikalabhāvena upaṭṭhāti. Tāni yojanantarikāni yugandharaggapamāṇe ākāse vicaranti. **Asurabhavanam** sinerussa heṭṭhā. **Avīci** jambudīpassa. **Jambudīpo** sakaṭasāṅghāno. **Aparagoyānam** ādāsasāṅghāno. **Pubbavideho** addhacandasāṅghāno. **Uttarakuru** pīṭhasāṅghāno. Tamtamnivāsīnam, tamtamparivāradīpavāsīnañca manussānam mukhampi tamtamsaṅghānanti vadanti. **Tadantaresūti** tesam cakkavāḷānam antaresu. Tiṇṇam hi pattānam aññamaññāsasannabhāvena ṭhapitānam antarasadise tiṇṇam tiṇṇam cakkavāḷānam antare ekeko **lokantarānirayo**.

Anantānīti aparimāṇāni, “ettakānī”ti aññehi minitum asakkuṇeyyāni. **Bhagavā anantena buddhaññāna avedi** “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī”ti tividhampi anantam buddhaññānam paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakam hi ñeyyam, tāvatakam ñānam. Yāvatakam ñānam, tāvatakam ñeyyam. Ñeyyapariyantikam ñānam, ñānapariyantikam ñeyyanti. Tena vuttam “ananta buddhaññāna avedi”ti. Anantatā cassa anantañeyyapaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacāratā. Nanu cettha vivaṭṭādīnampi viditāta vattabbāti? Saccam vattabbam, sā pana parato abhiññākathāyam āgamissatīti idha na gahita.

138. **Attanāti** nissakkavacanametam. Guṇehi attanā visiṭṭhatarassāti sambandho. **Tara-ggahaṇam** cettha “**anuttaro**”ti padassa atthaniddesatāya katam, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso. Visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacīti** kassacipi. **Abhibhavatīti** silasampadāya upanissayabhūtānam

hirottappamettākaruṇāṇaṃ, viśesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānañca ukkaṃsapattiyā samudāgamato paṭṭhāya anaññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo. Tena bhagavā sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayamaṃ kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** pana lokiyamaṃ kāmavacarameva.

Yadi evamaṃ, kathaṃ tena sadevakaṃ lokaṃ abhibhavatīti? Tassāpi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato, pavattito, pavatti ākāraṭo ca uttaritarameva. Taṃ hi anaññasādhāraṇaṃ satthu vimuttiguṇaṃ ārabba pavattati, pavattamañña atakkāvacaraṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhamaṃ savisayamaṃ paṭipakkhadhammaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṃ vibhūtaraṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpitattā, bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahuṃ lahuṃ pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassāpi abhāvaṃ dassetvā “**asamo**”tiādi vuttaṃ. Tattha **asamoti** ekasmiṃ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samā sadisāti asamo. Tathā asamehi atītānāgatabuddhehi samo, asamā vā samā etassāti **asamasamo**. Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmatṭaṃ paṭimā, sadisūpamaṃ paṭibhāgo, yugagāhavasena ṭhito paṭipuggalo veditabbo.

Na kho panāhaṃ samanupassāmīti mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbalokaṃ passantopi tattha sadevake...pe... pajāya attanā attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañci puggalaṃ na kho pana passāmi, tādisassa abhāvatoti adhippāyo. **Aggappasādasuttādīnīti** ettha –

“Yāvata, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesamaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī”ti (a. ni. 4.34; 5.32; 10.15; itivu90)

Idamaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi-saddena** –

“Sadevake...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”ti (a. ni. 4.24; dī. ni. 3.188) –

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyoti** ettha –

“Ahaṃ hi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomaṃhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto. (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341);

“Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi;
Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo. (itivu. 112);

“Nayimasmiṃ loke parasmim vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati;
Yamāhu dakkhiṇeyyānaṃ aggataṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesina”nti. (vi. va. 1047; kathā. 799) –

Evamādīkā gāthā **vitthāretabbā**.

139. Dametīti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsū paṭiṭṭhāpanaṃ hotīti āha “**vinetīti vuttaṃ hotī**”ti. **Dametumaṃ yuttatī** damanārahā. **Amanussapurisāti** ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotiyati, tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo “amanussā”ti adhippetā, na ye keci manussehi aññe. Tathā hi tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ, yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. **Apalālo** himavantavāsī. **Cūlodaramahodarā** nāgadīpavāsino. **Aggisikhadhūmasikhā** sīhaladīpavāsino. **Nibbisā katā** dosavisassa vinodanena. Tenāha “**saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhāpitā**”ti. **Kūṭadantādayoti ādi-saddena** ghoṭamukhaupāligahapatiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkadevarājādayoti ādi-saddena** ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Idamaṃ cettha suttanti** idamaṃ kesisuttaṃ. **Vinītā vicitrehi vinayanūpāyehīti** etasmiṃ atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṅhādīhi upāyehi vinayassa dīpanato.

Visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīnīti “visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhāna”ntiādīnaṃ tassa tassa uparūpari viśesaṃ ācikkhantoti sambandho. **Sotāpannādīnanti** etthāpi eseva nayo. “**Dantepe dametiyevā**”ti idamaṃ pubbe “sabbena sabbamaṃ damathaṃ anupagatā purisadamā”ti vuttatī katvā vuttaṃ. Ye pana vipakkatadamabhāvā sabbathā dametabbaṃ nātivattā, te satte sandhāya “dantepe dametiyevā”ti vuttaṃ. Tepi hi purisadamā evāti, yato ne satthā dameti.

Atthapadanti atthābhīyañjakapadaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhīyatti, na nāmāḍipadamattena. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha “**bhagavā hī**”tiādi. **Aṭṭha disāti** aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññasambandhāpi asaṃkiñṇabhāvena dissanti apadissantīti **disā**, disā viyāti vā **disā**. **Asajjamānāti** na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttīyogato. **Ekamyeva disaṃ dhāvati**, attano kāyaṃ aparivattentoti adhippāyo. Satthārā pana damitā purisadammmā ekiriyaṃpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha “**ekapallaṅkeneva nisinnā**”ti. **Aṭṭha disāti** ca nidassanamattametam, lokiye hi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisam, amatadisañca pakkhandanato.

140. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi **diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi**. **Yathārahanti** yathānurūpaṃ. Tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsati**ti vineti tasmim atthe patiṭṭhapeti, saha atthena vattatīti **sattho**, bhaṇḍamūlena vāñijjāya desantaraṃ gacchanto janasaṃmūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitaṃ so etassa atthīti **satthā**, satthavāho. So viya bhagavāti āha “**satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho**”ti.

Idāni tamattham niddesapālinayena dassetum “**yathā satthavāho**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sattheti** satthike jane. Kaṃ tārenti etthāti **kantāro**, nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāraṃ**ti corehi adhiṭṭhitakantāraṃ. Tathā **vājakantāraṃ**. **Dubbhikkhakantāraṃ**ti dullabhabhikkham kantāraṃ. **Tāretīti** akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretīti**tiādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretīti**ti khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretīti**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretīti**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādikhemantaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpeti**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya, mahānatthātāya, dunnittharaṇatāya ca jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ **jātikantāraṃ**.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenati ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Bhappapuggalaparicchedavasena**ti sammattaniyā mokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanavasena. **Etanti** “devamanussāna”nti etaṃ vacanaṃ. **Bhagavatoti** nissakkavacanaṃ yathā “upajjhāyato ajjheti”ti, bhagavato santiketīti vā attho. **Upānissayasampattinti** tihetukapaṭisaṅghādikāṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ.

Gaggarāyāti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggaheṣīti** “dhammo eso vuccati”ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti** tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ apassanto tattha daṇḍaṃ uppīletvā aṭṭhāsī. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīlitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā “kutohaṃ idha nibbatto, tattha kiṃ nu kho kammamakāsi”nti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha “**are ahampi nāma idha nibbatto**”ti. **Bhagavato pāde vandi** kataññūtāsamvaḍḍhitena pemagāravabahumānena.

Bhagavā jānantova mahājanassa kammaphalaṃ, buddhānubhāvañca paccakkham kātukāmo “ko me vandatī”ti gāthāya **pucchi**. Tattha **koti** devanāyayakkhagandhabbādisu ko, katamoti attho. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. “**Yasasā**”ti iminā edisena parivārena, paricchidena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamañiyena sundarena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīraṇaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evam pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “**maṇḍūkohaṃ pure āsi**”nti gāthamāha. Tattha **pureti** purimajātiyaṃ. “**Udake**”ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. “**Udake maṇḍūko**”ti etena uddhamāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassāti** brahmāsarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccati”ti sare nimittaggāhasena suṇantassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. **Avadhi vacchapālakoti** vacche rakkhanto gopāladārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenāpi puññānubhāvena evaṃ ativiya ulārā lokiyalokuttarā sampattiyo labbhantī”ti pītisomanassajāto bhāsuraradhavalavipphurantadassanakiraṇāvalīhi bhiyyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so –

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

“Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosum gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yathā gantvā na socare”ti. (vi. va. 859-860);

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

141. Yaṃ pana kiñcīti ettha yanti aniyamitavacanāṃ. Tathā **kiñcīti. Panāti** vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā **yaṃ kiñcīti** ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panāti** vā viśesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato, vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. “Buddho”ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassāvabodho. Purimena vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. **Pīti** upari vuccamāno viśeso jotiyati. Sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkko, aggamaggo. Tassa anto aggaphalaṃ, tattha bhavaṃ tasmim laddhe laddhabbato **vimokkhanāṇaṃ**, sabbaññūtaññāna saddhim sabbampi buddhaññāṇaṃ. **Evaṃ pavattoti** ettha –

“Sabbāññūtāya buddho, sabbadassāvītāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavaśāṅkhātena buddho, nirupalepaśāṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netam nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehikataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ. Vimokkhanīkamaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññūtaññāna paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti (mahāni. 192) –

Ayaṃ **niddesapālinayo**. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliyā bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenāpi atthasiddhīti dassanattaṃ “**paṭisambhidānayo vā**”ti aniyamattho **vā-saddo** vutto.

Tattha yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhitaṃ saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajjyāti buddho** hetukattuvasena, hetuattho cettha antonīto.

Sabbāññūtāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvītāya buddhoti** sabbadhammānaṃ ñānacakkhunā dīṭṭhattā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddhoti** aññena abodhanīto sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato padumamiva vikanatthena buddhoti attho. **Khīṇāsavaśāṅkhātena buddhoti** evamādīhi chahi pariyāyehi niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakīlesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti** gamanattānaṃ buddhiatthāyā buddhiatthānampi gamanattatā labbhatīti ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddham bodhoti anattantaraṃ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanattham vuttaṃ. Tato paraṃ **buddhoti netam nāmanti**ādi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanattham vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbaṃ.

142. Assāti bhagavato. **Guṇaviśiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacananti** sabbehi sīlādiguṇehi viśiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuttavacanamidam bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajjāya, accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagaravattānanti.

Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato “seṭṭha”nti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇaṃ vā sātisaṃyamaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho.

Guṇavisahasattham “bhagavā”ti idaṃ bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhārasena dassento “**catubbidham vā nāma**”ntiādimāha. Tattha **āvattikanti** avattāyā viddham taṃ taṃ avattam upādāya paññattaṃ voharitam. Tathā **liṅgikaṃ** tena tena liṅgena voharitam. **Nemittikanti** nimittato āgataṃ. **Adhiccasmuppānanti** yadicchāya pavattaṃ, yadicchāya āgataṃ **yadicchakaṃ**. Paṭhamena **ādi-saddena** bālo, yuvā, vuḍḍhoti evamādīhi saṅgaṇhātī, dutiyena muḍḍī, jaṭīti evamādīhi, tatiyena bahussuto, dhammakathiko, jhāyīti evamādīhi, catutthena aghamarisaṇaṃ pāvacaṇanti evamādīhi saṅgaṇhātī. “Nemittika”nti vuttamattham byatirekavasena paṭiṭṭhāpetum “**na mahāmāyā**”tiādi vuttaṃ. “**Vimokkhanīka**”nti iminā idaṃ nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkaṇḍeyeva jātanti dasseti. Yadi vimokkhanīkaṃ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “**saha sabbaññūtaññāna paṭilābhā**”ti. Buddhānaññi arahattaphalaṃ nipphajjamaṇaṃ sabbaññūtaññānādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhimyeva nipphajjati. Tena vuttaṃ “vimokkhanīka”nti. **Sacchikā paññattīti** sabbadhammānaṃ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattīti** paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresam vohāramattenāti adhippāyo.

143. Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanēna, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī. Akāsi bhagganti** rāgādīpāpadhammaṃ bhaggaṃ akāsi, bhaggavāti attho. **Bahūhi ñāyehīti** kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattanoti** sammadeva bhāvitāsabhāvassa. Paccatte cetam sāmivacanaṃ.

Niddese vuttanayenāti etthāyaṃ niddesanayo –

“Bhagavāti gāravādhivacanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṃ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsānāni appasaddāni appanigghosāni vijānavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasārūppānīti bhagavā, bhāgī vā bhagavā cīvarapaṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhiccittassa adhipaññāyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kaṣiṇasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā, bhagavāti netaṃ nāmaṃ...pe... sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā”ti (mahāni. 83).

Ettha ca “**gāravādhivacana**”ntiādīni yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesam sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacananti** garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhājīti** bhāgasō kathesi. Tenāha “**vibhājī**”ti. **Dhammaratananti** maggaphalādiariyadhammaratanaṃ. Puna **bhājīti** sevi. **Bhāgīti** bhāgadheyyavā. Puna **bhāgīti** bhājanasīlo. **Attharasassāti** atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanaṃ hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa, suṇantassa ca tadatthaṃ ārabha uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “labhati atthavedaṃ, labhati dhammaveda”nti (a. ni. 6.10). **Vimuttirasassāti** vimutti bhūtassa, vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanānanti** aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Channaṃ buddhadhammānanti** cha asādhāraṇaṇāni sandhāya vuttaṃ. Tattha tattha “bhagavā”ti saddasiddhi niruttinayena veditabbā.

144. Yadipi “bhāgyavā”tiādīni padehi vuccamāno attho “bhāgī bhājī”ti niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi atthavibhāgaatthayojanādisahito saṃvaṇṇanāyāto tato aññākāroti vuttaṃ “**ayaṃ pana aparo nayo**”ti. **Ādikanti ādi**-saddena vaṇṇavikāro, vaṇṇalopo, dhātuatthena niyōjanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenāti** byākaraṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “**pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā**”ti. Pakkhipanayeva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṃ hi pakkhipanaṃ. **Pārappanti** paramukkaṃsaṅgataṃ pāramibhāvappattaṃ. **Bhāgyanti** kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattaṃ, itarampi vā vivaṭṭūpanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Lobhādayo ekakavasena gahitā. Tathā viparītamānāsikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Lobhādayo ca puna “**tividhākusalamūla**”nti tikavasena gahitā. Kāyaduccaritādi-taṇhāsamkilesādirāgamalādirāgavisamādikāmasaññādikānavitakkādītanāpapañcādayo **tividhaduccaritā**dayo. Subhasaññādikā **catubbidhāvapiyesā**. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā”ti (a. ni. 4.9) evamāgatā **cattāro taṇhuppādā**. “Buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamaṇo āhatacitto khīlajāto”ti (dī. ni. 3.319; ma. ni. 1.185; a. ni. 5.205; 9.71; vibha. 941) evamāgatāni **pañca cetokhilāni**. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhūñjītvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ pañidhāya brahmacariyaṃ carati”ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) āgatā **pañca vinibandhā**. Rūpābhīnandanādayo **pañcābhīnandanā**. Kodho, makkho, issā, sāṭṭheyyaṃ, pāpicchatā, sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādāmūlāni**. Rūpatāṇhādayo **cha taṇhākāyā**.

Kāmarāgapaṭighaḍiṭṭhivicikicchābhavarāgamānavijjā **sattānusayā**. Micchādiṭṭhiādayo **aṭṭha micchattā**. “Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānādayo”ti (dī. ni. 2.103; 3.359) ete **nava taṇhāmūlakā**. Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasaṃuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsāññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Ajjhattikassa upādāya “asmī”ti hoti, “itthasmī”ti, “evasmī”ti, “aññathāsmī”ti, “bhavissa”nti, “itthaṃ bhavissa”nti, “evaṃ bhavissa”nti, “aññathā bhavissa”nti, “asasmī”ti, “sātasmī”ti, “siya”nti, “itthaṃ siya”nti, “evaṃ siya”nti, “aññathā siya”nti, “apāhaṃ siya”nti, “apāhaṃ itthaṃ siya”nti, “apāhaṃ evaṃ siya”nti, “apāhaṃ aññathā siya”nti hotīti aṭṭhārasa, bāhirassupādāya “iminā asmī”ti hoti, “iminā itthasmī”ti, “iminā evasmī”ti, “iminā aññathāsmī”tiādīkā (vibha. 975-976) vuttanayā aṭṭhārasāti chattiṃsa, aṭṭhā chattiṃsa, anāgatā chattiṃsa, paccuppannā chattiṃsāti **aṭṭhasatataṇhāvicarītāni**.

Pabheda-saddo paccekāṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā – lobhappabhedā dosappabhedā yāva aṭṭhasatataṇhāvicarītappabhedāti. Sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni sataśassāni abhañjīti yojanā.

Ārammaṇādivibhāgato hi pavattiākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesāti. **Saṅkhepatoti** ettha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena **kilesamāraṃ**, samudayappahānapariññavasena **khandhamāraṃ**, sahāyavekallakaraṇavasena sabbathā appavattikaraṇena **abhisaṅkhāramāraṃ**, balavidhamanavisayātikkanavasena **devaputtamaccamāraṃ** **abhañji** bhagge akāsi. **Parissayānanti** upaddavaṇaṃ. Sampati, āyatiṇca sattānaṃ anattāhavattā māraṇaṭṭhena vibādhanattāna kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakattāna khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttaṃ “vadhakaṃ rūpaṃ ‘vadhakaṃ rūpa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti”tiādi (saṃ. ni. 3.85). Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māroti **abhisaṅkhāramāro**. Saṃkilesanimittaṃ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa, jīvitaparikkhāraṇaṃ jānikaraṇaṃ mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**.

Satapuññalakkhaṇadharassāti anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇavahato **rūpakāyasampatti dīpitā hoti**, itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato, adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dhammakāyasampatti** dīpitā hoti, pahānasampadāpubbakattā ṇānasampadādīnaṃ. Bhāgyavatāya lokiyānaṃ **bahumatabhāvo**. Bhaggadosatāya parikkhānaṃ bahumatabhāvoti yojanā. Evaṃ ito paresupi yathāsaṅkhyāṃ yojettabbaṃ. Puññavantaṃ hi **gahaṭṭhā** khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ **pabbajitā**pasaparibbājakādayo “dosavinayāya dhammaṃ desetī”ti. **Abhigatānaṃ nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo**, **āmisadānadhammadānehi** upakārasabbhāvato. Rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanato upagatānaṃ tesamā āmisadānadhammadānehi **upakāritā**, “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehi evameva paṭipajjitabba”nti evaṃ sammāpaṭipattiyāṃ niyojanena abhigatānaṃ **lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthā ca dīpitā hoti**.

Sakacitte issariyaṃ attano cittassa vasībhāvāpādanaṃ, yena paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhānidhīdiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimādikanti ādi-**saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Lahubhāvo **laghimā** ākāse padasā gamanādīna. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanaṃ. Iṭṭhadesappatti **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanippādānaṃ **pākammaṃ**. Sayamvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāseṇa vā gacchato, aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā**. “Kumārakarūpādīdassana”ntipi vadanti. Evamidaṃ aṭṭhavidhaṃ **lokiyasammatāṃ** issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadhaṃ, anaññasādhāraṇaṇcātī āha “**sabbākāraparipūraṃ atthī**”ti.

Kesañci padēsavutti, ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca yaso hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ “**lokattayabyāpako**”tiādi vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthugūṇaṃ āruppe uppannānaṃ “itipi so bhagavā”tiādinā bhagavato guṇe anussarantānaṃ yaso pākāṇo hotīti āha “lokattayabyāpako”ti. Yathābhuccaguṇādhigatattā eva **atīviya parīsuddho**. Anavasasakkhaṇānubyañjanādīsampattiyā **sabbākāraparipūrā**. **Sabbaṅgapaccaṅgasirī** sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. “Tiṇṇo tāreyya”ntiādinā **yaṃ yaṃ etena** lokanāthena **icchitaṃ** manovacīpaṇidhānavasena, **patthitaṃ** kāyapaṇidhānavasena. **Tathevā**ti paṇidhānānurūpameva. Vīriyapāramibhāvappatto, ariyamaggapariyāpanno ca **sammāvāyāmasaṅkhāto payatto**.

Bhedeḥī sabbattikadukapadasaṃhitehi pabhedeḥī. **Paṭiccasamuppādādīhī ādi-**saddena na kevalaṃ **vibhaṅgapāliyaṃ** āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo, samayavimuttādayo, ṭhapanādayo, tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti vedittabbaṃ. **Dukkhasaccassa pīlanattā** taṃsamaṅgino sattassa himsaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhataṭṭho** sameccasambhūyapaccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādīhi santappanaṃ paridhanaṃ. **Vipariṇāmatṭho** jarāya, maraṇaṃ cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. **Samudayassa āyūhanattā** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānatṭho** “idaṃ taṃ dukkha”nti nidāntassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Samyogaṭṭho** saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. **Palibodhatṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇattā** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, tannissaraṇanimittatā vā. **Vivekatṭho** sabbasaṅkhāravisaṃyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānatṭho** vaṭṭadukkhato niggamaṇattā. **Hetuatṭho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanatṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyattā** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhīpativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve “jhānādhipatino dhammā”ti evamādiṃ avatvā “maggādhīpatino dhammā” icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso”ti. Ete ca pīlanādayo soḷasākārā nāma. Kasmā panettha aññesu rogagaṇṭhādīkāresu vijjamaṇesu eteva pariggayhantīti? Salakkhaṇato ca saccantaradassanato ca āvibhāvato. Svāyamatto parato saccakathāyameva āvi bhavissati.

Dibbavihāro kasīnādīrammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Mettādījjhānāni **brahmavihāro**. Phalasaṃpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekatṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādīnaṃ nivāraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Aññeti** lokiyābhiññādiḥe.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṃ, so ca taṇhāppadhānoti vuttaṃ “**taṇhāsaṅkhātaṃ gamana**”nti. **Vantanti** ariyamaggamukhena uggīritaṃ puna apaccāvamanavasena chaḍḍitaṃ. **Bhagavāti vuccati** niruttinayenāti dassento

āha “yathā...pe... mekhalā”ti.

Aparo nayo – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vanīti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vanīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā nirisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñānadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivissuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavamsā, cattāri vesārajjāñāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcendriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇiṃ dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiṃ paripācaniṃ saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇiṃ dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattaviññāṇaṭṭhitidesanā, sattakhiṇṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapāṭiviniyā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavivhārā, dasa nāthakāraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanaṇi, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatābalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaṅgaṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiṃ paripācaniṃ dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapaniṃ dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa ṇāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusaladhammā, sattasattatiṇṇāvatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattisañcārīmahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇābheda anaññasādhāraṇā nirisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, “bhagavā”ti pavuccati.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādiḷe aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, sīlanekkhamaṇāñāṇiṃ vīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatīṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅghavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, atapariccāgo, nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo, saṅkhepatō vā sabbe puññasambhārañāṇasambhārabuddhakāradhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā, saṅkilesabhāgiyā, ṭhitiḷbhāgiyā vā na hontī, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva hontī, evaṃ sakkaccaṃ niraṇṭaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti vattabbe “bhagavā”ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte buddhakāradhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādiḷe;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthāṃ, attano ca diṭṭhadhammasukhavivhārathāṃ niccakappaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu, kusalādīsu, khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepatō vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhuṃ pariññeyyaṃ...pe... jarāmarāṇaṃ pariññeyya”ntiādinā anekapariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmarāṇassa samudayo pahātabbo”tiādinā pahātabbabbhāgā, “cakkhussa nirodho...pe... jarāmarāṇassa nirodho sacchikātabbo”tiādinā (paṭi. ma. 1.21) sacchikātabbabbhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”tiādinā, “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā ca anekābheda bhāvetabbabbhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, “kinti nu kho te veneyyasantānesu paṭiṭṭhāpeyya”nti mahākaruṇāya vani abhipatthayī, sā cassa abhipatthānā yathādhippatthāpālāvahā ahoṣi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivhavaṃ bhajīyanti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkamsagata vāni bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakāradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vāni bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena, jhānavimokkhasamādhisamāpattiñānadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyaḍiuttarimanussadhamavasena ca anekavīhite anaññasādhāraṇe bhage vāni bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññūtaññānādiaparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgi bhāvato sabbasattuttamo sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya nīratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattimsamahāpurisalakkhaṇaasītanubyañjanabyāmapabhādiānāññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyātāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”tiādinayappavattena lokattayabyāpināsuvipulena, suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā, ukkamsapāramipattāsu appicchatāsantuṭṭhiādisu supatiṭṭhitabhāvato, dasabalacatuvesārājādīnīratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca “rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasanno”ti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagārāvāyatanaṭāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitaparicāgepi tattha pasādaṃ na pariccājanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha –

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”ti. (jā. 2.17.78);

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo vemaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”ti (udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jāṭisu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim, issariyaṃ, yasaṅca vami uggiri khelaṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle** (jā. 1.15.211 ādayo) **hatthipālakumārakāle** (jā. 1.15.337 ādayo) **ayogharapaṇḍitakāle** (jā. 1.15.363 ādayo) **mūgapakkhapaṇḍitakāle** (jā. 2.22.1 ādayo) **cūlasutasomakāleti** (jā. 2.17.195 ādayo) evamādisu nekkhammāpāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattaatthabhāvānaṃ parimāṇaṃ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhīpacasadisam catudīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññamāno nīrapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime sirīādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samam gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhiyabhāvato. Tepi bhagavā vami tannivāsasattāvāsamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāvadhammakotṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atīṭādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā “sabbam papañcaṃ, sabbam yogaṃ, sabbam ganthaṃ, sabbam saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ...pe... manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassaṃ saññaṃ...pe... manosamphassaṃ saññaṃ, cakkhusamphassaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ ...pe..."

dhammatanham, rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ...pe... dhammavicāra’ntiādinā
anupadadhammavibhāgavasenaṇi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkhapariccāgena chaḍḍayi.
Vuttaṃ hettaṃ –

“Yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṇinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatṭi nettaṃ
ṭhānaṃ vijjati”ti (dī. ni. 2.183).

Evampi bhāge vamaṇi bhagavā. Atha vā **bhāge vamaṇi** sabbeṇi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇiṇe
kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri anapekkho pariccaḍḍi pajahi, paresaṇca tathattāya
dhammaṃ desesi. Vuttampi cettaṃ –

“Dhammāṇi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ
desessāmi nittharaṇatṭhāya, no gahaṇatṭhāya”tiādi (ma. ni. 1.240).

Evampi bhāge vamaṇi bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhā sukkā yato vanta, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ –

“Bhāgavā bhataṇvā bhāge, bhage ca vamaṇi bhataṇvā;
Bhage vamaṇi tathā bhāge, vamaṇi bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti
pahānasampadāñānasampadābhedato duvidhā, ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti
payogāsayaḍḍhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādīnirapekkhacittassa sabbadukkhanīyānikadhammūpadeso,
āsayato paṭiviruddhesuṇi niccaṃ hitesitā, ñānapariṇākaḷāgamanādīparahitapaṭipatti ca, āmisapaṭiggahaṇādīnaṇi
atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva. Tasmā tesamaṃ vibhāvanavasena paḷiyamaṃ “araha”ntiādināṃ padānaṃ gahaṇamaṃ
veditabbaṃ.

Tattha “**araha**”nti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. “**Sammāsambuddho,**
lokavidū”ti ca imehi padehi ñānasampadāvasena. Nana ca “lokavidū”ti imināṇi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti?
Saccamaṃ vibhāvīyati, atthi pana viseso, “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti
pana iminā āsayanusayañāḍḍīnaṃ ānubhāvo vibhāvito. “**Vijjācaraṇasampanno**”ti iminā sabbāṇi bhagavato
attahitasampatti vibhāvītā. “**Sugato**”ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca
vibhāvītā. “**Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussāna**”nti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti
vibhāvītā. “**Buddho**”ti iminā bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvītā. Evaṇca katvā
“sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha “attanāṇi bujjhi aññeṇi satte bodhesī”tiādi.
“**Bhagavā**”ti ca imināṇi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvītā.

Aparo nayo – hetuphalasattūpakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha “arahaṃ sammāsambuddho
vijjācaraṇasampanno lokavidū”ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvītā. “Anuttaro purisadammasārathi
satthā devamanussāna”nti imehi sattūpakāravasena buddhaguṇā pakāsītā. “Buddho”ti iminā phalavasena,
sattūpakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvītā. “Sugato bhagavā”ti pana imehi padehi hetuphalasattūpakāravasena
buddhaguṇā vibhāvītāti veditabbaṃ.

145. Tassāti buddhānussatikammaṭṭhānikassa yogino. **Evanti** “tatrāyamaṃ nayo”tiādinā vuttappakārena. **Tasmiṃ**
samayeti buddhaguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhanti** rāgena pariyuṭṭhitaṃ, pariyuṭṭhānappattehi rāgehi sahitaṃ
cittaṃ araṇṇāmaṇi corehi tena pariyuṭṭhanti vuttaṃ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvato, pariyuṭṭhitarāganti attho. Yaṃ vā
rāgassa pariyuṭṭhānaṃ, taṃ taṃsahite citte upacaritanti daṭṭhabbaṃ. Etasmiṃ pakke **rāgenāti** rāgena hetunāti attho.
Ujugatamevāti pageva kāyavaṇkādīnaṃ apanītattā, cittassa ca anujubhāvakarānaṃ māyādīnaṃ abhāvato,
rāgādīpariyuṭṭhānabhāvena vā onatiunnativirahato ujubhāvameva kataṃ. Atha vā **ujugatamevāti** kammaṭṭhānassa vīthiṃ
otiṇṇatāya līnuddhaccavīgamanato majjhimasamathanimittapaṭipattiyā ujubhāvameva gataṃ. **Tathāgataṃ ārabbhāti**
tathāgataguṇe ārammaṇamaṃ katvā.

Iccassāti iti assa. “So bhagavā itipi araha”ntiādinā pubbe vuttappakārena buddhaguṇe anuvitakkayatoti sambandho.
Evanti “neva tasmiṃ samaye”tiādinā vuttanayena. **Buddhaguṇaṇaṇāti** buddhaguṇaṇinnā. “**Vitakkavicārā pavattanti**”ti
etena buddhaguṇasaṅkhatāṃ kammaṭṭhānaṃ vitakkāhatāṃ, vitakkapariyāhatāṃ, punappunaṃ anumajjanaṇca karotṭi
dasseti. **Pīti uppajjati**ti bhāvanāvasena upacārajjhānanipphādikā balavatī pīti uppajjati. **Pītimanassa**

vuttappakarapītisahitacittassa. **Kāyacittadarathāti** kāyacittapassaddhīnaṃ paṭipakkhabhūtā sukhumāvatthā uddhaccasahagatā kilesā. **Paṭipassambhantīti** sannisīdanti. **Anukkamena ekakkhaṇeti** yadā buddhaguṇārammaṇā bhāvanā uparūpari viśesaṃ āvahantī pavattati, tadā nīvaraṇāni vikkhambhīṭhāneva honti, kilesā sannisinnāva honti, suvisadāni saddhādāni indriyāni honti, bhāvanāya paṇaṭāyā vitakkavicārā sātisaṃ paṭukiccāva honti, balavati pīti uppajjati, pītipadaṭṭhānā passaddhi savisesā jāyati, passaddhakāyassa samādhipadaṭṭhānaṃ sukhaṃ thiratarāṃ hutvā pavattati, sukheṇa anubrūhitāṃ cittaṃ kammaṭṭhāne sammadeva samādhiyati. Evaṃ anukkamena pubbabhāge vitakkādayo uparūpari paṭupaṭutarabhāvena pavattitvā bhāvanāya majjhimasamathapaṭipattiyā indriyānaṃ ekarasabhāvena paṭutamāni hutvā ekakkhaṇe **jhānaṅgāni uppajjanti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā –

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitāṃ cittaṃ hoti...pe... sukhino cittaṃ samādhiyati”ti (a. ni. 6.10).

Kasmā panettha jhānaṃ appanāpattaṃ na hotīti āha “**buddhaguṇānaṃ pana gambhīratāyā**”tiādi. Gambhīre hi ārammaṇe gambhīre udake patitanāvā viya samathabhāvanā paṭiṭṭhaṃ na labhati, “gambhīratāyā”ti ca iminā sabhāvadhammatāpi saṅgahitā. Sabhāvadhammo hi gambhīro na paññati. Nanu ca tajjāpaññattivasena sabhāvadhammo gayhatīti? Saccāṃ gayhati pubbabhāge, bhāvanāya pana vaḍḍhamānāya paññattim samatikkamitvā sabhāveyeva cittaṃ tiṭṭhati. Nanu ca sabhāvadhammepi katthaci appanā samijjhati dutiyārūppajjhānādīti? Saccāṃ samijjhati, tañca kho ekappakāre ārammaṇe, idaṃ pana nānappakāraṃ dassetto “**nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāyā**”ti āha. Evampi yathā nānappakāre kesadikoṭṭhāsesu manasikāraṃ pavattentassa ekasmiṃyeva koṭṭhāse appanāvasena bhāvanā avatiṭṭhati, evamidha kasmā na hotīti? Visamoyaṃ upaṇñāso. Tattha hi satipi koṭṭhāsababubhāve ekappakāreṇeva bhāvanā vattati paṭikkūlākārasseva gahaṇato, idha pana nānappakāreṇa guṇānaṃ nānappakāratā, na ayamekasmiṃyeva guṇe ṭhātuṃ sakkoti bhāvanābalena paccakkhato buddhaguṇesu upaṭṭhahantesu saddhāya balavabhāvato. Teneva hi “**adhimuttatāyā**”ti vuttaṃ. Yadi upacārapattaṃ jhānaṃ hoti, kathaṃ buddhānussatīti vuttanti āha “**ṭadeta**”ntiādi.

Sagārovo hoti sappatisso, satthu guṇasarīrasa paccakkhato upaṭṭhahānato. Tatoyeva **saddhāvepullaṃ** aveccappasādasadisāṃ saddhāmahattaṃ. Buddhaguṇānaṃ anussaraṇavasena bhāvanāya pavattatā **satīvepullaṃ**. Tesāṃ paramagambhīratāya, nānappakāratāya ca **paññāvepullaṃ**. Tesāṃ uḷārapuññakkhetatāya **puññāvepullaṃca adhigacchati**. **Pītipāmojjabahulo hoti** pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyattā buddhānussatīyā. **Bhayaḥheravasaho** buddhaguṇārammaṇāya satīyā bhayaḥheravābhībhavanato. Tenāha bhagavā “anussaretha sambuddhaṃ, bhayaṃ tumhāka no siyā”ti (saṃ. ni. 1.249 thokaṃ visadisāṃ). **Dukkhādhivāsanasamattho** buddhānussatīyā sarīradukkhassa padumapalāse udakassa viya vinivaṭṭanato. **Samvāsasaññanti** saḥavāsasaññāṃ. **Buddhabhūmiyaṃ cittaṃ namati** buddhaguṇānaṃ mahantabhāvassa paccakkhato upaṭṭhānato. **Buddhānussatibhāvanāya** sabbadā buddhaguṇānaṃ citte viparivattanato vuttaṃ “**sammukhā satthāraṃ passato viyā**”ti. **Uttari appaṭivijjhantoti** imāya bhāvanāya upari taṃ adhiṭṭhānaṃ katvā saccāni appaṭivijjhantoti. **Sugatiparāyaṇoti** sugatisamparāyo.

Appamāḍanti appamajjanaṃ sakkaccaṃ anuyogaṃ. **Kayirāthāti** kareyya. **Sumedhasoti** sundarapañño. **Evaṃ mahānubhāvāyāti** vuttappakāreṇa nīvaraṇavikkhambhānādisamatthena satthari sagāravabhāvādihetubhūtena mahatā sāmattiyaṇa samannāgatāya.

2. Dhammānussatikathāvaṇṇanā

146. Dhammānussatinti ettha padattho, sabhāvattho ca ādito vuttoyevāti taṃ anāmasitvā bhāvanāvīdhānameva dassetuṃ “**dhammānussatiṃ bhāvetukāmenāpi**”tiādi āradḍhaṃ. Kasmā panettha buddhānussatiyaṃ viya “aveccappasādasamannāgatenā”ti na vuttaṃ. Nanu etā paṭipāṭiyā cha anussatiyo ariyasāvakaṇaṃ vasena desanaṃ āruḷhāti? Saccametaṃ, evaṃ santepi “parisuddhasīlādiguṇānaṃ puthujjanānampi ijjhantī”ti dassanattāṃ “aveccappasādasamannāgatenā”ti idha na vuttaṃ, ariyasāvakaṇaṃ pana sukheṇa ijjhantīti. Tathāpi pāḷiyaṃ āgatattā ca buddhānussatiniddese vuttanti daṭṭhabbaṃ, ayañca vicāro parato āgamissateva.

147. Pariyattidhammopīti pi-saddena lokuttaradhammaṃ sampiṇḍeti. **Itaresūti** sandiṭṭhikādiṭṭhadesu. **Lokuttaradhammovāti** avadhāraṇaṃ nippariyāyena sandiṭṭhikādiatthaṃ sandhāya vuttaṃ, pariyāyato panete pariyattidhammepi sambhavanteva. Tathā hi **pariyattidhammo** bahussutena āgatāgamena paramena satīnepakkena samannāgatena paññavatā ādikalyāṇatādivisesato sayāṃ daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko**. Ācariyapayirupāsānāya vinā na labbhāti ce? Lokuttaradhammepi samāne kalyāṇamittasannissayeneva sijjanato, tathā satthusandassanepi. “Sandiṭṭhiyā jayati”ti ayaṃ panattho tiṭṭhiyanimmaddane nippariyāyatova labbhati, kilesajaye pariyāyato paramparāhetubhāvato. “Sandiṭṭhaṃ arahatī”ti ayampi attho labbhateva, sabbaso saṃkilesadhammānaṃ pahānaṃ, vodānadhammānaṃ paribrūhanañca uddissa pavattatā. Ayañca attho “ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsī, ime dhammā sarāgāya samvattanti no virāgāya, saññogāya samvattanti no visaññogāya, saupādānāya samvattanti no anupādānāya. Ekamsena, gotami, dhāreyyāsī nesō dhammo, nesō vinayo, netāṃ satthusāsana”nti (cūlava. 406; a. ni. 8.53), “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti (ma. ni. 1.240) ca evamādihi suttapadehi vibhāvetabbo. Akālikādhigamupāyatāya **akāliko**. Vijjānātaparisuddhatāhi ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Tato eva vaṭṭadukkhānītharaṇatthikehi attano citte upanayanaṃ, cittaṃ vā tattha upanayanaṃ arahatīti **opaneyyiko**. Vimuttāyatanaṃ sīse ṭhatvā paricayena sammadeva

atthavedaṃ, dhammavedaṃca labhantehi **paccattaṃ vedītabbo viññūhīti**. Evaṃ sandiṭṭhikādīpadesu pariyattidhammampi pakkhipitvā manasikāro yujjateva.

Sāti gāthā. **Samantabhadrakattāti** sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassāti** sāsanadhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu “gāthā”ti samañña, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāraṃ āropetvā dassento “**paṭhamena pādena ādikalyāṇā**”tiādīmāha. “**Ekānusandhika**”nti idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhāpariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenāti** kāladesadesakaparisādiapadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamanenāti** “idamavocā”tiādikena (saṃ. ni. 1.249), “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta”nti (a. ni. 10.27) vā yathāvuttatthanīgamanena.

Ayaṃ kathā visesato suttapaṭīkasaṃvaṇṇanāti katvā suttapaṭīkavasena dhammassa ādikalyāṇādikaṃ dassetvā idāni suttapaṭīkavinayaṭīkākānaṃ vasena taṃ dassetuṃ “**sanidānasauppattikattā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sanidānasauppattikattāti** yathāvuttanidānena sanidānatāya, saattḥpattikatāya ca. **Veneyyānaṃ anurūpatoti** sikkhāpadapaññattiyā, dhammadesanāya ca taṃtaṃsikkhāpadabhāvena paññāpiyamānassa veneyyājñāsāyānurūpaṃ pavattiyamānassa anurūpato. **Atthassāti** desiyamānassa ca sīlādīatthassa. “Taṃ kissa hetu (saṃ. ni. 1.249)? Seyyathāpi, bhikkhave”tiādīnā (saṃ. ni. 3.95) tattha tattha hetūpamāgahaṇena **hetudāharaṇayuttato**.

Evaṃ suttavinayavasena pariyattidhammassa ādimajjhāpariyosānakalyāṇataṃ dassetvā idāni tīṇi piṭākāni ekajjhaṃ gahevā taṃ dassetuṃ “**sakalopi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammoti** –

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsana”nti. (dha. pa. 183; dī. ni. 2.90) –

Evaṃ vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. **Sīlena ādikalyāṇo** sīlamūlakattā sāsanassa. Samathādīhi **majjhakalyāṇo** tesam sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato. **Nibbānena pariyosānakalyāṇo** tadadhigamato uttarikaraṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ, samādhi ca mūlanti āha “**sīlasamādhīhi ādikalyāṇo**”ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto “**vipassanāmaggehi majjhakalyāṇo**”ti āha. Tassa nipphatti phalaṃ, kiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato paraṃ kattabbaṃ natthīti dassento āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti. Phalaggahaṇena vā saupādisesanibbānamāha, itarena itaraṃ, tadubhayaṃca sāsanasampattiyā osānanti āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti.

Buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya **ādikalyāṇo** tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānaṃ, pāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhakalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti **saṅghasuppaṭipatti**, tāya **pariyosānakalyāṇo**, tāya sāsanassa loke suppaṭīṭhitabhāvato. **Tanti** sāsanadhammaṃ. **Tathattāyāti** yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccakabodhi sāvakabodhīti tividho, ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbagaṇehi aggabhāvato, itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā **ādikalyāṇatā**, gaṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya **majjhakalyāṇatā**, tadubhayāvaratāya, tadosānatāya ca sāsanadhammassa tatiyāya **pariyosānakalyāṇatā** vuttā.

Esoti sāsanadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanatoti** vimuttāyatanaśīse ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇaṇaṃ vikkhambhanasambhavato. Vuttaṃ hetam –

“Yathā yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammaveda”nti (a. ni. 5.26).

“Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmīṃ samaye pahīnāni hontī”ti (saṃ. ni. 5.219) –

Ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanatoti** samathasukhassa ca vipassanāsukhassa ca sampādanato. Vuttampi cetam –

“So vicicceva kāmehi vicicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukha”ntiādi (dī. ni. 1.279; ma. ni. 2.138).

Tathā –

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ;
Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti ca. (dha. pa. 374, 373);

Tathapaṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusitṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanadhammo. **Tādibhāvāvahanatoti** chaḷaṅgupekkhāvasena itṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. Esa bhagavā vuttanayena tividhakalyāṇaṃ dhammaṃ desento yaṃ sāsanabrahmacariyaṃ, maggabrahmacariyaṃ pakāseti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjananti yojanā.

Tattha avisesena tisso sikkhā, sakalo ca tantidhammo **sāsanabrahmacariyaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ nacirattṭhikaṃ ahoṣī”tiādi (pārā. 18). Sabbasikkhānaṃ maṇḍabhūtasikkhattayaṅgahito ariyamaggo **maggabrahmacariyaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīya”nti (mahāva. 23; saṃ. ni. 5.186). **Yathānurūpanti** yathārahaṃ. Sikkhattayaṅgahaṃ hi sāsanabrahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ**. Maggabrahmacariye vattabbameva natthi. **Atthasampattiyāti** sampannatthātāya. Sampattiattho hi idha saha-saddo. Itaraṃ pana yathāvuttentathena **sātthaṃ, sabyañjana**. Ye panettha “vacanasabhāvaṃ **sātthaṃ**, atthasabhāvaṃ **sabyañjana**”nti vibhajivā vadanti, taṃ na sundaraṃ, tathā vibhattassa pariyaṭṭidhammassa abhāvato. Saddatthā hi abhinnarūpā viya hutvā viniyogaṃ gacchanti. Tathā hi nesam lokiyāmissībhāvaṃ paṭijānanti. Satipi vā bhede “sabyañjana”nti ettha yaḍi tulyayogo adhippeto “saputto āgato”tiādīsu viya, evaṃ sati “atthapaṭisaraṇā, bhikkhave, hotha, mā byañjanapaṭisaraṇā”ti atthappadhānavādo bādhitō siyā, atha vijjāmanātamattaṃ “salomako sapakkhako”tiādīsu viya byañjanasampatti aggahitā siyā. Tasmā atṭhakathāyaṃ vuttanayeneva attho gaheṭṭabho.

Sātthaṃ sabyañjananti ettha nettinayenāpi atthaṃ dassetuṃ “**saṅkāsana...pe... sabyañjana**”nti vuttaṃ. Tattha yaḍipi nettiyaṃ byañjanamukhena byañjanatthaggahaṇaṃ hoṭṭi “akkharaṃ pada”ntiādīnā (netti. 4 dvādasapada) byañjanapadāni paṭhamaṃ uddiṭṭhāni, idha pana pāliyaṃ “sātthaṃ sabyañjana”nti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamaṃ dassetuṃ “**saṅkāsanaṃ pakāsana**”tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanaṃ dīpanaṃ **saṅkāsanaṃ** “maññamāno bhikkhu baddho mārasa, amaññamāno mutto”tiādīsu (saṃ. ni. 3.64) viya. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṃ. Tenāha “aññātaṃ bhagavā”tiādi. Paṭhamaṃ kāsanaṃ **pakāsanaṃ**. Ādikammaṃ hi ayaṃ pasaddo “paññāpeti paṭṭhapeti”tiādīsu (saṃ. ni. 2.20) viya. Tikkhindriyāpekkhaṃ cetam padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamaṃ vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṃkhattassa vitthāravacanaṃ, sakiṃ vuttassa puna vacanaṃ **vivaraṇavibhajanāni**. Yathā “kusalā dhammā”ti saṅkhepato sakiṃyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ citta”ntiādīnā (dha. sa. 1) vitthārato vivaraṇavasena, vibhajanavasena ca puna vacanaṃ. Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vīvaṭassa vitthāratarābhīdhānaṃ, vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṃ veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānīkaraṇapaññāpanāni**. Yathā “phasso hoṭṭi”tiādīnā (dha. sa. 2) vīvaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmīṃ samaye phasso? Yo tasmīṃ samaye phasso phusanā samphusanā”tiādīnā (dha. sa. 2) uttānīkiriya, paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṭiniddesabhāvato. “Paññāpanapaṭṭhapanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapakāsanaatthapadasamāyogato”tipi pāṭho.

Kathaṃ paṇāyaṃ pāṭhavikappo jātoti? Vuccate – nettipāliyaṃ āgatanayena purimapaṭṭho. Tattha hi –

“Saṅkāsanaṃ pakāsanaṃ,
Vivaraṇā vibhajanuttānīkammaṃ paññānti;
Etehi chahi padehi,
Attho kammaṃca niddiṭṭha”nti. (netti. 4 dvādasapada) –

Desanāhārayojanāya ca etassevatthassa “saṅkāsanaṃ pakāsanaṃ”tiādīnā āgataṃ. Pacchimo pana “paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti ‘passathā’ti cāhā”ti (saṃ. ni. 2.20) sutte āgatanayena byañjanamattakato. Evaṃca nesam dvinnam pāṭhānaṃ viseso, na atthato. Tathā hi saṅkhepato “paṭhamaṃ ñāpanaṃ **paññāpanaṃ**, paṭhamameva ṭhapanam **paṭṭhapanā**”nti imāni padāni saṅkāsanaṃ pakāsanaṃ padehi atthato avisiṭṭhāni. Yaṅca purimapaṭṭhe chaṭṭhaṃ padaṃ “pakārato ñāpana”nti paññāpanaṃ vuttaṃ, taṃ dutiyapaṭṭhe pakāsanaṃ padena “nibbisesam pakārato kāsana”nti katvā. Yasmiṃ ñāpanakāsanaṃ atthāvabhāsanasabhāvātāya abhinnāni, sabbesaṅca veneyyānaṃ cittassa tosaṇaṃ, buddhiyā ca nisānaṃ yāthāvato vatthasabhāvāvabhāsane jāyatīti. Evaṃ atthapadarūpattā pariyaṭṭiatthassa yathāvuttachaatthapadasamāyogato **sātthaṃ** sāsanam.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha uccāraṇavelāyaṃ apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ**. “Ekakkharaṃ padaṃ akkhara”nti eke “ā evaṃ kira ta”ntiādīsu ā-kārādayo viya. “Visuddhakarāṇānaṃ manasā desanāvācāya akkharaṇato akkhara”nti aññe. Vibhattiyantaṃ atthañāpanato **padaṃ**. Saṅkhepato vuttaṃ padābhīhitam atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, vākyaṃ. “Kiriyaṃ padaṃ abyayakārakavisesanayuttaṃ vākya”nti hi vadanti. Pakārato vākyaṃ vibhāgo **ākāro**. Ākārahīhitam nibbācanaṃ **nirutti**. Nibbācānavitthāro nissesupadesato **niddeso**. Etesam akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Tatrāyamaṃ atthapadasamāyogo, byañjanasampatti ca – akkharehi saṅkāsati, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti, niddesehi paññāpeti, tathā akkharehi ugghāṭetvā padehi vineti ugghāṭitaññum, byañjanehi vipaṅcetvā ākārehi vineti vipaṅcītaññum, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṃ. Evañcāyaṃ dhammo ugghāṭiyamāno ugghāṭitaññum vineti, vipaṅciyamāno vipaṅcītaññum, niyyamāno neyyaṃ. Tattha ugghāṭanā ādi, vipaṅcānā

majjhe, nayanamante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhaveneyyavinayanoti. Evampi tividhakalyāṇoyam dhammo atthabyañjanapāripūriyā “sāttho sabyañjano”ti veditabbo “paripuṇṇo, parisuddho”ti ca.

Atthagambhīratātiādīsu **attho** nāma tantiattho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā, tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalam. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo, anulomapaṭilomasankhēpavithārādivasena vā kathanam. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho, tesam tesam vā dhammānam paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassāpi atthasannissittā vuttam “**atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha**”nti atthaguṇadīpanato. Tāsam dhammadesanānam byañjanasannissittā vuttam “**dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana**”nti tāsam byañjanasampattidīpanato.

Atthesu pabhedagataṃ nānam **atthapaṭisambhidā**. Atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ nānam **paṭibhānapaṭisambhidā**ti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha “**atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sāttha**”nti, atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammoti** tanti. **Nirutṭiti** tantipadānam niddhāretvā vacanam. Tattha pabhedagatāni nānāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “**dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjananti**, asati byañjanasampattiyā tadabhāvato. **Parikkhakajanappasādakanti** ettha **iti**-saddo hetuattho. Yasmā parikkhakajanānam kiṃkusalagavesinam pasādāvaham, tasmā **sāttham**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānam nadīpūrena viya upari vuṭṭhippavattiyā. Sātthakatā panassa paṇḍitavedanīyatāya, sā paramagambhīrasaṅhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetam “gambhīro duddaso”tiādi (mahāva. 8). **Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti** yasmā lokiyajanassa pasādāvaham, tasmā **sabyañjanam**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati, idhāpi phalena hetuno anumānam. Sabyañjanatā panassa saddheyyatāya, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā.

Atha vā **paṇḍitavedanīyato sāttha**”nti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannatam āha, tato parikkhakajanappasādakam. **Saddheyyato sabyañjananti** saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannatam, tato lokiyajanappasādakanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sātthanti** adhippāyato agādhpārātāya atthasampannam aññatā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjananti** subodhasaddatāya byañjanasampannam, paramagambhīrassāpi atthassa veneyyānam suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa paṭhamassa atthadvayassa pabhedo daṭṭhabbo, tathā ceva tattha tattha saṃvaṇṇitam. Tathā hettha vikappassa, samuccayassa vā aggahaṇam. **Upanetabbassāti** pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa **abhāvato**. **Sakalaparipuṇṇabhāvenāti** sabbabhāgehi paripuṇṇatāya. **Apanetabbassāti** saṃkilesadhammassa.

Paṭipattiyāti sīlavissuddhiyādisammāpaṭipattiyā, tannimittam. **Adhigamabyattitoti** saccapaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato **sāttham** kapilavatādi viya tuccham niratthakam ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyāti** pariyaṭṭidhammaparicayena. **Āgamabyattitoti** durakkhātadhammesu paricayam karontassa viya sammoham ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañcanam**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Sīlādipaṇcadhammakhandhayuttatoti** sīlādīhi pañcahi dhammakotṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇam** anavasesena samantato puṇṇam pūritam. **Nirupakkilesatoti** diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyāti** vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisānirapekkhatoti** kathañci pi taṇhāsannissayassa anissayanato.

Evaṃ ādikalyāṇatādiapadesena satthu purimavesārajjadvayavasena dhammassa svākkhātataṃ vibhāvetvā idāni pacchimavesārajjadvayavasenāpi tam dassetuṃ “**atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto**”ti vatvā tamattham byatirekamukhena vibhāvento “**yathā hī**”tiādīmāha. Tattha **vipallāsamāpajjati** tesam dhamme “antarāyikā”ti vuttadhammānam vipākādīnam antarāyikattābhāvato ekamsena apāyūpapattihetutāya abhāvato. **Niyyānikattābhāvato**ti atammayātābhāvato, saṃsārato ca niyyānikāti vuttadhammānam ekaccayaññakiriyāpakatipurisantarāññādinam tato niyyānikattābhāvato viparīto eva hoti. **Tenāti** atthassa vipallāsāpajjanena. **Te** aññatitthiyā. **Tathābhāvanatikkamanatoti** kammantarāyādinam pañcannam antarāyikabhāvassa ariyamaggadhammānam niyyānikabhāvassa kadāci pi anativattanato.

Nibbānānurūpāya paṭipattiyāti adhigantabbassa sabbasaṅkhatavinissatassa nibbānassa anurūpāya sabbasaṅkhāranissaraṇūpāyabhūtāya sapubbabhāgāya sammāpaṭipattiyā akkhātattāti yojanā. **Paṭipadānurūpassāti** sabbadukkhanīyānikabhūtā ārammaṇakaraṇamattenāpi kilesehi anāmasanīyā yādisi paṭipadā, tadanurūpassa. **Supaññattāti** sīlādikkhandhattayasāṅghitā sammādiṭṭhiādippabhedā micchādiṭṭhiādīnam pahāyikabhāvena suṭṭhu sammadeva vihitā. **Saṃsandati** kilesamalavisuddhitāya **sameti**. Evaṃ magganibbānānam paṭipadāpaṭipajjanīyabhāvehi aññamaññānurūpatāya svākkhātataṃ dassetvā idāni tividhassāpi lokuttaradhammassa paccekam svākkhātataṃ dassetuṃ “**ariyamaggo cetthā**”tiādi vuttam. Tattha **antadvayanti** sassatucchadam, kāmasukhaattakilamathānuyogaṃ, līuddhaccaṃ, paṭiṭṭhānāyūhananti evam pabhedam antadvayam. **Anupagammāti** anupagantvā, anupagamanahetu vā. **Paṭipassaddhakilesānti** suṭṭhu vūpasantakilesāni, paṭipassaddhippahanavasena sammadeva pahīnadosāni. **Sassatādisabhāvavasenāti** “sassatāñca vo, bhikkhave, dhammam desessāmi amatañca tñāñca leṇāñcā”tiādinā tesu tesu suttesu sassatādibhāvakittanavasena.

148. “**Rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmaṃ daṭṭhabbo**”ti iminā “ariyamaggena mama rāgādayo pahīnā”ti sayam attanā anaññaneyyena daṭṭhabboti sandiṭṭhi, sandiṭṭhi eva **sandiṭṭhiko**.

Tena tena ariyasāvakena **parasaddhāya** parassa saddahanena paraneyyena **gantabbataṃ hitvā** ñāpetabbataṃ pahāya **paccavekkhaṇāññena** karaṇabhūtena. **Pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi** yathā sambojjhaṅgo. Ariyamaggo attanā sampayuttāya sandiṭṭhiyā kilese jayati, ariyaphalaṃ tāya eva attano karaṇabhūtāya, nibbānaṃ ārammaṇakaraṇena attano visayābhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayatīti yojanā.

Bhāvanābhisamayavasena maggadhammo. **Sacchikiriyābhisamayavasena** nibbānadhammo. Phalampi heṭṭhimam sakadāgāmi vipassanādīnaṃ paccayabhāvena upari maggādhi gamaṃ upanissayabhāvato pariyāyato “**dissamāno vaṭṭabhayaṃ nivatteṭi**”ti vattabbataṃ labhati.

149. **Nāssa kāloti** nāssa āgametabbo kālo atthi. Yathā hi lokiyakusalassa “upapajje, aparapariyāye”tiādīnā phaladānaṃ pati āgametabbo kālo atthi, na evametassāti attho. Tenāha “**na pañcāhā**”tiādi. **Pakaṭṭhoti** dūro. Phaladānaṃ pati kālo pakaṭṭho assāti **kāliko**, kālantaraphaladāyī. Tenāha “**attano phaladāne**”ti. **Pattoti** upanīto. **Idanti** “akāliko”ti padaṃ.

150. **Vidhinti** vidhānaṃ, “ehi passā”ti evampavattavidhivacanaṃ. **Vijjamānattāti** paramatthato upalabbhamānattā. **Parisuddhattāti** kilesamalavirahena sabbathā visuddhattā. Amanuññampi kadāci payo janavasena yathāsabhāvappakāsanena dassetabbaṃ bhaveyyāti tadabhāvaṃ dassento āha “**manuññabhāvappakāsanenā**”ti.

151. Upanetabboti upaneyyo, upaneyyova upaneyyikoti imassa atthassa adhippetattā āha “**upanetabboti opaneyyiko**”ti. Cितte upanayanaṃ uppādananti āha “**idaṃ saṅkhate lokuttaradhamme yujjati**”ti. **Citte upanayananti** pana ārammaṇabhūtassa dhammassa ārammaṇabhāvūpanayane adhippete asaṅkhatēpi yujjeyya “ārammaṇakaraṇasaṅkhātāṃ **upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko**”ti. **Allīyananti** phusaṃ. **Nibbānaṃ upaneti** ariyapuggalanti adhippāyo.

152. **Viññūhīti** vidūhi, paṭividdhasaccehīti attho. Te pana ekaṃsato ugghaṭitaññūdayo hontīti āha “**ugghaṭitaññūādīhi**”ti. “**Paccatta**”nti etassa “pati attanī”ti bhummavasena attho gahetabboti āha “**attani attani**”ti. **Veditabboti** vuttaṃ, kathaṃ veditabboti āha “**bhāvito me**”tiādi. Tatha “**me**”ti iminā “paccatta”nti padena vuttamatthaṃ anvayato dassetvā puna byatirekena dassetuṃ “**na hi**”tiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. “**Viññūhi**”ti idaṃ antogadhāvadhāraṇanti dassento “**bālānaṃ pana avisayo cesā**”ti āha.

Evam ādikalyāṇatādīnā aññamaññassa anurūpadesaṇāya dhammassa svākkhātataṃ dassetvā idāni purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ karaṇavacanaṃti dassento “**apicā**”tiādimāha. Tatha **sandiṭṭhikattāti** yasmā ayaṃ dhammo vuttanayena sāmaṃ daṭṭhabbo, sandiṭṭhiyā kilese viddhamseti, sandassanañca arahati, tasmā **svākkhāto** durakkhāte tiṭṭhiyadhamme tadabhāvato. Iminā nayena sesapadesupī yathārahaṃ attho daṭṭhabbo.

153. **Tassevantiādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ buddhānussatiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Saṅghānussatikathāvaṇṇanā

154. **Ariyasaṅghaguṇāti** ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena “saraṇa”nti araṇīyato ariyo ca so saṅgho ca, ariyānaṃ vā saṅgho ariyasaṅgho, tassa guṇā.

155. Yaṃ sammāpaṭipadaṃ paṭipanno “suṭṭhu paṭipanno”ti vuccati. Sā ariyamaggapaṭipadā paṭipakkhadhamme anivattidhamme katvā pajahanato payo janābhāvā sayampi anivattidhammā, adhigantabbassa ca nibbānassa ekaṃsato anulomīti. Tato eva apaccanīkā, anudhammabhūtā ca, tassā **ca** paṭipannattā ariyasaṅgho “suppaṭipanno”ti vuttoti dassetuṃ “**suṭṭhu paṭipanno**”tiādi vuttaṃ. Tatha “**anivattipaṭipada**”nti iminā ujuppaṭipattim dasseti. Punappunaṃ nivattane hi sati ujuppaṭipatti na hoti. “**Anulomapaṭipadaṃ apaccanīkapaṭipada**”nti iminā ñāyappaṭipattim. Paṭipajjitabbassa hi nibbānassa anulomanena, apaccanīkatāya cassā ñāyato. “**Dhammānudhammapaṭipada**”nti iminā sāmīcippaṭipattim anucchavikabhāvādīpanato. Etena paṭhamapadassa papañcaniddeso, itarāni tīṇi padānīti dasseti. Tenāha “**yasmā panā**”tiādi.

Yathānussitthaṃ paṭipajjanena kiccāsiddhito ariyabhāvāvahaṃ savanaṃ sakkaccasavanaṃ nāmāti vuttaṃ “**sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā**”ti, tena ariyā eva nippariyāyato satthu sāvakā nāmāti dasseti. **Siladiṭṭhisāmaññatāyāti** ariyena sīlena, ariyāya ca diṭṭhiyā samānabhāvena. Ariyānañhi siladiṭṭhiyo majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ninnānākaraṇaṃ maggenāgatattā. Tena te yattha katthaci ṭhitāpi saṃhatāva. Tenāha “**saṅghātabhāvamaṇṇaṃ**”ti. Māyāsāṭṭheyyādiṭṭhapaṭipadhammasamucchedena **uju**. Tato eva gomuttavānkābhāvena **avaṅkā**. Candalekhāvānkābhāvena **akuṭilā**. Naṅgalakoṭivānkābhāvena **ajimhā**. Avānkādibhāvena vā **uju**. Parisuddhaṭṭhena **ariyā**. Apaṇṇakabhāvena ñāyati kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**. Vaṭṭadukkhaniyyānāya **anucchavikattā**. Anurūpattā **sāmīci**

opāyikātipi **saṅkham** samaññaṃ **gatā** sammāpaṭipatti, tāya samaṅgitāya **suppaṭipannā** “sammā paṭipajjanti”ti katvā. Vattamānatto hi ayaṃ **paṭipanna**-saddo yathā “soṭāpattiphalaśacchikiriyāya paṭipanno”ti (pu. pa. 206). **Atītaṃ paṭipadanti** yathāvuttamaggasammāpaṭipattim vadati. Ubhayena ca samaññaṇidhesena, “suppaṭipannā ca suppaṭipannā”ti ekasesanayena vā gahitānaṃ samūho “suppaṭipanno”ti vuttoti dasseti.

Evam ādipadathaniddesabhāvena itarapadānaṃ atthaṃ vatvā idāni catunnampi padānaṃ avomissakaṃ atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **yathānusiṭṭhanti** satthārā yathā anusiṭṭhaṃ, tathā anusāsanānurūpanti attho. **Apaṇṇakapaṭipadanti** aviraṅghanaṃ paṭipadaṃ, anavaṅghanaṃ paṭipattinti attho. Ettha ca svākkhāte dhammavinaye apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipannattāti evaṃ sambandhitabbaṃ. Purimapadena sambandhe dutiyapadaṃ na vattabbaṃ siyā, nanu ca dutiyapadena sambandhepi paṭhamapaṭipadaṃ na vattabbaṃ siyāti? Na tassa paṭhamapaṭipadaṃ apekkhitattā. Sā pana sāvakānaṃ apaṇṇakapaṭipadā yathānusiṭṭhaṃ paṭipadāti dassanattāṃ “yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā”ti vattabbaṃ. Ubhayassāpi vā suppaṭipannabhāvasādhanattā ubhayaṃ vuttaṃ. Tathā hi pi-saddena ubhayaṃ samuccinoti.

Kilesajimhavasena antadvayagāhoti sabbaso taṃ pahāya sammāpaṭipadā kāyādivankappahāyiniṃ ujuppaṭipatti hotīti āha “**majjhimāya paṭipadāya...pe... ujuppaṭipanno**”ti.

Ñāyo nāma yuttappattaṭipatti, nibbānañca, sabbasaṅkharasamathatāya ādittaṃ celaṃ, sīsaṃ vā ajjuhekkhitvāpi paṭipajjitabbamevāti āha “**ñāyo vuccati nibbāna**”nti. Nibbāyanakiriyāmukhena cettha nibbānaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, maggañāṇādīhi vā ñāyati paṭivijjhīyati sacchikarīyati cāti **ñāyo nibbānanti** evamettha attho daṭṭhabbo.

Guṇasambhāvanāya parehi kayiramānaṃ paccupaṭṭhānādisāmīcikammaṃ arahantīti **sāmīcikammārāhā**.

156. Yadidanti antogadhalingavacanabhedo nipātoti tassa vacanabhedena atthamāha “**yā imānī**”ti. **Evanti** pakāratthe nipāto, iminā pakārenāti attho. Tena itarāni tīṇi yugaḷāni dassitāni hontīti āha “**evaṃ cattāri purisayugaḷāni hontī**”ti. **Etanti** etaṃ “purisapuggalā”ti bahuvacanavasena vuttaṃ padaṃ. Purisā ca te puggalā ca **purisapuggalā**. Tattha “**purisā**”ti iminā paṭhamāya pakatiyā gahaṇaṃ, “**puggalā**”ti pana dutiyāyapi sattasamaññaṇatī evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Catunnaṃ paccayānaṃ** kīdisānaṃ? Ānetvā hunitabbānanti adhikārato pākaṭoyamattho. **Dātābanti** vā paccattavacanāṃ “catunnaṃ paccayāna”nti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ, aññathā yesaṃ kesañci catunnaṃ paccayānaṃ “āhuna”nti samaññaṇā siyā. Āhunaṃ arahatīti vā **āhuneyyo**. **Sakkādīnampi vā āhavananti** sakkādīhi pi diyyamānaṃ dānaṃ. **Yattha hutānaṃ mahapphalanti** yasmim āvahanīyaggimhi hutānaṃ dadhiādi āhuneyyaggigahapataggidakkhiṇeyyaggīsu hutato ulāraphalanti **tesaṃ** brāhmaṇānaṃ **laddhi**. **Hutanti** dinnaṃ. **Nikāyantareti** sabbatthikavādinikāye.

Ṭhapetvā 165 **teti** te piyamanāpe ñātimitte apanetvā, tesaṃ adavāti adhippāyo. **Esa** eso. **Ekabuddhantare ca dissatīti** ekasmim buddhantare vītivatte dissati. **Ca**-saddena kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatteti dasseti. **Abbokiṇṇanti** paṭipakkhehi avomissaṃ, kiriyāvisesañcetamaṃ. **Piyamanāpattakaradhammā** nāma silādayo, te ariyasaṅghe suppaṭiṭṭhitā. Ayaṃ hettha adhippāyo – ñātimittā vippayuttā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṅgho. Tasmā saṅghova **pāhuneyyoti**. **Pubbakāranti** aggakiriyānaṃ. **Sabbappakārenāti** ādaragāravabahuṃānādinā, deyyadhammassa sakkaccakaraṇādinā ca sabbena pakārena. Svāyaṃ **pāhavanīya**-saddo “pāhuneyyo”ti vuccati pariyāyabhāvena.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vadḍhantīti **dakkhīṇā**. Tathābhāvakaṇaṇena **dakkhīṇaṃ arahati**. Yathā ulāratīvipuludrayalābhena visodhitānaṃ nāma hoti, evaṃ dakkhīṇā vipulaphalatāyāti vuttaṃ “**mahapphalakaraṇatāya visodheti**”ti.

Puññatthikehi añjali karaṇīyā etthāti **añjalikaraṇīyo**.

Yadipi pāḷiyā “anuttara”nti vuttaṃ. Natthi ito uttaraṃ viṭṭhanti hi **anuttaraṃ**. Samampissa pana natthīti dassento “**asadisa**”nti āha. Khittaṃ vuttaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaṇaṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññaṇaṃ khettaṃ **puññaṅkhettaṃ**. Sesaṃ buddhānussatiyaṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ.

4. Silānussatikathāvaṅṅana

158. Aho vata silāni akhaṇḍāni, aho vata acchiddānīti evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Aho vatāti** ca sambhāvane nipāto. Tenāha “**akhaṇḍatādiguṇavasena**”ti. Akhaṇḍabhāvādisampattivasenāti attho. Parassa silāni anussariyamānāni piyamanāpabhāvāvahanena kevalaṃ mettāya padaṭṭhānaṃ hontī, na visuṃ kammaṭṭhānanti āha “**attano silāni anussaritabbānī**”ti. **Cāgā**dīsipi eseva nayo.

Yesanti silādānaṃ. Paṭipāṭiyā samādāne samādānakkamena, ekajjhaṃ samādāne uddesakkamena silānaṃ ādiantaṃ

veditabbaṃ. **Pariyante chinnaṣāṭako viyāti** vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṃ cetaṃ. Evaṃ sesānīpi udāharaṇāni. Vinivedhavasena chinnaṣāṭako **vinividdhasāṭako**. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni vā **asabalāni**. Tathā **akammāsāni**. Sattavidhamethunasamyogo heṭṭhā sīlakathāyaṃ vutto eva. **Kodhūpanāhādihīti ādi**-saddena makkhapaḷāsaissāmacchāriyamāyāsāṭheyyamānātimānādayo gahitā. **Tāniyeva** akhaṇḍādiguṇāni sīlāni. Sīlassa **taṇhādāsabyato** mocanaṃ vivatṭūpanissayabhāvāpādanaṃ. Tato eva taṃsamaṅgīpuggalo serī sayamvasī bhujisso nāma hoti. Tenāha **“bhujissabhāvakarāṇena bhujissāni”**ti. **“Imināhaṃ sīlena devo vā bhavyeayaṃ devaṇṇataro vā, tattha nicco dhuvo sassato”**ti, **“sīlena suddhī”**ti ca evamādinā **taṇhādīṭṭhīhi** aparāmaṭṭhattā **ayaṃ te silesu dosoti** catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṃ** anuddhamsetuṃ. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

159. Sikkhāya sagāravoti sīladhanaṃ nissāya paṭiladdhasamādānattā sātisaṃ sikkhāya sagāro sappatisso hoti. **Sabhāgavuttīti** sampannaṣīlehi sabhāgavuttiko, tāya eva vā sikkhāya sabhāgavutti. Yo hi sikkhāgāvarahito, so tāya visabhāgavutti nāma hoti vilomanato. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ **paṭisanthāro**. Sikkhāya sagāravattā eva tattha **appamatto** hoti. Attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti evamādinī bhayāni imassa dūrasamussarītānī āha **“attānuvādādbhayavirahito”**ti. Sesam suviññeyameva.

5. Cāgānussatikathāvaṇṇanā

160. Pakatiyāti sabhāvena. **Cāgādhimuttanāti** deyyadhammapariccāge yuttappayuttana tanninna tapponena. Niccaṃ sadā pavattā dānaṣaṃvibhāgā yassa so **niccapavattadānaṣaṃvibhāgo**, tena. Idhāpi **“pakatiyā”**ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yaṃ parassa paṭiyattaṃ diyyati, taṃ **dānaṃ**. Yaṃ attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajati, so **saṃvibhāgo**. **Ito dāni pabhuṭti** ito paṭṭhāya dāni ajjatagge ajjadivasam ādiṃ katvā. **Adatvā na bhūñjissāmīti** dānaṣamādānaṃ katvā. **Taṃdivasanti** tasmim bhāvanārambhādivase. Tattha **nimittaṃ gaṇhitvāti** tasmim dāne pariccāgacetanāya pavattīkāraṣsa sallakkhaṇavasena nimittaṃ gahetvā. **Vigatamalamaccheratādiguṇavasena**ti vigatāni malamaccherāni etasmāti vigatamalamacchero, cāgo, tassa bhāvo **vigatamalamaccheratā**. Tadādīnaṃ guṇānaṃ, sampattīnaṃ, ānisaṃsānaṃ vā vasena.

Sataṃ dhammaṃ anukkamanti sādhuṇaṃ bodhisattānaṃ dhammaṃ paveṇim anu anu kamanto okkamanto, avokkamanto vā. Ye ime **dāyakassa lābhā** āyuvāṇasukhabalapaṭibhānādayo, piyabhāvādayo ca bhagavatā **saṃvaṇṇitā** pakittitā. **Manussattaṃ vāti vā**-saddo avuttavikappattho, tena indriyapāṭavabhāvakammassakatāññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Maccheramalenāti maccherasaṅkhātena malena. Atha vā maccherañca malañca maccheramalaṃ, tena maccherena ceva lobhādimalena cāti attho. **Pajāyanavasena**ti yathāsaṃ kammanibbattanavasena. **Kaṇhadhammānanti** lobhādiekantakālakānaṃ pāpadhammānaṃ. **Vigatattāti** pahīnattā. **Vigatamalamaccherena cetasāti** itthambhūtalakkhaṇa karaṇavacanaṃ. **Sotāpannassa satoti** geḥaṃ āvasantassa sotāpannassa samānassa. **Nissayavihāranti** nissāya viharitabbavihāraṃ, devasikaṃ vaḷaṇṇjanakakammaṭṭhānanti attho. **Abhibhavitvāti** agāraṃ āvasantānaṃ aññesaṃ uppaḷḷanakaṛāgādiupakkilese abhibhuyya.

Yo kiñci dentopi sāpekkhova deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti **“muttacāgo”**ti vuttaṃ. **Vissaṭṭhacāgoti** nirapekkhāpariccāgoti attho. Yathā pānātipātabahulo puggalo **“lohitapāṇī”**ti vuccati, evaṃ dānabahulo puggalo **“payatapāṇī”**ti vuttoti dassento **“dātum sadā dhotahatthoyevā”**ti āha. Tattha **sadāti** niccaṃ, abhiṇhanti attho. **Pariccāgoti** deyyadhammapariccāgoti adhikārato viññāyati. **Yaṃ yaṃ** deyyadhammaṃ **pare** yācanaḥ. Yācane yogo **yācanayogo**, parehi yācituṃ yuttoti attho. **Yājena yuttoti** dānena yutto sadā pariccājanato. **Ubhayeti** yathāvutte dāne, saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

161. Yathā parisuddhasīlassa puggalassa akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlassa anussarantassa sīlānussatibhāvanā ijjhati, evaṃ parisuddhauḷārapariccāgassa puggalassa anupakkilīṭṭhameva attano pariccāgaṃ anussarantassa bhāvanā ijjhatīti dassetuṃ **“vigatamalamaccheratādiguṇavasena”**tiādi vuttaṃ, taṃ vuttatthameva.

Bhiyyosoti uparipi. **Mattāya** pamāṇassa mahatiyā mattāya, vipulena pamāṇenāti attho. **Cāgādhimuttoti** pariccāge adhimutto ninnapoṇapabbhāro. Tato eva **alobhajjhāsayo** kathhacipi anabhisaṅgacitto. Paṭiggāhakesu mettāyanavasena pariccāgo hotīti **mettāya** mettābhāvanāya **anulomakārī** anurūpapaṭipatti. **Visāradoti** visado attanova guṇena katthacipi amaṅkubhūto abhibhuyya viharī. Sesam suviññeyameva.

6. Devatānussatikathāvaṇṇanā

162. Ariyamaggavasenati ariyamaggassa adhigamavasena. **Samudāgatehīti** sammadeva taduppattito uddham āgatehi. Yādisā hi ariyānaṃ santāne lokiyāpi saddhādayo, na tādisā kadācīpi pothujjanikā saddhādayo. Dibbantīti **devā**. Cattāro

mahārājāno etesanti catumahārājā, te eva **cātumahārājikā**. Tettiṃsa sahapuññakārino tatthūpapannāti taṃsahacaritaṃ ṭhānaṃ tāvatīṃsaṃ, tannivāsīnopi devā taṃsahacaraṇato eva **tāvatīṃsā**. Dukkhatō yātā apayātāti **yāmā**. Tusāya pītiyā itā upagatāti **tusitā**. Bhogānaṃ nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti **paranimitavasavattino**. Brahmānaṃ kāyo samūho brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha bhavāti **brahmakāyikā**. **Tatuttarīti** tato brahmakāyikehi uttari, upari parittābhādike sandhāya vadati. **Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvāti** “yathārūpāya maggenāgatāya **saddhāya samannāgatā, silena sutena cāgena paññāya samannāgatā ito cutā tattha upapannā tā devatā**, mayhampi tathārūpā saddhā silaṃ sutam cāgo paññā ca saṃvijjati”ti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā sakkhiṃ otārentena viya **attano saddhādiguṇā anussaritabbā**.

Yadi evaṃ **sutte** (a. ni. 6.10) ubhayaguṇānussaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ kathanti anuyogaṃ manasi katvā āha “**sutte panā**”tiādi. Tattha **kiñcāpi vuttanti** “attano ca, tāsāṇca devatāna”nti ubhayaṃ samadhuraṃ viya **sutte** (a. ni. 6.10) kiñcāpi vuttaṃ. Atha kho **taṃ** “devatānaṃ saddhaṇca silaṇca”tiādivacanaṃ. **Sakkhiṭṭhāne ṭhapetabbanti** “vutta”nti parato padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kimatthaṃ pana sakkhiṭṭhāne ṭhapananti āha “**devatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthanti veditabba**”nti. Kasmā pana sutte yathārutavasena atthaṃ aggahetvā evaṃ attho gayhatīti āha “**aṭṭhakathāyāñhī**”tiādi.

163. Tasmāti yasmā aṭṭhakathāyaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇānussaraṇaṃ daḷhaṃ katvā vuttaṃ, silacāgānussatīsu viya idhāpi attano guṇānussaraṇaṃ jhānuppattinimittaṃ yuttaṃ, tasmā. **Pubbabhāge** bhāvanārambhe. **Aparabhāgeti** yathā bhāventassa upacārajjhānaṃ ijjhati, tathā bhāvanākāle. Yadi attano eva idha guṇā anussaritabbā, kathamayaṃ devatānussatīti āha “**devatānaṃ guṇasadisaddhādiguṇānussaraṇavasena**”ti. Tena sadisakappanāya ayaṃ bhāvanā “devatānussatī”ti vuttā, na devatānaṃ, tāsāṃ guṇānaṃ vā anussaraṇenāti dasseti. Pubbabhāge vā pavattaṃ devatāguṇānussaraṇaṃ upādāya “devatānussatī”ti imissā samaññā veditabbā. Tathā hi vakkhati “pubbabhāge devatā ārabba pavattacittavasena”ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

164. Etāsanti etāsaṃ buddhānussatīdīnaṃ channaṃ anussatīnaṃ. **Vitthāradesanāyanti** vitthāravasena pavattadesanāyaṃ, **mahānāmasuttaṃ** (a. ni. 6.10; 11.11) sandhāya vadati. **Bhagavātiādināṃ atthanti** bhagavātiādināṃ padānaṃ atthaṃ. **Atthavedanti** vā hetuphalaṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhimāha. **Dhammavedanti** hetuṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhim. “Ārakattā araha”nti anussarantassa hi yaṃ taṃ bhagavato kilesehi ārakattaṃ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako, sampāpako vā. Yonena ñāyamāno arahattattho, taṃ phalaṃ. Iminā nayena sesapadesupi hetuphalavibhāgo veditabbo. Dhammānussatīdīsipi “ādimaṃjhapariyosānakalyāṇattā”tiādinā, “yasmā pana sā sammāpaṭipadā”tiādinā ca tattha tattha hetuapadeso katoyevāti. **Dhammūpasamhitanti** yathāvuttahetuhetuphalasāṅkhātāguṇūpasamhitāṃ. **Guṇeti** attano guṇe.

165. Ariyasāvakanāññeva ijjhantīti ariyasāvakaṇaṃ ijjhantiyevāti uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, avadhāraṇaṇca tesāṃ sukhasiddhidassanattaṃ. Tenāha “**tesaṃ hī**”tiādi. Na puthujjanaṇaṃ sabbena sabbāṃ ijjhantīti. Tathā hi vakkhati “evaṃ santepī”tiādi. Yadi evaṃ, kasmā **mahānāmasuttā**dīsū (a. ni. 6.10; 11.11) bahūsu suttesu ariyasāvakaggahaṇaṃ katanti? Tesāṃ bahulavihārātāyāti ācariyā.

Nikkhantanti niggataṃ nissaṭaṃ. **Muttanti** vissaṭṭhaṃ. **Vuṭṭhitanti** apetaṃ. Sabbametaṃ vikkhambhanaṃeva sandhāya vadati. **Gedhamhāti** palibodhato. **Idampīti** buddhānussatīvasena laddhaṃ upacārajjhānaṃāha. **Ārammaṇaṃ karitvāti** paccayaṃ katvā, pādakaṃ katvāti attho. **Visujjantīti** paramatthavisuddhiṃ pāpuṇanti.

Sambādheti taṇhāsāṃkilesādinā sampīle saṃkaṭe gharāvāse. **Okāsādhigamo** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabbaokāso. Anussatiyo eva **anussatīṭṭhānāni**. **Visuddhidhammāti** visujjhanasabhāvā, visujjhituṃ vā bhabbā. **Paramatthavisuddhidhammatāyāti** paramatthavisuddhiyā nibbānassa bhabbabhāvena. **Upakkamenāti** payogena. **Pariyodapanāti** visodhanā.

166. Evaṃ santepīti evaṃ **mahānāmasuttā**dīsū anekesu suttesu ariyasāvakasseva vasena chasu anussatīsū desitāsūpi. **Yassānubhāvenāti** yassa cittaṃpasādassa balena. **Pītiṃ paṭilabhivāti** anussavavasena buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā.

Chaanussatiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sattamaparichedavaṇṇanā.

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Maraṇassatikathāvaṇṇanā

167. Itoti devatānussatiyā. Sā hi chasu anussatīsu sabbapaccā niddiṭṭhattā āsanā, paccakkhā ca. **Anantarāyāti** tadanantaram uddiṭṭhattā vuttam. Maraṇassa sati maraṇassatīti maraṇam tāva dassetuṃ “**tattha maraṇa**”ntiādi vuttam. Kāmañcetha khandhānaṃ bhedo “jarāmaraṇam dvīhi khandhehi saṅgahita”nti (dhātu. 71) vacanato cutikhandhānaṃ vināso maraṇanti vattabbaṃ, visesato pana taṃ jīvitindriyassa vināsabhāvena kammaṭṭhānikānaṃ paccupatīṭṭhātīti “**jīvitindriyassa upacchedo**”ti vuttam. Tenevāha **niddese** “kaḷavarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo”ti (vibha. 236; dī. ni. 2.390; ma. ni. 1.92, 123). Tattha **ekabhavapariyāpannassāti** ekena bhavena paricchinna. **Jīvitindriyassa upacchedoti** jīvitindriyappabandhassa vicchedo āyukkhañādivasena antaradhānaṃ. **Samucchedamaraṇanti** arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṃ maraṇam. **Saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātanti** saṅkhatadhammānaṃ udayavayaparicchinna pāvattikhaṇassa bhaṅgo nirodhoti saṅkhaṃ gataṃ. **Khaṇikamaraṇanti** yathāvuttakhaṇavantaṃ tasmimyeva khaṇe labbhamānaṃ maraṇam. Yaṃ khandhappabandhaṃ upādāya rukkhādisamaññā, tasmim anupacchinnepi allatādivigamaṇam nissāya matavohāro **sammutimaraṇam**. **Na taṃ idha adhippetanti** taṃ samucchedakhaṇikasammutimaraṇam idha maraṇānussatiyaṃ nādhippetam abāhullato, anupaṭṭhahānato, asaṃvegavattuto cāti adhippāyo.

Adhippetam satiā ārammaṇabhāvena. Āyuādīnaṃ khayakāle maraṇam **kālamaraṇam**. Tesam aparikkhīṇakāle maraṇam **akālamaraṇam**. “**Kālamaraṇam puññakkhayenā**”ti idaṃ yathādhikāraṃ sampattibhavavasena vuttam, vipattibhavavasena pana “pāpakkhayenā”ti vattabbaṃ.

Āyusantājanakapaccayasampattiyāti āyupabandhassa pavattāpanakānaṃ āhārādīpaccayānaṃ sampattiyam. **Vipakkavipakattāti** attano phalānurūpaṃ dātabbavipākassa dinnattā. **Gatikālāhārādīsampattiyā abhāvenāti** devānaṃ viya gatisampattiyā, paṭhamakappiyānaṃ viya kālasampattiyā, uttarakurukādīnaṃ viya āhārasampattiyā ca abhāvena. **Ādi-saddena** utusukkasonitādiṃ pariggayhati. **Ajjatanakālapurisānaṃ viyāti viya-saddo** aṭṭhāne paṭṭhapito, ajjatanakālapurisānaṃ vassasatamattaparimāṇassa viya āyuno khayavasenaṃ yojanā. Evaṃ hi anāgatepi paramāyuno saṅgaho kato hoti, atīte pana gatisampattiyā viya kālāhārādīsampattiyā bhāvena anekavassasahassa parimāṇopi āyu aho. Ayañca vibhāgo vattamānassa antarakappaṃ vasena vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Kalāburājādīnanti ādi-saddena** nandayakkhanandamānavakādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Taṃ sabbampīti** yaṃ “kālamaraṇam akālamaraṇam, tatthāpi puññakkhayamaraṇam āyukkhañāmarāṇam ubhayakkhañāmarāṇam upakkamamaraṇa”nti vuttappabhedam maraṇam, taṃ sabbampi.

168. Yonisoti upāyena. Manasikāroti maraṇārammaṇo manasikāro. Yena pana upāyena manasikāro pavattetabbo, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**ayoniso pavattayato**”tiādi vuttam. Tattha **ayoniso pavattayato**ti anupāyena satim, saṃvegaṃ, ñāṇaṃ anupaṭṭhapetvā maraṇam anussarato. **Tadetaṃ sabbampīti** sokapāmojjānaṃ uppajjanaṃ, saṃvegassa anuppajjanaṃ, santānassa uppajjanañca yathākkamaṃ **satisaṃvegañānavihārato hoti**. Yo hi “maraṇam nāmetam jātassa ekantika”nti paṇḍitānaṃ vacanaṃ sarati, tattha saṃvegañāto hoti sampajāno ca, tassa iṭṭhajanamañādinimittam sokādayo anokāsāva. **Tasmāti yasmā** ayoniso manasikāraṃ pavattayato ete dosā, tasmā. **Tattha tatthāti** araññasūsanādīsū. **Hatamatasatteti** corādīhi hate, sarasena mate ca satte. Diṭṭhapubbā sampatti yesam te diṭṭhapubbāsampattī, tesam **diṭṭhapubbāsampattīnaṃ. Yojetvāti** upaṭṭhapetvā. **Ekaccassāti** tikkhindriyassa ñāṇuttarassa.

169. Vadhakapaccupaṭṭhānatoti ghātakassa viya pati pati upaṭṭhānato āsannabhāvato. **Sampattivipattitoti** ārogyādisampattīnaṃ viya jīvitasampattiyā vipajjanato. **Upasaṃharaṇatoti** paresam maraṇam dassetvā attano maraṇassa upanayanato. **Kāyabahusādhāraṇatoti** sarīrassa bahūnaṃ sādharāṇabhāvato. **Āyudubbalatoti** jīvitassa dubbalabhāvato. **Animittatoti** maraṇassa vavattḥitanimittābhāvato. **Addhānaparicchedatoti** kālassa paricchannabhāvato. **Khaṇaparittatoti** jīvitakkhaṇassa ittarabhāvato.

Vadhakapaccupaṭṭhānatoti ettha viya-saddo luttaniddiṭṭhoti dassento “**vadhakassa viya paccupaṭṭhānato**”ti vatvā tamevattham vivaranto “**yathā hī**”tiādimāha. Tattha **cārayamānoti** āgurento paharañākāraṃ karonto. **Paccupaṭṭhitova** upagantvā ṭhito samīpe eva. **Jarāmarāṇam gahetvāva nibbattanti** “yathā hi ahicchattakamakulaṃ uggacchantam paṃsuvirahitam na hoti, evaṃ sattā nibbattantā jarāmarāṇavirahitā na hontī”ti ettakena upamā. Ahicchattakamakulaṃ kadāci kathāci paṃsuvirahitampi bhavēyya, sattā pana kathañcīpi jarāmarāṇavirahitā na hontīti khaṇikamaraṇam tāva upamābhāvena dassetvā idhādhippetam maraṇam dassetuṃ “**tathā hī**”tiādi vuttam. Atha vā yadime sattā jarāmarāṇam gahetvāva nibbattanti, nibbattisamanantareva maritabbanti codanaṃ sandhāyāha “**tathā hī**”tiādi. **Avassam maraṇatoti** avassam maritabbato, ekantena maraṇasabbhāvato vā. **Pabbateyyāti** pabbatato āgatā. **Hārahārīnīti** pavāhe patitassa tiṇapaṇṇādīkassa ativiya haraṇasīlā. **Sandatevāti** savati eva. **Vattatevāti** pavāhavasena vattati eva na tiṭṭhati.

Yamekarattinti yassaṃ ekarattiyam, bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, accantasamyoge vā. **Paṭhamanti** sabbapaṭhamam paṭisandhikkhaṇe. **Gabbheti** mātukucchiyam. **Māṇavoti** satto. Yebhuyena sattā rattiyam paṭisandhiṃ gaṇhantīti **rattiggahaṇam**. **Abbhutṭhitovāti** utṭhitaabbho viya, abhimukhabhāvena vā utṭhitova maraṇassāti adhippāyo. **So yātīti** so māṇavo yāti, paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gaccham na nivattatīti** so evam gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇamyeva upagacchati.

Kunnadīnanti pabbatato patitānaṃ khuddakanādīnaṃ. **Pāto āporasānugatabandhanānanti** purimadivase divā

sūriyasantāpena anto anupavisitvā puna rattiyam bandhanamūlam upagatena āporasena tintasithilabandhanatāya pāto āporasānugatabandhanānam.

Accayantī atikkamanti. **Uparujjhatī** nirujjhati. Udakameva **odakam**, udakogham vā. Yasmā accayanti ahorattā, tasmā jīvitaṃ uparujjhati. Yasmā jīvitaṃ uparujjhati, tasmā **āyu khīyati maccānam**. **Papatatoti** papatanato **bhayam** sāmikānam rukkhe thatvā kamme viniyuñjitukāmānam, hetthā pavittānam vā. **Uggamanam pati** uggamananimittam. **Mā mam amma nivāraya** pabbajjāyāti adhippāyo.

Koci mittamukhasatturandhagavesī saha vattamānopi na haneyya, ayam pana ekamsena hanatiyevāti dassetuṃ “**sahajātiyā āgatato**”ti vatvā “**jīvitarāṇato cā**”ti vuttam.

170. Nanti sampattim. **Sukhī** dibbasadisehi bhogehi, ādhipateyyena ca sukhasamaṅgī. **Dehabandhenā** sarīrena. **Asokoti** asokamahārājā. **Sokamāgatoti** socitabbatam gato.

Ārogyam yobbanānam. Byādhijarāpariyosānatā jīvitaṃ maraṇapariyosānatāya udāharaṇavasena ānītā, paccayabhāgavasena vā. Lokoyeva **lokasannivāso** yathā sattāvāsāti, sannivasitabbatāya vā sattanikāyo **lokasannivāso**. **Anugatoti** anubandho paccatthikena viya. **Anusaṭoti** anupavittṭho upavisena viya. **Abhibhūtoti** ajjhotthāto maddahatthīhi viya. **Abbhāhatoti** pahaṭo bhūtehi viya.

Selā silāmayā, na paṃsuādimaṃyā. **Vipulā**ti mahantā anekayojanāyāmavittāhā. **Nabham āhaccā**ti vipulattā eva ākāsaṃ abhivihacca sabbadisāsu pharivā. **Anupariyeyyunti** anuvicareyyuṃ. **Nippothenā**ti attanā āghātitaṃ cuṇṇavicuṇṇam karontā. **Adhivattantī**ti adhibhavanti. Kulena vā rūpena vā silena vā sutena vā saddhādīhi vā seṭṭhoti sambhāvanāya **khattiyādīsu na kañci parivajjeti**. Tehi eva nihīnoti avamaññamānāya **suddādīsu na kañci parivajjeti**. Aññadatthu **sabbameva abhimaddati** nimmathati. Daṇḍādiupāyā ca tattha avisayā evāti dassetuṃ “**na tattha hatthīnam bhūmī**”tiādi vuttam. Tattha **mantayuddhenā**ti āthabbaṇavedavihitena mantasaṅgāmappayogena. **Dhanenā**ti dhanadānena. **Vā-saddo** avuttavikkappanatto. Tena sāmam, bhedañca saṅgaṇhāti.

171. Parehi saddhiṃ attano upasaṃharaṇatoti parehi matehi saddhiṃ “tepi nāma matā, kimaṅgam pana mādisā”ti attano maraṇassa upanayanato. **Yasamahattatoti** parivāramahattato, vibhavamahattato ca. **Puññamahattatoti** mahāpuññabhāvato. **Thāmahattatoti** vīriyabalamahattato. **Yudhiṭṭhilo** dhammaputto. **Cānuro** yo baladevena nibbuddham katvā mārīto.

Saha iddhīti vejyantakampananandopanandadamanādīsu diṭṭhānubhāvāhi attano iddhīhi saddhiṃ **maccumukham pavittṭho**.

Kalam nagghanti soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇabhāgam na agghanti. Idam vuttam hoti – āyasmato therassa sārīputtassa paññaṃ soḷasabhāge katvā tato ekam bhāgam soḷasadhā gahetvā laddham ekabhāgasāṅkhātam kalam sammāsambuddham thapetvā aññesaṃ sattānam paññaṃ na agghantīti.

Sabbassāpi saṃkilesapakkhassa samugghāto nāyena āraddhavīriyassa hotīti āha “**nānavīriyabalenā**”ti. Sammādiṭṭhisammāvāyāmesu hi siddhesu aṭṭhaṅgiko ariyamaggo siddhova hotīti. Ekākībhāvena **khaggavisāṅakappā**. Paratoghosena vinā sayameva bhūtā paṭividdhākuppāti **sayambhuno**.

Hatthagatasuvaṇṇavalayānam aññamaññaṃ saṅghaṭṭanaṃ vaṃsakaḷīrassa katthaci asattatāti evamādikaṃ **taṃ taṃ nimittam** kāraṇam **āgamma**. **Vimaṃsantā**ti pavattinivattīyo upaparikkhantā. Mahantānam silakkhandhādīnam esanaṭṭhena **mahesayo**. **Ekacariyanivāsenā**ti ekacariyanivāsamattena, na silādīnā. Khaggamigasiṅgasamā upamā yesam, khaggamigasiṅgam vā samūpamā yesam te **khaggasiṅgasamūpamā**.

Tambanakhatuṅganakhatādiāsītianubyañjanapaṭimaṇḍitehi suppatitṭhitapādatādīhi dvattiṃsāya mahāpurisalakkhaṇehi vicitro acchariyabbhuto rūpakāyo etassāti **asīti...pe... rūpakāyo**. Saha vāsanāya sabbesaṃ kilesānam pahīnatā sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanehi samiddho dhammakāyo etassāti **sabbākāra...pe... dhammakāyo**. **Ṭhānasoti** taṅkhaṇeyeva.

Evam mahānubhāvassāti evam yathāvuttarūpakāyasampattiyā, dhammakāyasampattiyā ca viññāyamānavipulāparimeyyabuddhānubhāvassa, **vasam nāgatam** anupagamanavasenāti adhippāyo.

Maraṇam sāmāññaṃ etassāti maraṇasāmāñña, tassa bhāvo **marāṇasāmāññatā**, tāya.

172. Kimikulānanti kimisamūhānam, kimijātīnam vā. **Jīyantī**ti jaram pāpuṇanti.

Nikkhanteti vītivatte. **Paṭihitāyāti** paccānugatāya. **So mamassa antarāyoti** sā yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriyāva, atha kho mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā ṭhitassa satthusāsanamanasikārassa antarāyo **assa** bhaveyya. **Byāpajjeyyāti** vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṃ kantanakā maraṇakāle sandhibandhanacchedanakavātā **satthakavātā**.

173. Abalanti balahīnaṃ. **Dubbalanti** tasveva vevacanaṃ. Abhāvattho hi ayaṃ **du**-saddo “dussīlo (a. ni. 5.213; a. ni. 10.75) duppañño”tiādīsu (ma. ni. 1.449) viya. **Tadetam** āyu. **Assāsapassāsānaṃ** samavuttitā aparāparaṃ pavesanikkhama. **Bahi nikkhantanāsikavāte anto apavisante, pavitthe vā anikkhamanteti** ekasseva pavesanikkhama viya vuttam, tam nāsikavātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbam. **Adhimattatāya** accāsannaadhiṭṭhānādīnā. Tadabhāvo hi iriyāpathānaṃ samavuttitā. **Atisītena** abhibhūtassa kāyassa vipajjanaṃ mahimsaraṭṭhādīsu himapātakālena dīpetabbam. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. **Atiuphena** abhibhūtassa vipajjanaṃ marukantāre uṇhābhittatāya pacchiṃ, tattha ṭhapitaṃ upari sātakaṃ, puttañca akkamitvā matāya itthiyā dīpetabbam. **Mahābhūtānaṃ** samavuttitā pakopābhāvo. **Pathavidhātu**ādīnaṃ pakopena sarīrassa vikārāpatti parato **dhātukammaṭṭhānakathāyaṃ** āgamissati. **Yuttakāleti** bhujjituṃ yuttakāle khuddābhībhūtakāle.

174. Avavatthānatoti kālādivasena vavatthānābhāvato. **Vavatthānanti** cettha paricchedo adhippeto, na asaṅkarato vavatthānaṃ, nicchayo cāti āha “**paricchedābhāvato**”ti. **Na nāyareti** na ñāyanti.

Ito paranti ettha **paranti** paraṃ aññaṃ kālanti attho. Tena orakālassāpi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuto orakālaṃ eva cettha “para”nti adhippetam. Tato paraṃ sattānaṃ jīvanassa abhāvato “**vavatthānābhāvato**”ti vuttam na sakkāti. **Abbudapesīti**ādīsu “abbudakāle pesikāle”tiādīnā **kāla**-saddo paccakaṃ yojetabbo. **Kāloti** idha pubbaṅhādivelā adhippetā. Tenāha “**pubbaṅhepi hī**”tiādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho. **Anekappakāratoti** nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vanetiādīnā anekappakārato. **Ito cutenāti** ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yantayuttagoṇo viyāti** yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ **loko** gatipaṅcakanti ettakena upamā.

175. Appaṃ vā bhiiyoti vassasatato upari “dasa vā vassāni, vīsati vā”tiādīnā dutiyaṃ vassasataṃ apāpuṇanto appakaṃ vā jīvatīti attho. **Gamanīyoti** gandhabbo upapajjanavasena. **Samparāyoti** paraloko.

Hīleyyāti paribhaveyya na sambhāveyya. **Nanti** āyuṃ. **Suporisoti** sādhippuriso paññavā. **Careyyāti** sucaritaṃ careyya. Tenāha “**ādittasīsovā**”ti.

Sattahi upamāhīti –

“Seyyathāpi, brāhmaṇa, tiṅge ussāvabindu sūriye uggacchante khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṃ hoti. Udale udakapubbulaṃ. Udale daṅḍarāji. Nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārīnī. Balavā puriso jivhage khelapiṇḍaṃ saṃyūhitvā akasireneva vameyya. Divasaṃ santatte ayokaṭṭhe maṃsapesi pakkhittā khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti. Gāvī vajjhā āghātanaṃ nīyamānā yaṃ yadeva pādaṃ uddharati, santikeva hoti vadhasa, santikeva maraṇassa, evamevaṃ kho, brāhmaṇa, govajjhūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbam, kattabbam kusalaṃ, caritabbam brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇa”nti (a. ni. 7.74) –

Evamāgatāhi imāhi sattahi upamāhi **alaṅkatam**.

Rattindivanti ekaṃ rattindivaṃ. **Bhagavato sāsananti** ariyamaggapaṭivedhāvaṃ satthu ovādaṃ. **Bahuṃ vata me kataṃ assāti** bahuṃ vata mayā atthitaṃ pabbajitakiccaṃ kataṃ bhaveyya. **Tadantaranti** tam khaṇaṃ tattakaṃ velaṃ. **Ekaṃ piṇḍapātanti** ekaṃ divasaṃ yāpanappahonakaṃ piṇḍapātaṃ. **Dandhanti** mandaṃ cirāya. **Avissāsiyo** avissāsāniyo.

176. Citte dharanteyeva sattānaṃ jīvitavohāro, cittassa ca atīttaro khaṇo lahuparivattibhāvato. Yathāha bhagavā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta”nti (a. ni. 1.48; kathā. 335). Tasmā sattānaṃ jīvitaṃ ekacittakkhaṇikattā lhasaṃ ittaranti dassento “**paramatthato**”tiādīmāha. Tattha “**paramatthato**”ti iminā yāyaṃ “yo ciraṃ jīvati, so vassasata”ntiādīnā sattānaṃ (dī. ni. 2.7; saṃ. ni. 1.145; a. ni. 7.74) jīvitappavatti vuttā, sā pabandhavisayattā vohārasenāti tam paṭikkhipati. “**Atiparitto**”ti iminā –

“Seyyathāpi, bhikkhave, cattāro dalhadhammā dhanuggahā susikkhitā katahatthā katūpāsānā catuddisā ṭhita assu, atha puriso āgaccheyya ‘ahaṃ imesaṃ...pe... katūpāsānānaṃ catuddisā kaṇḍe khitte appatitṭhite pathaviyaṃ gahetvā āharissāmi’ti. Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, tato sīghataro. Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti, tāsam devatānaṃ javo, tato sīghataram āyusaṅkhārā khīyanti”ti (saṃ. ni. 2.228) –

Evam vuttam parittampi paṭikkhipati. Tatra hi gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvāntānaṃ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsannipātato pariṭṭakko rūpajīvitindriyassa so khaṇo vutto, cittassa pana ativiya parittatato, yassa upamāpi natthi. Tenevāha “yāvañcidam, bhikkhave, upamāpi na sukarā, yāva lahuparivattam citta”nti (a. ni. 1.48). **Jīvitakkhaṇoti** jīvanakkhaṇo. **Ekacittappavattimattoyeva** ekassa cittassa pavattimatteneva sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇassa paricchinnattā. Idāni tamattham upamāya pakāsento “**yathā nāmā**”tiādimāha. Tattha **pavattamānanti** pavattantaṃ. **Ekacittakkhaṇikanti** ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmim citte niruddhamatteti** yena vattamānacittakkhaṇena “jīvatī”ti vuccati, tasmim citte nirodham bhaṅgam pattamatte taṃsamaṅgī **satto niruddho** matoti **vuccati**. Vuttamevattham pāliya vibhāvetum “**yathāhā**”tiādi vuttam. Tena tisupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanam nāma cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvanti jīvitindriyam. **Sukhadukkhāti** sukhadukkhavedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsu eva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvoti** jīvitavedanāviññānāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalāti** attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttāti** ekekena cittaena sahitā. **Lahuso vattati khaṇoti** vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddham “niruddhā”ti vattabbā ye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhāti** ye vā idha pavattiyam tiṭṭhantassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā. **Sabbepi sadisā** te sabbepi ekasadisā. Katham? **Gatā appaṭisandhikā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nivattanti, evam tato pubbepi khandhā, tasmā ekacittakkhaṇikam sattānaṃ jīvanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppanna cittaena jāto na hoti ajāto nāma hoti. **Paccuppanna** vattamānena cittaena **jīvati** jīvamāno nāma hoti. **Cittabhaṅgā mato lokoti** cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayam loko paramatthato mato nāma hoti niruddhassa appaṭisandhikattā. Evam santepi **paññatti paramatthiyā** yā tam tam dharantaṃ cittam upādāya “tisso jīvati, phusso jīvatī”ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha **paramatthiyā** paramatthabhūtā. Tathā hi vadanti “nāmagottaṃ na jīvatī”ti (saṃ. ni. 1.76).

177. Aññataraññatarena ākārena. **Cittanti** kammaṭṭhānārammaṇam cittam. **Āsevanam labhatī** bhāvanāsevanam labhati, bahiddhā vikkhepaṃ pahāya ekattavasena maraṇārammaṇameva hotīti. Tenāha “**maraṇārammaṇā sati santiṭṭhati**”ti. Sabhāvadhammānaṃ bhedo sabhāvadhammagatiko evāti āha “**sabhāvadhammattā pana ārammaṇassā**”ti. Tenāha bhagavā “jarāmaraṇam, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppanna”ntiādi (saṃ. ni. 2.20). **Samvejanīyattāti** samvegajananato mahābhūtesu mahāvīkārātā viya gayhamānā maraṇam anussariyamānaṃ uparūpari ubbegaṃ eva āvahaṭīti tattha na bhāvanācittam appetum sakkoti. Yadi sabhāvadhammattā appanaṃ na pāpuṇāti, lokuttarajjhānaṃ ekaccāni arūpajjhānāni ca kathanti āha “**lokuttarajjhānaṃ panā**”tiādi. **Visuddhibhāvanānukkamavasenāti** heṭṭhimavisuddhiyā ānubhāvena adhigatādisayāya paṭipadāññāpadassanavisuddhibhāvanāya, sabbasaṅkhārehi nibbindanaviraṅganādivisaṃyogādhimuttiappanāya ca paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ vigamoti evambhūtassa visuddhibhāvanānukkamassa vasena lokuttarajjhānaṃ appanāpattameva hoti. **Ārammaṇasamatikkamanamattam tattha hotīti** aññesaṃ sabhāvadhammārammaṇakammaṭṭhānānaṃ viya cittassa samādhāne byāpāro natthi. Yathāsamāhitena pana cittaena ārammaṇasamatikkamanamattameva bhāvanāya kātabbam, tasmā sabhāvadhammepi arūpajjhānaṃ appetīti.

Satataṃ appamatto hoti samvegabahulattā, tato evassa sabbabhavesu anabhiritisaññāpaṭilābho. **Jīvitanikantiṃ jahāti** maraṇassa avassambhāvitā dassanato. **Pāpagarahi hoti** aniccaaññāpaṭilābhato, tato eva asannidhibahulatā, vigatamalamaccheratā ca. **Tadanusārenāti** aniccaaññāparicāyānusārena. **Abhāvitamarāṇāti** abhāvitamarāṇānussaraṇā. **Abhaya asammūlho kālam karoti** pageva maraṇasaññāya sūpaṭṭhitattā.

Kāyagatāsatikathāvaṇṇanā

178. Buddhā uppajjanti etthāti **buddhuppādo**, buddhānaṃ uppajjanakālo, tasmā. **Aññatra** tam ṭhapetvā, aññasmim kāleti attho. Na pavattapubbanti **apavattapubbam**. Tato eva **sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtam**. Nanu ca **sunettasatthārādayo** (a. ni. 6.54; 7.66, 73), aññe ca tāpasaparibbājakā sarīraṃ “asubha”nti jāniṃsu. Tathā hi **sumedhatāpasena** sarīraṃ jigucchanta vuttam –

“Yannūnimaṃ pūtikāyaṃ, nānakuṇapapūritam;
Chaḍḍayitvāna gaccheyam, anapekkho anathiko”ti. (bu. vaṃ. 2.8) –

Ādi. Kāmaṃ bodhisattā, aññe ca tāpasādayo sarīraṃ “asubha”nti jānanti, kammaṭṭhānabhāvena pana na jānanti. Tena vuttam “**aññatra buddhuppādā**”tiādi. **Samvegāya samvattati** yāthāvato kāyasabhāvappavedanato. **Atthāyāti** diṭṭhadhammikādiatthāya. **Yogakkhemāyāti** catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyāti** sabbattha satīvipavāsāya ca sattatṭhānīyasampajaññāya ca. **Ñānadassanapaṭilābhāyāti** vipassanāññādhigamāya. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāyāti** tisso vijjā, cittassa adhimutti nibbānaṃ, cattāri sāmāññāphalānti etesaṃ

paccakkhakarāyā. Amatassa nibbānassa adhighamahetutāya, amatasadisātappakasukhasahitatāya ca kāyagatāsati “**amata**”nti vuttā. **Paribhuñjantī** jhānasamāpajjanena vaḷañjanti. **Parihīnanti** jinaṃ. **Viraddhanti** anadhigamena virajjhitaṃ. **Āraddhanti** sādhitāṃ nipphāditaṃ. Anekehi ākārehi tesu tesu suttantesu pasamsivā yaṃ taṃ kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti sambandho. Kattha pana niddiṭṭhanti? **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153 ādayo). Tattha hi “kathaṃ bhāvitā ca bhikkhave”tiādinaṃ ayaṃ desanā āgatā. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, kena pakārena kāyagatāsati bhāvanā bhāvitā, kena ca pakārena punappunaṃ katā ānāpānājjhānādīnaṃ nipphattiyā mahapphalā, tesāṃ tesāṃ vijjābhāgiyānaṃ, abhiññāsacchikarāṇīyānaṃca dhammānaṃ, aratiratisahanatādīnaṃca saṃsiddhiyā mahānisamsā ca hotīti? **Ānāpānapabbanti** ānāpānakammaṭṭhānāvadhi. Esa nayo sesesupi.

Dhātumanasikārakammaṭṭhānena yadipi upacārasamādhi ijjhanti, sammasanavāro pana tattha sātisayoti dhātumanasikārapabbampi “**vipassanāvasena vutta**”nti vuttāṃ. “Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanātī”ti (dī. ni. 2.379; ma. ni. 1.112) tattha tattha asubhāniccatādīhi saddhiṃ kāye ādinavassa vibhāvanavasena desanāya āgatattā “**navasivathika...pe... vuttāni**”ti vuttāṃ. **Ettha uddhumātakādīsūti** etesu sivathikapabbesu āgatauddhumātakādīsū. **Ānāpānassativasenāti** ānāpānassati bhāvanāvasena. Yo upari “karīsaṃ matthaluṅga”nti matthaluṅgakotṭhāso gayhati, taṃ idha **pāliyaṃ** (ma. ni. 3.154) aṭṭhimiñjēna saṅgaṇhitvā desanā āgatāti dassento “**matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjēna saṅgahetvā**”ti āha. **Idhāti** imasmiṃ anussatiniddese. Kāyaṃ gatā, kāye vā gatā sati **kāyagatāsati**ti satisīsenā idaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ adhippetanti yojanā.

179. Catumahābhūtikanti catumahābhūtasannissayaṃ. **Pūtikāyanti** pūtibhūtaṃ paramaduggandhakāyaṃ. Thānagamanāvattaṃ sarīraṃ sandhāya, tassa vā avayavesu sabbaheṭṭhimaṃ pādatalanti vuttāṃ “**uddhaṃ pādatalā**”ti. **Tiriyaṃ tacaparicchinnanti** ettha nanu kesalomanakhānaṃ, tacassa ca atacaparicchinnatā atthīti? Kiñcāpi atthi, tacaparicchinnabahulatāya pana kāyassa tacaparicchinnatā hotīti evaṃ vuttāṃ. Taco pariyaṃto assāti tacapariyaṃtoti etena pana vacanena kāyēkadesabhūto taco gahito eva, tappaṭṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamulā tacapariyaṃtāva hontīti dvattiṃsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyaṃto vuttoti veditabbo.

Atthīti vacanavipallāsena vuttāṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ. Tasmā tīsūpi saṅkhāsu tadevassa rūpaṃ. Tenāha “**saṃvijjanti**”ti. Akkharacintakehi sarīre kāya-saddaṃ vaṇṇantehipi asucisamudāyabhāveneva icchitabboti dassento “asucisañcayato”ti vatvā puna naṃ niruttinayena dassetuṃ “**kucchitāna**”ntiādi vuttāṃ. Tattha **āyabhūtatoti** uppattiṭṭhānabhūtatā. “**Pūraṃ nānappakāressā**”ti vuttāṃ. “Ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṃ asuci vutta”nti te kesādike dassetuṃ pāliyaṃ “kesā lomā”tiādi vuttanti imamatthaṃ dīpento āha “**ete kesādayo dvattiṃsākārā**”ti. Ākāraṃ pakārāti hi eko atthoti. **Evaṃ sambandhoti** “atthi imasmiṃ kāye nakhā”tiādinaṃ sabbakotṭhāsesu “atthi imasmiṃ kāye”ti padattayena sambandho veditabbo.

Paritoti tiriyaṃ, samantato vā pādatalakesamūlesu ca tacassa labbhanato. **Sucibhāvanti** sucino sabbhāvaṃ, sucimeva vā.

180. Yena vidhinā uggahe kusalo hoti, so sattavidho vidhi “**uggahakosalla**”nti vuccati, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Manasikārakosallepi** eseva nayo.

Sajjhāyantā vāti sajjhāyaṃ karontā eva. Tesāṃ kira cattāro māse sajjhāyantānaṃ sajjhāyamaggeneva koṭṭhāse upadhārentānaṃ paṭipāṭiyā dvattiṃsākārā vibhūtarā hutvā khāyimsu, paṭikkūlasaññā saṅṭhāsī, te tasmīṃ nimitte jhānaṃ appētvā jhānapādaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā dassanamaggaṃ paṭivijjhiṃsu. Tena vuttāṃ “**sajjhāyantā va sotāpannā ahesu**”nti.

Paricchindivāti tacapañcakādivaseneva paricchedaṃ katvā. Pathavīdhātubahulabhāvato matthaluṅgassa karīsāvasāne tantiāropanamāha. Ettha ca **maṃsaṃ, nhāru, aṭṭhi, aṭṭhimiñjaṃ vakkāṃ, vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ, aṭṭhi, nhāru, maṃsaṃ, taco, dantā, nakhā, lomā, kesāti** evaṃ vakkapañcakādīsū anulomasajjhāyaṃ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 356) visuṃ tipañcāhaṃ, purimehi ekato tipañcāhanti chapañcāhaṃ sajjhāyo vutto, tattha ādiantadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo. Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimo hoti, sajjhāyappakārantaraṃ vā etampīti veditabbaṃ.

Hatthasāṅkhalikāti āṅgulipantimāha.

Manasā sajjhāyoti cittena cintanamāha, yaṃ mānasaṃ “jappana”nti vuccati, sammadeva ajjhāyoti vā sajjhāyo, cintananti attho. Cirataraṃ suṭṭhu pavattanena paṇḍabhūtā kammaṭṭhānatanti samāvajjivā manasi karontassa ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣanā katthaci asajjamānā niraṇṭarameva upaṭṭhāti, tadanusārena tadatthopi vibhūtarato hutvā khāyatīti āha “**vacasā sajjhāyo hi...pe... paṭivedhassa paccayo hoti**”ti. **Lakkhaṇapaṭivedhassāti** asubhalakkhaṇapaṭivedhassa.

Paṭikkūlasabhāvasallakkhaṇassa kassaci vaṇṇaggaṇaṃ mukhena koṭṭhāsā vavatthānaṃ gacchanti, kassaci saṅṭhānaggaṇaṃ mukhena, kassaci disāvibhāgaggaṇaṃ mukhena, kassaci paṭiṭṭhitokāggaṇaṃ mukhena, kassaci sabbaso

paricchijjaggaṇamukhenāti vaṇṇādito sallakkhaṇaṃ uggahakosallāvahaṃ vuttanti taṃ dassento “**kesādīnaṃ vaṇṇo vavathapetabbo**”tiādīmāha.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo**, heṭṭhuparitiriyapariyantehi, sakotṭhāsikakesantarādīhi ca paricchediti attho. **Amissakatāvāsena**ti koṭṭhāsantarehi avomissakatāvāsena. Asabhāgo hi idha “**visabhāgo**”ti adhippeto, na viruddhasabhāgo. Svāyamattho kesādisaddato eva labbhati. Saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti “kesā”ti vutte “akesā na hontī”ti ayamattho viññāyati. Ke pana te akesā? Lomādayo, na ca ghaṭṭādīsu pasaṅgopakarāṇeneva tesam nivattitattā.

Paṭikkūlavaseneva kathitaṃ dhātuvibhāgassa sāmāññatopi agahitattā. Tattheva visuṃ dhātukammaṭṭhānassa kathitattā ca dhātuvibhaṅgo **pakkusātisuttaṃ** (ma. ni. 3.342) vibhaṅgappakaraṇe **dhātuvibhaṅgapāḷi** (vibha. 172 ādayo) ca. Yassa vaṇṇato upaṭṭhāti kesādi, **taṃ** puggalaṃ **sandhāya jhānāni** kesādīsu vaṇṇakasiṅgārammaṇāni **vibhattāni**. Nātvā ācikkhitabbanti yadattaṃ vuttaṃ, taṃ dassetuṃ “**tattha dhātuvāsena**”tiādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmim paṭikkūlamanasikārapabbe. **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153 ādayo) hi paṭikkūlamanasikārapabbaṃ gahetvā idha kāyagatāsatisabhāvanā niddisīyati.

181. Na ekantarikāyāti ekantarikāyapi na manasi kātabbaṃ, pageva dvantarikādināti adhippāyo. Na bhāvanam sampādeti, lakkhaṇapaṭivedhaṃ na pāpuṇāti ekantarikāya manasi karontoti sambandho.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavissajjetabbe magge. **Pucchitvāva gantabbaṃ hoti** gahetabbavissajjetabbaṭṭhānassa asallakkhaṇato. **Kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇātīti** ādīto paṭṭhāya yāva pariyosānaṃ manasikāramattaṃ hotīti adhippāyo. **Avibhūtaṃ pana hoti** paṭikkūlākārassa suṭṭhu asallakkhaṇato. Tato eva **na visesaṃ āvahati**.

Kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchatīti paṭipāṭiyā sabbakoṭṭhāse manasi karotoyeva vibhūtā hutvā upaṭṭhahanti. Te sātisaṃ paṭikkūlato manasi karontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ gaccheyya, imassa pana atīviya dandhaṃ manasi karoto vibhūtato upaṭṭhānameva natthi, kuto paṭikkūlatāya saṅghānaṃ. Tenāha “**visesādhiḡamaṃ paccayo na hotīti**”ti.

Bahiddhā puthuttārammaṇeti “asuci paṭikkūla”nti kesādīsu pavattetabbaṃ asubhānupassanaṃ hitvā subhādivasena gayhamānaṃ kesādayopi idha “bahiddhā puthuttārammaṇamevā”ti veditabbā. Rūpādayo hi nilādivasena puthusabhāvatāya puthuttārammaṇaṃ nāma, nānārammaṇanti attho. Asamādhānaṃ **cetaso** virūpo khepoti **vikkhepo**. So satim sūpaṭṭhitam katvā sakkaccaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi karontena **paṭibāhitabbo**. **Parihāyatīti** hāyati. **Paridhamasatīti** vinassati.

Yā ayaṃ kesā lomātiādīkā lokasaṅketānugatā. **Paṇṇattīti** aṭṭha dhamme upādāya paṇṇatti. **Taṃ** kesādīpaṇṇattim. **Atikkamitvāti** paṭikkūlabhāvanāya atikkamitvā uggahetvā. Tassā uggahāṭitattā tasmim tasmim koṭṭhāse paṭikkūlato upaṭṭhahante “**paṭikkūla**”nti **cittaṃ ṭhapetabbaṃ**. Idāni tamattaṃ upamāya vibhāvento “**yathā hī**”tiādīmāha. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – manussā viya yogāvacaro. Udapānaṃ viya koṭṭhāsā. Tālapaṇṇādisaṅghānaṃ viya kesādīpaṇṇattim. Tena manussānaṃ udapāne nānāpavanādi viya yogāvacarassa pubbhāge kesā lomāti paṇṇattivasena manasikāro. Abhiṅhasaṅcārena manussānaṃ saṅghānaṃ vinā udapāne kiccakaraṇaṃ viya yogāvacarassa manasikārabalena paṇṇattim atikkamitvā paṭikkūlabhāveyyeva cittaṃ ṭhapetvā bhāvanānuyogo. **Pubbabhāge...pe... pākaṇo hotīti** “kesā lomā”tiādīnaṃ (ma. ni. 3.154) bhāvanamanuyūñjantassa kesādīpaṇṇattiyā saddhimyeva koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlabhāvo pubbhāge pākaṇo hoti. **Athāti** pacchā bhāvanāya vīthipaṭipannakāle. **Paṭikkūlabhāveyyeva cittaṃ ṭhapetabbanti** koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlākāreyyeva bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ.

Anupubbena muñcanaṃ **anupubbamuñcanaṃ**, anupaṭṭhahantassa anupaṭṭhahantassa muñcananti attho. Kathaṃ pana anupaṭṭhānaṃ hotīti āha “**ādikammikassā**”tiādi. **Pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatīti** idaṃ kammaṭṭhānaṃ tantianusārena ādīto kammaṭṭhānamanasikāro pavattatīti katvā vuttaṃ. Tathā hissa manasā sajjhāyo viya manasikāro te te koṭṭhāse āmaṭṭhamatte katvā gacchati, na lakkhaṇasallakkhaṇavasena. Yadā pana ne lakkhaṇasallakkhaṇavasena suṭṭhu upadhārento manasi karoti, tadā keci upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tattha paṭipajjanavidhim dassento “**athassā**”tiādīmāha. Tattha **kammanti** manasikārakammaṃ **tāva kātabbaṃ**. Kīva ciranti? **Yāva dvīsu upaṭṭhitesu**, tesampi dvinnam **eko suṭṭhutaṃ upaṭṭhahati** tāva.

Ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvāti pubbe viya ekatthakatāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu pativā uṭṭhahitvā uṭṭhahitvā pariyantatālam, āditālaṅca āgantvā tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Dve bhikkhāti dvīsu gehesu laddhabhikkhā.

Appanātoti appanākārato dvattimsākāre appanā hontī. Kim paccekam koṭṭhāsesu hoti udāhu aññathāti vicāraṇāyaṃ āha “**appanākoṭṭhāsato**”ti, koṭṭhāsato koṭṭhāsatotī attho. Tenāha “**kesādīsū**”tiādi.

Adhicittanti samathavipassanācittam.

Anuyuttenāti yuttappayuttena, bhāventenāti attho. **Kālenakālanti** kāle kāle. **Samādhinimittam** upalakkhitasamādhānākāro samādhī eva. **Manasi kātabbanti** citte kātabbam, uppādetabbanti attho. Samādhikāraṇam vā ārammaṇam **samādhinimittam**, tam āvajjītabbanti attho. **Paggahanimittaupekkhānimittesupi** eseva nayo. **Thānaṃ** atthīti vacanaseso. **Tam** bhāvanā **cittam kosajjāya samvatteyya**, etassa samvattanassa thānaṃ kāraṇam atthīti attho. **Tam** vā manasikaraṇacittam **kosajjāya samvatteyya**, etassa thānaṃ kāraṇam atthīti attho. **Mudunti** subhāvītabhāvena mudubhūtam, vasībhāvappattanti attho. Muduttā eva **kammaññaṃ** kammakkhamam kammayoggaṃ. **Pabhassaranti** upakkilesavigamena parisuddham, pariyodātanti attho. **Na ca pabhaṅgūti** kammaniyabhāvūpagamanena na ca pabhijjanasabhāvaṃ suddhantaṃ viya suvaṇṇam viniyogakkhamam. Tenāha “**sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyā**”ti.

Ukkaṃ bandhatīti mūsam sampādeti. **Ālimpetīti** ādīpeti jāleti. **Tañcāti** tam piḷandhanavikatisaṅkhātam attham payojanaṃ **assa** suvaṇṇakārassa **anubhoti** pahoti sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa attham suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhividhādīññāna sacchikaraṇīyassa iddhividhapaccanubhavanādikassa **abhiññā sacchikaraṇīyassa**. Yassa paccakkham atthi, so sakkhi. Sakkhino bhābatā **sakkhibhābatā**, sakkhibhavananti vuttam hoti. Sakkhi ca so bhābo cāti vā sakkhibhābo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhābo, tattha ca sakkhīti sakkhibhābo, tassa bhāvo **sakkhibhābatā**, tam **pāpuṇāti**. **Sati sati āyataneti** tasmim tasmim pubbahetuādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṃ, kilesadarathavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātīti** uddhaṭam cittam uddhaccapātato rakkhaṇavasena niggaṇhātī. **Paggaṇhātīti** līnaṃ cittam kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhātī. **Sampahamsetīti** samappavattaṃ cittam tathāpavattiyam paññāya toseti, uttejeti vā. Yādā vā nirassādaṃ cittam bhāvanāya na pakkhandati, tadā jātiādīni **samvegavatthūni** (a. nī. aṭṭha. 1.1.418; itivu. aṭṭha. 37) paccavekkhitvā sampahamseti samuttejeti. **Ajjupekkhatīti** yādā pana cittam alīnaṃ anuddhataṃ sammadeva bhāvanāvīthim otiṇṇam hoti, tadā pagghaniggahasampahamsanesu kañci byāpāraṃ akatvā samappavattesu yugesu sārathi viya ajjupekkhati upekkhakova hoti. **Pañītādhimuttikoti** pañīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Suggahitaṃ katvāti yathāvuttaṃ uggahakosallasāṅkhātam vidhiṃ suṭṭhu uggahitaṃ pariyāpuṇanādīnā supariḡgahitaṃ katvā. **Suṭṭhu vavattapetvāti** manasikāraṅkosallasāṅkhātam vidhiṃ sammadeva sallakkhaṇavasena upadhāretvā. **Visesanti** pubbenāparaṃ bhāvanāya visesaṃ. **Punappunaṃ parivattetvāti** kammaṭṭhānantim paguṇabhāvaṃ pāpento bhiyyo bhiyyo vācāya, manasā ca parivattetvā. **Gaṇṭhiṭṭhānanti** yathā rukkhasa dubbiniḡhedo araññaṃ vā gahanabhūto padeso “gaṇṭhiṭṭhāna”nti vuccati, evaṃ kammaṭṭhānantiyā atthato dubbiniḡhedo gahanabhūto ca padeso “gaṇṭhiṭṭhāna”nti vuccati. Tam paripucchanādiladdhena ñāṇapharasunā **chinditvā**.

Nimittanti kammaṭṭhānanimittam, asubhākāro. Edisena payojanaṃ luṅcanampi anavaḡjanti dassetuṃ “**luṅcitvā**”ti vuttam. **Chinnaṭṭhānanti** muḡḡḡitāṭṭhāne. **Vaṭṭatiyeva** nissaraṇajjhāsayena olokanato. **Ussadavasenāti** aphaḡitānaṃ, phalitānaṃ vā bahulatāvasena. **Disvāva nimittam gaḡetabbaṃ** dassanayogyatāya tacapañcakassa, itaresu sutvā ca ñatvā ca nimittam gaḡetabbaṃ.

Koṭṭhāsavavattāpanakathāvaṇṇanā

182. Addāriṭṭhakavaṇṇāti abhinavāriṭṭhaphalavaṇṇā. **Kaṇṇacūlikāti** upariḡṇasakkhalikāya parabhāgaṃ sandhāya vuttam. **Tiriyaṃ aññaṃaññaṃ paricchinnā**, katham? **Dve kesā ekato natthīti**.

Āsayoti nissayo, paccayoti attho.

184. Asambhinnakāḡakā aññaṃ vaṇṇena asammissakāḡakā.

185. Pattasadisattā nakhā eva nakhapattāni. Nakhā **tiriyaṃ aññaṃaññaṃ paricchinnāti** visuṃ vavattitātam sandhāya vuttam. Tameva hi attham dassetuṃ “**dve nakhā ekato natthī**”ti āha.

186. Dantapāḡiyāti dantāvaliyā. **Yānakaupatthambhinīti** sakaṭassa dhuraṭṭhāne upatthambhakadaṇḡo. Dantānaṃ ādhārabhūtā aṭṭhi **hanukaṭṭhi**.

187. Saṅkaḡḡhiyamānāti sampiṇḡiyamānā. **Kosakāraḡakoso** upaliṇḡdupoṭṭalakaṃ, yaṃ “koseyyaphala”ntipi vuccati. **Puṭabandhaupāhano** sakalapiṭṭhipādacchādānaupāhano. **Ānisadaṃ** āsanapadeso. **Tūñiro** sarāvāso. **Galakañcukaṃ** kaṇṭhattānaṃ. **Kiṭṭakulāvakaṃ** kharamukhakuṭi.

Anulomena paṭilomena cāti ettha aṃsapadesato paṭṭhāya bāhuno piṭṭhipadesena otaraṇam anulomo, maṇibandhato paṭṭhāya bāhuno purimabhāgena ārohanaṃ paṭilomo. **Teneva nayanāti** dakkhiṇahatthe vuttana nayeṃ anulomena

paṭilomena cāti attho. **Sukhumampīti** yathāvuttaolārikacammato sukhumam. Antomukhacammādikoṭṭhāsesu vā tacena paricchinnatā yaṃ durupalakkhaṇīyaṃ, taṃ “sukhuma”nti vuttaṃ. Tañhi vuttanayena ñāṇena tacam vivarivā passantassa pākaṭaṃ hoti. Idha chaviṇi tacagatikā evāti “taco **upari ākāseṇa paricchinnō**”ti vutto.

188. Nisadapoto silāputtako. **Uddhanakoṭīti** mattikāpiṇḍena katauddhanassa koṭi. **Tālaguḷapaṭalam** nāma pakkatālapahalasikaṃ tālapaṭṭikādīsū limpitvā sukkhāpetvā uddharivā gahitapaṭalam. **Sukhumanti** yathāvuttamamsato sukhumam. Paṇhikamamsādithūlānaṃ sakalasarīrassa kisānaṃ yebhuyyena maṃsena paṭicchādītattā vuttaṃ “**tiriyam aññamaññaṇa paricchinna**”nti.

189. Jālākāro kaṅcuko **jālakaṅcuko**. Visuṃ vavatthitabhāveneva nhārū **tiriyam aññamaññaṇa paricchinnā**.

190. Dantānaṃ visuṃ gahitattā “**ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīni**”ti vuttaṃ. **Ekam jaṇṇukaṭṭhi, ekam ūruṭṭhīti** eka-ggahaṇaṃ “ekekasmim pāde”ti adhikatattā. **Evam timattānīti** evam mattasaddhehi ānisaḍaṭṭhiādīni idha avuttānīpi dassettīti veditabbaṃ. Evañca katvā “atirekatisataṭṭhikasamussaya”nti (visuddhi. 1.122) idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Kīlāgoḷakāni suttana bandhitvā aññamaññaṇaṃ ghaṭṭetvā kīlanagoḷakāni. **Dhanukadaṇḍo** dāraḷakānaṃ kīlanakakhuddakadhanukaṃ. Tattha **jaṅghaṭṭhikassa paṭiṭṭhitaṭṭhānanti** jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitatṭhānanti adhippāyo. **Tena ūruṭṭhinā paṭiṭṭhitaṃ** ṭhānaṃ yaṃ **kaṭiṭṭhino**, taṃ **aggacchinnamahāpunnāgaphalasadisam**.

Kumbhakāreṇa nipphāditaṃ uddhanaṃ **kumbhakārikauddhanaṃ. Sīsakaṭṭaveṭhakaṃ** veṭhetvā ṭhapitaṃ sīsamaṃ yaṃ paṭṭakaṃ. Yena suttam kantanti, tasmim takkamhi vijjhivā ṭhapitagoḷakā vaṭṭanā nāma, vaṭṭanānaṃ āvaḷi **vaṭṭanāvaḷi**.

Maṇḍalākāreṇa chinnavamsakaḷīrakhaṇḍāni **vamsakaḷīracakkalakāni. Avalekhanasatthakaṃ** ucchutacāvalekhanasatthakaṃ.

192. Vakkabhāgena paricchinnanti vakkapariyantena bhāgena paricchinnaṃ. Ito paresupi evarūpesu eseṇa nayo.

193. Yam nissāyāti yaṃ lohitaṃ nissāya, nissayanissayopi “nissayo”tveva vuccati. Bhavati hi kāraṇakāraṇepi kāraṇavohāro yathā “corehi gāmo daḍḍho”ti. Atha vā yasmim rūpakalāpe hadayavatthu, tampi lohitaḡatikameva hutvā tiṭṭhatīti “yam nissāyā”ti vuttaṃ.

194. Paṇḍukadhātukanti paṇḍusabhāvaṃ.

195. Pariyonahanamaṃsanti paṭicchādakamaṃsaṃ.

196. Udarajivhāmaṃsanti jivhāsaṇṭhānaṃ udarassa matthakapasse tiṭṭhanakamaṃsaṃ. “Nīla”nti vatvā nīlaṃ nāma bahudhātukanti āha “**nigguṇḍipupphavaṇṇa**”nti.

197. Papphāsamaṃsanti yathāṭhāne eva lambitvā thokaṃ parivattakamaṃsaṃ. **Nirasanti** nihīnaraṃsaṃ. **Nirojanti** nipbhaṃ, oḷārahitaṃ vā.

198. Obhaggāti avabhujitvā ṭhitā. **Sakkharasudhāvaṇṇanti** marumbehi katasudhāvaṇṇaṃ. “Setasakkharasudhāvaṇṇa”ntipi pāṭho, setasakkharavaṇṇaṃ, sudhāvaṇṇaṅcāti attho.

199. Antassa ābhujitvā ābhujitvā ṭhitappadesā **antabhogaṭṭhānāni**. Tesam bandhanabhūtaṃ antaguṇaṃ nāmāti dassento āha “**antaguṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhana**”nti. **Kuddālapharasukammādīni karontānaṃ antabhoge agaḷante ekato ābandhitvā**, kiṃ viya? Yantasuttakamiva yantaphalakānīti. Kimiva tattha ṭhitanti āha “**pādapuñchana... pe... ṭhita**”nti. Purimañcetta ābandhanassa, dutiyaṃ ṭhānākārassa nidassananti daṭṭhabbaṃ.

200. Asitaṃ nāma bhuttaṃ odanādi. **Pītaṃ** nāma pivanasena ajjhohaṭapānakādi. **Khāyitaṃ** nāma saṃkhāditaṃ piṭṭhamūlaphalakhajjādi. **Sāyitaṃ** nāma assāditaṃ ambapakkamadhuphāṇitādi.

Yatthāti yasmiṃ udare. **Yanti** ca udarameva paccāmasati. Yattha pānabhojanādīni patitvā tiṭṭhatīti sambandho. **Suvānavamathu** sārameyyavantaṃ. **Vivekanti** vibhāgaṃ.

201. Heṭṭhānābhīpiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antareti purimabhāgavasena nābhiyā heṭṭhāpadesassa pacchimabhāgavasena heṭṭhimapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe. **Veḷunāḷikasadiṣo** padesoti adhippāyo.

202. Samohitanti nicitaṃ.

204. Pūtibhāvaṃ āpannaṃ kukkuṭaṇḍaṃ **pūtikukkuṭaṇḍaṃ**. **Uddeko** pittādīhi vinā kevalo uddhaṅgamavāto.

205. **Ācāmo** avassāvanakañjikaṃ.

206. **Vakkahadayakanapapphāse temayamānanti** ettha yakanāṃ heṭṭhābhāgapūraṇeneva temeti, itarāni tesam upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇenāti daṭṭhabbaṃ.

207. **Utuvikāro** uṇhavalāhakādihetuko. Visamacchinno bhisādikalāpo visamaṃ udakaṃ paggharati, evamevaṃ sarīraṃ kesakūpādivivarehi upari, heṭṭhā, tiriyañca sedaṃ visamaṃ paggharatīti dassetuṃ **visamacchinna**-ggahaṇaṃ kataṃ.

208. **Visamāhāraṇti** tadāpavattamānasarīravatthāya asappāyāhāraṃ, atikaṭukaaccuṇhādivisabhāgāhāraṃ vā. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 356) pana “visabhāgāhāra”ntveva vuttaṃ tadā pavattamānānaṃ dhātūnaṃ visabhāgattā.

209. “**Nhānakāle**”ti idaṃ udakassa upari sinehassa sambhavadassanattaṃ vuttaṃ. **Paribbhamantasinehabinduvisaṭṭhaṇṭhānā**ti visaṭṭhaṇṭhā hutvā paribbhamantasinehabindusaṭṭhaṇṭhānā. **Utuvisaṭṭhaṇṭhā** bahiddhāsamuttāhāno. **Dhātuvisaṭṭhaṇṭhā** antosamuṭṭhāno. **Te padesāti** te hatthatalādipadesā.

210. **Kiñcīti** uṇhādirasānaṃ aññataraṃ āhāravatthu. **Nesanti** sattānaṃ. **Hadayaṃ āgilāyatīti** visaṭṭhaṇṭhāhārādīṃ paṭicca hadayappadeso vivattati.

211. Dadhino vissandanaaccharaso **dadhimuttaṃ**. **Galitvāti** sanditvā. **Tālumattakavivarena otaritvāti** matthakavivarato āgantvā tālumattakena otaritvā.

212. Telaṃ viya sakaṭassa nābhiakkhasīsānaṃ **aṭṭhisandhīnaṃ abbañjanakiccaṃ sādhaṃyānā**. **Kaṭakaṭāyanti**ti “kaṭa kaṭā”ti saddaṃ karonti. Anuravadassanaṃ hetama. **Dukkhaṇṭhā**ti dukkhitāni sañjātadukkhāni honti.

213. Samūlakūlamāsaṃ jhāpetvā chārikaṃ avassāvetvā gahitayūso **māsakhāro**. Uccchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ **candanikā**. **Ravaṇaghaṭaṃ** nāma pakatiyā sammukhameva hoti. Yassa pana āraggamattampi udakassa pavisanamukhaṃ natthi, taṃ dassetuṃ “**amukhe ravaṇaghaṭe**”ti vuttaṃ. **Āyūhananti** samīhanaṃ.

214. **Evaññīti** yathāvuttāya uggahakosallapaṭipattiyā nigamanaṃ. Idāni yathāvuttaṃ manasikāraṃkosallapaṭipattimpi nigamanavasena gahetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ “**anupubbato**”tiādi āradḍhaṃ. Tattha **paṇṇattisamatikkamāvasāneti** kesādīpaṇṇattisamatikkamavasena pavattāya bhāvanāya avasāne. **Apubbāpariyamivāti** ekajjhamiva. **Kesāti iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, evamādinā iminā pakārena vāti attho. **Te dhammāti** vaṇṇādivasena vavattāpātā paṭikkūlākārato upaṭṭhitā koṭṭhāsadhama.

Bahiddhāpīti sasantānato bahipi, parasantānakāyepīti attho. **Manasikāraṃ upasaṃharatīti** yathāvuttaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ upaneti. Yathā idaṃ, tathā etanti. **Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākāṭibhūtesūti** yathā attano kāye, evaṃ paresampi kāye sabbesu kesādīkoṭṭhāsesu paṭikkūlavasena vibhūtabhāvena upaṭṭhitesūti attho. Ayamettha kasiṇesu vaḍḍhanasadiṣo yogo bhāvanāvīseso dassito.

Anupubbamuñcanādīti ādi-saddena suttantanayena vibhāvitaṃ vīriyasamatāyojanaṃ saṅgaṇhāti. **Punappunaṃ manasi karototi** vuttanayena attano kāye kesādīke “paṭikkūlā paṭikkūlā”ti abhiñhaso manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamathāni visadāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisaṃyā balappattehi sattaḥi saddhammehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti. Tesam ujjuvippaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Upacārasamādhinā cittaṃ samādhīyati, so taṃyeva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto appanaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ “**anukkamena appanā uppajjati**”ti. **Sabbākāratoti** vaṇṇādivasena pañcadhāpi. **Sāti** appanā.

Yadi panetaṃ kammaṭṭhānaṃ aviññāṇakāsubhakammaṭṭhānāni viya paṭhamajjhānavasena sijjhati, atha kasmā “kāyagatāsati”ti vuttanti āha “**evaṃ paṭhamajjhānavasena**”tiādi. Nānāvāṇṇasaṭṭhānādīsu dvattimsāya koṭṭhāsesu pavattamānāya satiyā kiccamettha sātisaṃyanti āha “**satibalena ijjhanato**”ti.

Pantasenāsanesu, adhikusalesu ca aratiṃ, kāmaguṇesu ca ratiṃ sahati abhibhavatīti **aratiratisaho** sarīrasabhāvacinanena anabhiratiyā pahīnatā. Tathā koṭṭhāsabhāvanāya attasinehassa parikkhīṇattā **bhayabheravaṃ sahati**, sītādīnañca **adhivāsakajātiko** hoti. Attasinehavasena hi purisassa bhayabheravaṃ hoti, dukkhassa ca anadhivāsanaṃ. Imaṃ pana koṭṭhāsabhāvanamanuyuttassa na kevalaṃ paṭhamajjhānamattameva, uttaripi paṭivedho atthīti dassetuṃ “**kesādīna**”ntiādi vuttaṃ.

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā

215. Yaṃ taṃ evaṃ pasamsitvā ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti sambandho. Tattha yasmā “**kathaṃ bhāvito**”tiādīkāya pucchāpāliyā atthe vibhāvite thomanāpāliyāpi attho vibhāvito yeva hoti bhedābhāvato, tasmā taṃ laṅghitvā “**kathaṃ bhāvito cā**”tiādīnā ārabhati. Tattha hi ito pasamsābhāvo “ayampi kho”ti vacanañca viseso. Tesu pasamsābhāvaṃ dassetuṃ “**evaṃ pasamsitvā**”ti vuttaṃ. Pasamsā ca tattha abhirucijananena ussāhanatthā. Tañhi sutvā bhikkhū “bhagavā imaṃ samādhiṃ anekehi ākārehi pasamsati, santo kirāyaṃ samādhi paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro pāpadhamme ca thānaso antaradhāpeti”ti sañjātābhīrucayo ussāhajātā sakkaccaṃ anuyuñjītabbaṃ paṭipajjītabbaṃ maññanti. “Ayampi kho”ti padassa ye ime mayā nibbānamahāsarassa otaraṇatitthabhūtā kaṣiṇajjhānaasubhajjhānādayo desitā, na kevalaṃ te eva, ayampi khoti bhagavā attano paccakkhabhūtaṃ samādhiṃ desanānubhāvena tesampi bhikkhūnaṃ āsannaṃ, paccakkhañca karonto sampiṇḍanavasena evamāhāti sambandhamukhena attho veditabbo.

Soḷasavattukanti catūsu anupassanāsu catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasatṭhānaṃ. **Sabbākāraparipūro**ti kammatṭhānapāliyā padattho piṇḍattho upamā codanā parihāro payojananti evamādihi sabbehi ākārehi paripuṇṇo. **Niddesoti** kammatṭhānassa nissesato vitthāro.

216. Kathanti idaṃ pucchānākāravibhāvanapadaṃ. Pucchā cettha kathetukamyatāvasena aññāsaṃ asambhavato. Sā ca upari desanaṃ āruḷhānaṃ sabbesaṃ pakāravisesānaṃ āmasanavasenaṇāti imamatthaṃ dassento “**kathanti...pe...** **kamyatāpucchā**”ti āha. **Kathaṃ bahulīkatoti** etthāpi “ānāpānassatisamādhi”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tattha **kathanti** ānāpānassatisamādhibahulīkāraṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bahulīkato ānāpānassatisamādhi**ti tathāpuṭṭhadhammanidassananti imamatthaṃ “**eseva nayo**”ti iminā atidisati. Tathā santabhāvādayopi tassa yehi bhāvanābahulīkārehi siddhā, taggahaṇeṇeva gahitā hotīti dassetuṃ “**kathaṃ bahulīkato...pe... vūpasametīti etthāpi eseva nayo**”ti vuttaṃ.

“Puna ca paraṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakanāṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”tiādīsu (ma. ni. 2.247) uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento “**bhāvito** **uppādito vaḍḍhito vā**”ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjānānaṃ ito gatoti **bhāvito**, uppādito paṭiladdhamattoti attho. **Uppanno** pana laddhāsevano, **bhāvito** paṇḍābhāvaṃ āpādito, vaḍḍhitoti attho. **Ānāpānapariggāhikāyā**ti dīgharassādivisesehi saddhiṃ assāsapassāse paricchiḷḷagāhikāyā, te ārabha pavattāya, satiyaṃ paccayabhūtāyanti attho. Purimasmiñhi atthe samādhissa satiyā saḷāṇatāpaccayabhāvo vutto sampayuttavacanato, dutiyasmiṃ pana upanissayabhāvopi. Upacārajjhānasahagatā hi sati appanāsamādhissa upanissayo hotīti. **Bahulīkatoti** bahulaṃ pavattito, tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvaṃ āpādito, so icchitacchitakkhaṇe samāpajjītabbato punappunāṃ pavattiyati. Tena vuttaṃ “**punappunāṃ kato**”ti. Yathā “idheva, bhikkhave, samaṇo”ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241), “vivicceva kāmehi”ti (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ca evamādisu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādisupi vutto eva hoti, evamidhāpīti āha “**ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo**”ti. Ubhayapadanīyamaṇa laddhaguṇaṃ dassetuṃ “**ayañhi**”tiādī vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇajjhānamāha. Taṃ hi asubhesu yogakammabhāvato, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca “asubhakammaṭṭhāna”nti vuccati. “**Kevala**”nti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasena**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati, yathāsabhāvato paṭivijjhīyati cāti “paṭivedho”ti vuccati. **Oḷārikārammaṇatā**ti bībhacchārammaṇatā. **Paṭikkūlārammaṇatā**ti jigucchitabbārammaṇatā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamaṇa vicetabbataṃ pattam ārammaṇassa paramasukhūmatam sandhāyāha. Sante hi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinno hoti. Tenāha “**santo vūpasanto nibbuto**”ti, nibbutasabbaparīlāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**. Anāsittakattā eva **abbokīṇo** asamisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visumyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Parikammaṃ** vā santabhāvanimittam, **parikammanti** ca kaṣiṇakaraṇādīni nimittuppādapariyosānaṃ, tādīsaṃ idha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammatṭhānaṃ nirassādattā asantamappaṇītaṃ siyā. **Upacārena** vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇavigameṇa, aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā...pe... paṇīto cāti yojanā. **Kecīti** uttaravīhāravāsike sandhāyāha. **Anāsittakoti** upasecanena na āsittako. Tenāha “**ojavanto**”ti, ojavantasadisoti attho. **Madhūroti** iṭṭho, cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi vasena veditabbaṃ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe “**appitappitakkhaṇe**”ti idaṃ hetumhi bhummavacanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Avikkhambhīti**ti jhānena sakasantānato anīhaṇe appahīne. **Akosallasambhūti**ti akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇe**vāti attano pavattikkhaṇeṇeva. **Antaradhāpetīti** ettha antaradhāpanaṃ vināsaṇaṃ, taṃ pana jhānakattukassa idhādhīppetattā pariuyūṭṭhānappahānaṃ hotīti āha “**vikkhambhetī**”ti. **Vūpasametīti** visesena upasameti. Visesena upasamaṇaṃ pana sammadeva upasamaṇaṃ hotīti āha “**suṭṭhu upasametī**”ti.

Nanu ca aññopi samādhī attano pavattikkhaṇeṇeva paṭipakkhadhamme antaradhāpeti vūpasameti, atha kasmā ayameva samādhī evaṃ visesetvā vuttoti? Pubbhāgato paṭṭhāya nānāvittakkavūpasamasabbhāvato. Vuttañhetam – “ānāpānassati bhāvetabbā vittakkupacchedāyā”ti (a. ni. 9.1; udā. 31). Apica tikkhapaññassa ñāṇuttarassetam kammaṭṭhānaṃ, ñāṇuttarassa ca kilesappahānaṃ itarehi sātisayaṃ, yathā saddhādhimuttehi diṭṭhippattassa. Tasmā imaṃ visesaṃ sandhāya “**ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti**”ti vuttaṃ. Atha vā nimittapātubhāve sati khaṇeṇeva aṅgapātubhāvasabbhāvato ayameva samādhī “ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti”ti vutto. Yathā taṃ mahato akālameghassa uṭṭhitassa dhārānipāte khaṇeṇeva pathaviyaṃ rajojallassa vūpasamo. Tenāha – “seyyathāpi, bhikkhave, mahāakālamegho uṭṭhito”tiādi (saṃ. ni. 5.985; pārā. 165). Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyāva hotīti āha “**nibbedhabhāgiyattā**”ti. Buddhānaṃ pana ekaṃsena nibbedhabhāgiyāva hoti. Imameva hi kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā sabbepi sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchanti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhī anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha “**anupubbena ariyamaggavuddhippatto**”ti.

Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Heṭṭhā papañcavasena vuttamatthaṃ sukhaggaṇatthaṃ saṅghetvā dassento “**ayaṃ panettha saṅkhepattho**”ti āha, piṇḍatthoti vuttaṃ hoti.

217. Tamatthanti taṃ “kathaṃ bhāvito”tiādinā pucchāvasena saṅkhepatto vuttamatthaṃ. “Idha tathāgato loke uppajjati”tiādisu (dī. ni. 1.190; ma. ni. 1.291; a. ni. 3.61) idha-saddo lokaṃ upādāya vutto, “idheva tiṭṭhamānassā”tiādisu (dī. ni. 2.369) okāsaṃ, “idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito”tiādisu (ma. ni. 1.30) padapūraṇamattaṃ, “idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”tiādisu (a. ni. 5.73) pana sāsanaṃ, “idha, bhikkhave, bhikkhū”ti idhāpi sāsanamevāti dassento “bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti vatvā tamatthaṃ pākāṭaṃ katvā dassetuṃ “**ayañhī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sabbappakārañāpānassatisamādhinibbattakassāti** sabbappakāraggaṇaṃ soḷasa pakāre sandhāya. Te hi imasmiṃyeva sāsane. Bāhirakā hi jānantā ādito catuppakārameva jānanti. Tenāha “**aññāsānassa tathābhāvapaṭisedhana**”ti, yathāvuttassa puggalassa nissayabhāvapaṭisedhanoti attho. Etena “**idha bhikkhave**”ti idaṃ antogadhevasaddanti dasseti. Santi hi ekapadānīpi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti. Tenevāha “**idheva, bhikkhave, samaṇo**”tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārañāpānassatisamādhinibbattako. **Parappavādāti** paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakāra vādā titthāyatānāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ “**imassa hī**”tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Yathā thanehi sabbaso khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādi ke paṭicca uppajjanako assādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricīṭārammaṇaṃ.

Nibandheyāti bandheyya. **Satiyāti** sammadeva kammaṭṭhānasallakkhaṇasampavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhanti** thiraṃ, yathā satokāriṣsa upacārappanābhedo samādhī ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccakabuddhānaṃ, buddhasāvakaṇānaṃ visesādhigamassa ceva aññakammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārasa ca padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsāṭṭhānupadisaṇato.

Bhikkhu dīpīsādiso araññe ekiko viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanaṇato. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalamāha. **Parakkamajavayoggabhūmīnti** bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

218. Evaṃ vuttalakkhaṇesūti abhidhammapariyāyena (vibha. 530), **suttantapariyāyena** ca vuttalakkhaṇesu. **Rukkhasamīpanti** “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvata rukkhamūlanti vuccatī”ti evaṃ vuttaṃ rukkhasa samīpaṭṭhānaṃ. **Avasesasattavidhasenāsananti** pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjanti evaṃ vuttaṃ.

Ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlanti gimhādiuttayassa, semhādi dhātuttayassa, mohādicariyattayassa ca anukūlaṃ. Tathā hi gimhakāle ca araññaṃ anukūlaṃ, hemante rukkhamūlaṃ, vassakāle suññāgāraṃ, semhadhātukassa semhapakatikassa araññaṃ, pittadhātukassa rukkhamūlaṃ, vātadhātukassa suññāgāraṃ anukūlaṃ, mohacaritassa araññaṃ, dosacaritassa rukkhamūlaṃ, rāgacaritassa suññāgāraṃ anukūlaṃ. **Alīnānuddhaccapakkhikanti** asaṅkocāvikkhepapakkhikaṃ. Sayanañhi kosajjapakkhikaṃ, ṭhānacaṅkamanāni uddhaccapakkhikāni, na evaṃ nisajjā. Tato evassa santatā. **Nisajjāya daḷhabhāvaṃ** pallaṅkābhujanena, **assāsapassāsānaṃ pavattanasukhatam** uparimakāyassa ujukaṭṭhapanena, **ārammaṇapariggahūpāyaṃ** parimukhaṃ satiyā ṭhapanena **dassento**. **Ūrubaddhāsananti** ūrūnamadhobandhanavasena nisajjā. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanam nisajjā-vacaneneva bodhitanti “**ujum kāya**”nti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā**”ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanam sarūpato, payojanato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantīti** na onamanti. **Na paripatātīti** na vigacchati vīthim na

vilaṅghati, tato eva pubbenāparaṃ viśesupattiyā **vuddhiṃ phātiṃ upagacchati**. Idha pari-saddo **abhi-saddena** samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukha**”nti, bahiddhā puṭhuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhivāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”tiādīsu (dha. sa. 16) viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamaṇaṭṭho. Tasmā **pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammaṃ pariccattasammaṃ satīṃ katvā, paramaṃ satinepakkamaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

219. Satovāti satiyā samannāgato eva saranto eva **assasati** nāssa kāci sativirahitā assāsappavatti hotīti attho. **Sato passasatīti** etthāpi satova passasatīti eva-saddo ānetvā vattabbo. **Satokārīti** sato eva hutvā, satiyā eva vā kātabbassa kattā, karaṇasīlo vā. Yadi “satova assasati sato passasatī”ti etassa **vibhaṅge** (ma. ni. 3.148; saṃ. ni. 5.986; pārā. 165) vuttaṃ, atha kasmā “assasati passasati”cceva avatvā “satokārī”ti vuttaṃ? Ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya. Paṭhamacattukke padadvayameva hi vattamānakālavasena āgataṃ, itarāni anāgatakālavasena. Tasmā ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya **sabbattha** (paṭi. ma. 1.165 ādayo) “satokārī”cceva vuttaṃ.

Dīghaṃ assāsavasenāti dīghaassāsavaseṇa vibhattialopaṃ katvā niddeso. **Dīghanti** vā bhagavatā vuttaassāsavaseṇa. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepanti** vikkhepassa paṭipakkhabhāvato “avikkhepo”ti laddhanāmacittassa ekaggabhāvaṃ pajānato. **Sati upaṭṭhitā hotīti** ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā hoti. **Tāya satiyā tena nāṇenāti** yathāvuttāya satiyā, yathāvuttena ca nāṇena. Idaṃ vutta hoti – dīghaṃ assāsaṃ ārammaṇabhūtaṃ avikkhittacittassa, asammohato vā pajānantassa tattha sati upaṭṭhitā eva hoti, taṃ sampajānantassa ārammaṇakaraṇavasena, asammohavasena vā sampajāññaṃ, tadadhīnasatisampajāññaṇa taṃsamaṅgī yogāvacaṇo satokārī nāma hotīti. **Paṭinissaggānupassī assāsavasenāti** paṭinissaggānupassī hutvā assasanaṃ vasena. “Paṭinissaggānupassī assāsavaseṇā”ti vā paṭho. Tassa paṭinissaggānupassīno assāsā paṭinissaggānupassī assāsā, tesam vasenāti attho. Vinayanayena anto utṭhitasanaṃ **assāso**, bahi utṭhitasanaṃ **passāso**. Suttantanayena pana bahi utṭhahitvāpi anto sasanato **assāso**, anto utṭhahitvāpi bahi sasanato **passāso**. Ayameva ca nayo –

“Assāsādīmajjhāpariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhataṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca”ti, “passāsādīmajjhāpariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca”ti (paṭi. ma. 1.157) –

Imāya **pāliya** sameti.

Paṭhamaṃ abhantaravāto bahi nikkhamati, tasmā pavattikkamena assāso paṭhamaṃ vuttoti vadanti. **Tāluṃ āhacca nibbāyatīti** tāluṃ āhacca nirujjhati. Tena kira sampatijāto bāladārako khipitaṃ karoti. **Evaṃ tāvāti**tiādi yathāvuttassa atthassa nigamaṇaṃ. Keci “evaṃ tāvāti anena pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoṭi gahetabbanti adhippāyo”ti vadanti.

Addhānavasenāti kāladdhānavaseṇa. Ayaṃ hi **addhāna**-saddo kālassa, desassa ca vācako. Tattha desaddhānaṃ udāharaṇabhāveṇa dassetvā kāladdhānavaseṇa assāsapassāsānaṃ dīgharassataṃ vibhāvetuṃ “**yathā hi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **okāsaddhānanti** okāsabhūtaṃ addhānaṃ. **Pharivāti** byāpetvā. **Cuṇṇavicuṇṇāpi** anekakalāpabhāveṇa. **Dīghaṃ addhānanti** dīghaṃ padesaṃ. **Tasmāti** saṅikaṃ pavattiyā dīghasantānatāya “dīghā”ti vuccanti. Ettha ca hatthiādisarīre, sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṃ desaddhānavasiṭṭhena kāladdhānavaseṇa dīgharassatā vuttāti vedītabbā. “Saṅikaṃ pūretvā saṅikameva nikkhamanti”, “sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamanti”ti ca vacanato. **Manussesūti** samānappamaṇesupi manussasārīresu. **Dīghaṃ assasantīti** dīghaṃ assāsappabandhaṃ pavattenti attho. **Passasantīti** etthāpi eseva nayo. Sunakhasasādayo viya rassaṃ assasanti ca passasanti cāti yojanā. Idaṃ pana dīghaṃ, rassaṇca assasanaṃ, passasanaṇca tesam sattānaṃ sarīrasabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Tesanti** sattānaṃ. **Teti** assāsapassāsā. **Ittaramaddhānanti** appakaṃ kālaṃ.

Navahākārehīti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṃ aladdhavisessassa kevalaṃ addhānavaseṇa ādito vuttā tayo ākāra, te ca kho ekacco assāsaṃ suṭṭhu sallakkheti, ekacco passāsaṃ, ekacco tadubhayanti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena. Keci pana “assasatīpi passasatīpīti ekajjhaṃ vacanaṃ bhāvanāya nīrantaraṃ pavattidassanatta”nti vadanti. Chandavasena pubbe viya tayo, tathā pāmojjavaseneṇāti imehi navahākārehi.

Kāmaṃ cettha ekassa puggalassa tayo eva ākāra labbhanti, tantivasena pana sabbesaṃ pāliaruḷhattā, tesam vasena parikkammaṃ katabbattā ca “**tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehi**”ti vuttaṃ. **Evaṃ pajānatoti** evaṃ yathāvuttehi ākārehi assāsapassāsāe pajānato, tattha manasikāraṃ pavattentassa. **Ekenākārenāti** dīghaṃ assāsādīsu catūsu ākāresu ekena ākāreṇa, navasu tīsu vā ekena. Tathā hi vakkhati –

“Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso;
Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikagge va bhikkhuno”ti.

Ayaṃ bhāvanā assāsapassāsakāyānupassanāti katvā vuttaṃ “**kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā sampajjati**”ti.

Idāni pāḷivaseneva te nava ākāre, bhāvanāvīdhiṅca dassetum “**yathāhā**”tiādi āraddhaṃ. Tattha **kathaṃ pajānātīti** pajānanavidhiṃ kathetukamyatāya pucchati. **Dīghaṃ assāsanti** vuttalakkhaṇaṃ dīghaṃ assāsaṃ. **Addhānasaṅkhātetī** “addhāna”nti saṅkhaṃ gate dīghe kāle, dīghaṃ khaṇanti attho. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhāta-saddo “theyyasankhāta”ntiādīsu (pārā. 91) viya, tasmā addhānasaṅkhātetī addhānakoṭṭhāse, desabhāgeti attho. **Chando uppajjātīti** bhāvanāya pubbenāparaṃ viśesaṃ āvahantiyā laddhassādattā tattha sātisaṃyo kattukāmatālakkaṇaṃ kusalacchando uppajjati. **Chandavāsenāti** tathāpavattachandassa vāsenā savisesaṃ bhāvanāmanuyūñjantassa kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ phātiṃ gamentassa. **Tato sukhumataranti** yathāvuttachandappavattiyā purimato sukhumatarānaṃ. Bhāvanābalena hi paṭippassaddhadarathapariḷāhatāya kāyassa assāsapassāsā sukhumatarā hutvā pavattanti. **Pāmojjaṃ uppajjātīti** assāsapassāsānaṃ sukhumatarabhāvena ārammaṇassa santataratāya, kammaṭṭhānaṃ ca vīthipaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddikādibhedā taruṇapīti uppajjati. **Cittaṃ vivattātīti** anukkamena assāsapassāsānaṃ atīviya sukhumatarabhāvappattiyā anupaṭṭhahane vicetabbākārappattehi cittaṃ vinivattātīti keci. Bhāvanābalena pana sukhumatarabhāvappattesu assāsapassāsāsu tattha paṭibhāganimitte uppanne pakatiassāsapassāsato cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṅghātīti** tasmīṃ paṭibhāganimitte upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṃ byāpārābhāvato ajjupekkhaṇaṃ hotīti. Sā panāyaṃ upekkhā tatramajjhātupekkhātī veditabbā.

Imehi navahi ākārehitī imehi yathāvuttehi navahi pakārehi pavattā. **Dīghaṃ assāsapassāsā kāyoti** dīghākārā assāsapassāsā cuṇṇavicuṇṇāpi samūhaṭṭhena kāyo. Assāsapassāsē nissāya uppannamittampettha assāsapassāsāsamāññameva vuttaṃ. **Upaṭṭhānaṃ satīti** ārammaṇaṃ upagantvā tiṭṭhatīti satī upaṭṭhānaṃ nāma. **Anupassanā ñāṇanti** samathavasena nimitassa anupassanā, vipassanāvasena assāsapassāsē, tannissayañca kāyaṃ “rūpa”nti, cittaṃ taṃsāmpayuttadhamme ca “arūpa”nti vavattapetvā nāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṃ, tattha yathābhūtāvabodho. **Kāyo upaṭṭhānanti** so kāyo ārammaṇakaraṇavasena upagantvā satī ettha tiṭṭhatīti upaṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca “kāyo upaṭṭhāna”nti iminā itarakāyassāpi saṅgaho hoti yathāvuttasammasanacārassāpi idha icchitattā. **No satīti** so kāyo satī nāma na hoti. **Satī upaṭṭhānañceva satī ca** saraṇaṭṭhena, upaṭṭhānaṭṭhena ca. **Tāya satiyāti** yathāvuttāya satiyā. **Tena ñāṇenāti** yathāvutteneva ñāṇena. **Taṃ kāyanti** taṃ assāsapassāsākāyañceva tannissayarūpakāyañca. **Anupassatīti** jhānasampayuttañāṇena ceva vipassanāñāṇena ca anu anu passatī. **Tena vuccatī kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti** tena anupassanena yathāvutte kāye ayaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti vuccatī.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yā ayaṃ yathāvutte assāsapassāsākāye, tassa nissayabhūte karajakāye ca kāyasseva anupassanā anudakabhūtāya marīciyā udakānupassanā viya na aniccādisabhāve kāye niccādisabhāvanupassanā, atha kho yathārahaṃ aniccadukkhaṇattasubhabhāvassevānupassanā. Atha vā kāye “aha”nti vā “mama”nti vā “itthī”ti vā “puriso”ti vā gahetabbassa kassaci abhāvato tādīsaṃ ananupassitvā kāyamattasseva anupassanā **kāyānupassanā**, tāya kāyānupassanāya sampayuttā satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**, tassa bhāvanā vaḍḍhanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti**.

Esa nayoti “navahi ākārehi”tiādinā vuttavidhiṃ rassa-pade atīdisatī. **Etthāti** etasmīṃ yathādassite “kathaṃ dīghaṃ assasanto”tiādinā (ma. ni. 3.148; saṃ. ni. 5.986; pārā. 165) āgate pāḷinaye. **Idhāti** imasmīṃ rassapadavasena āgate pāḷinaye.

Ayanti yogāvācaro. **Addhānavāsenāti** dīghakālavasena. **Ittaravāsenāti** parittakālavasena. **Imehi ākārehitī** imehi navahi ākārehi.

Tādīsoti dīgho, rasso ca. **Cattāro vaṇṇāti** cattāro ākāre, te ca dīghādayo eva. **Nāsikagge va bhikkhunoti** gāthābandhasukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ “**nāsikagge vā**”ti, vā-saddo aniyamattho, tena uttarotṭhaṃ saṅgaṇhātī.

220. Sabbakāyapaṭisaṃvedīti sabbassa kāyassa paṭi paṭi paccekaṃ sammadeva vedanasīlo jānanasīlo, tassa vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedamānoti attho. Tattha tattha sabba-ggahaṇena assāsādīkāyassa anavasesapariyādāne siddhepi anekakalāpasamudāyabhāvato tassa sabbesampi bhāgānaṃ saṃvedanadassanatthaṃ paṭi-saddaggahaṇaṃ. Tattha sakkaccakārībhāvadassanatthaṃ saṃ-saddaggahaṇanti imamattthaṃ dassento “**sakalassā**”tiādimāha. Tattha yathā samānepi assāsapassāsāsu yogino paṭipattivīdhāne paccekaṃ sakkaccamaṃyeva paṭipajjitabbanti dassetum visum desanā katā, evaṃ tamevatthaṃ dīpetum satīpi atthassa samānatāya “sakalassā”tiādinā padadvayassa visum visum atthavaṇṇanā katātī veditabbam. **Pākaṭaṃ karontoti** vibhūtaṃ karonto, sabbaso vibhāventoti attho. Pākaṭikaraṇaṃ vibhāvanaṃ tattha asammuyhanaṃ ñāṇeneva nesaṃ pavattanena hotīti dassento “**evaṃ viditaṃ karonto**”tiādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā ñāṇasampayuttacitteneva assāsapassāsē pavatteti, na vippayuttacittena, tasmā evambhūto sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī passasissāmīti sikkhatīti vuccatī buddhādīhīti yojanā. **Cuṇṇavicuṇṇavisatīti** anekakalāpatāya cuṇṇavicuṇṇabhāvena visatī. **Ādi pākaṭo hoti** satiyā, ñāṇassa ca vāsenā tathā pubbābhisaṅkhārassa pavattattā. **Tādīsena bhavitabbanti** catutthapuggalāsādisena bhavitabbam, pageva satīṃ, ñāṇaṃ paccupaṭṭhapetvā tīsupi ṭhānesu ñāṇasampayuttameva cittaṃ pavattetabbanti adhippāyo.

Evanti vuttappakārena sabbakāyapaṭisaṃvedanavaseneva. **Ghaṭatīti** ussahati. **Vāyamattīti** vāyamaṃ karoti, manasikāraṃ pavatteṭīti attho. **Tathābhūtassāti** ānāpānassatīṃ bhāventassa. **Samvaroti** satī, vīriyampi vā. **Tāya satiyāti** yā ānāpāne ārabha pavattā satī, tāya. **Tena manasikārenāti** yo so tattha satīpubbaṅgamo bhāvanāmanasikāro, tena saddhīnti adhippāyo. **Āsevattīti** “tisso sikkhāyo”ti vutte adhikusaladhamme āsevati. Tadāsevānañhettha sikkhananti adhippetam.

Purimanayeti purimasmiṃ bhāvanānaye, paṭhamavattitudvayeti adhippāyo. Tatthāpi kāmam ñānuppādanam labbhateva assāsapassāsānam yāthāvato dīgharassabhāvāvabodhasabbhāvato, tathāpi tam na dukkaram yathāpavattānam tesam gahaṇamattabbhāvato tatha vattamānakālapayogo kato. Idam pana dukkaram purisassa khuradhārayam gamanasadisam, tasmā sātisayenettha pubbābhisaṅkhārena bhavitabbanti dīpetum anāgatakālapayogo katoti imamattam dassetum **“tattha yasmā”**tiādi vuttam. Tattha **ñānuppādanādisūti ādi**-saddena kāyasaṅkhārappassambhanapīṭṭiṭṭisamvedanādim saṅgaṇhāti. Keci panettha **“saṃvarasamādānānam saṅgaho”**ti vadanti.

Kāyasaṅkhāranti assāsapassāsānam. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyappaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroti vuccati. Yo pana **“kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro”**ti (ma. ni. 1.102) evamāgato kāyasaṅkhāro cetanālakkhāno satipi dvārantarupattiyam yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca kāyadvārena lakkhito, so idha nādhippeto. **Passambhenti**tiādisu pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthavacanam, tasmā passambhanam nāma vūpasamanam, tañca tathāpayoge asati uppajjanārahassa oḷārikassa kāyasaṅkhārassa payogasampattiyā anuppādananti daṭṭhabbam. **Tatrāti** **“oḷārikam kāyasaṅkhāram passambhento”**ti ettha. **Apariggahitakāleti** kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tato eva kāyacittānampi apariggahitakāle. **“Nisīdati pallaṅkam ābhujitvā ujum kāyam paṇidhāyā”**ti hi iminā kāyapariggaho, **“parimukham satim upaṭṭhapetvā”**ti iminā cittapariggaho vutto. Tenevāha **“kāyopi cittampi pariggahitā hontī”**ti. **Kāyoti** karajakāyo. **Sadarathāti** sapariḷāhā, sā ca nesam sadarathatā garubhāvena viya oḷārikatāya avinābhāvinīti āha **“oḷārikā”**ti. **Balavatarāti** sabalā thūlā. **Santā hontīti** cittam tāvam bahiddhā vikkhepābhāvena ekaggaṃ hutvā kammaṭṭhānam pariggahetvā pavattamānam santam hoti vūpasantaṃ, tato eva taṃsamuṭṭhānā rūpadhammā lahumudukammaññabhāvappattā, tadanugūṇatāya sesam tisantatirūpanti evam citte, kāye ca vūpasante pavattamāne tannissitā assāsapassāsā santasabhāvā anukkamena sukhumatarasukhumatamā hutvā pavattanti. Tena vuttam **“yadā panassa kāyopi”**tiādi.

Ābhujanam **ābhogo**, **“passambhemī”**ti paṭhamāvajjanā. Sammā anu anu āharaṇam **samannāhāro**, tasmimyeva atthe aparāparam pavattaāvajjanā. Tasseva atthassa manasi karaṇam citte ṭhapanam **manasikāro**. Vīmaṃsā **paccavekkhaṇā**.

Sāraddheti sadarathe sapariḷāhe. **Adhimattanti** balavam oḷārikam. Līngavipallāsena vuttam. Kāyasaṅkhāroti hi adhippeto. **“Adhimattam hutvā pavattati”**ti kiriyāvisesanam vā etaṃ. **Sukhumanti** etthāpi eseva nayo. **Kāyamhīti** ettha **“citte cā”**ti ānetvā sambandhitabbam.

221. Paṭhamajjhānato vuttāyā kariyamānam dutiyajjhānassa nānāvajjanam parikkammaṃ paṭhamajjhānam viya dūrasamussāritapaṭipakkhanti katvā taṃsamuṭṭhāno kāyasaṅkhāro paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānupacāre ca oḷārikoti sadiso vutto. Esa nayo sesūpacāradvayepi. Atha vā dutiyajjhānādīnam adhigamāya paṭipajjato dukkhāpaṭipadādivasena kilamato yogino kāyakilamathacittupaghātādivasena, vitakkādisikkhobhena ca sapariphandatāya cittappavattiyā dutiyajjhānādiupacāresu kāyasaṅkhārassa oḷārikatā videtabbā. **Atisukhumoti** aññattha labbhāmano kāyasaṅkhāro catutthajjhāne atikkantasukhumo. Sukhumabhāvopissa tattha natthi, kuto oḷārikatā appavattanato. Tenāha **“appavattimeva pāpuṇāti”**ti.

Lābhissa sato anupubbasaṃpattisamāpajjanavelam, ekāsaneneva vā sabbesaṃ jhānānam paṭilābham sandhāya **majjhimabhāṇakā** heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijhānupacārepi sukhumataram icchanti. Tattha hi sopacāraṇam jhānānam uparūpari visesavantatā, santatā ca sambhaveyya, ekāvajjanupacāram vā sandhāya evam vuttam. Evañhi heṭṭhā vuttavādena imassa vādassa avirodho siddho bhinnavisayattā. **Sabbesaññevāti** ubhayesampi. Yasmā te sabbepi vuccamānena vidhinā passaddhimicchantiyeva. **“Apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati”**ti idam sadisasantānatāya vuttam. Na hi te eva oḷārikā assāsādayo sukhumā honti. Passambhanākāro pana nesam heṭṭhā vuttoyeva.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassanābhinivesam sandhāya vuttam. **Sakalarūpapariggahe sukhumo** bhāvanāya uparūpari paṇītabhāvato. Tenevāha **“rūpārūpapariggahe sukhumo”**ti. **Lakkhāṇārammaṇīkavipassanāti** kalāpasammasanamāha. Nibbidānupassanato paṭṭhāya **balavavipassanā**. Tato oraṃ **dubbavavipassanā**. **Pubbe vuttanayenāti** **“apariggahitakāle”**tiādinā samathanaye vuttana nayena **“apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro mahābhūtapariggahe paṭippassambhati”**tiādinā vipassanāyepi paṭippassaddhi yojetabbāti vuttam hoti.

Assāti imassa **“passambhayaṃ kāyasaṅkhāra”**nti padassa. **Codanāsodhanāhīti** anuyogaparihārehi. **Evanti** idāni vuccamānākārena.

Kathanti yaṃ idam **“passambhayaṃ...pe... sikkhatī”**ti (paṭi. ma. 1.171) vuttam, tam katham kena pakārena kāyasaṅkhārassa passambhanam, yogino ca sikkhanam hotīti kathetukamyatāya pucchitvā kāyasaṅkhāre sarūpato, oḷārikasukhumato, vūpasamato, anuyogaparihārato ca dassetum **“katame kāyasaṅkhārā”**tiādi āradham. Tattha **kāyikāti** rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhāti** kāyasannissitā. Kāye sati hontī, asati na hontī, tato eva te akāyasamuṭṭhānāpi kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā**. **Passambhenti**ti oḷārikoloḷārikam passambhento. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanam. Oḷārikañhi kāyasaṅkhāram avūpasantasabhāvam sannisīdāpento **“passambhento”**ti vuccati, anuppādanīrodham pāpento **“nirodhento”**ti, suṭṭhu santasabhāvam nayanto **“vūpasamento”**ti.

Yathārūpehīti yādisehi. **Kāyasaṅkhārehi** oḷārikehi kāyasaṅkhārehi. **Ānāmanāti** abhimukhabhāvena kāyassa namanā. **Vināmanāti** visuṃ visuṃ passato namanā. **Sannāmanāti** sabbato, suṭṭhu vā namanā. **Paṇāmanāti** pacchato namanā. **Iñjanādi**ni ānāmanādiṇaṃ vevacaṇāni, adhimattāni vā abhimukhaṃ calanādiṇi ānāmanādayo, mandāni iñjanādayo. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇti** tathārūpaṃ ānāmanādiṇaṃ kāraṇabhūtaṃ oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento. Tasmim hi passambhite ānāmanādayopi passambhitā eva honti.

Santaṃ sukhumanti yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa aparipphandanahetūhi ānāmanādayo na honti, tathārūpaṃ darathābhāvato santaṃ, aṇoḷārikatāya sukhumaṃ. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇti** sāmaññato ekaṃ katvā vadati. Atha vā pubbe oḷārikoḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhento anukkamena kāyassa aparipphandanahetubhūte sukhumasukhumatare uppādetvā tepi paṭippassambhetvā paramasukhumatāya koṭippattaṃ yaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambheti, taṃ sandhāya vuttaṃ “**santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**”nti.

Ittiādi codakavacaṇaṃ. Tattha **itti** pakāratthe nipāto. **Kirāti** arucisūcane, evaṃ ceti attho. Ayañhettha adhippāyo – vuttappakārena yadi atisukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhetīti. **Evaṃ santeti** evaṃ sati tayā vuttākāre labbhamāne. **Vātūpaladdhiyāti** vātassa upaladdhiyā. **Ca**-saddo samuccayattho, assāsādivātārammaṇassa cittassa pabhāvanā uppādanā pavattanā na hoti, te ca tena passambhetabbāti adhippāyo. **Assāsapassāsānaṅca bhāvanāti** oḷārike assāsapassāsē bhāvanāya paṭippassambhetvā sukhumānaṃ tesam pabhāvanā ca na hoti, ubhayaṃ tesam tena paṭippassambhetabbato. **Ānāpānassatiyāti** ānāpānārammaṇāya satiyā ca pavattanaṃ na hoti, ānāpānānaṃ abhāvato. Tato eva taṃsampaṃyuttassa **ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā** uppādanāpi na hoti. Na hi kadāci ārammaṇena vinā sārammaṇadhama sambhavanti. **Na ca naṃ tantī** ettha **nanti** nipātamattaṃ. Taṃ vuttavidhānaṃ samāpattiṃ paṇḍitā paññāvanto na ceva samāpajjanti tato na vuṭṭhahantiyojanā. Evaṃ codako sabbena sabbam abhāvūpanayanaṃ passambhananti adhippāyena codeti.

Puna **iti kirātiādi** yathāvuttāya codanāya vissajjanā. Tattha **kirāti** “yadi”ti etassa atthe nipāto. Iti kira sikkhati, mayā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Evaṃ santeti** evaṃ passambhane sati. **Pabhāvanā hotīti** yadipi oḷārikā kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti anukkamena paramasukhumabhāvappattassa vasena nimittupattiyā ānāpānassatiyā, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā ijjhatevāti adhippāyo.

Yathā kathaṃ viyāti yathāvuttavidhānaṃ taṃ kathaṃ viya daṭṭhabbam, atthi kiñci tadatthasampañipādane opammanti adhippāyo. Idāni opammaṃ dassetuṃ “**seyyathāpi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi**ti opammatthe nipāto. **Kaṃseti** kaṃsabhājane. **Nimittanti** nimittassa, tesam saddānaṃ pavattākāressāti attho. Sāmiatthe hi idaṃ upayogavacaṇaṃ. **Suggahitattāti** suṭṭhu gahitattā. **Sumanasikatattāti** suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sūpadhāritattāti** sammadeva upadhāritattā sallakkhitattā. **Sukhumakā saddāti** anurave āha, ye appakā. Appattho hi ayaṃ ka-saddo. **Sukhumasaddanimitārammaṇatāpi**ti sukhumo saddova nimittaṃ sukhumasaddanimittaṃ, tadārammaṇatāyapi. Kiṃ vuttaṃ hoti? Kāmaṃ tadāsukhumāpi saddā niruddhā, saddanimittaṃ pana suggahitattā sukhumatarasaddanimitārammaṇabhāvenāpi cittaṃ pavattati. Ādito paṭṭhāya hi tassa tassa niruddhassa saddassa nimittaṃ avikkhittena cittena upadhārentassa anukkamena pariyoṣāne atisukhumasaddanimitampi ārammaṇaṃ katvā cittaṃ pavattateva. **Cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati** tasmim yathāupaṭṭhite nimitte samādhānasabbhāvato.

Evaṃ santetiādi vuttassevatthassa nīgamanavasena vuttaṃ. Tattha yassa suttapadassa saddhim codanāsodhanāhi attho vutto, taṃ uddharitvā kāyānupassanāsatiṭṭhānāni vibhāgato dassetuṃ “**passambhaya**”ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbam vuttanayattā uttānameva.

222. Ādikammikassa kammaṭṭhānavasenāti samathakammaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Vipassanaṃ kammaṭṭhānaṃ pana itaracatukkesupi labbhateva. **Etthāti** paṭhamacatukke. **Pañcasandhikanti** pañcapabbam, pañcabhāganti attho.

Kammaṭṭhānassa uggaṇhananti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇhanaṃ. Tadattaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchānā**. Atha vā ganthato, atthato ca kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ **uggaho**. Tattha saṃsayaparipucchānā **paripucchā**. **Kammaṭṭhānassa upaṭṭhānanti** nimittupaṭṭhānaṃ, evaṃ bhāvanamanuyuñjantassa “evamidha nimittaṃ upaṭṭhāti”ti upadhāraṇaṃ, tathā **kammaṭṭhānappanā** “evaṃ jhānamappeti”ti. **Kammaṭṭhānassa lakkhaṇanti** gaṇanānubandhanāphusaṇānaṃ vasena bhāvanāṃ ussukkāpetvā ṭṭhapanāya sampatti, tato parampi vā sallakkhaṇādivasena matthakappattīti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṃ. Tenāha “**kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti**”ti.

Attanāpi na kilamati odhiso kammaṭṭhānassa uggaṇhanato. Tato eva **ācariyampi na viheseti** dhammādhikaraṇampi bhāvanāya matthakaṃ pāpanato. **Tasmāti** taṃ nimittaṃ attano akilamaṇācariyāvihesanahetu. **Thokanti** thokaṃ thokaṃ. Uggahetabbato **uggaho**, sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vuttauggahamattaṃ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho**, tato. **Ekapadampīti** ekakoṭṭhāsampi.

223. Anuvahanāti assāsapassāsānaṃ anugamanavasena satiyā nīrantaraṃ anupavattanā. **Phusanāti** assāsapassāsē gaṇentassa gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhantassa yathā appanā hoti, tathā cittaṃ ṭhapentassa ca

nāsikaggādīṭṭhānassa nesam phusanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanāvasena visum manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇanādi kātabbanti dassetuṃ idha phusanāgahaṇanti dīpento “**phusanāti phuṭṭhaṭṭhāna**”nti āha. **Ṭhapanāti** samādhānaṃ. Tam hi sammadeva ārammaṇe cittassa ādhānaṃ ṭhapanam hoti. Tathā hi samādhi “cittassa ṭhīti saṅṭhīti”ti (dha. sa. 11.15) niddiṭṭho. Samādhīpadhānā pana appanāti āha “**ṭhapanāti appanā**”ti. Aniccatādīnaṃ sallakkaṇato **sallakkhaṇā vipassanā**. Pavattato, nimittato ca vinivaṭṭanato **vivaṭṭanā nāma maggo**. Sakalasaṃkilesapaṭippassaddhibhāvato sabbaso suddhīti **pārisuddhi phalaṃ**. Tesanti vivaṭṭanāpārisuddhīnaṃ. **Paṭipassanāti** paṭi paṭi dassanaṃ pekkhanaṃ. Tenāha “**paccavekkhaṇā**”ti.

Khaṇḍanti ekaṃ tīṇi pañcāti evaṃ gaṇanāya khaṇḍanaṃ. **Okāseti** gaṇanavidhiṃ sandhāyāha. **Gaṇananissitova** na kammaṭṭhānanissito. “**Sikhāppattam nu kho**”ti idaṃ cirataraṃ gaṇanāya manasi karontassa vasena vuttaṃ. So hi tathā laddhaṃ avikkhepamattaṃ nissāya evaṃ maññeyya. “**Assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, tam gahetvā**”ti idaṃ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamam upaṭṭhāti, tam sandhāya vuttaṃ, yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampi gahetvā gaṇetabbaṃ. “**Yo upaṭṭhāti**”ti iminā ca dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākāṭataro upaṭṭhāti, so gahetabboti ayampi attho dīpītoti daṭṭhabbaṃ. **Pavattamānaṃ pavattamānanti** āmedītavacanena nīrantaraṃ assāsapassāsānaṃ upalakkhaṇam dasseti. **Evanti** vuttappakārena upalakkhetvā vāti attho. **Pākāṭa honti** gaṇanāvasena bahiddhā vikkhepābhāvato.

Palighassa parivattanaṃ, tam yattha nikkhipanti, so **palighatthambho**. **Tiyāmarattinti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Purimanayenāti** sīghagaṇanāya, gopālakagaṇanāyāti attho. **Eko dve tīṇi cattāri pañcāti** gaṇanāvidhidassanaṃ. Tasmā **aṭṭhāti**disupi ekato paṭṭhāyeva paccemaṃ aṭṭhādīni pāpetabbāni. **Sīgham sīgham gaṇetabbaṃ**eva. Kasmāti tattha kāraṇam, nidassanañca dasseti “**gaṇanapaṭibaddhe hr**”tiādīnā. Tattha arīyati tena nāvāti arittaṃ, pājanadaṇḍo. Arittena upatthambhanaṃ **arittupatthambhanaṃ**, tassa vasena.

Nippariyāyato nīrantarappavatti nāma ṭhapanāyamevāti āha “**nīrantaram pavattam viyā**”ti. Anto pavisantaṃ vātam manasi karonto anto cittaṃ paveseti nāma. Bahi cittanīharaṇepi eseva nayo. **Vātabbhāhatanti** abbhantaragataṃ vātam bahulaṃ manasi karontassa vātena tam ṭhānaṃ abbhāhataṃ viya, medena pūritaṃ viya ca hoti, tathā upaṭṭhāti. **Nīharato** phuṭṭhokāsaṃ muñcitvā, tathā pana nīharato vātassa gatisammanesanamukhena nānārammaṇesu cittaṃ vidhāvātīti āha “**puṭuttārammaṇe cittaṃ vikkhipatī**”ti.

Etanti etaṃ assāsapassāsajātaṃ.

224. Anugamananti pavattapavattānaṃ assāsapassāsānaṃ ārammaṇakaraṇavasena satiyā anu anu pavattanaṃ anugacchanaṃ. Tenevāha “**tañca kho na ādimajjhāpariyosānānugamanavasena**”ti. **Nābhi ādi** tattha paṭhamam uppajjanato. Paṭhamuppattivāsena hi idha ādicintā, na uppattimattavasena. Tathā hi te nābhito paṭṭhāya yāva nāsikaggā sabbattha uppajjanteva. Yattha yattha ca uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti dhammānaṃ gamanābhāvato. Yathāpaccayaṃ pana desantaruppattiyam gatisamaññā. **Hadayaṃ majjhanti** hadayasamīpaṃ tassa uparibhāgo majjham. **Nāsikaggam pariyoṣānanti** nāsikaṭṭhānaṃ tassa pariyoṣānaṃ assāsapassāsāsamaññāya tadavadhibhāvato. Tathā hete “cittasamuṭṭhānā”ti vuttā, na ca bahiddhā cittasamuṭṭhānaṃ sambhavo atthi. Tenāha “**abbhantaram pavisanavātassa nāsikaggam ādi**”ti. Pavisananikkhamanapariyāyo pana taṃsadisavasena vuttoti vedītabbo. **Vikkhepagatanti** vikkhepaṃ upagataṃ, vikkhittam asamāhitanti attho. **Sāraddhāyāti** sadarathabhāvāya. **Iñjanāyāti** kammaṭṭhānāmanasikārassa calanāya.

Vikkhepagatena cittenāti hetumhi karaṇavacanaṃ, itthambhūtalakkaṇe vā. **Sāraddhāti** sadarathā. **Iñjitāti** iñjanakā calanakā. Tathā **phanditā**.

Ādimajjhāpariyosānavasenāti ādimajjhāpariyosānānugamanavasena na manasi kātabbanti sambandho. “Anubandhanāya manasi karontena phusanāvasena ca ṭhapanāvasena ca manasi kātabba”nti yenādhippāyena vuttaṃ, tam vivarituṃ “**gaṇanānubandhanāvasena viyā**”tiādīmāha. Tattha **visum manasikāro natthīti** gaṇanāya, anubandhanāya ca vinā yathākkamaṃ kevalam phusanāvasena, ṭhapanāvasena ca kammaṭṭhānāmanasikāro natthi. Nanu phusanāya vinā ṭhapanāya viya, phusanāya vinā gaṇanāyapi manasikāro natthiyeva? Yadi pi natthi, gaṇanā pana yathā kammaṭṭhānāmanasikārassa mūlabhāvato padhānabhāvena gahetabbā, evaṃ anubandhanā ṭhapanāya, tāya vinā ṭhapanāya asambhāvato. Tasmā satipi phusanāya nānantarikabhāve gaṇanānubandhanā eva mūlabhāvato padhānabhāvena gahetvā itarāsam tadabhāvaṃ dassento āha “**gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭṭhapanāvasena visum manasikāro natthī**”ti. Yadi evaṃ tā kasmā uddese visum gahitāti āha “**phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyevā**”tiādi. Tattha “**phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento**”ti iminā gaṇanāya phusanā aṅganti dasseti. Tenāha “**gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karotī**”ti. **Tatthevāti** phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva. **Teti** assāsapassāse. **Satiyā anubandhantoti** gaṇanāvīthim anugantvā satiyā nibandhanto, phuṭṭhokāseyeva te nīrantaram upadhārentoti attho. **Appanāvasena cittaṃ ṭhapentoti** yathā appanā hoti, evaṃ yathāupaṭṭhite nimitte cittaṃ ṭhapento samādahanto. **Anubandhanāya cāti**disu anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccatīti yojanā. **Svāyamatthoti** yvāyam “phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto”ti ca vutto, so ayamatto. Yā accantāya na minotī na vinicchināti, sā mānassa samīpeti **upamā** yathā “goṇo viya gavayo”ti.

225. Paṅguloti pīṭhasappī. **Dolā** pekholo. **Kīlatanti** kīlantānaṃ. **Mātāputtānanti** attano bhariyāya, puttassa ca. **Ubho koṭiyoti** āgacchantassa purimakoṭiṃ, gacchantassa pacchimakoṭinti dvepi koṭiyo. **Majjhanti** dolāphalakasseva majjhaṃ. Upanibandhanathambho viyāti **upanibandhanathambho**, nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā, tassa **mūle** samīpe **ṭhatvā**. Kathaṃ ṭhatvā? Satiyā vasena. Satiñhi tattha sūpaṭṭhitaṃ karonto yogāvacarō tattha ṭhito nāma hoti, avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato. **Nimitteti** nāsikaggādinimitte. **Satiyā nisīdantoti** sativasena nisīdanto. “Satiñhi tatthā” tiādina ṭhāne viya vattabbaṃ. **Tatthāti** phuṭṭhaphuṭṭhāṭṭhāne.

226. Teti nagarassa antobahigatā manussā, tesam saṅgahā ca hatthagatā.

227. Ādito paṭṭhāyāti upameyyatthadassanato paṭṭhāya. Gāthāyaṃ **nimittanti** upanibandhanānimittaṃ. **Anārammaṇamekacittassāti** ekassa cittassa na ārammaṇaṃ, ārammaṇaṃ na hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhammeti** nimittaṃ assāso passāsoti ime tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa. **Ca**-saddo byatireke. **Bhāvanāti** ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Nupalabbhatīti** na upalabbhati na sijjhatīti ayaṃ codanāgāthāya attho, dutiyā pana parihāragāthā suviññeyyāva.

Kathanti tāsam atthaṃ vivarituṃ kathetukamyatāpucchā. **Ime tayo dhammā**tiādīsu padayojanāya saddhiṃ ayamatthaniddeso – ime nimittādayo tayo dhammā ekacittassa kathaṃ ārammaṇaṃ na honti, tathāpi na cime na ca ime tayo dhammā aviditā honti, kathaṃ na ca honti aviditā? Tesañhi aviditatte cittañca kathaṃ vikkhepaṃ na gacchati, padhānañca bhāvanāya nipphādaṃ vīriyañca kathaṃ paññāyati, nīvaraṇānaṃ vikkhambhakaṃ sammadeva samādhānāvahaṃ bhāvanānuyogasañkhātāṃ payogañca yogī kathaṃ sādheti, uparūpari lokiyalokuttarañca visesaṃ kathamadhigacchattī.

Idāni tamatthaṃ kakacūpamāya sādhetuṃ “**seyyathāpi**” tiādi vuttaṃ. Bhūmibhāgassa visamatāya cañcale rukkhe chedanakiriyaṃ na sukarā siyā, tathā ca sati kakacadantagati dubbhiññeyyāti āha “**same bhūmibhāge**” ti. **Kakacenāti** khuddakena kharapattena. Tenāha “**puriso**” ti. **Phuṭṭhakakacadantānanti** phuṭṭhaphuṭṭhakakacadantānaṃ vasena. Tena kakacadantehi phuṭṭhaphuṭṭhāṭṭhāneyeva purisassa satiyā upaṭṭhānaṃ dasseti. Tenāha “**na āgate vā gate vā kakacadante manasi karotī**” ti. Kakacassa ākaḍḍhanakāle purisābhimukhaṃ pavattā āgatā. Pellanakāle tato vīgatā “gatā” ti vuttā. **Na ca āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā hontī** sabbattha satiyā upaṭṭhitattā chinditabbaṭṭhānaṃ aphasivā gacchantānaṃ, āgacchantānañca kakacadantānaṃ abhāvato. **Padhānanti** rukkhasa chedanavīriyaṃ. **Payoganti** tasveva chedanakiriyaṃ. **Visesanti** anekabhāvāpādanāṃ, tena ca sādhetabbaṃ payojanavisesaṃ.

Yathā rukkhotiādi upamāsaṃsandanaṃ. Upanibandhati ārammaṇe cittaṃ etāyāti sati upanibandhanā nāma, tassā assāsapassāsānaṃ sallakkhaṇassa nimittanti **upanibandhanānimittaṃ**, nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā. **Evamevāti** yathāpi so puriso kakacena rukkhaṃ chindanto āgatagate kakacadante amanasikarontopi phuṭṭhaphuṭṭhāṭṭhāneyeva satiyā upaṭṭhapanena āgatagate kakacadante jānāti, suttapadañca avirajjhanto atthakiccaṃ sādheti, evameva. **Nāsikagge mukhanimitteti** dīghanāsiko nāsikagge itaro mukhaṃ dasanaṃ nimīyati chādīyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttarotṭhe.

Idaṃ padhānanti yena vīriyārambhena āradhāvīriyassa yogino kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamaṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti, idaṃ vīriyaṃ padhānanti phalena hetuṃ dasseti. **Upakkilesā pahīyantīti** cittassa upakkilesabhūtāni nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. **Vitakkā vūpasamantīti** tato eva kāmavitakkādayo micchāvitakkā upasamaṃ gacchanti, nīvaraṇappahānena vā paṭṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā vitakkavūpasamāpadesena dutiyajjhānādhīnamadhigamamāha. **Ayaṃ payogoti** ayaṃ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogo payogo. **Samyojanā pahīyantīti** dasapi samyojanāni maggapaṭipāṭiyā samucchadavasena pahīyanti. **Anusayā byantī hontīti** tathā sattapi anusayā anuppattidhammāpādanena bhāṅgamattassapi anavesato vīgatantā honti. Ettha ca samyojanappahānaṃ nāma anusayanirodheneva hoti, pahīnesu ca samyojanesu anusayānaṃ lesopi na bhavissatīti ca dassanatthaṃ “**samyojanā pahīyanti anusayā byantī hontī**” ti vuttaṃ. **Ayaṃ visesoti** imaṃ samādhim nissāya anukkamena labbhāno ayaṃ samyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho.

Yassāti yena. **Anupubbanti** anukkamena. **Paricitāti** paricīṇṇā. Ayaṃ hettha sañkhepattho – ānāpānassati yathā buddhena bhagavatā desitā, tatheva yena dīgharassapajānanādividhinā anupubbaṃ paricitā sutṭhu bhāvitā, tato eva paripuṇṇā soḷasannaṃ vatthūnaṃ pāripūriyā sabbaso puṇṇā. So bhikkhu imaṃ attano khandhādilokaṃ paññobhāsena pabhāseti. Yathā kiṃ abbhā muttova candimā abbhupakkilesavimutto candimā tārakarājā viyāti.

Idhāti kakacūpamāyaṃ. **Assāti** yogino. **Idhāti** vā imasmim ṭhāne. **Assāti** upamābhūtassa kakacassa. Āgatagatavasena yathā tassa purisassa amanasikāro, evaṃ assāsapassāsānaṃ **āgatagatavasena amanasikāramattameva payojanaṃ**.

228. Nimittanti paṭibhāganimittaṃ. **Avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitāti** appanāvitakkādiavasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitāti vadanti, vicārādīti pana vattabbaṃ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi pāḷiyaṃ “appanā byappanā” ti (dha. sa. 7) niddiṭṭho, taṃsampayogato vā yasmā jhānaṃ “appanā” ti aṭṭhakathāvohāro, jhānaṅgesu ca samādhī padhānaṃ, tasmā taṃ “appanā” ti dassento “**avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsankhātā ṭhapanā ca sampajjati**” ti āha. **Kassaci pana**

gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabbutī ettha “**anukkamoto...pe... laṅghanākārapattam viya hotī**”ti ettako gantho parihīno.

Sāradhakāyassa kassaci puggalassa. **Onamati** paṭṭikādīnaṃ palambanena. **Vikūjatīti** saddaṃ karoti. Gattānisadakaparādīnaṃ sandhiṭṭhānesu **valiṃ gaṇhāti** tattha tattha valitaṃ hoti. Kasmā? Yasmā sāradhakāyo garuko hotīti kāyadarathavūpasamena saddhiṃ sijjhamāno oḷārikaassāsapassāsanirodho byatirekamukhena tassa sādhanam viya vutto. **Oḷārikaassāsapassāsanirodhavasenāti** anvayavasena tadatthasādhanam. Tattha **kāyadarathe vūpasanteti** cittajarūpānaṃ lahumudukammaññabhāvena yo sesatisantatirūpānampi lahuādibhāvo, so idha kāyassa lahubhāvoti adhippeto. Svāyaṃ yasmā cittassa lahuādibhāvena vinā natthi, tasmā vuttaṃ “**kāyopi cittampi lahuam hotī**”ti.

Oḷārike assāsapassāse niruddhetiādi heṭṭhā vuttanayampi vicetabbākārapattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṃ dassetuṃ ānītaṃ.

229. Uparūpari vibhūtānīti bhāvanābalena uddham uddham pākāṭāni honti. **Desatoti** pakatiyā phusanadesato, pubbe attanā phusanavasena upadhāritatṭhānato.

“**Kattha natthī**”ti ṭhānavasena, “**kassa natthī**”ti puggalavasena vīmaṃsiyamānamattham ekajjham katvā vibhāvetuṃ “**antomātukucchiya**”ntiādi vuttaṃ. Tattha yathā uduke nimuggassa puggalassa niruddhokāsātāya assāsapassāsā na pavattanti, evaṃ antomātukucchiyaṃ. Yathā matānaṃ samuṭṭhāpakacittābhāvato, evaṃ asaṅñibhūtānaṃ mucchāparetānaṃ, asaṅñisu vā jātānaṃ, tathā nirodhasamāpanānaṃ. Catutthajjhānasamāpanānaṃ pana dhammatāvaseneva nesaṃ anuppajjanaṃ, tathā rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ. Keci pana “anupubbato sukhumabhāvappattiyā catutthajjhānasamāpanassa, rūpabhava rūpānaṃ bhavaṅgassa ca sukhumabhāvato rūpabhavasamaṅgīnaṃ natthī”ti kāraṇam vadanti. **Atthiyeva te assāsapassāsā** pariyesatoti adhippāyo, yathāvuttasattaṭṭhānavinimuttassa assāsapassāsānaṃ anuppajjanatṭhānassa bhāvato. **Pakatiphuṭṭhavasenāti** pakatiyā phusanatṭhānavasena. **Nimittam ṭhapetabbanti** satiā tattha tattha sukhappavattanattham thiratarasañjānaṃ pavattetabbaṃ. Thirasaññāpadaṭṭhānā hi sati. **Imavevāti** imaṃ eva anupaṭṭhahantassa kāyasaṅkhārassa kaṅṭakuṭṭhāpananayena upaṭṭhāpanavidhimeva. **Atthavasanti** hetuṃ. **Atthoti** hi phalaṃ, so yassa vasena pavattati, so atthavasoti. **Muṭṭhassatissāti** vinaṭṭhassatissa. **Asampajānassāti** sampajāññarahitassa, bhāventassa anukkamena anupaṭṭhahante assāsapassāsāse vīmaṃsitvā “ime te”ti upadhāretuṃ, sammadeva pajānituṅca samatthāhi satipaṅñāhi virahitassāti adhippāyo.

230. Ito aññaṃ kammaṭṭhānaṃ. **Garukanti** bhāriyaṃ. Sā cassa garukatā bhāvanāya sudukkarabhāvenāti āha “**garukabhāvana**”nti. Uparūpari santasukhumabhāvappattito “balavatī suvisadā sūrā ca satipaṅñā ca icchitabbā”ti vatvā sukhumassa nāma atthassa sādhanenāpi sukhumeneva bhavitabbanti dassetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Idāni anupaṭṭhahantānaṃ assāsapassāsānaṃ pariyesanupāyaṃ dassento “**tāhi ca panā**”tiādimāha. Tattha **gocaramukheti** gocarābhimukhe. **Anupadanti** padānupadaṃ. **Caritvāti** gocaram gahetvā. **Tasmimyeva ṭhāneti** upanibandhanānimittasaññitatṭhāne. **Yojetvāti** manasikārena yojetvā. **Satirasmiyā bandhitvāti** vā vuttamevatthamāha “**tasmimyeva ṭhāne yojetvā**”ti. Na hi upameyye bandhanayojanattṭhānāni visuṃ labbhanti.

231. Nimittanti uggahanimittam, paṭibhāganimittam vā. Ubhayampi hi idha ekajjham vuttaṃ. Tathā hi tūlapicuādiupamattayaṃ uggahe yujjati, sesam ubhayattha. **Ekacce**ti eke ācariyā.

Tārakarūpaṃ viyāti tārakāya pabhārūpaṃ viya. Maṅgulikādiupamā paṭibhāge vaṭṭanti. Katham panetaṃ ekaṃyeva kammaṭṭhānaṃ anekākārato upaṭṭhātīti āha “**tañca paneta**”ntiādi. **Suttantanti** ekaṃ suttaṃ. Paṇuṇappavattibhāvena avicchedaṃ, mahāvisayatañca sandhāyāha “**mahati pabbateyyā nadi viyā**”ti. Atthabyañjanasampattiyā samantabhaddakaṃ suttaṃ sabbabhāgamanoharā sabbapāliphullā vanaghaṭā viyāti āha “**ekā vanarāji viyā**”ti. Tenāha bhagavā – “vanappagumbe yatha phussitagge”ti (khu. pā. 6.13; su. ni. 236). Nānānusandhikaṃ nānāpeyyālam vividhanayanipuṇam bahuvidhakammaṭṭhānamukhasuttantaṃ atthikehi sakkaccaṃ samupajīvitabbanti āha “**sītacchāyo... pe... rukkho viyā**”ti. **Saññānānatāyāti** nimittupaṭṭhānato pubbeva pavattasaññānaṃ nānāvidhabhāvato.

Ime tayo dhammāti assāso, passāso, nimittanti ime tayo dhammā. **Natthīti** kammaṭṭhānavasena manasikātabbhāvena natthi na upalabbhanti. **Na ca upacāraṅti** upacāraṃpi na pāpuṇāti, pageva appananti adhippāyo. **Yassa panāti** vijjāmanāpakkho vuttanāyānusārena veditabbo.

Idāni vuttasseva atthassa samatthanattham kakacūpamāyaṃ āgatā “**nimitta**”ntiādikā gāthā paccānītā.

232. Nimitteti yathāvutte paṭibhāganimitte. **Evaṃ hotīti** bhāvanamanuyuttassa eva hoti. Tasmā “punappaṇam evaṃ manasi karohī”ti vattabbo. **Vosānaṃ āpajjeyyāti** “nimittam nāma dukkaram uppādetuṃ, tayidaṃ laddham, handāham dāni yadā vā tadā vā visesaṃ nibbattessāmī”ti saṅkocaṃ āpajjeyya. **Visīdeyyāti** “ettakaṃ kālam bhāvanamanuyuttassa nimittampi na uppannam, abhabbo maññe visesassā”ti visādam āpajjeyya.

“Imāya paṭipadāya jarāmarāṇato muccissāmīti paṭipannassa nimitta”nti vutte katham saṅkocāpatti, bhīyoso mattāya ussāhameva kareyyāti “**nimittamidam...pe... vattabbo**”ti **majjhimabhāpakā** āhu. **Evanti** vuttappakārena paṭibhāganimitteyeva bhāvanācittassa ṭhapanena. **Ito pabhuṭīti** ito paṭibhāganimittupattito paṭṭhāya. Pubbe yaṃ vuttam “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotī”ti (visuddhi. 1.224), tatha anubandhanam, phusanañca vissajjetvā **ṭhapanāvasena bhāvanā hotīti** ṭhapanāvaseneva bhāvetabbanti attho.

Porāṇehi vuttovāyamatthoti “**nimitte**”ti gāthamāha. Tatha **nimitteti** paṭibhāganimitte. **Ṭhapaṃ cittaṃ** bhāvanācittam ṭhāpentō, ṭhapanāvasena manasi karontoti attho. **Nānākāraṃti** “cattāro vaṇṇā”ti (visuddhi. 1.219; pārā. aṭṭha. 2.165; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.163) evaṃ vuttam nānākāram. Ākāsamaññavasena hetam ekavacanam. **Vibhāvayanti** vibhāvento antaradhāpentō. Nimittupattito paṭṭhāya hi te ākāra amanasikaroto antarahitā viya honti. **Assāsapassāseti** assāsapassāse yo nānākāro, tam vibhāvayam, assāsapassāsasambhūte vā nimitte. **Sakam cittaṃ nibandhatīti** tāya eva ṭhapanāya attano cittaṃ upanibandhati, appetīti attho. Ye pana “vibhāvayanti vibhāvento viditam pākātam karonto”ti attham vadanti, tam pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho – dhitisampannattā **dhīro** yogī assāsapassāse nānākāram vibhāvento nānākārato te pajānanto vidite pākāte karonto, nānākāram vā oḷārikoḷārike passambhento vūpasamento tatha yaṃ laddham nimittam, tasmim cittaṃ ṭhāpentō anukkamena sakam cittaṃ nibandhati appetīti.

Vaṇṇatoti picuṇḍatārakarūpādīsū viya upaṭṭhitavaṇṇato. **Lakkhaṇatoti** kharabhāvādisabhāvato, aniccādilakkhaṇato vā. Rakkhitabbaṃ tam nimittanti sambandho. Nimittassa rakkhaṇam nāma tatha paṭiladdhassa upacārajhānassa rakkhaṇeneva hotīti āha “**punappunam manasikāravasena vuddhim viruḷhim gamayitvā**”ti.

233. Etthāti etissam kāyānupassanāyam. **Pārisuddhim pattukāmoti** adhigantukāmo, samāpajjitukāmo ca, tatha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena adhigantukāmo, sallakkhaṇāvasena samāpajjitukāmoti yojetabbaṃ. **Nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanam paṭṭhapetīti** saṅkhepatō vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**katha**”ntiādi vuttam. Tatha **yathā hītiādi** kāyassa, cittaṃ ca assāsapassāsānam samudayabhāvadassanam. **Kammāraggariyāti** kammāraṇam ukkāyam aggidhamanabhastā. **Dhamamānāyāti** dhamayantiyā, vātam gāhāpentiyāti attho. **Tajjanti** tadanurūpaṃ. **Evamevāti** ettha kammāraggarī viya karajakāyo, vāyāmo viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi assāsapassāsā cittaṃ samuṭṭhānā, karajakāyam pana vinā tesam appavattanato “**kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsā**”ti vuttam.

Tassāti nāmarūpassa. **Paccayam pariyesatīti** “avijjāsamudayā rūpasamudayo”tiādinā (paṭi. ma. 1.50) avijjādikam paccayam vīmaṃsati pariggaṇhāti. **Kaṅkham vitaratīti** “ahosiṃ nu kho aham atītamaddhāna”nti (ma. ni. 1.18; sam. ni. 2.20) ādinayappavattam soḷasavattukam vicikiccham atikkamati pajahati. “Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatappaccuppanna”nti (ma. ni. 1.347; 361; 3.86; a. ni. 4.181) ādinayappavattam **kalāpasammasanam. Pubbabhāgeti** paṭipadāññadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pubbabhāge **uppanne. Obhāsādayoti** obhāso ñāṇam pīti passaddhi sukham adhimokkho paggaḥo upekkhā upaṭṭhānam nikanṭīti ime obhāsādayo dasa. **Udayam pahāyāti** udayabbayānupassanāya gahitam saṅkhāraṇam udayam vissajjetvā tesam bhaṅgasseva anupassanato bhaṅgānupassanam ñāṇam **patvā** ādinānupassanāpūbbhaṅgamāya nibbidānupassanāya **nibbindanto**. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānulomaññāṇam ciṇṇapariyante uppannagotrabhuññānāntaram uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto**. Maggakkhaṇe hi ariyo virajjati vimuccatīti ca vuccati. Tenāha “**yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā**”ti. Maggaphalanibbānapahīnāvāsīṭṭhakilesasaṅkhātassa paccavekkhitabbassa pabhedena **ekūnavīsatiḥedassa**. Araḥato hi avāsīṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsatiṭā. **Assāti** ānāpānakammaṭṭhānikassa.

234. Visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi paṭhamacatukkavasena adhigatajhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena desitattā. **Tesanti** tiṇṇam catukkānam.

Pītipaṭisaṃvedīti pītiyā paṭi paṭi sammadeva vedanāsīlo, tassā vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, tam vā paṭi paṭi sammadeva vedayamāno. Tatha kāmam saṃvedana-ggahaṇeneva pītiyā sakkaccaṃ viditabhāvo bodhito hoti, yehi pana pakārehi tassā saṃvedanam icchitam, tam dassetuṃ **paṭi-saddaggaṇam** “paṭi paṭi saṃvedīti paṭisaṃvedī”ti. Tenāha “**dvihākārehi**”tiādi.

Tatha **katham ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hotīti** pucchāvacanam. **Sappīlike dve jhāne samāpajjati** pītisahagatāni dve paṭhamadutiyañānāni paṭipātiyā samāpajjati. **Tassāti** tena. “Paṭisaṃviditā”ti hi padaṃ apekkhitvā kattuatthe etaṃ sāmivacanam. **Samāpattikkhaṇeti** samāpanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenāti** jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇatoti** ārammaṇamukhena, tadārammaṇajhānapariyāpannā pīti paṭisaṃviditā hoti **ārammaṇassa paṭisaṃviditattā**. Kiṃ vuttam hoti? Yathā nāma sappapariyesanam carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito gahito eva hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññato ca tassā gahaṇassa sukarattāti.

Katham asammoḥato pīti paṭisaṃviditā hotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Vipassanākkhaṇeti** vipassanāpaññāya tikkhavisadappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhenāti** pītiyā salakkhaṇassa, sāmāññalakkhaṇassa ca

paṭivijjanena. Yaṃ hi yassa viśesato, sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim̐ vidite so yāthāvato vidito eva hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃveditā hotī**”ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ “**vuttañheta**”ntiādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**tiādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana satokāritā dāssanavasena pāḷi āgatā, idha pītipaṭisaṃveditāvasena, pītipaṭisaṃveditā ca atthato vibhattā eva. Apica ayamettha saṅkhepattho – **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūta vasena pajānato sā pīti paṭisaṃveditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ “avikkhepo”ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsāmpayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃveditā hoti, evaṃ taṃsāmpayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃveditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavaseṇa jhānasāmpayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyāti** evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭivīditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti **paṭisaṃveditā hoti**. **Dīghaṃ passāsavasenā**tiādisupi imināva nayena attho vedītabbo.

Evaṃ paṭhamacatukkavasena dassitaṃ pītipaṭisaṃvedanaṃ ārammaṇato, asammohato ca vibhāgaso dassetuṃ “āvajjato”tiādi vuttaṃ. Tattha **āvajjatoti** jhānaṃ āvajjantassa. **Sā pīṭīti** sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānatoti** samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato. Tassa sā pīti paṭisaṃveditā hotīti sambandho. **Passatoti** dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhatoti** jhānaṃ paccavekkhantassa. **Cittaṃ adhiṭṭhahatoti** “ettakaṃ vellaṃ jhānasamaṅgī bhavissāmī”ti jhānacittaṃ adhiṭṭhahantassa. Evaṃ pañcannaṃ vasībhāvānaṃ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṃvedanā dassitā.

Idāni yehi dhammehi jhānaṃ, vipassanā ca sījjhanti; tesāṃ jhānapariyāpannānaṃ, vipassanāmaggapariyāpannānaṃca saddhādīnaṃ vasena pītipaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ “**saddhāya adhimuccato**”tiādi vuttaṃ. Tattha **adhimuccatoti** saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṃ paggaṇhatoti**ādisupi eseva nayo. **Abhiññeyyanti** abhivisiṭṭhāya paññāya jānitabbaṃ. **Abhijānatoti** vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya jānato. **Pariññeyyanti** dukkhasaccaṃ tīraṇapariññāya, maggapaññāya ca pari jānato. **Pahātabbanti** samudayasaccaṃ pahānapariññāya, maggapaññāya ca pajahato. **Bhāvayato sacchikaroto bhāvetabbaṃ** maggasaccaṃ, **sacchikātabbaṃ** nirodhasaccaṃ. Keci panettha pītiyā eva vasena abhiññeyyādīni uddharanti, taṃ ayuttaṃ jhānādisamudāyaṃ uddharitvā tato pītiyā niddhāraṇassa adhippetattā.

Ettha ca “dīghaṃ assāsavaseṇā”tiādinā paṭhamacatukkavasena ārammaṇato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttaṃ, tathā “āvajjato”tiādihi pañcahi padehi. “Abhiññeyyaṃ abhijānato”tiādihi pana asammohato. “Saddhāya adhimuccato”tiādihi ubhayathāpīti saṅkhepatto samathavasena ārammaṇato, vipassanāvasena asammohato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmañ panettha vedanānupassanāyaṃ pītīsīsenā vedanā gahitā, na sarūpato evāti? Bhūmivibhāgādivasena vedanaṃ bhinditvā catudhā vedanānupassanaṃ dassetuṃ. Apica vedanākammaṭṭhānaṃ dassento bhagavā pītiyā oḷārikattā taṃsāmpayuttasukhaṃ sukhaggahaṇatthaṃ pītīsīsenā dasseti.

Eteneva nayena avasesapadānīti “sukhapāṭisaṃvedī cittasaṅkhārapāṭisaṃvedī”ti padāni pītipaṭisaṃvedipade āgatanayeneva atthato vedītabbāni. Sakkā hi “dvīhākārehi sukhapāṭisaṃveditā hoti, cittasaṅkhārapāṭisaṃveditā hoti ārammaṇato”tiādinā pītiṭṭhāne sukhādīpadāni pakkhipitvā “sukhasahagatāni tīṇi jhānāni, cattāri vā jhānāni samāpajjati”tiādinā atthaṃ viññātuṃ. Tenāha “**tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasenā**”tiādi. **Vedanādayoti ādi**-saddena saññā gahitā. Tenāha “**dve khandhā**”ti. **Vipassanābhūmidassanattanti** pakiṇṇakasaṅkhārasammasanavasena vipassanāya bhūmidassanattāṃ “**sukhanti dve sukhāni**”tiādi vuttaṃ samathe kāyikasukhābhāvato. **Soti** so passambhanapariyāyena vutto nirodho. “Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle”tiādinā (visuddhi. 1.220) vitthārato kāyasaṅkhāre vutto, tasmā vuttanayeneva vedītabbo. Tattha kāyasaṅkhārasena āgato, idha cittasaṅkhārasenāti ayameva viśeso.

Evaṃ cittasaṅkhārasa passambhanaṃ atidesena dassetvā yadaññaṃ imasmim̐ catukke vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ “**apicā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **pītipadeti** “pītipaṭisaṃvedī”tiādinā desitakoṭṭhāse. **Pītīsīsenā vedanā vuttāti** pītiapadesena taṃsāmpayuttā vedanā vuttā, na pīṭīti adhippāyo. Tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesūti** “cittasaṅkhārapāṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra”nti cittasaṅkhārapāṭisaṃyuttasu dvīsu padesu. “Viññānapaccayā nāmarūpa”nti (mahāva. 1; ma. ni. 3.126; udā. 1) vacanato cittena paṭibaddhāti **cittapaṭibaddhā**. Tato eva kāmaṃ cittena saṅkharīyanti **cittasaṅkhārā**, saññāvedanādayo, idha pana upalakkhaṇamattaṃ saññā vedanāva adhippetāti āha “**saññāsāmpayuttā vedanā**”ti.

235. Cittapaṭisaṃvedīti ettha dvīhākārehi cittapaṭisaṃveditā hoti ārammaṇato, asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato? Cattāri jhānāni samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhenātiādinā vuttanāyānusārena sabbāṃ suviññeyyanti āha “**catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃveditā vedītabbā**”ti. **Cittaṃ modentoti** jhānasāmpayuttaṃ cittaṃ sāmpayuttāya pītiyā modayamāno, taṃ vā pīṭim̐ ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ vipassanācittaṃ tāya eva ārammaṇabhūtaṃ pītiyā modayamāno. **Pamodentoti**ādiṇi padāni tasseva vevacanāni pītipariyāyabhāvato.

Sāmpayuttāya pītiyā cittaṃ āmodetīti jhānacittasāmpayuttāya pītīsambojjhaṅgabhūtaṃ odāgyalakkaṇāya jhānapītiyā tameva jhānacittaṃ saha jātā dipaccayavasena ceva jhānapaccayavasena ca paribhūrento haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ

pāpento āmodeti pamodeti ca. **Ārammaṇaṃ katvāti** uḷāraṃ jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ vipassanācittaṃ tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā yogāvacaro haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ pāpento “āmodeti pamodeti”ti vuccati.

Samaṃ ṭhapentoti yathā īsakampi līnapakkhaṃ, uddhaccapakkaḥaṇa anupagamma anonataṃ anunnataṃ yathā indriyānaṃ samattapaṭipattiyā avisamaṃ, samādhissa vā ukkaṃsagamanena āneṅjappattiyā sammadeva ṭhitaṃ hoti, evaṃ appanāvasena ṭhapento. **Lakkhaṇapaṭivedhenāti** aniccādikassa lakkhaṇassa paṭi paṭi vijjhanena khaṇe khaṇe avabodhena. **Khaṇikacittekkagatāti** khaṇamattaṭṭhitiko samādhī. Sopi hi ārammaṇe nirantaraṃ ekākāreṇa pavattamāno paṭipakkhena anabhibhūto appito viya cittaṃ niccalaṃ ṭhabeti. Tena vuttaṃ “**evaṃ uppannāyā**”tiādi.

Mocentoti vikkhambhanavimuttivasena vivecento viṣuṃ karonto, nīvaraṇāni pajahantoti attho. **Vipassanākkhaṇeti** bhaṅgānupassanākkhaṇe. Bhaṅgo hi nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā tāya bhaṅgānupassako yogāvacaro cittaṃmukhena sabbasaṅkhāragataṃ aniccato passati, no niccato. Aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattakattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yaṅca na abhinanditabbaṃ, na taṃ raṅgitabbaṃ. Tasmā bhaṅgadassanānūsāreṇa “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti saṅkhāragate diṭṭhe tasmim̃ nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ nibbindanto virajjanto lokiyeneva tāva ṅāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti, nāssa samudayaṃ karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ saṅkhāragataṃ, tathā adiṭṭhaṃ attano ṅāṇena nirodheti, no samudeti. Nirodhamevassa manasikaroti, no samudayanti attho. So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayaṅhi aniccādiānupassanā saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccājanato, saṅkhataḍḍasānaṇa tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato yogāvacaro vuttanayena kilese ca pariccājati, nibbāne ca pakkhandati. Tena vuttaṃ “**so vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaṅgāto cittaṃ mocento vimocento ...pe... paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati cā**”ti.

Tattha aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāya etaṃ nāmaṃ. **Niccasaṅgātoti** saṅkhatadhamme “niccā sassaṭā”ti pavattāya micchāsaṅgāya. Saṅgāsiṇeṇa cittadiṭṭhīnampī gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sukhasaṅgādiṣupī. **Nibbidānupassanāyāti** saṅkhāresu nibbindanākāreṇa pavattāya anupassanāya. **Nanditoti** sappītikataṅhāto. **Virāgānupassanāyāti** tathā virajjanākāreṇa pavattāya anupassanāya. Tena vuttaṃ “**rāgato mocento**”ti. **Nirodhānupassanāyāti** saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim̃ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Muñcītukamyatā hi ayaṃ balappattā. Tenāha “**samudayaṭo mocento**”ti. Paṭinissajjanākāreṇa pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. **Ādānatoti** niccādivasena gahaṇato, paṭisandhiggahaṇato vāti evamettha attho daṭṭhabbo.

236. Aniccanti anupassī, aniccassa vā anupassanasīlo **aniccānupassīti** ettha kiṃ panetaṃ aniccaṃ, kathaṃ vā aniccaṃ, kā vā aniccānupassanā, kassa vā aniccānupassanāti catukkaṃ vibhāvetabbanti taṃ dassento “**aniccaṃ veditabba**”ntiādimāha.

Tattha niccaṃ nāma dhuvāṃ sassataṃ yathā taṃ nibbānaṃ, na niccanti **aniccaṃ**, udayabbayavantaṃ, atthato saṅkhatā dhammāti āha “**aniccanti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaṅgāthattabhāvā**”ti, uppādavayaṅgāthattasabbhāvāti attho. Tattha saṅkhatadhammānaṃ hetupaccayehi uppajjanaṃ ahutvā sambhavo attalābho **uppādo**. Uppannānaṃ tesāṃ khaṇanirodho vināso **vayo**. Jarāya aṅgāthabhāvo **aṅgāthattaṃ**. Yathā hi uppādavattāya bhinnāya bhaṅgāvattāyaṃ vatthubhedo natthi, evaṃ ṭhitisaṅkhatāya bhaṅgābhīmuḍhāvattāyaṃ vatthubhedo natthi, yattha jarāvohāro. Tasmā ekassāpi dhammassa jarā yujjati, yā khaṇikajarāti vuccati. Ekasāna ca uppādvattāyaṃ vatthuno abhedo icchitabbo, aṅgāthā “aṅgā uppajjati, aṅgā bhijjati”ti āpajjeyya. Tayimaṃ khaṇikajaraṃ sandhāyāha “**aṅgāthatta**”nti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato kathayissāma.

Yassa lakkhaṇattayassa bhāvā khandhesu aniccasaṅgā, tasmim̃ lakkhaṇattaye aniccāsaṅgānti “aniccatāti tesāmyeva uppādavayaṅgāthatta”nti vatvā viṣesato dhammānaṃ khaṇikanirodhe aniccātvohāroti dassento “**hutvā abhāvo vā**”tiādimāha. Tattha uppādapubbakattā abhāvassa hutvāgahaṇaṃ. Tena pākabhāvapubbakattaṃ vināsaḥāvassa dasseti. **Tenevākāreṇāti** nibbattanākāreṇa. **Khaṇabhāṅgenāti** khaṇikanirodhena. **Tassā aniccāyāti** khaṇikabhāṅgasāṅkhatāya aniccāyā. **Tāya anupassanāyāti** yathāvuttāya aniccānupassanāya. **Samannāgatoti** samāngibhūto yogāvacaro.

Khayo saṅkhārānaṃ vināso, virajjanaṃ tesāmyeva vilujjanaṃ **virāgo**, khayō eva virāgo **khayavirāgo**, khaṇikanirodho. Accantamettha etasmim̃ adhigate saṅkhārā virajjanti nirujjhanti **accantavirāgo**, nibbānaṃ. Tenāha “**khayavirāgo saṅkhārānaṃ khaṇabhāṅgo, accantavirāgo nibbāna**”nti. **Tadubhayavasena pavattāti** khayavirāgānupassanāvasena vipassanāya, accantavirāgānupassanāvasena maggassa pavatti yojetabbā. Ārammaṇato vā vipassanāya khayavirāgānupassanāvasena pavatti, tanninnabhāvato accantavirāgānupassanāvasena, maggassa pana asammohato khayavirāgānupassanāvasena, ārammaṇato accantavirāgānupassanāvasena pavatti veditabbā. “**Eseva nayo**”ti iminā yasmā virāgānupassī-pade vuttanayānūsāreṇa “dve nirodhā khayanirodho ca accantanirodho cā”ti evamādiatthavaṇṇanaṃ atidisati, tasmā virāgaṭṭhāne nirodhapadaṃ pakkhipivā “khayo saṅkhārānaṃ vināso”tiādinā idha vuttanayena tassa atthavaṇṇanā veditabbā.

Paṭinissajjanam pahātabbassa tadaṅgavasena vā samucchadavasena vā pariccajanam **pariccāgapaṭinissaggo**. Tathā sabbūpadhīnam paṭinissaggabhūte visaṅkhāre attano nissajjanam, tanninnatāya vā tadārammaṇatāya vā tattha pakkhandanam **pakkhandanapaṭinissaggo**.

Tadaṅgavasenāti ettha aniccānupassanā tāva tadaṅgappahānavasena niccasaññam pariccajati, pariccajantī ca tathā appavattiyam ye “nicca”nti gahaṇavasena kilesā, tammūlakā abhisāṅkhārā, tadubhayamūlakā ca vipākakkhandhā anāgate uppajjeyyūm, te sabbepi appavattikaraṇavasena pariccajati, tathā dukkhasaññādayo. Tenāha “**vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati**”ti.

Saṅkhatadosadassenenāti saṅkhatē tebhūmake saṅkhāragate aniccatādidōsadassenena. Niccādhāvena **tabbiparīte**. **Tanninnatāyāti** tadadhimuttatāya. **Pakkhandatīti** anupavisati anupavisantam viya hoti. **Saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati** maggena kilesesu pariccattesu avipākadhammatāpādanena abhisāṅkhārā, tammūlakā ca khandhā anuppattirahabhāvena pariccattā nāma hontīti sabbepi te maggo pariccajati vuttam. **Ubhayanti** vipassanāññam, maggaññāñca. Maggaññampi hi gotrabhuññassa anu pacchā nibbānadassanato “**anupassanā**”ti vuccati.

Soḷasavatthuvāsena cāti soḷasannam vatthūnam vasenāpi vuccamānasantabhāvādivasenāpīti samuccayattho **ca-saddo**. “Ānāpānassati bhāvitā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

237. Assāti ānāpānassatisamādhissa. Kāmaṇivakkādivitakkupacchedasammatatāyapi mahānisaṃsatā veditabbāti sambandho. **Ayanti** ānāpānassatisamādhī. Uccāvacesu ārammaṇesu pavattiyeva **ito cito ca cittassa vidhāvanam**.

Vijjā nāma maggo. **Vimutti** phalaṃ. **Mūlabhāvo** vipassanāya pādakabhāvo. **Cattāro satipaṭṭhāne paripūreti** kāyānupassanādīnam catunnam anupassanānam vasena tassā bhāvanāya pavattanato. **Satta bojjaṅge paripūrenti** bojjaṅgabhāvanāya vinā satipaṭṭhānabhāvanāpāripūriyā abhāvato. **Vijjāvimuttiṃ paripūrenti** bojjaṅgabhāvanāya tāsam sikhāppattibhāvato. **Carimakānanti** antimakānam.

238. Nirodhavasenāti nirujjhanavasena. **Bhavacarimakāti** bhavavasena carimakā nihīnabhavapavattino. Tathā **jhānacarimakā** veditabbā. **Cuticacarimakāti** cutiyā carimakā cutikkhaṇapavattino sabbapariyosānakā. **Tasmāti** tīsu bhavesu nihīne kāmahave pavattanato. **Teti** assāsapassāsā. **Puratoti** heṭṭhā. Yasmā **vibhaṅgaṭṭhakathāyam** (vibha. aṭṭha. 26 pakīṇakakathā) rūpadhammānam soḷasacittakkhaṇāyukatā vibhāvitā, tasmā “**soḷasamena cittaena saddhiṃ uppajjitvā**”ti vuttam. **Cuticittassa puratoti** vā cuticittam avadhībhāvena gahetvā tato oraṃ soḷasamena cittaena saddhiṃ uppajjitvāti evaṃ pana atthe gayhamāne sattarasacittakkhaṇāyukatāva assāsapassāsānam vuttā hoti.

Ime kira imaṃ kammaṭṭhānam anuyuttassa bhikkhuno pākāṭā hontīti ānetvā sambandho. Tattha kāraṇamāha “**ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā**”ti. Tamevattham vibhāvetum “**cuticittassā**”tiādi vuttam.

Tattha **āyuantaram** nāma jīvitantaram jīvanakkhaṇāvadhi. **Dhammatāya evāti** sabhāveneva, rucivasenevāti attho.

Candālokaṃ oloketvāti juṅhapakkhe padosavelāyam samantato āsiṅcamānakhīradhāram viya gaganatalam, rajatapattasādisavālikāsanthatañca bhūmibhāgaṃ disvā “ramaṇīyo vatāyam kālo, deso ca mama ajjhāsayasadiso, kīva ciraṃ nu kho ayaṃ dukkhabhāro vahitabbo”ti attano āyusaṅkhāre upadhāretvā parikkhīṇeti adhippāyo. **Lekham katvāti** caṅkame tiriyaṃ lekham katvā.

Anuyuñjethāti anuyuñjeyya, bhāveyyāti attho.

Upasamānussatikathāvaṇṇanā

239. Evanti yathāvuttena virāgādiguṇānussaraṇappakārena. **Sabbadukkhūpasamasāṅkhātassāti** dukkhadukkhādibhedam sabbampi dukkham upasammati etthāti sabbadukkhūpasamoti saṅkhātābbassa.

“Paññattidhammā”tiādisu asabhāvopi nāṇena dhārīyati avadhārīyatīti dhammoti vuccatīti tato nivattento “**dhammāti sabhāvā**”ti āha. Bhavanam paramatthato vijjānānāṭā bhāvo, saha bhāvenāti **sabhāvā**, sacchikaṭṭhāparamatthato labbhamānarūpāti attho. Te hi attano sabhāvassa dhāraṇato dhammāti, yathāvuttentaṭṭhena sabhāvāti ca vuccanti. **Saṅgammāti** paccayasamodhānalakkhaṇena saṅgamenā sannipatīvā. **Samāgammāti** tasseva vevacanam. **Paccayehīti** anurūpehi paccayehi. **Katāti** nibbattitā. **Akatāti** kehicīpi paccayehi na katā. **Asaṅkhatāti** bahuvacanassa kāraṇam heṭṭhā vuttameva. **Aggamakkhāyatīti** aggo akkhāyati, **ma-kāro** padasandhikaro. So asaṅkhatalakkhaṇo sabhāvadhāmmo **virāgoti** paccetabbo, virajjati ettha saṅkilesadhammoti. Nibbānam ārammaṇam katvā pavattamānena ariyamaggena pahīyamānā mānamadādayo tam patvā pahīyanti nāmāti āha “**tamāgama...pe... vinassanti**”ti. Tattha “seyyohamasmi”tiādinā (dha. sa. 1121; sam. ni. 4.108) maññānāvasena pavatto māno eva **mānamado**. Purisabhāvam nissāya uppajjanakamado **purisamado**. **Ādi-saddena** jātimadādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. **Nimmadāti** vigatamadabhāvā. Imameva hi attham dassetum

“**amadā**”ti vuttaṃ. Madā nimmaḍḍiyanti ettha amadabhāvaṃ vināsaṃ gacchantīti **madanimmadano**. Eseva nayo sesapadesupi. **Kāmapipāsā**ti kāmānaṃ pātukamyatā, kāmataṇhā. Kāmaguṇā eva āliyaṃti ettha sattāti **kāmaguṇālayā**. **Tebhūmakam vaṭṭanti** tīsu bhūmīsu kammakilesavipākavaṭṭaṃ. **Esa** asaṅkhatadhammo. **Aparāparabhāvāyāti** aparāparaṃ yoniādito yoniādhāvāyā. **Ābandhanaṃ** gaṇṭhikaraṇaṃ. **Saṃsibbanaṃ** tunnakāraṇaṃ. Nikkhamanaṃ, nissaraṇaṇicassa taṇhāya viṣaṃyogo evāti āha “**viṣaṃyutto**”ti.

Ye guṇe nimittaṃ katvā madanimmadanaḍḍināmāni nibbāne niruḷhāni, te madanimmadanaḍḍidike yathāvutte nibbattitanibbānaguṇe eva gahetvā āha “**madanimmadanaḍḍinaṃ guṇānaṃ vasaṇā**”ti, na pana madā nimmaḍḍiyanti etenāti evamādike. Te hi ariyamaggaguṇā. Bhagavatā upasamaḡuṇā vuttāti sambandho. Kattha pana vuttāti? **Asaṅkhatasamvuttā**dīsu (saṃ. ni. 4.366 ādayo). Tattha **saccanti** avitathaṃ. Nibbānaṃ hi kenaci pariyaṇena asantabhāvābhāvato ekaṃsena santattā aviparītaṭṭhena saccam. Tenāha “ekam hi saccam, na dutiyamatthī”ti (su. ni. 890). **Pāranti** saṃsāraṃ paratīrabhūtaṃ. Tenevāha “tiṇṇo pārāṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti (itivu. 69), “appakā te manussesu, ye janā pārāḡamino”ti (dha. pa. 85) ca. **Sududdasanti** paramagambhīratāya, atisukhumasantasabhāvātāya ca anupacitañānasambhārehi daṭṭhuṃ asakkuṇeyyatāya suṭṭhu duddasaṃ. Natthi ettha jarā, etasmim vā adhigate puggalassa jarābhāvoti **ajaram**. Tato eva jarādīhi apalokiyatāya thiraṭṭhena **dhuvam**. Taṇhā dipapañcābhāvato **nippapañcam**. Natthi ettha matanti **amatam**. Asivabhāvakarānaṃ saṃkilesadhammānaṃ abhāvena **sivam**. Catūhi yogehi anupaddutattā **khemam**. Viṣaṅkhābhāvena acchariyatāya, abhūtapubbatāya ca **abbhutam**. Sabbāsaṃ itīnaṃ anattānaṃ abhāvena **anītikam**. Niddukkhatāya **abyabajjham**. Sabbasaṃkilesamalato accantasuddhiyā viṣesato suddhīti **visuddhi**. Catūhipi oghehi anajjhottharaṇiyatāya **dīpaṃ**. Sakalavaṭṭadukkhatō paripālanatṭhena **tāpaṃ**.

“Saccaṇca vo, bhikkhave, desessāmi”tiādikā pāli saṃkhattāti veditabbā. **Ādi**-saddena anantaanāsavanipuṇaajajjaraapalokitaanidassanaṇānaacchariyaanītikadhammamuttileṇaparāyaṇagambhīrādivacanehi ca bodhitā idha avuttā guṇā saṅgayhanti, tattha natthi etassa uppādanto vā vayo vāti **ananto**, asaṅkhatadhammo. Āsavānaṃ anārammaṇatāya **anāsavo**. Nipuṇaṇāṇagocaratāya **nipuṇo**. Saṅkhatadhammo viya jarāya ajajjaritatāya **ajajjaro**. Byādhiādīhi apalokiyatāya **apalokitam**. Acakkhuvīññāṇaviññeyyatāya **anidassano**. Atittikaratṭhena **paṇīto**. Apacuratāya **accharīyo**. Itīhi anabhībhavanīyasabhāvattā, anītikabhāvahetuto ca **anītikadhammo**. Vaṭṭadukkhamuttinimittatāya **mutti**. Saṃsāraṃ bhayato passantehi nilīyaṇiyato **leṇam**. Tesamyeva parā gaṭṭi **parāyaṇo**. Pakatiñāṇena aladdhapatiṭṭhatāya aḡādaṭṭhena **gambhīro**. Katapuññehipi dukkhena kicchena anubujjhatabbato **duranubodho**. Sacchikiriyam muñcitvā na takkañāṇena avacaritabboti **atakkāvacaro**. Buddhādīhi paṇḍiteheva veditabbato adhigantabbato **paṇḍitavedanīyoti** evamattho veditabbo.

Ariyasāvakaseva **ijjhati** sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaguṇānaṃ pākātabhāvato. Aṭṭhāne cāyaṃ **eva**-saddo vutto, **ijjhati** evāti yojanā. Sukhasiddhivasena vā evaṃ vuttaṃ “**ariyasāvaka**sevā”ti. Tenevāha “**evam santepī**”tiādi. **Upasamagarukenāti** nibbānaninna. **Manasi kātabbā** yathāvuttā upasamaḡuṇā. **Sukham supatī**tiādisu vattabbaṃ mettākathāyaṃ āvi bhavissati. **Paṇī**tādhimuttiko hoti nibbānādhimuttattā.

Anussatikammaṭṭhānaniddeṣavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti aṭṭhamaparichedavaṇṇanā.

9. Brahmavihāraniddeṣavaṇṇanā

Mettābhāvanākathāvaṇṇanā

240. Mettam brahmavihāraṃ. **Bhāvetukāmenāti** uppādetukāmena paccavekkhitabboti sambandho. **Sukhanisinnenāti** visamaṃ anisīditvā pallāṅkābhujanena sukhanisinnena.

Kasmāti paccavekkhaṇāya kāraṇapucchā, aññaṃ adhigantukāmena aññattha ādīnavānisamsapaccavekkhaṇā kimatthiyāti adhippāyo. Mettā nāma atthato adoso. Tathā hi **adosaniddese** “metti mettāyaṇā mettāyitatta”nti (dha. sa. 1062) niddiṭṭhaṃ. **Khantī**ti ca idha adhivāsanakkhanti adhippetā. Sā pana atthato adosappadhānā cattāro arūpakkhandhāti mettāya sījhamānāya titikkhākhanti siddhā eva hotīti āha “**khantī adhigantabbā**”ti. Tena khantiyaṃ ānisamsapaccavekkhaṇā satthikāvāti dasseti. **Abhibhūto** pariyaṭṭhānena. **Pariyā**dinnacitto kusaluṇṇatīyā okāsālābhena. **Ādīnavo daṭṭhabbo** pāṇaḡhātādivasena diṭṭhadhammikasamparāyikādianattamūlabhāvato.

Khantī paramam tapoti parāpakārasahanādikā titikkhalakkhaṇā khanti uttamaṃ tapo akattabbākaraṇakattabbakaraṇalakkhaṇāya sammāpaṭipattiyā mūlabhāvato. **Khantibalaṃ balānīkanti** paramam maṅgalabhūtā khanti eva balaṃ etassāti khantibalaṃ. Vuttañhi “khantibalā samaṇabrāhmaṇā”ti. Dosādiṇṇapakkhavidhamanasamatthātāya anīkabhūtena teneva ca khantibalena balānīkaṃ. **Khantiyā bhiyyo na vijjatī**ti attano paresaṇca anattapaṭibāhano, atthāvaho ca khantito uttari appasayo natthi.

Vivecanatthāyāti vikkhambhanatthāya. **Khantiyā saṃyojanatthāya** attānanti adhippāyo. Bhāvanam dūsentīti dosā, puggalāyeva dosā **puggaladosā**. Yesu bhāvanā na sampajjati, aññadatthu vipajjateva, te eva vuttā. **Paṭhamanti** vakkhamānena koṭṭhāsato koṭṭhāsantarupasamharaṇanayena vinā sabbapaṭhamam.

Piyāyitabbo piyo, tappaṭipakkho **appiyo**. So saṅkhepato duvidho atthassa akāraḥ, anatthassa kārakoti. Tattha yo attano, piyassa ca anathassa kāraḥ, so veripuggalo daṭṭhabbo. Yo pana attano, piyassa ca atthassa akāraḥ, appiyassa ca atthassa kāraḥ, “attham me nācarī”tiādīnā (dha. sa. 1237), “appiyassa me amanāpassa attham acarī”tiādīnā ca āghātavatthubhūto, so **appiyo**, ananukūlavuttiko anīṭṭhoti attho. **Liṅgavisabhāgeti** itthilingādīnā liṅgena visadise. **Odhisoti** bhāgaso. “Tissa dattā”tiādīnā odhisakanti attho.

Idāni yathāvuttesu chasu puggalesu abhāvetabbatāya kāraṇam dassento “**appiyam hī**”tiādīmāha. Tattha **appiyam hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamaṭṭi** dosena bhāvanāya saparissayatamāha. Appiyatā hi piyabhāvassa ujupaṭipakkhā, na ca tassa piyaṭṭhāne ṭhapanena vinā bhāvanā sījjhati. **Atippiyasahāyakam majjhataṭṭhāne ṭhapento kilamaṭṭi** rāgena bhāvanāya saparissayatamāha atippiyasahāyassa gehassitapemaṭṭhānabhāvato. Tenāha “**appamattakepi**”tiādī. **Majjhattam** iṭṭhānīṭṭhatāhi majjhasabhāvam neva piyam nāppiyanti attho. **Garuṭṭhāne piyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamaṭṭi** majjhatte sambhāvanīyapiyāyitabbatānam abhāvā. Na hi ajjupekkhitabbe bhāvanīyatā, manāpatā vā paccupaṭṭhāti, piyagarubhāvasampanne ca paṭhamam mettā bhāvetabbā. **Kodho uppajjati** koṭṭhāsantarabhāvānupanayanato.

Tamevāti visabhāgalīngameva. Liṅgasabhāgeti avisesetvā “**piyapuggale**”ti āha. **Bhittiyuddhamakāsīti** sīlam adhiṭṭhāya pihitadvāre gabbhe sayanapīṭhe nisīdītvā mettā bhāvento mettāmukhena uppannāraḥena andhīkato bhariyāya santikam gantukāmo dvāram asallakkhetvā bhittim bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittim pahari. Tenāha “mettāyanāmukhena rāgo vañceti”ti (netti. aṭṭha. 21), “andhatamam tadā hoti, yam rāgo saḥate nara”nti ca.

Ādānanikkheparicchinne addhāpaccuppanabhūte dharmānatāya paccakkhato viya upalabbhamāne khandhappabandhe idha sattādiggaṇam, na tiyaddhagateti āha “**kālakate panā**”tiādī. Kasmā pana kālakate mettābhāvanā na ijjhatīti? Mettābyāpārassa ayogaṭṭhānabhāvato. Na hi matapuggalo hitūpasamhārāro. Yattha satī sambhave payogato hitūpasamhāro labbheyya, tattheva mānaso hitūpasamhāro yujjeyya. Dukkāpanayanamodappavattīsipi eseva nayoti karuṇābhāvanādīnampi kālakate anijjhanam vuttanti daṭṭhabbam. Aññattha paṇamettājhāno ācariyassa kālakatabhāvam ajānanto tam mettāya pharītukāmo “**ācariyam ārabha mettā ārabhati**”ti vutto. Tenāha “**paṇāva me mettājhānasamāpatti**”ti. **Nimittanti** ārammaṇam. **Gavesāhīti** “yam puggalam uddissamettā ārabhasi, so jīvati na jīvati”ti jānāhīti attho. **Mettāyantoti** mettā karonto, mettā bhāventoti attho.

241. Attani bhāvanā nāma sakkhibhāvattāti nānāvidhasukhānubandhaanavajjasukhaabyāsekasukhādi yam attani upalabbhati, tam nidassento tassa vattamānatāya āha “**ahaṃ sukhito homī**”ti. Sarīrasukham nāma anekantikam, idissassa puggalassa anokāsam cittadukkanti tadabhāvam sandhāyāha “**niddukkhoti vā**”ti. Homīti sambandho. Tathā **averoti**ādīsu, visesato ca dukkhābhāve sukhasaññā. Sā panāyam niddukkhatā verīnam puggalānam verasaññītanam pāpadhammānam abhāvato, visesato byāpādavirahato īghasaññītāya ītiyā abhāvato, anavajjakāyikasukhasamaṅgītāya ca hotīti dassento āha “**avero abyāpajjo anīgho sukhī**”ti. **Attānam pariharāmīti** evam bhūto hutvā mama attabhāvam pavattemi, yāpemi attho.

Evam sante yam vibhaṅge vuttam, tam virujjhatīti sambandho. **Evam santeti** evam satī, yadi attanipi mettā bhāvetabbāti attho. “Yam vibhaṅge vutta”nti vatvā vibhaṅgadesanāya samānagatikam suttapadam āharanto “**kathaṅca bhikkhū**”tiādīmāha. Tassattho parato āgamissati.

Tanti vibhaṅgādisu vacanam. **Appanāvāsenāti** appanāvābhāvanāvāsenā. **Idanti** “ahaṃ sukhito homī”tiādivacanam. **Sakkhibhāvāvasenāti** aham viya sabbe sattā attano sukhakāmā, tasmā tesu mayā attani viya sukhūpasamhāro kātabboti evam tattha attānam sakkhibhāve ṭhapanāvasena. Tenāha “**sacepi hī**”tiādī. Kasmā pana attani bhāvanā appanāvāhā na hotīti? Attasinehavasena saparissayabhāvato. Koṭṭhāsantare pana bhāvitabhāvanassa tatthāpi sīmasambhedo hotiyeva.

Sabbā disāti anavasesā dasapi disā. **Anuparigamma cetāsāti** cittaṇa pariyesanāvasena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattānā kvacīti** sabbussāhena pariyesanto atisayena attato piyataram aññam sattaṃ katthaci disāya neva adhigaccheyya na passeyya. **Evam piyo puthu attā paresanti** evam kassaci attato piyatarassa anupalabbhanāvasena puthu visum visum tesam tesam sattānam attā piyo. **Tasmā** tena kāraṇena, **attakāmo** attano hitasukham icchanto, **param** sattaṃ antamaso kunthakipillikampi, **na hīmse** na haneyya, na viheṭheyāti attho.

Ayam nayoti sabbehi sattehi, attano ca piyatarabhāvam nidassetvā tesu karuṇāyanam vadatā bhagavatā sukhesītāya “attānam sakkhibhāve ṭhapetvā sattesu mettā bhāvetabbā”ti mettābhāvanāya nayadassanam katamevāti attho.

242. **Sukhapavattanattanti** sukhena akicchena mettāya pavattanattam. **Yvāssāti** yo puggalo assa yogino. **Piyoti** iṭṭho. **Manāpoti** manavaḍḍhanako. **Garūti** guṇavisesāvasena garukātabbo. **Bhāvanīyoti** sambhāvetabbo. **Ācariyamattoti** sīlādīnā ācariyappamaṇo. **Piyavacanādīnīti ādi**-saddena atthacariyādiḥ saṅgaṇhāti. **Sīlasutādīnīti ādi**-saddena saddhādiḥ,

dhutadhammajāgariyānuyogādike ca saṅgaṇhāti.

Kāmanti yuttappattakāritāsukhasiddhidīpanoṃ nipāto. Tenetaṃ dīpeti – tādisaṃ puggalaṃ uddissa bhāvaṃ ārabhanto yogī yuttappattakārī, sukkena cassa tattha bhāvanā ijjhati, tena pana yoginā tāvatā santoso na kātabboti. Tenāha “**appanā sampajjati**”tiādi. **Sīmāsambhedanti** mariyādāpanayanaṃ, attā piyo majjhato verīti vibhāgākaraṇanti attho. **Tadanantaranti** tato piyamaṇāpagarubhāvanīyato, tattha vā mettādhigamato anantaraṃ. Atippiyasahāyake mettā bhāvetabbāti sambandho, garuṭṭhānīye paṭiladdhaṃ mettāmanasikāraṃ atippiyasahāyake upasaṃharitabbanti attho. Sukhūpasamaṃhāratassa taṃ hoti pageva paṭipakkhadhammaṃ vikkhambhitattā. Atippiyasahāyakato anantaraṃ majjhate mettā bhāvetabbā majjhattaṃ piyagaruṭṭhāne ṭhapetuṃ sukarabhāvato. “Atippiyasahāyakato”ti ca idaṃ purimāvattaṃ gahevā vuttaṃ. Paṇaṃmanasikārādhigamato paṭṭhāya hissa sopi piyaṭṭhāne eva tiṭṭhati. **Majjhataṃ verīpuggaleti** majjhataṃpuggale mettāyantaṃ tattha paṇaṃmanasikārādhigamena piyabhāvaṃ upasaṃharitvā tadanantaraṃ verīpuggalaṃ bhāvanāya majjhate ṭhapetvā tato majjhataṃ piyabhāvūpasamaṃhāreṇa verīpuggale **mettā bhāvetabbā**. “Verīpuggale”ti ca idaṃ purimāvattaṃ gahevā vuttaṃ. **Ekekasmim koṭṭhāse muduṃ kammaniyaṃ cittaṃ katvāti** piyagaruṭṭhānīyo, atippiyo, majjhato, verīti catūso puggalakoṭṭhāsesu paṭṭhamaṃ tāva piyagaruṭṭhānīye mettābhāvaṃ adhigantvā vasībhāvappattiyā tathāpavattaṃ cittaṃ koṭṭhāsanarūpasamaṃhāratthaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ atippiyasahāye atippiyabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvamatte cittaṃ ṭhapentena bhāvanā upasaṃharitabbā, tampi vasībhāvāpādanena muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ majjhate udāsīnabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvaṃ upaṭṭhapetvā bhāvanā upasaṃharitabbā, puna tampi vasībhāvāpādanena muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ verimhi verisaṇṇaṃ vikkhambhetvā majjhatabhāvūpaṭṭhapanamukhena piyabhāvaṃ uppādentena bhāvanā upasaṃharitabbā. Tena vuttaṃ “**tadanantare tadanantare upasaṃharitabba**”nti, jhānacittaṃ upanetaṃ upādetabbanti attho.

Verīpuggalo vā natthi kammabalena vā etarahi payogasampattiyā vā sabbaso anattakarassa bhāvato. **Mahāpurisajātikkatī** mahāpurisabhāvatā cirakālaparicayasamiddhakhantimettānuddayādiguṇasampannatāya ulārajjhāsayaṭṭatī attho. Tādiso hi sabbasaho parāparādhamaṃ tiṇāyapi na maṇṇati. Tena vuttaṃ “**anattaṃ karontepi pare verisaṇṇāva nuppajjati**”ti. **Tenāti** tena yoginā. Atthi verīpuggaloti sambandho.

243. Purimapuggalesūti piyādīso jhānassa ārammaṇabhūtesu purimesu puggalesu. **Mettaṃ samāpajjitvāti** paṭiḡhaṃ vikkhambhetvā uppāditaṃ mettājhānaṃ samāpajjitvā. **Mettāyantaṃ paṭiḡhaṃ paṭivinodetabbanti** ettha keci pana “upacārajjhānaṃ sampādetvā”ti atthaṃ vadanti, tesamaṃ upacārajjhānato vuṭṭhānampi icchitabbaṃ siyā “vuṭṭhahitvā”ti vuttattā. Pubbe tasmim puggale asatiyā amanasikāreṇa paṭiḡhaṃ anuppādentassa sādāraṇato taṃ vikkhambhetvā jhānassa uppādanaṃ, samāpajjanaṃ vuttaṃ. Idāni pana taṃ anussarantassapi manasi karontassapi yathā paṭiḡhaṃ na uppajjati, taṃ vidhiṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ “**taṃ puggalaṃ mettāyantaṃ paṭiḡhaṃ vinodetabba**”nti. Mettāyaneva hi idha paṭiḡhavinodanaṃ adhippetamaṃ. **Na nibbāṭīti** na vūpasammati.

Anusāratoti anugamanaṃ, paccavekkhaṇatoti attho. **Ghaṭitabbanti** vāyamitabbaṃ.

Taṇca kho ghaṭanaṃ vāyamaṃ. **Iminā** idāni vakkhamānena ākāreṇa.

Ubhato dvīso thānesu daṇḍo etassāti **ubhatodaṇḍakaṃ**, tena. **Ocarakā** lāmakācārā pāpapurisā. **Tatrāpīti** tesupi aṅgamaṅgāni okkantesupi. **Tenāti** manopadosena. **Na sāsanakaro**. Sabbapāpassa akaraṇaṃ hi sāsanaṃ. **Tassevāti** tatopi. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ, samuccaye ca **eva**-saddo, paṭṭhamaṃ kuddhapurisatopīti attho. **Tenāti** kujjhanena. **Pāpiyoti** pāpataro. Sārambhādikassa kilesānubandhassa vatthubhāvato kodhassa sāvajjataṃ ṇatvāpi kujjhanato sace kodhe anavajjasaññi kuddhassa puggalassa na paṭikujjheyāti keci. **Ubhinnanti** dvinnaṃ puggalaṃ. Tenāha “**attano ca parassa ca**”ti. Atha vā **ubhinnanti** ubhayaṃ lokānaṃ, idhalokaparalokānanti attho.

Sapattakantāti paṭisattūhi icchitā. **Sapattakaraṇāti** tehi kātabbā. **Kodhananti** kujjhanasīlaṃ. **Kodhanāyanti** kodhano ayaṃ, **ayanti** ca nipātamattaṃ. **Kodhaparetoti** kodhena anugato, parābhībhūto vā. **Dubbaṇḍova hotīti** pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatapaṭiyatopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti etarahi, āyatim cāti. Kodhābhībhavassa ekantikamidaṃ phalanti dīpetuṃ “dubbaṇḍo vā”ti avadhāraṇaṃ katvā puna “**kodhābhībhūto**”ti vuttaṃ. **Na pacuratthoti** na pahūtadhano. **Na bhogavāti** upabhogaparibhogavatturāhito. **Na yasavāti** na kittimā.

Chavālātanti chavadahanālātaṃ, citakāyaṃ santajjanummukkantipi vadanti. **Ubhatopadittanti** ubhosu koṭṭisu daḍḍhaṃ. **Majjhe gūthagatanti** vemajjhaṭṭhāne sunakhassa vā siṅgālassa vā uhadena gūthena makkhitaṃ. **Kaṭṭhatthanti** dārukiccaṃ. **Neva pharati** na sādheti. **Tathūpamāhanti** tathūpamaṃ tādisaṃ ahaṃ. **Imanti** “so ca hoti abhijjhālū”tiādinā (itivu. 92) heṭṭhā vuttaṃ sandhāya satthā vadati, tasmā kāmesu tibbasārāgatādinā sīlārahitanti adhippāyo. Idha pana byāpannacittaṃ paduṭṭhamanasāṅkappatāvasena yojetabbaṃ.

So dāni tvantiādi yathāvuttehi suttapadehi attano ovadanākāradassanaṃ.

244. Yo yo dhammoti kāyasamācārādīso yo yo sucaritadhammo. **Vūpasantoti** saṃyato. **Parisuddhoti**

kilesamalavigamena visuddho. Kilesadāhābhāvena vā upasanto, anavajjabhāvena parisuddho, kāyasamācārasseva upasamo cīrakālaṃ saṃyatakāyakammatāya veditabbo. Evaṃ sesesupī.

Teti vacīmanosamācāre.

Soti upasantavacīsamācāro puggalo. **Paṭisanthārakusaloti** yathā parehi chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭisantharaṇe kusalo. **Sakhiloti** adhivāsanaḥantisaṅkhātena sakhilabhāvena samannāgato. **Sukhasambhāsoti** piyakatho. **Sammodakoti** sammodanīyakathāya sammodanasīlo. **Uttānamukhoti** vikuṇītamukho ahutvā pītisomanassavasena vikasitamukho. **Pubbabhāsīti** yena kenaci samāgato paṭisanthārasena paṭhamameva ābhāsanāsīlo. **Madhurena sarena dhammaṃ osāreti** sarabhaññavasena. Sarabhāṇaṃ pana karonto **parimaṇḍalehi** paripuṇṇehi padehi ca byañjanehi ca abyākulehi dhammakathaṃ katheti.

Sabbajanassa pākāto sakkaccakiriyāyāti adhippāyo. Tenāha “**yo hī**”tiādi. **Okappetvāti** saddahitvā. Okappanalakkhaṇā hi saddhā. **Ohitasototi** avahitasoto, sussusantoti attho. **Aṭṭhiṃkatvā** atthaṃ katvā, atthiko vā hutvā.

“**Ekopi na vūpasanto hoti**”ti pāṭho, evarūpo puggalo nirayato nirayaṃ upapajjanto bahukālaṃ tattheva saṃsaratīti dassetuṃ “**aṭṭhamahānirayasoḷasaussadanirayaparipūrako bhavissati**”ti vuttaṃ. Tattha sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā. Avīcimahānirayassa dvāre dvāre cattāro cattāro katvā kukkuḷādayo soḷasa ussanirayā. **Kāruṇṇaṃ upaṭṭhapetabbaṃ** mahādukkhabhāgibhāvato. Yasmiṃ puggale aviheśbhūtā dukkhāpanayanakāmatā upatiṭṭhati, tattha paṭiḅho anokāsovāti āha “**kāruṇṇampi paṭicca āghāto vūpasammatī**”ti.

Imassa ca atthassāti “yo yo dhammo”tiādinā vuttassa atthassa.

245. Yaṃ verī dukkhāpetuṃ sakkoti, so tassa vasena “**attano visaye**”ti vutto bhikkhuno kāyo. **Kinti** kiṃ kāraṇaṃ. **Tassāti** verino. **Avisayeti** dukkhaṃ uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya agocare. **Sacitteti** attano citte. **Mahānatthakaranti** idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ virādhanavasena mahato vipulassa, nānāvīdhassa ca diṭṭhadhammikādibhedassa anatthassa kāraṇaṃ. **Mūlanikantananti** sīlassa mūlāni nāma hirottappakhanattānuddayā, tesam chindanaṃ. Kodho hi uppajjamāno paṇātipātādivasena hirottappādīni ucchindati. **Jaḷoti** andhabālo.

Anariyaṃ kammanti verinā katamahāparādhamāha. **Yo sayanti** yo tvaṃ sayampi. **Dosetukāmoti** kodhaṃ uppādetukāmo. **Yadi kari** yadi akāsi. **Dosuppādenāti** dosassa uppādenena. **Dukkhaṃ tassa ca nāmāti** dukkhaṇca nāma tassa aparādhakassa. **Nāmāti** asambhāvane nipāto, tena tassa kāraṇaṃ anekantikanti dasseti. Tenāha “**kāhasi vā na vā**”ti, karissasi na vā karissasīti attho. **Ahitaṃ magganti** attano ahitāvahaṃ duggatimaggam.

Aṭṭhāneti doso tava appiyassa kārapako, sattu pana tassa vasavattitāya dāsasadisoti aṭṭhānaṃ paccāpakiriyāya. Tasmā **tameva dosaṃ chindassu** ucchinda. **Khaṇikattāti** udayavayaparicchinnō attano pavattikālasaṅkhāto khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, tabbhāvato khaṇapabhaṅgubhāvato attho. **Kassa dānidha kujjhasīti** aparādhakassa santāne yehi khandhehi te aparādhō kato, te taṃkhaṇameva sabbaso niruddhā. Idāni pana aññe tiṭṭhantīti kassa tvaṃ idha kujjhasi. Na hi yuttaṃ anaparādhesu kujjhananti adhippāyo. **Taṃ vinā kassa so kareti** yo puggalo yassa dukkhaṃ karoti, taṃ dukkhakiriyāya visayabhūtaṃ puggalaṃ vinā kassa nāma so dukkhakārako dukkhaṃ kare kareyya. **Sayampi dukkhahetu tvamīti** evaṃ sayampi tvaṃ etassa dukkhassa hetu, evaṃ samāne tassa tuyhaṇca tassa dukkhassa hetubhāve **kiṃ** kāraṇā **tassa kujjhasi** na tuyhanti attho.

246. Paralokepi anugāmibhāvato kammaṃyeva sakaṃ santakaṃ etesanti kammassakā, tesam bhāvo **kammassakatā**. Paccavekkhaṇā nāma nisedhanatthā, nisedhanaṇca bhāvino kammassāti āha “**yaṃ kammaṃ karissasi**”ti. Paṭiḅhasena pana pavattakammaṃ pākātabhāvato āsannaṃ, paccakkhaṇcāti āha “**idaṇcā**”ti. **Ca**-saddo byatireke, so tassa kammassa phalanissandena “**neva sammāsambodhi**”ntiādinā byatirekato vuccamānamevatthaṃ joteti. Neva samatthanti sambandho. Niraye niyuttaṃ, jātanti vā **nerayikaṃ**. **Attānaṃyeva okirati** dosarajenāti adhippāyo.

247. Satthu pubbacariyaguṇā paccavekkhitabbā, satthu gāravenāpi paṭiḅhaṃ vūpasameyyāti.

Bodhisattopi samāno nanu te satthā cittaṃ nappadūsesi, pageva abhisambuddhoti adhippāyo. **Deviyā paduṭṭhenāti** deviyā saddhiṃ padubbinā micchācārasena aparaddhena. Yattha susāne chavasariṃ chaddīyati, taṃ **āmakasusānaṃ**. **Nikhaṇṇamānoti** nikhaṇiyamāno. **Purisakāraṃ katvāti** āvāto nikkhamaṇatthāya bāhubalena purisakāraṃ katvā. **Yakkhānubhāvenāti** aḍḍavinicchayena ārādhicittassa yakkhassa ānubhāvena. **Sirigabbhanti** vāsāgare.

Āsīsethevāti yathādhippete atthe ñāyato anavajjato āsaṃ kareyya. **Na nibbindeyyāti** “evaṃ kicchāpannassa me kuto sotthibhāvo”ti na nibbindeyya. Vuttañhi “āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo”ti (udā. 53). **Yathā icchinti** yena pakārena kassaci pīḷaṃ akatvā rajje patiṭṭhitam attānaṃ icchim, **tathā ahaṃ ahunti passāmi**. **Voti** hi nipātamattaṃ.

Kāsiraññāti kalābunā kāsirañjena. **Sakaṇṭakāhīti** ayakaṇṭakehi sakaṇṭakāhi.

Mahallakoti vuddho vayoanuppatto. **Rujjhanṭīti** nirujjhanti.

Cittapariggaṇhanakāloti visevanaṃ kātuṃ adatvā cittassa sammadeva damanakālo.

Puthusallenāti vipulena sallena. **Nāgoti** hatthināgo. **Vadhīti** vijjhi, māresīti vā attho. Imaṃ ṭhānaṃ āgantvā mayi evaṃ karaṇaṃ nāma na tava vasena hoti, tasmā **kassa vā** rañño, rājamattassa vā **ayaṃ payogo** uyyojanāti attho.

Chabbaṇṇarasmīti nīlapītalohitādivasena chabbaṇṇamayūkhā. Chabbaṇṇakiraṇavantaṇṭatāya hi te hatthī “chaddantā”ti vuccanti, na chaddantavantaṇṭatāya.

Chātoti jighacchito. **Khādeyyāti** khādeyyaṃ, ayameva vā pāṭho. **Āhitoti** suhito. **Sambalanti** maggāhāraṃ. Taṃ pana yasmā upacārena pathassa hitanti vuccati, tasmā “**pātheyya**”ntipi vuttaṃ. “Mittadubbhī vatāyaṃ andhabālo”ti kārūññena **assupuṇṇehi nettehi taṃ purisaṃ udikkhamāno**.

Mā ayyosi me bhadanteti ettha **māti** nipātamaṭṭaṃ, **māti** vā paṭikkhepo, tena upari tena kātappaṃ vippakāraṃ paṭisedheti. **Ayyo** meti ayyirako tvaṃ mama atithibhāvato. **Bhadanteti** piyasamudācāro. **Tvaṃ nāmetādisaṃ karīti** tvampi evarūpaṃ akāsi nāma.

Tiracchānabhūtopi pana mahākapi hutvā khemantabhūmiṃ sampāpesīti yojanā.

Peḷāya pakkhipantepīti khuddakāya peḷāya pādehi koṭetvā pakkhipantepi. **Maddantepīti** dubbalabhāvakarāṇatthaṃ nānapakārehi maddantepi. **Alampāneti** evaṃnāmake ahituṇḍike.

Pītaṃ vāti ettha vā-saddo avuttatthavikappe, tena odātamañjīṭṭhādīṃ avuttaṃ saṅgaṇhāti. **Cittānuvattantoti** cittaṃ anuvattanto. **Homi cintitasannibho** evamayaṃ bahulābhaṃ labhatūti. Ānubhāvena pana **thalaṃ kareyya udakaṃ...pe... chārikaṃ kare**. **Evaṃ** pana **yadi cittavasi hessaṃ...pe... uttamattho na sijjhatīti** tadā attanā tatha diṭṭhaṃ ādīnaṃ dasseti bhagavā. Tatha **uttamatthoti** buddhabhāvamāha. **Bhojaputtehīti** luddaputtehi.

Alārāti yena sayāṃ tadā luddahatthato mocito, taṃ satthavāhaṃ nāmena ālapati. **Atikassāti** nāsāya āvutarajjūṃ ākaḍḍhitvā. **Samparigayhāti** kālavetṭalatādīhi sabbaso pariggahetvā, acchariyāni dussahānaṃ sahanavasenaṇṭi adhippāyo.

Ativiya ayuttaṃ appatirūpaṃ paṭighacittuppādanena kenaci appaṭisamakhanṭiguṇassa satthusāsanāvokkamanappasaṅgato.

248. “Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro”tiādīnā (saṃ. ni. 2.124; 3.99, 100; 3.5.520; kathā. 75) āgatāni suttapadāni anamataggasaddo, tadattho vā etesanti **anamataggiyāni**.

Ajehi gamanamaggo **ajapatho**. Saṅkū laggāpetvā te ālambitvā gamanamaggo **saṅkupatho**. **Saṅkūti** aṅkusākārena katadīghadaṇḍo vuccati. **Ādi**-saddena papātamaṅḍaduggamaggādike saṅgaṇhāti. **Ubhatobyūlheti** sampahāratthaṃ dvīhipi pakkhehi gālhasannāhe. **Aññāni ca dukkarāni karitvā** dhanāsāya pabbatavidugganaḍḍividuggādīpakkhandanavasenaṇṭi adhippāyo. **Maṃ posesi, upakāraṃ akāsi, tatra nappatirūpaṃ manāṃ padūsetunti** evaṃ cittaṃ uppādetabbanti sambandho. Evaṃ cittuppādanañca etarahi dissamānena puttādīnaṃ posanādīnā atīssa anumānato gahaṇavasena veditappaṃ.

249. **Mettāyāti** mettāsāṅkhātāya, mettāsahitāya vā. **Cetovimuttiyāti** cittasamādhāne. **Āsevitāyāti** ādarena sevitāya. **Bhāvitāyāti** vadḍhitāya. **Bahulikātāyāti** punappunaṃ katāya. **Yānikātāyāti** yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukātāyāti** adhiṭṭhānavatthūṃ viya katāya. **Anuṭṭhitāyāti** adhiṭṭhitāya. **Paricitāyāti** paricīṇṇāya ciṇṇavasībhāvāya. **Susamāradhāyāti** suṭṭhu sampādītāya. **Pāṭikaṅkhāti** icchitabbā avassaṃbhāvīno. Sesāṃ parato āgamissati.

250. **Dhātuvinibbhogoti** sasambhārasāṅkhapādīnā dhātūnaṃ vinibbhujanaṃ. Aparādhō nāma aparajjhantassa puggalassa rūpadhammamukhena gayhatīti katvā āha “**kiṃ kesānaṃ kujjhasi**”tiādi, kesādivinimuttassa aparajjhanakassa puggalassa abhāvato. Idāni nibbattitaparamatthadhammavaseneva vinibbhogavidhiṃ dassetuṃ “**atha vā panā**”tiādi vuttaṃ. Pañcakkhandhe upādāya, dvādasāyatanāni upādāyāti paccemaṃ **upādāya**-saddo yojetabbo. **Kodhassa paṭiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hotīti** yathā āragge sāsapassa, ākāse ca cittakammaṃ paṭiṭṭhānaṭṭhānaṃ natthi, evamassa “verī”ti parikkappite puggale kodhassa paṭiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti, kesādīnaṃ akujjhittabato, tabbinimuttassa ca puggalassa abhāvato.

251. **Samvibhāgoti** āmisasaṃvibhāgo. **Parassāti** paccatthikassa. **Bhinnājīvoti** aparisuddhājīvo. **Tassevaṃ karototi** evaṃ samvibhāgaṃ karontassa tassa dāyakassa. **Itarassāti** paṭiggāhakassa. “**Mama mātaraṃ upāsikāya dinno**”ti idaṃ

“**dhammiyalābho**”ti etassa kāraṇavacanaṃ. Tena pana tassa āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sabbatthasādhakanti “attattho parattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko attho”ti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchānidessa 85; paṭi. ma. 3.5) evamādinaṃ sabbesaṃ atthanaṃ, hitānaṃ, payojanānaṃ nippādakaṃ. **Unnamanti** dāyakā. **Namanti** paṭiggāhaka.

252. Evanti yathāvuttehi kakacūpamovādānussaraṇādīhi attano ovaḍānākārehi. **Vūpasantapaṭighassāti** paṭisaṅkhānabalena vinoditāghātassa. **Tasmimpīti** verīpuggalepi. **Verī**-gahaṇeṇeva cettha appiyapuggalassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ verimhi mettāya siddhāya tasmimpi mettāsiddhito, piyato pana atippiyasahāyakassa viṣuṃ gahaṇaṃ āsannaṃ paccatthikassa dubbinimocayabhāvadassanattamaṃ. **Mettāvāsena**ti mettāyanavasena. **Samacittatanti** hitūpasamhārena samānacittataṃ. **Sīmāsambhedo** sā eva samacittatā. **Imasmiṃ puggaleti** mettākammaṭṭhānikapuggale. **Nisinneti** bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ.

Hitamajjhanteti piye, majjhatte ca. **Catubbidheti** catubbidhe jane, yattha katthacīti adhippāyo. **Nānattanti** piyamajjhantādīnānāraṇaṃ. **Hitacittova pāṇinanti** kevalaṃ sattesu hitacitto evāti pavuccati, na pana “mettāya nikāmalābhī”ti vā “kusalī”ti vā pavuccati. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā panāyaṃ hitacitto kusalīti na vuccatīti? Sāṭisayassa kusalassa vasena kusaliḥbhāvassa adhippetatā. Imassa ca puggalassa mettābhāvanā na viṣesavatī. Atha vā **na nikāmalābhī mettāya** yato attādīsu passati nānattaṃ. **Kusalīti** pavuccati, yasmā hitacittova pāṇinanti evamettha attho daṭṭhabbo. Gāmasīmādayo viya gāmantarādīhi sattasaṅkhāte mettāvīsāye bhāvanāya pubbe aññamaññaṃ asaṃkiṇṇamariyādārūpena ṭhitattā attādayo idha sīmā nāmāti āha “**catasso sīmāyo**”ti. **Sambhinnā hontīti** ettha vuttaṃ sambhedamaṃ dassetuṃ “**samaṃ pharati mettāya**”tiādi vuttaṃ. **Mahāviṣesoti** mahanto bhāvanāya viṣeso atisayo. **Purimena** purimato attādīnānattadassinā. **Na nāyatīti** na nāyati.

253. Nimittanti yathā kaṣiṇakammaṭṭhānādīsu taṃtaṃkaṣiṇamaṇḍalādīpariggahamukhena bhāvanāvasena laddhaṃ uggahanimittaṃ niṣāya jhānassa gocarabhāvena paṭibhāganimittaṃ upatiṭṭhati, na evamidha upaṭṭhitaṃ nimittaṃ nāma atthi. Yo panāyaṃ yathāvutto sīmāsambhedo laddho, sveva nimittaṃ viyāti nimittaṃ. Tasmim hi laddhe bhāvanāya sāṭisayattā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva hontī, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṃ samāhitameva. Tenāha “**niṣāya upacāraṇa laddhaṃ hotī**”ti. **Tameva nimittanti** sīmāsambhedavasena pavattasamathanimittaṃ. **Appakasireneva** akiccheṇeva, pageva paripanthassa visodhitattā.

Ettāvatāti ettakena bhāvanānuyogena. **Anena** yoginā. **Pañcaṅgavippahīnanti**ādināṃ padānaṃ attho heṭṭhā vutto eva.

“**Paṭhamajjhānādinaṃ aññataravasena**”ti idaṃ vakkhamānāya vikubbanāya tesam sādharāṇatāya vuttaṃ. **Appanāppattacittasseva** na upacāramattalābhino. Pagaṇabalavabhāvāpādanena vepullādīviṣesappattassa odhiso, anodhiso ca disāpharaṇādīvasena jhānassa pavijambhanā vikubbanā vividhā kiriyāti katvā.

254. Mettāsahagatenāti uppādato yāva bhaṅgā mettāya saha pavattena saṃsaṭṭhena sampayuttenāti attho. Yasmā pana taṃ vuttanayena mettāya sahaṅgataṃ, tāya ekuppādādīvidhinā sammadeva āgataṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**mettāya samannāgatenā**”ti. **Ceto-saddo** “adhicetaso”tiādisu (pāci. 153; udā. 37) samāhipariyāyopi hotīti tato viṣesetuṃ “**cetasāti cittenā**”ti vuttaṃ. **Etanti** etaṃ padaṃ. Disodhipariggaho sattodhipariggahamukheneva hotīti dassento āha “**ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāyā**”ti. Disāsu hi ṭhitasattā disāgahaṇeṇa gahitā. Tenāha “**ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vutta**”nti. Pharaṇaṇa sārammaṇassa dhammassa attano ārammaṇassa phassanā paccakkhato dassanaṃ gahaṇaṃ ārammaṇakaraṇamevāti āha “**pharivāti phusitvā ārammaṇaṃ katvā**”ti. **Brahmavihārādhiṭṭhanti** mettājhānupatthambhitā. **Tathāti** niyamaṃ. Taṃ aniyamāpekkhasambandhībhāvato upamākāriyamaṃ. **Dutiyaṃ** upameyyadassanaṃ, upameyyaṇa nāma upamaṃ, tena sambandhaṇa vinā natthīti tadubhayampi dassetuṃ “**yathā puratthimādīsū**”tiādi vuttaṃ. Tattha **tathā dutiyaṃ** ettha pharivā viharatīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Evaṃ **tatiyaṃ catutthanti** etthāpi. **Tadanantaranti** ca pharaṇāpekkhaṃ anantaraggahaṇaṃ, na pharitabbadisāpekkhaṃ disānaṃ aniddiṭṭharūpattā. Pharaṇānukkamena hi tāsamaṃ dutiyāditā, na sarūpato. Tenevāha “**yaṃ kiñci ekaṃ disā**”nti. **Itīti** evaṃ yathāvuttaṃ catasso, evaṃ uddhaṃ disamaṃ pharivā viharatīti attho. Tenāha “**eteneva nāyena**”ti. Idampi itī-saddasseva atthadassanaṃ. **Pāliyaṃ** (ma. ni. 3.309; 3.230; vibha. 642) **adho** **tiriyaṃ** ettha pi-saddo luttaniddiṭṭhoti dassetuṃ “**adhodisampi tiriyaṃ disampi**”ti vuttaṃ. Eteneva “**dutiya**”ntiādisupi pi-saddassa luttaniddiṭṭhatā dīpīti veditabbaṃ. **Evamevāti** idampi itī-saddasseva atthadassanaṃ. Ettha ca “**adho**”ti iminā yathā nirayesu, nāgabhanādīsū, yattha tattha vā attano heṭṭhimadisāya sattā gayhanti, evaṃ “**uddha**”nti iminā devaloke, yattha tattha vā attano uparimadisāyaṃ sattā gahitāti veditabbaṃ.

Majjhantādīti ādi-saddena itthipurisaariyānariyadevamanussādike pabhede saṅgaṇhāti. **Īsakampi bahi avikkhipamānoti** appakampi kammaṭṭhānato bahi vikkhepaṃ anāpajjanto hitūpasamhāro aññathā thokampi avattamāno. **Sabbattatāyāti** vā sabbena attabhāvena yathā sabbabhāvena attani attano attabhāve hitesitā, evaṃ sabbadhi sabbasattesu mettāya pharivā viharatīti attho. Mettāya vuccamānattā sattavisayo **sabba**-saddo, so ca diḅhaṃ katvā vutto, tasmā sabbasattakāyaṃsaṅkhātā pajā etassa atthīti sabbāvantoti padatthato dassento “**sabbāvantanti sabbasattavanta**”nti āha.

Ettha ca **sabbadhī** disodhinā, desodhinā ca anodhisoparaṇaṃ vuttaṃ, **sabbattāyā sabbāvantaṃ** sattodhinā. Tathā hi vuttaṃ “anodhiso dassanatta”nti. Ekamevatthaṃ pakāro pariyaṃenti nāpentīti **pariyāyā**, vevacanāni. Vipulādisaddā cettha tādisāti adhippāyo. Tenāha “**vipulenāti evamādi pariyaṃadassanato**”ti. Pariyaṃadassane ca pubbe gahitapadānīpi puna gayhanti, yathā “saddhā saddahanā”ti (dha. sa. 12) ettha vuttampi saddhāpadaṃ puna indriyādi pariyaṃadassane “saddhā saddhindriya”nti (dha. sa. 12) vuttaṃ. **Tathāsaddo vā itisaddo vā na vuttoti** “mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharati”ti etassa anuvattako tathā-saddo ca iti-saddo ca tesāṃ pharaṇānantarādiṭṭhānaṃ aṭṭhānanti katvā te na vuttāti puna “**mettāsahagatena cetasāti vutta**”nti attho. Vuttassevatthassa puna vacanaṃ nigamananti āha “**nigamanavasena vā etaṃ vutta**”nti. Nanu ca samāpanavasena vuttassevatthassa puna vacanaṃ nigamananti? Nāyaṃ doso odhisoanodhisoparaṇānaṃ samāpane eva vuttattā. **Vipulenāti** mahantena, mahattañcassa asubhakkammaṭṭhānādīsu viya ārammaṇassa ekadesameva aggahetvā anavasesaggahaṇavasena āha “**pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā**”ti.

Kilesavikkhambhanasamatthādīhi mahattaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandacittavīriyapaññehi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Tayidaṃ yasmā ekantato rūpāvacaraṃ, tasmā vuttaṃ “**bhūmivasena mahaggata**”nti. Nirulho hi rūpārūpāvacaresu mahaggatavohāro. **Paguṇavasena**ti pakāro guṇitaṃ bahulikatāṃ paguṇaṃ, tassa vasena, subhāvītabhāvenāti attho. Taṃ hi pamāṇaṃ gahetuṃ asakkuṇeyyatāya appamāṇaṃ nāma hoti. **Appamāṇasattārammaṇavasena**ti aparimāṇasattārammaṇakaraṇavasena. Sayampi verarahitattā, taṃsamaṅgino verābhāvahetuttā ca **averaṃ**. Tayidaṃ dvayaṃ yato labhati, taṃ dassetuṃ “**byāpādapaccatthikappahānenā**”ti vuttaṃ. Cetasa byāpattivasena hananato byāpajjaṃ, cetasikaṃ asātaṃ, tadabhāvato **abyāpajjaṃ**. Tenāha “**niddukkha**”nti. Taṃ panassa abyāpajjattaṃ pañcaviññānānaṃ viya na sabhāvato, atha kho paccatthikavivekatoti dassento “**domanassappahānato**”ti āha. **Ayanti** idha yathānītaṃ **appamaññāvibhaṅge** (vibha. 642), tesu tesu ca **suttapadesesu** (ma. ni. 1.459; 2.309, 315) āgataṃ mettābrahmavīhāravikubbanamāha.

255. “Tathā”ti iminā imissā “pañcahākārehi, sattahākārehi, dasahākārehi”ti ākāravibhāgena **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 2.22) vuttāya ca vikubbanāya majjhe bhinnasuvannaṃ viya bhedābhāvamupasaṃharati odhisoparaṇaanodhisoparaṇadisāpharaṇavasena desanāya āgatattā. Kevalaṃ panettha **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 2.22) viya sattodhi na gahitoti ayameva viseso. **Yampīti** vikubbanāṃ sandhāyāha.

Idāni bhedābhāvadassanamukhena uddesato ānītaṃ **paṭisambhidāmaggaṃ** niddesato dassetvā tassā anuttānapadaṇṇanaṃ kātuṃ “**tattha cā**”tiādimāha.

256. Tattha **sabbe sattāti sabba**-saddo kāmaṃ padesasabbavisayo, na sabbasabbavisayo yathā “sabbāṃ jānātīti sabbāññūtaññāna”nti (paṭi. ma. 1.119-120), “sattā”ti pana padena paricchinnāṃ attano visayaṃ asesetvāya pariyaṃadiyatīti āha “**anavasesapariyādānameta**”nti.

Tatrāti tasmīṃ rūpe. **Sattoti** sajjanakiccena chandādi pariyaṃyena lobhena āsatto laggo. **Tatrāti** vā karaṇe bhumaṃ, tena chandādināti attho.

Yadi sattatāya sattā, kathaṃ vītarāgesūti āha “**ruḷhīsaddenā**”tiādi. Avītarāgesu ruḷhena, avītarāgesu vā pavattitvā indriyabaddhakhandhasantānatāya taṃsadisesu vītarāgesu ruḷhena saddena. Atha vā kiñci nimittaṃ gahetvā satipi aññāsimiṃ tannimittayutte katthaci visaye sammutiyā cirakālatāya nimittavirahepi pavatti ruḷhī nāma yathā “gacchantīti gāvo”ti, evaṃ sattaṃsaddasāpi ruḷhībhāvo daṭṭhabbo. Bhūtapubbagatiyā vā vītarāgesu sattavohāro daṭṭhabbo. **Satvayogatoti** ettha **satvaṃ** nāma buddhi, vīriyaṃ, tejo vā, tena yogato sattā, yathā “nīlaguṇayogato nīlo paṭo”ti.

Pānanti etenāti pānaṃ, assāsapassāsā, tassa kammaṃ **pānaṇatā**, tāya, assāsapassāsasampayogenāti attho. **Bhūtattāti** kammakilesehi jātattā. Pūraṇato, galanato ca **puggalāti** neruttā. Sattā hi nibbattantā taṃtaṃsattanikāyaṃ pūrentā viya honti, sabbāvattanipātītāya ca galanti cavanatīti attho. Apariññātavatthukānaṃ “attā”ti bhavati ettha abhidhānaṃ, cittañcāti **attabhāvo, sarīraṃ, khandhapañcakameva vā**. Tanti khandhapañcakaṃ. **Upādāyāti** gahetvā upādānaṃ nissayaṃ katvā. **Paññattimattasambhavatoti** paramatthato asantepi sattaññāte paññattimattena sambhavato.

Yathā ca sattāti vacananti yathā satta-saddo yathāvuttenaṭṭhena nippariyaṃyato padesaṃvuttipi ruḷhīvasena anavasesapariyādāyako. **Sesānīpīti** pānādivacanānīpi. Tānīpi hi rūpārūpabhāvūpagacattutthajjhānādisamaṅgīnaṃ assāsapassāsābhāvato avinipādadhammānaṃ pūgalanassa bhāvato padesaṃvuttīni. **Ruḷhīvasena āropetvā** yathāvuttāya ruḷhiyā vasena katthaci visaye avijjamaṇampi pānapuggalabhāvaṃ āropetvā. Yadi sādharmaṇato sattavevacanānīti gahetvā anodhisoparaṇā mettā vuccati, atha kasmā pañcaheva ākārehi vuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “**kāmañcā**”tiādi. Keci pānāhu “na kho panetāni “sattā”tiādīni padāni vevacanātāmatāṃ upādāya gahitāni, yato jantuādīnampi gahaṇaṃ āpajjeya, atthavisesaṃ pana nimittabhūtaṃ upādāya gahitāni”ti, te sandhāyāha “**ye panā**”tiādi. Tattha **atthatotī** sajjanatṭhena sattā, pānaṇatṭhena pānāti evamādiatthato. Tesāṃ taṃ matimattanti dassento āha “**anodhisoparaṇā virujjhatī**”ti. Kasmā? Keci sattā, keci pānā, keci puggalāti āpajjanato. **Tathā atthaṃ aggahetvāti** sattādisaddā sappadesavisayāti evamatthaṃ aggahetvā pubbe vuttanāyena nippadesavisayāti evamatthaṃ gahetvāti adhippāyo. Tenāha “**imesū**”tiādi. **Pañcasu ākāresūti** “sabbe sattā”tiādīnā **pāliyaṃ** (paṭi. ma. 2.22) āgatesu pañcasu bhāvanākāresu. **Aññataravasena**ti yassa kassaci

vasena.

257. Idāni dvāvīsatiyā bhāvanākāresu appanā pariggahetvā dassetuṃ “**ettha cā**”tiādi vuttaṃ. **Byāpādarahitā** domanassabyāpādarahitā. **Tasmāti** yasmā na kevalaṃ yathāvuttaākāravibhāgamattato appanāvibhāgo, tasmā. **Imesupi padesūti** “sabbe sattā averā hontū”tiādikoṭṭhāsesupi. **Yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hotīti** yadipi pubbhāgē tattha tattha abhinivese anekakoṭṭhāsavaseneva manasikāraṃ pavatteti, bhāvanāya samijjhanakkhaṇe pana tattha yaṃ paṇunataratāya supākaṭaṃ hoti, tassa vasena appanā hoti, yathā taṃ dvattiṃsākāre. Tattha pana ārammaṇaṃ, idha bhāvanākāroti ayameva viseso. **Catunnanti** catunnaṃ catunnaṃ. Byāpanicchālopena hi niddiṭṭhaṃ. Esa nayo sesesupi.

Liṅgavasena vuttaṃ tesam pacurato labbhamaṇattā. Tatiyā pana pakati yadipi paṭhamadukena na saṅgahitā, dutiyadukena pana tikena ca saṅgahitā eva.

Iti sabbānipīti anodhisopparāṇe vīsati, odhisopparāṇe aṭṭhavīsati, disāpārāṇe cattāri satāni, asīti cāti evaṃ sabbānipi. Sata-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

258. Evaṃ mettābhāvanaṃ vibhāvetvā idāni tattha ānisaṃse vibhāvetuṃ “**itī**”tiādi āradhamaṃ. Tattha **sesā janāti** mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānāti** dakkhiṇena passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānāti** ghurughurupassāsavasena vissaraṃ karontā. **Sukhaṃ supatīti** ettha duvidhāsūpanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā, kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṃ ubhayathāpi sukhameva supatī. Yasmā saṅikaṃ nipajjitvā aṅgapaccāṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṃ samāpanno viya hoti. Tenāha “**evaṃ asupitvā**”tiādi.

Niddākāle sukhaṃ alabhitvā dukkhena suttattā eva paṭibujjhanakāle sarīrakhedena nitthunanaṃ, vijambhanaṃ, ito cito viparivattanaṃ hotīti āha “**nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhitī**”ti. Ayaṃ pana sukkena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṃ “**evaṃ appaṭibujjhitvā**”tiādi. Sukhapaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha “**sukhaṃ nibbikāra**”nti.

“**Bhaddakameva supinaṃ passatī**”ti idaṃ anubhūtapubbavasena, devatūpasamhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakantī katvā vuttaṃ. Tenāha “**cetiyaṃ vandanto viyā**”tiādi. Dhātukkabhohahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānugūṇatāya utuāhājarūpānaṃ.

Ure āmuttamuttāhāro viyāti gīvāya bandhitvā ure lambitamuttāhāro viyāti kehici vuttaṃ. Taṃ ekāvalivasena vuttaṃ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṃsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Tatthevāti pāṭaliputṭeyeva. **Sakkā nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā** desassa khematāya, tassa tassa padesassa ramaṇiyatāya ca.

Dasāva anto **dasanto**, vatthassa osānanto.

Samappavattavāsanti tattha tattha vihāre samappavattavattavāsaṃ. Thero kira attanā pavīṭṭhapavīṭṭhavihāre “ahametta āgantuko”ti acintetvā tattha tattha yathārahaṃ attanā kātabbavattāni paripūrento eva vihāsi. Apare pana bhaṇanti sabbasattesu samappavattamettāvihāravāsaṃ. Ayaṃ hi thero arahattādhigamato pubbepi mettāvihārī aho.

Vanantare ṭhitoti thero kira tathā samappavattavāsavasena caramāno ekadivasam aññataraṃ ramaṇiyaṃ vanantaraṃ disvā tattha aññatarasmim rukkhamūle samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena tato uṭṭhito attano guṇāvajjanahetukena pītisomanassena udānento “yāvataṃ upasampanno”ti gāthaṃ abhāsi. Tamatthaṃ dassetuṃ “**vanantare ṭhito**”ti paṭhamagāthā ṭhapitā. Tattha **gajjamānakoti** sīhagajjitaṃ gajjanto. **Guṇamesantoti** attano guṇasamudayaṃ gavesanto paccavekkhanto.

Maṇilarukkhe nivāsītāya taṃ devataṃ “**maṇiliyā**”ti voharanti, tasmā sā devatāpi “**ahaṃ, bhante, maṇiliyā**”ti āha. Rukkhadevatānaṃ hi yebhuyyena nivāsarukkhasasena vohāro yathā phandanadevatāti. **Tatthevāti** cittalapabbateyeva.

“**Balavapiyacittatāyā**”ti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṃ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti.

Khippameva cittaṃ samādhiyati kenaci paripanthena parihīnājjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati. Āsavānaṃ khayāyāti keci. Sesam suviññeyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasūpanādayo ānisaṃsā labbhanti, yathāha –

“Sukhaṃ supanti munayo, ajjhantaṃ susamāhitā;

Suppabuddham pabujjhanti, sadā gotamasāvaka’’ti. –

Ca ādi, tathāpime ānisaṃsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihāraṇaṃ. Tenevāha ‘‘nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, byāpādassa, yadidaṃ mettā cetovimuttī’’tiādi (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13). Byāpādādivasena ca sattānaṃ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. Karuṇanti karuṇābrahmavihāraṃ. **Nikkaruṇatāyāti** vihesāya, ‘‘idhekacco paṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā aññataraññatarena vā sattānaṃ viheṭhanajātiko hotī’’ti evaṃ vuttaviheṭhaneti attho. **Ādinavanti** dosaṃ. Yathā tathā sattānaṃ viheṭhanāya pāpako vipāko idha ceva samparāye ca. Tathā hi yo satte jīvītā voropanena vā aṅgapaccaṅgacchedanena vā dhanajāniyā vā alābhāya vā avāsāya vā anattāya vā ayasattāya vā parisamsakkanena vā antamaso yathāvajjadassanena viheṭheti, tassa so pamādavihāro diṭṭheva dhamme alābhāyapi hoti, laddhassa parihānāyapi hoti, tannimittam pāpako kittisaddo abhuggacchati, avisārado parisam upasaṅkamati maṅkubhūto, sammūlho kālam karoti, kāyassa bhedaṃ duggati pāṭikaṅkhā, sugatīyampi manussabhūto dujjaccopi hoti nīcakuliko, dubbaṅgopi hoti duddasiko, bahvābādhopi hoti rogabāhulo, duggatopi hoti appannapāno, appāyukopi hoti parittajīvitoti evamādiānekānattānubandhitā vihesāya paccavekkhitābbā, tappaṭipakkhato karuṇāya ānisaṃsā paccavekkhitābbā. Tena vuttam ‘‘**nikkaruṇatāya ādinavaṃ karuṇāya ca ānisaṃsam paccavekkhitvā**’’ti. ‘‘**Piyo hi**’’tiādinā paṭhamam piyapuggalādīsū anārambhassa kāraṇamāha. Piyam hi puggalam karuṇāyitumārabhantassa na tāva piyabhāvo vigacchati, avigate ca tasmim kuto karuṇāyanā. Tenāha ‘‘**piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhati**’’ti. Sesapuggalesupi ese va nayo. **Liṅgavisabhāgākālakatānaṃ** akhettabhāve kāraṇam heṭṭhā vuttameva.

Yattha pana paṭhamam ārabhitābbā, tam pālinayeneva dassetum ‘‘**kathaṅca bhikkhū**’’tiādi āradḍham. Tattha **duggatanti** daliddam. So hi bhogapārijuṇṇato sukhasādhanaṃ abhāvena dukkham gato upagato duggatoti vuccati. Atha vā **duggatanti** dukkhena samaṅgibhāvam gataṃ. **Durupetanti** kāyaduccaritādīhi upetaṃ. Gatikularūpādivasena vā tamabhāve ṭhito **duggato**. Kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito **durupetoti** evamettha attho veditabbo. **Paramakicchappattanti** ativiya kicchamāpanam mahābyasanaṃ nimuggam. **Appeva nāmāti** sādhu vata.

Vadhetha nanti ‘‘ghāthetha nam cora’’nti evam pahitāya **rañño añāya khādanīyampi...pe... denti** ‘‘idāneva māriyamāno ettakampi sukham labhatū’’ti. **Susajjitoti** sukhānubhavane sannaddho.

Eteneva upāyenāti yena yena vidhinā etarahi yathāvutte paramakicchāpanne āyatim vā dukkhabhāgimhi puggale karuṇāyitum karuṇā uppādītā, eteneva nayena. **Piyapuggaleti** piyāyitabbapuggale. Etarahi vā dissamānam āyatim vā bhāvinim dukkhappattim gahetvā karuṇā pavattetābbāti sambandho. Majjhattaverīsipi ese va nayo. Yo hi so karuṇāya vatthubhūto duvidho puggalo vutto, kāmam tattha karuṇābhāvanā sukheneva ijjhati, iminā pana bhikkhunā tattha bhāvanam paguṇataram katvā sīmāsambhedam kātum tadanantaram piyapuggale, tato majjhatte, tato veripuggale karuṇā bhāvetābbā. Bhāventena ca ekekasmim koṭṭhāse mudum kammaniyaṃ cittam katvā tadanantare tadanantare upasamharitabbam. Yassa pana veripuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anattam karontepi verisaññāva nuppajjati, tena majjhatte me cittam kammaniyaṃ jātam, idāni verimhi upasamharāmīti byāpāro va kātabbo. Yassa pana atthi, tam sandhāyāha ‘‘**sace panā**’’tiādi.

Tattha **pubbe vuttanayenevāti** mettākammaṭṭhānikassa (visuddhi. 1.240 ādayo) vuttanayena. **Tam mettāya vuttanayeneva. Vūpasametabbanti** ‘‘athānena purimappuggalesū’’tiādinā (visuddhi. 1.243), ‘‘kakacūpamaovādādīnam anussarato’’tiādinā (visuddhi. 1.243) ca mettābhāvanāya vuttana nayena tam paṭigham vūpasametabbam. Evam etarahi mahādukkhappatte sukhitepi akatakusalatāya āyatim dukkhappattiyā vasena karuṇāyanavidhim dassetvā idāni katakalyāṇepi tam dassetum ‘‘**yopi cetthā**’’tiādi vuttam. **Tesanti** byasanānaṃ. **Vaṭṭadukkham anatikkantattāti** sammāsambuddhenāpi akkhānena pariyoṣāpetum asakkuṇeyyassa anāgatassa āpāyikassa sugatīsipi jātijarādibhedassāti aparimitassa saṃsāradukkhasa anatikkantabhāvato. **Sabbathāpi karuṇāyitvāti** dukkhappattiyā, sukhappattiyā akatakusalatāya vā katakusalatāya vāti sabbapakārenāpi karuṇāya vatthubhāvassa sallaikkhaṇena tasmim tasmim puggale karuṇam katvā karuṇābhāvanam vaḍḍhetvā. **Vuttanayenevāti** ‘‘athānena punappunam mettāyanteṇā’’tiādinā (visuddhi. 1.243) **mettābhāvanāyaṃ** vuttana nayena. **Tam nimittanti** sīmāsambhedavasena pavattam samathanimittam. **Mettāya vuttanayenevāti** yathā mettābhāvanāyaṃ ‘‘appakasirenevā’’tiādinā (visuddhi. 1.253) **tikacatukkajjhānavasena appanā** ‘‘ekam disam pharivā viharatī’’tiādinā (visuddhi. 1.253-254) tassā vaḍḍhanā ca vuttā, evamidha karuṇābhāvanāyaṃ tikacatukkajjhānavasena appanā veditābbā ca vaḍḍhetābbā ca, tathevassā vaḍḍhanāvidhipi veditābbāti adhippāyo. **Vuttanayenevāti** avadhāraṇena ‘‘paṭhamam veripuggalo karuṇāyitabbo’’ti idam yathā pāliviruddham, evam yuttiviruddhampīti imamattam dipeti. Paṭhamam hi verim samanussarato kodho uppajjeyya, na karuṇā. Attāpi sakkhibhāvena karuṇāyanavasena gahetabbo, so kimiti pacchā gayhatīti. ‘‘**Appanā vaḍḍhetābbā**’’ti iminā ca appanāpattacittasseva ‘‘karuṇāsahagatena cetasā ekam disam pharivā viharatī’’tiādinā (dī. ni. 3.308; ma. ni. 1.77, 509; 2.309, 315, 452, 471; 3.230) vuttavikubbanā ijjhatīti ayamattam dassito.

Karuṇāpadamattameva cassā pāliyā visesoti taṃ anāmasitvā paṭisambhidāyaṃ vuttavikubbanā, mettāya vuttaṇisamsā ca idha labbhantīti dassetuṃ “**tato param...pe... veditabbā**”ti vuttaṃ. Tattha **tato paranti** “karuṇāsahagatena cetasā”ti (dī. ni. 3.308; ma. ni. 1.77, 509; 2.309, 315, 452, 471; 3.230) vuttavikubbanato upari. Sesam vuttanayameva.

Muditābhāvanāvaṇṇanā

260. Piyapuggalādīsūti piyamajjhatterīsu na ārabhitabbā. Muditābhāvanāti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. Na hītiādi tattha kāraṇavacanāṃ. **Piyabhāvamattenāti** ettha **matta**-saddo visesanivatti attho, tena somanassapaṭisandhikatādisiddhā niccappahaṃsitamukhatā, pubbhāsitā, sukhasambhāsātā, sakhilatā, sammodakatāti evamādi ke muditāya padaṭṭhānabhūte visese ulliṅgeti, īdisēhi visesehi virahitoti vuttaṃ hoti. **Eva**-kārena pana piyapuggalassa sukhasamappitatādiṃ, muditāya ca hetubhūtaṃ pamodappavattiṃ nivatteti. Piyapuggalepi hi paramāya sampattiyā pamudite haṭṭhatuṭṭhe bhikkhuno muditokāsaṃ labheyya. Vakkhati hi “piyapuggalaṃ vā”tiādi. Ādīto majjhappuggalaṃ anussarantassa udāsīnatā saṅghāti, verim samanussarantassa kodho uppajjati. Tenāha “**pageva majjhatterino**”ti.

Pamodappavattiyā soṇḍasadi so sahāyo **soṇḍasahāyo**. **Muditamuditovāti** pasādasommatāya ativiya mudito eva. Pasāde hi idaṃ āmeditaṃ. Evaṃ aṭṭhakathānāyena ādīto muditābhāvanāya vatthuṃ dassetvā idāni pālināyena dassetuṃ “**piyapuggalaṃ vā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sukhitanti** saṅghātasukhaṃ, sukhattantanti attho. **Sajjīti**ti sukhānubhavane sannaddhaṃ paṭiyattasukhasādhanaṃ. **Aho sādhi**ti tassa sattassa sampattiyāṃ sampajāññāpubbapamodaṇākāradassanaṃ. Puna **aho suṭṭhūti** tassa pamodaṇassa bahulīkāradassanaṃ. **Piyam manāpanti** ettha **manāpa**-ggahaṇena pāliyaṃpi atippiyasahāyako adhippetoti eke.

Atītiti tasmīmyeva attabhāve atīte. **Anāgate**ti etthāpi ese va nayo. Na hi bhavantaragate brahmavihārabhāvanā ruhati. Yadi evaṃ, atītānāgate kathanti? Nāyaṃ do so. “So evāyaṃ datto tisso”ti adbhāpaccuppannatāya vijjānābhāvena gaheṭṭabato. Kathaṃ panassa anāgate sampatti ārammaṇaṃ hotīti? Ādesādīto, paccuppannāya vā payogasampattiyā anumānato laddhāya gaheṭṭabato.

Piyapuggaleti soṇḍasahāyasaññite atippiyapuggale, piyapuggale ca. Duvidhopi cesa idha piyabhāvasāmaññito “piyapuggalo”ti vutto. **Anukkamenāti** atippiyapuggalo piyapuggalo majjhato verīti catūsu koṭṭhāsesu ekekasmim kammatṭhānaṃ paṇaṃ, muduṃ, kammaniyañca katvā sesesu upasaṃharaṇānukkamena. Kiñcāpi catūsu janesu samacittatāya **sīmāsambhedo** sīmā sambhijjati etāyāti katvā. Bhāvanāya pana tathā bahuso pavattamānāya purimasiddhaṃ hetuṃ, itaraṃ phalañca katvā vuttaṃ “**samacittatāya sīmāsambhedam katvā**”ti. Yathāvuttasīmābhāvo vā sīmāsambhedoti vuttaṃ “**samacittatāya sīmāsambhedam katvā**”ti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. Upekkhābhāvananti upekkhābrahmavihārabhāvanāṃ. Yasmā purimabrahmavihāratayanissando catutthabrahmavihāro, tasmā vuttaṃ “**mettādīsu paṭiladdhatikacatukkañjānenā**”ti. **Paṇaṇatatiyajjhānāti** subhāvitaṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ paṇaṇaṃ, tathārūpā tatiyabrahmavihārajjhānato. Appaṇaṇaṃ hi uparijñānassa padaṭṭhānaṃ na hoti. Catukkanāyavasena cettha tatiyaggahaṇaṃ. **Sukhitā hontūtiādivasenāti ādi**-saddena “niddukkhā hontū”ti evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sattakelāyaṇaṃ** sattesu mamāyaṇaṃ mamattakaraṇaṃ, tathā manasikārena yogo **sattakelāyanamanasikārayuttattam**, tasmā. Mettādīnaṃ rāgegehasitadomanassasomanassānaṃ āsannavuttitāya yathārahaṃ **paṭighānūnyasamīpacārītā** veditabbā. Atha vā “sukhitā hontu, dukkhato muccantu modantū”ti hitesitabhāvappattiyā tissannampi anūnyassa āsannacārītā. Sati ca tabbipariyāye lohitappakope pubbo viya laddhokāsāmetvetha paṭighanti avisesena tāsāṃ paṭighānūnyasamīpacārītā daṭṭhabbā.

“**Somanassayogena oḷārikattā**”ti idaṃ tatiyajjhānassa vasena vuttaṃ, tato vuṭṭhitassa idamādinavadassananti. Mettādivasena pana oḷārikabhāve vuccamāne vitakkavicārapītiyogena oḷārikatā vattabbā siyā, tāhipi tāsāṃ samāyogasambhavato, upekkhāya ca tadabhāvato. Na vā vattabbā tatiyajjhānikānaṃyeva mettādīnaṃ idhādhippetattā, taṃtaṃjhānasamatikkamēna ca taṃtaṃjhānikā mettādayopi samatikkantā eva nāma honti, jhānasāmaññīna viya mettādīsāmaññīna vohāramattaṃ. **Purimāsūti** mettākaraṇāmuditāsu. **Santabhāvato**ti yathāvuttasattakelāyanādi upasantabhāvābhāvato upekkhāya santabhāvato. “Santabhāvato”ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukhumatā paññitā vidūrakilesatā vipulaphalatāti evamādayopi upekkhāya ānisaṃsā daṭṭhabbā. **Pakatimajjhattoti** kiñci kāraṇaṃ anapekkhitvā pakatiyā sabhāveneva imassa bhikkhuno udāsīnapakke ṭhito. **Ajjhupekkhitvāti** attanā katakammavaseneva ayamāyasmā āgato gacchati ca, tvampi attanā katakammavaseneva āgato gacchasi ca, na tassa tava payogena kiñci sukhaṃ vā upanetuṃ, dukkhaṃ vā apanetuṃ labbhā, kevalaṃ panetaṃ cittaṃ anujukammaṃ, yadidaṃ mettāyanādīnā sattesu kelāyaṇaṃ. Buddhādīhi ariyehi gatamaggo cesa apaṇṇakapaṭipadābhūto, yadidaṃ sabbasattesu majjhattatāti evaṃ paṭipakkhajigucchāmukhena majjhattatāya samupajātāgāravabahuṃnādarō taṃ puggalaṃ punappaṇaṃ ajjhupekkhati, tattha ca savisesaṃ upekkhaṃ paccupaṭṭhāpeti, tassa tathā paṭipajjato pakatiyāpi udāsīnatā sātisaṃyāṃ tattha majjhattatā saṅghāti. Bhāvanābalena nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnā eva honti, so taṃ upekkhaṃ piyapuggalādīsū upasaṃharati. Tenāha “**upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsū**”ti. **Ekam**

puggalanti ettha aññattho **eka**-saddo “ittheke abhivadanti”tiādīsu (ma. ni. 3.27) viya. Ekavacaneneva cettha sañkhyāveseso siddho, tasmā aññāṃ ekaṃ puggalanti ayamettha attho. Tena attānaṃ nivatteti. “**Neva manāpa**”nti iminā piyapuggalaṃ, atippiyasahāyakaṃ nivatteti, attānampi vā attani amanāpatāya abhāvato. “**Na amanāpa**”nti iminā appiyam, veripuggalaṃ, pārisesato majjhatappuggalassa gahaṇaṃ āpannaṃ. Iti “**ekaṃ puggalaṃ neva manāpaṃ nāmanāpa**”nti iminā attano, piyādīnaṃ paṭikkhepamukhena udāsinapuggalaṃ dasseti.

Vuttanayenāti “yvāssa pakatimajjhato”tiādīnā anantaraṃ vuttana nayena. Attasinehassa balavabhāvato veritopi attani majjhataṭṭāya durūpasamhārattā “imesu ca attani cā”ti attā pacchā vutto. **Pathavīkasiṇe vuttanayenavāti** “ayaṃ samāpatti āsannaṃ pītipaccatthikā”tiādīnā (visuddhi. 1.87) pathavīkasiṇe vuttanayena. Yaṃ hi heṭṭhā “paṇaṭṭatīyājjhānā vuṭṭhāyā”tiādī (visuddhi. 1.87) vuttaṃ, taṃ heṭṭhā tīsu brahmavīhāresu, catutthabrahmavīhāre ca ādīnavānisamsadassanavasena vuttaṃ. Idaṃ pana tatiyājjhāne ādīnavam, catutthājjhāne ca ānisamsam disvā catutthādhigamāya yogaṃ karontassa catutthājjhānassa uppajjanākāradassanaṃ. Tasmā tattha vuttaṃ “pathavīsaddaṃ apanetvā tadeva nimittaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati”tiādīnā yojetabbaṃ.

Pathavīkasiṇādīsūti ādi-saddena sesakasiṇāni, assāsapassāsanimittaṃ saṅgaṇhāti. Kāmaṃ kasiṇānāpānesu uppannassāpi tatiyājjhānassa upekkhābrahmavīhārena rūpāvacarājjhānādītāya attheva sabhāgatā, taṃ pana akāraṇaṃ ārammaṇassa visadisatāyāti āha “**ārammaṇavisabhāgatāyā**”ti. Nanu ca aññāthāva kasiṇādībhāvanā, aññāthā brahmavīhārabhāvanāti bhāvanāvasenāpi yathāvuttājjhānānaṃ attheva visadisatāti? Saccametaṃ, bhāvanāvasena pana visadisatā anuppattiyā na ekantikaṃ kāraṇaṃ. Tathā hi aññāthāva mettādībhāvanā, aññāthā upekkhābhāvanā. Tathāpi sattesu yathāpavattitaṃ hitesitādiakāraṃ byatirekamukhena āmasantī, tato vinivattamānarūpena ajjupekkhanākāreṇa brahmavīhārupekkhā pavattati. Tathā hi vakkhati “kammassakā sattā, te kassa ruciyaṃ sukhitā vā bhavissanti”tiādī (visuddhi. 1.263). ārammaṇasabhāgatāpi cettha atthīti mettādivasena paṭiladdhatatiyājjhānassa ijjhati upekkhābrahmavīhāro. Tena vuttaṃ “**mettādīsū**”tiādī. Tattha **mettādīsūti** mettādīsū nippādetabbesu, mettādivasenāti attho. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇā

262. Brahmuttamenāti ettha sammutibrahmāno upapattibrahmāno visuddhibrahmānoti tividhā brahmāno.

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe. (jā. 1.14.1);

Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi paṇino”ti. (pāci. 647) –

Ca evamādīsū hi brahmasaddena sammutibrahmāno vuttā.

“Apārutā tesam amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddham;
Vihimsasaññī paṇaṇaṃ na bhāsim,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”.

“Atha kho brahmā sahampatī”ti (dī. ni. 2.71; ma. ni. 1.283; 2.340; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) ca evamādīsū brahmasaddena upapattibrahmāno vuttā. “Brahmacakkaṃ pavatteti”tiādī (ma. ni. 1.148; saṃ. ni. 2.21; a. ni. 4.8; 5.11; paṭi. ma. 2.44) vacanato “brahma”nti ariyadhammo vuccati, tato nibbattattā avisesena sabbepi ariyā visuddhibrahmāno nāma paramatthabrahmatāya. Viseso pana “brahmāti, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacana”nti vacanato sammāsambuddho uttamabrahmā nāma sadevake loke brahmabhūtehi guṇehi ukkaṃsapāramippattito. Iti brahmānaṃ uttamo, brahmā ca so uttamo cāti vā **brahmuttamo**, bhagavā. Tena **kathite** “so mettāsahagatena cetasa”tiādīnā (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309, 315, 451, 471) tattha tattha veneyyānaṃ desite. **Itīti** evam yathāvuttana bhāvanākkamena ceva atthavaṇṇanākkamena ca **viditvā** jānitvā. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyāti** pubbe viya asādhāraṇaṃ taṃtaṃbrahmavīhārapaṇīyatameva atthaṃ aggahetvā sādharmaṇabhāvato tattha tattha pakiṇṇakaṃ viṣaṇaṃ atthaṃ gahetvā pavattitā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Mejjatīti dhammato aññassa kattunivattanatthaṃ dhammameva kattāraṃ katvā niddisati. **Siniyatīti** ettha sattesu byāpajjanavasena lūkhābhāvassa paṭipakkhabhūtaṃ nīṇapubbaṅgamaṃ hitākārapavattivasena sinehanaṃ daṭṭhabbaṃ, na taṇhāyanavasena. Taṃ hi mohapubbaṅgamaṃ lubbhanasabhāvaṃ, idaṃ pana adussanasabhāvaṃ alobhasampayuttaṃ. Nanu ca taṇhāsinehopi byāpādevirodhī tena sahānavatṭhānato. Yadi pi tena saha ekasmiṃ citte nappavattati, virodhī pana na hoti appahāyakato. Mejjatīti **mitto**, hitājjhāsayo khandhappabandho, tappariyāpānāṭṭāya mitte bhavā, mitte vā ārammaṇabhūte piye puggale bhavā, mittassa esā pavatti mejjanavasena vāti veditabbā.

Karotīti karuṇā, kiṃ karoti, kesam, kiṃ nimittanti āha “**paradukkhe sati sādharmaṇaṃ hadayakampana**”nti.

Kampananti ca paresaṃ dukkhaṃ disvā tassa apanetukāmassa asahanākārena cittassa aññathattaṃ. Tayidaṃ sappurisānaṃyeva hotīti āha “**sādhūna**”nti. Sappurisā hi sapaṛahitasādhanena “sādhū”ti vuccanti. **Vināsetīti** adassanaṃ gameti, apanetīti attho. Tenettha hiṃsanaṃ apanayananti dasseti. Paradukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā hi karuṇā. **Pharaṇavasenāti** phusanavasena, ārammaṇakaraṇavasenāti attho. Ārammaṇakaraṇaṇcetta dukkhitesu dukkhāpanayanākārenevāti daṭṭhabbaṃ.

Modanti tāyāti modanakiriyāya muditāya karaṇabhāvaniddeso, svāyaṃ upacārasiddho, muditāviniṃutto natthi tattha koci kattāti tameva kattubhāvena niddisati “**sayam vā modatī**”ti, ayampi upacāraniddeso. Dhammānaṃ avasavattanatoti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ “**modanamattameva vā tanti muditā**”ti āha.

Piyādīsu pakkhapātipacchedanamukhena udāsīnabhāvasaṅkhātā upapattito ikkhā upekkhā. Tenāha “**averā hontū**”tiādi. Tattha **upekkhatīti** kattuniddese kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

263. Hito nāma atthacaro, tasmā **hitākārappavattilakkhaṇāti** sattānaṃ hitacaraṇākārena pavattilakkhaṇā, hitākārassa vā pavattanalakkhaṇā. **Hitūpasamhārarasāti** sattesu hitassa upanayanakiccā, upanayanasampattikā vā. “Anatthaṃ me acarī”tiādīnā (dha. sa. 1237; vibha. 909) pavattanakassa āghātassa vinayanākārena paccupatiṭṭhati, ñāssa gocarabhāvaṃ gacchati, yattha vā sayam uppajjati, tattha āghātavinayanaṃ paccupaṭṭhapetīti **āghātavinayapaccupaṭṭhānā**. Amanāpānampi sattānaṃ paṭikkūle appaṭikkūlasaṅgītarūpena, pageva manāpānaṃ yaṃ manāpabhāvadassanaṃ, tathāpavatto yonisomanasikāro, taṃ padaṭṭhānaṃ etiṣṣāti **manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā**. **Byāpādūpasamoti** byāpādassa vikkhambhanavasena vūpasamo. **Sampattīti** sampajjanaṃ sammadeva nibbatti. **Sinehasambhavoti** taṇhāsinehassa uppatti. **Vipattīti** vināso. Mettāmukhena hi rāgo vañceti.

Karuṇādīnaṃ lakkhaṇādīsu iminā nayena attho vedītabbo. Visesaṃattameva vaṇṇayissāma. Sattānaṃ pavattadukkhassa apanayanākāro. Apanayanaṃ pana hotu vā mā vā, yo dukkhāpanayanākāro, tathāpavattilakkhaṇā **dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā**. Apanetukāmatāya paresaṃ dukkhassa asahanaṃ anadhivāsanam **paradukkhāsahanaṃ**. Na vihiṃsā avihīmsā, sattānaṃ aviheṭṭhanaṃ. Taṃ paccupaṭṭhapeti, vihiṃsāya vā paṭipakkhabhāvena paccupatiṭṭhatīti **avihiṃsāpaccupaṭṭhānā**. **Vihīmsūpasamoti** ettha vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā nesaṃ tanti vihiṃsā, sattānaṃ viheṭṭhanākārena pavatto karuṇāya paṭipakkhabhūto paṭighacittuppādo. Karuṇāmukhena soko vañceti āha “**sokasambhavo vipattī**”ti.

Pamodanalakkhaṇāti parasampattiyā pamodanalakkhaṇā. **Anissāyanarasāti** issāyanassa usūyanassa paṭipakkhabhāvakkicā. Sattānaṃ sampattiyā, pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca asahanaṃ aramaṇaṃ aratiicceva saṅgahaṃ gacchati, tassā vihananākārena paccupatiṭṭhati, tassa vā vighātaṃ vūpasamaṃ paccupaṭṭhapetīti **arativighātapaccupaṭṭhānā**.

Pahāso gehasitapīvasena pahaṭṭhabhāvo uppilāvītaṃ. **Sattesu samabhāvadassanarasāti** piyādībhedesu sabbasattesu udāsīnavuttiyā samabhāvasseva dassanakiccā, upapattito ikkhaṇato samabhāveneveva tesam gahaṇakiccāti attho. Sattesu paṭikkūlāpaṭikkūlākāraṇaṃ aggaṇaṇato tattha paṭighānūnayaṇaṃ vūpasamanākārena vuttiyā tesam vūpasamaṃ vikkhambhanaṃ paccupaṭṭhapetīti **paṭighānūnayaṇavūpasamapaccupaṭṭhānā**. **Evam pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānāti** ettha “**eva**”nti iminā byatirekamukhena hitūpasamhāradukkhāpanayanasampattipamodanākārena paccāmasanto mettādīnaṃ tissannaṃ pavattīkārapaṭisedhanamukhena pavattaṃ kammassakatāññaṃ upekkhābrahmavīhārassa āsannaṇaṇaṃ, na yaṃ kiñcīti dasseti.

264. Vipassanāsukhaṇceva bhavasampattī cāti ettha diṭṭhadhammasukhavīhāro cāti vattabbaṃ. Tampi hi nesaṃ sādīhāraṇapayojanaṃ. Tathā “**sukhaṃ supatī**”tiādayo (a. ni. 8.1; 11.15) ekādasānisamsā. Te pana heṭṭhā vuttā evāti idha na gahitā.

Nissarati apagacchati etenāti **nissaraṇaṃ**, pahāyakaṃ. Kāmañceteḥi pañcapi nīvaraṇāni, tadekaṭṭhā ca pāpadhammā vikkhambhanavasena pahīyanti, ujuvipaccanīkadassanavasena pana byāpādādayo **pāliyaṃ** (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13) vuttā. Evañca katvā rāganissaraṇatāvacaṇaṃ upekkhābrahmavīhārassa suṭṭhu samatthitaṃ daṭṭhabbaṃ.

265. Etthāti etesu brahmavīhāresu. Mettā sattesu yathārahaṃ dānapiyavacanādisīlasutādiguṇagahaṇavasena pavattati. Tena vuttaṃ “sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā”ti. Rāgopi tattha yathā tathā guṇaggahaṇamukheneveva pavattati manāpasaññāpalobhatoti āha “**guṇadassanasabhāgatāyā**”ti. Tasmā mittamukhasapatto viya tulyākārena dūsanato **rāgo** mettāya **āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati** satisammosamattenāpi mettaṃ apanīya tassā vatthusmiṃ uppajjanārahattā. **Tatoti** rāgato, rāgassa vā otāralābhato. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** sabhāgassa, sabhāgena vā visabhāgatāya. Sattesu hi manāpākāragāhino mettāsabhāgassa tabbiparītasabhāvo byāpādo tena visabhāgo. Tasmā so otāraṃ labhamāno cireneva labheyvāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya dūrapaccatthiko. **Tatoti** byāpādato. **Nibbhayenāti** anussaṅkanaparisaṅkanena, laddhapatiṭṭhāya mettāya byāpādēna duppadhamasiyattāti adhippāyo. Tenāha

“mettāyissatī”tiādi.

Iṭṭhānanti piyānaṃ. **Kantānanti** kamaṇīyānaṃ. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānaṃ. Tato eva mano ramentīti **manoramānaṃ**. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāsannissitānaṃ. **Appaṭilābhato samanupassatoti** appaṭilābhena ahamime na labhāmīti paritassato. **Atīṭanti** atikkantaṃ. **Niruddhanti** nirodhappattaṃ. **Vipariṇatanti** sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussaratoti** anutthunavāsena cintayato. **Gehasitanti** kāmaguṇanissitaṃ. “**Ādinā**”ti iminā “sotaviññeyyānaṃ saddāna”nti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Vipattidassanasabhāgatāyāti** yesu sattesu bhogādivipattidassanamukhena karuṇā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati yathāvuttadomanassamukhena soko uppajjeyya, so karuṇāya āsannapaccatthiko. Soko hi idha domanassasīna vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** ettha sattesu dukkhāpanayanakāmatākārassa karuṇāsabhāgassa tesu dukkhūpanayanākāro vihesāsabhāvo visabhāgoti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya karuṇāya dūrapaccatthikā vuttā.

Sampattidassanasabhāgatāyāti yesu sattesu bhogādisampattidassanamukhena muditā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati “cakkhuvīññeyyānaṃ rūpāna”ntiādinā (ma. ni. 3.306) vuttasomanassamukhena pahāso uppajjeyya, so ca muditāya āsannapaccatthiko. Pahāso hi idha somanassasīna vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** bhogādisampattīhi muditesu sattesu pamodanākārassa muditāsabhāgassa tattha anabhiramanākārā aratī visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya muditāya dūrapaccatthikā vuttā. **Pamudito cātiādi** muditāya siddhāya ayampi aratī na hotīti laddhabbaguṇadassanavāsena vuttaṃ, na idhāhippetaaratinīgghadassanavāsena. Kāyaccittavivekapaṭipakkhāya vā aratīyā vikkhambhitāya muditāya paṭipakkhā aratī suvikkhambhaneyyā hotīti dassanattaṃ ekadesena aratī dassitāti daṭṭhabbaṃ. **Adhikusaladhammesūti** samathavipassanādhammesu.

Bālakaradhammayogato **bālassa**. Attahitaparahitabyāmūlhatāya **mūlhassa**. Puthūnaṃ kilesādīnaṃ janānādīhi kāraṇehi **puthujjanassa**. Kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijjinaṃ**, odhijjinaṃ vā sekkhā odhisova kilesānaṃ jitattā. Tena imassa odhijjītabhāvaṃ paṭikkhipatī. Sattamabhavādīto uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinaṃ**, vipākajinā vā arahanto appaṭisaṇḍhikattā. Tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipatī. Anekādinave sabbesampi pāpadhammānaṃ mūlabhūte sammohe ādināvānaṃ adassanaṣīlatāya **anādinavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvadassanattaṃ punapi “**puthujjanassa**”ti vuttaṃ. **Evarūpāti** vuttākārena sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatīti** rūpānaṃ samatikkamanāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātivattatīti adhippāyo. Somanassadomanassarahitaṃ aññānameva **aññānupekkhā**. **Dosaguṇāvicāraṇavāsena sabhāgattāti** yathā brahmavīhārupekkhā mettādayo viya sattesu hitūpasamhārādivāsena guṇadose avicārentī kevalaṃ ajjhupekkhanavāseneva pavattati, evaṃ aññānupekkhā sattesu vijjāmanāmpi guṇadosaṃ acintenti kevalaṃ ajjhupekkhanavāseneva pavattatīti dosaguṇāvicāraṇavāsena sabhāgā. Tasmā sā lahuṃ otāraṃ labhatīti brahmavīhārupekkhāya āsannapaccatthikā vuttā. **Sabhāgavisabhāgatāyāti** iṭṭhānīṭṭhesu majjhāttākārassa upekkhāsabhāgassa tattha anurodhavirodhapavattīākārā rāgapāṭighā visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya te otāraṃ labhamānā cireneva labheyyunti purisassa dūre ṭhitasapatto viya upekkhābrahmavīhārassa dūrapaccatthikā vuttā.

266. Kattukāmatā chando ādi “chandamūlakā kusalā dhammā”ti (a. ni. 8.83) vacanato, atha vā sattesu hitesitādukkhāpanayanakāmatādinā anavajjābhipatthanāvāsena pavattanato “kattukāmatā chando ādī”ti vuttaṃ. Upekkhābrahmavīhāropi hi sattesu anirākatahitacchandoyeva “tattha abyāvaṭatā apanṇakapaṭipadā”ti ajjhupekkhanākārena pavattati mātā viya sakiccapasute putte. **Nīvaraṇādīti ādi**-saddena tadekaṭṭhakilesānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Katthaci sattaggahaṇampi saṅkhāraggaṇaṃeva hoti puggalādhīṭṭhānāya desanāya yathā “sabbe sattā āharaṭṭhitikā”ti (a. ni. 10.27; khu. pā. 4.1), na evamidhātī āha “**paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇa**”nti. **Paññattidhammavasena**ti paññattisaṅkhātadhammavasena. Kāmañcetha “sukhitā hontū”tiādinā (paṭi. ma. 2.23) bhāvanāyaṃ sukhādiggahaṇampi labbhati. Taṃ pana “sabbe saṅkhārā aniccā”ti (dha. pa. 255; theragā. 676; netti. 5) vipassanāya aniccalakkhaṇagahaṇaṃ viya appadhānabhūtaṃ, sattapaññatti eva padhānabhāvena gayhatīti daṭṭhabbaṃ. **Upacāre vā patte ārammaṇavaḍḍhanaṃ** tatthāpi sīmāsambhedasiddhitoti adhippāyo.

Ekamāvāsaṃ paricchindivāti ettha “satte mettāya pharissāmi”ti evaṃ nāṇena paricchedaṃ katvā ekā racchā paricchinditabbāti yojanā. Racchāgahaṇena racchāvāsino sattā gahitā yathā ekaṃ disanti. Evaṃ sabbattha.

267. Kasiṇānaṃ nissandoti kasiṇajjhānānaṃ nissandaphalasadisā **āruppā** arūpajjhānāni, kasiṇajjhānānaṃ pāripūriyāva sījjanato. Tehi vinā asījjanatoti keci. **Samādhinissandoti** rūpajjhānasamādhīnaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ arūpajjhānasamādhīnaṃ nissando paṭipāṭiyā te adhigantvāva paṭilabhitabbato. **Vipassanānissando** vipassanānubhāvena laddhabbato, vipassanāvāseneva ca samāpajjitabbato. **Samathavipassanānissando nirodhasamāpatti**. Yathāha “dvīhi balehi samānāgatattā”tiādi (visuddhi. 2.868). “**Purimabrahmavīhāratayanissando**”ti iminā mettādivāsena ṭīṇi jhānāni adhigantvā ṭhitasseva upekkhābrahmavīhāro, na itarassāti dasseti. Tamevatthaṃ upamāya pākāṭataraṃ katvā dassetuṃ “**yathā hī**”tiādi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

268. Siyāti vuccamānākārena siyā kassaci parivattakko. **Etthāti** etesu mettādīsu brahmavīhāratā veditabbā, itarakammaṭṭhānāni attahitapaṭipattimattāni. Imāni pana “sabbe sattā sukhitā hontū”tiādinā (paṭi. ma. 2.22)

parahitapaṭipattibhūṭāni. Tasmā sattu sammā paṭipattibhāvena seṭṭhā ete vihārā. **Brahmānoti** upapattibrahmāno. Te hi idha jhānabhāvanāya vinīvaraṇacittā hutvā brahmaloke uppunnā tattha yāvatāyukaṃ vinīvaraṇacittāva honti. Tasmā “**niddosacittā viharanti**”ti vadanti. **Brahmānoti** vā sakalabuddhaguṇahetubhūṭānaṃ dānapāramitādīnaṃ buddhakaradhammānaṃ paripūraṇavasena brūhitaguṇā mahāsattā bodhisattā. Te hi sabbasattānaṃ hitesanena, ahitāpanayanena, sampattipamodanena, sabbattha vivajjitāgatigamanamajjhatabhāvādhiṭṭhānena ca niddosacittā viharanti. **Evanti** yathā te upapattibrahmāno, mahābodhisattābrahmāno vā, evaṃ etehi brahmavihārehi sampayuttā samaṅgibhūṭā.

269. Catassovātiādipaṇhassāti catassotiādikassa tividhassa paṇhassa. **Visuddhimaggādivasāti** ettha byāpādasamkilesādito visujjhanupāyo visuddhimaggo. **Ādi**-saddena hitūpasamhārādīmanasikāravisesā saṅgahitā. **Āsaṃ** mettādīnaṃ. **Appamāṇeti** pamāṇarahite. **Yenāti** yena kāraṇena. **Tanti** tasmā. **Da**-kāro padasandhikaro.

Byāpādabahulassa visuddhimaggoti ānetvā sambandhitabbaṃ, ujuvipaccanīkabhāvatoṭi adhippāyo. Esa nayo sesesupi. Pakkhapātavasena anābhujanamanābhogo majjhatakkārōti adhippāyo. Yvāyaṃ catubbidho sattu manasikāro vutto, tameva upamāya dassetuṃ “**yasmā ca yathā mātā**”tiādi vuttam. Tattha vuttassāpi hitūpasamhārādīthassa upameyyabhāvaṃ upanetvā dassetuṃ atthupanayanattho “**yasmā cā**”ti **ca**-saddo. **Pariyāyeti** vāre, tasmīṃ tasmīṃ kiccavasena parivattanakkameti attho. **Abyāvaṭāti** anussukkā. **Tathāti** yathā mātā daharādīsu puttesu, tathā sabbasattesu mettādivasena mettāyanādivasikena bhavitabbanti yojanā. **Tasmāti** yasmā sabbe pi samkilesadhammā yathārahaṃ dosamoharāgapakkhiyā, tehi ca visujjhanupāyo appamaññā, hitūpasamhārādīvasena catubbidho ca sattu manasikāro, tasmā visuddhimaggādivasā catassova appamaññā. **Catassopi etā bhāvetukāmena** na ekekanti adhippāyo. Sati hi sabbasaṅgahe kamena bhavitabbam. Hitesitā mettāyananti āha “**evaṃ patthitahitāna**”nti. **Sambhāvetvā vāti** “imāya paṭipattiyā ayaṃ nirayādīsu nibbatteyyā”ti parikkappetvā vā. Dukkāpanayanākaārappavattivasena paṭipajjitabbanti sambandho. **Tato paranti** tato hitākārappavattīdīto paraṃ. **Kattabbābhāvatoti** catutthassa pakārasa kattabbassa abhāvato. **Ayaṃ kamoti** ayaṃ imāsaṃ appamaññānaṃ yebhuyyena pavattanakkamoti katvā vuttam, na “imināva kamena etāsaṃ pavatti, na aññathā”ti. Mettādīnaṃ hi tissannaṃ bhāvanānaṃ kamaniyamo natthi, yaṃ vā taṃ vā paṭhamam bhāvetuṃ labbhā, desanākkamavasena vā evaṃ vuttam.

Ekasattassāpīti ekasāpi sattu. Appaṭibhāganimitattā paricchedaggahaṇam natthi, na ca sammutisaccavasena pavattam sattaggahaṇam paricchinnarūpādiggahaṇam hotīti appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūṭānaṃ mettādīnaṃ ekasattārammaṇānaṃ appamaṇagocaratā vuttā. **Evaṃ pamāṇam aggahetvāti** yathā uddhumātakādīsu atirekuddhumātakādībhāvappatte padese nimittam gayhati, evaṃ pamāṇam aggahetvā. **Sakalapharaṇavasenāti** niravasesapharaṇavasena.

270. Nissaraṇattāti ettha yaṃ yassa nissaraṇam, taṃ tassa ujuṇapaṭipakkhabhūṭameva hoti. Yathā kāmaṇam nekkhammaṃ, rūpānaṃ āruppā, saṅkhārānaṃ nibbānaṃ, evaṃ domanassasahitānaṃ byāpādavihiṃsārāṭīnaṃ nissaraṇabhūṭā mettākaraṇāmudītā na somanassarahitā honti. Nissaraṇaggahaṇeneva ca pubbhāgiyānaṃ tāsam upekkhāsampayogopi anuññātōti daṭṭhabbaṃ anissaraṇabhāvato. Tathā hi aṭṭhavāsatiyā cittuppādesu karuṇāmudītānaṃ pavattim ācariyā icchanti. Na hi brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattati pārisuddhiupekkhā viya. Na hi kadāci pārisuddhiupekkhā vedanupekkham vinā vattatīti.

271. Sātasahagatanti suhasahagataṃ. **Tasmāti** yasmā “tato tvaṃ bhikkhū”tiādīkāya (a. nī. 8.63) desanāya catunnampi appamaññānaṃ savitakkādībhāvo viya upekkhāsahagatabhāvopi viññāyati, tasmā. **Catassopi appamaññā catukkapaṇcākajjhānikāti** codakassa adhippāyo. **Evañhi satīti** yadi mūlasamādhimhi vuttamatthaṃ anantaram vuttatāya brahmavihāresu pakkhipati, evaṃ sante kāyānupassanādayopi catukkapaṇcākajjhānikā siyuṃ, na pana honti vipassanāvasena desitattāti adhippāyo, hontu kāyānupassanādayo ānāpānabhāvanāvasena catukkapaṇcākajjhānikāti vadeyyāti āsankanto āha “**vedanādīsū**”tiādi. **Byañjanacchāyāmattaṃ gahetvāti** “mettā me cetovimutti bhāvītā bhavissati”tiādīhi byañjanehi pakāsito eva cittasamādhī “ajjhataṃ me cittaṃ ṭhitam bhavissati”tiādīhipi byañjanehi pakāsītōti byañjanato labbhamānasamādhicchāyāmattaṃ gahetvā ubhayattha labbhamānaṃ adhippāyaṃ aggahetvāti attho. Suttatthaṃ hi aññathā vadanto ayathāvādītāya satthāraṃ apavadanto nāma hoti. Tenāha “**mā bhagavantam abbhācikkhī**”ti.

272. “Tayimaṃ dosaṃ pariharitukāmena na sabbam suttam nītatthameva, tasmā garukulato adhippāyo maggitabbo”ti dassento “**gambhīraṃ hi**”tiādīṃ vatvā tattha ādīto paṭṭhāya adhippāyaṃ dassetuṃ “**ayaññī**”tiādīmāha. Āyācitā dhammadesanā etenāti āyācitadhammadesano, taṃ **āyācitadhammadesanaṃ**. **Evamevāti** garahane nipāto, mudā evāti attho. **Ajjhattanti** gocarajjhatte, kammaṭṭhānārammaṇeti attho. Yasmā cīttekaggatā nāma sasantatipariyāpanā hoti, tasmā atthavaṇṇanāyaṃ “**niyakajjhattavasenā**”ti vuttam. **Cittaṃ ṭhitam bhavissatīti** bahiddhā avikkhippanānaṃ ekaggabhāve ṭhitam bhavissati. Tato eva **susapṭhitam**, suṭṭhu samāhitanti attho. **Uppannāti** avikkhambhitā. **Pāpakāti** lāmakā. **Akusalā dhammāti** kāmacchandādayo akosallasambhūtaṭṭhena akusalā dhammā. Cittaṃ pariyādāya pavattituṃ okāsādānena kusalacittaṃ khepetvā na ca ṭhassantīti yojanā. Iminā yathāvuttassa samādhānassa kāraṇamāha.

Cīttekaggatāmattoti bhāvanamanuyuttena paṭiladdhamattaṃ nātisubhāvitaṃ samādhānaṃ. Taṃ pana upari vuccamānānaṃ samādhivisesānaṃ mūlakāraṇabhāvato “**mūlasamādhī**”ti vutto. Svāyaṃ cīttekaggatāmatto “ajjhattameva

cittam saṅṭhapemi sannisādemī ekodiṃ karomi samādahāmī”tiādīsu viya khaṇikasamādhī adhippeto. Yatheva hi aññatthāpi “āradhamaṃ kho pana me, bhikkhave, vīriyaṃ ahoṣi asallīnaṃ...pe... samāhitaṃ cittaṃ ekagga”nti (a. ni. 8.11; pārā. 11) vatvā “vivicceva kāmehi”tiādivacanato (a. ni. 8.11) paṭhamaṃ vuttacittekaggatā “khaṇikasamādhī”ti viññāyati, evamidhāpīti. **So eva samādhīti** mūlasamādhimāha.

Assāti bhikkhuno, assa vā mūlasamādhissa. **Bhāvananti** vaḍḍhanaṃ. **Ayaṃ samādhīti** ca mūlasamādhīveva adhippeto. **Evam bhāvitoti** yathā araṇisahitena uppādito aggi gomayacūṇṇādīhi vaḍḍhito gomayaggiādibhāvaṃ pattopi araṇisahitena uppāditamūlaggīveva vuccati, evamidhāpi mūlasamādhī eva mettādivasena vaḍḍhitoti katvā vuttaṃ.

Aññesupi ārammaṇesu pathavīkaṣiṇādīsu. Tattha yathā mettābhāvanāpubbaṅgamaṃ bhāvanāyena pathavīkaṣiṇādīsu savitakkādibhāvavasena catukkapaṇṇakajjhānasampāpanavidhinā mūlasamādhissa bhāvanā vuttā, evaṃ karuṇādibhāvanāpubbaṅgamaṃ pathavīkaṣiṇādīsipi bhāvanāvidhiṃ dassetvā pacchā kāyānupassanādupubbaṅgamaṃ bhāvanāvidhiṃ dassento āsavakkhayāya dhammaṃ desesi. Tena vuttaṃ “**karuṇā me cetovimutti**”tiādi. Yadi evaṃ dhammānupassanāpariyosānāya desanāya arahattādhigamāya kammaṭṭhānassa kathitattā puna “tato tvam, bhikkhu, imaṃ samādhīṃ savitakkampī”tiādi (a. ni. 8.63) kasmā vuttanti? Dhammānupassanāya matthakappattidassanattham. Sā hi saṅkhārupekkhābhāvena vattamānā yathāvuttajjhānadhamme sammasantī visesato matthakappattā nāma hoti. Phalasaṃpattibhūmidassanattham vuttanti keci.

Puna **yato kho tetiādi** arahattappattito uddham laddhabbaphāsuvihāradassanaṃ. Tattha **gagghasīti** gamissasi. **Tasmāti** yasmā “savitakkampī”tiādikā desanā mettādīnaṃ ārammaṇato aññasmiṃ ārammaṇe samādhīṃ sandhāya vuttā, na appamaññā, tasmā. “**Tathevā**”tiādinā ganthantarenapi tamevattham samattheti. Tattha **tathevāti** tikacatukkajjhānavaseneva. **Abhidhammeti** cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 251 ādayo), appamaññāvibhaṅgādīsu (vibha. 684 ādayo) ca tattha tattha abhidhammapadesesu.

273. Subhaparamādivasenāti subha-saddo “subhanteva adhimutto hotī”ti (paṭi. ma. 1.212; a. ni. 8.66) evaṃ vuttasubhāvīmokkhaṃ sandhāya vutto uttarapadalopena. **Parama**-saddo ukkaṃsattho. Subho subhāvīmokkho paramo ukkaṃso paramā koṭi etissāti subhaparamā, mettācetovimutti, tato paraṃ taya sādhetabbaṃ natthīti attho. Asādhāraṇassa atthassa adhippetattā vipassanāsukhādayo idha anavasara. Itaretaravisiṭṭhāpete visesā, pageva parehi. Tenāha “**aññamaññaṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo**”ti. **Visesetvāti** aññamaññaṃ visiṭṭhaṃ katvā.

Tassa tassa upanissayattāti subhāvīmokkhādikassa tassa tassa vimokkhassa pakatūpanissayavasena upanissayapaccayabhāvato. Idāni tamattham pākātataram katvā dassetuṃ “**mettāvihārissa**”tiādi vuttaṃ. Assa mettāvihārissa cittaṃ upasaṃharatoti sambando. **Appaṭikkūlaparicayāti** mettābhāvanāvasena sattasaññite yatha katthaci ārammaṇe appaṭikkūlākāreṇeva gahaṇassa paricitattā. Tassa saṅkhārabhūtampi yaṃ kiñci ārammaṇaṃ appaṭikkūlākāreṇeva paccupatiṭṭhati, pageva sabhāvato. “Appaṭikkūla”nti tatthassa cittaṃ abhirativasena nirāsakaṃ pavattati, paccanīkadhammehi ca sukhena, suṭṭhu ca vimuccati, yatassa jhānassa vimokkharipariyāyo vutto. Tenāha “**appaṭikkūlesū**”tiādi. Yathāvutto ca attho anattacaraṇādiadhippāyena sacetane ārammaṇe āghātaṃ uppādentassa paṭikkūlaparicayā acetanepi vātātapādike āghātuppattiyā vibhāvetabbo. **Na tato paranti** tato subhāvīmokkhato paraṃ kassaci vimokkhassa upanissayo na hotīti attho.

Abhihananti etenāti abhigāto, daṇḍo abhigāto yassa taṃ daṇḍābhigātaṃ, taṃ ādi yassa taṃ daṇḍābhigātādi, daṇḍābhigātādi rūpaṃ nimittaṃ yassa taṃ **daṇḍābhigātādirūpanimittaṃ**. Kiṃ pana tantī āha “**sattadukkhā**”nti, daṇḍappahārādijanitaṃ karajarūpahetukaṃ sattānaṃ uppajjanakadukkhanti attho. **Rūpe ādīnavo suparividito hoti** karuṇāvihārissa rūpanimittattā, dukkhassa karuṇāya ca paradukkhāsahanarasattāti adhippāyo. **Tattha ākāse. Cittaṃ pakkhandati** sabbaso rūpānaṃ abhāvo vivaramapagamoti.

Tena tenātiādīsu ayaṃ yojanā – tena tena bhogasampattiādinā pāmojjakāraṇena pamuditānaṃ sattānaṃ uppānapāmojjaviññāṇaṃ samanupassantassa yogino “sādhu vatāyaṃ satto pamodatī”ti muditāya pavattisambhavato pamuditaviññāṇassa dassanena viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hotīti.

Anukkamādhigatanti ākāsakasiṇavajje yatha katthaci kaṣiṇe rūpāvacarajjhānādhigamānukkamena rūpavirāgabhāvanāya adhigataṃ. Ākāsanimittaṃ gocaro etassāti ākāsanimittagocaraṃ, tasmim **ākāsanimittagocare** paṭhamarūppaviññāṇe. **Cittaṃ upasaṃharatoti** dutyāruppādhigamāya bhāvanācittaṃ nentassa, tathā bhāvayatoti attho. **Tatthāti** tasmim paṭhamarūppaviññāṇe. **Cittanti** viññāṇaṇcāyatanacittaṃ. **Pakkhandatīti** anupavisati vimokkhabhāvena appeti.

Ābhogābhāvato “sukhitā hontū”tiādinā (paṭi. ma. 2.23) sukhāsīsanādivasena ābhujanābhāvato. Sattānaṃ sukhāsīsanādivasena pavattamānā mettādibhāvanāya paramatthaggahaṇamukhena satte ārammaṇaṃ karoti, upekkhābhāvanā pana tathā appavattivā kevalaṃ ajjupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti āha “**upekkhāvihārissa sukhadukkhādirparamatthaggāhavimukhabhāvato avijjamaṇaggahaṇadukkhāṃ cittaṃ hotī**”ti. Nanu ca

“kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī”tiadinā paṭikkhepavasenapi paramatthaggaṇamukheneva upekkhābrahmavīhāropi satte ārammaṇaṃ karotīti? Saccametam, taṃ pana bhāvanāya pubbhāge, matthakappattiyam pana kevalam ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti savisesam paramatthato avijjamāne eva visaye tassa pavatti. Avijjamānaggahaṇadukkhatā ca ajjhupekkhanavasena appanāppattiyā aparāmāsasattaggaṇamuddhabhūtatāya veditabbā. Sesam vuttanayameva.

274. Sabbāpetāti sabbāpi etā appamaññā. **Dānādīnanti** pāramibhāvappattānaṃ dānādīnaṃ buddhakaradhammaṇaṃ. **Sabbakalyāṇadhammānanti** sabbesaṃ anavaṃjjadhammaṇaṃ, samatimsāya pāramitānaṃ, tannimittānaṃ buddhayāniyānaṃ, sabbehi vā sundarasabhāvānaṃ. Na hi lokiyadhammā buddhakaradhammehi ānubhāvato ukkaṭṭhā nāma atthi, buddhadhammesu vattabbameva natthi. **Paripūrīkāti** parivuddhikarā. Adhiṭṭhānāni viya hi appamaññā sabbāsaṃ pāramitānaṃ paripūrīkarā. **“Hitajjhāsayatāya”**tiadinā mettābrahmavīhāradīnaṃ upekkhābrahmavīhārassa adhiṭṭhānabhāvadassanamukhena catūhi appamaññāhi attano santānassa pageva abhisankhatattā mahābodhisattā dānādīpāramiyo pūretum samatthā honti, nāññathāti imamattaṃ dasseti. **Imassa dātabbam, imassa na dātabbanti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbam, “idaṃ dātabbam, idaṃ na dātabbanti ca vibhāgaṃ akatvā”ti vattabbato. Deyyapaṭiggāhakavikapparahitā hi dānapāramitā. Yathāha –

“Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato;
Vamatevudakaṃ nissesam, na tatha parirakkhati”ti. (bu. vaṃ. 2.118);

“Sabbasattāna”nti idaṃ “sukhanidāna”nti imināpi sambandhitabbam, “dentī”ti iminā ca. Tena deyyadhammena viya dānadhammēpi mahāsattānaṃ lokassa bahūpakāratā vuttā hoti, tathā tassa pariṇāmanato. Tadatthadīpanatthaṃ hi “vibhāgaṃ akatvā”ti vatvāpi “sabbasattāna”nti vuttam. **Tesanti** sabbasattānaṃ. **Upaghātanti** etthāpi “vibhāgaṃ akatvā”ti ānetvā sambandhitabbam. Ayaṃ hettha padayojanā – vibhāgaṃ akatvā upaghātaṃ parivajjayantā sabbasattānaṃ sukhānidānaṃ sīlaṃ samādiyanti. Sattakālavikapparahitā hi sīlapāramitā, lokatthameva cassa phalaṃ pariṇāmiyati. **Nekkhammaṃ bhajanti** pabbajjāṃ upagacchanti. Pabbajjāssa hi sabbaso sīlaṃ paripūrati, na gahaṭṭhassa. Idhāpi “vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ sukhānidāna”nti idaṃ ānetvā sambandhitabbam. Na hi bodhisattā kālavibhāgaṃ katvā pabbajjāṃ anuṭṭhanti, sīlaṃ vā samādiyanti, nidassanamattañcetam jhānādinekkhammabhajanassāpi icchitabbattā. Sabbasattānaṃ sukhānidānatā hetthā vuttanayāva. Esa nayo sesesupi. **Hitāhitesūti** atthānathesu. **Asammohatthāyāti** sammohaviddhamsanāya. **Paññaṃ pariyaḍentīti** yogavihitam vijjāṭṭhānādīnaṃ assutaṃ suṇantā sutam vodapentā ahaṃkāramamaṃkāradīnaṃ vidhunantā nānaṃ visodhenti. “Ahaṃ mamā”ti vikapparahitā hi paññāpāramitā. **Hitasukhatthāyāti** sattānaṃ hitasukhādivuddhiyatthameva. **Niccanti** satataṃ avicchedena paṭipakkhena avokiṇṇam. **Vīriyamārabhanti** yathā sattānaṃ anuppannaṃ hitasukhaṃ uppajjati, uppannaṃ abhivaḍḍhati, evaṃ parakkamaṃ karonti. Saṅkocavikkheparahitā hi vīriyapāramitā. **“Vīrabhāvaṃ pattāpi”**ti iminā aparaddhānaṃ nigghahasamatthataṃ dasseti. **Nānappakāraṃ aparādham khamanti** mammacchedanākārena attani pavattitaṃ nānāvīdham aparādham saḥanti. Attaparavikappavirahitā hi dosasahanā khantipāramitā.

Paṭiññaṃ na visamvādentīti avisaṃvādanasāmaññaena sabbassapi anariyavohārassa akaraṇamāha. Paṭiññāte, apaṭiññāte ca diṭṭhādike micchāvīkapparahitā hi saccapāramitā. **Avicalādhiṭṭhānāti** yathāsamādinnesu dānādīdhammesu niccalādhiṭṭhāyino acalāsamādinādhiṭṭhānā, samādinnesu ca buddhakaradhammesu sammadeva avaṭṭhānaṃ adhiṭṭhānapāramitā. **Tesūti** sattesu. **Avicalāyāti** paṭipakkhena akampaniyāya. **Evanti** yathāvuttena sattesu hitajjhāsayatādiakārena. Yathā ca brahmavīhāradhiṭṭhānā pāramiyo, evaṃ adhiṭṭhānādhiṭṭhānāpi. Tathā hi yathāpaṭiññaṃ parānuggahāya pāramiṇaṃ anuṭṭhānena saccādhiṭṭhānaṃ, tappaṭipakkhāpariccāgato cāgādhiṭṭhānaṃ, pāramīhi sacittupasamato upasamādhiṭṭhānaṃ, tāhi parahitūpāyākosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ paccekampi pāramitāsu yathārahaṃ netabbam. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pāramitāsu yaṃ vattabbam, taṃ paramatthadīpaniyam **cariyāpiṭakavaṇṇanāyam** vuttanayeneva veditabbam, ativithārabhayena na vitthārayimha. Tathā dasabalaññādiketi. **Etāva hontīti** etā hontī evāti yojanā.

Brahmavīhāraniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti navamaparichedavaṇṇanā.

10. Āruppaniddesavaṇṇanā

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. Uddiṭṭhesūti “cattāro āruppā”ti evaṃ uddiṭṭhesu, niddhāraṇe cetam bhummaṃ. Tenevāha **“catūsu āruppesū”**ti. Tattha rūpavīkekena arūpaṃ, arūpameva āruppaṃ jhānaṃ, idha pana tadatthaṃ kammaṭṭhānaṃ adhippetam. Taṃ bhāvetukāmo catuttahajjhānaṃ uppādetīti sambandho. **Rūpādhiḥkaraṇanti** rūpāhetu. Hetuattho hi ettha **adhikaraṇa**-saddo “kāmadhiḥkaraṇa”ntiādīsu (ma. ni. 1.168-169) viya. Daṇḍanaṭṭhena daṇḍo, muggarādi. Parapīḍāhippāyena tassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Sattānaṃ sasanaṭṭhena **satthaṃ**, āvudham. Bhaṇḍanaṃ **kalaho**. Virodho **viggaho**. Nānāvādo **vivādo**. **Etanti**

yathāvuttam daṇḍādānādikaṃ. **Sabbasoti** anavasesato. **Āruppe** arūpabhāve, āruppe vā bhave. **Rūpānamyevāti** diṭṭhādīnavānaṃ rūpānamyeva, na arūpānanti adhippāyo. **Nibbidāyāti** vikkhambhanavasena nibbindanattāya. **Virāgāyāti** virājjanattāya. **Nirodhāyāti** nirujjhanattāya. Sabbametam samatikkamaṃ sandhāya vuttam. **Daṇḍādānādinanti ādi-**saddena adinnādānādikaṃ sabbam rūpahetukaṃ anattam saṅgaṇhāti, na idha pāḷiyaṃ āgatamevāti daṭṭhabbam. **Karajarūpeti** yathāvuttādīnavādhikaraṇabhāvayogaṃ dassetuṃ vuttam, oḷārikarūpeti attho. **Ādīnavanti** dosam. **Tassāti** rūpassa. **Ālokoti** vaṇṇaviseso evāti tatha pavattam paṭibhāganimittam ugghātetvā siyā ākāsanimittam ugghetuṃ, na pana paricchinnākāsakaṣiṇam ugghātetvā. Tassa hi ugghāṭanā nāma rūpanimitteneva siyāti āha “**ṭhapetvā paricchinnākāsakaṣiṇam navasū**”ti. Keci pana “ālokakaṣiṇampi ṭhapetvā aṭṭhasū”ti vadanti, tassa pana ṭhapane kāraṇam na dissati, karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti tassa anāmbanato.

Yadi evaṃ kasmā “catutthajjhānavasenā”ti vuttam. Nanu paṭhamajjhānādīnipi tassa anāmbanavaseneva pavattanti paṭibhāganimittārammaṇattā? Saccametam, oḷārikaṅgappahānato pana santasabhāvena āneṅjappattena catutthajjhānena atikkantaṃ suṭṭhu atikkantaṃ nāma hotīti “**catutthajjhānavasenā**”ti vuttam. Keci “assāsapassāsānaṃ nirujjhanato, kāmadhātusamatikkamanato cā”ti vadanti, tam akāraṇam, itaresam cittasamuṭṭhānarūpānaṃ sambhavato, heṭṭhimajjhānānaṃ akāmadhātusamvattanīyato. **Tappaṭibhāgamevāti** karajarūpapaṭibhāgameva nimittaggāhasambhavato. Sadisaṅca nāma tam na hoti, tasmā kiṃ tassa samatikkamanenāti anuyogaṃ sandhāya “**katham? Yathā**”tiādi vuttam. Tatha **kathanti** kathetukamyatāpucchā. **Yathāti** opammatthe nipāto. **Lekhācittanti** kāḷavaṇṇādīnā kataparikkammāya lekhāya cittaṃ. **Phalitantaranti** vivaraṃ. **Disvāti** dūrato disvā. **Samānarūpasaddasamudācāranti** sadisarūpasanṭhānasarappayogaṃ.

Ārammaṇavasenevāti “mama cakkhu sobhanaṃ, mama kāyo thiro, mama parikkhārā sunderā”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena. **Karajarūpasamaṅgikāloti** attano attabhāvarūpena ceva ārammaṇarūpena ca samannāgatakālo. **Tampīti** kaṣiṇarūpassapi. Sāmiatthe hi idaṃ upayogavacanam. Bhayasantāsaadassanakāmatā viya samatikkamitukāmatāti yojanā. Idaṅca yathāvuttānaṃ nibbidāvīraṅganirodhānaṃ sādharāṇavacanam. Te hi tayo apekkhitvā bhayasantāsaadassanakāmatā vuttā. Eko kira sunakho vane sūkarena pahaṭamatto palāto, so arūpadassanavelāya bhappacanaukkhalim dūrato disvā sūkarasaññāya bhīto uttasanto palāyī, piśācabhūruko puriso rattibhāge aparicite dese matthakacchinnaṃ tālakkhandaṃ disvā piśācasaññāya bhīto uttasanto mucchito papati, tam sandhāya vuttam “**sūkarā... pe... veditabbā**”ti.

276. Evanti yathāvuttam opammattham nigamento āha. **Soti** yogāvacarō. Tasmim jhāne ādīnavam passatīti sambandho. **Rūpanti** kaṣiṇarūpaṃ. **Santavimokkhatoti** arūpajjhānato. Tāni hi “ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā”tiādīsu (a. ni. 8.72; 10.9) santavimokkhāti āgatā. Santatāsiddhi cassa anussutito daṭṭhabbā. **Yathevāti eva-**kārena yena pakārena etaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ āruppānīpīti upekkhācittakaggatāvasena duvaṅgikattaṃ dasseti, na tatiyajjhāne viya duvaṅgikatāmatam. Nanu cetthāpi duvaṅgikatāmatameva bhūmibhedatoti? Nāyam doso upamopameyyabhāvassa bhinnādhikaraṇato.

Tatthāti tasmim rūpāvacaracatutthajjhāne. **Nikantinti** apekkham. **Pariyādāyāti** ādīnavadassanena tasmim jhāne khetvā, anapekkho hutvāti attho. Santato manasikaraṇeneva paṇītato, sukhumato ca manasikāro siddho hotīti āha “**santato anantato manasi karitvā**”ti. **Pattharivāti** pageva vaḍḍhitam, tadā vaḍḍhanavasena vā pattharivā. **Tenāti** kaṣiṇarūpena. **Ugghāṭeti kaṣiṇanti** rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtam pathavīkaṣiṇādīkaṣiṇarūpaṃ apaneti. Ugghāṭanavidhiṃ pana dassento “**ugghāṭento hi**”tiādīmāha. Tatha **samvelletīti** paṭisaṃharati. **Aññadatthūti** ekamsena. **Neva ubbaṭṭatīti** neva utṭhahati. **Na vivaṭṭatīti** na vinivaṭṭati. **Imassāti** imassa kaṣiṇarūpassa. **Amanasikāranti** manasi akaraṇam acintanam. **Manasikāraṅca paṭiccāti** “ākāso ākāso”ti bhāvanāmanasikāraṅca nissāya. Idaṃ vuttam hoti – rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtam kaṣiṇarūpaṃ na sabbena sabbam manasi karoto, tena ca phutṭhokāsam “ākāso ākāso”ti manasi karoto yadā tam bhāvanānubhāvena ākāsam hutvā upaṭṭhāti, tadā so kaṣiṇam ugghāṭeti nāma, taṅca tena ugghāṭitam nāma hotīti. Tenāha “**kaṣiṇugghāṭimākāsamattam paññāyati**”ti. **Sabbametanti** tividhampetam ekameva pariyāyabhāvato.

“**Nīvaraṇāni vikkhambhanti**”ti kasmā vuttam? Nanu rūpāvacarapaṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeyeva nīvaraṇāni vikkhambhitāni, tato paṭṭhāya cassa na nesam pariyuṭṭhānam. Yadi siyā, jhānato parihāyeyya? Yaṃ paneke vadanti “attheva sukhumāni arūpajjhānavikkhambhaneyyāni nīvaraṇāni, tāni sandhāyetaṃ vutta”nti, tam tesam matimattam. Na hi mahaggatakusalesu lokuttarakusalesu viya odhiso pahānaṃ nāma atthi. Yo pana rūpāvacarehi āruppānaṃ uḷāraphalatādiviseso, so bhāvanāvisesena santatarapaṇītarabhāvena tesuyeva purimapurimehi pacchimacchimānaṃ viyāti daṭṭhabbam. “**Vikkhambhanti**”ti pana vacanam vaṇṇabhāṇanavasena vuttam. Tathā hi aññatthāpi heṭṭhā pahīnaṃ upari pahānaṃ vuccati. Ye pana “sabbe kusalā dhammā sabbesaṃ akusalānaṃ paṭipakkhāti katvā evaṃ vutta”nti vadanti, tehi dutiyajjhānupacārādīsu nīvaraṇavikkhambhānavacanassa kāraṇam vattabbam. **Sati santiṭṭhatīti** ākāsanimittārammaṇā sati sammā sūpaṭṭhitā hutvā tiṭṭhati. Satisīsenā cettha upacārājjhānānugūṇānaṃ saddhāpaṅcamānaṃ sakiccayogaṃ dasseti. **Upacārenāti** upacārājjhānena. **Idhāpīti** rūpāvacaracatutthajjhānaṃ sandhāya sampiṇḍanam. Tam hi upekkhāvedanāsampayuttam. **Sesanti** “sesāni kāmāvacarāni”tiādi. Yaṃ idha vattabbamavuttam, tam pana **pathavīkaṣiṇaniddese** (visuddhi. 1.51 ādayo) vuttanayānusāreṇa veditabbanti āha “**pathavīkaṣiṇe vuttanayamevā**”ti.

Evam yaṃ tattha avasiṭṭhaṃ, taṃ atidisiṭṭvā idāni visiṭṭhaṃ dassetuṃ “**ayaṃ pana viseso**”tiādimāha. **Yānapputoḷi kumbhimukhādīnanti** oḡuṅṭhanasivikādiyānānaṃ mukhaṃ yānamukhaṃ, putoliyā khuddakadvārassa mukhaṃ putoliṃmukhaṃ, kumbhimukhanti paccekkaṃ mukha-saddo sambandhitabbo. **Ākāsaṃyeva** yānamukhādīparicchinnaṃ. **Parikammamanasikārenāti** parikammabhūtena manasikārena upacārajjhānena. Parikammaṃ anulomaṃ upacāroti ca anattantarañhettaṃ. **Pekkhamaṇo** arūpāvacarajjhānacakkhunā.

277. Sabbākārenāti rūpanimittaṃ daṇḍādānasambhavadassanādīnā sabbena rūpadhammesu, pathavīkasiṇādirūpanimittesu, tadārammaṇajjhānesu ca dosadassanākārena, tesu eva vā rūpādīsu nīkantippahānaanāvajjitukāmatādīnā. **Rūpajjhānampi rūpanti vuccati** uttarapadalopena “rūpūpapattiyā maggaṃ bhāvetī”tiādīsu (dha. sa. 160; vibha. 625) yathā rūpabhavo rūpaṃ. **Rūpīti** hi rūpajjhānalābhīti attho. **Ārammaṇampi** kasiṇārūpaṃ **rūpanti vuccati** purimapadalopena yathā “devadatto datto”ti. **Rūpāni passatīti** kasiṇārūpāni jhānacakkhunā passatīti attho. **Tasmāti** yasmā uttarapadalopena, purimapadalopena ca yathākkamaṃ rūpajjhānakasiṇārūpesu rūpavohāro dissati, tasmā. Rūpe rūpajjhāne tamsahagatā saññā **rūpasaññā**. **Tadārammaṇassa cāti ca-saddena** yathāvuttaṃ rūpāvacarajjhānaṃ sampiṇḍeti, tena pāḷiyam “rūpasaññāna”nti sarūpekasesena niddeso katoti dasseti. **Virāgāti** jigucchānato. **Nirodhāti** tappaṭibandhachandarāgavikkhambanena nirodhanato. Vuttamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ “**kiṃ vuttaṃ hotī**”tiādi vuttaṃ. Tassa sabbākārena virāgā anavasesānaṃ nirodhāti evaṃ vā ettha yojanā kātabbā.

“**Ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hotī**”ti idaṃ yasmā imāni jhānāni ārammaṇātikkamena pattabbāni, na aṅgātikkamenāti katvā vuttaṃ. Yasmā panettha saññāsamatikkamo ārammaṇasamatikkamena vinā na hoti, tasmā “samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hotī”ti āha. Avatvā vuttoti sambandho. **Samāpannassāti**tiādīsu kusalasaññāvasena samāpannaggahaṇaṃ, vipākasaññāvasena upapannaggahaṇaṃ, kiriyāsaññāvasena diṭṭhadhammasukhavihārāggahaṇaṃ. Arahatō hi jhānāni visesato diṭṭhadhammasukhavihāro. Yadi saññāsamatikkamassa anunippahādiārammaṇasamatikkamo vibhaṅge ca avutto, atha kasmā idha gahitoti anuyogaṃ sandhāyāha “**yasmā panā**”tiādi. **Ārammaṇasamatikkamavasenāpi ayamattavaṇṇanā katā**, “tadārammaṇassa cetam adhivacana”ntiādīnā vibhaṅge viya saññāsamatikkamameva avatvāti adhippāyo.

278. Paṭighātenāti paṭighānānaṃ visayīvisayasamodhānena. **Atthaṅgamāti**tiādīsu purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa atthavacanaṃ, tasmā paṭighāsaññānaṃ atthaṅgamo jhānasamaṅgikāle anupattīti tassa idheva gahaṇe kāraṇaṃ anuyogamukhena dassetuṃ “**kāmañcetā**”tiādi vuttaṃ. **Ussāhajananatthaṃ** paṭipajjanakānaṃ. **Etāsaṃ** paṭighāsaññānaṃ. **Ettha** paṭhamāruppakathāyaṃ. **Vacanaṃ** atthaṅgamavāsena.

Kiṃ vā pasamsākitānaṃ, paṭighāsaññānaṃ pana atthaṅgamo idheva vattabbattā vuttoti dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. Tattha sabhāvadhammassa abhāvo nāma paṭipakkhena pahīnatāya vā paccayābhāvena vā. Tesu rūpajjhānasamaṅgino paṭighāsaññānaṃ abhāvo paccayābhāvamattena, na paṭipakkhādhigāmenāti dassento āha “**kiñcāpi**”tiādi. Tattha tāti paṭighāsaññā. **Rūpāvacaranti** rūpāvacarajjhānaṃ. **Samāpannassāti** samāpajjitvā viharantassa. Kiñcāpi na santīti yojanā. **Na pahīnatā na santīti** na tadā paṭighāsaññā pahīnabhāvena na santi nāma. Tattha kāraṇamāha “**na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattati**”ti. Nanu ca paṭighāsaññāpi arūpadhammā evāti codanaṃ sandhāyāha “**rūpāyattā ca etāsaṃ pavattī**”ti. **Ayaṃ pana bhāvanāti** arūpabhāvanamāha. **Dhāretunti** avadhāretuṃ. **Idhāti** arūpajjhāne. Āneñjābhisankhāravacanaḍīhi **āneñjatā**. “Ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe aruppā”tiādīnā (a. ni. 8.72; 10.9) **santavimokkhatā ca vuttā**.

279. Dosadassanapubbakaṭṭhapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighāsaññānaṃ suppahīnatā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhāti. Tathā pana na suppahīnatā sabbarūpāvacarasamāpattito vuṭṭhānaṃ siyā, paṭhamajjhānaṃ pana appakampi saddaṃ na sahatīti taṃ samāpannassa saddo kaṇṭakoti vuttaṃ. Āruppabhāvanāya abhāve cutito uddhaṃ uppattirahānaṃ rūpasaññāpaṭighāsaññānaṃ yāva attano vipākappavatti, tāva anupattidhammatāpādanena samatikkamo, atthaṅgamo ca vutto. Nānattasaññāsu pana yā tasmīṃ bhāve na uppajjanti ekantarūpanissitā, tā anokāsātāya na uppajjanti, na āruppabhāvanāya nivāritatā, anivāritatā ca kāci uppajjanti. Tasmā tāsāṃ amanasikāro anāvajjanaṃ apaccavekkhaṇaṃ, javanapaṭipādakena vā bhāvaṅgamanassa anto akaraṇaṃ appavesanaṃ vuttaṃ.

Tena ca nānattasaññāmanasikārahetūnaṃ rūpānaṃ samatikkamā samādhissa thirabhāvaṃ dassetuṃ “**sañkhepato**”tiādi vuttaṃ. Apica imehi tīhi padehi ākāsañcāyatanaṃ samāpattiyā vaṇṇo kathito sotūnaṃ ussāhajananatthaṃ, palobhanatthañca. Ye hi akusalā evaṃgāhino “sabbassādarahite ākāse pavattitasaññāya ko ānisaṃso”ti, te tato micchāgāhato nivattetuṃ tīhi padehi jhānassa ānisaṃso kathito. Taṃ hi sutvā tesāṃ evaṃ bhavissati “evaṃ santā kirāyaṃ samāpatti evaṃ paṇīṭā, handassā nibbattanatthaṃ ussāhaṃ karissāmi”ti.

280. Assāti ākāsaṃ. Uppādo eva anto **uppādanto**, tathā **vayanto**. Sabhāvadhammo hi ahutvā sambhavato, hutvā ca vinassanato udayavayaparicchinnō. Ākāso pana asabhāvadhammatā tadubhayābhāvato ananto vutto. Ajaṭākāsaṃparicchinnākāsaṃnaṃ idha anadhippetatā “**ākāsoti kasiṇuggahātimākāso vuccati**”ti āha. Kasiṇaṃ ugghāṭiyati etenāti kasiṇuggahāto, tadeva **kasiṇuggahātimaṃ**. **Manasikāravasenāpi** rūpavivekamattaggahaṇena paricchadassa agghaṇato anantapharaṇākārena pavattaparikkammamanasikāravasenāpi. **Anantaṃ pharati**ti aggahitaparicchadātāya anantaṃ katvā parikkammāsamphassapubbakena jhānasamphassena phusati. Yathā bhisaggameva bhesajjaṃ, evaṃ

ākāsānantameva ākāsānañcaṃ saṃyogaparassa ta-kārassa ca-kāraṃ katvā. Jhānassa pavattiṭṭhānabhāvato ārammaṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena “**āyatanaṃ**”ti vuttaṃ, adhiṭṭhānaṭṭhe āyatana-saddassa dassanato. Kāraṇākaraṇaṣaṅgāyatanavāsathape āyatana-saddo idha yujjateva.

Viññāṇaṅcāyatanakathāvaṇṇanā

281. Ciṅṅo carito paṅṅikato āvajjanādilakkhaṇo vasībhāvo etenāti ciṅṅavasībhāvo, tena **ciṅṅavasībhāvena**. Rūpāvacaṇasaññaṃ anatikkamitvā anadhigantabbato, taṃsahagatasaññaṃmanasikārasamudācārassa hānabhāgiyabhāvāvahato, taṃsamatikkameneva tadaññesaṃ samatikkamitabbānaṃ samatikkamasiddhito ca vuttaṃ “**āsannarūpāvacaṇarajjhānapaccatthikā**”ti. Vīthipaṭipannāya bhāvanāya uparūparivisesāvahabhāvato, paṇṭabhāvasiddhito ca paṭhamārūppato dutiyārūppaṃ santatarasabhāvanti āha “**no ca viññāṇaṅcāyatanamiva santā**”ti vakkhati hi “suppaṇṭatarā honti, pacchimā pacchimā idhā”ti (visuddhi. 1.290). **Anantaṃ anantaṃ** kevalaṃ “anantaṃ ananta”nti **na manasi kātabbāṃ** na bhāvetabbāṃ, “anantaṃ viññāṇaṃ, anantaṃ viññāṇa”nti pana manasi kātabbāṃ, “viññāṇaṃ viññāṇa”nti vā.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ paṭhamārūppaviññāṇasankhāte viññāṇanimitte. **Cittaṃ cārentassāti** bhāvanācittaṃ pavattentassa. **Ākāsaphuṭe viññāṇeti** kaṣiṇuggahāṭimākāsaṃ pharivā pavatte paṭhamārūppaviññāṇe ārammaṇabhūte. **Appetī** appanāvasena pavattati. Sabhāvadhammepi ārammaṇasamatikkamabhāvanābhāvato idaṃ appanāppattaṃ hoti catutthārūppaṃ viya. **Appanāyayo panettha vuttanayenevāti** ettha dutiyārūppajjhāne purimabhāge tīṇi, cattāri vā javanāni kāṃāvacaṇāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. “Catutthaṃ pañcamāṃ vā arūpāvacaṇa”ntiādinā (visuddhi. 1.276) paṭhamārūppajjhāne vuttena nayena, atha vā **appanāyoti** sabhāvadhammepi ārammaṇe jhānassa appanāyayo ārammaṇāṭikkamabhāvanāvasena arūppaṃ appanaṃ pāpuṇāti, “appanāppattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hoti”ti **maraṇānussatiniddese** (visuddhi. 1.177) vuttanayena veditabboti attho.

282. Sabbasoti sabbākārena paṭhamārūpe “āsannarūpajjhānapaccatthikatā, asantasabhāvata”ti evamādinā sabbena dosadassanākārena, tattha vā nikantipahānaanāvajjitukāmatādiākārena, sabbaṃ vā kusalavipākakiriyābhedato anavasesanti attho. Svāyamattho heṭṭhā vuttanayena ṇātumaṃ sakkāti āha “**sabbasoti idaṃ vuttanayamevā**”ti. Jhānassa ākāsānaṅcāyatanatā bhāviratthasamāsavasena heṭṭhā vuttāti āha “**pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānaṅcāyatana**”nti. Ārammaṇassa pana samānādhikaraṇasamāsavasena sandassetumaṃ “**ārammaṇampi**”tiādi vuttaṃ. Tattha “**purimanayenevā**”ti idaṃ “nāssa anto”tiādinā vuttapadasiddhiṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā adhiṭṭhānaṭṭhena, evaṃ saṅgāyatanavāsathape āyatana-saddena idha attho yujjati dassetumaṃ “**tathā**”tiādi vuttaṃ. Tattha saṅgāyati etthāti saṅgāyati, saṅgāyati eva deso **saṅgāyatedeso. Jhānaṃ** appavattikaraṇena. **Ārammaṇaṃ** amanasikaraṇena. **Ubhayaṃpi** vā ubhayatā yojetabbā. Jhānassa hi anāvajjanaṃ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṃ amanasikaraṇaṃ, ārammaṇassa ca ārammaṇakaraṇavasena appavattanaṃ **appavattikaraṇanti** atthassa sambhavato **ekajjhaṃ katvā** sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā.

Pubbe anantassa ākāsassa ārammaṇakaraṇavasena paṭhamārūppaviññāṇaṃ attano pharaṇākāreneva “ananta”nti manasi kātabbattā “anantaṃ viññāṇa”nti vuttanti puna “**manasikāravasena vā ananta**”nti vuttaṃ, sabbaso manasikaraṇavasenaṅgāyatanavāsathape adhippāyo. Tenāha “**anavasesato manasi karonto ‘ananta’nti manasi karoti**”ti. **Jhānavibhaṅgepi** ayamevattho vuttoti dassento “**yaṃ pana vibhaṅge vutta**”ntiādimāha. Tassā pālīyā evaṃ vā attho veditabbo – taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ viññāṇaṅcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṃ panattho yutto viya dissati, taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ tena gahitākāraṃ manasi karoti. Evaṃ taṃ viññāṇaṃ anantaṃ pharati. Yaṃ hi ākāsaṃ paṭhamārūppasamaṅgī viññāṇena anantaṃ pharati, taṃ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṃ manasi karonto dutiyārūppasamaṅgī anantaṃ pharati vuccati.

Manasikāravasena anantapharaṇākārena idha anantatā, na ākāsassa viya uppādantādiabhāvenāti “**nāssa antoti ananta**”nti ettakamevāha. “**Ruḥisaddo**”ti iminā “viññāṇaṅcāyatanavāsathape āyatana-saddo niruḥhoti dasseti, yathāvuttaṃ vā viññāṇaṃ dutiyārūppajjhānena añcīyati vuttākārena ālambīyatīti viññāṇaṅcāyatanavāsathape attho daṭṭhabbo. Sesamaṃ vuttatthamevāti āha “**sesamaṃ purimasadisamevā**”ti.

Ākiñcaññāyatanakathāvaṇṇanā

283. Tatiyārūppakammaṭṭhāne yaṃ heṭṭhā vuttasadisamaṃ, taṃ vuttanayānusārena veditabbāṃ, apubbeva vaṇṇayissāma. Tattha **tassevāti** yaṃ ārabha viññāṇaṅcāyatanamaṃ pavattaṃ, tasseva. Kiṃ pana tanti āha “**ākāsānaṅcāyatanaviññāṇassa**”ti. Etena tato aññaṃ tatiyārūppajjhānassa ārammaṇaṃ natthīti dasseti. “**Ārammaṇabhūtassa**”ti iminā tassa anārammaṇabhūtaṃ dutiyārūppaviññāṇaṃ nivatteti. **Abhāvoti** natthitā. **Suññatāti** rittatā. **Vivittākāro**ti viveko. Tīhi padehi paṭhamārūppaviññāṇassa apagamameva vadati. “Manasi kātabbo”ti vatvā manasikāraviddhiṃ dassetumaṃ “**taṃ viññāṇa**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **amanasikarivāti** sabbena sabbaṃ manasi akatvā acintetvā. **Vā**-saddo aniyamattho, tena tīsu pakāresu ekenapi atthasiddhīti dasseti.

Tasmim̐ nimitteti tasmim̐ paṭhamāruppaviññāṇassa abhāvasaṅkhāte jhānuppattinimitte. **Ākāse phuṭeti** ākāsaṃ pharivā pavatte. “Ākāsapphuṭe”ti vā paṭho. **Suññavivittanattibhāveti** suññabhāve, vivittabhāve, natthibhāve cāti yena ākārena bhāvitāṃ, tassa gahaṇatthaṃ vuttaṃ. Atha vā **suññavivittanattibhāveti** suññavivittatāsāṅkhāte natthibhāve, tena vināsābhāvameva dasseti, na pure abhāvādike.

Tasmim̐ hi appanācitteti ākiñcaññāyatanaññānasampayutte appanāvasena pavatte citte, tasmim̐ vā paṭhamāruppassa apagamasāṅkhāte natthibhāve yathāvutte appanācittē uppanne. So bhikkhu abhāvameva passanto viharatīti sambandho. Puriso katthaci gantvā āgantvā suññameva passati, natthibhāvameva passatīti yojanā. **Taṃ ṭhānanti** taṃ sannipātaṭṭhānaṃ. **“Parikammamanasikārena antarāhite”**ti iminā ārammaṇakaraṇābhāvena tassa antaradhānaṃ na natṭhattāti dasseti. Tatridaṃ opammaṣaṃsandanaṃ – yathā so puriso tattha sannipatitaṃ bhikkhusaṅghaṃ disvā gato, tato sabbesu bhikkhūsu kenacideva karaṇiyena apagatesu āgantvā taṃ ṭhānaṃ bhikkhūhi suññameva passati, na bhikkhūnaṃ tatopi apagatakāraṇaṃ, evamayaṃ yogāvācaro pubbe viññāṇācāyatanaññānacakkhunā paṭhamāruppaviññāṇaṃ disvā pacchā natthīti parikammamanasikārena tasmim̐ apagate tatiyāruppajjhānacakkhunā tassa natthibhāvameva passanto viharati, na tassa apagamanaṅkāraṇaṃ vīmaṃsati jhānassa tādisābhogābhāvātoti. **Sabbaso viññāṇācāyatanaṃ samatikkammāti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

284. Natthitā pariyāyāsuññavivittabhāvāti “natthī”ti padassa atthaṃ vadantena suññavivittapadānipi gahitāni. Āmedītavacanaṃ pana bhāvanākāradassanaṃ. Vibhaṅgepi imassa padassa ayamevattho vuttoti dassetuṃ **“yampi vibhaṅge”**tiādi vuttaṃ. Tattha **taññeva viññāṇaṃ abhāveti**ti yaṃ pubbe “anantaṃ viññāṇa”nti manasi kataṃ paṭhamāruppaviññāṇaṃ, taṃyevāti attho. Taṃyeva hi ārammaṇabhūtaṃ paṭhamena viya rūpanimittaṃ tatiyenāruppenābhāveti. **Khayato sammāsananti** bhaṅgānupassanaṃ māha. Sā hi saṅkhataḍḍhamānaṃ bhaṅgābhāvameva passantī “viññāṇampi abhāveti”tiādinā vattabbaṃ labhatīti adhippāyena **“khayato sammāsaṇaṃ viya vutta”**nti. **Assāti** pāṭhassa. Puna **assāti** viññāṇassa. **Abhāveti**ti abhāvaṃ karoti. Yathā ñāṇassa na upatīṭṭhati, evaṃ karoti amanasikaraṇato. Tato eva **vibhāveti** vīgatabhāvaṃ karoti, vināseti vā yathā na dissati, tathā karaṇato. Teneva **antaradhāpeti** tirobhāvaṃ gameti. **Na aññathāti** imissā pāliyā evamattho, na ito aññathā ayujjamaṇakattāti adhippāyo.

Assāti paṭhamāruppaviññāṇābhāvassa. **Kiñcananti** kiñcīpi. Sabhāvadhammassa appāvasesatā nāma bhaṅgo eva siyāti āha **“bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthī”**ti. Sati hi bhaṅgamattepi tassa sakiñcanaṭṭā siyā. **Akiñcananti** ca viññāṇassa kiñci pakāraṃ aggahetvā sabbena sabbāṃ vibhāvanamāha. Sesāṃ vuttanayameva.

Nevasaññānāsaññāyatanaṅkathāvaṇṇanā

285. No ca santāti yathā nevasaññānāsaññāyatanaṅsamāpatti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā savisesā santā, evamayaṃ ākiñcaññāyatanaṅsamāpatti no ca santā tadabhāvato. Yā ayaṃ khandhesu paccayayāpaniyatāya, rogamūlatāya ca rogasarikkhatā, dukkhatāsūlayogādīnā gaṇḍasarikkhatā, piḷājanaṅādīnā sallasarikkhatā ca, sā saññāya satī hoti, nāsati vuttaṃ **“saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā salla”**nti. Sā cettha paṭukiccā pañcavokārabhavato oḷārikasaññā veditabbā. Na kevalaṃ saññā eva, atha kho vedanācetanādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Saññāsīsenā pana niddeso kato. **Etaṃ santanti** etaṃ asantabhāvakarogādisarikkhasaññāvīrahato santaṃ. Tato eva **paññātaṃ**. Kiṃ pana tanti āha **“nevasaññānāsaññā”**ti? Tadapadesena taṃsampayuttaññānaṃ māha **“ādīnava”**nti. Ettha rogādisarikkhasaññādisabbhāvopi ādīnava daṭṭhabbo, na āsannaññācāyatanaṅpaccatthikatāva. **Uparīti** catutthāruppe. **Sā vāti** sā eva. **Vattitāti** pavattitā nibbattitā vaḷaṅjitā.

Tasmim̐ nimitteti tasmim̐ tatiyāruppasamāpattisaṅkhāte jhānanimitte. **Mānasanti** cittaṃ “mano eva mānasa”nti katvā, bhāvanāmanasikāraṃ vā. Taṃ hi manasi bhavanti mānasanti vuccati. Jhānasampayuttadhammānampi jhānānugūṇatāya samāpattipariyāyo labbhati āha **“ākiñcaññāyatanaṅsamāpattisaṅkhātesu catūsū khandhesū”**ti, ārammaṇabhūtesūti adhippāyo.

286. Yathāvuttaṃ ākiñcaññāṃ ārammaṇapaccayabhāvato āyatanaṃ kāraṇamassāti **jhānaṃ ākiñcaññāyatanaṃ**, ākiñcaññameva ārammaṇapaccayabhūtaṃ jhānassa kāraṇanti **ārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanaṃ** evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Yāya saññāya bhāvatoti yādisāya saññāya atthibhāvena. Yā hi sā paṭusaññācikkassa abhāvato saññātipi na vattabbā, saññāsabhāvānātivattanato asaññātipi na vattabbā, tassā vijjamaṇattāti attho. **Tanti** taṃ jhānaṃ. **Taṃ tāva dassetunti** ettha **tanti** taṃ sasāpaṭipadaṃ, yathāvuttasaññāṃ, tassā ca adhigamupāyanti attho. **Nevasaññānāsaññāti** hi puggalādhiṭṭhānena dhammaṃ uddharantena saññāvantaṃ mukhena saññā uddhaṭṭā, aññathā nevasaññānāsaññāyatanaṅti uddharitabbaṃ siyā. Sā pana paṭipadā yattha pavattati, yathā ca pavattati, taṃ dassetuṃ **“ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattim̐ bhāveti”**ti vuttaṃ. Ākiñcaññāyatanaṃ hi catutthāruppabhāvanāya pavattitṭhānaṃ, saṅkhārāvasesasamāpatti pavattīkāroti. **Yatra hi nāmāti** yā nāma. **Natthibhāvampīti** viññāṇassa suññatampi, evaṃ sukhumampīti adhippāyo. **Santārammaṇatāyāti** santaṃ ārammaṇaṃ etissāti santārammaṇā, tabbhāvo santārammaṇatā, tāya, na jhānasantatāya. Na hi tatiyāruppasamāpatti catutthāruppajjhānato santā.

Codako “yaṃ santato manasi karoti, na tattha ādinavadassanaṃ bhaveyya. Asati ca ādinavadassane samatikkamo eva na siyā”ti dassento “**santato ce manasi karoti, kathaṃ samatikkamo hoti**”ti āha. Itaro “**asamāpajjitukāmatāyā**”ti parihāramāha, tena ādinavadassanampi attevāti dasseti. So hītiādinaṃ vuttamevattham pākāṭataram karoti. Tattha yasmim jhāne abhirati, tattha āvajjanasamāpajjanādiṭṭhābhāvaṃ bhavitabbaṃ. Sā panassa tatiyāruppe sabbaso natthi, kevalaṃ aññābhāvato ārammaṇakaraṇamattamevāti dassento “**kiñcāpi**”tiādimaṃha.

Samatikkamitvāva gacchatīti tesam sippīnaṃ jīvikam tiṇyāyapi amaññamāno te vītivattatiyeva. **Soti** yogāvacarō. **Tanti** tatiyāruppasamāpattim. **Pubbe vuttanāyēnāti** “santā vatāyamaṃ samāpattī”tiādinaṃ vuttana nayena santato manasi karonto. **Tanti** yāya nevasaññānāsāññī nāma hoti, saṅkhārāvesesasamāpattim bhāvetīti vuccati, taṃ saññāmaṃ pāpuṇātīti yojanā. Saññāsīsena hi desanā. **Paramasukhumanti** ukkaṃsagatasukhumabhāvaṃ. **Saṅkhārāvesesasamāpattinti** ukkaṃsagatasukhumatāya saṅkhārānaṃ sesatāmatam samāpattim. Tenāha “**accantasukhumabhāvappattasāṅkhāra**”nti. Antamaticca **accantaṃ**. Yato sukhumatamaṃ nāma natthi, tathāparamukkaṃsagatasukhumasaṅkhāranti attho. Paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya hi tacchantiyā viya pavattamānāya bhāvanāya anukkamena saṅkhārā tattha antimakoṭṭhāsataṃ pāpitā, tato paraṃ nirodho eva, na saṅkhārappavattīti. Tena vuccati “**saṅkhārāvesesasamāpattī**”ti.

287. Yaṃ taṃ catukkhandhaṃ. **Atthatoti** kusalādivisesavisiṭṭhāparamatthato. Visesato adhipaññāsikkhāya adhiṭṭhānabhūtaṃ idhādhippetanti āha “**idha samāpanassa cittacetasikā dhammā adhippetā**”ti. **Oḷārikāya saññāya abhāvato**ti yadiṭṭhi catutthāruppavipākasaññāya catutthāruppakusalasaññā oḷārikā, tathā vipassanāmaggaḥalasaññāhi, tathāpi oḷārikasukhumatā nāma upādāyupādāya gahetabbāti pañcavokārabhāvapariyāpannāya viya catuvokārepi heṭṭhā tīsu bhūmīsu saññāya viya oḷārikāya abhāvato. **Sukhumāyāti** saṅkhārāvesesasukhumabhāvappattiyā sukhumāya saññāya bhāvato vijjāmanattā. **Nevasaññāti** ettha na-kāro abhāvatto, **nāsaññanti** ettha na-kāro aññatto, **a-kāro** abhāvatto, asaññāmaṃ anasaññāncāti attho. **Pariyāpannattāti** ekadesabhāvena antogadhattā. **Etthāti** catutthāruppe. Dutiye atthavikappe **nevasaññāti** ettha na-kāro aññatto. Tathā **nāsaññāti** ettha na-kāro, **a-kāro** ca aññatto evāti tena dvayena saññābhāvo eva dassitoti dhammāyanapariyāpannatāya āyatanabhāvo vuttovāti “**adhiṭṭhānatṭhenā**”ti vuttaṃ nissayapaccayabhāvato.

Kiṃ pana kāraṇaṃ, yenettha saññāva edisī jātāti anuyogaṃ sandhāyāha “**na kevala**”ntiādi. Saññāsīsenāyaṃ desanā katā “nānattakāyā nānattasaññīno”tiādīsu (dī. ni. 3.341, 359; a. ni. 9.24) viyāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ **esa atthoti** kañci viśesaṃ upādāya sabhāvato atthīti vattabbasseva dhammassa kañci viśesaṃ upādāya natthīti vattabbatasaṅkhāto attho.

Atithokampi yaṃ **telamatthi bhanteti āha** akappiyabhāvaṃ upādāya, tadeva **natthi, bhante, telanti āha** nālipūraṇaṃ upādāya. Tenāha “**tattha yathā**”tiādi.

Yadi ārammaṇasaññānaṃ saññākkiccam, taṃ saññā samānā kathamayaṃ kātuṃ na sakkotīti āha “**dahanakiccami**”tiādi. Saṅkhārāvesesasukhumabhāvappattiyā eva hesā paṭusaññākkiccam kātuṃ na sakkoti, tato eva ca ñānaṃ sugayhāpi na hoti. Tenāha “**nibbidājananampi kātuṃ na sakkoti**”ti. **Akatābhīnivesoti** akatavipassanābhīniveso appavattitasammasanacāro. **Pakativipassakoti** pakatiyā vipassako. Khandhādīmukhena vipassanaṃ abhinivisitvā dvārālabanehi saddhiṃ dvārappavattadhammānaṃ vipassako sakkūneyya tabbisayaudayabbayañāṇaṃ uppādetuṃ, yathā pana sakkoti, taṃ dassetuṃ “**sopi**”tiādi vuttaṃ. **Kalāpasammasanavasenevāti** catutthāruppaccittupādāpariyāpanne phassādīdhamme avinibbhujja ekato gahetvā kalāpato samūhato sammasanavasena nayavipassanāsaṅkhātakalāpasammasanavasena. Phassādīdhamme vinibbhujjitvā viśuṃ viśuṃ sarūpato gahetvā aniccādivasena sammasanaṃ **anupadadhammavipassanā**. **Evaṃ sukhumattaṃ gatā** yathā dhammasenāpatināpi nāma anupadaṃ na vipassaneyyāti attho.

Therassāti aññatarassa therassa. **Aññāhipīti** ettha ayamaparā upamā – eko kira brāhmaṇo aññatarāṃ purisaṃ manuññaṃ mattikabhājanaṃ gahetvā ṭhitam disvā yāci “dehi me imaṃ bhājana”nti. So surāsittataṃ sandhāya “nāyyo sakkā dātuṃ, surā ettha atthī”ti āha. Brāhmaṇo attano samīpe ṭhitam purisaṃ uddissa āha “tena hi imassa pātuṃ dehi”ti. Itaro “natthayyo”ti āha. Tattha yathā brāhmaṇassa ayogyabhāvaṃ upādāya “atthī”tipi vattabbam, pātabbatāya tattha abhāvato “natthī”tipi vattabbam jātam, evaṃ idhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Kasmā panettha yathā heṭṭhā “ananto ākāso, anantaṃ viññāṇaṃ, natthi kiñcī”ti tattha tattha bhāvanākāro gahito, evaṃ koci bhāvanākāro na gahitoti? Keci tāva āhu – “bhāvanākāro nāma sopacārassa jhānassa yathāsakaṃ ārammaṇe pavattīkāro, ārammaṇaṇcettha ākiñcaññāyatanadhammā. Te pana gayhamānā ekassa vā pubbaṅgamadhammassa vasena gahetabbā siyuṃ, sabbe eva vā. Tattha paṭhamapakke viññāṇassa gahaṇaṃ āpannanti ‘viññāṇaṃ viññāṇa’nti manasikāre catutthāruppassa viññāṇaṇcāyatanabhāvo āpajjati. Dutiyaṃpakke pana sabbaso ākiñcaññāyatanadhammārammaṇatāya jhānassa ‘ākiñcaññaṃ ākiñcañña’nti manasikāre ākiñcaññāyatanatā vā siyā, abhāvārammaṇatā vā. Sabbathā nevasaññānāsāññāyatanabhāvo na labbhati”ti. Tadidamakāraṇaṃ tathā jhānassa appavattanato. Na hi catutthāruppabhāvanā viññāṇamaññāyatanabhāvo vā āmasantī pavattati, kiñcarahi? Tatiyāruppassa santataṃ.

Yadi evaṃ, kasmā pāliyaṃ “santa”nti na gahitanti? Kiñcāpi na gahitataṃ **sutte** (dī. ni. 2.129; sam. ni. 2.152), **vibhaṅge** (vibha. 606 ādayo) pana gahitameva. Yathāha – “taññeva ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvesesasamāpattim bhāveti”ti (vibha. 619). Atha kasmā **vibhaṅge** viya sutte bhāvanākāro na gahitoti?

Veneyyajjhāsayato, desanāvīlāsato ca. Ye hi veneyyā yathā heṭṭhā tīsu āruppesu “ananto ākāso, anantaṃ viññānaṃ, natthi kiñci”ti bhāvanākāro gahito, evaṃ aggahite eva tasmīṃ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesam vasena sutte tathā desanā katā, suttantagatikāva abhidhamme **suttantabhājanīye** (vibha. 605 ādayo) uddesadesanā. Ye pana veneyyā vibhajitvā vuttēyeva tasmīṃ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesam vasena **vibhaṅge** bhāvanākāro vutto. Dhammissaro pana bhagavā sammāsambuddho dhammānaṃ desetabbappakāraṃ jānanto katthaci bhāvanākāraṃ gaṇhāti, katthaci bhāvanākāraṃ na gaṇhāti. Sā ca desanā yāvadeva veneyyavinayathāti ayamettha desanāvīlāso. Suttantadesanā vā pariyāyakathāti tattha bhāvanākāro na gahito, abhidhammadesanā pana nipariyāyakathāti tattha bhāvanākāro gahitoti evampettha bhāvanākārassa gahaṇe, aggahaṇe ca kāraṇaṃ veditabbaṃ.

Apare pana bhaṇanti – “catutthāruppe visesadassanattaṃ **sutte** bhāvanākārassa aggahaṇaṃ, svāyaṃ viseso anupubbabhāvanājanito. Sā ca anupubbabhāvanā pahānakkamopajānitā pahātabbasamatikkamena jhānānaṃ adhigantabbato. Tathā hi kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasāññādisamatikkamamukhena arūpajjhānāni. Na kevalaṅca jhānāniyeva, atha kho sabbampi sīlaṃ, sabbāpi paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva sampādetabbato pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desanā āruḷhā. Tathā hi “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātaṃ paṭivirato”tiādīnā (dī. ni. 1.8, 194) sīlasamvaro, “cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī”tiādīnā (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.411, 421; 3.15, 75) indriyasamvaro, “neva davāya na madāyā”tiādīnā (ma. ni. 1.23, 422; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 2.63; a. ni. 6.58; mahāni. 206; vibha. 518) bhojane mattaññutā, “idha bhikkhu micchājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikam kappeti”tiādīnā (saṃ. ni. 5.8) ājīvapārisuddhi, “abhijjhaṃ loke pahāya vigaṭābhijjhena cetasā”tiādīnā (dī. ni. 1.217; ma. ni. 1.412, 425; 3.16, 75) jāgariyānuyogo, “aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya, aniccasaññāno, meghiya, anattasaññā saṅghāti, anattasaññā asmimānasamugghātaṃ gacchati, āsavānaṃ khayā anāsvaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati”tiādīnā paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva desitā. Tasmā jhānāni desento bhagavā “vivicceva kāmehi”tiādīnā (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desesi. Tena vuttaṃ “kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasāññādisamatikkamamukhena arūpajjhānāni”ti. Tattha yathā rūpāvacaraṃ paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvanāvisesādhigatehi vitakkādīhi viya saddhādīhi pi tikkhavisadasūrasabhāvehi dhammehi samannāgatattā kāmaccchandādīnaṃ nīvaraṇānaṃ, tadekaṭṭhānaṅca pāpadhammānaṃ vikkhambhanaṃ uttarimanussadhammabhāvappattaṃ kāmāvacaradhammehi saṅhasukhumaṃ, santaṃ, paññātaṅca hoti; dutiyajjhānādīni pana bhāvanāvisesena oḷārikaṅgappahānato tato sātisaṃ saṅhasukhumaṃ saṅhasukhumatarādībhāvappattāni honti. Tathā arūpāvacaraṃ paṭhamajjhānaṃ rūpavirāgabhāvanābhāvena pavattamānaṃ ārammaṇasantatāyapi aṅgasantatāyapi pākātikaparittadhammehi viya sabbarūpāvacaradhammehi santasukhumabhāvappattaṃ hoti. Ārammaṇasantabhāvenāpi hi tadārammaṇadhammā santasabhāvā honti, seyyathāpi lokuttaradhammārammaṇā dhammā.

Satipi dhammato, mahaggatabhāvenāpi ca abhede rūpāvacaracatutthato āruppaṃ aṅgatopi santameva, yatassa santavimokkhatā vuttā. Dutiyāruppādīni pana paṭhamāruppādito aṅgato, ārammaṇato ca santasantatarasantatamabhāvappattāni tathā bhāvanāvisesasamāyogato, svāyaṃ bhāvanāviseso paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya taṃtaṃpahātabbasamatikkamanavasena tassa tassa jhānassa santasukhumabhāvaṃ āpādentō catutthāruppe saṅkhārāvasesasukhumabhāvaṃ pāpeti. Yato catutthāruppaṃ yathā anupadadhammavipassanāvasena vipassanāya ārammaṇabhāvaṃ upagantvā pakativipassakassāpi nibbiduppattiyā paccayo na hoti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattito, tathā sayam tatiyāruppadhammesu pavattamānaṃ te yāthāvato vibhāvetuṃ na sakkoti, yathā tadaññājjhānāni attano ārammaṇaṃ. Kevalaṃ pana ārabha pavattimattamevassa tattha hoti, tayidaṃ ārammaṇabhāvenāpi nāma vibhūṭākārātāya ṭhātuṃ appahontaṃ ārammaṇakaraṇe kiṃ pahoti. Tasmā tadassa avibhūṭakiccatam disvā sathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu bhāvanākāraṃ vatvā tādiso idha na labbhatīti dīpetuṃ catutthāruppadesanāyaṃ **sutte** bhāvanākāraṃ pariyāyadesanattā na kathesi.

Yasmā pana sārammaṇassa dhammassa ārammaṇe pavattīkāro atthevāti atisukhumabhāvappattaṃ taṃ dassetuṃ “taṃyeva ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti”ti (vibha. 619) **vibhaṅge** vuttaṃ yathādhhammasāsanabhāvato, pubbhāgavasena vā **vibhaṅge** “santato manasi karoti”ti vuttaṃ tadā yogino tassa vibhūṭabhāvato. Appanāvasena pana **sutte** bhāvanākāro na gahito avibhūṭabhāvato. Kammatṭhānaṃ hi kiñci ādito avibhūṭaṃ hoti, yathā taṃ? Buddhānussatiādi. Kiñci majjhe, yathā taṃ? Ānāpānassati. Kiñci ubhayattha, yathā taṃ? Upasamānussatiādi. Catutthāruppakammatṭhānaṃ pana pariyosāne avibhūṭaṃ bhāvanāya matthakappattiyam ārammaṇassa avibhūṭabhāvato. Tasmā catutthāruppe imaṃ visesaṃ dassetuṃ sathārā **sutte** bhāvanākāro na gahito, na sabbena sabbam abhāvatoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

288. Asadisārūpoti dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītanubyañjanabyāmapabhāketumālādīhi rūpaṅgehi aññehi asādhāraṇārūpakāyo, sabhāvattho vā **rūpa-saddo** “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpa”ntiādīsu (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) viya. Tasmā **asadisārūpoti** asadisasabhāvo, tena dasabalacatuvesārājādiguṇavisesasamāyogadīpanato satthu dhammakāyasampattiyāpi asadisatā dassitā hoti. Itīti evaṃ vuttappakārena. **Tasminti** āruppe. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyāti** pubbe viya asādhāraṇaṃ tattha tattha jhāne patiniyatameva atthaṃ aggahetvā sādāraṇabhāvato tattha tattheva pakiṇṇakaṃ visaṭaṃ atthaṃ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

289. Rūpanimittātikamatoti kaṣiṇarūpasāṅkhātassa paṭibhāganimittassa atikkamanato. **Ākāsātikamatoti** kaṣiṇugghāṭimākāsassa atikkamanato. **Ākāse pavattitaviññāṭikkamatoti** paṭhamārūppaviññāṇassa atikkamanato, na dutiyārūppaviññāṭikkamanato. Tadatikkamato hi tasveva vibhāvanam hoti. Dutiyārūppaviññāṇavibhāvane hi tadeva atikkantaṃ siyā, na tassa ārammaṇam, na ca ārammaṇe dosaṃ disvā anārammaṇassa vibhāvanātikkamō yujjati. **Pāḷiyaṇca** “viññāṇaṇcāyatanaṃ sato samāpajjati...pe... sato vuṭṭhahitvā tamyeva viññāṇam abhāveti”ti vuttaṃ, na vuttaṃ “tamyeva viññāṇaṇcāyatanaṃ abhāveti”ti, “tamyeva abhāveti”ti vā. “Anantaṃ viññāṇanti viññāṇaṇcāyatanaṃ upasampajjā”ti ettha pana dvayaṃ vuttaṃ ārammaṇaṇca viññāṇam, viññāṇaṇcāyatanaṇca. Tasmim dvaye yena kenaci, yato vā vuṭṭhito, teneva padhānaniddiṭṭhena taṃ-saddassa sambandhe āpanne “ayaṇca ārammaṇātikkamabhāvanā”ti viññāṇaṇcāyatanaṇsa nivattanatthaṃ viññāṇavacanaṃ. Tasmā paṭhamārūppaviññāṇasveva abhāvanātikkamō vutto.

290. Evaṃ santepīti aṅgātikame asatipi. **Suppaṇītarāti** suṭṭhu paṇītarā, sundarā paṇītarā cāti vā attho. Satipi catunnaṃ pāsādalanāṃ, sātīkānaṇca tabbhāvato, pamāṇato ca samabhāve uparūpari pana kāmagaṇānaṃ, sukhasamphassādīnaṇca visesena paṇītarādibhāvo viya etāsaṃ catunnaṃ samāpattinaṃ āruppabhāvato, aṅgato ca satipi samabhāve bhāvanāvisesasiddho pana sātīsayo uparūpari paṇītarādibhāvoti imamatthaṃ dasseti “**yathā hī**”tiādīna.

291. Nissitoti nissāya ṭhito. **Duṭṭhitāti** na sammā ṭhitā, dukkhaṃ vā ṭhitā. **Tannissitanti** tena nissitaṃ, ṭhānanti attho. **Tannissitanti** vā taṃ **maṇḍapalaggaṃ purisaṃ** nissāya ṭhitaṃ purisanti attho. Maṇḍapalaggaṇhi anissāya tena vinābhūte vivitte bahi okāse ṭhānaṃ viya ākāsalaggaviññāṇassa viveke tadapagame tatiyārūppassa ṭhānanti.

292. Ārammaṇam karoteva, aññābhāvena taṃ idanti “āsannaviññāṇaṇcāyatanaṇapaccatthikarūpāsannākāsārammaṇaviññāṇapagamārammaṇam, no ca santa”nti ca diṭṭhādīnavampi taṃ ākiṇcaññāyatanaṇ idam nevasaññānāsaññāyatanaṇjñānaṃ aññassa tādisassa ārammaṇabhāvayogyassa abhāvena alābhena ārammaṇam karoti eva. “**Sabbadisampati**”nti idam janassa agatikabhāvadassanattam vuttaṃ. **Vuttinti** jīvikam. **Vattatīti** jīvati.

293. Āruḷhotiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yathā koci puriso anekaporisaṃ dīghanisseṇim āruḷho tassa uparimāpade ṭhito tassā nisseṇiyā bāhumeva olubbhati aññassa alābhato, yathā ca paṃsupabbatassa, missakapabbatassa vā aggakoṭim āruḷho tassa matthakameva olubbhati, yathā ca **giriṃ** silāpabbataṃ āruḷho paripphandamāno aññābhāvato attano jaṇṇukameva olubbhati, **tathā** etaṃ catutthārūppajñānaṃ taṃ tatiyārūppam olubbhitvā pavattatīti. Yaṃ panettha atthato avibhattam, taṃ uttānameva.

Āruppaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dasamaparicchedavaṇṇanā.

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā

294. Uddeso nāma niddesattho mudumaṇḍimapaññābhāhullato, āgato ca bhāro avassaṃ vahitabboti āha “**ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto**”ti. Tatthāyaṃ **saññā**-saddo “rūpasaññā saddasaññā”tiādīsu (mahāni. 14) saññānalakkhaṇe dhamme āgato, “aniccasaññā dukkhasaññā”tiādīsu vipassanāyaṃ āgato, “uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā udāhu nānatthā”tiādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhāre hi paṭikkūlākāraggaṇaṃ, tappabhāvitaṃ vā upacārajñānaṃ idha “āhāre paṭikkūlasaññā”ti adhippetam. Tattha yasmim āhāre paṭikkūlasaññā bhāvetabbā, tattha nibbedavirāguppādanāya tappasaṅgena sabbampi āhāraṃ kiccappabhedādīnavopammehi vibhāvetuṃ “**āharatīti āhāro**”tiādī āraddham.

Tattha **āharatīti** āhārapaccayasāṅkhātena uppattiyā, ṭhitiyā vā paccayabhāvena attano phalaṃ āneti nibbatteti pavatteti cāti attho. Kabaḷam karīyatīti kabaḷikāro, vatthuvāsena cetam vuttaṃ, lakkhaṇato pana ojalakkhaṇo veditabbo, kabaḷikāro ca so yathāvuttentatthena āhāro cāti **kabaḷikārāhāro**. Esa nayo sesesupi. Phusatīti **phasso**. Ayaṃ hi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākārenea pavattati. Tathā hi so phusanalakkhaṇoti vuccati. Cetayatīti cetanā, attano sampayuttadhammehi saddhim ārammaṇe abhisandahatīti attho, manosannisitā cetanā **manosañcetanā**. Upapattiparikappanavasena vijānātīti **viññāṇam**. Evamettha sāmāññatthato, visesatthato ca āhārā veditabbā. Kasmā panete cattārova vuttā, aññe dhammā kim attano phalassa paccayā na hontīti? No na honti, ime pana tathā ca honti aññāthā cāti samānepi paccayabhāve atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuccanti.

Katham? Etesu hi paṭhamo sayam yasmim kalāpe tappariyāpanānaṃ yathārahaṃ paccayo hontova ojaṭṭhamakam rūpaṃ āharatī, dutiyo tisso vedanā āharatī, tatiyo tīsu bhavesu paṭisandhim āharatī, catuttho paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharatī. Tenāha “**kabaḷikārāhāro**”tiādī. Ettha ca kammajādibhedabhinnā oḷā sati paccayalābhe dve tisso paveniyo ghaṭentī ojaṭṭhamakarūpaṃ āharatī, sukhavedanīyādibhedabhinnō phassāhāro yathārahaṃ tisso vedanā āharatī,

puññābhisāṅkhārādibhedabhinno manosañcetanāhāro kāmabhavādīsu tīsu bhavesu yathārahaṃ saviññāṇaṃ, aviññāṇaṃ paṭisandhiṃ āharati, viññāṇāhāro yathāpaccayaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmaṃ rūpaṃ, nāmarūpaṃ ca āharatīti daṭṭhabbā. Atha vā upatthambhakaṭṭhena ime eva dhammā āharatīti vuttā. Yathā hi kabaḷīkārahāro rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena paccayo, evaṃ arūpino āhārā sampayuttadhammānaṃ. Tathā hi vuttāṃ “kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo, arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuttāhānaṃ rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.1.15). Aparo nayo – ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā kabaḷīkārahāro, phassādayo ca tayo dhammā āharatīti vuttā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārahārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷīkārahāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha “seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati (saṃ. ni. 5.183). Tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti (udā. 1; mahāva. 1; netti. 24).

Kabaḷīkārahāreti kabaḷīkāre āhāre **nikanti** taṇhā, **taṃ bhayaṃ** anattābhavato. Gadhitassa hi āhāraparibhogo anattāya hoti. Hetuatthe bhummaṃ. Evaṃ sesesu. **Nikantīti** nikāmanā chandarāgo. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, nikanti eva bhayaṃ **nikantibhayaṃ**. Kabaḷīkārahārahetu imesaṃ sattānaṃ chandarāgo bhayaṃ bhayānaṃ diṭṭhadhammikādibhedassa anattassa sakalassāpi vaṭṭadukkhassa hetubhāvato. Tenevāha “kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, paṭiṭṭhitam tatha viññāṇaṃ viruḷha”ntiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). **Upagamaṇaṃ** appahīnavipallāsassa ārammaṇena samodhānaṃ saṅgati sukhavedanīyādiphassupatti **bhayaṃ** bhayānaṃ tīhi dukkhatahi aparimuccanato. Tenāha “sukhavedanīyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā (saṃ. ni. 4.129), tassa vedanāpaccayā taṇhā...pe... dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti (udā. 1). Tatha tatha bhava upapajjati etenāti **upapatti**, upapajjanaṃ vā **upapatti**, khipanaṃ **bhayaṃ** bhayānaṃ upapattimūlakehi byasanehi aparimuttato. Tenāha “avidvā, bhikkhave, purisapuggalo puññaṃ saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññupagaṃ bhavati viññāṇaṃ. Apuññaṃ saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññupagaṃ bhavati viññāṇa”ntiādi (saṃ. ni. 2.51). **Paṭisandhīti** bhavantarādīhi paṭisandhānaṃ, **taṃ bhayaṃ** bhayānaṃ paṭisandhinimittehi dukkhehi avimuccanato. Tenāha “viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, paṭiṭṭhitam tatha viññāṇaṃ viruḷha”ntiādi (saṃ. ni. 2.64).

Puttamamsūpamena ovādena **dīpetabbo** nicchandarāgaparibhogāya. Evaṃ hi tatha nikantibhayaṃ na hoti. Niccammā gāvī yaṃ yaṃ ṭhānaṃ upagacchati, tatha tattheva naṃ pāṇino khādantiyeva. Evaṃ phasse sati vedanā uppajjati, vedanā ca dukkhasallādito daṭṭhabbāti phasse ādīnaṃ passantassa upagamaṇabhayaṃ na hotīti āha “**phassāhāro niccammagāvūpamena dīpetabbo**”ti. Ekādasahi aggīhi sabbaso ādittā bhavā āṅgārakāsusadisāti passato upapattibhayaṃ na hotīti āha “**manosañcetanāhāro āṅgārakāsūpamena dīpetabbo**”ti. Corasadisam viññāṇaṃ anattapātato, pahārasadisī vedanā duradhivāsototi sammadeva passato paṭisandhibhayaṃ na hotīti āha “**viññāṇāhāro sattisatūpamena dīpetabbo**”ti.

Evaṃ kiccādimukhena āhāresu ādīnaṃ vibhāvetvā idāni tatha yathādhīpetam āhāraṃ middhāretvā paṭikkūlato manasikāraviddhiṃ dassetuṃ “**imesu panā**”tiādi vuttāṃ. **Upādāyarūpaniddeseṃ** “kabaḷīkāro āhāro”ti (dha. sa. 595) āgatattā tato visesento “**asitapītakhāyitasāyitappabhedo**”ti āha, bhūtakathanam vā etaṃ. Tatha **asitapītakhāyitasāyitappabhedo**ti asitabbapātābhāyitabbasāyitabbavibhāgo kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā “duddha”nti. **Kabaḷīkāro āhāro vāti** avadhāraṇaṃ yathā phassāhāradīnīvattanaṃ, evaṃ ojhāranīvattanaṃ paṭṭhabbā. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhūto, tena āhāriyatīti āhāroti evamettha attho daṭṭhabbo. Āharatīti āhāroti ayaṃ panattho nibbattitājavāsena veditabbo. **Imasmiṃ attheti** imasmiṃ kammaṭṭhānasaṅkhāte atthe. **Uppannā saññāti** saññāsīsena bhāvanaṃ vadati. Tathā hi vakkhati “paṭikkūlakāraggaṇavasena panā”tiādi (visuddhi. 1.305).

Kammaṭṭhānaṃ uggahetvāti kammaṭṭhānaṃ pariyattidhammato, atthato ca suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ katvā. Tenāha “**uggahato ekapadampi avirajjhantena**”ti. Tatha **uggahatoti** ācariyuggahato. **Ekapadampīti** ekampi padaṃ, ekakoṭṭhāsampi vā, padesaṃmattampīti attho. **Dasahākārehi**ti kasmā vuttāṃ, nanu antimajīvīkābhāvato, piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattito, bhuttassa sammadajananato, kimikulasamvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbā? Vuttāṃ hetam “antamidaṃ, bhikkhave, jīvīkānaṃ yadidaṃ piṇḍolyam, abhisāpoyam, bhikkhave, lokasmiṃ ‘piṇḍolo vicarasi pattapāṇī’”ti (saṃ. ni. 3.80), “aladdhā ca piṇḍapātāṃ paritassatī, laddhā ca piṇḍapātāṃ gadhito mucchito ajjhosanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati”ti (a. ni. 3.124), “bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ āvahati, ukkocakādayo, takkoṭakādayo ca dvattiṃsa dvattiṃsa kulappabhedā kimayo ca naṃ upanissāya jīvanti”ti.

Vuccate – antimajīvīkābhāvo tāva cittaṃsaṃkilesavisodhanattham kammaṭṭhānābhīnivesato pageva manasi kātabbo “māhaṃ chavālātasadiso bhaveyya”nti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattinīvaraṇaṃ pageva anuṭṭhātābbaṃ supārisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko, paribhogantogadho vā veditabbo. Kimikulasamvaddhanaṃ pana na saṅgahetabbam, saṅgahitameva vā “**dasahākārehi**”ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikkūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā. Tathā hi gharagoḷīkavaccamūsīkajatukavaccādīkaṃ sambhavantam gahitaṃ, na ekantikanti. Tathā pariyesanādīsipi yathāsambhavaṃ vattabbam.

Gamanatotiādisu paccāgamaṇampi gamanasabhāgattā gamaneneva saṅgahitaṃ. Paṭikkamasālādīupasaṅkamaṇaṃ viya pariyesane samānapaṭikkūlam hi asuciṭṭhānakkamaṇavirūpaduggandhadassanaghāyanādhivāsanehi. **Gamanatoti**

bhikkhācārasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanototi** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. Ubhayaṃ ubhayena āsayati, ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavattahito hutvā mariyādavasena aññaṃaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayaṃ upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro, tato **āsayato**. Nidadhāti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsāṅkhātena kammajatejena aparipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nibbattito. **Nissandatoti** ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti yojanā. Tamtamkiriyānipphattiṭṭhāpāṭivasena cāyaṃ gamanatotiādikā anupubbī ṭhapitā, sammakkhanaṃ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

295. Evaṃ mahānubhāveti idāni vattabbapaṭipattiyā mahānubhāveti vadanti, sabbatthakakammaṭṭhānāpariharaṇādisiddhaṃ vā dhammasudhammatāṃ purakkhatvā yogāvācarena evaṃ paṭipajjitabbanti dassento “**evaṃ mahānubhāve nāma sāsane**”tiādīmāha. Tattha **nāma**-saddo sambhāvane daṭṭhabbo. Pabbajitena gāmbhīmukhena gantabbanti yojanā. Ayañca gamanādito paccavekkhāyā yogino na attuddesikāva, atha kho anuddesikāpīti dassento “**sakalaratti**”ntiādīna dhuradvayaṃ pariggahesi. **Pariveṇanti** pariveṇaṅgaṇaṃ. **Vīsatiṃsavāretī** ettha santatipaccuppannavasena vāraparicchedoti keci, apare pana “**uñhāsane**”ti vadanti. Nīvaraṇavikkhambhanañhi appattā bhāvanā pharaṇapīṭiyā abhāvato nisajjāvasena kāyakilamathaṃ na vinodatiyevāti iriyāpathacalanāṃ hotīyeva. Vīsatiṃsaggahaṇaṃ pana yathāsallakkhitabhikkhācāraṇavelāvasena. Atha vā gamanato yāva sammakkhanamanasikāro eko vāro, evaṃ vīsatiṃsavāre kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā. **Nijanasambādhanīti** janasambādharahitāni, tena appākiṇṇatāṃ, appasaddatāṃ, appanigghosatañca dasseti. Tato eva **pavivekasukhāni** janavivekena iṭṭhāni, pavivekassa vā jhānānuyogassa upakārāni. Yasmā **chāyūdakasampannāni**, tasmā **sītalāni**. Yasmā **sucīni**, tasmā **ramaṇīyabhūmibhāgāni** purimāni dve pacchimānaṃ dvinnāṃ kāraṇavacanāni. **Ariyanti** niddosaṃ. **Vivekaratinti** jhānānuyogaratīṃ.

Kiñcāpi yogāvācarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāma sujaggitaṃ susammaṭṭhameva hoti, kadāci pana jagganato pacchā evampi siyāti paṭikkūlatāpaccavekkhāyā sambhavadassanattāṃ “**pādarajagharagolikavaccādisamparikiṇṇa**”ntiādī vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha **paccattharaṇanti** bhūmiyā chavirakkhaṇatthaṃ attharittabbaṃ cimilikādiattharaṇamāha. **Jatukā** khuddakavagguliyo. **Upahattatīti** dūsitattā. **Tatotī** tato tato. Appekadā **ulūkapārāvātādīhīti** idhāpi “**appekadā**”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Udakacikkhallādīhīti** ādi-saddena kacavarādīṃ saṅgaṇhāti. Pariveṇato vihāraṅgaṇappavesamaggo **vihāraracchā**.

Vitakkamālaketi “**kattha nu kho ajja bhikkhāya caritabba**”ntiādīna vitakkanamālake. **Gāmaggantī** gāmagānimaggaṃ. **Khāṇukaṇṭakamaggoti** khāṇukaṇṭakavanto maggo. **Daṭṭhabbo hotīti** dassanena gamaṇaṃ upalakkheti.

Gaṇḍaṃ paṭicchādentintiādī evamajjhāsayena nivāsānādi kātābanti vattadassanaṃ, gaṇḍaroginā vātāpādiṭṭhāpāriṣṣayavinodanattāṃ gaṇḍaṃ paṭicchādayamānena viya. Atha vā gaṇḍaṃ viya gaṇḍaṃ paṭicchādayamānenāti ekaṃ gaṇḍa-saddaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ bhavati. “**Gaṇḍoti** kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivācana”nti (a. ni. 9.15; saṃ. ni. 4.103) vacanato **gaṇḍoti** attabhāvassa pariyaṃ, visesato rūpakāyassa dukkhatāsūlayogato, asucipaggharaṇato, uppādajarābhāṅgehi uddhumātakapakapabhijjanato. **Vaṇacoḷakanti** vaṇapaṭicchādakavattakhaṇḍaṃ. **Nīharitvāti** thavikato uddharitvā. **Kuṇapānīpīti** pi-saddo garahāyaṃ evarūpānīpi daṭṭhabbāni bhavanīti, sambhavadassane vā idampi tattha sambhavatīti. **Adhivāsetabboti** khamitabbo aññathā āhārassa anupalabbhanato. **Gāmadvāretī** gāmadvārasamīpe, ummārabhantare vā. **Gāmaracchā** vinivijjhivā ṭhitā **oloketabbā hontī** yugamattadassināpi satāti adhippāyo.

Paccattharaṇādīti gharagolikavaccādisaṃkiliṭṭhapaccattharaṇādikaṃ. **Anekakuṇapapariyosānanti** ettha dunnivatthaduppārutamanussasamākūlānaṃ gāmaracchānaṃ olokanampi ānetvā vattabbaṃ. Tampi hi paṭikkūlamevāti. **Aho vatāti** garahane nipāto. **Bhoti** dhammālapanaṃ. Yāvañcidāṃ paṭikkūlo āhāro yadattāṃ gamanampi nāma evaṃ jegucchaṃ, duradhivāsanañcāti attho.

296. Gamaṇapaṭikkūlanti gamaṇameva paṭikkūlaṃ gamaṇapaṭikkūlaṃ. **Adhivāsetvāpīti** pi-saddo sampiṇḍanatto, tena “**ettakenāpi mutti natthi, ito parampi mahantaṃ paṭikkūlaṃ sakalaṃ adhivāsetabbamevā**”ti vakkhamānaṃ paṭikkūlaṃ sampiṇḍeti. **Saṅghāṭipārutenāti** saṅghāṭiyā kappanapārūpanena pārutasarīrena. **Yatthāti** yāsu vīthīsu. **Yāva piṇḍikamaṃsāpīti** yāva jaṅghapiṇḍikamaṃsappadesāpi. **Udakacikkhalleti** udakamisse kaddame. **Ekena cīvaranti** ekena hatthena nivattacīvaraṃ. Macchā dhovīyanti etenāti **macchadhovanaṃ**, udakaṃ. Sammiṣṣa-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. **Oḷigallāni** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ sakaddamānaṃ sandanaṭṭhānāni, yāni jaṅṅumattaasucibharitānīpi hontī. **Candanikāni** kevalānaṃ ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ sandanaṭṭhānāni. **Yatotī** oḷigallādito. **Tā makkhikāti** tattha saṅḍasaṅḍacārīno nīlamakkhikā. **Nilīyantīti** acchantī.

Dadamānāpītiādī satipi kesañci saddhānaṃ vasena sakkaccakāre paṭikkūlapaccavekkhāyogyaṃ pana asaddhānaṃ vasena pavattanakaasakkaccakārameva dassetaṃ āradhāṃ. **Tuṇhī hontī** sayameva riñcitvā gacchissatīti. **Gacchāti** apehi. **Reti** ambho. **Muṇḍakāti** anādarālapanaṃ. **Samudācarantīti** kathenti. Piṇḍolyassa antimajīvikābhāvenāha

“kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabba”nti.

297. Tatthāti tasmim pattagate āhāre. **Lajjitabbaṃ hoti** “ucchiṭṭhaṃ nu kho ayaṃ mayhaṃ dātukāmo”ti āsaṅkeyyāti, **sedo paggharamāno** āhāressa vā uṇhatāya, bhikkhuno vā sapaṇiḷāhatāyāti adhippāyo. **Sukkhathaddhabhattampīti** sukkhātāya thaddhampi bhattaṃ, pageva takkakaṅṅikādīnā upasittanti adhippāyo. Tena sedena kilinnatāya paṭikkūlatam vadati.

Tasminti piṇḍapāte. **Sambhinnasobheti** sabbaso vinaṭṭhasobhe. **Vemajjhato paṭṭhāyāti** jivhāya majjhato paṭṭhāya. **Dantagūthako** dantamalaṃ. **Vicuṇṇitamakkhitoti** ubhayehi dantehi vicuṇṇito kheḷādīhi samupalitto. Evaṃbhūtaṃ cassa yāyaṃ pubbe vaṇṇasampadā, gandhasampadā, abhisāṅkhārasampadā ca, sā ekaṃsena vinassati, raso pana nasseyya vā na vāti āha “**antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso**”ti. **Suvānadoṇiyanti** sārameyyānaṃ bhuṅṅanakaambaṇe. **Suvānavamathu viyāti** vantasunakhachāḍḍanaṃ viya. **Cakkhussa āpāthaṃ atitattā ajjhoharitabbo hotīti** ukkaṃsagataṃ tassa paṭikkūlabhāvaṃ vibhāveti.

298. Paribhoganti ajjhoharaṇaṃ. **Esa** āhāro anto pavisaṃsāno bahalamadhukatelamakkhito viya paramajjeguccho hotīti sambandho. **Antoti** koṭṭhassa abbhantare. Nidhānamanupagato āmāsayaṃ appattoyeva āhāro pittādīhi vimissito hotīti āha “**pavisamāno**”ti. Āmāsayaṃ pakāsayaṃ vinimutto koyamāsayo nāmāti āsaṅkaṃ sandhāyāha “**yasmā**”tiādi. Pittamevāsayo **pittāsayo**. **Adhiko hotīti** vuttaṃ mandapuṇṇābhūllato lokassa. **Evaṃ āsayatoti** jeguccho hutvā anto pavitṭho jegucchatarehi pittādīhi vimissito ativiya jeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabā.

299. Nidhānatoti etthāpi eseva nayo. **Soti** āhāro. **Dasavassikenāti** jātiyā dasavassena sattena. **Okāseti** āmāsayaṃsaṅkhāte padese.

300. Evarūpeti edise, dasavassāni yāva vassasataṃ adhotavaccakūpasadiseti attho. **Nidhānanti** nidhāttabbaṃ. **Yathāvuttappakāreti** sace pana “dasavassikenā”tiādīnā (visuddhi. 1.299) yathāvutto pakāro etassāti yathāvuttappakāro, tasmim. **Paramandhakāratimiseti** ativiya andhakarāṇamahātamaṃ. Atiduggandhajegucche padese paramajjegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti sambandho. Kattha kiṃ viyāti āha “**yathā nāmā**”tiādi. Kālameghena abhivutṭhe āvāte bahuso vassanena ekaccaṃ asucijātaṃ uppilavitvā vigaccheyyāti **akālamegha**-ggahaṇaṃ. **Tiṇapaṇṇakilaṅjakhaṇḍa**-ggahaṇaṃ na asubhassāpi asubhena sammisatāya asubhabhāvappattidassanattaṃ. **Kāyaggisantāpakuthitakuthanasāṅjātapheṇapubbuḷakācitoti** gahaṇitejena pakkuthitanippakattāya samuppannapheṇapubbuḷanicito. **Aparipakkatoti** aparipakkabhāvato.

301. Suvāṇṇarajatādihātuyo viyāti yathā suvaṇṇarajatādihātuyo vidhinā tāpiyamānā suvaṇṇarajatādike muṅcantiyo suvaṇṇarajatādibhāvaṃ upagacchantīti vuccanti, na evamayam. Ayaṃ pana āhāro kāyagginā paripakko pheṇapubbuḷake muṅcanto saṅhaṃ karonti etthāti “saṅhakarāṇi”ti laddhanāmake nisade pisitvā nāḷike khuddakaveḷunāḷikāyaṃ vaṇṇasaṅṭhānamattena pakkhippamānapaṇḍumattikā viya karīsabhāvaṃ upagantvā pakkāsayaṃ pūreti, muttabhāvaṃ upagantvā muttavatthim pūretīti yojanā. Gahaṇiyā indhanabhāgo viya kimibhakkhabhāgo ca apākaṭova. Rasabhāgo phalato pakāsīyati, aparipakkasabhāgā ca teti te anāmasitvā karīsamuttabhāgā evettha dassitā.

302. Paṭikkūlassa nāma phalena paṭikkūleneva bhavitabbanti dassento “**sammā paripaccamāno**”tiādīmāha. **Nakhadantādīnīti ādi**-saddena na kevalaṃ tacādīni eva **dvattiṃsākārapāḷiyam** (ma. ni. 3.154; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) āgatāni, atha kho akkhigūthakaṅṅagūthadantamalajallikāsambhavādīni dvattiṃsakoṭṭhāsavinimuttāni asubhāni saṅgaṇhanto “**nānākūṇapāni**”ti āhāti daṭṭhabbaṃ.

303. Nissandamānoti vissavanto, paggharantoti attho. **Ādinā pakārenāti** ettha **ādi**-saddena nāsikāya siṅghāṇikā, mukhena kheḷo, kadāci pittaṃ, semhaṃ, lohitaṃ vamaṭi, vaccamaggena uccāro, passāvamaggena passāvo, sakalakāye lomakūpehi sedajallikāti evaṃpakāraṃ asuciṃ saṅgaṇhāti. “**Paṭhamadvase**”ti idaṃ nissandadvasāpekkhāya vuttaṃ. Tenāha “**dutiyadvase nissandento**”ti. **Vikuṇṇitamukhoti** jigucchāvasena saṅkucitamukho. Tenāha “**jegucchi**”ti. **Maṅkubhūtoti** vīmanakajāto “imampi nāma poseṃī”ti. **Rattoti** vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmākārena chandarāgena ratto. **Giddhoti** abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddho gedhaṃ āpanno. **Gadhitoti** dummoṇiyabhāvena ganthito viya tattha paṭibaddho. **Mucchitoti** rasataṅhāya mucchaṃ mohaṃ āpanno. **Virattoti** vigatārāgo. **Aṭṭiyamānoti** dukkhiyamāno. **Harāyamānoti** lajjamāno. **Jigucchamānoti** hīlento.

Navadvārehi pākāṭānaṃ mahantānaṃ vasena vuttaṃ, lomakūpavivarehipi sandatevāti. **Nīlyatīti** attānaṃ adassento nigūhati, saṅkucati vā. **Evanti** ekena dvārena pavesanaṃ anekehi dvārehi anekadhā nikkhāmanaṃ, pakāsanaṃ pavesanaṃ, nigūḷhaṃ nikkhāmanampīti somanassajātena pavesanaṃ, maṅkubhūtena nikkhāmanaṃ, sārattena pavesanaṃ, virattena nikkhāmananti imehi pakārehi.

304. Paribhogakālepīti pi-saddena pavitṭhamattopi nāma pavesadvāraṃ jeguccham karoti, pageva laddhparivāso paripākappatto itaradvārānti dasseti. **Esa** āhāro. **Gandhaharaṇatthanti** vissagandhāpanayanattaṃ. **Kāyaggināti**

gahañitejānugatena kāyusmānā. **Pheñuddehakanti** pheñāni uṭṭhapetvā uṭṭhapetvā. **Paccitvāti** paripākamañ gantvā. **Uttaramānoti** uppilavanto. **Semhādīti** ādi-saddena pītādīke sañṇhātī. **Karisādīti** ādi-saddena sedajallikādīke. **Imāni dvārāni** mukhādīni. **Ekaccanti** passāvamaggamañ sandhāya vadatī. Cokkhajātīkā pana mukhādīnīpi dhovitvā hatthamañ puna dhovantiyeva. Puna **ekaccanti** vaccamaggamañ. **Dvattikkhattuntī** dvikkhattumañ, tikkhattumañ vā. Ettha ca āhāratthāya gamanapariyesanānañ paṭikkūlatā āhāre paṭikkūlatā vuttā. Paribhogassa tannissayato, āsayanidhānānañ taṃsambandhato, itaresamañ tabbikāratoti ayampi viśeso vedītabbo. Kimibhakkhabhāvopi hissa vikārapakkheyyeva ṭhapetabboti.

305. Taṃ nimittanti yathāvuttehi ākārehi punappunañ manasi karontassa paṭikkūlākāravasena upaṭṭhitamañ kabaḷikārāhārasaññītañ bhāvanāya nimittamañ ārammañamañ, na uggahapaṭībhāganimittamañ. Yadi hi tattha uggahanimittamañ uppajjeyya, paṭībhāganimittanāpi bhavitabbamañ. Tathā ca satī appanāppattena jhānena bhavitabbamañ, na ca bhavati, kasmā? Bhāvanāya nānākārato, sabhāvadhammabhāvena ca kammaṭṭhānassa gambhīrabhāvato. Tenāha “**kabaḷikārāhārasa sabhāvadhammatāya gambhīratā**”ti. Ettha hi yadipi paṭikkūlākāravasena bhāvanā pavattati. Ye pana dhamme upādāya kabaḷikārāhārapaññati, te eva dhammā paṭikkūlā, na paññattīti paṭikkūlākāraggahañamukhenāpi sabhāvadhammeyeva ārabba bhāvanāya pavattanato, sabhāvadhammānañca sabhāveneva gambhīrabhāvato na tattha jhānañ appetumañ sakkoti. Gambhīrabhāvato hi purimasaccadvayañ duddasañ jātanti. Yadi upacārasamādhīnā cittañ samādhīyati, kathañ kammaṭṭhānañ “saññā” icceva voharīyatīti āha “**paṭikkūlākāraggahañavasena panā**”tiādi.

Idāni imissā bhāvanāya ānisaṃsañ dassetumañ “**imañca panā**”tiādi vuttamañ. **Rasatañhāyāti** madhurādīrasavisayāya tañhāya. **Patīlyatīti** sañkucati anekākārañ tattha paṭikkūlatāya saññhitattā. **Patikuṭatīti** apasakkati na visarati. **Pativattatīti** nivattati. **Kantāranittharaṇatthikoti** mahato dubbhikkhakantārassa nittharaṇappayojano. **Vigatamadoti** mānamadādīnañ abhāvena nimaddo, madābhāvaggahañeneva cassa davamañḍanavibhūsanādīnañpi abhāvo gahitoyevāti daṭṭhabbamañ. **Kabaḷikārāhārapariññāmukhenāti** vuttanayena paṭikkūlākārato kabaḷikārāhārasa paricchijja jānanadvārena. **Pañcakāmaguṇiko rāgoti** anativattanaṭṭhena pañcasu kāmaguṇesu niyutto, tappayojano vā rāgo. **Pariññañ** samatikkamañ **gacchati**. Rasatañhāya hi sammadeva vigatāya rūpañhādayopi vigatā eva honti bhojane mattaññūtāya ukkaṃsagamanato. Satī ca visayisamatikkame visayo samatikkanto eva hotīti āha “**so pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhañ pariññatī**”ti. Rūpāyatanādīsu hi pariññañ gacchantesu tannissayabhūtāni, taggāhakā pasādā ca sukheva pariññañ gacchantīti. **Aparipakkādīti** ādi-saddena āsayanidhānānañpi sañgaho daṭṭhabbo. Tattha **aparipakkamañ** tāva udariyameva. Āsayaggahañena pītāsemhapubbalohītañamañ, paripakkaggahañena karīsamuttānañ, phalaggahañena kesādīnañ sabbesamañ pariggaho siddho hotīti āha “**kāyagatāsabhāvanāpi pāripūriñ gacchati**”ti. **Asubhasaññāyāti** asubhabhāvanāya, aviññānakaasubhabhāvanānuyogassāti attho. **Anulomapaṭīpadañ paṭīpanno hoti** paṭikkūlākāraggahañena kāyassa asuciduggandhājegucchabhāvasallakkhañato. **Imamañ pana paṭīpattīti** imamañ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanañ. **Amatapariyosānatanti** nibbānaniṭṭhitamañ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāsañkhātamañ upacārajjhānañ pādakañ katvā vipassanañ vaḍḍhetvā nibbānādhiḡamanti attho.

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaññanā niṭṭhitā.

Catudhātuvavattānabhāvanāvaññanā

306. “Ekañ vavattānanti evamañ uddiṭṭhassa catudhātuvavattānassa bhāvanāniddeso anuppatto”ti uddeso nāma niddesattho mudumajjhapaññābhūllato, āgato ca bhāro avassañ vahitabboti katvā vuttamañ. Tattha satīpi visayabhedena vavattānassa bhede vavattānabhāvasāmaññena pana tañ abhinnañ katvā vuttamañ “**ekañ vavattāna**”nti, pubbabhāge vā satīpi visayabhede atthasiddhiyamañ tassa ekavisayatāvāti “**ekañ vavattāna**”nti vuttamañ. Yathā hi dvattiṃsākāre kammañ karontassa yogīno yadipi pubbabhāge visumañ visumañ koṭṭhāsesu manasikāro pavattati, aparabhāge pana ekasmiñ khañ ekasmiñyeva koṭṭhāse atthasiddhi hoti, na sabbesu, evamidhāpīti. Tattha siyā – yathā paṭikkūlabhāvasāmaññena dvattiṃsākārakammaṭṭhāne abhedato manasikāro pavattati, evamañ idha dhātubhāvasāmaññena abhedato manasikāro pavattatīti “**ekañ vavattāna**”nti vuttanti? Nayidamevañ. Tattha hi paññattisamatikkamato paṭṭhāya paṭikkūlavaseneva sabbattha manasikāro pavattetabbo, idha pana sabhāvasarasalakkhañato dhātuyo manasi kātabbā, na dhātubhāvasāmaññato. Tenevāha “**sabhāvūpalakkhañavasena sannīṭṭhāna**”nti. Kim vā etena paññāna, aññe hi ekūnacattālīsāya kammaṭṭhānehi asaṃsaṭṭhamañ catudhātuvavattānañ nāma ekañ kammaṭṭhānanti dassetumañ “**ekañ vavattāna**”nti vuttanti daṭṭhabbamañ. “**Catudhātuvavattānassa bhāvanāniddeso**”ti kasmā vuttamañ, nanu catudhātuvavattānañ bhāvanāva? Saccamañ bhāvanāva, sakiñ pavattamañ pana vavattānañ, tassa bahulīkāro bhāvanāti vacanabhedena vuttamañ. Kathañ pana bhāvanā niddisīyati tassā vacīgocarātīkantañbhāvatoti? Nāyamañ doso bhāvanatthe bhāvanāvohārato. Bhāvanattho hi kammaṭṭhānapariggaho idha “**bhāvanā**”ti adhippeto.

Sabhāvūpalakkhañavasenāti kakkhaḷattādīkassa salakkhañassa upadhārañavasena. Idamañ hi kammaṭṭhānañ pathavīkaññādīkammaṭṭhānañ viya na paññattimattasallakkhañavasena, nīlakasīñādīkammaṭṭhānañ viya na nīlādīvaññasallakkhañavasena, nāpi vipassanākammaṭṭhānañ viya sañkhārānañ aniccādisāmaññālakkañasallakkhañavasena pavattati, atha kho pathavīādīnañ sabhāvasallakkhañavasena pavattati. Tena vuttamañ “**sabhāvūpalakkhañavasena**”ti, kakkhaḷattādīkassa salakkhañassa upadhārañavasenāti attho. **Sannīṭṭhānanti** ñāvanicchayo vedītabbo, na yevāpanakavinicchayo, nāpi vitakkādīvinicchayo. **Dhātumanasikāroti** dhātūsu manasikāro, catasso dhātuyo ārabba bhāvanāmanasikāroti attho. Kātabbato kammañ, yogīno sukhavisesānañ kārañabhāvato ṭhānañcāti

kammaṭṭhānaṃ, catunnaṃ mahābhūtaṃ sabhāvasallakhaṇavasena pavattaṃ yogakammaṃ. Tenāha “**dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvaṭṭhānanti atthato eka**”nti. **Tayidaṃ** catudhātuvaṭṭhānaṃ. “**Dvidhā āgata**”nti kasmā vuttaṃ, nanu dhātuvibhaṅge nāṭisaṅkhepavittārasena āgataṃ, tasmā “tidhā āgata”nti vattabbanti? Na, tatthāpi ajjhattikānaṃ dhātūnaṃ pabhedato anavasesapariyādānassa katattā, bāhirānañca dhātūnaṃ pariggahitattā. Atha vā **dvidhā āgata**nti ettha dvidhā āgataṃ na evaṃ niyamo gahetabbo, atha kho dvidhā āgatamevāti, tena tatiyassāpi pakārasa saṅgaho siddho hoti. So ca nāṭisaṅkhepavittāranayo “saṅkhepato ca vitthārato cā”ti ettha āvuttivasena, **ca**-saddeneva vā saṅgahoti daṭṭhabbo. Atha vā yo nāṭisaṅkhepavittāranayena atisaṅkhepapaṭikkhepamukhena labbhamāno vitthārabhāgo, taṃ vitthāranayantogadhamēva katvā vuttaṃ “dvidhā āgata”nti. Evañca katvā “nāṭitikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgata”nti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “**Mahāsatipaṭṭhāne**”ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, **satipaṭṭhāna**(dī. ni. 2.378 ādayo; ma. ni. 3.111 ādayo) **kāyagatāsatisuttādīsūpi** (ma. ni. 3.153 ādayo) tatheva āgatattā. **Rāhulovādeti** mahārāhulovāde (ma. ni. 2.113 ādayo). **Dhātuvibhaṅgeti** dhātuvibhaṅgasutte (ma. ni. 3.342 ādayo), abhidhamme dhātuvibhaṅge (vibha. 172 ādayo) ca.

Kāmaṃ **mahāsatipaṭṭhāne** atthena upamaṃ parivāretvā desanā āgatā, upamā ca nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāti upamaṃ tāva dassetvā upameyyatthaṃ vibhāvetuṃ “**seyyathāpi**”tiādinaṃ pāli ānītā. Kasmā panettha dhātuvasena, tatthāpi catumahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti? Sattasuññatāsandassanattaṃ, ettha dhātuvasena, tatthāpi oḷārikabhāvena supākāṭāyā, ekacchaveneyyajanacaritānukulāyā ca mahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti veditabbo. Tattha **pathavidhātū**tiādīsū dhātutto nāma sabhāvattho, sabhāvattho nāma suññatatto, suññatatto nāma nissattatto. Evaṃ sabhāvasuññatanissattatthena pathavīyeva dhātu **pathavidhātu**. **Āpodhātu**tiādīsūpi eseva nayo. **Pathavidhātū**ti saḥajārūpadhamānaṃ patiṭṭhā dhātu, tathā **āpodhātū**ti ābandhanadhātu, **tejodhātū**ti paripācanadhātu, **vāyodhātū**ti vitthambhanadhātūti evamettha samāso, bhāvattho ca veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āgamissati.

Evaṃ tikkhapaññassātiādīsū **evanti** yathādasitaṃ pāliṃ paccāmasati. Nāṭitikkhapaññassa vitthāradesanāti katvā āha “**tikkhapaññassā**”ti. Yathā vatthayugaṃ arahatīti vatthayugiko, evaṃ dhātukammaṭṭhānaṃ arahati, dhātukammaṭṭhānapayojanoti vā dhātukammaṭṭhāniko, tassa **dhātukammaṭṭhānikassa**.

Chekoti taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmim naṅguṭṭhakhuravisāñādivante aṭṭhimamsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimamsādiavayavasamaññāti jānanako. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsīti** kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī tassa tannissāya jīvanato. **Vinivijjhivāti** ekasmiṃ ṭhāne aññaṃ vinivijjhivā. **Mahāpathānaṃ vemajjhāṭṭhānaṃsaṅkhāteti** catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanaṭṭhānaṃsaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathānaṃ, tasmim **catumahāpathe**. Vilīyanti bhijjanti vibhajjantīti bilā, bhāgā, **va**-kārasa ba-kāraṃ, i-kārasa ca ī-kāraṃ katvā. Tameva hi bhāgattaṃ dassetuṃ “**koṭṭhāsaṃ katvā**”ti vuttaṃ. Kiñcāpi ṭhita-saddo “ṭhito vā”tiādīsū (a. ni. 5.28) viya ṭhānaṃsaṅkhātairiyāpathasamaññitāya, gatinivattiatthāyā vā ṭhā-saddassa aññattha ṭhapetvā gamaṇaṃ sesairiyāpathasamaññitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhita**”nti. Tattha **ākārenāti** ṭhānādinaṃ rūpakāyassa pavattiākārena. ṭhānādayo hi iriyāsaṅkhātāya kāyikakiriyāya pavattiṭṭhānatāya “iriyāpathā”ti vuccanti. **Yathāṭṭhitanti** yathāpavattaṃ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha pañidhānanti adhippetanti āha “**yathāṭṭhitattāva yathāpañihita**”nti. **Ṭhitanti** vā kāyassa ṭhānaṃsaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Pañihitanti** tadāññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Ṭhitanti** vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhamānaṃ tasmim tasmim khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanaṃ. **Pañihitanti** paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ pañihitanti evamettha attho veditabbo. **Dhātusoti** dhātuṃ dhātuṃ pathavīdīdhātuṃ visuṃ visuṃ katvā. **Paccavekkhatīti** pati pati avekkhati ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā passati.

Yathā chekotiādinaṃ pāliyaṃ saddatthavivaraṇavasena vuttamevatthaṃ idāni bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātakassā**”tiādī vuttaṃ. Tattha **posentassāti** maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappasatṭhiādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitaṃ matanti** himsitaṃ hutvā mataṃ. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**”ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni āṅgapaccaṅgāni upādāya gāvīsamaññā, matamattāyapi gāvīyā tesam sannivesassa avinatṭhattā. **Bilāsoti** bilaṃ bilaṃ katvā. **Vibhajivāti** aṭṭhisāṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecetaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññā pavattati**”ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkicchanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhatoti** yathāvuttaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso paccavekkhantassa. **Sattasaññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohārasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṃ hi sati yathāvuttaopammaṭṭhena opameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati**”ti.

307. Evaṃ dhātukammaṭṭhānassa saṅkhepato āgataṭṭhānaṃ dassetvā idāni vitthārato āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ “**mahāhatthipadūpame panā**”tiādī vuttaṃ. **Evanti** iminā **rāhulovāda**- (ma. ni. 2.113 ādayo) **dhātuvibhaṅgesu** (ma. ni. 3.342 ādayo; vibha. 172 ādayo) dhātukammaṭṭhānassa vitthārato āgamaṇameva upasaṃharati, na sabbaṃ desanāyamaṃ aññathāpi tattha desanāyassa āgatattā.

Tatrāti tasmim yathādasite mahāhatthipadūpamaṃpāṭhe. **Ajjhattikāti** sattasantānapariyāpanā. **Ajjhattaṃ paccattanti**

padadvayenāpi taṃtaṃpātipuggalikadhammo vuccatī āha “**ubhayampi niyakassa adhivacana**”nti. Sasantatipariyāpannatāya pana attani gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca pavattaṃ **ajjhattaṃ**. Taṃtaṃsantatipariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenevāha “**attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccatta**”nti. **Kakkhaḷanti** kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahaajātānaṃ paṭiṭṭhā hoti, tasmā “**thaddha**”nti vuttaṃ. **Kharigatanti** kharīsu kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ “**pharusa**”nti. Tenāha “**dutiyam ākāravacana**”nti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Taṃ pana kammaṃsaṃmuṭṭhānataṃ sandhāya upādinnaṃpi atthi anupādinnaṃpi, taṃhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbampetaṃ upādinnaṃevāti dassetuṃ “**upādinnaṃ dāḷhaṃ ādinna**”ntiādi vuttaṃ. Tattha “**mama**”nti gahitaṃ “**aha**”nti parāmaṭṭhanti yojanā. **Seyyathidanti** kathetukamyatāpucchāvācīti āha “**taṃ katamanti ceti attho**”ti. **Tatoti** pacchā. **Tanti** taṃ ajjhattikādhikādatto dassitaṃ pathavīdhātuṃ. **Dassentoti** vatthuvibhāgena dassento. Kiñcāpi matthaluṅgaṃ aṭṭhimījaneva saṅgahetvā idha pāliyaṃ viṣuṃ na uddhaṭṭaṃ, **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.4) pana vīsatiyā ākārehi paripuṇṇaṃ katvā dassetuṃ viṣuṃ gahitanti tampi saṅgaṇhanto thaddhabhāvādhikatāya pathavīdhātukoṭṭhāsesuyeva “**matthaluṅgaṃ pakkhipivā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā**”ti āha. “**Yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī**”ti vā iminā pāliyaṃ matthaluṅgassa saṅgaho daṭṭhabbo. Tasmā idha “**yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī**”ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ “**matthaluṅgaṃ pakkhipivā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā, yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī**”ti vacanato. Puna **yaṃ vā panaññaṃpi kiñcī**ti avasesesu tīsu koṭṭhāsesūti yojetabbaṃ. **Tīsu koṭṭhāsesūti** tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo koṭṭhāsā.

Vissandanabhāvenāti paggharaṇasabhāvena. **Appotīti** visarati. **Pappotīti** pāpuṇāti, sasambhāraāpavasena cetam vuttaṃ. So hi vissandanabhāvena sasambhārapathavīsankhātaṃ taṃ taṃ ṭhānaṃ visarati, pāpuṇāti ca, lakkhaṇāpavaseneva vā. Sopi hi sahaajātānaññaṃnissayādipaccayatāya sesabhūtatayasaṅkhātaṃ taṃ taṃ ṭhānaṃ dravabhāvasiddhena vissandanabhāvena ābandhattaṃ, āsattattaṃ, avippakiṇṇaṅca karontaṃ “**appoti pappotī**”ti vattabbaṃ arahaṭīti.

Tejanavasenāti nisitabhāvena tikkhabhāvena. **Vuttanayenāti** kammaṃsaṃmuṭṭhānādivasena “**nānāvidhesū**”ti āpodhātuyaṃ vuttanayena. **Kupitenāti** khubhītena. **Usumajātoti** usmābhibhūto. **Jīratīti** jīṇṇo hoti. Tejodhātuvāsena labbhamānā imasmiṃ kāye jarāpavattī pākāṭajarāvasena veditabbāti dassetuṃ “**indriyavekallata**”ntiādi vuttaṃ. Sarīre pakatiusumaṃ atikkamivā uṇhabhāvo **santāpo**, sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāhoti** ayametesam viṣeso. **Yena jīriyatīti** ca ekāhikādijararogena jarīyatīti attho yujjati. Satakkhattuṃ tāpetvā tāpetvā sītudake pakkhipivā uddhaṭṭa sappi “**satadhotasappi**”ti vadanti. **Asitanti** bhuttaṃ. **Khāyitanti** khāditaṃ. **Sāyitanti** assāditaṃ. **Sammā paripākaṃ gacchatīti** samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttaṃ, asammāparipākopi pana visamavepākiniyā tassā eva vasena veditabbo. **Rasādibhāvenāti** rasarudhiramaṃsamedanāruaṭṭhiṭṭhimiṇṇasukkavasena. **Vivekanti** puthubhāvaṃ aññaṃaññaṃ viśadisabhāvaṃ. Asitādhikādatto hi āhārassa pariṇāme raso hoti, taṃ paṭicca rasadhātu uppaṭṭhāti attho. Evaṃ “**rasassa pariṇāme rudhira**”ntiādinā sabbam netabbaṃ.

Vāyanavasenāti samudīraṇavasena, savegagamanavasena vā. **Uggārahikkādīti** ettha ādi-saddena uddekakhipanādi pavattanakavātānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādīti** ādi-saddena pīttasemhalasikākevaladuggandhādinīharaṇakānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yadi pi kucchi-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana antantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarappadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha “**kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā**”ti. **Samiṇjanapasāraṇādīti** ādi-saddena ālokanavilokanauddharaṇātiharaṇādikā sabbā kāyikakiriya saṅgahitā. “**Assāsapassāsā cīttasamuṭṭhānāvā**”ti etena assāsapassāsānaṃ sarīraṃ muñcivā pavattī natthīti dīpeti. Na hi bahiddhā cīttasamuṭṭhānassa sambhavo atthīti. Yadi evaṃ kathaṃ “**passāsoti bahinikkhamananāsikavāto, dīghanāsikassa nāsikaggaṃ, itarassa uttarotṭhaṃ phusanto pavattati**”ti vacanaṃ? Taṃ nikkhamanākārena pavattiyā cīttasamuṭṭhānassa, santāne pavattautusamuṭṭhānassa ca vasena vuttanti veditabbaṃ. **Sabbatthāti** āpodhātuādināṃ tissannaṃ dhātūnaṃ niddesaṃ sandhāyāha. Tattha āpodhātuniddese “**yaṃ vā panañña**”nti iminā sambhavassa, tejodhātuniddese sarīre pakatikausmāya, vāyodhātuniddese dhamanijālānusaṭṭassa tattha tattha cammakhīlapīlakādinibhattakavāyuno saṅgaho daṭṭhabbo. Samiṇjanādinibhattakavātā cīttasamuṭṭhānāvā. Yadi evaṃ, kathaṃ “**purimā pañca catusamuṭṭhānā**”ti vacanaṃ? Na hi samiṇjanādinibhattakā eva āngamaṅgānusārino vātā, atha kho tadaññepīti natthi virodho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**vīsatiyā ākārehi**”tiādi. **Etthāti** etasmiṃ vitthārato āgate dhātukammaṭṭhāneti attho. Tena ayaṃ vaṇṇanā na kevalaṃ mahāhatthipadūpamasseva (ma. ni. 1.300 ādayo), atha kho **mahārāhulovāda-** (ma. ni. 2.113 ādayo) **dhātuvibhaṅgasuttānaṃpi** (ma. ni. 3.342 ādayo) atthasaṃvaṇṇanā hotiyevāti dassitaṃ hoti. Bhāvanāyepi eseva nayo. Tathā hi vuttaṃ “**evaṃ rāhulovādadhātuvibhaṅgesupī**”ti.

308. Bhāvanāyepi bhāvanāya naye. Yena kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati, tasmīṃ bhāvanāvidhimhīti attho. **Etthāti** dhātukammaṭṭhāne. Yasmā yesaṃ “**tikkhapañño nātittikkhapañño**”ti imesaṃ duvidhānaṃ puggalānaṃ vasena idaṃ kammaṭṭhānaṃ dvidhā āgataṃ dvidhā desitaṃ, tasmā kammaṭṭhānabhīnivesopi tesaṃ dvidhāva icchitabboti taṃ tāva dassetuṃ “**tikkhapaññaṃ bhikkhuno**”tiādi āraddhaṃ. **Lomā pathavīdhātūti** ettha itī-saddo ādiattho. **Evaṃ vitthārato dhātupariggahoti** “**kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātu**”tiādinā evaṃ dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātukammaṭṭhānapariggaho. **Papañcatoti** dandhato saṅkato. **Yaṃ thaddhalakkhaṇanti** kesādīsu yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ kakkhaḷabhāvo. **Yaṃ ābandhanalakkhaṇanti**ādisupi eseva nayo. **Evaṃ manasi karototi** vatthumaṃ anāmasitvā evaṃ lakkhaṇamattato manasikāraṃ pavattentassa. **Assāti** tikkhapaññaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ pākāṭaṃ hotīti** yogakammassa

pavattiṭṭhānabhūtaṃ tadeva lakkhaṇaṃ vibhūtaṃ hoti, tassa vā lakkhaṇassa suṭṭhu upaṭṭhānato taṃ ārabha pavattamaṇaṃ manasikārasaṅkhātaṃ kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ visadaṃ hoti, tikkhapaññaassa indriyapāṭavena saṃkhattarucibhāvato. Sabbaso mandapaññaassa bhāvanāva na ijjhātī āha “**nātitikkhapaññaṣā**”ti. **Evam manasi karototi** vuttanayena saṅkhepato manasi karoto. **Andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti**ti anupaṭṭhānato andhaṃ viya karontaṃ apākaṭaṃ hoti kammaṭṭhānanti yojanā. **Purimanayenāti** “kesā pathavīdhātū”tiadinā pubbe vuttanayena. Vatthuāmasanena **vitthārato manasi karontassa pākaṭaṃ hoti** kammaṭṭhānaṃ, nātitikkhapaññaassa akhippanisantitāya vitthārarucibhāvato.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā dvīsu bhikkhūsū**”tiadi vuttaṃ. Tattha **peyyālamukhanti** peyyālapāliyā mukhabhūtaṃ dvārabhūtaṃ ādito vāraṃ, vāradvayaṃ vā. **Vitthāretvāti** anavasesato sajjhāyitvā. **Ubhatokoṭivasenevāti** tassa tassa vārassa ādiantaggahaṇavaseneva. **Oṭṭhāpariyāhatamattanti** oṭṭhānaṃ samphusanamattaṃ. Yathā ganthaparivattane tikkhapaññaassa bhikkhuno saṅkhepo rucati, na vitthāro. Itarassa ca vitthāro rucati, na saṅkhepo, evaṃ bhāvanānāyepīti upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Tasmāti yasmā tikkhapaññaassa saṅkhepo, nātitikkhapaññaassa ca vitthāro sappāyo, tasmā. Yasmā kammaṭṭhānaṃ anuyuñjītukāmassa sīlavisodhanādīpubbakiccaṃ icchitabbaṃ, taṃ sabbākārasampannaṃ heṭṭhā vuttamevāti idha na āmatthaṃ. Yasmā pana vivekaṭṭhakāyassa, vivekaṭṭhacittasseva ca bhāvanā ijjhāti, na itarassa, tasmā tadubhayaṃ dassento “**rahogatena paṭisallīnena**”ti āha. Tattha **rahogatenāti** rahasi gatena, ekākinā bhāvanānukūlaṭṭhānaṃ upagatenāti attho. **Paṭisallīnena**ti pati pati puthuttārammaṇato cittaṃ nisedhetvā kammaṭṭhāne sallīnena, tattha saṃsiliṭṭhacittenti attho. **Sakalampi attano rūpakāyaṃ āvajjetvāti** uddhaṃ pādātālā, adho kesamatthakā, tiriyaṃ tacapariyaṃtaṃ sabbampi attano karajākāyaṃ dhātuvāsena manasi karonto yasmā cātumahābhūtiko ayaṃ kāyo, tasmā “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu”ti catumahābhūtavasena samannāharitvāti attho. Idāni tāsaṃ dhātūnaṃ lakkhaṇato, upaṭṭhānākārato ca manasikāravīdhiṃ dassetuṃ “**yo imasmiṃ kāye**”tiadi vuttaṃ.

Tattha **thaddhabhāvoti** lakkhaṇamāha. Thaddhattalakkhaṇā hi pathavīdhātu. **Kharabhāvoti** upaṭṭhānākāraṃ, nāṇena gahetabbākāranti attho. **Dravabhāvo** lakkhaṇaṃ āpodhātuyā paggharaṇasabhāvattā. **Ābandhanaṃ** upaṭṭhānākāro. **Uṇhabhāvo** lakkhaṇaṃ tejodhātuyā usmāsabhāvattā. **Paripācanaṃ** upaṭṭhānākāro. **Vitthambhanaṃ** lakkhaṇaṃ vāyodhātuyā upatthambhanasabhāvattā. **Samudīraṇaṃ** upaṭṭhānākāro, upaṭṭhānākāro ca nāma dhātūnaṃ sakiccakaraṇavasena nāṇassa vibhūtākāro. Kasmā panettha ubhayaggahaṇaṃ? Puggalajjhāsayaṃ. Ekaccassa hi dhātuyo manasi karontassa tā sabhāvato gahetabbataṃ gacchanti, ekaccassa sakiccakaraṇato, yo rasoti vuccati. Tatrāyaṃ yogī dhātuyo manasi karonto ādito paccakaṃ salakkhaṇato, sarasatopi pariggaṇhāti. Tenāha “**yo imasmiṃ kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā...pe... evaṃ saṃkhattena dhātuyo pariggahetvā**”ti. Tattha **pariggahetvāti** pariggāhakabhūtena nāṇena dhātuyo lakkhaṇato, rasato vā paricchijja gahetvā. Ayaṃ tāva saṃkhattato bhāvanānāyepīti kammaṭṭhānābhīniveso.

Evaṃ pana dhātuyo pariggahetvā “atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, āpodhātu dravabhāvo vā ābandhanabhāvo vā, tejodhātu uṇhabhāvo vā paripācanabhāvo vā, vāyodhātu vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā”ti evaṃ lakkhaṇādīhi saddhiṃyeva dhātuyo manasi karontena kālasatampi kālasahassampi punappunaṃ āvajjītabbaṃ manasi kātabbaṃ, takkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ kātabbaṃ. Tassevaṃ manasi karoto yaṃ lakkhaṇādīsu supākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, tadeva gahetvā itaraṃ vissajjetvā tena saddhiṃ “pathavīdhātu āpodhātu”tiadinā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ manasi karontena hi anupubbato, nātisīghato, nātiṣaṅkato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupaṭṭhānamuṇcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi manasikārakosallaṃ anuṭṭhātabbaṃ.

Tattha **anupubbato**ti anupaṭipāṭito ācariyassa santike uggahitapaṭipāṭito, sā ca desanāpaṭipāṭiyeva. Evaṃ anupubbato manasi karontenāpi nātisīghato manasi kātabbaṃ. Atisīghato manasi karoto hi aparāparaṃ kammaṭṭhānamanasi kāro nirantaraṃ pavattati, kammaṭṭhānaṃ pana avibhūtaṃ hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā **nātisīghato** manasi kātabbaṃ. Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātiṣaṅkatopi**. Atisaṅkato manasi karoto hi kammaṭṭhānaṃ pariyoṣānaṃ na gacchati, visesādhiḡamaṃ paccayo na hoti. Atisīghaṃ atisaṅkaṅca maggaṃ gacchantā purisā ettha nidassetabbā. **Vikkhepapaṭibāhanato**ti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Bahiddhā vikkhepe hi sati kammaṭṭhānā pariḡyati paridhaṃsati. Ekapadikamaggagāmī puriso cettha nidassetabbo. **Paṇṇattisamatikkamanato**ti “yā ayaṃ pathavīdhātū”tiadikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā lakkhaṇesu eva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Evaṃ paṇṇattim vijahitvā kakkhaḷalakkhaṇādīsu eva manasikāraṃ pavattentassa lakkhaṇāni supākaṭāni suvibhūtāni hutvā upaṭṭhāhanti. Tassevaṃ punappunaṃ manasikāravāsena cittaṃ āsevanaṃ labhati. Sabbo rūpakāyo dhātumattato upaṭṭhāti suñño nissatto nijjīvo yantaṃ viya yantasuttana aparāparaṃ parivattamāno. Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa āhiṇḡantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā dhātusamūhavaseneva upaṭṭhāhanti, tehi kariyamānā kiriyā dhātumayena yantena pavattiyamānā hutvā upaṭṭhāti, tehi ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi dhātusaṅghāte pakkhippamāno dhātusaṅghāto viya upaṭṭhāti. Athassa tathā laddhāsevanampi cittaṃ yadi accāraddhavīriyatāya uddhaccavasena vā atilīnavīriyatāya kosajjavasena vā bhāvanāvidhiṃ na otareyya, tadā **adhicittasuttaṃ** (a. ni. 3.103), **anuttarasītibhāvasuttaṃ** (a. ni. 6.85), **bojjhaṅgasuttanti** (saṃ. ni. 5.194-195) imesu tīsu suttasu āgatanayena vīriyasamādhīyojanā kātabbā. Tena vuttaṃ “**tayo ca suttantā**”ti. Evaṃ pana vīriyasamataṃ yojetvā

tasmimyeva lakkhaṇe manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamatāni suvisadāni pavattanti, tadā asaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisayaṃ thāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhāvanti, tesam ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhītanīyeva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Ettāvata cānena upacārajjhānaṃ samadhigataṃ hoti dhātulakkhaṇāraṃmaṇaṃ. Tena vuttaṃ “**punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti...pe... upacāramatto samādhi uppajjati**”ti.

Tattha **dhātumattatoti** visesanivattiattho **matta**-saddo. Tena yaṃ ito bāhirakā, lokiyamahājano ca “satto jīvo”tiādikaṃ visesaṃ imasmim attabhāve avijjamānaṃ vikappanāmatteveva samāropenti, taṃ nivatteti. Tenevāha “**nissattato nijjivato**”ti. **Avajjitabbanti** samannāharitabbam. **Manasi kātabbanti** punappunaṃ bhāvanāvasena dhātumattato dhātulakkhaṇaṃ manasi ṭhapetabbam. **Paccavekkhitabbanti** tadeva dhātulakkhaṇaṃ pati pati avekkhitabbam, bhāvanāsiddhena nīnacakkhunā aparāparaṃ paccakkhato passitabbam.

Tassevaṃ vāyamamānassāti tassa yogino evaṃ vuttappakārena bhāvanaṃ anuyujjantassa, tattha ca bhāvanānuyoge sakkaccakāritāya, sātaccakāritāya, sappāyasevitāya, samathanimittasallakkhaṇena, bojjhaṅgānaṃ anupavattanena, kāye ca jīvite ca nirapekkhavuttitāya, antarā saṅkocaṃ anāpajjantena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ussoḷhiyaṃ avatṭhānena sammadeva vāyamaṃ payogaṃ parakkamaṃ pavattentassa. **Dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahitoti** pathavīādīnaṃ dhātūnaṃ sabhāvalakkhaṇāvabhāsanena avabhāsanakiccāya bhāvanāpaññāya ādimajjhariyosānesu avijahanena sabbato gahito mahagatabhāvaṃ appattatāya upacāramatto sikkhāpatto kāmāvacārasamādhi uppajjati. **Upacārasamādhi** ca ruḷhīvasena veditabbam. Appanaṃ hi upecca cārī samādhi upacārasamādhi, appanā cettha natthi. Tādisassa pana samādhissa samānalakkhaṇatāya evaṃ vuttaṃ. Kasmā panettha appanā na hotīti? Tattha kāraṇamāha “**sabhāvadharmāraṇattā**”ti. Sabhāvadharme hi tassa gambhīrabhāvato asati bhāvanāvisese appanājhānaṃ na uppajjati, lokuttaraṃ pana jhānaṃ visuddhibhāvanānukkamavasena, āruppaṃ āraṃmaṇātikkamabhāvanāvasena appanāppattaṃ hotīti **maraṇānussatiniddese** (visuddhi. 1.177) vuttovāyamatto.

Evaṃ rūpakāye avisesena catunnaṃ dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena dhātukammaṭṭhānaṃ dassetvā idāni tattha aṭṭhiādīnaṃ vinibbhujanavasena saṅkhepato **sutte** āgataṃ dhātumanasikāraviddhiṃ dassetuṃ “**atha vā panā**”tiādi āraddham. Tattha ye ime cattāro koṭṭhāsā vuttāti sambandho. Yathāpaccayaṃ ṭhitā sannivesavisiṭṭhā kaṭṭhavallitīnamattikāyo upādāya yathā agārasamaññā, na tattha koci agāro nāma atthi, evaṃ yathāpaccayaṃ sannivesavisiṭṭhāni pavattamānāni aṭṭhinhārumaṃsacammāni paṭicca sarīrasamaññā, na ettha koci attā jīvo. Kevalaṃ tehi parivāritamākāsamattanti dasseti. Desanā sattasuññatāsandassanaparāti imamatthaṃ vibhāvento “**nissattabhāvadassanatta**”ntiādimāha. Tattha **aṭṭhiṇca paṭiccāti** paṇhikaṭṭhikātibhedam paṭipāṭiyā ussitam hutvā ṭhitam atirekatisatābhedaṃ aṭṭhiṃ upādāya. **Nhāruṇcāti** tameva aṭṭhisāṅghātam ābandhitvā ṭhitam navasatappabhedam nhārum. **Mamsanti** tameva aṭṭhisāṅghātam anulimpitvā ṭhitam navapesitappabhedam mamsam. **Cammani** macchikapattakacchāyāya chaviyā sañchāditaṃ sakalasarīraṃ pariyanandhitvā ṭhitam bahalacammaṃ **paṭicca** upādāya. Sabbattha **ca**-saddo samuccayatto. **Ākāso parivāritoti** yathā bhittipādādivasena ṭhapitaṃ kaṭṭham, tasseva ābandhanavalli, anulepanamattikā, chādanatiṇanti etāni kaṭṭhādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso **agārantveva saṅkham gacchati**, gehanti paṇṇattim labhati, evameva yathāvuttāni aṭṭhiādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso tāneva aṭṭhiādīni upādāya **rūpantveva saṅkham gacchati**, sarīranti vohāraṃ labhati. Yathā ca kaṭṭhādīni paṭicca saṅkham gataṃ agāraṃ loke “khattiyageham, brāhmaṇageha”nti vuccati, evamidampi “khattiyasarīraṃ brāhmaṇasarīra”nti vohariyati, natthettha koci satto vā jīvo vāti adhippāyo.

Teti te cattāro koṭṭhāse vinibbhujitvā vinibbhujitvāti yojanā. **Taṃtaṃantarānusārināti** aṭṭhinhārunaṃ nhārumaṃsānaṃ maṃsacammānanti tesam tesam koṭṭhāsānaṃ vīvarānupātīnā nīṇasāṅkhātena **hatthena**. **Vinibbhujitvā vinibbhujitvāti** anekakkhattuṃ vinivethetvā. Atha vā **vinibbhujitvā vinibbhujitvāti** paccekaṃ aṭṭhiādīnaṃ antarānusārinā nīṇahatthena vinibbhogaṃ katvā. **Etesūti** sakalampi attano rūpakāyaṃ catudhā katvā vibhatesu yathāvuttesu aṭṭhiādīsu catūsu koṭṭhāsesu. **Purimanayenevāti** “yo imasmim kāye thaddhabhāvo vā”tiādīnā pubbe vuttanayeneva. Yaṃ panettha vattabbam bhāvanāvīdhānaṃ, taṃ anantarānaye vuttākāreneva vattabbam.

309. Vitthārato āgate pana “catudhātuvavatthāne”ti ānetvā yojanā. **Evaṃ** idāni vuccamānākārena **veditabbo** bhāvanānayo. “**Dvācattālīsāya ākārehi dhātuyo uggaṇhitvā**”ti kasmā vuttaṃ, nanu ādīto dvattiṃsākārā dhātuyo na hontīti? Vatthusīsena dhātūnaṃyeva uggaṇhetabbattā nāyaṃ doṣo. **Vuttappakāreti** “gocaraḡamato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate”tiādīnā (visuddhi. 1.53) vuttappakāre. **Katasabbakiccenāti** palibodhupacchedādikaṃ kataṃ sabbakiccaṃ etenāti katasabbakicco, tenassa sīlavisoḍhanādi pana kammaṭṭhānuggahaṇato pageva siddham hotīti dasseti. **Sasambhārasaṅkhepatoti** sambhariyanti etena buddhivohārāti sambhāro, tannimittam. Kiṃ panetaṃ? Pathavīādi. Kesādisu hi vīsatiyā ākāresu “pathavī”ti buddhivohārā pathavīnimittakā thaddhatam upādāya pavattanato. Tasmā tattha pathavīsambhāro nāma savisesāya tassā atthitāya kesādayo saha sambhārehitī sasambhārā. Āpokoṭṭhāsādisupi eseva nayo. Sasambhārānaṃ saṅkhepo sasambhārasaṅkhepo, tato sasambhārasaṅkhepato bhāvetabbanti yojanā. Saṅkhepato vīsatiyā, dvādasasu, catūsu, chasu ca koṭṭhāsesu yathākkamaṃ pathavīādīkā catasso dhātuyo pariggahetvā dhātuvavatthānaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāvanā. Tenāha “**idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesū**”tiādi.

Sasambhāravibhattitoti sasambhārānaṃ kesādināṃ vibhāgato kesādike vīsati koṭṭhāse pubbe viya ekajjham

aggahetvā vibhāgato pathavīdhātubhāvena vavattāpanaṃ. Āpokoṭṭhāsādīsūpi eseva nayo. **Salakkhaṇasaṅkhepatoti** lakkhiyati etenāti lakkhaṇaṃ, dhammānaṃ sabhāvo, idha pana thaddhatādi. Tasmā thaddhalakkhaṇādivantatāya saha lakkhaṇehīti salakkhaṇā, kesādayo dvācattālīsa ākāra. Tesam saṅkhepato. Idaṃ vuttaṃ hoti – kesādike vīsati koṭṭhāse ekajjhaṃ gahetvā tattha thaddhatādikam catubbidhampi lakkhaṇaṃ vavattāpetvā bhāvanā salakkhaṇasaṅkhepato bhāvanā. Esa nayo āpokoṭṭhāsādīsūpi. **Salakkhaṇavibhattitoti** thaddhalakkhaṇādīnā salakkhaṇānaṃ kesādīnaṃ vibhāgato kesādīsū dvācattālīsāya ākāresu paccekam thaddhatādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ lakkhaṇānaṃ vavattāpanavasena bhāvanā.

Evam catūhi ākārehi uddiṭṭhaṃ bhāvanānayaṃ niddisituṃ “**kathaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāveti**”tiādi āradhamaṃ. Ettha ca yathā tikkhapaṇṇo puggalo tikkhatāya paropariyattasabbhāvato tikkhindriyamudindriyatāvasena duvidhoti. Tattha tikkhindriyassa vasena saṅkhepato paṭhamanayo vutto, mudindriyassa vasena dutiyo. Evam nātittikkhapaṇṇopi puggaloti. Tattha yo visadindriyo puggalo, tassa vasena sasambhārasaṅkhepato, salakkhaṇasaṅkhepato ca bhāvanānayo niddiṭṭho. Yo pana nātivisadindriyo, tassa vasena sasambhāravibhattito, salakkhaṇavibhattito ca bhāvanānayo niddiṭṭhoti veditabbo. Tassa evam vavattāpayato eva dhātuyo pākāṭā honti savisesam dhātūnaṃ pariggahitattā. Bhāvanāvīdhānaṃ panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

310. Yassāti nātivisadindriyaṃ puggalaṃ sandhāya vadati. **Evam bhāvayatoti** sasambhārasaṅkhepato bhāventassa. Yena vidhinā uggahetvā kusalo hoti, so sattavidho vidhi “**uggahakosalla**”nti vuccati, tannibbattaṃ vā nīṇaṃ. Evam **manasikāra**kosallampi veditabbaṃ. **Dvattiṃsākāreti** dhātumanasikāravasena pariggahite kesādike dvattiṃsavidhe koṭṭhāse. “**Dvattiṃsākāre**”ti ca idaṃ tejavāyukoṭṭhāsesu vaṇṇādivasena vavattānassa abhāvato vuttaṃ. **Sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātabbanti** “vacasā manasā”tiādinā vuttauggahakosalluddesato paṭṭhāya yāva “anupubbamuñcanādivasena”ti padaṃ, tāva āgataṃ sabbaṃ bhāvanāvīdhānaṃ kātabbaṃ sampādetabbaṃ. **Vaṇṇādivasena**ti vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchedavasena. Ayañca vaṇṇādivasena manasikāro dhātupaṭṭhānikūlavāṇaṃ manasikāraṇaṃ sādharāṇo pubbhāgoti nibbattitadhātumanasikārameva dassetuṃ “**avasāne evam manasikāro pavattetabbo**”ti vuttaṃ.

311. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti ete “sīsakaṭṭhāpaliveṭṭhanacammaṃ kesā”ti evam vohariyamānā bhūtopādāyadhammā “mayi kesā jātā, mayametta jātā”ti evam aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇasūññā. Iminā kāraṇassa ca phalassa ca abyāpārātāya dhātumattataṃ sandasseti, tena ca ābhogapaccavekkhaṇānaṃ pi evameva abyāpārātā dīpitāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tāni, tesam kāraṇāni ca tathā tathā ābhujitvā, paccavekkhitvā ca uppajjanti, paccayabhāvaṃ vā gacchantīti. **Itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Acetanoti** na cetano, cetanārahito vā. **Abyākatoti** abyākatārāsipariyāpanno. **Suññoti** attasuñño. Tato eva **nissatto**. Thaddhalakkhaṇādhikatāya **thaddho**. Tato eva **pathavīdhātūti** evam manasikāro pavattetabboti sambandho. Evam sabbattha.

312. Suññagāmaṭṭhāneti ettha **suññagāma**ggahaṇaṃ paramatthato vedakavirahadassanatthaṃ kāyassa.

313. Madhukaṭṭhiketi madhukabījāni.

314. Gehathambhānaṃ ādhārabhāvena ṭhapitasilāyo **pāsāṇaudukkhakānīti** adhippetāni.

315. Duggandhādībhāve cassa sadisabhāvadassanatthaṃ **allagocamma**ggahaṇaṃ.

316. Yebhuyyena maṃsapesīnaṃ bahalatāya **mahāmattika**ggahaṇaṃ.

317. Kuṭṭadārūsūti dārukuṭṭikāya kuṭiyā bhittipādabhūtesu kaṭṭhesu.

318. Paṇhikaṭṭhiādīnaṃ ādhārabhāvo viya gopphakaṭṭhiādīnaṃ ādheyyabhāvopi asamannāhārasiddhoti dassanatthaṃ “**paṇhikaṭṭhigopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita**”ntiādiṃ vatvā puna “**sisaṭṭhigivattṭhike patitṭhita**”ntiādi vuttaṃ.

319. Sinnavettaḡgādīsūti seditavettakaṭṭhāradīsū.

321. Uraṭṭhisāṅghāto pañjarasadiatāya “**uraṭṭhipañjara**”nti vutto. Tassa athirabhāvadassanatthaṃ **jiṇṇasandamānikapañjaraṃ** nidassanabhāvena gahitaṃ.

322. Yamakamaṃsapinḍeti maṃsapinḍayugaḷe.

323. Kilomakassa setavaṇṇatāya “**pilotikapaliveṭṭhite**”ti pilotikaṃ nidassanabhāvena vuttaṃ. **Evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsam jānātīti** ettha na vakkahadayāni jānanti “mayam paṭicchannakilomakena paṭicchannāni”ti, na sakalasarīre ca maṃsam jānāti “ahaṃ paṭicchannakilomakena paṭicchanna”nti yojetabbaṃ.

324. Koṭṭhamatthakapassanti kusūlassa abbhantare matthakapassaṃ.

325. **Dvinnam thanānamantareti** dvinnam thanappadesānam vemajjhe, thanappadeso ca abbhantaravasena veditabbo.

327. **Ekavīsatiyantabhogeti** ekavīsatiyā thānesu obhaggobhagge antamaṇḍale.

328. Āmāsaye thito paribhuttāhāro udariyanti adhippetanti āha “**udariyam udare thitam asitapītakhāyitasāyita**”nti.

331. Abaddhapittam samsaraṇalohitam viya, kāyusmā viya ca kammajarūpapaṭibaddhavuttikanti āha “**ābaddhapittam jīvitindriyapaṭibaddham sakalasarīram byāpetvā thita**”nti. Paṭibaddhatāvacaṇena cassa jīvitindriye sati sabbhāvameva dīpeti, na jīvitindriyassa viya ekantakammajātanti daṭṭhabbam. **Pittakosaketi** mahākosāṭakīkosasadise pittādhāre. **Yūsabhūtoti** rasabhūto.

332. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnam chaḍḍanaṭṭhānam candanikā, tassaṃ **candanikāyam**.

333. Pubbāsayo mandapaññānam kesañcīdeva hotīti katvā asabbasādhāraṇanti adhippāyenāha “**pubbo anibaddhokāso**”ti.

334. **Pittam viyāti** abaddhapittam viya. **Sakalasarīranti** jīvitindriyapaṭibaddham sabbam sarīrappadesam. **Vakkhadayayakanapapphāsāni tementanti** ettha yakanam heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesam upari thokam thokam paggharaṇena ca temetīti daṭṭhabbam. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāneti** temakatemitabbānam abyāpāratāsāmaññānidassanattam eva upamā daṭṭhabbā, na thānasāmaññānidassanattam. Sannicalohitena hi temetabbānam kesañcī heṭṭhā, kassaci upari thitatā **kāyagatāsatiniddese** (visuddhi. 1.206) dassitāti. Yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānam “mayi lohitaṃ thita”nti na jānāti, vakkādīni “amhe temayamānam lohitaṃ thita”nti na jānantīti evam yojanā veditabbā.

336. **Patthinnasinehoti** thinabhāvam ghanabhāvam gatasineho. Sakalasarīre maṃsanti yojanā, tañca thūlasarīram sandhāya vuttam. Medassa satipi patthinnatāya ghanabhāve maṃsassa viya na baddhatāti vuttam “**patthinnayūso**”ti. Tenevassa āpokoṭṭhāsātā.

337. **Udakapunnesu taruṇatālaṭṭhikūpakesūti** nātipariṇatānam sajalakānam aggato chinnānam tālasalāṭukānam vivarāni sandhāya vuttam.

338. Vasāya attano ādhāre abhibyāpanamukhena abyāpāratāsāmaññam vibhāvetabbanti ācāmagatataḷam nidassitanti daṭṭhabbam.

339. **Kheḷuppattipaccaye** ambulaggamadhuraggādiḷe.

343. Kesādīsū manasikāram pavattetvā tejokoṭṭhāsasu pavattetabbo manasikāroṭi vibhattim pariṇāmetvā yojetabbam. **Yena santappatīti** yena kāyo santappatī, ayam santappanakicco. **Tejotī** tassa pariggaṇhanākāro eva paccāmaṭṭho. **Yena jīriyatīti**ādīsūpi eseva nayo.

344. **Assāsapassāsavasenāti** antopavisanabahnikkhamananāsikāvātabhāvena. “**Evam pavattamanasikārassā**”ti iminā vuttākārena sasambhāravibhattito pavattakammaṭṭhānamanāsikārassa. **Dhātuyo pākāṭā hontīti** vitthārato pariggahitattā dhātuyo vibhūtā hontī. Idhāpi bhāvanāvīdhānam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam.

345. **Tatthevāti** tesuyeva vīsatiyā koṭṭhāsasu. **Paripācanalakkhaṇam vitthambhanalakkhaṇanti** etthāpi “tatthevā”ti ānetvā sambandhitabbam.

Puna **tatthevāti** tesuyeva dvādasasu koṭṭhāsasu attho. Ettha ca kesādīkoṭṭhāsānam samviggahatāya tattha vijjāmanā āpodhātuādayo nhāniyacunṇādīsū udakādayo viya suviññeyyāti “**tattheva ābandhanalakkhaṇa**”ntiādi vuttam.

Santappanāditejokoṭṭhāsasu pana vāyodhātuādayo na tathā suviññeyyāti katvā “**tena avinibhutta**”nti vuttam, na tatthevāti. Yadi evam, vāyukoṭṭhāsasu katham tatthevāti? Vāyukoṭṭhāsāpi hi uddhaṅgamavātādayo piṇḍākāreneva pariggahetabbatam upagacchantī, na pana santappanāditejokoṭṭhāsāti nāyam doso. Tattha **tenāti** tena tejena. **Avinibhuttanti** avinābhūtam, tamtamkalāpagatavasena vā evam vuttam. **Evam vavattthāpayatoti** vuttākārena salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo vavattthāpentassa. **Vuttanayenāti** “tassevam vāyamamānassā”tiādīnā (visuddhi. 1.308) heṭṭhā vuttanayena.

346. **Evampi bhāvayatoti** salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo pariggahetvā bhāventassāpi. **Pubbe vuttanayenāti** sasambhāravibhattito **bhāvanāyam** vuttana nayena. **Evanti** yathā kese, evam. **Sabbakoṭṭhāsasu**ti ekacattālīsabhedesu sesasabbakoṭṭhāsasu evamettha aṭṭhasaṭṭhidhātusataṣṣa pariggaho vutto hoti. Bhāvanāvīdhānam panettha heṭṭhā vuttanayameva.

Idāni vacanattḥādimukhenapi dhātūsu manasikāravidhānaṃ dassetuṃ “**vacanattḥato**”tiādi vuttam. Tattha **vacanattḥatoti** yasmā sabbapaṭḥamaṃ kammaṭṭhānassa uggahaṇaṃ vacanavasena hoti vacanadvārena tadatthassa ādīto gaḥetabbato, tasmā vacanattḥatopi dhātūnaṃ manasikātabbatā vuttā. **Kalāpatoti** vacanattḥavasena visesato, sāmāññato ca dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa yasmā tā piṇḍaso pavattanti, na paccekam, tasmā kalāpatopi manasikātabbatā vuttā. Te pana kalāpā paramāṇuparimāṇā hontīti tappariyāpannānaṃ pathavīdhātuādināṃ ekasmiṃ sarīre parimeyyaparicchedaṃ dassetuṃ **cuṇṇato** manasikātabbatā vuttā. So paṇāyaṃ tāsam cuṇṇato manasikāro saṅghāṭṭavasena hotīti nibbaṭṭitasarūpameva pariggahetabbaṃ dassetuṃ **lakkhaṇādīto** manasikāro vutto. Lakkhaṇādīto dhātuyo pariggaṇhantena salakkhaṇavibhattito kammaṭṭhānābhinivese yasmā dvācattālisāya koṭṭhāsānaṃ vasena dhātūsu pariggayhamāṇāsu “**ettakā utusamuṭṭhānā, ettakā cittādisamuṭṭhānā**”ti ayam vibhāgo ñātabbo hoti, tasmā **samuṭṭhānato** manasikāro vutto.

Evam pariññātasamuṭṭhānānampi tāsam saddānūsārena vinā visesasāmāññapariggaho kātabboti dassetuṃ **nānattekattato** manasikāro vutto. Lakkhaṇavisesato vinibhuttarūpāpi eṭā aniddisitaṭṭhānatāya padesena avinibhuttāti ayam viseso pariggahetabboti dassetuṃ **vinibbhogāvinibbhogato** manasikāro vutto. Satipi avinibbhogavuttiyaṃ kācīdeva kāsañci sabhāgā, kāci visabhāgāti ayampi viseso pariggahetabboti dassetuṃ **sabhāgavisabhāgato** manasikāro vutto. Sabhāgavisabhāgāpi dhātuyo ajjhātikā īdisakiccavisesayuttā, bāhirā tabbiparītāti ayam viseso pariggahetabboti dassetuṃ **ajjhātikabāhiravisesato** manasikāro vutto. Sajātisaṅghādīko dhātusaṅghavisesopi pariggahitabboti dassetuṃ **saṅghato** manasikāro vutto. Sandhāraṇādīhi yathāsakaciccehi aññamaññūpatthambabhāvatoṇi dhātuyo pariggahetabboti dassetuṃ **paccayo** manasikāro vutto. Abyāpāranayato dhātuyo pariggahetabboti dassetuṃ **asamānāhāro** manasikāro vutto. Attano paccayadhammavisesato, paccayabhāvavisesato ca dhātuyo pariggahetabboti dassetuṃ **paccayavibhāgato** manasikāro vuttoti evametesam terasannaṃ ākārānaṃ pariggahe kāraṇaṃ veditabbaṃ. **Ākārehīti** pakārehi, kāraṇehi vā.

347. Tattha **patthaṭṭatīti** puthuttā, tena puthubhāvato puthuvī, puthuvī eva pathavīti niruttinayena saddatthamāha. Patthanattḥena vā pathavī, patiṭṭhābhāvena patthāyati upatiṭṭhatīti attho. “**Appotī**”ti padassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āpiyatīti** sosiyati, piviyatīti keci. “**Ayam** panattho sasambhāraṇe yujjati”ti vadanti, lakkhaṇāpepi yujjateva. Sopi hi pharusapācanavisosanākārena sesabhūttatayena piyamāno viya pavattatīti. **Appāyatīti** brūheti. Paribrūhanarāsā hi āpodhātu. **Tejattīti** niseti, tikkhabhāvena sesabhūttatayaṃ usmāpayatīti attho. **Vāyatīti** samīreti, desantaruppattihetubhāvena bhūtasāṅghātaṃ gametīti attho.

Evam tāva visesato vacanattḥaṃ vatvā idāni sāmāññato vuttam “**avisesena panā**”tiādi vuttam. **Salakkhaṇadhāraṇatoti** yathā titthiyaparikkappito “**pakati attā**”ti evamādīko sabhāvato natthi, na evametā. Eṭā pana salakkhaṇaṃ sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. **Dukkhādānatoti** dukkhassa vidahanato. Eṭā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavattḥitā hutvā ayalohādīdhātuyo viya ayalohādīnaṃ anekappakāraṃ saṃsāradukkhāṃ vidahanti. **Dukkhādānatoti** anappakassa dukkhassa vidhānamattato avasavattanato, tam vā dukkhaṃ eṭāhi kāraṇabhūttāhi sattehi anuvīdhīyati, tathāvīhitaṇca tam eṭāsveva dhīyati ṭhapīyatīti evam dukkhādānatato, dhātuyo. Apica “**nijjīvaṭṭho dhātuṭṭho**”ti vuttovāyamatto. Tathā hi bhagavā “**chadhāturoyaṃ bhikkhu puriso**”tiādisu (ma. ni. 3.343-345) jīvasaññāsamūhananattḥaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Iti vacanattḥamukhenapi asādhāraṇato, sādāraṇato ca dhātūnaṃ sarasalakkhaṇameva vibhāvīyatīti āha “**evam visesasāmāññavasena vacanattḥato manasi kātabbā**”ti. Manasikāro pana vacanattḥamukhena dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

348. **Ākārehīti** pakārehi. Atha vā ākarīyanti dissanti ettha dhātuyoti ākāra, koṭṭhāsā. **Aṭṭhadhammasamodhānāti** yathāvuttānaṃ paccayavisesena viṭṭharūpānaṃ vaṇṇādīnaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samavadhānato sannivesavisesavasena sahāvattḥānato tam upādāya. **Kesāti sammuti** samāññamattaṃ hoti. **Tesamyeva vinibbhogāti** tesamyeva vaṇṇādīnaṃ vinibbhujanato. Yathā hi vaṇṇādāyo aṭṭha dhammā paññāya vinibbhujjamaññā aññamaññābyatirekena paramatthato upalabbhanti, na evam vaṇṇādībyatirekena paramatthato kesā upalabbhanti. Tasmā ye ca dhamme samudite upādāya “**kesā**”ti sammuti, tesu visum visum katesu natthi “**kesā**”ti sammuti, vohāramattanti attho.

“**Aṭṭhadhammakalāpamattamevā**”ti idam kesapaññattiyā upādāyabhūte vaṇṇādīke ekattena gaḥetvā vuttam, na tesam aṭṭhadhammattabhāvato. **Kammasamuṭṭhāno koṭṭhāsoti** kesesu tāva kesamūlaṃ, evam lomādīsūpi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Dasadhammakalāpopīti** ettha asitādīparipācako tejokoṭṭhāso navadhammakalāpopīti vattabbo. Yadime kesādīkoṭṭhāsā yathārahaṃ aṭṭhanavadasadhammasamūhabhūtā, atha kasmā pathavīdhātumattato manasi karīyanti āha “**ussadavasena panā**”tiādi. Yasmā ayam dhātumanasikāro yāvadeva sattasaññāsamuggāṭṭanatto, dhammavinibbhogo ca sātīsayam sattasaññāsamuggāṭṭāya saṃvattati, tasmā koṭṭhāsesu evam dhammavibhāgo veditabbo. Ettha hi udariyaṃ karīsam pubbo muttāṇca utusamuṭṭhānā, asitādīparipācakatejo kammasamuṭṭhāno, assāsapassāsavāto cittasamuṭṭhānoti cha ekasamuṭṭhānā, sedoassu kheḷo siṅghāṇikāti cattāro utucittavasena dvisamuṭṭhānā, sesā dvattimṣa catusamuṭṭhānā.

Tesu asitādīparipācake tejokoṭṭhāse eko kalāpo jīvitanavako, aññesu ekasamuṭṭhānesu utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno vā ekeko aṭṭhako, dvisamuṭṭhānesu utucittavasena dve dve aṭṭhakā, catusamuṭṭhānesu utucittāhārasamuṭṭhānā tayo tayo aṭṭhakā, utucittasamuṭṭhānesu saddanavakā, aṭṭhasu tejovāyokoṭṭhāsesu aṭṭha jīvitanavakā, sesesu catuvīsatiyā koṭṭhāsesu kāyabhāvadasakadvayasahitā, cakkhādīsāññitesu maṃsakoṭṭhāsesu cakkhusotaghānājīvāvattḥudāsakasahitā cāti paripunṇāyatanake rūpakāye bhedaṃ anāmasitvā ekattavasena gayhamānā sattacattālisādhikasatarūpakalāpā rūpavibhāgato sādīkamaṃ diyaḍḍharūpasahassaṃ hoti, koṭṭhāsānaṃ pana avayavavibhāgena tadavayavakalāpānaṃ bhede gayhamāne

rūpadhammānaṃ asaṅkhyeyyabhedatā veditabbā. Evaṃ dhammavibhāgato anekabhedabhinnāpi ime dvācattālīsa koṭṭhāsā ussadaggaṇena catudhātuvaseva vavatthapetabbā. Tenāha “**ussadavasena pana...pe... manasi kātabbā**”ti. Tattha manasikāravīdhi vuttanayeneva veditabbo.

349. Majjhimena pamāṇenāti ārohapariṇāhehi majjhimasarīre labbhamānena majjhimena parimāṇena.

Pariggayhamānāti paññāya paritakketvā gayhamānā. **Paramāṇubhedasañcuṇṇāti** ettha yathā “aṅgussa aṭṭhamo bhāgo yavo, yavassa aṭṭhamo bhāgo ūkā, ūkāya aṭṭhamo bhāgo likkhā, likkhāya aṭṭhamo bhāgo rathareṇu, rathareṇussa aṭṭhamo bhāgo tājārī, tājārīya aṭṭhamo bhāgo aṇu, evaṃ aṇuno aṭṭhamo bhāgo paramāṇu nāmā”ti keci. **Aṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 515) pana “sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ, sattaūkāpamāṇo eko dhaññamāso, sattalikkhāpamāṇā ekā ūkā, chattimśarathareṇupparamāṇā ekā likkhā, chattimśatajārīppamāṇo eko rathareṇu, chattimśaṇupparamāṇā ekā tājārī, chattimśaparamāṇupparamāṇo eko aṇu”ti vuttaṃ. Tasmā aṇuno chattimśatimabhāgamatto paramāṇu nāma ākāsakoṭṭhāsiko maṃsacakkhussa agocarō dibbacakkhussa gocarabhūto. Taṃ sandhāyāha “**paramāṇubhedasañcuṇṇā**”ti, yathāvuttaparamāṇupphhedena cuṇṇavicuṇṇabhūtā. **Sukhumarajabhūtāti** tatoyeva ativiya sukhumarajabhāvaṃ gatā.

Doṇamattā siyāti soḷasa nālimattā. Idhāpi “majjhimena pamāṇenā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tena “pakatiyā catumuttikaṃ kuḍuvaṃ, catukuḍuvaṃ nāli, tāya nāliyā soḷasa nāliyo doṇaṃ, taṃ pana magadhanāliya dvādasā nāliyo hontī”ti vadanti. **Saṅghitāti** yathā na vipakirati, evaṃ ābandhanavasena sampiṇḍitvā gahitā. **Anupālītāti** yathā paggharaṇasabhāvāya āpodhātuyā vasena kilinnabhāvaṃ, picchilabhāvaṃ vā nāpajjati, evaṃ anurakkhitā. **Vitthambhitāti** saṅghātavāyuna ativiya vitthambhanaṃ pāpitā. **Na vikirati na viddhamṣatī**ti sukhumarajabhūtāpi pathavīdhātu ābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi āpotejovāyodhātūhi laddhapaccayā sinehena temitā tejasā paripakkā vāyuna vitthambhanaṃ pāpitā piṭṭhacuṇṇā viya na ito cito ca vikirati na viddhamṣati, atha kho piṇḍitā ghanabhūtā hutvā nānappakārena gahetabbataṃ āpajjati. Tenāha “**avikiriyaṃ nā**”tiādi. Tattha **vikappanti** vibhāgaṃ. Yadi pi tejavāyodhātuyopi saviggahā rūpadhammabhāvato, yādiso pana ghanabhāvo pathavīāpodhātūsu labbhati, na tādiso tejavāyodhātūsu labbhatīti meyyabhāvābhāvato tattha cuṇṇabhedo na uddhaṭo. Tathā hi sasambhāratejavāyūsūpi meyyabhāvo na labbhateva.

Yūsagatāti yūsabhāvaṃ dravabhāvaṃ gatā. Tato eva **ābandhanākārabhūtā. Na paggharatīti** na ogaḷati. **Na parissavatīti** na vissandati. **Piṇitapīṇitabhāvaṃ dassetīti** āpodhātuyā brūhanarasatāya vuttaṃ.

Usumākārabhūtāti etena kāye pākatikausmāpi gahaṇīsankhātāya tassāyeva tevodhātuyā vasena hotīti dasseti.

Paripācetīti santejeti. Sā hi yathābhuttassa āhārassa sammā pariṇāmanena rasādisampattiya hetubhāvaṃ gacchantī imaṃ kāyaṃ paripāceti santejeti vuccati. Tenevāha “**na pūtibhāvaṃ dassetī**”ti. Kammūpanissayāya, cittappasādahetukāya ca sarīre vaṇṇasampadāya tevodhātu vesapaccayo, pageva utuāhārasamuṭṭhānāya rūpasampattiya yathāvuttatejodhātūti āha “**vaṇṇasampattiñcassa āvahatī**”ti.

Samudīraṇavitthambhanalakkhaṇāti ettha **samudīraṇaṃ** anupellanaṃ, visosananti keci. **Vitthambhanaṃ** sesabhūtattayassa thambhitattāpādanaṃ, uppīlananti eke. **Tāyāti** vitthambhanalakkhaṇāya vāyodhātuyā. **Aparāyāti** samudīraṇalakkhaṇāya. Sā hi pellanāsabhāvā. Tenāha “**samabbhāhato**”ti. Samabbhāhanañca rūpakalāpassa desantaruppattiya hetubhāvo. **Avaghaṭṭanaṃ** āsannataruppattiya. **Lāleṭīti** parivatteti. Idāni yadatthaṃ cuṇṇato manasikāro āgato, taṃ nigamanavasena dassetuṃ “**evameta**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **dhātuyantanti** suttana viya yantarūpakaṃ asatīpi kattubhūte attani cittavasena dhātumayaṃ yantaṃ pavattati, idhāpi manasikāravīdhi vuttanayeneva veditabbo.

350. Yadi pi catunnaṃ dhātūnaṃ lakkhaṇādayo heṭṭhā tattha tattha vuttā eva, tathāpi te anavasesato dassetvā visuṃ kammaṭṭhanapariggahavīdhiṃ dassetuṃ “**lakkhaṇādito**”tiādi āradhamaṃ. Tattha lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ lakkhaṇametissāti **kakkhaḷattalakkhaṇā**. Nanu ca kakkhaḷattameva pathavīdhātūti? Saccametaṃ, tathāpi viññātāvīññātasaddatthāvasena abhinnepi dhamme kappanāsiddhena bhedena evaṃ niddeso kato. Evaṃ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā lakkhīyati lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ hutvā lakkhiyamānā dhātu kakkhaḷattalakkhaṇāti evametta attho daṭṭhabbo. Sesāsupi eseva nayo. **Patīṭṭhānarasāti** sahaḷāttadhammānaṃ patīṭṭhābhāvakkicā. Tato eva nesamaṃ sampācchanākārena ñānassa paccupatiṭṭhatīti **sampācchanapaccupatiṭṭhānā**. Padaṭṭhānaṃ panettha aññadhammatāya na uddhaṭaṃ, sādhaṇabhāvāsabbhāvato vā dūrakāraṇaṃ viya. Yathā vā dhammuddesavāraṇaṇādisu rasādinā aññesaṃ paccayabhāvaṃ dassetvā paccayavantatādasanattaṃ padaṭṭhānaṃ uddhaṭaṃ, na evamidha. Idha pana dhātūnaṃ anaññāsādhaṇaṇavisesāvibhāvanaparāya codanāya aññadhammabhūtaṃ padaṭṭhānaṃ na uddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. **Brūhanarasāti** sahaḷāttadhammānaṃ vaḍḍhanakiccā. Tathā hi sā nesamaṃ piṇitabhāvaṃ dassetīti vuccati. **Saṅghapaccupatiṭṭhānāti** bāhiraudakaṃ viya nhāniyacūṇassa sahaḷāttadhammānaṃ saṅghaṇapaccupatiṭṭhānā. **Maddavānuppādānapaccupatiṭṭhānāti** bāhiraggi viya jatulohādīnaṃ sahaḷāttadhammānaṃ mudubhāvānuppādānapaccupatiṭṭhānā. **Abhinīhāro** bhūtasāṅghāssa desantaruppattihetubhāvo, nīharaṇaṃ vā bijato ānūrasa viya.

351. Utusamuṭṭhānāva kammādivasena anuppattito. **Utucittasamuṭṭhānā** kadāci ututo, kadāci cittato uppajjanato. **Avasesāti** vuttāvasesā kesādayo catuvīsati, ādīto tayo tejoḷṭṭhāsā, pañca vāyokoṭṭhāsā cāti dvattimśa. **Sabbepīti** te sabbepi kammādivasena uppajjanato **catusamuṭṭhānā**. Kesādinampi hi maṃsato avimuttabhāgo kammāhāracittasamuṭṭhānova

hotīti.

352. Nānattekattatoti visesasāmaññato. Dhammānaṃ hi aññamaññaṃ visadisatā nānatṭaṃ, samānatā ekattaṃ. **Sabbāsampīti** catunnampi. **Salakkhaṇāditoti** sakaṃ lakkhaṇaṃ salakkhaṇaṃ, tato salakkhaṇādito. **Ādi-**saddena rasapaccupaṭṭhānānaṃ viya mudusaṅghapharusabhāvādinampi saṅgaho daṭṭhabbo. “**Kammasamuṭṭhānādivasena nānatṭabhūtāna**”nti kasmā vuttaṃ, nanu kammasamuṭṭhānādivasena catunnaṃ dhātūnaṃ ekattaṃ hoti sādharāṇattāti? Na, “aññā eva dhātuyo kammasamuṭṭhānā, aññā utuādisamuṭṭhānā”tiādikam bhedaṃ sandhāya tathā vacanato. **Etāsaṃ** dhātūnaṃ. **Ruppanalakkhaṇaṃ** ruppanasabhāvaṃ. Kimpanetaṃ ruppanaṃ nāma? Yā sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti, tasmim vā sati yo vijjamaṇasseva visadisuppattiyā hetubhāvo, taṃ ruppanaṃ. **Anatītatīti** apariccajanato.

Mahantapātubhāvo cettha sasambhāradhātuvaseṇa veditabbo, tathā **mahāvīkārātā** mahābhūtasāmaññalakkhaṇadhātuvaseṇa, **mahāparihārātā**, **mahattavijjamānatā** ca ubhayavaseṇāti. Bhūtasaddāpekkhāya “**etāni**”ti napuṃsakaniddeso. **Mahantāni pātubhūtāni** anekasatasahassa rūpakalāpasāṅghātāya samūhavasena, santativaseṇa ca aparimitaparimāṇānaṃ, anekayojanāyāmvitthārānaṃ uppaṇṇāto. **Cattāri nahutāni** cattāri dasasahassāni. **Devadānavādīnaṃ** tigāvutādisarīravaseṇa mahantāni pātubhūtāni.

Tatthāyaṃ vacanatto – mahantāni bhūtāni jātāni nibbattānti **mahābhūtāni**. Anekābhūtavisesadassanena, anekabbhūtasadassanena ca anekacchariyadassanavaseṇa mahanto abbhuto, mahantāni vā abhūtāni etthāti **mahābhūto**, māyākāro. Yakkhādayo jātivaseṇa mahantā bhūtāni **mahābhūtā**, nirulho vā ayaṃ tesu mahābhūtasaddo daṭṭhabbo. Pathavīādayo pana vañcatāya, aniddisitabbaṭṭhānatāya ca mahābhūtā viya **mahābhūtā**. Bhūtasaddassa ubhayaliṅgatāya napuṃsakatā katā. Tathā **vañcatā** sayam añlādisabhāvāni hutvā nīlādisabhāvassa upaṭṭhāpanaṃ, anitthipurisādisabhāvāneva ca hutvā itthipurisādiākārassa upaṭṭhāpanaṃ. Tathā aññamaññaṃ anto, bahi ca aṭṭhitānaṃyeva aññamaññaṃ nissāya avatṭhānato **aniddisitabbaṭṭhānatā**. Yadi hi imā dhātuyo aññamaññaṃ anto ṭhitā, na sakiccakarā siyuṃ aññamaññaṇupavesanato, atha bahi ṭhitā vinibbhuttā siyuṃ. Tathā sati avinibbhuttavādo hāyeyya, tasmā na niddisitabbaṭṭhānā. Evaṃ santepi patiṭṭhānādinā yathāsakaṃ kiccaviseṇa sesānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ upakārikā honti, yena sahaṇātādinā paccayena paccayā honti. Tenāha “**na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhantī**”ti. **Manāpehīti** manoharehi cāturiyavantehi. **Vaṇṇasaṅghānavikkhepehīti** kālasāmatādivaṇṇehi, puthulavivarakisatādisaṅghānehi, hatthabhamukādivikkhepehi ca. **Sarasalakkhaṇanti** sabhāvabhūtaṃ lakkhaṇaṃ, sakiccakaṃ vā sabhāvaṃ.

Mahāparihārātōti ettha vacanattaṃ vadanto āha “**mahantehi...pe... bhūtāni, mahāparihārāni vā bhūtāni**”ti. Tattha pacchimatte purimāpade uttarapadassa parihāra-saddassa lopaṃ katvā “**mahābhūtāni**”ti vuttaṃ.

Tathā hīti tato eva vikārassa mahantattā evāti taṃ vikāraṃ dassetuṃ “**bhūmito**”tiādi vuttaṃ. Tattha **accimatōti** aggissa. Koṭisatasahassaṃ ekaṃ **koṭisatasahasakaṃ cakkavāḷanti** taṃ sabbam āṇākhettabhāvena ekaṃ katvā vadati. **Viliyatīti** vipattikarameghābhivutṭhena khārudakena lavaṇaṃ viya vilayaṃ gacchati viddhamsati. **Kupitenāti** khubhitena. **Vikīratīti** vidhamati viddhamsati.

Anupādinnesu vikāramahattaṃ dassetvā upādinnesu dassento “**patthaddho**”tiādimāha. Tattha **kaṭṭhamukhena vāti vā-saddo** upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā-saddo** avadhāraṇattho. So “pathavīdhātuppakopena vā”ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho – kaṭṭhamukhena daṭṭhōpi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhamukhagato viya hotīti. **Vā-saddo** vā aniyamattho, tatrāyattho – kaṭṭhamukhena daṭṭhō kāyo patthaddho hoti vā, na vā hoti mantāgadavaseṇa, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti.

Pūtiyoti kuthito. **Santattōti** sabbaso tatto samuppannādāho. **Sañchinnoti** samantato chinno paramāṇubhedasañcuṇṇo āyasmato upasenattherassa sarīraṃ viya. **Mahāvīkārāni bhūtāni** mahāvīkāravantāni bhūtāni mahābhūtāni purimāpade uttarapadalopena niddeso daṭṭhabbo. “**Pathavī**”tiādinā sabbalokassa pākāṇīpi vipallāsaṃ muñcitvā yathāsabhāvato pariṅgaṇhane mahantena vāyāmena vinā na pariṅgaṇhantīti duviññeyyasabhāvattā “mahantāni”ti vuccanti. Tāni hi suviññeyyāni. “Mahantāni”ti mantvā ṭhitā tesam dūpariṅgaṇhataṃ disvā “aho mahantāni etāni”ti jānātīti mahābhūtekadesatādīhi vā kāraṇehi **mahābhūtāni**. Etā hi dhātuyo mahābhūtekadesato, mahābhūtasāmaññato, mahābhūtasannissayato, mahābhūtabhāvato, mahābhūtapariyosānato cāti imehipi kāraṇehi “**mahābhūtāni**”ti vuccanti.

Tattha **mahābhūtekadesatōti** “bhūtamidanti, bhikkhave, samanupassathā”tiādisu (ma. ni. 1.401) hi aviseṇa khandhapañcakaṃ “bhūta”nti vuccati. Tattha yadidaṃ kāmahave, rūpabhāve, pañcavokārabhave, ekacce ca saññībhāve pavattaṃ khandhapañcakaṃ, taṃ mahāvisayatāya “mahābhūta”nti vattabbaṃ arahati. Pathavīādayo pana catasso dhātuyo tassa mahābhūtassa ekadesabhūtā “mahābhūtā”ti vuccanti. Samudāyesu hi pavattavohārā avayavesupi dissanti yathā “samuddo diṭṭho, paṭo daḍḍho”ti ca. **Mahābhūtasāmaññatōti** tadadhīnavuttitāya bhavanti ettha upādārūpanīti bhūtāni, pathavīādayo catasso dhātuyo. Sā pañāyametāsu bhūtasāmaññā anaññatthavuttitāya upādārūpanaṃ aviparītāṭṭhā, lokassa

ceṭā bahūpakārā, cakkhusamuddādīnaṃ nissayabhūtā cāti mahantāni bhūtānī samaññāyimsu.

Mahābhūtasannissayatoti mahantānaṃ mahānubhāvānaṃ mahāsammatamandhātuppabhūtīnaṃ raññaṃ, sakkādīnaṃ devānaṃ, vepacittiādīnaṃ asurānaṃ, mahābrahmādīnaṃ brahmānaṃ, guṇato vā mahantānaṃ buddhānaṃ, paccekabuddhānaṃ, sāvakanāṃ upādāyupādāya vā sabbesampi bhūtānaṃ sattānaṃ nissayabhūtātāya mahantā bhūtā etesūti mahābhūtā. Cātumahābhūtikō hi nesam kāyoti. **Mahābhūtabhāvato**ti bahubhūtabhāvato. Ayaṃ hi **mahā**-saddo “mahājano sannipatito”tiādīsu bahubhāve dissati. Pathavīdayo ca dhātuyo ekasmimpi attabhāve aparimeyyappabhedā pavattanti. Tasmā mahantā bahū anekasatasahassappabhedā bhūtāti mahābhūtā. **Mahābhūtapariyosānatoti** mahābhūtassa vasena pariyosānappattito.

“Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā;
Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṃ pacī”ti. (jā. 1.2.190) –

Hi evamādīsu khīṇāsavo “bhūto”ti vutto. So hi ucchinnabhavanettikatāya āyatim appaṭisandhikattā ekantato “bhūto”ti vuccati, na itare, bhavissanti vohāraṃ anatītattā. Bhūto eva idha pūjāvasena “mahābhūto”ti vutto yathā “mahākhīṇāsavo, mahāmoggallāno”ti ca. Imāsañca dhātūnaṃ anādīmati saṃsāre pabandhavasena pavattamānānaṃ yathāvuttassa mahābhūtasēva santāne pariyosānappatti, nāññatra. Tasmā mahābhūte bhūtā pariyosānaṃ pattāti mahābhūtā purimāpade bhūta-saddassa lomā katvā. Evametā dhātuyo mahābhūtekadesatādīhi mahābhūtāti veditabbā. Pathavīdīnaṃ kakkhālapaggharaṇādīvisesalakkhaṇasamaṅgitā apariccattadhātulakkhaṇānaṃyevāti āha “**dhātulakkhaṇaṃ anatītattā**”ti. Na hi sāmaññapariccāgena viseso, visesanirapekkhaṃ vā sāmaññaṃ pavattati. Tathā hi vadanti –

“Tamattāpekkhato bhedaṃ, sasāmaññaṃ jahāti no;
Gaṇhāti saṃsayuppādā, samevekatthakaṃ dvaya”nti.

Salakkhaṇadhāraṇena cāti yena salakkhaṇadhāraṇena “dhātuyo”ti vuccanti, teneva “**dhammā**”tipi vuccanti ubhayathāpi nissattanijjivatāya eva vibhāvanato. Tenevāha – “chadhāturoyaṃ bhikkhu puriso, dhammesu dhammānupassī viharatī”ti ca. Arūpānaṃ khaṇato rūpānaṃ khaṇassa nātiitaratāyāha “**attano khaṇānurūpa**”nti. **Dharaṇenāti** thānena, pavattanēnāti attho. **Khayaṭṭhenāti** khaṇabhāṅgutāya. **Bhayaṭṭhenāti** udayavayapaṭipīlanādīnā sappaṭibhayatāya. **Asārakaṭṭhenāti** attasāravirahena.

353. Sahuppannāva etāti etā catasso dhātuyo saha uppannāva saha pavattamānāva samānakāle labbhamānāpi avakāṃsato **sabbapariyantime** utuccitāhārasamuṭṭhānesu suddhaṭṭhake, kammajesu jīvitānavaketi ekekasmim **suddhaṭṭhakādīkalāpepi padeseṇa avinibbhuttā** visuṃ visuṃ aniddisītabbaṭṭhānatāya. Yathā hi tissannaṃ dhātūnaṃ patiṭṭhāvasena pathavī, tattheva tassā ābandhanaparipācanasamudīraṇavasena itarā. Esa nayo sesāsūpi.

354. Purimā dve garukattā sabhāgā aññaṃaññanti adhippāyo. Ettha ca nanu pathaviyāpi lahubhāvo atthi. Tathā hi sā “kakkhāṃ mudukaṃ saṅhaṃ pharusam garukaṃ lahuka”nti niddiṭṭhā, āpepi lahubhāvo labbhatevāti? Na, nipariyāyagarubhāvassa adhippetattā. Garubhāvo eva hi pathavīdhātuyā garutaraṃ upādāya lahubhāvoti pariyāyena vutto sītabhāvo viya tejodhātuyā. Yadi evaṃ rūpassa lahutāti kathaṃ? Ayampi vuttanayā eva lahutākāraṃ upādāya labbhanato. Na hi paricchedavikāralakkhaṇāni paramatthato labbhanti nipphannarūpānaṃ avatthāvisesasabhāvato. Tasmā paramatthasiddhaṃ garubhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “purimā dve garukattā sabhāgā”ti. “**Tathā**”ti padena “sabhāgā”ti imamatthaṃ upasaṃharati. “**Dve**”ti pana idaṃ yathā “purimā”ti ettha, evaṃ “pacchimā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. **Visabhāgā** garukalahukabhāvato adhippāyo. Yathā ca garukalahukabhāvehi, evaṃ peyyabhāvāpeyyabhāvehi ca sabhāgavisabhāgatā yojetabbā.

355. Ajjhattikā heṭṭhā vuttaajjhattikā, sattasantānapariyāpannāti attho. **Viññāṇavattu viññāṇānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ viññāṇavattūnaṃ, dvinnaṃ viññāṇānanti, itthipurisindriyājīvitindriyānañca. Ye pana “viññāṇavattūti hadayavattu gahita”nti vadanti, tesam indriya-ggahaṇena aṭṭhannampi rūpindriyānaṃ gahaṇaṃ veditabbā. “**Vuttaviparīṭṭappakārā**”ti idaṃ bāhirānaṃ dhātūnaṃ yathā sabbaso viññāṇavattuvīññāṇānantiindriyānaṃ anissayatā ca iriyāpathaviraho ca vuttavipariyāyo, evaṃ catusamuṭṭhānatāpīti katvā vuttaṃ, na lakkhaṇarūpassa viya kutocipi samuṭṭhānassa abhāvato utusamuṭṭhānatāya tāsaṃ. Lahutādīnissayatāpi ajjhattikānaṃ dhātūnaṃ vattabbā, na vā vattabbā. Viññāṇānantiindriyānaṃ hi lakkhaṇānti.

356. Itarāhīti āpotejovāyudhātūhi. **Ekasaṅgahāti** sajjāṭisaṅgahena ekasaṅgahā. Samānajātiyānaṃ hi saṅgaho sajjāṭisaṅgaho. Tenāha “**samuṭṭhānanānattābhāvato**”ti.

357. Tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo hotīti yehi mahābhūtehi sampiṇḍanavasena saṅgahitā, paripācanavasena anupālītā, samudīraṇavasena vitthambhitā ca, tesam attanā sajjāṭānaṃ tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā tato eva sandhāraṇavasena avassayo hoti, vuttanayena vā patiṭṭhā hutvā sajjāṭādivasena paccayo hotīti. Esa nayo sesāsūpi.

358. Yadipi aññaṃaññābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti heṭṭhā dhātūnaṃ asamānāhārātā dassitā eva, athāpi

imināva nayena visuṃ kammaṭṭhānapariggaho kātabboti dassento “**pathavīdhātu cetthā**”tiādimāha. Tattha **pathavīdhātu cetthā**ti ca-saddo sampiṇḍanatto, tena ayampi eko manasikārappakāroti dīpeti. **Ethhā**ti etāsu dhātūsu. Ahaṃ “pathavīdhātu”ti vā “paccayo homī”ti vā na jānānti attani viya attano kicce ca ābhogābhāvaṃ dassetvā upakārakassa viya upakattabbānampi ābhogābhāvaṃ dassetuṃ “**itarānīpi**”tiādi vuttaṃ. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, tatthāpi attakiccupakattabbabhedesu sabbesu.

359. Paccayavibhāgatoti paccayadhammavibhāgato ceva paccayabhāvavibhāgato ca. “Paccayato”ti hi iminā pathavīdānaṃ aññāsādhāraṇo patiṭṭhābhāvādinā sesabhūtattayassa paccayabhāvo vutto. Idha pana yehi dhammehi pathavīdānaṃ uppatti, tesam pathavīdānañca anavasesato paccayabhāvavibhāgo vuccatīti ayam imesaṃ dvinnam ākārānaṃ viseso. **Kammanti** kusalākusalaṃ rūpuppādaṃ kammaṃ. **Cittanti** yaṃ kiñci rūpuppādaṃ cittaṃ. **Āhāro**ti ajjhātikko rūpuppādaṃ āhāro. **Utūti** yo koci utu, atthato tejodhātu. **Kammamevā**ti avadhāraṇaṃ samuṭṭhānasankārābhāvadassanattam, tena akammajānampi kesañci kammaṃ pariyāyapaccayabhāvo dīpito hoti. Tathā hi vakkhati “kammapaccayacittasamuṭṭhāna”ntiādi. Nanu ca kammamuṭṭhānānaṃ kammato aññenapi paccayena bhavitabbanti? Bhavitabbaṃ, so pana kammagatikovāti paṭiyogīnivatattanattam avadhāraṇaṃ katam, tenāha “**na cittādayo**”ti. **Cittādisamuṭṭhānānanti** ethhāpi ayamatto yathārahaṃ vattabbo. **Itareti** cittādito aññe. **Janakapaccayoti** samuṭṭhāpakataṃ sandhāya vuttaṃ, paccayo pana kammapaccayova. Vuttaṃ hi “kusalākusala cetaṇā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpanaṃ kammapaccayena paccayo”ti (paṭṭhā. 1.1.427).

Sesānanti cittādisamuṭṭhānānaṃ. **Pariyāyato upanissayapaccayo hotīti paṭṭhāne** (paṭṭhā. 1.1.9) arūpanāmyeva upanissayapaccayassa āgatattā nippariyāyena rūpadhammānaṃ upanissayapaccayo natthi. Sutte pana “puggalaṃ upanissāya vanasaṇḍaṃ upanissāyā”ti vacanato suttantikapariyāyena vinā abhāvo upanissayapaccayoti veditabbo. **Cittaṃ janakapaccayo hotīti** sahaajātanissayāhārādivasena paccayo hontaṃ cittaṃ samuṭṭhāpakataṃ upādāya “janakapaccayo hotī”ti vuttaṃ. Āhārautūsupi eseva nayo.

Evam kammādināṃ paccayadhammānaṃ vasena dhātūsu paccayavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃsamuṭṭhānānaṃ dhātūnampi vasena paccayavibhāgaṃ dassento paṭṭhamaṃ tāva “**kammamuṭṭhānaṃ mahābhūta**”ntiādinā uddisitvā puna “**tattha kammamuṭṭhānā pathavīdhātu**”tiādinā niddisati. **Tattha kammamuṭṭhānā pathavīdhātu**ti “kammamuṭṭhānaṃ mahābhūta”nti etha sāmāññato vuttā kammajapathavīdhātu. **Kammamuṭṭhānānaṃ itarāsanti** kammajānaṃ āpodhātuādināṃ tissannaṃ dhātūnaṃ sahuppattiyā attano upakārānaṃ tāsaṃ upakārakato, ādhārābhāvato, uppādato yāva bhaṅgādhāraṇato, vigaṃābhāvato ca sahaajātaaññamaññanissayaatthiavigatavasena ceva patiṭṭhāvasena ca paccayo hoti, hotī ca kammaṃ viya attano, tāsañca na janakavasena paccayo hoti asamuṭṭhāpakattā tāsaṃ. Kāmañcetha nissayapaccaya-ggahaṇeneva patiṭṭhābhāvo saṅghāto, pathavīdhātuyā pana anaññāsādhāraṇakiccaṃ sahaajātānaṃ patiṭṭhābhāvoti imaṃ visesaṃ dassetuṃ “**patiṭṭhāvasena cā**”ti visuṃ katvā vuttaṃ. **Ābandhanavasena cā**tiādisupi eseva nayo. **Tisantatimahābhūtānanti** utucittāhārasamuṭṭhānānaṃ catumahābhūtānaṃ aññamaññam avokiṇṇānaṃ, avicchedena pavattiṃ upādāya santatīti santatiggaṇaṃ. Pathavīdhātuyā patiṭṭhābhāvo nāma sahaajātānaṃ dhammānaṃyevāti āha “**na patiṭṭhāvasenā**”ti. **Na ābandhanavasenā**tiādisupi eseva nayo. **Ethhā**ti etesu kammamuṭṭhānamahābhūtesu. “Cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu cittasamuṭṭhānānaṃ itarāsa”ntiādisu sukaro tantinayo netunti “**cittaāhāra...pe... eseva nayo**”ti atidisati.

Sahaajātādipaccayavasappavattāsu ca panāti ettha ca-saddo samuccayatto, **pana**-saddo visesatto, tadubhayena ca yathāvuttasahaajātādipaccayehi pavattamānā dhātuyo iminā visesena pavattantīti imamattaṃ dīpeti.

Idāni taṃ visesaṃ dassetuṃ “**ekaṃ paṭicca**”tigāthamāha. Tattha ekaṃ dhātuṃ paṭicca tisso dhātuyo catudhā sampavattanti, tisso dhātuyo paṭicca ekāva dhātu catudhā sampavattati, dve dhātuyo paṭicca dve dhātuyo chadhā sampavattantīti yojanā. Attho pana pathavīdāsu ekekissā paccayabhāve itarāsaṃ tissannaṃ tissannaṃ paccayuppannatīti ayameko catukko, tissannaṃ tissannaṃ paccayabhāve itarāya ekekissā paccayuppannatīti ayamaparo catukko, paṭhamadutiya, tatiyacatutthā, paṭhamatatiya, dutiyacatutthā, paṭhamacatutthā, dutiyatatiyāti imāsaṃ dvinnam dvinnam paccayabhāve tattha tattha itarāsaṃ dvinnam dvinnam paccayuppannatīti ayameko chakko. Evam paccayabhāvena catudhā, chadhā ca pavattamānānaṃ ekakadvikativasena tikadukaekakavasena ca yathākkamaṃ paccayapaccayuppannatāvibhāgo veditabbo. Ayañca paccayabhāvo sahaajātaaññamaññanissayaatthiavigatapaccayavasena, tatthāpi ca aññamaññamukheneva veditabbo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **paṭiccavāre** “ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūta, tayo mahābhūte paṭicca ekaṃ mahābhūtaṃ, dve mahābhūte paṭicca dve mahābhūta upajjantī”ti (paṭṭhā. 1.1.53).

Abhikkapaṭikkamādīti ādi-saddena ādānavissajjanādikāyikakiriyākaraṇassa saṅgho daṭṭhabbo. **Uppīlanassa paccayo hoti** ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuvasena sijjhanato. **Sāvāti** pathavīdhātuyeva. **Āpodhātuyā anugatā** āpodhātuyā tattha appadhānabhāvaṃ, pathavīdhātuyā ca padhānabhāvanti patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi sātisayakiccattā tassā patiṭṭhāpanassa pādattāpanassa paccayo hotīti sambandho. **Avakkhepanassāti** adhonikkhipanassa. Tattha ca garutarasabhāvāya āpodhātuyā sātisayo byāpāroti āha “**pathavīdhātuyā anugatā āpodhātū**”ti. Tathā uddhaṅgatikā tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo vutto. Tiriyaṃ gatikāya vāyodhātuyā atiharaṇavītharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo gahito. Tattha ṭhitattānato abhimukhaṃ pādassa haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, purato haraṇaṃ. Tato thokaṃ vītikamma haraṇaṃ **vītharaṇaṃ**, passato haraṇaṃ.

Ekekena mukhenāti “patthaṭṭā pathavī”tiādinā (visuddhi. 1.347) vibhassetu terasasu ākāresu ekekena dhātūnaṃ paṭṭaṅghanamukhena. **Svāyanti** so ayaṃ upacārasamādhī. Kathaṃ panassa vavattānapariyāyoti āha “**catunnaṃ dhātūna**”ntiādi.

360. Idāni imissā bhāvanāya ānisaṃse dassetuṃ “**idañca panā**”tiādi vuttaṃ. **Suññataṃ avagāhaṭṭi** dhātumattatādassanena rūpakāyassa anattakataṃ vavattāpayato tadanusārena nāmakāyassāpi anattakataṃ supākaṭṭa hotīti sabbaso attasuññataṃ pariyoḡāhati tattha paṭiṭṭhahati. **Sattasaññaṃ samugghātetīti** tato eva “satto poso itthī puriso”ti evaṃ pavattaṃ ayāthāvasaññaṃ ugghātetī samūhanati. **Vāḷamigayakkharakkhasādivikappaṃ anāvajjamānoti** sasantāne viya parasantānēpi dhātumattatāya sudiṭṭhattā khīnāsavo viya “ime sīhabyagghādayo vāḷamigā, ime yakkharakkhasā”ti evamādivikappaṃ akaronto bhayabheravaṃ sahati abhibhavati. Yathāvuttavikappanāpajjanaṃ hi bhayabheravasahanassa kāraṇaṃ vuttaṃ. **Ugghāto** uppiḷavitattaṃ. **Nigghāto** dīnabhāvappatti. **Mahāpañño** ca pana hoti dhātuvaseṇa kāye sammadeva ghanavinibbhogassa karaṇato. Tathā hidaṃ kammaṭṭhānaṃ buddhicaritassa anukūlanti vuttaṃ, **sugatiparāyaṇo vā** indriyānaṃ aparipakkatāyanti adhippāyo.

Ekūnavīsati bhāvanānaya paṭimaṇḍitassa

Catudhātuvavattānaniddesassa līnatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

361. “Ko samādhī”tiādinā sarūpādipucchā yāvadeva vibhāgāvabodhanatthā. Sarūpādito hi nātassa pabhedo vuccamāno suviññeyyo hoti saṅkhepapubbakattā vitthārasa, vitthāravidhinā ca saṅkhepavidhi saṅgayhaṭṭi “**samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetu**”nti vuttaṃ. Atha vā “**ko samādhī**”tiādināpi samādhisseva pakārabhedo dassīyati, bhāvanānisaṃsopi bhāvanānayanissito evāti adhippāyena “vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetu”nti vuttaṃ. **Sabbappakāratoti** palibodhupacchedādikassa sabbassa bhāvanāya pubbakiccassa karaṇappakārato ceva sabbakammaṭṭhānabhāvanāvibhāvanato ca.

“**Samattā hoti**”ti vatvā tameva samattabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**duvidhoyevā**”tiādi vuttaṃ. **Idha adhippeto samādhīti** lokiyasamādhim āha. **Dasasu kammaṭṭhānesūti** yāni heṭṭhā “upacārāvahānī”ti vuttāni dasa kammaṭṭhānāni, tesu. **Appanāpubbabhāgacittesūti** appanāya pubbabhāgacittesu aṭṭhannaṃ jhānānaṃ pubbabhāgacittuppādesu. **Ekaggatāti** ekāvajjanavīthiyaṃ, nānāvajjanavīthiyañca ekaggatā. **Avasesakammaṭṭhānesūti** “appanāvahānī”ti vuttessu tiṃsakammaṭṭhānesu.

Samādhīnisamsakathāvaṇṇanā

362. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tattha sukhavīhāro **diṭṭhadhammasukhavīhāro**. Kāmaṃ “**samāpajjivā**”ti etena appanāsamādhīyeva vibhāvito, “**ekaggacittā**”ti pana padena upacārasamādhinopi gahaṇaṃ hotīti tato nivattanatthaṃ “**appanāsamādhībhāvanā**”ti vuttaṃ. **Na kho paneteti** ete bāhirakabhāvītā jhānadhammā cittaekaggatāmatkārā. **Ariyassa vināye** buddhassa bhagavato sāsane “**sallekhā**”ti **na vuccanti** kilesānaṃ sallekhanapaṭipadā na hotīti katvā, sāsane pana avihimsādayopi sallekhāva lokuttarapādakattā.

Sambādheti taṇhāsamkilesādinā samkiliṭṭhatāya paramasambādhe ativiya saṅkaṭṭhānabhūte saṃsārappavatte. **Okāsādhigamanāyēnāti** atthapaṭiḷābhayoggassa navamakhaṇasaṅkhātassa okāsassa adhigamanāyena. Tassa hi dullabhatāya appanādhigamampi anadhigamayamāno saṃvegabhūlo puggalo upacārasamādhimhiyeva ṭhatvā vipassanāya kammaṃ karoti “sīghaṃ saṃsāradukkhaṃ samatikkamissāmi”ti.

Abhiññāpādakanti iddhividhādiabhiññānāpādakabhūtaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Hotīti vuttanāyāti** ettha iti-saddo pakārattho, tena “iminā pakārena vuttanāyā”ti sesābhiññānampi vuttappakāraṃ saṅgaṇhāti. **Sati sati āyataneti** purimabhavasiddhe abhiññādhigamassa kāraṇe vijjamāne. Abhiññādhigamassa hi adhikāro icchitabbo, yo “pubbahetū”ti vuccati. Na samāpattīsu vasībhāvo. Tenāha bhagavā “sati sati āyatane”ti (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102). **Abhiññāsacchikaraṇīyassāti** vakkhamānavibhāgāya abhivisiṭṭhāya paññāya sacchikātabbassa. **Dhammassāti** bhāvetabbassa ceva vibhāvetabbassa ca dhammassa. Abhiññāsacchikiriyāya cittaṃ abhininnāmetīti yojanā. **Tatra tatrevāti** tasmim tasmimyeva sacchikātabbadhamme. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ **sakkhibhabbatā**.

Taṃ taṃ bhavagamikammaṃ ārabba bhavapatthanāya anuppannāyapi kammaṃ katūpacitabhāveneva bhavapatthanākekkaṃ sijjhatīti dassento āha “**apatthayamānā vā**”ti. Saha byeti pavattatīti saha byo, sahāyo, idha pana ekabhāvūpago adhippeto, tassa bhāvo saha byatā, taṃ **sahabyatā**.

Kiṃ pana appanāsamādhībhāvanāyeva bhavavisesānisamsā, udāhu itarāpīti codanaṃ manasi katvā āha “**upacārasamādhībhāvanāpi**”tiādi.

Nibbānanti tissannaṃ dukkhatānaṃ nibbutiṃ. Rūpadhamme pariyāpannā vijjānāpi saṅkhāradukkhatā cittassa abhāvena asantasamāva. Tenāha “**sukhaṃ viharissāmā**”ti. **Soḷasahi nāṇacariyāhīti** aniccānupassanādukkhaanattanibbidāvirāgaṇirodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanāti imāhi aṭṭhahi, aṭṭhahi ca ariyamaggaphalañāṇehīti evaṃ soḷasahi. **Navahi samādhicariyāhīti** pañcannaṃ rūpajjhānaṃ, catunnaṃ arūpajjhānaṃca vasena evaṃ navahi. Keci pana “cattāro rūpajjhānasamādhī, cattāro arūpajjhānasamādhī, ubhayesaṃ upacārasamādhīṃ ekaṃ katvā evaṃ navā”ti vadanti.

Samādhībhāvanāyogeti samādhībhāvanāya anuyoge anuyuñjane, samādhībhāvanāsaṅkhāte vā yoge. **Yogoti** bhāvanā vuccati. Yathāha “yogā ve jāyati bhūrī”ti (dha. pa. 282).

363. Samādhīpīti pi-saddena sīlaṃ sampiṇḍeti.

Samādhīniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti ekādasamaparicchedavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.